

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament d'Història Moderna i Contemporània
Facultat de Filosofia i Lletres

ESPAIS D'OPOSICIÓ AL FRANQUISME MÉS ENLLÀ DE LA GRAN BARCELONA

**Una anàlisi regional a través del Partit Socialista
Unificat de Catalunya**

(Tarragona, 1956-1977)

Cristian Ferrer González

Tesi doctoral

Història comparada, política i social
(RD 1393/2007)

Sota la direcció de
Pere Ysàs Solanes

2018

*A Silvia,
malgrat els capricis de Clio*

Índex de contingut

INTRODUCCIÓ

Resum.....	11
Agraïments.....	13

CAPÍTOL I

1.1. Historiar més enllà de les fatalitats.....	19
1.2. A propòsit de l'antifranquisme.....	30
1.3. La intrahistòria d'aquest treball.....	38

CAPÍTOL II

2.1. El franquisme, la ciutat i la «nova» Tarragona.....	51
2.2. Ecologia urbana i formació social. Les bases humanes i materials de l'antifranquisme.....	72
2.3. Un marc contextual en transformació.....	93

CAPÍTOL III

3.1. Les vagues de 1962 i la passiva expectació.....	119
3.2. Rutes d'anada i tornada: el desplegament del PSU a les comarques de Catalunya.....	132
3.3. Un nou model organitzatiu: la Comissió Obrera de Tarragona i la seva articulació nacional.....	148
3.4. Els condicionants locals del moviment obrer.....	163
3.5. La primera fase del «nou» moviment pagès: una panoràmica catalana.....	181
3.6. Cap a un nou cicle de conflictivitat.....	198

CAPÍTOL IV

4.1. Maduració i eixamplament de l'oposició al franquisme: una mirada intercomarcal.....	219
4.2. Espais de sociabilitat i joventut, una relació virtuosa.....	233
4.3. Salt i bifurcació del moviment obrer.....	253
4.4. Interludi i reconfiguració del moviment pagès.....	271

Índex de contingut

4.5. L'alternativa de l'antifranquisme: l'Assemblea de Catalunya a Tarragona.....	280
---	-----

CAPÍTOL V

5.1. L'esclat de la protesta.....	313
5.2. Nous referents per a la mobilització obrera.....	331
5.3. Les costures territorials de l'antifranquisme tarragoní.....	354
5.4. El pols del carrer i l'impediment de la reforma.....	368
5.5. Crisi d'hegemonia i canvi polític.....	391
5.6. Democràcia? Heus aquí la qüestió.....	409

EPÍLEG

Les geografies del vot comunista.....	421
---------------------------------------	-----

CAPÍTOL CONCLUSIU

Conclusions.....	439
------------------	-----

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

Fonts arxivístiques.....	463
Fonts hemerogràfiques.....	469
Relació de testimonis orals.....	470
Bibliografia.....	472
Sigles.....	501
Índex de figures.....	505

DOCUMENTACIÓ PER A L'ACREDITACIÓ DEL DOCTORAT INTERNACIONAL

<i>Abstract</i>	509
<i>Conclusions</i>	511

ANNEXOS

Annex 1. Resultats electorals a Tarragona per districtes.....	540
---	-----

Índex de contingut

Annex 2. Resultats del Senat a la circumscripció electoral de Tarragona.....	541
Annex 3. Resultats del PSUC als municipis de la província de Tarragona.....	541
Annex 4. Vot a candidatures comunistes a les províncies amb representació al Congrés dels Diputats.....	546

INTRODUCCIÓ

RESUM

En aquest treball s'hi estudia el desenvolupament de moviments d'oposició a la dictadura franquista enllà el cinturó industrial de Barcelona entre els anys 1956 i 1977. Es fa analitzant-ne el cas particular de Tarragona i els seus entorns més immediats a través del Partit Socialista Unificat de Catalunya, l'organització que va vertebrar l'antifranquisme en el seu conjunt. S'hi analitzen les actituds socials de la població en general, però particularment de la classe treballadora, en tant que els obrers foren els més refractaris a l'assentament de la dictadura des del seu inici. Igualment, d'aquesta classe social sorgirien la majoria de militants antifranquistes, les seves organitzacions estarien a l'avantguarda de l'oposició i, no endebades, el règim els consideraria potencialment desafectes durant tota la dictadura.

Els processos de politització i mobilització social de la classe obrera, des de baix i des de les perifèries, són analitzats en aquesta recerca per tal de complexitzar els paradigmes interpretatius sobre el canvi polític després de la mort de Franco. Si bé aquests han assenyalat la importància de l'antifranquisme en la crisi de la dictadura, la majoria de recerques encara aïllen la seva influència en els seus principals bastions. És a dir, per al cas català, les ciutats industrials del que aquí s'anomena la Gran Barcelona. Aquest treball no intenta negar la centralitat d'aquells espais en el canvi polític, sinó certificar que la seva influència va anar molt més enllà d'ells mateixos i que va arribar a indrets com Tarragona. Les oportunitats polítiques generades a les àrees més mobilitzades eren utilitzades per l'antifranquisme tarragoní tot analitzat abastament les xarxes a través de les què els recursos simbòlics i organitzatius es transmetien des dels focus iniciadors de la protesta.

Malgrat que la influència metropolitana és innegable, aquest treball no la considera l'últim factor del desenvolupament de l'oposició més enllà de la Gran Barcelona. En efecte, s'apunta que els moviments d'oposició es van desenvolupar segons les pròpies condicions existents a Tarragona, la qual cosa en determinaria la seva morfologia, composició social i model de protesta. De fet, aquelles condicions van sofrir una transformació radical durant els anys que comprèn aquest estudi degut a l'intens procés d'industrialització que es va viure a Tarragona. La destrucció de la pagesia per l'assentament de noves factories a les seves terres, la proliferació de nous suburbis on les condicions mínimes per viure-hi no estaven garantides i la inèdita arribada de mà d'obra immigrant des del món rural a una ciutat sense

experiències en el treball industrial són només alguns dels reptes que els tarragonins, nous i vells, van haver de fer front durant aquells anys.

S'ha focalitzat en l'ampliació social de la base de l'antifranquisme, així com en la seva l'expansió territorial, del que el tarragoní constituí un cas únic a Catalunya. Si bé el PSUC va realitzar seriosos esforços al llarg de tota la dictadura per enfortir la seva presència arreu del país, a Tarragona seria on obtindria els millors resultats a l'aconseguir articular un moviment antifranquista tant d'àmbit rural com urbà. En suma, aquest treball ve a omplir un buit historiogràfic a l'abordar l'estudi de les dinàmiques de les protestes perifèriques —ja fossin aquestes geogràfiques com socials— i analitzar-les des del seu propi context social i polític, tot atenent a les causes dels seus impulsos, les seves esperances i fins. Tot plegat pretén contribuir a una millor comprensió de les lluites per la democràcia *a i des de* Tarragona.

AGRAÏMENTS

En el transcurs de qualsevol procés de recerca hom acumula deutes intel·lectuals que, com tants altres, són impossibles de saldar. Ja em disculparan els absents, doncs em seria impossible realitzar una relació completa de tothom a qui he d'estar agraït. Per començar he de fer constar que moltes de les interpretacions que ofereixo aquí són deutores de les investigacions que durant les darreres dècades han permès avançar de manera molt significativa en el coneixement sobre l'època franquista. En aquest sentit, però no només, a Pere Ysàs he d'agrair-li el seu treball i tot el suport i interès que ha mostrat cap a la meua recerca, en general, la qual ha sabut orientar i fer créixer sovint extralimitant les seves funcions de director de la meua tesi doctoral. En un altre nivell, voldria agrair a totes i tots els col·legues amb qui he debatut aspectes d'aquesta recerca que, cadascú des del seu camp d'estudi, perspectiva d'anàlisi i diversitat contextual en què s'han desenvolupat les nostres converses, podran trobar la seva contribució en el pòsit d'aquest llibre. Molt especialment he de mencionar a Guillem Puig, el qual ha estat un infatigable lector, comentarista i corrector d'innumerables esborranys parcials d'aquest escrit i, tanmateix, víctima de les meves inseguretats.

Són molts els col·legues de professió que han sabut convertir-se en grans amics en el transcurs de la investigació. A Joan Gimeno i Pau Casanellas he d'agrair-los, i no només, les nostres sessions intensives a la Biblioteca de Catalunya dels dimecres, les quals m'han permès abandonar un cop per setmana la clausura domèstica auto imposada per enllestir la feina pendent. A dites sessions sovint s'hi ha sumat Jaume Muñoz, del qual sempre he rebut afecte i atenció sense saber molt bé si el corresponia —espero que sí— com es mereix. A Emanuele Treglia he d'agrair-li la seva amistat, les seves suggeridores idees i molt especialment haver-me acollit durant aquells mesos d'intensa feina a casa seva a Lavapiés. També a la família Canduci que em va acollir durant la meua estada a Roma. A Oscar Ebri i a Sara Carruesco que, més enllà del seu inestimable ajut logístic, s'hagin esforçat tant a mantenir el contacte que, per mi, és tant vital com l'oxigen que respiro.

Em resulta difícil concebre molts aspectes d'aquesta recerca sense l'estímul intel·lectual que en els darrers anys he tingut el plaer d'experimentar a través de les investigacions de tots els col·legues amb qui he coincidit en congressos, seminaris i workshops per tota la geografia ibèrica i de més enllà. En aquest extrem mereixen una

menció, si bé breu, Daniel Lanero, Manel Lladonosa, Gloria Román, Juan Antonio Santana i Miguel Ángel del Arco. Altrament, les noves tecnologies han facilitat, i molt, l'intercanvi de material i impressions sobre el meu objecte d'estudi. En aquest extrem vull fer constar el calor rebut per Fernando Hernández Sánchez i els membres dels grups «Historia del Eurocomunismo» i «Historia 20-21» que ell ha impulsat. Igualment, vull agrair l'acolliment que m'han brindat els membres del Seminari Permanent d'Història del PSUC que apadrinen Andreu Mayayo i José Luis Martín Ramos, entre altres, i al que se li augura un prometedor futur. Als amics de la Fundació d'Investigacions Marxistes he d'agrair-los que consideressin que jo, com a historiador, tenia alguna cosa que aportar en la seva nova aventura editorial, després de fer-se ressò del meu treball.

No per cultivar camps d'estudi diferents, d'altra banda, he deixat de discutir i aprendre dels amics, col·legues i camarades Ada Lasheras, Francesc Rodríguez, Jordi Carrillo i Ramon Fabregat, els quals sempre han estat disponibles per alliberar tensions del dia a dia i que mostren que l'àrea metropolitana de Barcelona i el Camp de Tarragona, en veritat, no són realitats tant distants si s'hi posa voluntat. Altre tant mereixerien tots els col·legues de doctorat i joves professors de la meua universitat, a qui no dispo de l'espai aquí per agrair com es degut, però als qui sempre tinc en ment. No voldria deixar de mencionar-ne molt especialment a dos d'ells, Joel Sans i David Alegre. Joel va ser el primer company en el llarg i tortuós viatge de l'elaboració d'aquesta tesi doctoral. Ell es va ser el primer en orientar-me en l'univers de les ajudes predoctorals, més endavant m'ha facilitat documentació i ha compartit amb mi part de les idees que va plasmar en la seva investigació. D'altra banda, David, com a doctorand de segon curs, era la insígnia guia dels novells de primer any quan vaig arribar al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB, tot i l'ineestimable ajuda rebuda allí per Montse, Gabi i, més recentment, Puri. De David he après molta història, certament, però també sobre empatia i sobre la necessitat que tenim els historiadors d'assumir el passat com una realitat complexa i polièdrica.

Treballar en un dels millors centres d'estudis universitaris dedicats a la recerca sobre la dictadura franquista ha estat, sens dubte, una de les experiències més gratificants de la meua vida acadèmica. I ha estat així perquè al Centre d'Estudis sobre Dictadures i Democràcies (CEDID, fins no fa tant conegut com CEFID) de la Universitat Autònoma de Barcelona he tingut ocasió de debatre i d'intercanviar idees amb el millor i més punter de la historiografia del període, però també per l'altra qualitat humana de tots els seus membres, tant els que hi

són de manera permanent com els que hi han passat com una etapa formativa. Agraïment en el que no vull deixar de destacar en Ricard Martínez, per la seva amistat i els seus dots psicoterapèutics sense els quals aquesta aventura hagués estat força més difícil. També al seu director, Martí Marín, pels seus útils suggeriments i per atendre sempre les meves demandes amb un somriure i satisfer-les amb les grans dosis d'ironia que el caracteritzen i que tant estimem. Igualment, un record especial per als incombustibles Carme Molinero, Kiku Vilanova, Olívia Gassol, Chiao-in Chen, Miguel Ángel del Río, Ivan Bordetas, Carlos Ordàs, Jordi Sancho, Miguel Díaz, Helena Saavedra, Jordi Estarlich o Steven Forti; i també, encara que darrerament no hi sigui tant com voldríem, a Xavier Domènech.

No voldria allargar aquestes breus línies afegint noms, institucions i els motius que els fan mereixedors de figurar en aquest apartat que es pretenia breu, però vagi el meu agraïment al personal que treballa als arxius consultats durant aquesta recerca per la seva proximitat i empatia, en especial al Raül Aguilar, la Mireia Bo i en José Luis Pérez de l'Arxiu Nacional de Catalunya; a l'Aniol Maria, que m'ha hagut de patir a l'Arxiu Històric de Tarragona; a Javier Tébar i a Juan Ma García de l'Arxiu Històric de CCOO; i a la Isabel Rúa, la Patricia González-Posada i la Victoria Ramos de l'Arxiu Històric del PCE. També voldria fer palès un reconeixement destacat a totes les persones a qui he entrevistat durant la meva recerca o aquelles que van accedir a ser-ho per a altres investigacions i que llur testimoni es troba dipositat en arxius a l'abast dels historiadors. Manquen les paraules per descriure acuradament tot el que he après de les seves experiències, un terreny sobre el que, sovint, la documentació no permet aproximar-s'hi amb el grau suficient com per percebre la rugositat de la seva textura.

* * *

Es calcula que en l'actualitat un terç dels investigadors predoctorals es troben en risc de patir algun tipus de desordre psiquiàtric com a conseqüència de les condicions en que desenvolupen la recerca. L'estudi es basa en el cas de la Universitat de Gant, d'un país, Bèlgica, on l'administració pública inverteix vora el 3% del Producte Interior Brut en recerca, desenvolupament i innovació; xifres molt allunyades a les de l'Estat espanyol, la despesa del

qual en R+D+i no arriba a la meitat.¹ Això és cert i cal fer-ho constar. Per fortuna, les conseqüències dels darrers anys de treball en la meua salut han estat força menys dramàtiques. I això ha estat així només pel suport que diàriament trobo en Silvia, font contínua d'alegries, de nous aprenentatges i de redescobriments del millor de la vida, a pesar dels capricis de Clio. En reconeixement d'això i més, a ella vull dedicar íntegrament i en exclusiva aquesta tesi doctoral. Igualment vull mencionar les meves famílies, la sanguínia i la política, per l'estima i comprensió —sobretot, comprensió— amb aquella difícil però estimulante etapa, durant la qual no els he mimat com es mereixien. Des d'aquí, els demano disculpes. També un reconeixement especial per al petit Lenin, l'últim en arribar i el que millor s'ha adaptat als meus tempos de treball i a les meves necessitats de silenciosa companyia.

No m'atreveria a asseverar amb Marx que és la materialitat la que determina la consciència, però sí que puc assegurar que aquesta investigació no l'hauria pogut concloure de no haver estat per unes condicions materials determinades. Ha estat la meua participació en dos projectes acadèmics finançats el que m'ha permès desenvolupar la investigació que teniu a les mans.² No considero desitjable que el pes de la recerca el suportin les butxaques d'historiadors sense ingressos ni que la història sigui un mecanisme de propaganda en mans de governs per a legitimar llur actuació en el present. Serveixin aquestes darreres línies com un reconeixement a les institucions públiques que donen suport a la història de la millor forma possible: finançant-la i donant oportunitats per explorar-la lliurement en tota la seva complexitat.

Cristian Ferrer González
Badalona, juny de 2018

¹ Marcos Barajas: "El doctorado perjudica seriamente la salud mental: uno de cada tres estudiantes está en riesgo", *El Mundo*, 19/04/2017. Un estudi posterior sobre doctorands nord-americans estimava que el 39% pateixen depressió, sis cops més que la mitjana nacional. Cfr. "La tesis doctoral es perjudicial para la salud mental", *El País*, 26/3/2018.

² Es tracta del projecte HAR2012-31431, finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern d'Espanya, i HAR2015-636557-P, finançat pel mateix ministeri i pel Fons Europeu de Desenvolupament Regional de la Unió Europea.

CAPÍTOL I

1.1. HISTORIAR MÉS ENLLÀ DE LES FATALITATS

Què succeeix allà on mai no passa res? Darrere d'aquest interrogant s'amaga l'impuls fonamental que ha guiat bona part de la meva recerca doctoral. Existeix certa percepció que fora dels centres rectorals del poder mai no ocorre res. O almenys, res que sigui rellevant. És evident que hi ha geografies que resulten estratègiques per a les transformacions polítiques, però també ho és que els centres ho són en tant que existeixen les perifèries; en que l'ocorregut en els primers transcendeix, en menor o major mesura, a les segones; però on les dinàmiques socials en aquests últimes no es troben determinades inevitablement pel succeït a les primeres. A tenor del que coneixem sobre la maduració d'amplis moviments antifranquistes a les principals regions de l'Estat, té sentit estudiar el succeït en espais considerats secundaris? Aquesta investigació apunta que sí, doncs l'assumpció sense més de les fatalitats que ens venen donades produeix històries d'objectes erms, mancats d'agència política, de capacitat per canviar les condicions que els constrenyen.

Les fatalitats referides aquí actuen tant sobre el passat com sobre la producció historiogràfica sobre aquell passat. Em refereixo a les determinacions socioeconòmiques, polítiques i d'horitzó d'expectativa que han vingut sostenint nombrosos estudis sobre la fi del franquisme i que, sent totes ells molt diferents entre si, han conformat una explicació marc amb voluntat de globalitat sobre el canvi polític, l'element sustentant de la qual rau en la negació del conflicte. La perspectiva era *històrica*, però amb predomini d'estudis provinents de les ciències polítiques i de la sociologia. L'èxit de la transició, es deia, consistia en la modernització de la societat espanyola des d'ençà els anys seixanta, que havia enfortit les classes mitjanes urbanes, àvides per incorporar-se a Europa, i que haurien contribuït a dur la transició a bon port gràcies a la seva moderació votant pel centrisme d'Adolfo Suárez durant els anys més delicats de 1977 i 1979, així com després apostant pel projecte de modernització i europeista de Felipe González. S'hi destacava els «sacrificis» equivalents de les dretes i les esquerres en post de la convivència.³

³ José María Maravall: *La política de la Transición, 1975-1980*, Madrid, Taurus, 1981; José Félix Tezanos, Ramón Cotarelo i Andrés de Blas (eds.): *La Transición democrática española*, Madrid, Sistema, 1989; Alfonso Guerra i José Félix Tezanos (eds.): *La década del cambio. Diez años de gobierno socialista, 1982-1992*, Madrid, Sistema, 1992. També alguns historiadors han assumit acríticament els preceptes fonamentals d'aquesta concepció, que segueixen reproduint en obrers relativament recents, cfr. Niguel Towson: *Spain transformed. The Late Franco Dictatorship, 1959-1975*, Chicago, University of Chicago Press, 2007.

El prestigi que adquirí la transició espanyola dugué a sociòlegs, politòlegs i historiadors de l'altre costat de l'Atlàntic a incorporar el cas espanyol en les seves anàlisis comparatives per generar *models* macro-explicatius del procés de canvi polític a Espanya.⁴ Eren unes interpretacions que, amb l'optimisme liberal de la dècada dels noranta, incorporaven i sintetitzaven tant els determinants econòmics liberalitzadors com el paper clau d'unes elits que haurien contribuït a que el canvi arribés a bon port. Aquests entenien la democratització espanyola fonamentalment com a resultat del desenvolupament en clau capitalista. El politòleg Samuel Huntington seria un dels màxims exponents amb les seves *onades* democratitzadores, una interpretació segons la qual hi hauria hagut tres dilatats períodes democratitzadors mundials, tres onades. A primers del segle XIX s'hauria iniciat la primera i més extensa de les onades, amb el floriment de sistemes democràtics als Estats Units i a un seguit de països d'arreu del món, un cicle que s'hauria esgotat amb l'ascens del feixisme a Itàlia el 1922. La segona onada l'hauria desencadenat la victòria aliada en la segona guerra mundial i el seu acabament, a mitjans de la dècada dels seixanta, gairebé coincidiria amb la tercera i darrera de les onades, que des de la revolució portuguesa s'enduria les dictadures grega i espanyola, així com diversos règims autoritaris llatinoamericans i de l'oceà Pacífic asiàtic, per esgotar-se després del col·lapse del «socialisme real» a primers anys noranta.⁵

Prescindint d'entrar en qüestions tals com que Huntington elidia de l'equació les dones en les seves consideracions sobre els sistemes democràtics, la seva teoria considerava que la modernització capitalista generava, inevitablement, processos polítics liberalitzadors, una visió que va trobar notables adeptes entre el personal franquista necessitat de legitimar la seva posició durant la dictadura. Si el desenvolupament dels anys seixanta havia propiciat la modernització, urbanització i industrialització del país, amb el seu correlat social de conformació d'una societat de consum caracteritzada per la formació de noves classes mitjanes, els tecnòcrates del franquisme tenien molt a dir sobre la paternitat de la democràcia espanyola. El seu sil·logisme ocultava, però, que aquell procés només va poder desenvolupar gràcies al marc dictatorial del franquisme i que altres exemples històrics,

⁴ Guillermo O'Donell i Philippe Schmitter: *Transition from Authoritarian Rule*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1986.

⁵ Cfr. Samuel Huntington: *La tercera ola. La democratización a finales del siglo XX*, Barcelona, Paidós, 1994; John Markoff: *Olas de democracia. Movimientos sociales y cambio político*, Madrid, Tecnos, 1998.

començant per Xile i acabant per Xina, ens mostren que la modernització capitalista no genera inevitablement processos polítics liberalitzadors. Aquella concepció confonia les causes de la democratització amb les condicions contextuais que marcaren tant la tipologia com la morfologia de la cultura democràtica que es va desenvolupar durant aquells mateixos anys.

El mecanicisme i l'ahistoricitat que plantejaven les teories modernitzadores, segons les quals les reformes econòmiques estaven prenyades de democràcia, van tendir a bascular cap a l'extrem contrari, cap al camp polític mancat de condicionaments. Els reformistes agafaven part de les concepcions economicistes dels anys anteriors, però focalitzaven en el seu rol fonamental. A saber, el de les propostes moderades i el paper que ells jugaren, des de dins del règim, en aïllar els representants del búnquer i facilitar, així, el camí cap a la reforma.⁶ Els reformistes emparen la seva actuació durant la dictadura en el discurs de modernització dels anys seixanta, quan ja s'haurien introduït reformes importants destinades, segons aquests, a la democratització: la Llei de Premsa de 1966, la Llei Orgànica de l'Estat de 1967, que permetia l'elecció de procuradors, i l'Estatut d'Associacions Polítiques de 1974. Si bé no totes les iniciatives s'havien mostrat exitoses, sí que eren una mostra de la inequívoca voluntat democràtica dels reformistes. La participació dels reformistes en el franquisme, afirmaven aquests, hauria establert les bases materials per escometre les reformes polítiques cap a la democràcia un cop mort Franco. L'afirmació fonamental era que la societat espanyola havia evolucionat en tots els ordres, i que els reformistes ho havien fet amb ella.⁷

Així, les claus del canvi polític van tendir a reduir-se al lliure albir de l'elit governant, la negociació amb uns pocs agents polítics i el consens, que de resultat final passava a ser premissa prèvia. De fet, aquesta era una de les claus explicatives implícites des de bell antuvi, doncs les primeres referències bibliogràfiques sobre la transició a la democràcia, de caire periodístics, solien tenir els dirigents polítics en el seu punt de mira i se'ls assumia com la variable última dels esdeveniments històrics.⁸ Quan la història política —clàssica— va començar a mostrar interès en el període ho va fer centrant-se també en la classe dirigent, molt particularment en el rei Joan Carles, a qui indiscutiblement se'l considerava el *piloto del*

⁶ Cfr. Rubén Vega: "Demócratas sobrevenidos y razón de Estado. La transición desde el poder", *Historia del Presente*, n. 12, 2008, pp. 129-154.

⁷ Carme Molinero i Pere Ysàs: *La Transición. Historia y relatos*, Madrid, Siglo XXI, 2018, pp. 260-263.

⁸ Gregorio Morán: *Adolfo Suárez. Historia de una ambición*, Barcelona, Planeta, 1979.

cambio.⁹ Per a Palacio Atard, probablement el màxim exponent de l'exposat anteriorment, els tres principals protagonistes de la transició foren «S.M. el Rey Don Juan Carlos I, que marcará el rumbo a seguir; el presidente del Gobierno don Adolfo Suárez, que conducirá el timón, y el presidente de las Cortes don Torcuato Fernández Miranda, que irá sondando los escollos para procurar esquivarlos».¹⁰

Tot plegat va conformar l'anomenada teoria de les elits, segons la qual el propòsit d'entesa dels seus pocs agents implicats era el que va impulsar el canvi polític, tot negant l'existència d'interessos confrontats o de condicionaments aliens a la seva voluntat. Si bé era una explicació que va tendir a eliminar la determinació macro-estructural del canvi polític, en realitat en va crear una de nova, de determinació: la d'establir els *llocs* on es produïa la històrica. Així doncs, segons les concepcions de la història política que sostenia la teoria de les elits la història era allò que es reduïa a les negociacions, a les altes esferes i a una visió molt reduccionista de la política, circumscrit a allò institucional. Quin era, doncs, el sentit d'escometre estudis sobre altres *indrets* d'allò polític? Si el canvi de règim va ser quelcom manejat entre molt poques mans, els agents col·lectius i el conjunt de la població foren subjectes passius en el canvi? Al meu entendre, la conseqüència social a tals perspectives fou l'apatia cap al propi passat. *L'aquí mai no ha passat res*, en seria una de les mostres més palpables.¹¹

Si el canvi polític va ser quelcom conduït per les elits, tota recerca que atengués altres espais de la política mancava de sentit, doncs *allí* no era on s'havia produït la Història. Es despatxaven les mirades que alguns historiadors van començar a dirigir a casos locals o regionals, que es dia, constituïen excepcions no representatives del transcurs general que va possibilitar, sense conflictes ni participació popular, el retorn de la democràcia a Espanya. En general, però, la historiografia social i del món del treball es va mantenir aliena dels convencionalismes a l'ús sobre el canvi polític, tot centrant-se en altres qüestions pròpies de la disciplina. Amb tot, les seves mirades des de baix als processos socials van començar a mostrar els innumerables casos que no s'ajustaven a les narratives públiques sobre la

⁹ Charles Powell: *El piloto del cambio. El rey, la monarquía y la transición a la democracia*, Barcelona, Planeta, 1991; Id.: *Juan Carlos. Un rey para la democracia*, Barcelona, Ariel/Planeta, 1995; Javier Tusell: *Juan Carlos I. La restauración de la monarquía*, Madrid, Temas de Hoy, 1995.

¹⁰ Vicente Palacio Atard: *Juan Carlos I y el advenimiento de la democracia*, Madrid, Espasa, 1989, p. 23.

¹¹ No endebades l'excel·lent estudi sobre els fets de Vitòria de 1976 portava jugava amb aquesta idea al seu títol. Cfr. Carlos Carnicero: *La ciudad donde nunca pasa nada. Vitoria, 3 de marzo de 1976*, Vitoria-Gasteiz, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 2009.

transició. Les geografies d'*excepcions* que dibuixen casos com els de Biscaia, Guipúscoa, Vitòria, Navarra, Vigo, Ferrol, Baix Llobregat, Sabadell o Madrid apuntaven a interrogants tant pertinents com necessaris.¹² Van permetre, si més no, plantejar-se si aquelles excepcions no esdevingueren més aviat normes i si no eren d'utilitat per a comprendre la transició a la democràcia sense haver de recórrer a unes sempre presumptes i mai provades bones voluntats dels qui l'haurien conduïda. Bona part d'aquells treballs no es plantejaven pròpiament la relació entre mobilització social i canvis polítics, però les evidències eren allí i les preguntes seguien sent pertinents.

Els treballs de Molinero i Ysàs ja havien constatat amb anterioritat el desgast del franquisme i dels qui el sustentaven per part dels moviments socials, molt especialment per les protestes obreres.¹³ Pocs anys després van dedicar un estudi monogràfic a explorar els mecanismes d'erosió que la conflictivitat obrera havia generat sobre la dictadura, tot concloent que aquesta va fer inviable la continuïtat del règim després de la mort del dictador.¹⁴ En efecte, si s'atenia a la societat civil organitzada i se l'observava en la seva interacció amb el poder polític dictatorial com a una relació dialèctica, de conflicte permanent, que els modulava mútuament, es comprenien millor els perquè del canvi de règim i el seu resultat. Un procés polític en què la conflictivitat social, apuntaven, hi hauria jugat un paper central.¹⁵

I és que, de fet, la gènesi mateixa del franquisme es troba en la voluntat d'eradicar les conquestes populars que havien aconseguit eixamplar els espais de participació de l'estat liberal noucentista. En el primer terç del segle XX la gran disjuntiva europea per als sectors dirigents va ser com integrar i mantenir sota control l'emergent societat de masses sense

¹² Pedro Ibarra: *El movimiento obrero en Vizcaya, 1967-1977. Ideología, organización y conflictividad*, Bilbao, Servicio Editorial UPV/EHU, 1987; Sebastian Balfour: *La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988)*, València, Alfons el Magnànim, 1994; José Vicente Iriarte: *Movimiento obrero en Navarra (1967-1977). Organización y conflictividad*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1995; José Gómez Alén: *As CCOO de Galicia e a conflictivade laboral durant o franquismo*, Vigo, Xeiras, 1995; José Babiano: *Emigrantes, cronómetros y huelgas. Un estudio sobre el trabajo y los trabajadores durante el franquismo (Madrid, 1951-1977)*, Madrid, Siglo XXI, 1995; José Antonio Pérez: *Los años del acero. La transformación del mundo laboral en el área industrial del Gran Bilbao (1958-1977). Trabajadores, convenios y conflictos*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2001; Carlos Carnicero: *La ciudad donde nunca pasa nada*, op. cit.

¹³ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els industrials catalans durant el franquisme*, Barcelona, Eumo, 1991, pp. 131-141.

¹⁴ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI, 1998, p. 270.

¹⁵ Xavier Domènech: "El cambio político (1962-1976): materiales para una perspectiva desde abajo", *Historia del Presente*, n. 1, 2002, pp. 46-67.

que això comportés una obertura democràtica: la resposta fou el feixisme.¹⁶ Però si el franquisme havia nascut per a fer desaparèixer la lluita de classes, la seva mateixa existència la confirmava. En última instància, l'escomesa fonamental de la dictadura era garantir la «pau» a través d'un sever règim de disciplina social. Aquesta era la seva màxima i el que en gran mesura justificava el seu motiu de ser. Per contra, la omnipresència de la conflictivitat social —això és, del fracàs del règim per a eradicar-la— obria una visió interpretativa que feia comprensibles els vaivens de la llarga dictadura i, d'aquesta manera, esdevenia en paradigma central per explicar tant el seu origen com el seu final.

Alguns autors van agafar el guant llençat per les constatacions que escometia la historiografia social del període i van aparèixer estudis complementaris que apuntaven, en efecte, l'existència de mobilització social, de descontent i d'organització opositora, però conclouien que aquests no tingueren capacitat de condicionar l'agenda política governamental i que, per tant, el seu paper en el canvi polític va ser ínfim.¹⁷ Seguint aquesta línia, altres argumentaven que, si bé els hi havia mancat capacitat d'incidència en l'esdevenir històric, els moviments des de baix de l'antifranquisme havien fet madurar en el seu si aspiracions i preceptes polítics que anaven en la línia dels que les elits sostenien.¹⁸ Vinculat a aquesta concepció, però amb la voluntat de dotar de capacitat performativa en l'àmbit d'allò cultural als moviments socials, venia la proposta de l'*aprenentatge democràtic* que hauria contribuït a que els moviments, molt especialment l'obrer, haguessin abandonat el radicalisme estèril que havien sostingut en el passat i que haguessin assumit, en el tardofranquisme, els valors democràtics que haurien contribuït a l'estabilitat del nou règim de llibertats.¹⁹ En el costat contrari a d'aquestes argumentacions, però amb la mateixa línia de fons, van sorgir autors que sostenien que la mobilització no tingué altre efecte sobre el canvi polític que la de desestabilització, que d'haver estat més important, podria haver impedit la consolidació del canvi democràtic.²⁰

¹⁶ Martí Marín: *Història del franquisme a Catalunya*, Lleida, Pagès/Eumo, 2006, p. 21.

¹⁷ Robert Fishman: *Organización obrera y retorno de la democracia en España*, Madrid, Siglo XXI, 1996.

¹⁸ Paloma Aguilar: "La amnesia y la memoria: las movilizaciones por la amnistía en la transición a la democracia", a Rafael Cruz i Manuel Pérez Ledesma (eds.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997, pp. 327-357; Enrique Laraña: *La construcción de los movimientos sociales*, Madrid, Alianza, 1999.

¹⁹ José Carlos Manier i Santos Juliá: *El aprendizaje de la libertad, 1973-1986*, Madrid, Alianza, 2000.

²⁰ Manuel Álvarez Tardío: *El camino a la democracia en España: 1931 y 1978*, Madrid, Gota a gota, 2005, pp. 61-69.

A mig matí del dijous 26 de febrer de 2015 s'inaugurava al barri de Sant Salvador de Tarragona un carrer dedicat a Carme Casas i a Leandre Saún, el matrimoni comunista a qui es reconeixia pòstumament per ser uns «lluïtadors per les llibertats». Hi eren presents autoritats municipals de la ciutat, representants sindicals i militants de les formacions hereves del seu partit, el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Va ser un acte auster i va comptar amb una presència de públic modesta.²¹ Es va celebrar en el marc de commemoració del cinquantè aniversari de la fundació catalana de Comissions Obreres (CCOO) i era un reconeixement velat al paper del moviment obrer i dels comunistes en la lluita contra la dictadura. Tot i el temps transcorregut, el carrer no figura encara a navegadors com Google Maps; una trista al·legoria —pot ser, representativa— de la presència de l'antifranquisme en la memòria pública de la democràcia espanyola. Malgrat això, mai abans el debat sobre la fi de la dictadura havia estat tant present en la vida pública del país, tot i l'absència dels seus protagonistes principals: els antifranquistes, gent com la Carme i el Leandre.

Aquest estudi ha pretès posar els antifranquistes en un espai central de l'equació entre mobilització social i canvi polític. Ho ha fet analitzant les dinàmiques d'una ciutat secundària en termes de conflictivitat sociopolítica com ho va ser Tarragona. Tot i això, en aquesta tesi s'hi aborda tot el que transcendí des de les zones més mobilitzades cap a altres que ho foren menys; s'hi investiga a aquells què, a pesar dels seus condicionants —sovint, en contra d'aquests— aconseguiren bastir un moviment en molts sentits equiparable al dels principals centres de la protesta, tot i les seves notables especificitats; s'hi estudia, igualment, tot allò que hagué de fer front el personal polític franquista durant els darrers anys de la dictadura que ells representaven en l'àmbit analitzat, que contribuiria al desgast de les seves bases socials i que, en aquell camí, coadjuvaria a aplanar el camí cap a un nou règim de llibertats democràtiques. La mobilització social tractada en aquest estudi seria la que marcaria la senda a seguir i la que contribuiria a crear les condicions polítiques per al canvi democràtic. Però aquesta investigació no s'ha consagrat a l'estudi del canvi polític a Tarragona, sinó que ha pretès fer-lo comprensible *des de* Tarragona, per tal d'integrar l'ocorregut en aquesta ciutat i el seu *hinterland* en el marc contextual global marcat per la conflictivitat sociopolítica.

²¹ "Carme Casas i Leandre Saún ja tenen carrer, a Sant Salvador", *Nació Digital*, 26/2/2015.

Estudis precedents han assenyalat que per comprendre el canvi polític cal valorar el dilatat procés que arrenca amb la crisi de la dictadura franquista. Una crisi amb elements endògens i altres d'exògens, que estarien en la base del fracàs de la temptativa continuista després de la mort de Franco.²² Si d'entre els primers elements de crisi del règim se'n ressalten la divisió de la seva elit dirigent, entre els elements exògens n'hi ha un d'axial que és el que aborda aquesta investigació doctoral: els processos de politització i mobilització popular que feren inviable la consolidació d'un franquisme sense Franco. Tal perspectiva requereix deixar enrere la idea de la conquesta, de l'assalt, de la democràcia i assumir una perspectiva de major abast cronològic, centrada en la vida social, que l'entengui com un procés de construcció col·lectiva. Revalorar els processos de politització i de mobilització des de baix, però també des dels espais perifèrics, a l'entendre de qui està escrivint això, permet complexitzar els paradigmes interpretatius que han assumit la importància de l'antifranquisme, però recloent-lo en unes poques latituds, amb una capacitat per estendre la seva influència i la seva acció més enllà dels seus principals bastions limitada.²³

A aquesta temàtica s'ha consagrat aquesta tesi doctoral. L'objecte d'estudi d'aquesta investigació és el d'una petita ciutat catalana, la capital d'una petita província que mai no es va situar entre les més mobilitzades d'Espanya, i de la que tenint un coneixement superficial sobre el desenvolupament del moviment antifranquista.²⁴ El cas de Tarragona pot ser

²² Pere Ysàs: *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*, Barcelona, Crítica, 2004, pp. 210-211.

²³ Xavier Domènech explicitava en la seva primera monografia el buit historiogràfic sobre aquesta qüestió i mirava de traçar, des de Sabadell, una proposta que necessàriament havia de confrontar-se al d'altres realitats de la pluralitat catalana. Xavier Domènech: *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976)*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2002, p. 251. Un dels estudis que més camí ha obert des de la perspectiva de les perifèries és el d'Óscar Martín: *A tientas con la democracia. Movilización, actitudes y cambio en la provincia de Albacete, 1966-1976*, Madrid, Catarata, 2008. Igualment, la historiografia sobre el món rural és la que, en la darrera dècada, més ha vingut a aportar sobre la matèria. Per exemple, cfr. Ana Cabana: "¿Mientras dormían? Transición y aprendizaje político en el mundo rural", a Óscar Rodríguez Barreira (ed.): *El franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida, 2013. Igualment, han estat innumerables els treballs que, amb la voluntat explícita o no d'incidir en aquesta línia, han aportat material d'interès per a reflexionar-hi. Cfr. Antonieta Jarne: *La oposición al franquismo a Lleida*, Lleida, Pagès, 1998; María Teresa Ortega: *Del silencio a la protesta. Explotación, pobreza y conflictividad en una provincia andaluza, Granada 1936-1977*, Granada, Universidad de Granada, 2003; Daniel Lanero (ed.): *Por surcos y calles. Movilización social e identidades en Galicia y el País Vasco (1968-1980)*, Madrid, Catarata, 2013; Ana Cabana: *La derrota de lo épico*, València, PUV, 2013, entre altres.

²⁴ L'única monografia existent sobre l'antifranquisme tarragoní és la de Pedro A. Heras: *La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977)*, Tarragona, Mèdol, 1991. Altres treballs que no tenien com a objecte principal l'estudi de l'antifranquisme tarragoní han aportat, però, bases sòlides per a aquesta investigació, molt especialment els editats pel Centre d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona. El coordinat per Jordi Piqué conté estudis interessants sobre repressió i política, si bé l'única

equiparable al d'altres espais perifèrics com Huelva, Ourense o Castelló, províncies amb les que sovint Tarragona es va trobar a la cua de les regions més mobilitzades de l'Estat. Tot i el seu pes relatiu en la conflictivitat sociopolítica espanyola i amb un pes menor en la disjuntiva que va fer inviable la dictadura més enllà de la vida del dictador, el cas de Tarragona aporta experiències històriques rellevants sobre les què reflexionar. L'estudi d'objectes laterals permet no donar per universals l'ocorregut en altres indrets i revalorar les experiències particulars que, igualment, contribueixen al coneixement d'una època. Amb sort, les anàlisi *micro* com les que planteja aquesta tesi poden ajudar a obrir noves perspectives interpretatives. De fet, així va començar aquesta història, la de l'antifranquisme entès com a motor de la democratització del país a través d'experiències *parcials* de les principals regions urbanes de l'Estat.

Els espais dels que parla el títol d'aquesta tesi no són de tipus matemàtic, no es poden acotar, doncs no són només espais físics; tampoc remetent pròpiament a una categoria omnicomprendiva sinó al resultat d'una pràctica social que el crea i, al seu temps, modela aquestes pràctiques socials.²⁵ Per espais d'oposició entenc, doncs, el resultat de pràctiques socials dinàmiques que transformen tant com són transformades. Em resulta una categoria útil per englobar la doble agència que aquest treball aspira a reconstruir: la dels moviments socials i la de les perifèries en la història de l'antifranquisme. Dos extrems que en aquest

contribució sobre l'antifranquisme és del propi Heras, *Franquisme a les comarques de Tarragona*, Tarragona, CEHS, 1993. Cal destacar l'estudi de la repressió a la ciutat escomès per Josep Maria Recasens: *La repressió a Tarragona*, Tarragona, CEHS, 2005. Més proper a la temàtica abordada en aquestes pàgines és l'estudi consagrat a les dones tarragonines durant la dictadura de Montserrat Duch i Meritxell Ferré: *De súbdites a ciutadanes. Dones a Tarragona, 1939-1982*, Tarragona, CEHS, 2009. Des d'una perspectiva similar, si bé centrat en l'estudi d'un sol barri, es pot destacar l'editat per Coral Cuadrada i Esther Gutiérrez: *Les dones als orígens de Torreforta*, Tarragona, CEHS, 2014. Similar a aquest, però des d'una perspectiva antropològica, hi sobresurt el treball de Federico Bardají: *Bonavista, una biografia social*, Tarragona, Silva, 2015, autor de nombrosos estudis sobre el barri. En un altre nivell s'hi pot destacar el llibre divulgatiu que dóna veu al personal polític tarragoní, en especial al governador civil provincial durant els anys del canvi polític. Ho fa des d'una perspectiva de simpatia amb el rol que jugà la institució, però, tot i el seu caràcter hagiogràfic, no deixa de contenir valuosa informació que no ha estat possible trobar enlloc més: Antoni Panadès i Albert Punsola: *La transició des de la plaça Imperial Tàrraco, 1976-1982. Política i societat*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 2009. Per últim, dins la monumental col·lecció d'història de Tarragona, trobem el volum dedicat als anys que comprenen l'estudi, elaborat per Montserrat Duch i Tomàs Carot: *Història de Tarragona. República, dictadura i democràcia*, Lleida, Pagès, 2012.

²⁵ En bona mesura les reflexions del filòsof Henri Lefebvre m'han ajudat a pensar les practiques socials espacials i com aquestes contribuir a la comprensió de l'antifranquisme. Cfr. Henri Lefebvre: *La producción del espacio*, Madrid, Capitán Swing, 2013. També, en els darrers anys, els intercanvis d'idees en diversos congressos a redós de les històries rural, urbana i social han contribuït a perfilar aquesta perspectiva que és transversal en tota la tesi, molt especialment les converses i aportacions d'Alejandro Pérez-Olivares, a qui agraeixo les recomanacions de lectures i els seus comentaris.

treball formen un tot relacional i que ubica l'oposició més enllà dels seus límits geogràfics en les principals zones urbanes. La coincidència temporal de l'articulació d'un antifranquisme amb capacitat d'incidència pública, fins i tot més enllà de la ciutat de Tarragona, i la transformació de la petita capital provincial en la segona àrea metropolitana de Catalunya convida a replantejar l'articulació espacial de l'antifranquisme. Malgrat que és cert que aquest tindria la seva expressió més acabada en l'àmbit local,²⁶ la seva capacitat per conformar canals de transmissió cap a altres indrets de recursos militants, simbòlics i organitzatius —d'importància vital per generar allí les condicions propícies per a que les inquietuds latents de molta gent poguessin trobar vies d'exteriorització—, no pot ser menystinguda. És per aquest motiu que la investigació no s'ha limitat només al que succeí a la ciutat de Tarragona, sinó que ha atès també les influències que aquesta exercí sobre la seva regió metropolitana i, fins i tot, més enllà.

Aquesta tesi es divideix en cinc capítols i un sisè, més breu, com a epíleg. En el primer capítol, el present, s'hi aborden els precedents historiogràfics de la temàtica i s'emmarca aquest treball en el context general d'estudis sobre l'època franquista. El segon capítol està dedicat a les profundes transformacions a les què va ser objecte la ciutat de Tarragona, tot anant més enllà de les poc més de dues dècades estrictes en que s'emmarca el gruix d'aquest estudi. Arrenca amb l'estroncament que suposà la victòria feixista en la guerra civil —una referència que per repetida no deixa de ser ineludible en qualsevol treball sobre l'època franquista— i la importància de la violència política a la ciutat de Tarragona, proporcionalment, una de les més sagnants de Catalunya. Es deté a explicar les particularitats de les onades migratòries a una petita ciutat que no superava a finals dels cinquanta els 30.000 habitants i les problemàtiques socials que ocasionà la ineficiència de les autoritats locals en la matèria. Igualment, s'hi rastreja la conformació de xarxes de contactes informal basades en el veïnatge, la conterraneïtat i les experiències del nou treball industrial. Unes xarxes que els pocs militants comunistes existents establirien com a enclavament sobre els que optar a ser influents. Com a marc contextual, s'hi explica com l'obcecació de persones destacades de la política local i provincial van maniobrar per atreure inversions públiques i també d'empreses multinacionals per, amb una oberta connivència governamental, iniciar

²⁶ Xavier Domènech: *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo. Lucha de clases, dictadura y democracia (1939-1977)*, Barcelona, Icaria, 2012, p. 204.

un procés d'accelerada industrialització altament irregular i no exempt de violència, que transformaria el teixit productiu de la ciutat i de la seva rodalia.

El tercer capítol està consagrat a la *curta* dècada dels seixanta tarragonins, en què els ecos de les onades vaguístiques de 1962 deixarien al descobert actituds expectants entre una classe obrera a la què el règim creia haver extirpat els anhels d'emancipació del passat. Aquest és el capítol de les transformacions silencioses i latents en el si de la quotidianitat, la de les resistències a la implementació d'un nou sistema de relacions laborals, la de les primeres protestes de fàbrica mancades de direcció i la de l'arribada d'un nou model organitzatiu per a la classe obrera que establiria la connexió fonamental amb tot el que estava succeint a Catalunya. És el capítol que desgrana el procés de conformació del moviment obrer i de les seves particularitats, així com el que dissecciona els canals de transmissió de recursos militants, organitzatius i també simbòlics a través dels quals l'antifranquisme va créixer i estendre's.

Si el tercer era el dels orígens, el quart capítol és el de la maduració i assentament de les pràctiques socials que dotarien d'una dimensió pública l'antifranquisme tarragoní. Més enllà de les organitzacions polítiques, que a partir d'aleshores es multiplicarien, s'hi prioritza l'anàlisi de la societat sobre la que l'antifranquisme va créixer i sobre la què llur actuació cobrava sentit. Així, s'hi aborda l'eixamplament social d'un antifranquisme que la dècada anterior era fonamentalment obrer i que en la nova ho seguiria sent de manera central, però ja no únicament. Igualment, s'hi desgrana el paper de la joventut en l'eixamplament social i geogràfic de l'antifranquisme i en l'elaboració política d'un moviment que lluitava per imposar una alternativa a tot el que significava el franquisme per a la seva realitat concreta.

El cinquè és el darrer dels grans capítols que conformen aquesta tesi. En ell s'hi estudia la confluència dels elements explicats amb anterioritat que farien de l'antifranquisme tarragoní un moviment amb creixent capacitat per actuar de manera oberta i obrir el camí que altres actors transitarien. Així, en aquest capítol s'hi analitza el cicle de conflictivitat comprés entre 1973 i 1976, el del pic de la protesta, el moment en que Tarragona s'insereix plenament en la dinàmica de mobilització general contra el franquisme, tot coincidint amb la crisi del règim. És el moment en què brotarien nous subjectes socials, es crearien nous referents per a la mobilització i en el que madurarien moviments que s'havien estat gestant durant la dècada anterior. Fou aquell el moment en què l'antifranquisme començaria a tenir una presència estable arreu del territori, també més enllà de les principals ciutats, fet que

propiciaria l'articulació geogràfica d'un antifranquisme que es volia d'àmbit nacional català. És també en aquest capítol que hi apareixen les esclatxes en els sectors dirigents de la dictadura, el que no feia, si no, confirmar la seva crisi d'hegemonia. Una crisi en què el canvi democràtic era la darrera opció per als representants locals del règim, que propiciarien l'extensió de la violència per a mirar de posar fre a la contestació. Una violència que tingué conseqüències fatals per a un treballador durant les grans mobilitzacions de 1976 i que, al capdavall, il·lustraria els límits de la mobilització antifranquista. Amb l'obertura d'una nova etapa el 1977 el moviment antifranquista no tindria una única expressió electoral. En aquest treball s'ha dedicat un epíleg a valorar l'impacte a les urnes de l'antifranquisme comunista, el que havia estat durant el darrer vintenni de la dictadura en el centre del moviment opositor i el que havia estat capaç d'articular entorn seu una alternativa a tot el que representava el règim que aleshores finia.

1.2. A PROPÒSIT DE L'ANTIFRANQUISME

El 1973 el reputat politòleg Juan José Linz, pare de la definició del franquisme com a règim autoritari de pluralisme limitat,²⁷ tractava en un extens escrit la conceptualització de l'oposició a la dictadura de Franco. Linz considerava que, a aquelles alçades, l'impacte públic de l'antifranquisme havia estat ínfim, doncs el règim romania estable. Prova del qual era que la dictadura, afirmava, no havia hagut de recórrer, en temps recents, a la repressió massiva per acabar amb l'oposició. En paraules del propi Linz: «The stability of the Franco regime today is due more to the absence of an effective opposition than to enthusiastic support».²⁸ Per al politòleg les «oposicions» —sempre entre cometes— als règims autoritaris havien de ser valorades no només per la seva capacitat de fer caure efectivament les dictadures contra les que lluitaven, sinó també per la seva capacitat de condicionar, dificultar i limitar l'autonomia decisòria dels règims als que combatien. Era quelcom que, al seu entendre,

²⁷ Juan José Linz: "From Falange to Movimiento-Organization. The Spanish Single Party and the Franco Regime", a Samuel Huntington i Clement Moore (comps.): *Authoritarian politics in modern society. The Dynamics of Established One Party Systems*, Nova York, Basic Books, 1970, pp. 128-203; Íd.: "Una teoría del régimen autoritario. El caso de España", a Stanley Payne (ed.): *Política y sociedad en la España del siglo XX*, Madrid, Akal, 1978, pp. 205-263.

²⁸ Trad. «L'estabilitat del règim de Franco avui es deu més a l'absència d'una oposició eficaç que a un suport entusiasta». Juan José Linz: "Opposition to and under an Authoritarian Regimen: Spain", a Robert Dahl (ed.): *Regimes and Oppositions*, New Haven, Yale University Press, 1973, p. 182.

l'antifranquisme no havia aconseguir en cap moment de la història del franquisme. En aquest sentit, Linz considerava més rellevant el que anomenava la «semioposició» interna a la dictadura, que si bé no formava part del règim sí que la conformaven persones properes disposades a participar-hi per a obtenir els seus objectius polítics.²⁹

La historiografia sobre l'antifranquisme ha estat marcada durant molts anys per aquest tipus de concepcions, en què els termes «dèbil» i «dividida» sempre adjectivaven el d'oposició. A més, la manca d'una definició precisa entre els grups que es podien considerar d'oposició i d'altres que es movien en els marges del franquisme, feia dels primers treballs sobre el tema un *totum revolutum* de monàrquics, carlins, guerrillers, socialistes, liberals, anarquistes, comunistes ortodoxos i dissidents que no contribuïen, si no, a la imatge de divisió i debilitat del que parlava Linz en plena crisi del franquisme. Un cas il·lustratiu al respecte és el llibre de Javier Tusell, el primer que va abordar des de la historiografia l'antifranquisme de manera monogràfica.³⁰ Si bé només hi estudiava la seva evolució fins 1962, l'obra de Tusell va marcar els canons a seguir per treballs posteriors. En paraules del propi autor, als pràcticament vint anys de la seva publicació, el llibre «tenia un propòsit de consumo político inmediato: demostrar la existencia de una oposición no comunista al régimen».³¹ En efecte, l'exclusió del PCE en l'estudi de Tusell, sorprenent a ulls d'avui en dia, es devia a la condició estalinista d'aquell partit i, per tant, no mereixedora d'incloure's entre les forces democràtiques antifranquistes. Segons justificava el mateix Tusell a la introducció del llibre:

Por oposición democrática entiendo aquella que considera como modelo ideal, incluso con reparos ocasionales o accidentales, aquel sistema político al que imprecisamente podemos denominar como occidental. Más en concreto: aquellas familias espirituales y políticas que están construyendo la Europa unida, es decir liberales, cristianodemócratas y socialistas de todo tipo. Excluyo, por tanto, al Partido Comunista; y conviene que a este respecto, desde el primer momento, exponga mi postura para que se pueda juzgar sobre mi objetividad como historiador. Es posible y, desde luego, sería deseable que el Partido Comunista Español en un determinado momento merezca este epíteto. No lo merece hasta el momento [el llibre està editat el març de 1977], mientras se siga identificando con el modelo de las democracias populares y mientras carezca de una organización interna de carácter democrático. El negarle este último adjetivo tiene además un especial sentido cuando se trata, como en la presente

²⁹ *Ibíd.*, p. 191.

³⁰ Javier Tusell: *La oposición democrática al franquismo, 1939-1962*, Barcelona, Planeta, 1977.

³¹ Javier Tusell: "El primer franquismo desde la óptica de la historia actual: cuestiones pendientes y propuestas de investigación", a Carlos Navajas (ed.): *Actas del Primer Simposio de Historia Actual de La Rioja*, La Rioja, Universidad de La Rioja, 1996, p. 66.

circunstancia, de un libro de historia: a nadie se le hubiera ocurrido en 1956, pongamos por caso, denominarle así.

[...]

Este libro pretende responder a la pregunta que por qué [la democracia] no ha llegado antes y quiénes lo han impedido. No se trata de abrir un proceso de responsabilidades [...], pero sí, en esta España confusa, de clarificación. Los franquistas han dicho muchas veces que no tenían enfrente más que al Partido Comunista; Dolores Ibárruri ha pretendido algo parecido no hace mucho tiempo. Convendría recordar, si no fuera ya suficientemente obvio, que la primacía en la persecución o en el sufrimiento no significa primacía en la lucha por la democracia. Si admitimos que el régimen franquista se ha equivocado en muchas cosas, ¿por qué aceptar sin más que los que públicamente consideraba como sus adversarios más temibles lo han sido realmente? Yo creo que para el régimen han sido siempre mucho más peligrosos los demócratas, porque la democracia siempre ha sido una posibilidad histórica y no, en cambio, el comunismo.³²

Els treballs sobre l'oposició es basaven, doncs, en l'estudi dels models ideals d'alternativa que les diverses organitzacions polítiques formulaven per a substituir el franquisme. Era una oposició fonamentalment abordada des del pla moral, des de la superioritat dels seus postulats per sobre dels que havia representat el franquisme. Tot i considerar-se com una història política, aquells primers treballs sobre l'antifranquisme el que en realitat feien era negar la política mateixa al sublimar les condicions de possibilitat de que aquells programes poguessin ser implementats. Era quelcom natural, si es té en consideració que la debilitat de l'oposició era premissa prèvia de la majoria d'ell. Alguns anys després, en un assaig sobre l'antifranquisme i la seva *ideologia*, Josep Maria Colomer estimava en 25.000 o 30.000 persones el màxim de participants que l'oposició havia estat capaç de mobilitzar en suport als seus postulats polítics. El pic l'ubicava als voltants de la Caputxinada de 1966 i de la solidaritat pels presos de l'Assemblea de Catalunya, des d'ençà el 1973.³³

Si bé compartia la noció d'un antifranquisme dèbil, el llibre de Colomer tenia un caràcter diferent al de Tusell. Era un assaig interpretatiu en el que s'apuntava als comunistes com l'element central en l'articulació de l'antifranquisme català, però, a l'igual que en el de Tusell, l'anàlisi principal anava vinculat a escodrinyar el món de les idees que el conformava i no pas a l'acció política pròpiament dita. En les seves pàgines hi traspua la voluntat de desmentir certa *vulgata* coetània sobre que tothom havia estat antifranquista, com també

³² Javier Tusell: *La oposición democrática al franquismo*, pp. 13-14.

³³ Josep Maria Colomer: *La ideologia de l'antifranquisme*, Barcelona, Edicions 62, 1985, pp. 10-11.

vindicava coetàniament el propi Tusell en un article d'opinió publicat en premsa.³⁴ Circumscribint-ho a la realitat política catalana, Colomer assenyalava socialistes i nacionalistes, governants en la majoria d'institucions del país, com a culpables d'aquella desídia que tot just italians i francesos estaven, aleshores, començant a revisar.³⁵ Altrament, entre les seves pàgines hi traspuava la crisi d'unes esquerres que, incapaces d'actuar en el present, idealitzaven i magnificaven el seu passat en l'antifranquisme. D'acord amb les tendències interpretatives sobre l'època del segon franquisme, Colomer assumia l'antifranquisme com un moviment que emanava dels canvis estructurals de la societat, conformat per les noves classes urbanes. Segons Colomer, a l'antifranquisme:

[...] hi predominen, d'una banda, intel·lectuals, professionals, ensenyants, estudiants (és a dir, persones amb estudis superiors), així com assalariats de serveis, administratius i tècnics mitjans. Més reduïts eren els nuclis que arribaven a l'activisme polític des del sindicalisme obrer o des de la petita burgesia tradicional. La posició social «intermèdia» de la majoria d'aquests components ajudava a la projecció més àmplia de les iniciatives i del testimoniatge antifranquistes, però ocupar una posició que pot ser considerada estratègicament central no vol dir comptar amb el suport general.³⁶

La seva aproximació era purament sociològica i mancada de treball empíric. Tant és així que arriba a afirmar que entre 1962 i 1969 no es va produir cap vaga obrera a Barcelona.³⁷ Encara trigarien alguns anys en proliferar estudis sobre l'oposició al franquisme sobre bases sòlides. A excepció dels estudis de Carme Molinero i Pere Ysàs, i el de Hermut Heine, la majoria d'obres publicades sobre l'antifranquisme durant els anys vuitanta s'abordaren des del periodisme i la sociologia.³⁸ Quelcom va començar a canviar, però, a finals de la dècada. Ja fos per la proliferació d'encontres acadèmics, com el celebrat a la UNED el 1988, o per la creixent obertura dels arxius de les organitzacions antifranquistes, els anys següents van començar a publicar-se històries monogràfiques sobre organitzacions antifranquistes i sobre

³⁴ Javier Tusell: "Antifranquistas, ¿todos?", *El País*, 22/3/1984.

³⁵ Claudio Pavone: *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torino, Bollati Boringhieri, 1991; Robert Gildea: *Fighters in the shadows. A new history of the French resistance*, London, Faber & Faber, 2016, pp. 445-481.

³⁶ Josep Maria Colomer: *La ideologia de l'antifranquisme*, p. 11.

³⁷ *Ibid.*, p. 66.

³⁸ Carme Molinero i Pere Ysàs: *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*, Barcelona, Magrana, 1981; Hermut Heine: *La oposición política al franquismo*, Barcelona, Crítica, 1983; Fernando Jáuregui i Pedro Vega: *Crónica del antifranquismo*, 3 vols., Barcelona, Argos Vergara, 1983/1984; Sergio Vilar: *Historia del antifranquismo, 1939-1975*, Barcelona, Plaza & Janés, 1984.

els moviments socials que aquestes impulsaven o de les que, si més no, eren partícips. La majoria dels estudis se centraven en el primer franquisme, en que l'oposició era identificada amb la resistència armada de la guerrilla, però també hi anaren entrant en escena estudis sobre les protestes socials que, sovint, s'abordaven des de perspectives locals.³⁹

Així va ser com les perspectives de la història social, centrades en les condicions de vida de la classe treballadora i les protestes obreres,⁴⁰ van començar a confluïr en una visió holística que assumia la historicitat de l'antifranquisme i, per tant, els canvis en la seva morfologia al llarg del temps. De la resistència guerrillera a la centrada en la continuïtat a l'exili de les institucions republicanes, es donava pas a una resistència interior; d'unes poques i mal avingudes organitzacions, a moviments de masses que tenien en l'àmbit social el seu principal camp d'agitació opositora. En aquell context, la pràctica historiogràfica va començar a diferenciar els termes de «resistència» el d'«oposició», que anteriorment havien estat utilitzats indistintament. El de «resistència» va començar a quedar acotat a l'acció partisana del *maquis* durant els anys de la postguerra, influït per l'arquetip de la *Résistance* a França durant la segona guerra mundial, que havia servit com a model per historiar els moviments armats antifeixistes. El terme «oposició», per contra, permetia fer-se càrrec dels canvis que experimentà l'antifranquisme des d'ençà la dècada de 1950.⁴¹ La renovació dels debats sobre l'antifranquisme, junt amb les sinèrgies generades pels àmbits acadèmics i d'altres institucions, més aviat vinculades a l'esquerra política i social, van cristal·litzar en els primers encontres d'investigadors del franquisme, el primer dels quals se celebrà a Barcelona el 1992.⁴²

A finals dels noranta Molinero i Ysàs oferien un estat dels estudis sobre el franquisme, en el que hi destacaven una creixent atenció a les actituds socials, les condicions de vida i de treball, així com als moviments socials i a la conflictivitat.⁴³ En aquella època la repressió seguia sent, de llarg, el camp de treball més explorat, però donava mostres d'un esgotament

³⁹ Daniel Arasa: *Años 40. Los maquis y el PCE*, Barcelona, Argos Vergara, 1984; Santiago Álvarez, José Ramón Hinojosa i José Sandoval (coords.): *El movimiento guerrillero de los años 40*, Madrid, FIM, 2003, 1ª ed. 1990.

⁴⁰ Carme Molinero i Pere Ysàs: «*Patria, justicia y pan*». *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*, Barcelona, Magrana, 1985.

⁴¹ Javier Tébar: "La «resistencia ordinaria» durante el tardofranquismo", a Javier Tébar (ed.): «*Resistencia ordinaria*». *La militancia y el antifranquismo catalán ante el Tribunal de Orden Público (1963-1977)*, València, PUV, 2012, pp. 30-32.

⁴² Des d'ençà se n'han celebrat nou de manera bianual, tots ells amb la col·laboració de l'acadèmia i la xarxa d'arxius i fundacions de CCOO.

⁴³ Carme Molinero i Pere Ysàs: "La historia social de la época franquista. Una aproximación", *Historia Social*, n. 30, 1998, pp. 133-154.

de les perspectives quantitatives i semblava començar a obrir-se pas una anàlisi dels «efectos no contables de la represión», en paraules de Conxita Mir.⁴⁴ Des d'aquelles noves perspectives qualitatives s'aspirava a superar les dicotomies entre víctimes i botxins per fer emergir, amb tota la seva complexitat, un món de col·laboracions, delacions, informes, avals, control social i un llarg i plural etcètera.⁴⁵ Aquella via obria pas als estudis sobre els suports socials que, al seu temps, connectava amb els debats anàlegs desenvolupats a Alemanya, Itàlia i al Con Sud sobre la temàtica.⁴⁶ Les polèmiques sobre el *consens*, després d'anys d'estancament, tornaven per la porta gran amb una mirada renovada i nous estudis que el descartaven com a noció explicativa de les actituds de molts espanyols sota la dictadura.⁴⁷ Tots aquests debats exerciren una gran influència en els estudis sobre les resistències al franquisme, que, influïdes per l'*Alltagsgeschichte* alemanya, cercaven respostes als interrogants suscitats amb noves mirades els àmbits de la quotidianitat.⁴⁸

Així, els l'estudi de l'oposició van començar a cercar la complexitat i a superar les dicotomies entre franquistes/antifranquistes. Les meres distincions entre resistència i oposició van començar a considerar-se obsoletes al plantejar problemes per englobar el conjunt de pràctiques socials contràries al règim. Unes pràctiques que, d'altra banda, tampoc eren unívocues ni permanents en el temps i que, precisament, era el seu dinamisme el que

⁴⁴ Conxita Mir: "Violencia política, coacción legal y oposición interior", *Ayer*, n. 33, 1999, pp. 115-145, cita a p. 137.

⁴⁵ Cfr. Conxita Mir: *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000.

⁴⁶ Tim Mason: "The Worker's Opposition in Nazi Germany", *History Workshop Journal*, n. 11, 1981, pp. 120-137; Philip Morgan: "The year of consent? Popular attitudes and resistance to Fascism in Italy, 1925-1940", a Tim Kirk i Anthony McElligott (eds.): *Opposing Fascism. Community, authority and resistance in Europe*, New York, Cambridge University Press, 1999; Ismael Saz: "Entre la hostilidad y el consentimiento. Valencia en la posguerra", a Alberto Gómez i Ismael Saz (eds.): *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, València, Episteme, 1999. Sobre els debats més àmplis, cfr. Geoff Eley: *Una línea torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*, València, PUV, 2008, pp. 162 i ss.

⁴⁷ Carme Molinero i Pere Ysàs: *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 2003, 1^a ed. 1992; Jordi Font: *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, 2001; Íd.: "«Nosotros no nos cuidábamos de la política». Fuentes orales y actitudes políticas en el franquismo. El ejemplo de una zona rural, 1939-1959", *Historia Social*, n. 49, 2004, pp. 49-68; Ana Cabana: "De imposible consenso. Actitudes de consentimiento hacia el franquismo en el mundo rural (1940-1960)", *Historia Social*, n. 71, 2011, pp. 89-106.

⁴⁸ Ángela Cenarro: "La Historia desde abajo del Franquismo", a Óscar Rodríguez Barreira (ed.): *El Franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Edicions i Publicacions de la UdL, 2013, pp. 42-43. El 2006 la revista *Ayer* va dedicar el número 62 de la revista a les perspectives «Más allá de la historia social», coordinat per Miguel Ángel Cabrera, sense contenir, però, cap aportació específica sobre el franquisme o l'antifranquisme.

les feia susceptibles a ser historitzades.⁴⁹ Igualment, la mirada que brindava l'*Alltagsgeschichte* va permetre redimensionar el concepte mateix de resistència, tot reparant en les rebel·lies quotidianes.⁵⁰ Les actituds de dissens o descontentament, que no trobaven cabuda en perspectives historiogràfiques més tradicionals per no comptar amb organització reglada o fins polítics evidents, van permetre integrar en l'anàlisi una gran gamma d'actituds socials que, d'una banda, permetien constatar les esquerdes permanents de l'hegemonia social del franquisme i, de l'altra, es trobaven en la base de l'arrelament de les organitzacions antifranquistes o entre el seu nucli de mobilització.

Així, el treball lent, l'absentisme laboral o les mostres de solidaritat de les que se'n parlarà àmpliament en aquest treball són susceptibles a ser qualificades com a mostres de «resistència civil» en defensa d'interessos particulars, però no necessàriament apolítics. En general, aquestes aproximacions al dissentiment obrer permeten constatar pràctiques de resistència que obeeixen a patrons motivacions compartits i que habiliten als historiadors a valorar actituds de rebuig de la classe obrera al franquisme. A més, la percepció del règim sobre actuacions d'aquesta naturalesa, que eren penades i considerades «subversives», ajuda a contextualitzar el significat de tals pràctiques des del significat polític que tenien per a la dictadura.⁵¹ Per al cas del franquisme, Sebastian Balfour seria el primer que se'n va fer càrrec de les protestes «el·líptiques» entre la classe obrera i de la primacia de l'acció social per tal de valorar l'àmbit d'acció preferent de l'antifranquisme.⁵²

Precisament és a redós de la primacia de l'anàlisi de l'acció social per valorar l'oposició política on alguns historiadors han incidit recentment. En un assaig aparegut a inicis la dècada present, Abdón Mateos hi denunciava la perspectiva analítica que molts estudis adoptaven sobre l'antifranquisme, en els que s'hi equiparaven les protestes socials i l'oposició política, així com l'evolució general de parts de la societat amb aspectes concrets de l'oposició:

⁴⁹ Claudio Hernández Burgos: *Franquismo a ras de suelo. Zonas grises, apoyos sociales y actitudes durante la dictadura, 1936-1976*, Granada, EUG, 2013; Carlos Fuertes Muñoz: *Vivir la dictadura. La evolución de las actitudes sociales hacia el franquismo*, Granada, Comares, 2017.

⁵⁰ Mercedes Yusta: *Guerrilla y resistencia campesina. La resistencia armada contra el franquismo en Aragón (1939-1952)*, Saragossa, PUZ, 2003, pp. 15-25; James C. Scott: *Los dominados y el arte de la resistencia*, Tafalla, Txalaparta, 2003.

⁵¹ Ana Cabana: *La derrota de lo épico*, pp. 27 i ss.

⁵² El concepte remet a pràctiques de protesta susceptibles a ser historitzades a pesar de la seva aparent desconexió. Cfr. Rafael Cruz: "El mitin y el motín. La acción colectiva y los movimientos sociales en la España del siglo XX", *Historia Social*, n. 31, 1998, pp. 137-152. Sebastián Balfour: *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*, op. cit.

[...] se confunde a menudo la historia de la protesta social o de las diversas disidencias del franquismo con el estudio del antifranquismo. En este sentido, el estudio de la conflictividad social, aunque el franquismo la politizara, no puede confundirse con la historia de la oposición política. [...] Los militantes de las Hermandades Obreras de Acción Católica (HOAC) tuvieron un peso decisivo en el desarrollo del movimiento obrero y de la protesta vecinal pero la organización obrera de Acción Católica y su plataforma cultural, el grupo ZYX, no forman parte de la historia del antifranquismo sino de la trayectoria del movimiento católico o, en general, de la historia de la protesta social y de la disidencia cultural.⁵³

Mateos apostava per una visió restrictiva de l'antifranquisme, pel que n'elimina de l'anàlisi principal el moviment obrer, l'estudiantil o el veïnal. Contràriament, proposava reprendre l'estudi de l'antifranquisme des de perspectives similars a les que enuncià Javier Tusell quaranta anys enrere, és a dir, des de les continuïtats a l'exili, ja siguin de les institucions republicanes o de les organitzacions polítiques, per tal de valorar-ne el seu impacte entre la comunitat internacional, molt especialment en l'Organització Internacional del Treball i la Comunitat Econòmica Europea. Tal òptica l'ha dut a sostenir que «el PSOE constituyó la principal formación política de la oposición al régimen de Franco».⁵⁴ Carme Molinero, contràriament, ha argumentat de manera sòlida i convincent que des d'ençà la segona meitat dels anys cinquanta la conflictivitat social es va convertir en l'àmbit principal d'oposició política al franquisme i que és, precisament, des d'aquest àmbit des d'on millor podem comprendre els canvis polítics que experimentà la dictadura i, igualment, l'espai preferent des d'on poder valorar la importància de l'oposició del franquisme.⁵⁵ Xavier Domènech, d'altra banda, ha refutat sobre manera les tesis que sostenia Álvaro Soto a partir de l'anàlisi de les dades elaborades pels organismes de l'Estat, que estaven a la base de la lectura que feia Mateos sobre la conflictivitat social, segons la qual era en exclusiva l'actuació repressiva del franquisme el que polititzava el que no eren més que reivindicacions econòmiques dels treballadors.⁵⁶ Domènech, per la seva banda, ha sostingut que tant la conflictivitat *econòmic* com la política no són, si no, el revers i l'anvers de l'anàlisi del conflicte

⁵³ Abdón Mateos: *Historia del antifranquismo. Historia, interpretación y uso del pasado*, Barcelona, Flor del Viento, 2011, pp. 12-13.

⁵⁴ Abdón Mateos: *Las izquierdas españolas desde la Guerra Civil hasta 1982. Organizaciones socialistas, culturas políticas y movimientos sociales*, Madrid, UNED, 1997, p. 109.

⁵⁵ Carme Molinero: "Una gran apuesta: la oposición política a través de la movilización social", a Manuel Bueno i Sergio Gálvez (eds.): «*Nosotros los comunistas*». *Memoria, identidad e historia social*, Madrid, FIM, pp. 255-283.

⁵⁶ Álvaro Soto: "Huelgas en el franquismo: causas laborales – consecuencias políticas", *Historia Social*, n. 30, 1998, pp. 39-61.

social sota el franquisme, en què s'imposa una mirada que contempli la relació dinàmica i dialèctica entre conflictivitat i organització, entre conflictivitat i política i entre politització i conflictivitat. Només d'aquesta manera, segua Domènech, és possible valorar la permanència i la *normalitat* de la conflictivitat sota el franquisme, esdevenint la principal impugnació política de tot el seu ordre institucional.⁵⁷

1.3. LA INTRAHISTÒRIA D'AQUEST TREBALL

L'òptica adoptada en aquest treball ha determinat en bona mesura la selecció de les fonts a estudiar. Tot i tractar-se d'una història que podria ser considerada com local o regional, els arxius consultats al llarg d'aquesta investigació no s'han reduït en exclusiva als d'aquests àmbits. El constant joc de zooms a través dels quals s'han buscat connexions més enllà de l'àmbit concret de l'anàlisi han dut a consultar tota una sèrie de fons documentals, molt més enllà dels propis del PSUC i de l'àmbit territorial analitzat. En efecte, la perspectiva analítica d'aquest treball ha determinat, en gran mesura, la consulta arxivística realitzada. El meu interès manifest ha estat estudiar la societat —o, en tot cas, d'una part— en la seva interacció amb el règim franquista. Però «la societat» no és un tot, no és una institució ni tampoc genera documentació susceptible a ser analitzada, sinó que cal aproximar-s'hi a través de mostres documentals, per regla general, fragmentàries. És, en part, aquest el motiu d'haver centrat l'atenció principal de la meua anàlisi en el Partit Socialista Unificat de Catalunya, en tant que principal organització de l'antifranquisme. El PSUC m'ha permès tenir accés a la part més mobilitzada i, per dir-ho així, *visible* de l'antifranquisme. Tal cosa no hagués estat possible de fer a través d'*altres* organitzacions,⁵⁸ sense arrelament entre una societat que no les hagués considerat instruments eficaços per a enfrontar-se a la dictadura. El PSUC, en tant que la principal organització, no només de l'oposició política al franquisme sinó, molt especialment, de l'oposició social a la dictadura, encapçalava la defensa dels sectors populars que el conformaven, alhora que encarnava els somnis d'emancipació que l'impulsaven.

⁵⁷ Xavier Domènech: *Cambio político...*, pp. 101-138.

⁵⁸ D'haver-ho fet així, la cronologia d'aquest treball s'hagués vist afectada, doncs fins 1972 el PSUC fou l'únic partit amb presència organitzativa a Tarragona i, fins i tot després d'aquesta data, la resta d'organitzacions tindrien una capacitat d'incidència força menor.

Així doncs, el gruix principal de la documentació consultada per a l'elaboració d'aquesta tesi doctoral han estat els propis arxius de l'organització comunista. Cal ressaltar el fet que el gruix dels informes interns del partit d'aquella època corresponen a fets ocorreguts en els indrets principals de la conflictivitat social. Contràriament, la informació d'allò succeït a les perifèries com Tarragona esdevé fragmentari i lateral; sovint no passava d'un *post scriptum*, en que l'emissor s'hi referia a algun fet d'interès que, deia, ja ho explicaria amb major deteniment en una lletra posterior, la qual, d'haver-se escrit, no sempre s'ha conservat.

El fons arxivístic del PSUC va donar el seu tret de sortida l'octubre de 1977, quan, en el marc del IV Congrés, la Comissió d'Història del partit va dissenyar un projecte per a crear un arxiu i un centre d'estudis similar al d'altres partits de masses d'Europa occidental. Al llarg de 1977 s'organitzaren campanyes de busca i recopilació de documents, tant entre els dirigents més destacats com entre la militància de base, fons que va ser presentat al públic en un acte celebrat a la Fundació Joan Miró de Barcelona el 1978. Si bé el treball de recopilació va continuar i començaren a inventariar-se els primers documents, el projecte es va paraitzar arrel la crisi que va obrir el V Congrés de 1981. Amb tot, el fons del partit es va conservar a les dependències de *Treball* i *Nous Horitzons*. A finals de 1987 el PSUC i la Generalitat de Catalunya van acordar dipositar-lo a l'Arxiu Nacional de Catalunya, que aleshores es trobava ubicat a la ciutat de Barcelona.⁵⁹ El fons, això no obstant, s'ha incrementat notablement des de 1987. Tant és així que fins 2012 s'havien produït vint-i-tres nous ingressos documentals. A més, amb l'ingrés dels fons personals de dirigents com Gregori López Raimundo o l'Antoni Gutiérrez Díaz —i a mig termini s'espera el de Miguel Núñez—, entre altres, l'ANC custodi en l'actualitat un dels fons més complets per a l'estudi del PSUC i del moviment antifranquista en el seu conjunt.

D'altra banda, coincidint amb el sexagèsim aniversari de la fundació del PCE, el 1980 es va crear l'Archivo Histórico del Partido Comunista de España.⁶⁰ Es creava amb el mateix esperit que l'Arxiu Històric del PSUC uns anys abans: dotar al partit d'un instrument capaç de generar institució cultural pròpia i donar a conèixer la seva història. El contingut de l'AHPCE

⁵⁹ Arxiu Nacional de Catalunya: *El fons del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Guerra civil, exili i clandestinitat (1936-1977)*, Vol. 1, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2003, pp. 23-25.

⁶⁰ La història del AHPCE es pot llegir a la seva pàgina web: <<http://archivohistoricopce.org/historia-del-archivo/>>, així como a Victoria Ramos (comp.): *Catálogo de los fondos del Archivo Histórico del Partido Comunista de España*, Vol. 1, Madrid, FIM, 1997, pp. 9-13.

està constituït pels fons custodiats durant l'època franquista als països europeus i llatinoamericans, així com la documentació generada pels comunistes de l'interior. A diferència del fons del PSUC a l'ANC, la documentació de l'AHPCE no segueix un mètode d'ordenació basat en els òrgans que generaven o dels que procedia la documentació, ni en la seva catalogació es van tenir en compte els nexes lògics o històrics que els va reunir. El seu ordenament respon fonamentalment a criteris d'índole cronològica, temàtica o alfabètica, pel que l'investigador que acudeix al seu arxius es troba amb col·leccions documentals fictícies que han dissolt tots els llaços administratius i polítics que els unien. Convé afegir-hi l'agreujant que la documentació es va anar incorporant en moments diferents, en els que també van variar els criteris arxivístics.

A aquests impediments, cal sumar-hi el fet que la majoria de la documentació remesa a la direcció del partit a l'exili són cartes-informe codificats procedents de l'interior —molts dels quals no conserven les taules amb els codis que permetria desxifrar-los— i que l'ús profús de diferents i canviants «noms de guerra» dificulta sovint identificar de què podrien estar informant en virtut d'identificar l'informant. A aquest fet, s'hi podria afegir que encara no s'ha realitzat una identificació sistemàtica dels noms de guerra emprats en la clandestinitat pels comunistes, tasca al que aquest treball ha volgut posar de la seva part amb la identificació de quants ha estat possible.

Tot això ha fet que les fonts primàries sobre el PSUC utilitzades aquí siguin fragmentades i de naturalesa diversa. La documentació del PSUC custodiada a l'ANC correspon tant a la direcció com a les organitzacions de base del partit, fonamentalment referent a les organitzacions locals i comarcals de més enllà de la Gran Barcelona, si bé amb una atenció particular a les de la regió de Tarragona. En quant a la direcció nacional del PSUC, es tracta fonamentalment d'informes aprovats o per a ser debatuts en els seus diferents nivells —comitè central i executiu, plens o congressos— i correspondència entre els seus membres referent a l'organització, l'elaboració política o la propaganda. Tanmateix, al fons del PSUC s'hi troba també la documentació històrica de la Joventut Comunista de Catalunya, amb tots els seus nivells i subnivells: des de la direcció, fins la correspondència amb els cercles de base, que també han estat objecte d'anàlisi per a aquesta recerca. Aquest fons, junt amb un altre de l'AHPCE sobre organitzacions juvenils, ha estat fonamental per a reconstruir la història del moviment juvenil a Catalunya. Igualment, a l'ANC ha estat consultat el fons del Moviment de Joves Cristians de Pobles de Catalunya, que va arribar a tenir una forta

implantació en els medis rurals propers a Tarragona i els seus membres sovint establiren contacte amb els militants del PSUC, a part de constituir una font d'anàlisi que ens permet apropar-nos al quefer quotidià als entorns rurals, on el PSUC tarragoní tindria igualment una forta implantació.

Tot i certes limitacions apuntades, sens dubte, l'arxiu que ha aportat més documentació i de major valor per a aquest treball ha estat l'AHPCE. Com s'ha mencionat amb anterioritat, la seva desigual conservació i el seu ordenament en una marco-sèrie sobre el PSUC dins el fons «Nacionalidades y Regiones», ha pogut influir negativament per a una òptima consulta. Tot i això, l'ampli coneixement de les seves arxiveres —Patricia, Isabel i Victoria, a qui agraeixo profusament la seva paciència i bon treball— ha facilitat, i molt, el buidatge documental. Indubtablement els pitjors maldecaps els han provocat les caixes de microfitxes —els temuts *jacquets*— en les que es conserva una part substancial del fons del PSUC. Molts són de difícil o impossible lectura i de complicadíssima reproducció fotogràfica. Tot i això, han estat consultats més de dos-cents documents, equivalents a més d'un miler de microfitxes, que corresponen en gran mesura a informes sobre el desenvolupament del PSUC a comarques. Algunes d'elles estan per duplicat i es troben també —en paper— a les sèries sobre informes, correspondència i comitès locals i comarcals. En la mesura del possible, en aquest treball s'han referenciat ambdues localitzacions per tal de facilitar l'accés a futurs investigadors.

A l'AHPCE s'ha consultat la documentació dels òrgans de direcció del PCE, en especial les actes i notes manuscrites dels comitès central i executiu, així com els seus informes i resolucions. Junt amb la documentació organitzada apart sobre els dirigents del partit, s'ha pogut cobrir la vida més pròpiament orgànica del PCE. El fons sobre Radio España Independiente, especialment el correu de la Pirenaica enviat des de la província de Tarragona, ha estat de gran utilitat per la quantitat de cartes elaborades pels «corresponsals» locals, que no estaven necessàriament organitzats en el partit, però que el seu antifranquisme cobrava sentit quan retransmetien el que succeïa als seus pobles o ciutats, aportant-nos, per això, una gran font d'informació i material que ens permet apropar-nos a elements subjectius sobre la militància. La documentació continguda en la sèrie del comitè local de Tarragona del PSUC a l'AHPCE consta d'un parell d'informes remesos pel comitè local sobre unes caigudes sofertes el 1970, però no hi ha, ni a l'ANC ni al AHPCE, documentació del seu dia a dia ni esborranys elaborats pels seus militants entorn a la situació

política del moment, com sí que l'hi ha a l'arxiu de CCOO de Catalunya dels comitès de sector de Barcelona.

Però les dificultats més significatives en l'elaboració d'aquest treball no han estat les que deriven de les mesures de seguretat de les organitzacions clandestines durant la dictadura, ni tant sols de la seva dispersió i desigual conservació, sinó les de la documentació pròpia del règim a Tarragona. Per al propòsit últim d'aquesta recerca, era imprescindible valorar l'impacte públic de les accions de l'oposició a través de les pròpies fonts de l'Estat-règim. Quan vaig iniciar aquesta recerca cap al 2013 estava familiaritzat amb els continguts de l'Arxiu Històric Provincial de Tarragona, doncs n'havia consultat una part durant l'elaboració de la meua recerca precedent.⁶¹ Fonamentalment n'havien estat dos els que havien estat focus del meu interès: els fons dels organismes sindicals agraris i els d'ordre públic del Govern Civil de la província. En aquell moment vaig aduir la manca rellevant de documentació en aquest darrer fons al desinterès de les autoritats provincials per l'ocorregut al Montsià, una comarca rural situada a l'extrem sud de la província i la població de la qual rondava les 45.000 persones, disseminades per més d'una desena de municipis. No obstant això, no deixava de causar-me sorpresa l'absència de notes o d'informes sobre actuacions concretes de l'oposició, encara que no fossin del meu àmbit d'estudi geogràfic. A part de multes i denúncies per robatoris a estrangers que estuiejaven a la Costa Daurada, no hi havia ni rastre de l'antifranquisme entre els documents del Govern Civil. No era la primera vegada que se m'argumentava que aquells papers havien estat destruïts seguint les instruccions governamentals dels anys de la transició i que el governador civil de Barcelona mencionava en les seves memòries:

Restaba el problema de la documentación acumulada a lo largo de cuarenta años en la sede de la calle Mallorca [seu de la Jefatura Provincial del Movimiento]. Recibimos del ministerio [de Gobernación?] órdenes estrictas de destruirlas. Tuve curiosidad por conocer cómo eran los célebres archivos de la Jefatura Provincial del Movimiento. Se trataba de miles y miles de fichas de personas, en las que constaba su historial político y filiación. Analicé con el subjefe Gabarró si valía la pena conservar algo de todo aquello por tener un cierto valor histórico o político. Hacer un trabajo de investigación hubiera resultado arduo y tal vez inútil. Por ello decidimos destruirlo todo, no sólo porque era la orden recibida sino también porque no había otra alternativa de verdadero interés. Aquellos archivos olían a un pasado remoto.⁶²

⁶¹ Cristian Ferrer González: *Lluitadors quotidians. L'antifranquisme, el canvi polític i la construcció de la democràcia al Montsià (1972-1979)*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida, 2014.

⁶² Salvador Sánchez-Terán: *De Franco a la Generalitat*, Barcelona, Planeta, 1988, p. 261.

Era possible que els fons del Govern Civil de Tarragona haguessin corregut la mateixa sort que els fons del Movimiento? Si bé el governador civil era també el cap provincial del Movimiento, únicament una interpretació molt laxa de les directrius remeses per Martín Villa haurien comportat també la destrucció de tot el fons del Govern Civil. Un fons que, d'altra banda, seguia existint, pel que, presumptament, només s'haurien destruït aquelles parts més *comprometedoras*. Tot plegat, resultava profundament inusual; pot ser massa per a ser veritat. Si l'extrem es confirmava, però, sobre quina documentació podia basar la meua recerca? Donaria resultat fonamentar un estudi doctoral sobre l'antifranquisme únicament des de la seva pròpia documentació? Aquells interrogants eren pertinents, doncs de no aparèixer un canal per aproximar-me a la recepció de les actuacions de l'oposició per part de la dictadura, l'estudi de l'antifranquisme hauria de fer-se sobre uns altres motlles, pot ser amb un enfocament més proper a la cultura política interna dels moviments socials, però no tant en la seva relació amb la dictadura, doncs no hi havia possibilitat d'atansar-m'hi documentalment. En les primeres visites a l'Archivo General de la Administración a Alcalá de Henares vaig comprovar que, sortosament, allí s'hi custodiaven unes poques memòries anuals de gestió dels governs civils provincials, tot i que només de la dècada dels seixanta. És més, res en elles permetia intuir l'existència de grups antifranquistes organitzats enlloc de la província, doncs dels únics *opositors* que s'hi mencionaven eren els tradicionalistes dissidents d'algunes petites poblacions amb llarga tradició carlista.⁶³

El llibre que Pedro Heras va publicar a primers de la dècada dels noranta era de caràcter divulgatiu i no contenia cap apartat metodològic ni documental, o un aparell crític que pogués orientar-me en la recerca. No obstant això, a la introducció s'hi esmentaven breument problemes anàlegs als que estava tenint jo i reproduïx l'explicació que li donaren al respecte d'aquelles absències:

Los archivos han sido escrupulosamente destruidos; caso del de Falange, del cual nos aseguran llenó un camión camino de La Riba para convertirse en pasta-base para fabricar papel. ¡Bello destino de tanta palabra negra sobre blanco! ¡Nada se crea ni se destruye, se transforma! Otros archivo de archivos, el del Gobierno Civil, contiene algunos escualidos datos de la década de los 60; y hacia atrás, entre el 39 y el 60 un vacío absoluto para nuestro tema; y del 69 en adelante, que es cuando hay un resurgir de la oposición, una poda sistemática ha

⁶³ "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1960", 1961, Archivo General de la Administración (AGA), Fons de Governació, Tarragona, c. 44, llig. 11314.

eliminado todo cuanto olía a «actividades subversivas». No sabemos si también lo transformaron en papel, pero trabajo debieron tener, ya que de forma regular el Gobierno Civil recibía informes de un mismo hecho por triplicado, provenientes de Falange, Policía y Guardia Civil.⁶⁴

Tot i això, Heras transcriu parcialment al llibre documentació que jo no havia pogut localitzar en les meves visites a l'AHPT. Vaig decidir escriure-li per mirar de sortir del dubte. Amb molta amabilitat, Heras em va fer saber que ell havia consultat aquella documentació a la seu del Govern Civil de Tarragona a finals de la dècada dels vuitanta i que desconeixia què se n'havia fet després. Pot ser els documents més *sensibles* seguien allí i no havien estat transferits a l'AHPT amb la resta del fons. Era estrany però no impossible, tenint en compte l'estat de l'arxiu del Govern Civil de Barcelona, que ha estat motiu de denúncies reiterades.⁶⁵ Vaig telefonar a la subdelegació del govern a Tarragona per mirar d'arribar al fons de l'assumpte. En un primer moment el personal que em va atendre no sabien de què els estava parlant ni van saber orientar-me al respecte, doncs les seves funcions no són la custòdia, conservació o posta a disposició pública de la documentació que generen, més enllà de l'administrativa. Sortosament, però, vaig poder conversar amb el responsable de l'arxiu administratiu i em va fer arribar un rudimentari catàleg datat el 1991 en el que s'hi detallava el contingut de tot el que es va remetre aquell mateix any a l'Arxiu Històric Provincial, on portava pràcticament un quart de segle apilat i sense catalogar.

Gràcies a aquell inventari elaborat per l'arxiver de torn del Govern Civil tarragoní vaig poder fer-me una idea parcial del contingut del fons. Les descripcions eren succintes i les indicacions per a localitzar-ho, inútils, doncs descrivien la posició que les caixes ocupaven als estants de l'arxiu del Govern Civil previ al trasllat. Els treballadors de l'AHPT van admetre'm l'existència del fons, sense poder-me assegurar si podria consultar-lo per a la recerca, degut a les dificultats de localització de documentació rellevant per al meu objecte d'estudi. Afortunadament, poc després d'aquelles gestions l'AHPT va iniciar les tasques d'identificació i catalogació del fons, al quan finalment vaig tenir-hi accés, si bé de manera parcial. En concret se'm va permetre consultar documentació agrupada sota l'etiqueta «actividades subversivas varias», inclosa dins la subsèrie del gabinet tècnic del Govern Civil, corresponent

⁶⁴ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 9.

⁶⁵ "Javier Tébar, historiador: «L'arxiu del Govern Civil és infame»", *Ara*, 9/6/2014.

a 1965 i els anys anteriors. Les caixes contenien notes informatives de la Guàrdia Civil, la Direcció General de Seguretat, circulars relatives a conflictivitat laboral i documentació de naturalesa diversa elaborada pels organismes oficials de l'Estat sobre activitats oposidores i d'alteracions de l'ordre públic. Res més. Atès que el fons no es troba catalogat per complet, no s'hi poden descartar més aparicions de documentació relativa a aquest objecte d'estudi en un futur no gaire llunyà. Igualment, en un intent de superar el handicaps provocats per la sega documental a l'AHPT, es va consultar documentació anàloga als arxius provincials de Lleida i de Girona, amb la fi de comprendre millor el quefer de Govern Civils perifèrics i, més enllà de veure si podia haver informació útil per a aquesta recerca, consultar circulars generals enviades des de Governació a totes les província i que tampoc es conserven a Tarragona.

Sortosament, els fons dels sindicats verticals de la província de l'AHPT, si bé també romanien parcialment sense catalogar, presentaven un millor estat per a la consulta. Els inventaris elaborats en els temps de l'AISS —l'Administració Institucional de Serveis Socioprofessionals que va assumir les tasques assistencials de l'Organització Sindical Espanyola— eren força més precisos que els del Govern Civil. Aquesta documentació ha permès aproximar-se a la percepció per part del règim de les actuacions públiques de la punta de llança de l'oposició: el moviment obrer. A través de les seves memòries mensuals, corresponents als anys 1970-1976, els de major activitat de l'antifranquisme tarragoní, s'ha pogut resseguir l'activitat dels diferents grups opositors que tenien en el moviment obrer el seu principal camp d'agitació. Sóc conscient que les fons disponibles han pogut produir un biaix en detriment a altres moviments socials, com l'estudiantil o el veïnal, a les que m'hi he atansat fonamentalment a través de la pròpia documentació de l'oposició. Per fer un apart en aquesta matèria, també han estat consultats expedients de Magistratura de Treball per a conflictes molt determinats, doncs els requisits legals per la seva consulta havien d'estar molt justificats, cas per cas, i l'havien d'avaluar per escrit els lletrats de l'administració del Jutjat Social número 1 de Tarragona, la qual cosa es va aconseguir no sense una dilatada negociació per part meua.

Per últim, a l'AHPT s'hi van consultar els fons de la Federació d'Associacions Veïnals de Tarragona, els quals, en la seva majoria, eren posteriors a 1977. De gran valor han resultat els de l'Associació Veïnal del barri de la Floresta, la sèrie dels quals s'inicia amb la seva constitució el 1973. Hi conté retalls de premsa sobre incidents, demandes i accions al barri,

així com correspondència interna i estudis socials i sociològics sobre la Floresta. La sèrie de la FAVT, per contra, té un altre caràcter. Hi conté des de publicacions d'organitzacions antifranquistes a documentació interna o retalls de premsa. El fons també destaca per la premsa elaborada per la Federació, *Nuestros Barrios*, que va començar a publicar-se a primers de 1977. Vinculat a aquest fons, hi ha també el de la Candidatura per la Participació del Veïns que es va presentar a les eleccions municipals de 1979 i que va obtenir tres representants a l'ajuntament. Tot i ser un fons molt petit, en comparació als anteriors, conté documentació interna de diferents organitzacions de l'esquerra radical tarragonina, així com alguns programes d'altres forces d'esqueres de la ciutat prèvies a 1979.

Si les dificultats d'accés són el problema més greu al que s'ha hagut d'enfrontar aquesta recerca, un altre no menor ha estat la fragmentació i dispersió de les fonts. Per seguir amb les institucionals, val a dir que els fons de Governació, de l'Organització Sindical i del d'Informació i Turisme que es conserven a l'AGA han aportat documentació interna d'aquests organismes de gran vàlua, però el volum de la qual resulta molt inferior al pes que tingué la província en la conflictivitat sociopolítica durant els darrers anys del franquisme. En efecte, la consulta dels mateixos fons per a les províncies veïnes de Lleida i Girona, la conflictivitat de les quals agregada suposà a l'entorn del 40% de la tarragonina sola, conté un volum molt superior d'informació amb detalls rellevants per a l'estudi de l'antifranquisme en aquells indrets. Dins el fons del Ministeri d'Informació i Turisme s'ha consultat la documentació del Gabinet d'Enllaç entre aquest ministeri i presidència. Sota l'epígraf «comunismo», s'ha pogut consultar documentació sense altra relació entre si que la d'haver caigut en mans de la policia. Atès als percaços dels arxius del partit dels comunistes catalans, la seva consulta ha estat d'inestimable utilitat, doncs en alguna ocasió ha reemplaçat documentació que, senzillament, no està on hauria.

Un altre fons per estudiar l'oposició comunista a Tarragona és el que es conserva l'arxiu de la ciutat, on, sota, sota el nom del partit que va substituir el PSUC el 1997, Iniciativa per Catalunya Verds, s'amaga un fons sobre el PSUC i la JCC de Tarragona dels anys setanta. El seu contingut és fonamentalment premsa pròpia i del moviment veïnal, resolucions i propaganda entorn a la construcció de les centrals nuclears d'Ascó i Vandellòs, així com documentació interna de la intercomarcal de la JCC, que ha estat de gran utilitat per a l'estudi de l'estructura territorial comunista a la zona. Igualment, l'arxiu històric de la CONC, les

CCOO de Catalunya, custòdia el fons del Centre del Treball i Documentació,⁶⁶ en el qual hi ha una sèrie sobre el PSUC que hi conté uns pocs documents corresponents a Tarragona, si bé el seu gruix són dels comitès de Barcelona i de la direcció nacional del PSUC. A l'arxiu de CCOO s'ha consultat també la col·lecció de premsa antifranquista, que ha estat completada amb la custodiada per l'arxiu històric de la ciutat de Barcelona i l'Archivo Histórico del Trabajo de la Fundació 1º de Mayo de Madrid. Igualment, pel que fa a la premsa diària de caràcter legal, aquesta ha estat consultada en diverses hemeroteques. A destacar el *Diario Español*, el diari provincial del Movimiento Nacional de Tarragona, consultat a l'Hemeroteca de Tarragona —històricament dependent de Caixa Tarragona i, en l'actualitat, del BBVA-Catalunya Banc—, així com a l'Hemeroteca Municipal de Tarragona.

Per fer un breu apunt sobre les fonts orals utilitzades en aquest treball, cal fer constar que en la seva majoria han estat elaborades per altri i consultades en arxius històrics que custodien les seves transcripcions. En total n'han estat 30 les entrevistes emprades per al treball, el 40% de les quals de dones, pel que s'ha pogut aprofundir en qüestions de gènere de manera transversal en tot el treball. Més d'un 36% de les entrevistes consultades provenen de la col·lecció de biografies obreres de l'AHCONC. Es traca de llargues històries de vida de dirigents obrers, tant a tarragonins com altres persones que jugaren un paper rellevant en el desenvolupament del moviment obrer a Tarragona. Atès a la seva profunditat, aquestes han permès comptar amb el testimoni de gent que fa anys que no està entre nosaltres i, per tant, aproximar-nos als primers que van començar a moure's a la ciutat. Les entrevistes pròpies s'han realitzat seguint el patró utilitzat a l'AHCONC: llargues històries de vida que permetessin, més enllà de recavar informació factual, aproximar-se a la subjectivitat dels entrevistats, d'acord amb les tècniques i mètodes de la història oral.⁶⁷ Un altre 36% d'entrevistes han estat consultades a l'arxiu històric de la ciutat de Tarragona, corresponents

⁶⁶ El CTD es va fundar el 1976 a la ciutat de Barcelona amb l'objectiu de constituir un centre interdisciplinari d'anàlisi i debat en les ciències socials, el qual va realitzar tasques de recopilació documental sobre l'antifranquisme.

⁶⁷ En aquest sentit, s'han seguit perspectives metodològiques atenant les reflexions de la disciplina de la història oral, tant per a les d'elaboració pròpia com per a abordar la lectura de les realitzades per altri. Cfr. Pilar Folguera: *Cómo se hace historia oral*, Madrid, EUDEMA, 1994; Mercedes Vilanova i Lluís Ubeda (eds.): *El repte de les fonts orals*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 2006; Maria Dolors Bernal i Joan Corbalán: *Eines per a treballs de memòria oral*, Barcelona, Memorial Democràtic, 2007.

a les realitzades per Marc Suanes i Meritxell Ferré durant les seves respectives recerques sobre la ciutat. La resta correspon bàsicament al fons oral del Memorial Democràtic.⁶⁸

En conjunt, les fonts utilitzades en aquest treball han contribuït a determinar-ne el seu contingut, igual que les hipòtesis de partida m'han portat a localitzar uns fons i a descartar-ne d'altres. Amb tot, vostès són els que millor podran jutjar si l'equilibri i la lectura crítica que n'ha fet l'autor ha pogut compensar algunes de les absències esmentades.

⁶⁸ Vegeu la precedència i dades d'interès de les entrevistes «Relació de testimonis orals», dins l'apartat «Fonts documentals i bibliogràfiques» d'aquesta tesi.

CAPÍTOL II

2.1. EL FRANQUISME, LA CIUTAT I LA «NOVA» TARRAGONA

L'abril de 1971 el delegat sindical de la província, Carlos Cepero Salat, remetia un informe a la Delegación Nacional de Sindicatos sol·licitant que la categoria sindical de Tarragona fos reconsiderada. De tercera classe, com havia estat vigent durant tot el franquisme, a primera. No era una simple qüestió d'estatus, sinó de recursos. Quelcom havia d'haver canviat de manera substancial perquè Tarragona demanés ser equiparada a les províncies espanyoles més desenvolupades. En efecte, la transformació profunda i accelerada de la darrera dècada, continuava Cepero, «ha obligado a un esfuerzo desmesurado a los Servicios de la Organización Sindical para cumplir la misión que tienen encomendada, ya que en el proceso de desarrollo socio-económico han quedado pequeños e insuficientes para atender adecuadamente a la masa laboral que de una manera constante crece y plantea lógicamente los consiguientes problemas derivados de la relación entre empresa y trabajador, y los sociales consecuentes a tener que acoger una gran masa de obreros que llegados a la provincia, traen como consecuencia unos problemas de adaptación, de vivienda y de consumo, que arrastran una movilización ingente de medios, de industrias auxiliares, que cada día complican más la normal actividad de nuestra Organización».⁶⁹ L'extrem sintetitzava alguns dels mudaments experimentats per la demarcació provincial i, molt especialment, per la seva capital.

En efecte, l'escenari objecte d'aquesta recerca va canviar radicalment al llarg dels anys en que s'emmarca l'estudi. Tarragona era el 1956 una petita població d'uns 30.000 habitants. Era la capital d'una província de la qual no era, ni tant sols, el municipi més dinàmic, ni en termes econòmics, ni demogràfics, ni tant sols culturals. Això no obstant, la ciutat seria objecte d'una profunda transformació que la duria de ser una petita ciutat de províncies a la capital de la segona àrea metropolitana de Catalunya. Certament, amb un dinamisme no comparable amb el de la Gran Barcelona, però que, amb els termes de l'evolució de la zona tarragonina, va representar la major transformació històrica experimentada per la regió. Una transformació, en el fons de la qual, es trobava el règim

⁶⁹ "Estudio sobre situación y desarrollo de la provincia de Tarragona. A efectos de recalificación de su categoría sindical", OSE de Tarragona, abril de 1971, Archivo General de la Administración (AGA), Fons de l'Organització Sindical Espanyola (OSE), c. 6558, cp. 4300.

franquista, que va utilitzar la seva situació de domini per escometre canvis d'immensa transcendència per als habitants de la ciutat sense comptar amb el seu beneplàcit.

El franquisme va néixer arran d'un cop d'estat militar que va derivar en guerra civil davant una inusitada resistència popular. El període reformista que es va obrir a Espanya el 1931 amb la proclamació de la segona república, i que va permetre la consecució de la primera institució d'autogovern nacional per a Catalunya, era més del que les classes benestants i els sectors més reaccionaris de la societat podien acceptar, que des de bon inici van conspirar per enderrocar el nou règim.⁷⁰ Després d'alguns intents fallits, la confabulació va esclatar finalment entre el 17 i el 18 de juliol de 1936 i va comptar amb l'inestimable ajuda de la Itàlia feixista i l'Alemanya nazi. Els vencedors d'aquella guerra van dedicar les següents quatre dècades a eradicar de soca-rel tot el moviment popular i democràtic que havia empès Espanya cap a la democràcia, mitjançant la major violència i crueltat emprades mai en la nostra història, per tal d'assegurar-se que allò no tornés a succeir de nou.

La guerra civil espanyola va ser, alhora, la primera batalla de la segona guerra mundial i l'escenari on s'assajaren les noves tècniques bèl·liques que poc després assolarien Europa. Eren els temps en que la pugna fonamental que dividia la humanitat era entre dos projectes antitètics: el feixisme i la democràcia. Un terme, aquest últim, que necessàriament va eixamplar la seva polisèmia i que, en vèncer els aliats sobre les potències feixistes el 1945, va passar a incloure els drets socials com a consubstancials en els sistemes democràtics.⁷¹ Tot i això, la «pau popular» que va seguir a la caiguda del feixisme europeu i que estava en la base de la construcció dels estats del benestar, va ser quelcom del que el franquisme va privar a la societat espanyola.

L'Espanya victoriosa el 1939 era filla de l'època dels feixismes i, contra tot pronòstic, la va sobreviure després que aquests foren derrotats en la segona guerra mundial. Contràriament, el règim cabdillista del general Francisco Franco i el seu partit únic va esdevenir una llarga i cruenta dictadura sostinguda sobre el que alguns historiadors qualifiquen com de genocidi.⁷² El franquisme no hagués existit de no haver estat per la guerra civil, ja que aquesta fou imprescindible per iniciar l'espiral de violència que havia d'extirpar

⁷⁰ La bibliografia sobre la república i la guerra civil és inesgotable. Per a una bona panoràmica, cfr. Julián Casanova: *República y guerra civil. Historia de España*, vol. 8, Barcelona, Crítica, 2007.

⁷¹ Geoff Eley: *Un mundo que ganar. Historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003, p. 311.

⁷² Cfr. Francisco Moreno Gómez: *Los desaparecidos de Franco. Un estudio factual y teórico en el contexto de los crímenes internacionales y las comisiones de la verdad*, Madrid, Alapuerto, 2016.

els «mals» del país: és a dir, la democràcia, el laïcisme, el pluralisme i les aspiracions de justícia social.

S'ha calculat que el conflicte civil costà la vida a entre 440.000 i 450.000 persones, comptant-hi les baixes directes de combatents, represaliats, víctimes dels bombardejos i morts com a conseqüència de la gana, malalties o altres causes derivades de la guerra. D'aquests, 290.000 foren civils, als que caldria sumar-hi les 440.000 persones que creuaren els Pirineus rumb a l'exili el febrer de 1939 i uns altres 20.000 que l'haurien creuat al llarg de la contesa; a banda de les 10.000 més que abandonarien el país el més de març des de la zona centre-sud de la península. Les estimacions més fiables dels costos humans de la guerra — això és, de les vides que requerí el franquisme en primera instància— eleven la xifra a unes 600.000 persones, entre víctimes mortals i exiliats. Tot plegat, fou superior a les pèrdues humanes que patirien països com França o Itàlia durant la segona guerra mundial.⁷³

Certament, els efectes de la guerra no poden valorar-se únicament amb vides humanes, sinó que cal afegir-hi l'arrasament d'infraestructures i vehicles, la ruïna de l'agricultura i la ramaderia, la destrucció de fàbriques o la destrossa d'habitatges. Efectes catastròfics amb un valor econòmic difícil d'avaluar, però amb un impacte en la vida de moltíssima gent amb el que resulta senzill empatitzar. El novembre de 1938 l'ajuntament de Tarragona notificava que el 60% dels habitatges de la ciutat estaven en ruïnes i que hi havia entre sis i set mil tarragonins sense casa. Es calcula que els bombardeigs sobre la ciutat van tenir un cost econòmic d'uns vint milions de pessetes de l'època i que van causar la mort a 230 tarragonins i que en feriren uns 350.⁷⁴

Els horrors que comportà la guerra van esdevenir sistema amb l'assentament del franquisme i Tarragona no es va mantenir aliena a aquell règim de terror institucionalitzat, més aviat al contrari. Tarragona va ser, juntament amb Badalona, una de les ciutats catalanes més castigades per la repressió, doncs aquesta solia presentar uns índexs molt elevats en poblacions petites, però no tant en ciutats grans. Josep Maria Recasens estimava en un 6% la població de Tarragona reclosa durant els primers anys del franquisme i, segons els còmputos de Solé Sabaté, un 2% de tarragonins haurien estat afusellats per motius polítics

⁷³ Borja de Riquer: *La dictadura de Franco. Historia de España*, vol. 9, Barcelona, Crítica, 2009, pp. 5 i ss.

⁷⁴ Montserrat Duch, Jordi Piqué i Joan Serrallonga: *La guerra civil a la comarca del Tarragonès*, Tarragona, Arola, 2010, p. 38.

durant aquells anys.⁷⁵ La participació civil resultaria imprescindible per a estendre la repressió,⁷⁶ i la dels tarragonins dretans fou entusiasta: fins a 154 persones van passar per la presó degut a delacions dels seus veïns, les quals finalment van acabar amb una sensació de por i d'inseguretat per als acusats, però, sortosament, no en una causa punible.⁷⁷ Més de sis-centes dones i desenes de criatures passaren, igualment, per la presó femenina de les Oblates.⁷⁸ No es tracta tant de valorar l'impacte de les delacions en número d'executats o encausats, sinó en termes psicològics i en el seu efecte sobre la societat. El terror va ser un element imprescindible per al franquisme, atès que aquest tendeix a destruir totes les formes de relació entre les persones i les inhabilita per confiar les unes en les altres, element que esdevé imprescindible per a relacionar-se, solidaritzar-se i, eventualment, organitzar-se.

En aquest sentit cobra especial rellevància l'extracció social dels qui patiren repressió, doncs ens indica sobre quins sectors anava dirigit el terror per a desmobilitzar-los. La majoria de represaliats eren treballadors, un 52%, i d'aquesta classe foren també el 80% del total d'afusellats a Tarragona, mentre que tant sols una desena de burgesos van passar per les presons de Franco i cap d'ells va haver de postrar-se davant d'un escamot d'excussió.⁷⁹ A nivell provincial, la institucionalització de la dictadura va costar la vida a unes quatre mil persones, altres 5.321 van ser condemnades a diferents penses per consells de guerra i 222 funcionaris foren depurats.⁸⁰ La capitalitat política de Tarragona també ho va ser en termes repressius, doncs a la ciutat s'hi tancaven i s'executaven la majoria dels reclosos de la província, fet que va contribuir a estendre arreu un règim de terror i la sensació d'ubiquïtat del franquisme. L'omnipotència del règim va dur a moltes persones al suïcidi, les taxes del qual van experimentar un increment del 30% respecte a abans de la guerra.⁸¹ Moltes foren

⁷⁵ Josep Maria Recasens: *La repressió a Tarragona*, Tarragona, CEHS, 2005, pp. 380 i 392; Josep Maria Solé i Sabaté: *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985, pp. 142-143.

⁷⁶ Carlos Gil Andrés: "También «hombres del pueblo». Colaboración ciudadana en la gran represión", a Miguel Ángel del Arco, et. al. (eds.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)*, Granada, Comares, 2013, pp. 47-63.

⁷⁷ Josep Maria Recasens: *La repressió a Tarragona*, p. 51.

⁷⁸ Montserrat Duch i Meritxell Ferré: *De súbdites a ciutadanes. Dones a Tarragona, 1939-1982*, Tarragona, CEHS, 2009, p. 88.

⁷⁹ Recasens recull els oficis dels represaliats però els divideix per sector econòmic i no en classes socials. El càlcul que ofereixo es basa en els oficis que reuneix Recasens catalogats amb independència del sector econòmic on treballaven, atès que hom no s'organitzava durant les etapes històriques anteriors en organitzacions sectorials, sinó de classe. El resultat és prou significatiu del caràcter dictatorial de classe que va ser el franquisme, fet que té una empenta evident en la selectiva repressió de la que van ser objecte els elements de la classe obrers tarragonina.

⁸⁰ Tomàs Camacho: "Repressió a Tarragona en els primers anys del franquisme", a Jordi Piqué (coord.): *Franquisme a les comarques de Tarragona*, Tarragona, CEHS, 1993, pp. 29-52.

⁸¹ Conxita Mir: *Vivir es sobrevivir*, pp. 41-57.

les dones induïdes a treure's la vida davant d'un món que les rebutjava com a éssers irracionals i que les recloïa al silenci i la domesticitat de la llar.⁸²

Malgrat la repressió, mentre hi hagué franquisme hi hagué qui se li oposà. L'actitud de resistir el nou règim tenia, emperò, un cost elevadíssim. Durant aquells primers anys el replegament, el terror i la supervivència es mesclaven amb les esperances que s'albiraven amb la fi de la segona guerra mundial i la perspectiva d'una possible intervenció aliada que, finalment, mai es va produir. Aquells anys de plom van estar molt condicionats per la debilitat de les organitzacions antifeixistes, terriblement dividides com a conseqüència d'haver perdut la guerra.⁸³ A les mancances pròpies de la resistència antifranquista cal afegir-hi els agreujants provocats per la contínua infiltració policial, com la que va provocar la desarticulació, el novembre de 1945, de l'Aliança Nacional de Forces Democràtiques de Tarragona que el PSUC havia impulsat amb republicans, anarcosindicalistes, independentistes i joves comunistes. Aquella caiguda va comportar un reguitzell de detencions que acabaren sent-ne cent catorze, dels que vuitanta-cinc foren processats i, finalment, condemnats quaranta-set el 1957.⁸⁴

Acabada la segona guerra mundial, el govern nord-americà va donar un tomb a la seva política d'aliances internacional que va tenir greus conseqüències sobre els espanyols. Si fins aleshores un dels principals aliats dels Estats Units d'Amèrica havia estat la Unió Soviètica, el país que major nombre de vides s'havia deixat en la lluita contra el nazisme a Europa, uns vint milions, la creixent influència de declarats anticomunistes en els entorns del president Harry Truman el van fer canviar d'actitud envers els russos. Truman es va deixar convèncer que només l'amenaça d'una guerra nuclear podia contenir l'URSS de llençar un atac massiu contra els EUA amb la fi d'apoderar-se, en primera instància, d'Europa occidental i, després, del món sencer.

Era una elucubració apriorística que ni tant sols valorava les possibilitats reals amb les que comptaven els soviètics per a poder endegar una acció d'aquelles magnituds. Ni era quelcom que casés amb la cosmovisió que aleshores sostenien els dirigents de l'URSS, segons la qual el triomf a llarg termini del socialisme era inevitable i, per tant, la guerra,

⁸² Montserrat Duch i Meritxell Ferré: *De súbdites a ciutadanes*, pp. 79-91.

⁸³ José Luis Martín Ramos: *Rojos contra Franco. Historia del PSUC, 1939-1947*, Barcelona, Edhesa, 2002, pp. 25-33; Fernando Hernández Sánchez: *Los años de plomo. La reconstrucción del PCE durante el primer franquismo (1939-1953)*, Barcelona, Crítica, 2015, pp. 26-29.

⁸⁴ Pedro A. Heras: *La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977)*, Tarragona, Mèdol, 1991, p. 18.

innecessària.⁸⁵ Tampoc es va tenir en consideració la desmobilització dels exèrcits que va escometre Stalin entre 1945 i 1947, en què es va reduir el número d'homes en armes d'onze a tres milions. En qualsevol cas, els nous serveis d'intel·ligència, creats per a mantenir el poder del naixent imperi nord-americà, sostenien que cap a 1954 l'URSS estaria en condició d'iniciar un «atac preventiu» contra el «món lliure», pel que convenia estar preparats.⁸⁶

Va ser l'inici de la guerra freda el que va permetre la dictadura franquista començar a trencar l'aïllament internacional al que estava sotmesa. L'Estat Major de l'exèrcit nord-americà aviat va valorar la necessitat de comptar amb forces militars a la península ibèrica, atès la seva importància geopolítica.⁸⁷ Des de 1947 el fantasma de la intervenció aliada en terra espanyola s'havia esvaït i el camí que va transitar el règim de Franco des de llavors no feia més que confirmar la ubicació de la dictadura al costat del «món lliure», en la nova pugna global contra el comunisme. Semblava no importar al nou poder imperial que aquell mateix any se seguissin afusellant antifeixistes a les tàpies dels cementiris espanyols, ja que el «món lliure» no feia referència a règims democràtics, sinó a la llibertat d'empresa i de comerç.

El president Truman es va mostrar diàfan al respecte: «I don't like Franco and I never will, but I don't let my personal feelings override the convictions of our military men».⁸⁸ Pocs anys distaven des que l'Organització de Nacions Unides hagués sentenciat el règim franquista el 1946 fins que el 1950 n'anul·lés la condemna i que l'any següent comencessin a retornar els ambaixadors a Madrid. El 1953, amb tot, va ser l'any fonamental per a la dictadura, degut a la signatura del concordat amb el Vaticà i del pacte de defensa i ajuda mútua amb els EUA. Pacte que s'avançava a la definitiva integració de l'Espanya franquista a l'ONU el 1955 i que establia la presència de bases militars nord-americanes permanentment en sòl espanyol.⁸⁹ Només la rotunda negativa de britànics i francesos va impedir l'entrada

⁸⁵ Un dels fets que han tret a la llum les darreres investigacions sobre el terror stalinista a la Unió Soviètica és que Joseph Stalin no tenia un discurs diferent en públic i en privat i que tenia la profunda convicció —d'altra banda, totalment infundada— que l'evolució *natural* de les societats occidentals conduiria inexorablement cap al socialisme. Cfr. James Harris: *The Great Fear. Stalin's terror of the 1930s*, New York, Oxford University Press, 2017, pp. 186-188.

⁸⁶ Josep Fontana: *El siglo de la revolución. Una historia del mundo desde 1914*, Barcelona, Crítica, 2017, pp. 291-297.

⁸⁷ "The strategic importance of Spain to the US", 1/10/1950, Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act, General CIA Records, n. CIA-RDP79R01012A001000010026-0.

⁸⁸ «No m'agrada Franco i mai m'agradarà, però no deixaré que els meus sentiments personals s'interposin a les conviccions dels nostres militars». Cit. Robert L. Beisner: *Dean Acheson. A life in the Cold War*, New York, Oxford University Press, 2006, p. 386.

⁸⁹ Carme Molinero i Pere Ysàs: *La anatomía del franquismo. De la supervivencia a la agonía*, Barcelona, Crítica, 2008, p. 17.

franquista a l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord, tot i que sí va participar plenament en la seva organització paral·lela «stay-behind», degut al seu caràcter secret.⁹⁰

Altrament, extingida la flama que va insuflar vida a la república, molts dels desheretats de la terra —especialment de les regions del sud peninsular— van reprendre el camí de l'èxode en busca de noves oportunitats, en veure que aquelles ja no es produïrien a casa seva. La immigració sota el franquisme, en aquest sentit, no tingué un origen exclusivament econòmic,⁹¹ doncs cap base estructural per ella mateixa condueix a actuar d'una manera determinada. Sota els motius que portaven a emprendre el llarg viatge cap a terres desconegudes hi havia una certesa producte de l'ensorrament d'una esperança: la d'una república que havia d'escometre una reforma agrària que els permetés viure amb dignitat a casa seva. La necessitat d'una transformació de l'estructura de propietat estava profundament arrelada en la cultura popular camperola, connectava amb la idea de «repartiment» que des del darrer terç del segle XIX havien sostingut socialistes i anarquista en el camp andalús i que, durant la guerra, van incorporar també els comunistes.⁹² Amb la derrota a la guerra aquella certesa que insuflava força s'havia esvaït definitivament. En els llocs d'origen a molts els sobrevingué la repressió alhora que finia la possibilitat d'una millora de les condicions socioeconòmiques. Igualment, les elits tradicionals dels pobles exacerbaven la seva condició de vencedores i estigmatitzaven els sectors populars que havien simpatitzat amb la causa republicana. És freqüent trobar en els testimonis de la migració referències a l'atmosfera irrespirable en els pobles d'origen. Sens dubte, tots emigraven en busca de treball, però aquesta motivació econòmica es donava en el context

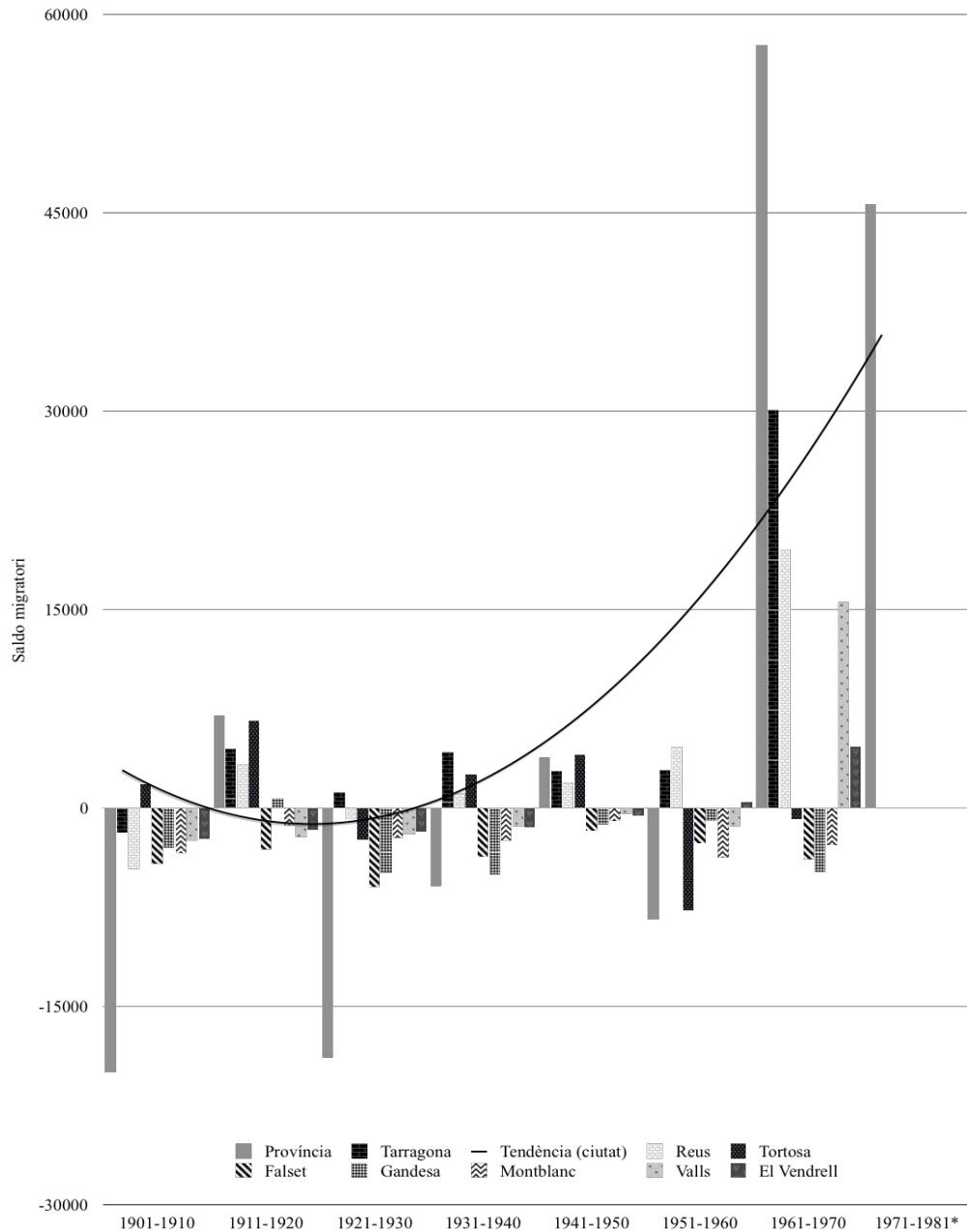
⁹⁰ Durant la guerra freda, diversos països membres de l'OTAN i quatre de *neutrals* van crear xarxes paramilitars secretes «stay-behind» vinculades a la CIA per practicar operacions de sabotatge a la rereguarda en cas de produir-se una invasió soviètica d'Europa occidental. Tot i no arribar a produir-se tal invasió els exèrcits van seguir actius fins, al menys, principis dels anys noranta, el paper dels quals va ser diferent en cada país: des de perpetrar atemptats terroristes per evitar que l'esquerra arribés al poder, com en el cas del més conegut Gladio italià, fins a donar suport a cops d'estat ultradretans a Grècia o Turquia. En el cas espanyol, la seva comesa va ser la de lluitar contra l'oposició democràtica. Cfr. Daniel Ganser: *Los ejércitos secretos de la OTAN. La Operación Gladio y el terrorismo en Europa occidental*, Mataró, El Viejo Topo, 2005, per al franquisme en especial les pp. 158-164.

⁹¹ Una interpretació primerenca d'aquesta realitat és la realitzada per Angelina Puig en la seva tesi doctoral de 1990 i publicada més d'un quart de segle després. Cfr. Angelina Puig: *De Pedro Martínez a Sabadell. L'emigració, una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975*, Cerdanyola del Vallès, CEFID-UAB, 2017.

⁹² Cfr. Candelaria Fuentes Navarro i Francisco Cobo Romero: *La tierra para quien la trabaja. Los comunistas, la sociedad rural andaluza y la conquista de la democracia (1956-1983)*, Granada, EUG, 2016, pp. 83-86.

d'un ambient repressiu per als seus. Es cercava feina, certament, però també la seguretat que conferia l'anonimat.⁹³

Gràfica 1. Saldos migratoris a la província de Tarragona per partit judicial, 1901-1981

Font: Elaboració pròpia a partir de Martí Marín: "Fluxos...", p. 23.
 * Dades de 1971-1981 només disponibles en l'àmbit provincial.

⁹³ Una explicació més àmplia a Xavier Domènech: "La reconstrucció de la raó democràtica. Del suburbi a la ciutat", a Carme Molinero i Pere Ysàs (coords.): *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria, 2010, especialment les pp. 118-120.

Aquest procés no es reduí al sud peninsular, doncs migracions anàlogues es produïren entre les poblacions rurals catalanes i les principals ciutats del país. En el gràfic següent s'aprecia nítidament com la província de Tarragona fou expulsora de població fins la dècada dels seixantes, després d'una etapa d'estabilitat relativa durant la dècada dels quaranta. Relativa perquè, com es veu, entre 1941 i 1950 partits judicials nítidament rurals com els de Tortosa gairebé van doblar la recepció migratòria anterior a la guerra i duplicaren el seu creixement natural, a pesar de presentar, igualment, un nombrós volum de persones que emigraren a altres entorns.⁹⁴ Això fa pensar en persones que fugien de la repressió dels vencedors des de Tortosa cap a altres entorns —com ara els partits judicials de Tarragona o de Reus, que durant aquella dècada experimenten un saldo migratori positiu; o que marxen fora de la província, probablement cap a Barcelona, o directament a l'exili—⁹⁵ alhora que nombroses persones de les poblacions de l'entorn tortosí decidiren mudar-se a la ciutat més propera on poder optar a l'anonimat.

Les memòries anuals que elaborava el Govern Civil de Tarragona ofereixen una bona mostra de les dinàmiques migratòries a la província. És clar que no s'hi contemplen les variables polítiques i repressives i que ens diuen poc sobre els individus concrets que decidiren abandonar casa seva, però reflexen els canvis socioeconòmics que van acompanyar les migracions camp-ciutat durant aquell període. En la de 1960, per exemple, s'hi llegeix:

Ha proseguido este fenómeno [migratorio] en los términos tradicionales por lo que respecta a nuestra provincia. La corriente emigratoria de los núcleos rurales hacia la capital se ha localizado fundamentalmente en aquellas zonas donde el monocultivo o la escasa producción como consecuencia de la falta de agua son más acentuados; en este sentido cabe señalar la tendencia que se observa en la comarca de Gadesa a una emigración que tiene como destino las posibilidades que puede ofrecer la ciudad de Barcelona, y por lo que respecta a la comarca del Priorato (Falset), una orientación hacia las zonas más prósperas en el aspecto industrial y agrícola de la provincia, como son las de la capital [Tarragona] y Reus.

Por lo contrario, no ha sido tan frecuente la emigración que, en algunos años anteriores, se observó en los núcleos rurales del Campo de Tarragona, y de la Conca de Barberá, y ello

⁹⁴ Josep-Joan Grau i Jesús Sorribes: *L'economia del Baix Ebre. Estructura i dinàmica socio-econòmica*, Vol. 1, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1985, pp. 52-55.

⁹⁵ Segons dades de 1940, el 3,5% dels residents a la província de Barcelona havien nascut a la de Tarragona. No em semblen gaires, però en un moment en què la immigració a Barcelona era d'origen bàsicament murcià, la de Tarragona era la segona procedència més habitual i a menys de 3.000 persones de la dels pobles de Múrcia (que representava el 3,7% de la població de la província de Barcelona). Cfr. Martí Marín: "Fluxos, stocks, periodicitat i orígens", a Martí Marín (ed.): *Memòries del viatge (1940-1975)*, Sant Adrià de Besòs, MHIC, 2009, p. 29.

principalment per la revalorització que han tingut les últimes collites, especialment les de vins i avellanes.

No se observa tendència migratòria de caràcter definitiu en la zona de Tortosa i Delta del Ebro, aunque presenta una característica especial a la que se refiere el apartado siguiente.

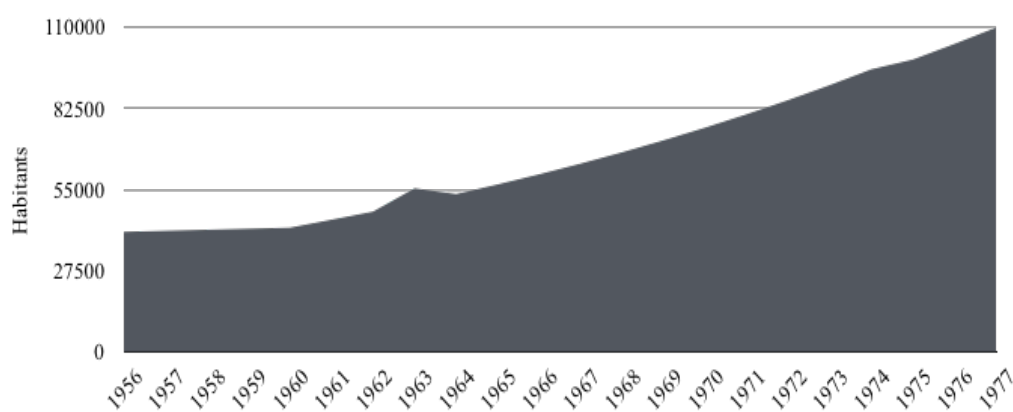
[...]

La corriente emigratoria al extranjero no resulta acentuada, toda vez que representa, según los datos por expedición de pasaportes con esta finalidad, algo más de un 0,50 por ciento, sobre el censo de la población de la Provincia.

Es, en cambio de cierta importancia la emigración ocasional por motivos de trabajo, y en este aspecto destacan los movimientos migratorios que se producen en la zona del Delta del Ebro en las épocas de plantación y siega del arroz, durante las que son muy crecidos los contingentes de jornaleros que se trasladan a las zonas arroceras francesas en busca de los elevados jornales que allí se cotizan durante las mencionadas labores.⁹⁶

Pel que fa a la ciutat de Tarragona i a les poblacions del seu entorn, aquestes es mantingueren el seu caràcter receptor d'immigrants des d'ençà 1911 fins on es disposa de dades desglossades. Va ser durant els anys seixanta, però, que es trencà la dinàmica que havia caracteritzat els fluxos migratoris a Tarragona. En la gràfica següent, corresponent a la població total de la ciutat, i on, per tant, s'hi computa tant el creixement migratori com el natural, s'hi aprecia un clar trencament a l'alça entre 1960 i 1963, que es mantindria sostingut des de 1965 fins al final d'aquest estudi.

Gràfica 2. Població calculada a la ciutat de Tarragona, 1956-1977

Font: Elaboració pròpia a partir dels Anuaris de l'INE, 1956-1977.

⁹⁶ "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1960", Tarragona, 1961, AGA, Fons d'Interior (Gobernación), c. 44, llig. 11314.

Taula 1. Creixement poblacional de la ciutat de Tarragona

Període	Creixement absolut	Creixement relatiu
1951-1960	3.130	8,02%
1961-1970	31.174	69,5%
1971-1980	45.465	56,45%
1956-1977	70.846	181,61%
1951-1980	86.994	223,01%

Font: Elaboració pròpia a partir dels Anuaris de l'INE, 1951-1980.

Enumerar les dinàmiques estructurals dels processos migratoris només ajuda a enquadrar-los en el marc general, però no diu gairebé res sobre els motius que concrets dels qui anirien a viure a Tarragona durant aquells anys, ni sobre els horitzons d'esperança que els motivaren a fer-ho. D'entre totes les possibles trajectòries vitals que es podrien escollir per a il·lustrar l'experiència migratòria, el relat de Salvador Serrano resulta tant esclaridor com colpidor i pot servir per fer comprensibles els motius d'aquells nous tarragonins, que abandonaven familiars, amistats i llars en els pobles d'origen per a iniciar una nova vida en un lloc desconegut.

Arribat el març de 1963 a Tarragona des de Mogón, un poble de la província de Jaén, seguint el camí que molts abans que ell havien transitat i que tantes i tants altres recorrerien després de la seva arribada, Salvador Serrano es definia com a un «joven pueblerino, un adolescente medio analfabeto maltratado por el ambiente cerrado y opresivo de los pueblos sojuzgados por los caciques rurales, por los amos de la tierra».⁹⁷ El testimoni de Salvador Serrano condensa com pocs els motius que conduïren a milers de persones a embarcar-se a bord del *Sevillano*, el ferri que recorria el trajecte Sevilla-Barcelona atapeït de gent que calçava espardenyes d'espart i les vides dels quals cabien dins de maletes de cartró:

En conjunto todos huíamos de algo, del paro, de la miseria y todos sin excepción corríamos en pos de algo: intentábamos escapar de una realidad negra, amarga; de una pobreza cierta, opresiva y corríamos tras una felicidad inexistente, un futuro y un bienestar más que dudoso. Tratábamos de materializar, sin saberlo, una utopía. Teníamos orígenes distintos, similares motivaciones e idéntica meta. [...] Éramos braceros agrícolas, pastores sin rebaño, agricultores sin tierra que cultivar, arrieros, mujeres con la piel ennegrecida por el sol de los

⁹⁷ Salvador Serrano Cepillo: «El Sevillano», el tren de la inmigración”, a Federico Bardají: *Bonavista, una biografía social*, Tarragona, Silva, 2015, p. 40.

restrojos, niños sin escolarizar, adolescentes analfabetos... Era mi gente; eran los de mi clase social, éramos los desheredados, los desahuciados, los más desgraciados de la desamparada clase obrera resultante de la larga posguerra; tan pobres que no dejábamos atrás ni un simple recuerdo en los miserables poblachos que acabábamos de abandonar. Perseguíamos una quimera, una esperanza tan fugaz, tan intangible que se nos escapaba entre las manos incluso antes de encontrarla.⁹⁸

Sens dubte, es tractava d'un acte que inaugurava una vida nova. Un acte, en el fons del qual, es trobava la constatació que el canvi no arribaria de fora, però en el què la voluntat de canviar en primera instància de vida impel·lia als individus a fer alguna cosa. Per a molts, aquell primer instint, mescla de supervivència i rebel·lia, els va conduir a la migració. Desconeixien què els esperava a la destinació, però sabien que res tornaria a ser igual, i allò, en aquell context opressiu com el del franquisme, ja era molt:

Comprendo ahora, al cabo de tantos años que con el acto mismo de subir al tren éramos conscientes de que nuestra vida había cerrado una etapa y entraba en los umbrales de otra nueva y desconocida, pero trascendental, que sabíamos que asestaría a nuestra existencia un giro de 180 grados. Había caído el telón del primer acto, por así decirlo y nos disponíamos a dar comienzo al segundo episodio de un drama cuyo guión y desarrollo desconocíamos por completo; una función teatral sin director y sin libreto, con un escenario incierto y lo más angustiante, sin un final claro.⁹⁹

El destí del viatge no era pas quelcom deixat a l'atzar. Tal com ha analitzat Miguel Díaz per al cas dels murcians arribats a Barcelona des de 1939, després del breu lapse republicà, les corrents migratòries que s'havien conformat durant les primeres dècades del segle es reactivaren en la immediata postguerra, tot seguint les mateixes xarxes relacionals.¹⁰⁰ Aquelles xarxes resultaven de vital importància per als nouvinguts, ja que a través d'elles gestionaven l'arribada, que no només atenyia la ciutat on s'iniciaria una nova vida, sinó també on es viuria i sovint on es podria anar a buscar la primera feina. Hi ha una explicació que, sent certa en termes generals, oculta més que esclareix les lògiques de la migració sota el franquisme. Sovint s'assumeix que molta gent pobra i estigmatitzada va marxar dels seus pobles durant els anys quaranta i primers cinquanta cap a Catalunya —als

⁹⁸ *Ibíd.*

⁹⁹ *Ibíd.*, p. 28.

¹⁰⁰ Miguel Díaz: "La emigración como estrategia de escape de la represión social, política y económica de la dictadura franquista. El caso de los murcianos en Barcelona (1939-1959)", *Franquisme & Transició*, n. 4, 2016, pp. 9-40.

voltants del 20% del total de nouvinguts durant la dictadura— atreta per les possibilitats de feina que s'hi ofería. S'ignora, però, que durant aquells anys les condicions de treball a Catalunya eren extenuants i els salaris, de misèria; que la feina escassejava i que, globalment, només es poden comprendre els perquès de la immigració si s'hi prioritza una anàlisi política i social. És a dir, que contempli els condicionants polítics de la repressió que van fer que molts marxessin abans i que, en un món rural de jerarquia social i de precarietat laboral persistent, la emigració es veiés com una escapatòria preferible a l'atonía de quedar-s'hi. Aquelles primeres persones que arribaren a les perifèries de Tarragona —refugiades polítiques i econòmiques per igual dins el seu propi país— foren les que començaren la construcció dels suburbis de ponent. I, per una ironia de la història, allò que el franquisme havia pretès —estigmatitzar-los, depurar-los i recloure'ls al més baix de la jerarquia social— els va convertir en els elements centrals d'aquells nous espais, en tant en quant era a qui s'acudia per cercar sostre i treball. Serveixi d'exemple el testimoni de Juan Aragón, arribat a Tarragona el 1956 mitjançant el contacte amb un parent del seu poble d'origen, Palenciana, a l'extrem sud de la província de Còrdova:

[...] un conocido mío del pueblo y casi era familia también, un tal Ramón. [...] Y entonces yo conocía a este y por eso yo me vine a Tarragona. Cuando llego a Tarragona voy en busca de él y la... su casa la tenía abierta. Me buscó fonda, me buscó trabajo, me buscó todo. Y ya pues... yo recibí un gran suspiro de alivio. [...] Y entonces pues ya me coloqué y me coloqué en la Renfe. En un... en una empresa que era sucursal de... de Renfe. [...] Con que... llego allí, me voy con Ramón, mi pariente, y me presenta al encargao.¹⁰¹

Dos anys després, el camí que havia recorregut Juan Aragón el caminaria el seu cunyat José Arjona, tot resseguint aquella mateixa xarxa informal que havien anat traçant diferents individus en el temps: «entonces yo me vine aquí, en vez de tirar pa' el pueblo pues yo decidí venir, aprovechar y ver a mi hermana y a mi cuñado que vivían aquí en Tarragona ya. Mi cuñado trabajaba pa' la Renfe con la empresa García Alegre, la contrata García Alegre, que cargaban briquetas pa' las máquinas, briquetas de carbón. Y entonces vine a verlos. Vivían en la Pineda, en una casilla que les habían dejado los payeses ahí, pequeñilla».¹⁰² Aragón i la seva dona —germana de la muller de José Arjona— van compartir durant un

¹⁰¹ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, Arxiu Històric de la Comissió Obrera Nacional de Catalunya (AHCONC), Col·lecció de Biografies Obreres (CBO).

¹⁰² Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

temps allotjament amb el seu cunyat a una antiga masia propera a la Pineda que els hi havia arrendat Esteban Ros, un antic militant d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). Aragón va ser també qui mogué fils per a que contractessin José Arjona a García Alegre, una empresa subcontractada de Renfe, el qual compaginaria la feina de ferroviari amb la de peó agrícola, fins que el 1964 va entrar a treballar a la construcció d'Indústries Químiques Associades (IOA) i es mudarien durant un breu lapse a la Part Alta de la ciutat, per acabar assentant-se a una nova barriada que aleshores ben just si era un dispers conjunt d'antigues masies: Bonavista.

Certament, el cas dels Aragón i dels Arjona no és l'únic però sí representatiu d'una xarxa migratòria que els «pioners» com el tal Ramón havien començat a ordir i que traçaria una ruta invisible que uniria Palenciana i Bonavista i que molts altres també recorrerien.¹⁰³ La qüestió de la conterraneïtat —això és, la relació que estableixen els membres d'una mateixa comunitat social, sigui pel fet de compartir població d'origen, comarca o regió— prenia centralitat a l'hora d'establir canals d'informació fluïts entre els migrats, no tant en el lloc de partida com en el de destí. Novament, Salvador Serrano:

[...] supimos que algunos iban a Tarragona donde ciertos familiares que habían llegado con anterioridad les habían buscado trabajo para ellos en la construcción. Nosotros también nos quedaríamos en esa ciudad y también, como ellos, teníamos un puesto de pinches o peones de la construcción esperándonos. Algunas mujeres, con sus hijos pequeños acudían a encontrarse con el marido que por fin había encontrado un par de habitaciones como realquilado en casa de unos primos, en la calle del Mar. Una familia al completo, matrimonio y tres hijos pensaban instalarse en una chabola en el llamado polígono Entrevías, junto al mar, cuyo traspaso habían pagado mediante giro postal a los antiguos propietarios que, según les contaron, habían adquirido un trozo de terreno en una zona del extrarradio donde levantaban una casa.¹⁰⁴

Habitatge i treball eren, doncs, els fonaments sobre els que els nouvinguts començaven a reestructurar les seves vides, d'aquí la importància que aquests dos pilars adquiririen com a espais de conflicte. Del segon en parlarem més endavant, per ara em centraré en l'àmbit vivencial al llarg d'aquells anys. Com hem vist, la guerra havia produït la destrucció d'un gran nombre d'immobles, que ni tant sols la partida cap a l'exili de nombrosos

¹⁰³ Cfr. Dolors Comas d'Argemir, Pilar Grioles i Montserrat Soronellas: "Emigración, etnicidad y redes de parentesco en un barrio de Tarragona", a Joan Josep Pujadas Muñoz, Josepa Cucó i Giner: *Identidades colectivas. Etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*, València, Generalitat Valenciana, 1990, pp. 107-129; Ivan Bordetas: "El viatge: canals d'informació, rutes, condicions i arribada", a Martí Marín (dir.): *Memòries del viatge*, p. 39.

¹⁰⁴ Salvador Serrano Cepillo: "«El Sevillano», el tren de la inmigración", p. 40.

tarragonins podia compensar. Associat amb la manca d'habitatges apareixerien amb força dos fenòmens que tindrien un gran desenvolupament a Tarragona durant els anys compresos en aquest estudi: el barraquisme i l'auto-construcció. Contràriament al que moltes persones creuen, el barraquisme no va ser quelcom circumscrit a la dècada dels seixanta, sinó que s'inicià ja durant la immediata postguerra i s'allargà fins entrats els anys vuitanta.

Convé fer patents les dificultats existents a l'hora d'historiar qüestions com la immigració i el barraquisme, degut a que l'aproximació s'ha de fer a través de dades fragmentàries i emprant grans dosis d'imaginació històrica. Rastrear el fet migratori, com tantes altres qüestions d'història social, esdevé un camp farcit de contrarietats, doncs sovint es feia d'amagat de les autoritats i, per tant, no quedava enregistrat enlloc. En quant a les condicions d'arribada, cal atansar-nos-hi a través de la microhistòria i de la memòria dels qui ho visqueren. Problemàtiques com discernir amb claredat què era una barraca o què era una casa d'auto-construcció, ja que sovint la frontera entre ambdues era complicada d'establir, resulta, també, intricat. Tot i això, la recerca en aquest àmbit ha aportat suficient material com per a fonamentar la interpretació que aquí ofereixo.¹⁰⁵

Tarragona no va ser el principal centre receptor de migracions de Catalunya, sinó que ho era Barcelona i les poblacions de la seva rodalia. Com a gran ciutat industrial, Barcelona podia oferir de bon començament majors possibilitats de treball i d'habitatge, pel fet d'haver estat receptora durant les dècades prèvies a la guerra civil i comptar molts immigrants amb llaços familiars o de conterraneïtat. Hi ha alguns llocs comuns en l'imaginari col·lectiu que atribueixen al franquisme l'haver propiciat la intensa immigració cap a Catalunya amb la fi de desnacionalitzar-la. Res més lluny de la realitat. En veritat, durant les seves primeres dècades d'existència, el règim va realitzar un esforç constant per impedir una mobilitat poblacional que li dificultava l'enquadrament i el control social. Darrere de l'origen dels carnets d'identitat, de fet, no hi ha res més que la peremptòria necessitat del règim per vigilar els migrats, persones totalment desconegudes per les forces de l'orde al lloc d'arribada.¹⁰⁶ Altrament, indrets com el barceloní Palau de les Missions, construït a Montjuïc per a

¹⁰⁵ Martí Marín: "Franquismo e inmigración interior: el caso de Sabadell (1939-1960)", *Historia Social*, n. 56, 2006, pp. 131-152.

¹⁰⁶ Martí Marín: "La gestación del Documento Nacional de Identidad: un proyecto de control totalitario para la España franquista", a Carlos Navajas i Diego Iturriaga (eds.): *Novísima. Actas del II Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de La Rioja, 2010, pp. 232-338.

l'exposició universal de 1929, resten en la memòria popular com un centre d'internament d'immigrants il·legals, als quals, un cop identificats, se'ls enviava de volta amb el *Sevillano*.¹⁰⁷ No era inusual que, acabat l'obligat viatge de retorn, molts tornessin a provar d'arribar a la destinació, encara que finalment no fos la inicialment desitjada. En aquest context, ciutats com Tarragona es van convertir en una de les places que no pocs escollirien per, finalment, establir-se a Catalunya. Per a alguns, Tarragona era una parada en un viatge que prosseguiria per vies més segures, però per a altres es convertiria en el final de trajecte.¹⁰⁸

Els primers immigrants en arribar a Tarragona, molts d'ells probablement persones compromeses en els seus llocs d'origen que buscaven refugi i treball, s'instal·laren a la platja del Miracle. Precisament per ser els primers i per la seva ubicació privilegiada, que els feia visibles des del Balcó del Mediterrani al turisme que el règim s'esforçava en atreure als anys cinquanta, foren també els primers en ser durament reprimits i expulsats per la policia. A inicis d'aquella dècada les barraques es concentraven a les platges del Miracle i la Sabinosa, als marges del riu Francolí i a les parcel·les Tuset.¹⁰⁹ Algunes mostres d'aquesta presència tant primerenca de barraques les podem rastrejar a través de la premsa legal, com quan una crescuda inusual del caudal del riu Francolí el 1949 va obligar a evacuar «las cabañas instaladas en sus márgenes».¹¹⁰

Davant de l'evident risc que representava el barraquisme per a molta gent que havia construït en terrenys vulnerables, les autoritats locals van començar a reubicar els barraquistes en polígons d'habitatges de nova planta, en zones allunyades dels nuclis poblacionals i mancades d'urbanització i d'equipaments; un transit que es donà arreu amb diferents ritmes i que es coneix com a «barraquisme vertical». El 1954 l'Obra Sindical del Hogar va iniciar la construcció de quatre blocs de cinquanta-vuit pisos cadascun d'entre 38 i 45m² a Torreforta. Els pisos, de nefasta qualitat, van ser construïts amb ciment aluminós, sostres amb problemes d'aïllament i dèficits pel que fa al clavegueram. A banda de l'aluminosi, que va afectar unes dues-centes famílies, va sortir a la llum als anys vuitanta la gestió fraudulenta d'un funcionari del Ministeri d'Habitatge que es va apropiat dels

¹⁰⁷ Imma Boj i Jaume V. Aroca: "La repressió de la immigració: les contradiccions del franquisme", a Martí Marín (dir.): *Memòries del viatge*, pp. 72-86.

¹⁰⁸ Esther Gutiérrez: "El naixement i l'evolució de Torreforta" a Coral Cuadrada i Esther Gutiérrez (eds.): *Les dones als orígens de Torreforta*, Tarragona, CEHS, 2014, p. 56.

¹⁰⁹ Federico Bardají: *Bonavista*, p. 45.

¹¹⁰ "Niño muerto al derrumbarse una casa en Tarragona", *Abc*, 30/9/1949.

contractes d'adjudicació dels pisos i dels corresponents diners. El cas va implicar que molts dels compradors haguessin estat pagant uns diners que no constaven enlloc.¹¹¹

Amb tot, cal assenyalar que els problemes d'habitatge eren una condició endògena de la política del franquisme i que no es reduïen al fenomen barraquista. Els baixos salaris dels obrers immigrants, sovint en condicions d'extrema precarietat, provocava que les constructores preferissin invertir en altres mercats més lucratiu i, en conseqüència, es produïa arreu una escassetat d'habitatges assequibles. Entre 1942 i 1956 únicament es van construir 1.144 habitatges en tota la demarcació de Tarragona,¹¹² una xifra totalment insuficient a jutjar pel saldo migratori provincial, fins i tot si prescindim d'afegir-hi el creixement natural. Segons dades oficials, només les tres principals ciutats de la província — Tarragona, Reus i Tortosa— van rebre conjuntament 8.753 nousvinguts entre 1941 i 1950.¹¹³ En un informe de meitats de 1964, el comissari provincial de la policia a Tarragona es lamentava dels escassos progressos aconseguits en aquesta matèria:

Subsisten los mismos problemas sociales que los indicados en la previsión anterior; muy poco se ha avanzado en lo que respecta a la situación de la vivienda, prosiguiendo la anarquía de construcción de barracones y chabolas en las llamadas «parcelas» en las que cada uno adquiere un trozo de terreno y construye su cobijo sin sujeción a normas urbanizadoras ni a reglamento alguno. Estos núcleos sub-urbanos han adquirido extraordinario desarrollo, de manera especial en Reus y Tarragona.¹¹⁴

A falta de nous habitatges disponibles, una de les destinacions assequibles per als nousvinguts van ser els pisos de la Part Alta de Tarragona que els antics residents abandonaven per a traslladar-se als nous eixamples, dotats de totes les prestacions de la vida moderna i, és clar, allunyats d'aquelles noves classes baixes que començaven a aglomerar els angostos edificis veïns als seus. Paral·lelament, altres residents de la Part Alta rellogaven habitacions del seu propi pis a desconeguts arribats amb tota la família: matrimoni, fills i de vegades els avis ja vells, que vivien en una sola habitació.¹¹⁵ Sovint eren les mullers dels qui tenien el marit empresonat o simplement les famílies de menor capacitat econòmica, tot

¹¹¹ Esther Gutiérrez: "El naixement i l'evolució de Torreforta", pp. 73-74.

¹¹² Ivan Bordetas: "Habitatges i assentaments, de la postguerra a l'estabilització", a Martí Marín (dir.): *Memories del viatge*, p. 65.

¹¹³ Martí Marín: "Fluxos...", p. 23.

¹¹⁴ "Informe sobre situació político-social en Tarragona", juny de 1964, Arxiu Històric Provincial de Tarragona (AHPT), Fons del Govern Civil (GC), c. 4367, exp. 1198.

¹¹⁵ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

mostrant novament el biaix polític del règim franquista en termes de gènere i de classe. Els pocs escrúpols d'alguns propietaris cobdiciosos i la seva connivència amb les autoritats municipals va propiciar l'existència d'edificacions esperpèntiques situades en antics patis interiors i mancades de finestres i àdhuc de ventilació.¹¹⁶

El barraquisme i l'habitatge en el seu conjunt esdevenien un element de preocupació per les autoritats, doncs donaven mala imatge de la ciutat als turistes que resultava imperiós mantenir per assegurar-se el flux continu de divises en una època de grans dificultats econòmiques. A més, el malestar popular que s'havia deixat sentir amb força a Barcelona la primavera de 1951 amb un boicot extensíssim als tramvies, alertava de la perillositat de continuar negligint les obligacions amb el poble ras.¹¹⁷ La resposta que el règim donà al problema fou un entremig entre la retòrica falangista de justícia social —«ni un hogar sin lumbre, ni un español sin pan»— i l'elitista criminalització de la pobresa pròpia de les classes acomodades.

Igualment, foren habituals grans campanyes propagandístiques anunciant la fi del barraquisme gràcies a la venda de terrenys a preu baix per a fomentar l'auto-construcció. Aquells foren els anys d'aparició de les noves barriades, en un procés de creixement desordenat que experimentaren la majoria de ciutats catalanes. L'auto-construcció inicial deixaria pas a un nou creixement especulatiu amb els barris de nova planta, erigits en col·laboració d'ajuntaments i constructores privades. El resultat d'aquesta política va ser l'aixecament de zones urbanes mancades dels més elementals condicionaments per desenvolupar una vida digna, com aigua, llum, voreres, carrers asfaltats o telèfon, que no es satisfarien fins molt avançats els anys setanta. El 1955 el diari provincial del Movimiento anunciava l'inici de la suburbialització de Tarragona:

Hace ya algún tiempo que se están adoptando medidas para terminar de una vez con el desolador «barraquismo». El día 12 del mes en curso, el Ayuntamiento adquirió por compra, unos terrenos en Torreforta sobre los que se construirán viviendas en número suficiente para albergar a las familias que hoy días habitan en la playa del Milagro. Una vez construidas, se demolerán las actuales cuevas y barracas, que en pugna con los más elementales principios, sirven de morada a seres humanos.¹¹⁸

¹¹⁶ Federico Bardají: *Bonavista*, p. 46.

¹¹⁷ Cfr. Fèlix Fanés: *La vaga de tramvies del 1951*, Barcelona, Laia, 1977.

¹¹⁸ "Los problemas de Tarragona enjuiciados por el Alcalde de la Ciudad, D. Rafael Sanromá", *Diario Español*, 23/9/1955.

A pesar que la premsa sentenciava periòdicament la fi del barraquisme, és senzill seguir trobant constants referències fins a principis dels anys setanta, sovint acompanyades de lloes a les excel·lents gestions de les autoritats franquistes en la cessió a immobiliàries privades de sòl públic destinat a l'edificació d'habitatge protegit. L'objectiu de la propaganda era que la població acceptés que qualsevol millora en les seves condicions de vida era només «gracias a las activas gestiones realizadas por el Alcalde, don Agustín Martí Plá, para solucionar el problema de la vivienda y acabar, si es posible, con el barraquismo, tan acentuado en nuestra ciudad, y los realquilados».¹¹⁹ No va ser fins a finals dels seixanta que el Patronato Municipal de Vivienda va iniciar la construcció de 1.500 habitatges a Sant Salvador, utilitzats com a element propagandístic per refermar el contingut social de la dictadura: «Sobre unos terrenos totalmente urbanizados, se construyen los primeros bloques para facilitar viviendas a precios asequibles a quienes las necesitan, dando con ello, un paso adelante en la política de eliminación de barracas, proliferadas en demasía al compás de una incontrolada inmigración».¹²⁰ En paraules del ministre d'habitatge José Luis Arrese: «No queremos una España de proletarios, sino de propietarios». L'objectiu declarat del règim era, en aquest sentit, «fomentar la propiedad privada», doncs l'«arrendamiento urbano o el acceso a la propiedad a muy largo plazo pueden ser fórmula obligada en determinadas situaciones de tránsito o de indigencia; pero la fórmula ideal, la cristiana, la revolucionaria es la fórmula estable y armoniosa de la propiedad».¹²¹

Contràriament a les proclames oficials, que bolcaven la responsabilitat del barraquisme sobre una immigració sempre titllada de massiva o d'incontrolada, convé no oblidar que les barraques havien proliferat degut a les necessitats d'habitatge per part d'un creixent contingent poblacional que l'Estat no satisfieia, i el barraquisme com a tal derivava de l'escassa intervenció pública per a regular-ho. Si durant el primer vintenni franquista el número d'habitatge construït va ser molt inferior a les necessitats socials, a partir de la segona meitat dels anys cinquanta la tendència fou justament la contrària. Es calcula que entre 1954 i 1974 la producció d'habitatges va créixer el doble que el ritme demogràfic degut a l'aparició del mercat immobiliari privat. Les causes són múltiples, però cal destacar elements com l'augment de la demanda, les generoses subvencions públiques o la rebaixa

¹¹⁹ «Hacia la resolución del problema del barraquismo», *Diario Español*, 28/9/1967.

¹²⁰ «Acuerdos de la Permanente», *Diario Español*, 31/7/1968.

¹²¹ «No queremos una España de proletarios, sino de propietarios», *Diario Español*, 2/5/1959.

dels costos de producció en un context de liberalització econòmica i d'inversió en el sector per part de molts especuladors que, acabat el negoci de l'autarquia, n'iniciaven un de nou amb el «desarrollismo».¹²²

El barraquisme com a fenomen estès va continuar com a opció per als més pobres fins a primers dels anys setanta. L'octubre de 1970 nombroses barraques van quedar destruïdes al pas del riu Francolí, producte de les fortes pluges tardorenques. Les autoritats municipals van desallotjar la zona del Francolí i s'instal·là les famílies que hi vivien al pavelló de la Sabinosa. Coincident amb aquell fet, es va aprovar la instal·lació d'enllumenat públic a Bonavista i la construcció d'una font d'aigua a la plaça.¹²³

Els números dels afectats pel barraquisme entre aquells anys resulten difícils de calcular. Jordi Piqué ha realitzat una aproximació basant-se en una investigació exhaustiva que va realitzar la policia municipal el 1964,¹²⁴ que ens pot ajudar a ponderar el fenomen en un moment determinat. El contínuum suburbial que més barraques i persones acollia aleshores era el que s'erigia als marges del riu Francolí, amb 172 barraques i 870 persones vivint-hi, seguit pel polígon d'Entrevies i les parcel·les Tuset, respectivament amb 315 i 200 habitants. Entre tots tres suburbis agrupaven el 75% de les barraques de Tarragona i el 73,1% dels seus inquilins. En total, poc menys de dos milers de persones eren les que la policia va comptabilitzar vivint en barraques a Tarragona a mitjans anys seixanta, cosa que representaria entre el 3 i el 4% de la població de la ciutat i fins al 20% dels nouvinguts a Tarragona des de 1960.¹²⁵ Certament, no arribava als nivells dramàtics als que es va veure immersa la ciutat de Girona, amb més de cinc mil persones vivint en vuit-centes i escaig barraques, cosa que representava més de l'11% dels habitants d'aquella ciutat.¹²⁶

¹²² Una panoràmica del procés de suburbialització a Iván Bordetas: "De la supervivència a la resistència: la gestació del moviment veïnal a la Catalunya franquista", a Carme Molinero i Pere Ysàs (coords.): *Construint la ciutat democràtica*, pp. 35-65. Les claus del desplegament del mercat immobiliari durant el franquisme a Jaume Muñoz Jofre: *La España corrupta. Breve historia de la corrupción (de la Restauración a nuestros días, 1875-2016)*, Granada, Comares, 2016, pp. 81-83.

¹²³ "Sesión de la Comisión Municipal Permanente", *Diario Español*, 21/10/1970; "Quedan muy pocas barracas", *Diario Español*, 3/11/1970.

¹²⁴ Les fitxes policials són consultables a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT), Fons Municipal de Tarragona, Policia Municipal, sig. P-2934 i P-2935.

¹²⁵ Jordi Piqué: "Barraquisme a Tarragona: any 1964", a Manel Guell i Salvador-Joan Rovira (eds.): *L'home i l'historiador. Miscel·lània en homenatge a Josep M. Recasens i Comes*, Tarragona, Autoritat Portuària, 2007, pp. 343-355.

¹²⁶ Dades sobre Girona recollides a Iván Bordetas: "De la supervivència a la resistència...", p. 45 i computades amb els censos d'habitants de l'Institut d'Estadística de Catalunya.

D'on venia aquesta gent? Segons el referit informe policial, sobretot d'Andalusia, però també d'Extremadura, l'Aragó i no poca gent de les Castelles. Hi destacaven, però, els arribats de la província de Còrdova (30,4%) i de Jaén (20,4%). Tot i això crida l'atenció el poc que s'ha valorat la presència d'arribats de pobles de la mateixa província de Tarragona, o fins i tot de la mateixa ciutat, que significaven el 17,2% del total, i la tercera procedència més comuna. En el seu estudi sobre Sabadell, Martí Marín ens convida a plantejar una qüestió interessant: no podien aquests nascuts a Tarragona ser els fills dels immigrants que haurien arribat als anys quaranta fugint de la primera onada repressiva? Aquestes dades ens obliguen a interrogar-nos entorn al temps que els barraquistes trigaven a deixar de ser-ho.¹²⁷ L'estudi de Piqué confirma l'existència de migrats de primera hora que el 1964 durien vint-i-vuit anys vivint en una barraca, és a dir, des de l'esclat de la guerra civil.¹²⁸

Amb tot, m'inclino a pensar que el barraquisme era per a la majoria una fase transitòria, d'assentament. Hi ha algunes dades que corroboren aquesta interpretació. Un dels més grans historiadors socials de tots els temps advertia de quant enganyoses resulten les mitjanes estadístiques i que, no només diuen poc sobre els individus que vivien aquella situació, sinó que de vegades l'estadística i l'experiència humana poden anar en direccions oposades.¹²⁹ Conscient d'aquestes limitacions, amb la informació disponible, només es pot fer ús de mitjanes per intentar aproximar-se a les tendències generals, tot prenent les precaucions corresponents i no assumint-ho com a una interpretació holística ni definitiva.

La informació que ofereix l'estudi de Piqué és suficientment indicativa d'una tendència de fons del barraquisme com a etapa transitòria, ja que segons els seus càlculs tres de cada cinc barraquistes no haurien construït la barraca on vivien, sinó que l'haurien comprada a un antic propietari. Si bé calcula que la mitjana d'anys que vivien els barraquistes en aquella situació eren sis, aquesta xifra ens explica poc sobre el grau de mobilitat real dels nousvinguts. Es pot extreure del creuament de diverses dades que anualment podrien haver estat arribant als suburbis de barraques unes 450 persones,¹³⁰ fet que concordaria amb els

¹²⁷ Martí Marín: *Immigració, suburbialització i dictadura. Sabadell, 1939-1960*, Sabadell, mecanoscrit inèdit de la Beca d'Història Local Miquel Carreras, 2003, p. 37.

¹²⁸ Jordi Piqué: "Barraquisme a Tarragona...", pp. 343-355. Juan Aragón mencionava el contacte amb un militant del PCE que vivia a una barraca al Francolí: «a mediados del 58 yo conocí a un preso político. ¡Un expreso político! Que vivía en... en el río. En las chabolas del río». Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

¹²⁹ Edward P. Thompson: *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2013, p. 237.

¹³⁰ Resulta complex calcular el volum d'immigrants arribats entre els anys concrets de 1960-1964, però és possible aproximar-s'hi a la xifra a través del volum disponible de 1961-1970 (30.120) i eliminar-hi els d'entre

índexs de compra-venda de barraques. Amb tot, cal destacar que fins a un 40% dels qui habitaven les barraques tindrien greus problemes per sortir-se'n d'aquella situació de pobresa i precarietat. No obstant això, aquestes xifres apunten a que per a una major part dels qui les habitaven a meitats dels anys seixanta, el barraquisme era una etapa provisòria fins a aconseguir estalviar i adquirir un terreny on construir-se una casa en condicions o llogar un habitatge digne. I no resulta estrany que fos així, doncs la verdadera explosió poblacional de la ciutat tot just començava, en un moment en que el nou model d'especulació urbanística va venir a substituir el barraquisme com a opció dels més pobres.

2.2. ECOLOGIA URBANA I FORMACIÓ SOCIAL: LES BASES HUMANES I MATERIALS DE L'ANTIFRANQUISME

El resultat de tot plegat fou un creixement desordenat i especulatiu que feia de les barriades tarragonines realitats desconnectades de la ciutat. Durant aquells anys Tarragona es va erigir com una realitat urbana i vivencial esquarterada. Existia un centre històric, polític i social que estava envoltat d'una ciutat suburbial, massificada, amorfa i inconnexa. Al llarg d'aquell procés «va néixer una altra ciutat», tal com sintetitzava anys després Josep Sementé, un dels referents de l'esquerra radical tarragonina.¹³¹ Aquella realitat vivencial i el grau d'homogeneïtat dels habitants en els nous barris era quelcom inèdit en la història de la ciutat. Allí s'hi produïrien transformacions de llarg abast en la classe treballadora que estan en la base del sorgiment d'un nou moviment obrer a Tarragona. Però el ritme d'aquell canvi fou tremendament sincopat i, en cap cas, quelcom automàtic.

Sovint la història del món del treball no ha vist en la ciutat més que un epifenomen del procés social, és a dir, un simple contenidor sense especial rellevància per a ser considerat com a element constitutiu del procés més general de formació de la classe —que és, en suma, el que s'està tractant en aquest capítol. La ciutat és, però, un factor rellevant en la configuració de la classe treballadora, ja que remet a qüestions com la sociabilitat, la vida de barri, i en el qual la segregació de l'espai urbà esdevé un element formatiu concret de

1966-1970 (18.921), d'aquesta manera tenim un càlcul aproximat dels arribats entre 1961-1966 (11.199) —dates molt properes a les referides a l'informe policial—, el 20% del qual serien 2.240, deixant 448 com a mitjana anual. Dades base respectivament extretes de Martí Marín: "Fluxos...", p. 23; Montserrat Duch i Tomàs Carot: *Història de Tarragona. República, dictadura i democràcia*, Lleida, Pagès, 2012, p. 238.

¹³¹ Entrevista a Josep Sementé Moya, Memorial Democràtic (MD), Banc Audiovisual de Testimonis (BAT), ct. 701.

l'experiència obrera.¹³² És un procés que, de fet, d'ençà la dècada dels seixanta ultrapassaria els límits concrets del marc-ciutat i que adquiriria un dimensió comarcal o regional.

Si pensem en el contínuum urbà Tarragona-Reus o, més concretament, en la meitat sud-occidental de l'actual comarca del Tarragonès, resulta intricat definir si poblacions com Constantí eren de caràcter rural o si, contràriament, formaven part de l'ecosistema constituït pel teixit urbà tarragoní, almenys tant com Torreforta, Bonavista, Vila-Seca o la Canonja.¹³³ De fet, Constantí no estava més distant del centre de Tarragona que els barris de Sant Salvador o Bonavista, i certament no ho estava més que la Canonja, municipi que seria incorporat a la ciutat el 1964. Les seccions obreres i agràries juvenils d'Acció Catòlica ja van adonar-se'n d'aquesta problemàtica a mitjans anys seixanta i es qüestionaven sobre la necessitat, en casos com el tarragoní, de diferenciar entre ambients urbans i rurals, doncs «la realitat dels pobles de la nostra regió, degut a la industrialització, turisme, etc. es troben moltes vegades, a la pràctica, actuant en un mateix ambient, la JAC i la JOC».¹³⁴ En efecte, segons recordava un manobre procedent de Badajoz, Manuel Martín Bravo, Constantí era en el seu centre un poble pagès, però, en aquells anys, els seus marges es convertiren en perifèries obreres que mantingueren una estreta relació amb altres comunitats adjacents com Bonavista o Torreforta.¹³⁵ La municipalitat formal dels esmentats nuclis urbans resulta poc rellevant per a discernir-ho i el procés constitutiu de comunitats obreres més o menys homogènies no diferia en excés del d'altres zones suburbials de Tarragona perquè, precisament, formaven part del mateix ecosistema.

Aquest és un fet distint a la qüestió de la identitat local que aquests pobladors podien tenir. De fet, si quelcom caracteritza el procés de suburbialització de les ciutats catalanes és la d'haver produït un estranyament de la realitat vivencial per part dels seus habitants, que els portava a no considerar-se integrants de la ciutat. És un procés compartit en la majoria de països capitalistes del període i que probablement estigui en la base d'una de les majors transformacions socials del segle XX. Un període en què milions —milers, en el cas que ens até— d'habitants del món rural, que compartien uns codis culturals reglats per una robusta i

¹³² José Luis Oyón: "Historia urbana e historia obrera: reflexiones sobre la vida obrera y su inscripción en el espacio urbano, 1900-1950", *Historia Contemporánea*, n. 24, 2002, pp. 11-13.

¹³³ Algunes reflexions més detallades sobre aquesta qüestió a Henri Lefebvre: *El derecho a la ciudad*, Madrid, Capitán Swing, 2017, [1ª ed. en francès 1968], pp. 31 i ss.; David Harvey: *Urbanismo y desigualdad social*, Madrid, Siglo XXI, 2007, [1ª ed. 1977], pp. 323 i ss.

¹³⁴ "Reunió regional JAC/JACF – JOC/JOCE", 10/2/1966, ANC, Fons del Moviment de Joves Cristians de Pobles de Catalunya, Administració general i organització, n. 63.

¹³⁵ Entrevista a Manuel Martín Bravo Aragüete, 2001-2002, AHCONC, CBO.

arrelada cultura popular camperola, van passar a residir en conurbacions industrials, espais radicalment diferents dels que procedien.¹³⁶

La majoria d'immigrants arribats a Tarragona provenien de societats rurals fortament estratificades, una jerarquització que s'havia accentuat amb la fi de la guerra. De repent, però, es trobaven en un suburbi amb unes condicions socials homogènies i en que les relacions dins d'aquesta nova comunitat eren diferents al que coneixien. En aquells espais, l'Estat, entès com a garant i proveïdor de serveis públics, era inexistent i aquest fet seria rellevant tant en l'ordenació de la vida al barri com en la irrupció del moviment antifranquista. Fou sobre les xarxes que en un primer moment gestionaven la immigració sobre les que s'iniciaria un procés d'autoorganització i d'autogestió per suplir les insuficiències materials dels seus nous habitants, un element clau per a comprendre les fortes identitats de barri que es desenvoluparien. Aquelles persones nouvingudes, a més, s'incorporarien a una realitat laboral completament nova, caracteritzada per l'expansió dels nous sectors productius i la introducció de noves tècniques d'organització del treball i de la gestió de la mà d'obra. Tot plegat, marcaria el sorgiment d'una nova cultura popular urbana que es desenvoluparia en els barris perifèrics de ciutats com Tarragona.¹³⁷

En l'imaginari de molts d'aquests nous tarragonins, la ciutat quedava reduïda al nucli històric anterior a la implantació del franquisme. La identitat local era, doncs, quelcom propi dels habitants nascuts a la ciutat o als seus barris durant els «temps normals» dels que parlaven els personatges de Vázquez Montalbán a *El Pianista*. El procés de transformació social que estaven experimentant comportava sovint una aculturació de les pròpies arrels. Però aquesta no va ser tant ràpida com sovint es creu ni tant impermeable a les noves realitats com igualment s'addueix certes visions etnicistes. Els nous barris es convertiren en un gresol d'identitats d'origen que actuaven en un context completament nou i en què l'existència de fluïdes xarxes de sociabilitat, facilitades per les relacions familiars i de conterraneïtat, va possibilitar l'articulació d'un sentiment de pertinença compartit i, a mig termini, la construcció d'una comunitat internament cohesionada. La idea d'una ciutat nova que perdia el nom més enllà del Francolí resulta senzill de rastrejar, també en la premsa legal:

¹³⁶ Eric Hobsbawm: *The age of extremes. The short Twentieth Century, 1914-1991*, London, Abacus, 1994, pp. 288-310.

¹³⁷ Per a una explicació més àmplia, cfr. Xavier Domènech: *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo. Lucha de clases, dictadura y democracia (1939-1977)*, Barcelona, Icaria, 2012, pp. 17-58.

La gran ciudad también está en el suburbio, aunque seamos muchos los que parezcamos ignorarlo. Allí donde la geografía urbana no es conocida, también hay una vida, mucho más humilde pero siempre respetable. [...] Hay una gran intimidad en estas gentes. Una intimidad que sale a flote, entre las chabolas que han sido levantadas caprichosamente, pero con mucho esfuerzo. [...] Hasta ellos llega el rumor de la ciudad, apagado. Ellos suspiran, en un lógico deseo de alcanzar mayor nivel de vida, en ir a comprar una vivienda digna allí donde la ciudad tiene su propio nombre: donde no lo cambia ni lo pierde, como ocurre aquí, en esta zona de Entrevías, de la desembocadura del Francofó. ¹³⁸

Certament, tant els sentiments de pertinença com les identitats que els sostenen no són quelcom natural o innat, sinó un constructe. El franquisme va intentar deconstruir totes aquelles identitats prèvies que poguessin entrar en contradicció amb la seva concepció nacional d'Espanya: unitària, integrista catòlica i reaccionària. Les autoritats municipals i les classes dirigents van impulsar al llarg de tota la dictadura festivitats d'exaltació espanyolista a través de la «tarragonitat» per tal de generar una identitat compartida amb la pretensió d'erosionar-ne qualsevol que anés més enllà de l'àmbit local, fos aquesta una identitat catalana o de pertinença a una classe social per sobre del cos nacional espanyol. Igualment, el franquisme va instrumentalitzar les rivalitats localistes per cohesionar internament la ciutat i diluir les problemàtiques derivades de la seva nefasta gestió social. No és res d'extraordinari. Rivalitats locals preexistents tant enconades com les de Reus i Tarragona les podem trobar igualment instrumentalitzades pel règim entre Sabadell i Terrassa o entre Amposta i Tortosa. ¹³⁹

Els resultats recollits per a les autoritats en aquesta matèria als barris perifèrics foren minsos. Les relacions socials allí es circumscriuen majoritàriament en el si del mateix barri i, en canvi, les visites a Tarragona —ja que en el seu imaginari no hi formaven part— es reduïen a afers burocràtics i a que les dones fessin les compres que no podien al barri. Igualment, els habitants del centre tampoc freqüentaven les barriades, un fet que provocava un estranyament mutu. Davant la manca de transports públics que articulessin els suburbis amb el centre, els trajectes solien fer-se a peu o, qui en tenia, amb bicicleta. El barri més proper al centre era Torreforta, però els tres quilometres que el separaven de Tarragona on, entremig, hi havia la llera del riu Francofó, no potenciaven, precisament, una relació fluida. Des dels anys

¹³⁸ "Chabolas para cuatro mil personas", *Diario Español*, 3/12/1967.

¹³⁹ Una anàlisi especialment lúcida al respecte de l'enemistat entre Tortosa i Amposta es pot llegir a l'informe presentat a la I Conferència del Comitè Intercomarcal Baix Ebre-Montsià del PSUC, s.d. [1977], ANC, Fons PSUC, n. 5444.

cinquanta hi havia un troleibús que unia Torreforta amb Tarragona i amb Reus, però hi seguia faltant un mitjà que el connectés amb altres barris contigus com Bonavista, trajecte que solia recórrer-se caminant amb major assiduitat, atesa la seva proximitat.¹⁴⁰ Però més enllà de l'eloqüent distància física entre Tarragona i els seus barris, n'hi havia una altra que era psicològica, doncs que per a molts «la frontera del riu Francolí era una barrera geogràfica i cultural».¹⁴¹

En aquells nous barris un dels pocs elements que en primer moment podia conferir una identitat compartida era l'estigmatització social.¹⁴² Però cap comunitat es construeix sobre l'estigma. No es tractava, certament, d'una massa amorfa i desarrelada, doncs la seva motxilla era plena dels signes de pertinença dels seus llocs d'origen. En aquest sentit, no és estrany que les noves cases d'auto-construcció es fessin seguint el model i l'estil de l'arquitectura popular andalusa o extremeña, fet que contribuïa, al seu temps, a visualitzar les diferències entre Tarragona i els seus barris.¹⁴³ Barriades com Torreforta, Bonavista, Icomar, la Granja, la Floresta, Sant Salvador o Campclar, segregades espacialment del nucli urbà, van esdevenir una mena de guetos d'exclusió que es veien reforçats per la generació d'un imaginari social en que hi havia segments de la població integrats i d'altres que no; gent que formava part del cos social de la ciutat de Tarragona i d'altres que hi romanien exclosos. Frases d'ús comú als anys seixanta com «Torreforta, ciudad sin ley», ho sintetitzen perfectament. Aquella segregació física en produïa una de social, que provocava una manca de vincles dels habitants de la perifèria amb els del centre, un fet que feia que les relacions socials es donessin i consolidessin preferentment en el si del mateix barri.¹⁴⁴

Però la nova classe obrera sota el franquisme no la formarien només els migrants, ni tampoc es reduiria al si dels nous barris, tot i que allí seria on s'expressaria amb una major profunditat, precisament, per la seva construcció ex novo, per l'homogeneïtat de les seves condicions de vida i per tractar-se de comunitats fortament integrades. Les tradicions obreres prèvies al franquisme estigueren presents i foren part constitutiva d'aquesta nova classe. Una *vella* classe treballadora que, si es vol dir així, mantenia en gran mesura el català

¹⁴⁰ Esther Gutiérrez: "El naixement i l'evolució de Torreforta", pp. 58-59.

¹⁴¹ Entrevista a Víctor Farré Ballarín, 2009, CEDID, Fons oral del moviment veïnal.

¹⁴² Una anàlisi sobre l'estigmatització dels nous suburbis des del cas lleidatà a José Manuel Solís: *La Mariola desde dentro y desde fuera. Efectos internos del estigma territorial*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida, 2017.

¹⁴³ Federico Bardají: *Bonavista*, p. 53.

¹⁴⁴ Entrevista a Manola Brunet India, 27/9/2007, AHCT, Fons Sonor (FS).

com a llengua vehicular i que provenia majoritàriament de les àrees rurals del Camp de Tarragona i Terres de l'Ebre. Entre aquests romanien encara l'experiència del sindicalisme de preguerra que, en el nou context industrial tarragoní, era transmesa als treballadors nous i a les generacions més joves. En aquest sentit, el marc polític resultà definitori, no merament contextual, en la conformació de les identitats obreres, doncs el motiu de ser del franquisme no era altre que l'eradicació de la tradició obrera i la prohibició de tota expressió política de classe. Com ha explicat molt millor Xavier Domènech, en aquella permanent negació s'hi ocultava també l'afirmació perenne d'allò que es pretenia negar, tot recordant amb cada afirmació negativa la presència de quelcom que havia d'eliminar-se i que, per tant, existia.¹⁴⁵ No tot era nou, però sí que ho era el context en el que es donava i la interpretació que en feien les noves generacions de treballadors. Els materials rebuts per la tradició obrera anterior eren reelaborats a partir de les noves experiències del treball industrial. Un procés que a Tarragona fou tremendament accelerat, atès el ràpid procés industrialitzador viscut durant els anys seixanta.

Els coneixements socials de com es negociava amb els patrons, quin era el rol dels obrers en la gestió del mercat de treball o en les relacions laborals, són alguns dels elements que permeten constatar la transmissió i presència —d'una presència dèbil, si es vol— d'un món anterior que havia acabat amb l'arribada del franquisme.¹⁴⁶ La conflictivitat social a Tarragona que aborda aquesta investigació és la protagonitzada per una nova generació d'obriers que inventaria originals formes d'organització adaptades al nou marc de relacions productives i de constriccions polítiques, les quals desafiarien les bases fundacionals del règim. Una generació menys condicionada per l'experiència bèl·lica i la cruenta repressió, com s'ha explicat més amunt, el pes de la qual recaigué majoritàriament en els treballadors de la ciutat amb l'objectiu últim de domesticar-los, desmobilitzar-los i fer-los acceptar que l'assentament de la dictadura recauria sobre les seves espatlles. Una experiència viva que els coetanis van transmetre a la següent generació i que, en aquesta negació, trobava les bases de la pròpia afirmació.

A aquestes alçades resulten evidents les dificultats de constrènyer la classe obrera en una categoria o estructura estanca que, després, es posa en relació amb els canvis operats en

¹⁴⁵ Xavier Domènech: *Cambio político...*, p. 29.

¹⁴⁶ Rubén Vega: "Entre la derrota y la renovación generacional. Continuidad y ruptura en la protesta social", a Abdón Mateos (coord.): *La España de los cincuenta*, Madrid, Eneida, 2008, pp. 171-200.

la seva realitat circumdant. Resulta innegable que la classe esdevé aprehensible a través de manifestacions discursives —plurals— que, globalment, conformen una cultura pròpia i recognoscible, però no per això deixa de tenir una base pre-discursiva emmarcada en condicions de materialitat. A pesar de ser una afirmació *demodé*, sostinc que la classe té una base estructural sobre la que operen altres elements performatius igual de rellevants que els condicionats per la vida material. En línies generals, aquesta interpretació se sosté en la tradició thompsoniana que assumeix la classe com una formació social i cultural sorgida de la seva interacció amb processos de canvi més amplis; una interpretació que no està, però, a lliure d'un cert historicisme.¹⁴⁷ No resulta, però, contradictori assumir les crítiques realitzades pel feminisme, el postestructuralisme i el deconstructivisme a aquesta noció i admetre la classe como construcció social i, per tant, com a formació contingent.

Tot seguint Eley i Nield, es pot convenir que, històricament, la classe obrera ha estat un agent *de i per* a la mobilització política i, en aquest sentit, ha estat la manifestació d'un procés social que, en diferents llocs i moments del passat, ha pretès ordenar el món sobre els seus propis termes.¹⁴⁸ En aquest sentit, resulta evident que el canvi —cap endins i cap enfora— és un tret distintiu de la classe treballadora, doncs aquesta es troba en constant construcció, en permanent transformació; engoleix i fa seus els nous components que la integren i que la van canviant, tant internament com també en les seves manifestacions externes. Per al que interessa en aquest treball, quedem-nos amb la noció d'*agència* de la classe obrera, és a dir, la seva condició històrica d'agent de transformació social i de lluita política.

És precisament aquesta dimensió política indestriable de la noció de classe —doncs hom és el que fa— la que la torna comprensible en l'anàlisi social. En aquest sentit, no resulta estrany que les classes dirigents a Catalunya hagin intentat estereotipar la classe obrera com un agent *extern* al cos nacional, precisament, per la seva consubstancial complexitat interna i per la seva intrínseca càrrega política. Idees etnicites entorn els treballadors es venen agitant des de començaments de segle XX, des que els republicans radicals de base obrera i popular escombraren el partit de Francesc Cambó a les eleccions de 1903 i molt abans, de

¹⁴⁷ Edward P. Thomson: *La formación...*, pp. 27 i ss.

¹⁴⁸ Cfr. Geoff Eley i Keith Nield: *El futuro de la clase en la historia. ¿Qué queda de los social?*, València, PUV, 2010, en especial les pp. 191-197.

fet, que Barcelona comencés a ser receptora d'immigrants de fora de Catalunya.¹⁴⁹ És cert que continuen presents algunes concepcions de la catalanitat de caràcter ètnic que mediatitzen la nostra lectura del passat, segons la qual la pàtria es fonamenta en el caràcter exclusiu de la nacionalitat per als nacionals i, en el millor dels casos, en l'assimilació dels nousvinguts sota unes concepcions ideològiques d'ordre cívic o social predeterminades, és a dir l'*autèntica* catalanitat.¹⁵⁰ Contràriament, aquí s'aposta per una idea constructivista també del fet nacional en què hi manca una realitat definida a priori, sinó que se l'analitza com al producte contingent de la voluntat per reordenar la pluralitat identitària que conforma Catalunya en un moment en que els profunds canvis socials i el marc polític convertien en accessòria la dialèctica entre antics i nous catalans.

Certament les mobilitzacions entorn a l'habitatge i a l'espai vivencial foren rellevants en la conformació d'aquesta nova classe treballadora sota el franquisme i era en les barriades de majoria immigrant on més intensa fou aquesta relació. Sens dubte, però, seria el treball l'element fonamental de l'experiència obrera i el que, de fet, ens permet superar plenament aquesta diferenciació fictícia entre treballadors *autòctons* i immigrants. El més habitual era començar a fer arrels amb les companyes o companys de feina, relacions que després es podien traslladar al barri de residència o en altres indrets de l'espai urbà. Una treballadora tèxtil arribada de Còrdova a finals dels cinquanta i instal·lada a una barraca del Francolí, assegurava que a la fàbrica les obreres arribades de fora de Tarragona:

No érem tractades diferent. Érem totes iguals. No hi havia diferència, tu anaves a treballar com elles. Tampoco hemos tenido mucha ocasión, a parte de los sitios de trabajo... Bonavista, cuando se hizo, se montó sus cosas, sus bares, sus tiendas, su tele-club... quiero decir que tampoco te relacionabas mucho con la *sociedad catalana* sino es que era en el trabajo.¹⁵¹

Per afinar l'anàlisi convé defugir de l'idealisme entorn les comunitats obreres, enteses com a espais harmònics, doncs en el seu si existiren esclatxes i contradiccions en raó d'origen, de formació, de gènere o d'idioma. La mateixa Matilde Dorado explicava que, quan la seva família va iniciar l'auto-construcció de casa seva a Bonavista a inicis dels anys seixanta,

¹⁴⁹ Josep Pont i Rafael Iniesta: *La utopía obrera. Historia del movimiento de los trabajadores españoles*, Barcelona, Flor del Viento, 2002, pp. 99-103.

¹⁵⁰ Cfr. Mariona Lladonosa: *La construcció de la catalanitat. Evolució de la concepció d'identitat nacional a Catalunya, 1860-1990*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida, 2013.

¹⁵¹ Entrevista a Matilde Dorado Molina, 21/11/2007, AHCT, FS. La cursiva és meua. Noti's l'ús indistint del català i el castellà per part de l'entrevistada.

«tampoco éramos bien recibidos, éramos los catetos», asseverava.¹⁵² L'analfabetisme estava força estès entre els nouvinguts, doncs persones com Dorado començaren a treballar al camp amb nou anys i l'educació que havien rebut era mínima i precària. A més, la manca de serveis educatius elementals als nous barris i la imperiosa necessitat de les famílies per a que tots els seus membres contribuïssin a l'economia domèstica feia que l'educació, més enllà de l'elemental, estigués lluny de estar a l'abast de molts. En aquest sentit, no pot resultar estrany que entre una part dels treballadors nascuts a Tarragona existís una certa imatge estereotipada de l'andalús, el xarnego, que avui dia els racistes segueixen alimentant amb gitanos, africans, sud-americans, europeus centre-orientals o asiàtics. El testimoni d'aquesta torrefortina permet entreveure algunes esclatxes de la classe obrera basades en prejudicis de caràcter ètnic i cívic, als que l'entrevistada hi contraposa la integració com a via d'accés a la nacionalitat:

[...] sóc de Tarragona per totes bandes [...]. Vaig venir [a Torreforta] amb quinze anys [...], vivíem a la Part Alta. Quan van vindre la gent d'Andalusia, els homes eren molt *machistes*, i el bar també els hi agradava... Tenien un munt de fills [...]. Nosaltres, amb la gent amb la que anàvem, no bevíem ni fumaven, Bueno, fumar pot ser sí, però era una altra cosa... Ens distríem sense necessitat de res, de veritat, era així la cosa [...]. Els primers immigrants van ser d'Andalusia [...]; el meu marit ho és [...], als dos anys ja parlava català, ballava sardanes i balls regionals, i és més català que jo!¹⁵³

El franquisme aprofitava aquestes esclatxes en el si dels treballadors per a intentar minar la seva cohesió. No era inusual que els obrers de major experiència industrial, que eren els que més temps portaven vivint a la ciutat, ocupessin llocs d'especialització i percebessin, per això, salaris superiors. L'idioma d'aquests treballadors formats i que ocupaven bones posicions dins les empreses sovint era el català, fet pel qual molts migrants assumien que aprendre'l els donaria majors possibilitats d'ascens, sense que en realitat existís una causa-efecte.¹⁵⁴ El sector paradigmàtic en aquest sentit fou el de la construcció, doncs sovint aquella era la primera feina que es presentava als antics treballadors agrícoles per a entrar en

¹⁵² *Ibíd.*

¹⁵³ Entrevista a Maria Rosa, 2011, cit. Esther Gutiérrez: "El naixement i l'evolució de Torreforta", p. 54. Aquesta concepció del català com a element de cohesió social que es va originar als barris obrers d'arreu de Catalunya està en la base dels consensos educatius de la Generalitat restaurada des de 1977, un dels elements més transversals ideològicament i socialment, així com una de les polítiques de major durada d'ençà la recuperació de la democràcia i l'autonomia.

¹⁵⁴ Víctor Pérez Díaz: *Pueblos y clases sociales en el campo español*, Madrid, Siglo XXI, 1974, p. 251.

el món laboral industrial. Segons un informe de 1974 elaborat per l'Organització Sindical Espanyola (OSE), el sindicat vertical franquista, al 65,5% dels treballadors de la construcció els mancava qualificació i figuraven com a peons, tot i que José Babiano estima que la xifra devia ser força superior atès el gran pes del treball submergit que sempre ha caracteritzat el sector.¹⁵⁵ Sovint parlar de preeminència dels sectors no qualificats equival a parlar de mà d'obra nouvinguda. Serveixin les dades disponibles per a la província de Barcelona on, a primers anys setanta, fins al 70% del treballadors de la construcció haurien nascut fora de Catalunya.¹⁵⁶

La dinàmica ocupacional, que produïa una segmentació de classe segons qualificació, era alimentada pel règim amb el foment d'expectatives d'ascens social d'aquests sectors, els quals podien propiciar la constitució d'una aristocràcia obrera. Tal com sintetitzava el governador civil Rafael Fernández Martínez el 1962, davant la hipotètica conformació d'una classe treballadora estructurada i internament cohesionada a Tarragona:

[...] la intervención de la Organización Sindical habría de ser valiosísima, juntamente con la propaganda en la que se destacase precisamente todos aquellos puntos o extremos que encuadrados en los principios del Movimiento revalorizasen la política social llevada a cabo y destacasen hechos concretos para las diversas actividades, teniendo en cuenta los *grupos que integran la estructura laboral que tienen una aspiración distinta*; y es precisamente en estas diferenciaciones, que pueden parecer intrascendentes, en donde puede hallarse la posibilidad de *conseguir una división en una masa* que no tendría de común más que los efectos de la propaganda [obrero o antifranquista] ejercida sobre ella.¹⁵⁷

En efecte, les aspiracions de segments significatius dels treballadors es veieren alimentades pel consumisme lligat ineluctablement a la nova etapa de desenvolupament econòmic dels anys seixanta, que era esperonada de manera sistemàtica pel règim a través de la publicitat i dels continguts televisius.¹⁵⁸ Amb tot, l'efecte del bombardeig

¹⁵⁵ José Babiano: *Emigrantes, cronómetros y huelgas. Un estudio sobre el trabajo y los trabajadores durante el franquismo* (Madrid, 1951-1977), Madrid, Siglo XXI, 1995, p. 117.

¹⁵⁶ Sebastian Balfour: *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*, p. 68. Balfour referencia també que el 16% dels menobres *eren catalans*, però cal mostrar molta prudència davant un estudi que, per molt punter que fos en el seu moment, no deixa d'apuntalar una concepció etnicista sobre la catalanitat en què la classe obrera immigrant *s'integra* (o no) al cos nacional i no pas el *construeix*.

¹⁵⁷ Informe sobre la situació provincial davant les vagues de 1962, 12/7/1962, pp. 13-14, AHPT, GC, c. 4367. La cursiva és meua.

¹⁵⁸ José Carlos Rueda: "La televisión en España: expansión y consumo social, 1963-1969", *Anàlisi*, n. 32, 2005, pp. 45-71; Mercedes Montero: "Desarrollismo, consumo y publicidad. Un enfoque histórico (España, 1960-1975)", *Pensar la Publicidad*, vol. 5, n. 1, 2011, pp. 249-273.

propagandístic tenia límits més que evidents per una qüestió material: el número de televisors disponibles per càpita a casa nostra era la meitat que a les llars franceses.¹⁵⁹ Sense ser quelcom determinant, era un factor de suma importància i que ens ha de permetre afinar l'anàlisi. En efecte, tot i el creixement extraordinari en termes relatius, l'Estat espanyol seguia estant a una gran distància respecte als nivells de consum dels països de l'Europa capitalista que, a més, eren profundament desiguals en termes socials. Si bé el 1965 les ràdios eren assequibles per a la majoria de la població, només un 15% de famílies treballadores disposaven d'un frigorífic a casa, mentre en tenien un el 80% de les capes acomodades. Igualment, el cotxe particular era un objecte de luxe, a pesar d'una imatge idealitzada que ha unit els anys seixanta amb el Seat 600, com si hagués estat un bé universalitzat. El 63% dels burgesos disposaven d'un o més cotxes mentre que els treballadors amb vehicle propi no arribaven al mínim per a ser estadísticament significatius a mitjans anys seixanta.¹⁶⁰

Aquestes dades apunten, certament, a una tendència a l'alça en la capacitat de consum però, tanmateix són mostra que les diferències socials seguien sent fortes a mitjans anys seixanta, fet que explica, en part, el fracàs del règim en construir una societat desclassada només regida per allò nacional espanyol i sumida en una cosmovisió pròpia de la ideologia de la fi de les ideologies. No és fins a les darreries d'aquella dècada que Espanya pot començar a ser considerada com una societat de consum.¹⁶¹ I, en qualsevol cas, el camí seguit fou molt diferent al d'altres societats europees, on les identitats obreres patiren una erosió constant ja des de la dècada de 1950 en ser subsumides per un potent consumisme.¹⁶² Aquest procés és, de fet, posterior al període analitzat en aquesta investigació i tingué escàs impacte en la formació de la classe obrera tarragonina sota el franquisme.

No faltaren, també, impulsos d'unes pobres i ineficients polítiques de cooptació des de dalt per a desactivar de soca-rel la possibilitat de que es conformés un moviment de protesta antifranquista de base popular.¹⁶³ Amb el desarrollismo, l'Estat va afavorir l'accés a

¹⁵⁹ Nicolàs Sartorius i Alberto Sabio: *El final de la dictadura. La conquista de la democracia en España (novembre de 1975 – junio de 1977)*, Madrid, Temas de Hoy, 2007, p. 44.

¹⁶⁰ Carme Molinero: "Recuperació econòmica i canvi social", a Borja de Riquer (dir.): *Història, política, societat i cultura als Països Catalans. La llarga postguerra, 1939-1960*, Vol. 10, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 304.

¹⁶¹ José María Marín, Carme Molinero i Pere Ysàs: *Historia política, 1939-2000*, Istmo, Madrid, 2001, p. 160.

¹⁶² Eric Hobsbawm: *Politics for a rational left. Political writings, 1977-1988*, London, Verso, 1989, pp. 190-194.

¹⁶³ Per a una panoràmica d'aquests intents, cfr. Carme Molinero: *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Barcelona, Crítica, 2005; Guillermo Marín i Iñaki Fernández: "Welfare as a totalitarian tool: Fascist Italy and Francoist Spain in the European context", a Ferran Gallego i Francisco

l'habitatge en propietat a segments significatius de la classe obrera, la majoria dels quals no tenien capacitat d'accedir-hi a través del lliure mercat. Sense cap interès per potenciar una política pública d'habitatges de lloguer, com la desenvolupada a la majoria de països europeus d'aleshores,¹⁶⁴ el franquisme va trobar en aquest nou mercat immobiliari un mecanisme per guanyar adhesions. Ho va aconseguir entre el nou empresariat fonamentat en el totxo com, molt especialment, entre la burgesia financera, però també entre alguns dels treballadors que accedien a l'habitatge *gràcies* al règim.

Val a dir que aquests van ser els menys i que segurament l'efecte més notable a llarg termini de la política d'habitatges franquista entre els treballadors va ser de tipus ideològic. Tal com ha assenyalat Owen Jones en el seu estudi sobre la classe obrera britànica, la promoció de la propietat privada de l'habitatge ha estat històricament un mitjà per a redefinir l'ideal d'aspiració d'amplis segments dels treballadors.¹⁶⁵ La propietat de l'habitatge —aquell país de propietaris i no de proletaris que els falangistes van imaginar el 1959— ha seguit sent durant molt temps quelcom considerat fonamental entre les classes populars i treballadores del país, però íntimament lligat a la disponibilitat de préstecs financers: quan l'accés barat crèdit ha esclatat amb la crisi de 2008, el lloguer ha recuperat terreny entre els sectors populars i s'ha posat, així, de manifest la insuficiència històrica de parcs d'habitatge destinats a l'arrendament, puix la compra-venta proporciona guanys infinitament superiors al lloguer entre els inversors i especuladors immobiliaris.

D'altra banda, no es pot deixar de mencionar el paternalisme empresarial de base corporativa com el desenvolupat per gegants empresarials com IQA o la nord-americana Dow Chemical Company a Tarragona. Si bé no pot ser comparat amb el paternalisme de les colònies tèxtils d'inicis de segle, el seu impacte no pot ser menystingut. Ambdues indústries van instal·lar menjadors a les seves fàbriques, disposaven d'una petita flota d'autobusos privats que recollien i portaven els treballadors des dels barris al lloc de treball, serveis mèdics per als seus assalariats i llur famílies i, fins i tot, beques d'estudi i seccions de crèdit. El (neo)paternalisme industrial no es va reduir als gegants químics, doncs els treballadors de la factoria del metall Crolls SA de Reus podien comprar-se una bicicleta a través de l'empresa,

Morente (eds.): *The last survivor. Cultural and social projects underlying Spanish Fascism, 1931-1975*, Eastbourne, Sussex Academic Press, 2017.

¹⁶⁴ Eric Hobsbawm: *Politics for a rational left*, p. 19.

¹⁶⁵ Owen Jones: *Chavs. La demonización de la clase obrera*, Madrid, Capitán Swing, 2012, pp. 79-87.

que els hi oferiria pagar-la a còmodes terminis.¹⁶⁶ Conscients de les principals problemàtiques socials, també estigué força estesa la construcció d'habitatges per als propis productors, com els que aixecà la tèxtil Seidensticker, si bé en quantitats que no podien cobrir les necessitats de tots els treballadors: «[l]a fábrica construyó las primeras viviendas del barrio del Pilar, había muchas de nosotras que vivíamos allí», recorda una de les seves treballadores.¹⁶⁷ Tot i els sous minsos que seguien percebent, sens dubte aquestes obreres i operaris de planta rebien un salari diferit en forma de prestacions socials, en habitatge o en ajuda al transport que els concebia un status que podria haver estat en la base de la construcció d'una aristocràcia obrera respecte a la resta de treballadors precaris i mal pagats que, com ells, vivien majoritàriament a les barriades perifèriques.

Tanmateix, això no va succeir. Almenys, no va succeir en dimensions històricament rellevants. Els dèficits compartits i el sorgiment d'un ampli moviment de protesta arrelat als barris i a les fàbriques va aconseguir cohesionar-los més del que podien dividir-los unes precàries i insuficients polítiques assistencial, fossin per part del règim com dels empresaris. La manca d'escoles o de centres educatius, zones d'esbarjo, parcs o jardins on la joventut pogués formar-se, reunir-se o passar el temps lliure eren inexistents en llocs com Torreforta, un barri on el 1959 el 43% dels seus habitants eren menors de catorze anys. L'any 1975, tot i disposar ja de tres escoles, setanta-sis nens es quedaren igualment fora per manca de places en aquell barri.¹⁶⁸ Certament, l'escapçament de la vida associativa, del lleure i dels serveis més elementals era una realitat que no es circumscrivia als nous barris, tot i que allí era on prenia unes dimensions més eloqüents. Segons informava «Llorenç» durant el II Congrés del PSUC, el 1965:

[...] a Tarragona existeixen barriades obreres poblades principalment per immigrants espanyols i del camp català que van a la indústria a buscar-hi el pa que no troben en el seu treball agrícola: barriades en situació desesperada i que donen una sèrie de condicions perquè el treball del partit es pugui desenvolupar i crear Comissions de Barriada [...] Per exemple, hi ha una barriada que en diuen Bonavista, no sé perquè, l'aspecte no és gaire bonic. No és de grans blocs sinó de cases individuals. Famílies que s'han construït la casa ells mateixos, immigrants la major part, procedents d'altres regions d'Espanya. Quan han tingut les quatre parets i un sostre s'hi han posat perquè no tenien altre remei. Han anat pintant, posant algun moble, les han habitades sense condicions. No tenen organització. Hi ha més o menys un traçat de carrers on

¹⁶⁶ Isabel Martínez: «Vostè senyora pot tenir una Croll». *Històrica de la fàbrica Croll de Reus*, Tarragona, Arola, 2016, p. 50.

¹⁶⁷ Entrevista a Ángeles de la Fuente Benito, 2007, AHCT, FS.

¹⁶⁸ Dades d'Esther Gutiérrez: "El naixement i l'evolució de Torreforta", p. 63.

han de fer les cases. Hi ha un pou on han d'anar a buscar l'aigua. No hi ha organització per part de l'ajuntament, la recollida de les escombraries no es fa. La gent les llença en un munt, depèn de la consciència de cada un el que les porti lluny o les deixi a la porta al carrer amb perills per la salut. El problema de les escoles és molt greu perquè és una mica lluny de Tarragona i han de fer quatre viatges. S'ha lograt una cosa, una sola. Una mestra pels nens més petits, una per les més grans i un mestre pels petits i un altre pels grans, quatre hores al matí i quatre hores a la tarda. Segons un cens fet al barri hi han 500 infants fins a 14 anys. A l'escola no hi caben. És molt irregular, els pares els treuen. No hi ha clavegueres.¹⁶⁹

Convé, però, defugir de tot determinisme a l'hora d'abordar la conformació de comunitats obreres i assumir que una base comuna de dèficits com la que descriu aquest informe no és suficient per comprendre les formes concretes que prengueren les representacions col·lectives en l'espai de la majoria dels habitants de la ciutat. Certament, existeix una relació entre subàrees ecològiques i el modus de vida, i aquells dèficits estructurals contribuïen a enfortir el contacte entre els habitants del barri i a fomentar un estil de vida al carrer de caràcter intergeneracional, però seguien sent imprescindibles subjectes proactius capaços d'articular una cosmovisió compartida de la seva realitat comuna. Una realitat percebuda en termes d'interessos de classe per part dels seus propis membres i, com a tal, construïda discursivament *en contra* dels interessos d'unes altres classes. Una burgesia industrial que, tal com es feia patent en cada conflicte de fàbrica, mantenia una aliança amb els qui ostentaven el poder polític, quan no hi formava part directament. Una situació que permetia que aquests obtinguessin profit mantenint l'estatus quo i que la gent treballadora estimava com a injust.

La classe s'expressava en un context material i productiu d'una ciutat en intensa transformació. El nou treball industrial era el pulmó d'aquestes comunitats en formació, atès que gairebé tota la seva població va començar a tenir feines similars i en unes condicions laborals equivalents. Entrats els anys setanta, les accions reivindicatives que es desenvoluparien en el si de les empreses i dels barris contribuirien a dotar a les treballadores i als treballadors d'una sensació de força, a pesar de la situació desavantatjada de la que partien. Tot plegat vingué a reforçar un sentiment de pertinença i, finalment, d'orgull de comunitat, sustentat sobre un mosaic d'experiències de classe compartides que articulaven una cohesió interna i que, externament, se'ls identificava com a un sol món. L'emergència

¹⁶⁹ Informe de «Llorenç» sobre Tarragona al II Congrés del PSUC, 1965, pp. 4-5, Archivo Histórico del PCE (AHPCE), Fons Nacionalidades y Regiones (NR), Catalunya, c. 50, cp. 1/2.

d'aquest nou subjecte social no era aliè a la seva pròpia formació, doncs es fonamentava en unes tradicions populars que, en el marc del desenvolupament d'un nou model de producció i una reglada relacions laborals, anaren transformant el context en què es movien i, alhora, van ser també transformats.

Les dones tingueren un paper clau en la conformació de les noves identitats obreres, doncs elles eren la baula que millor unia fàbrica i barri i les que més patien les mancances a nivell d'infraestructures. Eren elles les que es desplaçaven a carregar garrafes a les fonts abans que hi arribés l'aigua corrent; eren elles les qui més patien la manca de centres sanitaris als barris, doncs eren elles les que s'havien de desplaçar fins al centre per anar a portar al metge les criatures malaltes; també era sobre elles que requeia la manca de llars d'infants o d'escoles a l'haver de fer-se càrrec dels seus fills o sovint dels fills del veïnat en cas d'urgència. Elles eren, en suma, les que codificaven aquell malestar amb la seva situació contextual com una problemàtica comuna a nivell de barri i, per això, eren elles l'element aglutinant d'una comunitat que aviat va començar a tenir consciència d'ella mateixa i que s'expressaria en mobilitzacions sociopolítiques.¹⁷⁰

Les classes dirigents no van trigar a comprendre la perillositat que suposaven aquelles bosses d'exclusos als barris de les principals ciutats catalanes i aviat hi establiren xarxes d'assistència per a intervenir-hi i mirar de desactivar el polvorí social que representaven. A banda de les operacions limitades de l'Obra Sindical del Hogar que ja han estat esmentades, els barris es van convertir en els llocs d'actuació privilegiats del compromís social de l'Església, molt lligat a les parròquies de barri, les quals abordarien les principals problemàtiques dels seus habitants. L'atenció preferent cap a la qüestió social per part de l'Església catòlica estava vinculada a una preocupació i atenció adreçades a la formació de les consciències populars, que fes penetrar el pensament cristià en els espais de la vida pública i de la privada. Aquest era el mitjà, creien els catòlics, per a reconstruir la ciutat cristiana sobre els tres ciments de la seva doctrina: individual, familiar i social. La justícia social cristiana, a diferència del que propugnava l'esquerra d'arrel marxista, aspirava a l'avenç de la igualtat mitjançant una millor distribució de la riquesa, l'extensió de la propietat privada

¹⁷⁰ Cfr. Montserrat Duch i Meritxell Ferré: *De súbdites a ciutadanes*, pp. 151-153; Coral Cuadrada i Esther Gutiérrez (coords.): *Les dones als orígens de Torreforta*, Tarragona, CEHS, 2014; Ivan Bordetas: "Aportaciones del activismo femenino a la construcción del movimiento vecinal durante el tardofranquismo. Algunos elementos para el debate", *Historia Contemporánea*, n. 54, 2017, pp. 15-45.

que anul·lés la dependència econòmica dels individus en post de l'harmonia i la conciliació social, via per deixar enrere la lluita de classes.¹⁷¹

L'experiència dels catòlics que participaven en l'acció social als barris va produir canvis de tarannà entre molts d'ells. Uns canvis que floririen a primers seixanta en el Concili Vaticà II i que expressaven la profunda transformació social que s'estava produint arreu d'Europa occidental. Durant aquells anys va emergir una *altra* Església, de base, que es volia allunyada de les jerarquies i que s'entenia a si mateixa com a «Poble de Déu». La màxima radicalment igualitària que els guiava partia del fet que, amb el bateig, tots els cristians esdevenien igual entre ells a ulls del creador.¹⁷² Les implicacions que aquesta renovada concepció espiritual tenien eren immenses. Si el règim tolerava i mantenia en la misèria segments importants de la població, era obligació dels catòlics revelar-se contra aquella situació. Els seus mètodes d'acció es basaven en la tríada veure-jutjar-actuar: observar les iniquitats, jutjar-les d'acord amb l'esperit dels evangelis i actuar en conseqüència.

El compromís temporal dels laics i la seva labor als barris era, per a molts cristians, una «buena escuela para la utopía socialista de la Salvación», tal com ho definia Matías Camuñas, un obrer cristià de Bonavista. «Todo era grupal, era comunitaria la referencia, todo tenía que ver con lo social, sociedad, grupo, comunidad, equipo, asamblea». El canvi social que s'estava produint estava erosionant les antigues certeses dels catòlics i els estava obligant a prendre partit: o amb els pobres o amb els que perpetuaven la misèria. «Y ya en aquel entonces podíamos ver con claridad que muchos curas se alistaban con los terratenientes, con los burgueses de la capital. No les gustaba el barrio».¹⁷³

Aquest creients, tant laics com seglars, sovint foren els primers en denunciar públicament les miserables condicions de vida als barris i, en aquest sentit, serviren per fer visibles les mancances existents. També actuaren com a agents d'agitació entorn a aquests problemàtiques, tot impulsant algunes primeres formes associatives que plantejaren la problemàtica dels dèficits urbanístics i socials.¹⁷⁴ Des de meitats dels anys cinquanta persones vinculades a l'Església van realitzar una labor important per dotar als barris perifèrics dels condicionaments més bàsics que els permetessin desenvolupar una vida digna

¹⁷¹ Cfr. José Jiménez Sánchez: "Conservadores en política y reformistas en lo social. La Acción Social Católica y la legitimación política del régimen de Franco (1940-1960)", *Ayer*, n. 39, 2000, pp. 165-180.

¹⁷² Joan Casañas: *El progressisme catòlic a Catalunya (1940-1980)*, Barcelona, Llar del Llibre, 1988, p. 254.

¹⁷³ Testimoni de Matías Camuñas, cit. Federico Bardají: *Bonavista*, p. 318.

¹⁷⁴ Ivan Bordetas: «Nosotros somos los que hemos hecho esta ciudad». Autoorganización y movilización vecinal durante el tardofranquismo y el proceso de cambio político, Bellaterra, UAB, Tesi doctoral inèdita, 2012, p. 247.

al si del mateix barri. Així, el 1954 es construí la parròquia de Torreforta, on els fidels podien agrupar-se; el 1957 s'inaugurà el club esportiu, on el jovent tindria un lloc d'oci vinculat a l'activitat física; i dos anys després s'obriria el centre social, que serviria d'espai articulador de la vida al barri.¹⁷⁵ D'origen eclesiàstic era també el poblat de l'Esperança, proper a Bonavista, i les primeres escoles que s'hi construïren.¹⁷⁶ El compromís dels cristians sovint anava més enllà de la pura acció assistencial. Al poc temps de ser nomenat vicari de Torreforta el 1966, el jesuïta Francesc Xammar va impulsar la compra d'«una chabola, que nos ha costado nueve mil pesetas y la hemos dedicado a una guardería infantil», segons explicava al diari del Movimiento.¹⁷⁷

L'impuls fonamental d'aquestes accions parroquials provenien de persones que militaven a l'HOAC, la Germandat Obrera d'Acció Catòlica.¹⁷⁸ Aquesta organització era legal i estava enquadrada dins les estructures per a laics d'una Església plenament franquista. La seva comesa inicial era allunyar els obrers de les «perniciosos» ideologies materialistes, tal com es definia aleshores al marxisme i a l'esquerra en general. L'efecte de l'HOAC a llarg termini, però, en fou un altre: va contribuir a sensibilitzar molts dels seus participants entorn a problemàtiques socials i els esperonà a prendre partit en post de la justícia dels treballadors i dels desemparats. D'aquí al salt cap a la militància antifranquista només hi havia un pas i molts dels seus membres el van fer.

La cultura antifranquista es va moure entre quatre grans nínxols ecològics que travessaren el moviment i que emergiren de manera desigual al llarg de tota la dictadura. Dues de les cultures polítiques que el constituïen eren anteriors a la guerra civil i al franquisme, mentre que les altres dues culminaren la seva formació, precisament, durant la dictadura. D'una banda, existia la cultura política del socialisme, adormida, però fortament arrelada i que romangué latent entre les classes populars per emergir amb força en els primers anys de la nova democràcia; i la cultura anarquista, de l'altra, que veié interrompuda la seva evolució en la postguerra però que, igualment, va esdevenir central en la formació de les primeres militàncies obreres sota el franquisme.

¹⁷⁵ Anna Moya: *Accio parroquial al barri obrer de Torreforta durant el franquisme*, Tarragona, URV, Treball fi de màster inèdit, 2012, pp. 44-45.

¹⁷⁶ Entrevista a Manola Brunet India, 27/9/2007, AHCT, FS.

¹⁷⁷ "Chabolas para cuatro mil personas", *Diario Español*, 3/12/1967.

¹⁷⁸ Cfr. Emili Ferrando: *Cristians i rebels. Història de l'HOAC a Catalunya durant el franquisme (1946-1975)*, Barcelona, Mediterrània, 2000.

Aquestes havien estat les dues grans cultures presents entre les classes populars fins que, des de finals dels anys cinquanta, dues noves n'emergirien i esdevindrien la base d'una nova generació militant: la cultura obrera cristiana i la cultura comunista. Ambdues compartiren un espai i un temps comuns i estigueren presents en les mateixes organitzacions; de vegades es trobarien en competència i d'altres en col·laboració. De la cultura obrera cristiana en derivaria una nova esquerra, anticapitalista, que era, globalment, una cultura política en construcció. La comunista, per contra, era una cultura política altament definida, tant en quant a referents internacionals com a nivell ideològic, però el seu desenvolupament entre els sectors populars just havia començat a desenvolupar-se durant la guerra.¹⁷⁹

La gènesi de la cultura obrera cristiana a Tarragona es remuntava a 1949, quan es va formar l'HOAC de la mà de Domingo Caamaño i Josep Asens. Caamaño havia establert contactes amb el seu fundador i màxim ideòleg, Guillem Rovirosa, per tal d'impulsar l'organització a Tarragona. Des que el 1950 mossèn Asens s'ordenà sacerdot, seria una de les cares visibles de l'HOAC des de dins l'Església tarragonina i, avançat el temps, va esdevenir en un puntal fonamental per al desenvolupament de l'antifranquisme i del moviment obrer a les comarques del Tarragonès i del Baix Camp.¹⁸⁰

L'itinerari de molts militant laics de l'HOAC, d'altra banda, pot sintetitzar-se a través d'una breu semblança de Domingo Caamaño: nascut i criat a Galícia, lluitaria a la guerra civil en el bàndol franquista. Durant la postguerra faria oposicions per a entrar a la Policia Armada, tot seguint una via que molta gent de poble recorria per a fugir de la pobresa. En aquella feina seria destinat a Tarragona el 1945. Instal·lat a la Part Alta amb la seva muller, impulsaria l'HOAC i n'arribaria a ser consiliari provincial durant més d'una dècada. La seva experiència a les naixents barriades de la ciutat i el compromís amb els treballadors farien que abandonés el cos policial el 1960 i que es traslladés a Bonavista poc després. Allí impulsaria la primera associació de veïns del barri, de la qual en seria el secretari. A les acaballes del franquisme entraria a militar al PSUC dins la corrent Cristians pel Socialisme i en les primeres eleccions municipals de la democràcia seria elegit regidor comunista a l'ajuntament de Tarragona.¹⁸¹

¹⁷⁹ Xavier Domènech: "Cenizas que ardían todavía. La identidad comunista en el tardofranquismo y la transición", a Manuel Bueno i Sergio Gálvez (eds.): «Nosotros los comunistas». *Memoria, identidad e historia social*, Madrid, FIM, 2009, pp. 101-102.

¹⁸⁰ María Teresa Martínez de Sas i Pelai Pagès (coords.): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2000, p. 132.

¹⁸¹ Federico Bardají: *Bonavista*, pp. 323-324

Els capellans i seminaristes de les parròquies obreres sovint eren gent molt jove i amb un fort compromís socials que, inusualment per al règim, tingueren un paper rellevant en la integració i conscienciació de les noves comunitats. També contribuïren a la sensibilització social d'altres persones que provenien de fora d'aquelles comunitats i que aquella experiència les arrossegà cap a l'activisme social i polític. La Teresa Fortuny n'és un cas. Nascuda l'any que finalitzà la segona guerra mundial, la Teresa era filla d'un estibador socialista que havia estat afiliat a la Unió General de Treballadors (UGT) durant l'etapa republicana, però durant el franquisme aquella militància estava adormida; era només un record que nodria les converses de sobretaula i que codificaven algunes inquietuds de la petita Teresa. Com tantes altres famílies treballadores tarragonines, els Fortuny vivien a la Part Alta, els barris del silenci, i, també com tantes altres filles d'obers, la Teresa havia hagut de començar a treballar a una edat primerenca. Tenia dotze anys quan va entrar com a dependenta en una gelateria de la Rambla per tal de pagar-se la roba que necessitava de cara a l'hivern i que a casa no li podien costejar. La seva sensibilitat social aviat la va dur a realitzar voluntariats en obres socials de caràcter religiós, l'única via legal que existia aleshores per a fer-ho i que marcaria profundament el seu itinerari militant. Allí va entrar en contacte amb altres noies que estaven organitzades en la Joventut Obrera Cristiana (JOC), la branca juvenil de l'HOAC. «Escolta, tu que et preocupes de les coses, doncs hi ha una organització obrera que parlem dels problemes dels treballadors», recorda que li digueren.¹⁸²

Mentre estava organitzada a la JOC, Fortuny va conèixer Josep Sementé, qui en seria el responsable general a Catalunya. Igual que ella, Sementé també havia conegut les barraques del Francolí, del barri de l'Esperança i de les parcel·les Tuset de primera mà a través de la seva participació en obres socials de caràcter eclesiàstic. Les desastroses condicions socials a les barriades li van causar una forta empremta i el portaren a la militància activa en el moviment antifranquista.¹⁸³ En veure que Fortuny compartia les seves percepcions entorn a la justícia social i la crítica política al franquisme, Sementé la va convidar a una reunió de treballadors a Torreforta. Era una reunió clandestina d'un nou moviment de base obrera que aspirava a tenir un peu a la fàbrica i un al barri: eren les anomenades Comissions Obreres.

Els cristians, tal i com solien definir-se per a diferenciar-se de la jerarquia eclesiàstica *catòlica*, no foren, però, els únics agents que actuaren en la integració de les noves

¹⁸² Entrevista a Teresa Fortuny Solà, MD, BAT, ct. 707.

¹⁸³ Entrevista a Josep Sementé Moya, MD, BAT, ct. 701.

comunitats. Com s'ha comentat, la immigració que estigué en l'origen de les noves barriades no fou una realitat exclusivament econòmica i, per això, molts dels nous tarragonins arribaven a la ciutat amb una tradició política o fins i tot amb una militància determinada. Tal com s'ha explicat, de la integració dels immigrants a les noves comunitats en depenia en molts casos la possibilitat de trobar un habitatge o l'accés a un lloc de treball. Així, no pot resultar sorprenent la procedència compartida de molts dels seus habitants, doncs sovint responia a estratègies migratòries o, en qualsevol cas, aquestes se sustentaven sobre xarxes de coneixença o parentiu. No és estrany que molts dels immigrants no només provinguessin del mateix poble, sinó que alguns —o persones properes— haguessin format part de les mateixes organitzacions sindicals i polítiques, que els suposava un estigma compartit en la seva terra d'origen en el context de la dictadura. A més, no era inusual que, a pesar dels avatars de la emigració, una bona part mantinguessin el contacte i que, gràcies a això, haguessin arribat a Tarragona en un marge temporal molt estret, doncs d'aquella xarxa informal en podia dependre la supervivència familiar. Tots aquests elements tingueren una implicació política extraordinària i estigueren en la base del bastiment d'un antifranquisme de masses entrats els anys setanta.

Des de començaments dels anys cinquanta Pere Barber havia estat el secretari polític del PSUC a Tarragona, l'organització que esdevindria la punta de llança de l'antifranquisme alguns lustres després. Havia estat enviat allí per la direcció nacional del partit per a reorganitzar-lo, després de la terrible desfeta de 1945. En aquells temps, la seva comesa només podia fer-se sobre les restes del naufragi republicà, tot intentant reenganxar antics camarades com qui s'esforça en recompondre un gerro bolcat pel vent i que s'ha fragmentat en mil pedaços.¹⁸⁴ Així, el 1954 Barber va començar a tantejar contactes. Primer aconseguí enquadrar un tal Santiago, més conegut com «el Manco», el ferroviari Ángel López García i la seva muller María Hidalgo, un matrimoni arribat des de Miranda d'Ebre en la postguerra. Eren pocs i amb una capacitat d'incidència nul·la; la seva acció més destacada va ser realitzar una pintada amb les sigles del seu partit a una façana de la Rambla Nova. Les seves reunions transcorrien a la llibreria del carrer Cavallers, a la Part Alta, on establiren amistat amb l'advocat Rafael Nadal, qui havia defensat en el judici celebrat el 1957 als detinguts de 1945 i

¹⁸⁴ M'he aproximat a les lògiques relacionals dels comunistes durant els primers anys del franquisme a Cristian Ferrer González: ««Partido de masas, partido clandestino». Redes, activismo y militancia comunista bajo el franquismo», a Santiago Castillo i Montserrat Duch (coords.): *Sociabilidades en la historia*, CD-ROM, Madrid, Catarata, 2015.

qui, a partir d'aleshores, seria company de viatge dels comunistes tarragonins, fins que hi ingressés el 1966.

Eren un grup petit format per nou persones que superaven tots la quarantena llarga d'edat, que s'orientava fonamentalment a través de les emissions de Ràdio Espanya Independent —l'emissora comunista que transmetia des de Romania, altrament coneguda com la Pirenaica— i que rebia propaganda des de la direcció exiliada a França.¹⁸⁵ En aquest sentit, no eren gaire diferents a la resta de grups o personalitats adscrites a una o altra sigla; encara poques, en realitat. El panorama polític de l'oposició era desolador. Per contra, als barris, obeint una dinàmica pròpia, apareixerien nuclis d'organitzacions comunistes sense connexió amb la de la ciutat i que tindrien molt més llarg recorregut. El 1956 un grup de comunistes havia format una cèl·lula a Torreforta de la mà de la gandesana Pilar Prades Sabaté. Tres anys més tard, n'aparegué una altra que, no per casualitat, no s'enquadrava sota les sigles del PSUC, sinó les del PCE. Era el grup format pels germans José i Manuel Arjona, juntament amb el cunyat del primer, Juan Aragón. Manuel Arjona havia estat treballant a França, on va iniciar la seva militància arran del contacte amb exiliats comunistes. Quan es va retrobar amb el seu germà a Bonavista, no li costà gaire esforç convèncer-lo que calia lluitar per acabar amb la dictadura des de les files del comunisme.¹⁸⁶ Mantenien contacte amb la direcció del PCE a França, d'on rebien *Mundo Obrero*, però es trobaven isolats de la cèl·lula del PSUC de la ciutat i de la veïna Torreforta.¹⁸⁷ Aquella cèl·lula del PCE a Bonavista era encara petita, però s'hi anirien incorporant nous membres a mesura que el barri també s'anés fent gran. Es nodria, sobretot, de gent que anava arribant des de Palenciana, el seu poble d'origen, i entre la creixent comunitat andalusa.

El partit dels comunistes trobava en aquest espai ampli de coneixença una major fluïdesa i una relaxació dels controls per a aconseguir l'entrada al partit. El reclutament es feia, doncs, a partir d'una comunitat definida a priori de la pròpia coneixença militant; una comunitat de confiança que era, alhora, un lloc de creixement per als partits obrers i una àrea d'influència per a estendre consignes i formes d'acció col·lectiva. Certament, la definició d'una comunitat preferent sobre la que estructurar el partit va ocasionar certs desequilibris organitzatius, doncs no sempre qui mostrava voluntat de sumar-se al partit hauria passat els

¹⁸⁵ "Número de militantes por provincias en Cataluña", novembre de 1959, AHPCE, NR, Catalunya, c. 64, cp. 4/1.

¹⁸⁶ Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

¹⁸⁷ Pedro A. Heras: *La oposición...*, pp. 24-25.

estrictes mecanismes d'accés en altres circumstàncies. D'altra banda, però, en un període que s'havia caracteritzat per la permanent infiltració policial, definir un grup de confiança i socialment homogeni permetia establir enclavaments preciosos en el si de la societat, encara que només fos d'una petita part d'ella. En aquest sentit, el sorgiment d'organitzacions del PCE isolades del PSUC no fou un fet inusual, ja que també es produïren a altres llocs amb una forta immigració com Lleida o Sabadell.¹⁸⁸

Les notes conservades al fons documental de la Pirenaica en són una bona mostra, doncs permeten entreveure la formació autòctona de cèl·lules comunistes formades per paisans procedents del mateix territori que, posteriorment, intentaven establir contactes fora d'aquesta comunitat definida a priori. «Un manchego en Tarragona es persona que merece confianza», es va emetre, per exemple, l'estiu de 1965.¹⁸⁹ A través de les seves emissions radiofòniques, els comunistes aconseguïen orientar aquestes cèl·lules i, mica en mica, van aconseguir reorganitzar-se per bona part del país.¹⁹⁰ El 1962 es van unificar les cèl·lules comunistes disperses per la ciutat, però la seva capacitat d'incidència en la vida social seguia sent escassa. El seu voluntarisme, però, va permetre al PSUC anar guanyant presència a les barriades i a les fàbriques. Al llarg dels anys seixanta, el partit adquiriria la posició d'avantguarda dins l'oposició antifranquista, precisament, per ser capaç de polititzar la quotidianitat i de canalitzar les expectatives de millora social per part dels nous treballadors industrials en el marc de profundes transformacions del teixit productiu.

2.3. UN MARC CONTEXTUAL EN TRANSFORMACIÓ

L'intens canvi que ciutats com Tarragona van experimentar durant el segon vintenni franquista cal inscriure'l en un context econòmic que, si bé no era per ell mateix determinant, sí que va mediatitzar les transformacions socials que s'hi van produir. Abordar les lògiques del sistema econòmic-productiu que es va implementar durant els anys d'aquest estudi és

¹⁸⁸ Vegeu els casos de Lleida i Sabadell, respectivament, a Antonieta Jarne: *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès, 1998, pp. 153-154; Xavier Domènech: *Quan el carrer va deixar de ser seu*, pp. 52-54.

¹⁸⁹ Rf. 266, 6/6/1965, AHPCE, Fons Radio España Independiente (REI), c. 190, cp. 4.

¹⁹⁰ Sobre l'extensió comunista arreu de Catalunya, cfr. Cristian Ferrer González: "La fase expansiva del antifranquismo, 1962-1976. Presencia, espacios y redes del PSUC en comarcas", *Nuestra Historia*, n. 3, 2017, pp. 18-38.

fonamental per tal d'inscriure'l convenientment en el seu marc global.¹⁹¹ La política econòmica és aquella intervenció governamental que tots els països duen a terme per a regular el seus mercats, tot i que hi ha qui argumenti que per esperonar el creixement econòmic la millor política és la que no es realitza. Des de posicions liberals crítiques amb el franquisme s'ha adduït que la dictadura, en realitat, va suposar una rèmora per al desenvolupament econòmic o que, en tot cas, el desenvolupament es va produir *al seu pesar*. Però tal premissa és, en el millor dels casos, dubtosa: el franquisme va ser determinant en l'acumulació forçosa del capital originari que passaria a ser invertit en maquinària i altres mitjans de producció per a la nova industrialització i, més extensament, fou el marc polític dictatorial el que possibilità la fèrria disciplina laboral que estigué en la base del mateix desenvolupament econòmic i industrial.

Explicitar que el franquisme va ser una dictadura de classe no és una niciesa sense sentit, doncs si bé es podria argumentar que tots els règims sota el capitalisme ho són de dictadures de classe, pocs sistemes han permès implementar polítiques tant beneficioses per a les classes dominants com les desenvolupades de 1939 ençà a l'Estat espanyol. Que en termes generals l'empresariat va mantenir durant tota la dictadura una estreta relació amb el poder polític era quelcom que assumia el conjunt de l'oposició i que, per tant, era un factor operatiu en el si de l'antifranquisme. Però més enllà d'aquest fet, per ell mateix suficientment rellevant, resulta peremptori explica *com* operava tant políticament com a nivell econòmic aquesta relació i quina fou la seva importància per a la ciutat de Tarragona. Durant el període autàrquic que va seguir a la guerra civil era la proximitat al govern la que possibilitava la participació en activitats econòmiques d'alt rendiment, tot i que d'escassa productivitat. Tals pràctiques no foren arraconades amb la nova etapa d'expansió iniciada a les darreries dels cinquanta, sinó que es generalitzaren, tal com il·lustra el propi cas de Tarragona. Sota aquestes bases, Espanya va experimentar un creixement econòmic inèdit entre 1950 i 1973, amb xifres només superades per Grècia i el Japó.

¹⁹¹ Per a una bona panoràmica, vegeu els capítols dedicats a la història econòmica durant el franquisme a Jordi Nadal, Albert Carreras i Carles Sudrià (comp.): *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Madrid, Ariel, 1987; Jordi Maluquer: *La economía española en perspectiva histórica*, Barcelona, Pasado & Presente, 2014.

Taula 2. Taxa de creixement percentual del Producte Interior Brut espanyol

1950-1973	5,2%
1960-1965	8,6%
1961-1973	6,7%

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE, 1950-1973.

Però el creixement econòmic no és necessàriament consubstancial al capitalisme, mentre sí que ho és l'explotació del treball aliè i la maximització del benefici patronal. El primer vintenni franquista es va caracteritzar, en aquest sentit, pel traspàs de rendes de major abast de tota la nostra història; una vertadera acumulació de capital per desposseïció.¹⁹² Serveixin les dades d'una comarca obrera com el Vallès Occidental, on el poder adquisitiu dels assalariats a finals dels quaranta estava a l'entorn del 65% respecte a 1936 i, segons estadístiques oficials, els salaris de preguerra doblaven els de 1950.¹⁹³ Igualment, durant aquells anys les jornades laborals van incrementar-se en un 25% de mitjana, de 48 a 64 hores setmanals per als homes i de 42 a 48 per a les dones. Un període en què, globalment, el poder adquisitiu de les famílies treballadores es calcula que disminuï a l'entorn d'un 40%.¹⁹⁴

La fallida de l'autarquia que havia sostingut el franquisme durant la dècada dels quaranta va posar sobre la taula la peremptòria necessitat de modificar les seves polítiques en aquesta matèria com a condició imprescindible per al manteniment del règim. El govern que es formà el 18 de juliol de 1951 tingué en la reorientació econòmica el seu principal objectiu, la finalitat del qual era situar-la a remolc de l'onada expansiva que estaven experimentant les economies de l'Europa capitalista; un temps caracteritzats per la reconstrucció post bèl·lica, la cooperació internacional i les idees del keynesianisme. En el cas que ens até, la importació d'aliments va contribuir a eliminar el mercat negre i les cartilles

¹⁹² El concepte «acumulació per desposseïció» fa referència a la sortida neoliberal de l'esgotament del model de creixement explicat aquí i, per tant, posterior als límits cronològics d'aquest estudi. Segons l'ha encunyat David Harvey, aquest es fonamentaria en la mercantilització de bens i àmbits que prèviament es trobaven al marge de les relacions capitalistes. Resulta, però, impossible no definir com a mera desposseïció, oberta i salvatge, el trasllat de rendes que suposà l'assentament del franquisme per a les economies obreres, si bé no és al que es refereix Harvey al seu assaig. Sobre la teoria de l'acumulació per desposseïció, cfr. David Harvey: *El nuevo imperialismo*, Madrid, Akal, 2004.

¹⁹³ Carme Molinero i Pere Ysàs: "El malestat popular por las condiciones de vida. ¿Un problema político para el régimen franquista?", *Ayer*, n. 52, 2003, p. 258.

¹⁹⁴ Carme Molinero i Pere Ysàs: «*Patria, justicia y pan*». *Nivells de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*, Barcelona, La Magrana, 1985, pp. 194-196.

de racionament, que no estigueren vigents fins més enllà de 1952. Al desmantellament de les xarxes d'intervenció hi seguí un increment salarial que va estimular tant la demanda interna com la inversió.

El creixement que l'economia espanyola va començar a experimentar als anys cinquanta es va basar en la producció industrial destinada a satisfer el mercat intern. Aquell va ser, de fet, el sector amb major participació en el Producte Interior Brut espanyol de la dècada. Tot i això, l'alta dependència industrial de les importacions va generar desequilibris insostenibles en la balança de pagament i la pèrdua de les divises acumulades. La polièdrica crisi de 1956-1957 va dur a la formació d'un nou govern el juliol de 1957, que canviaria definitivament la política econòmica sostinguda fins aleshores. Així doncs, els canvis iniciats el 1951 es van accelerar i van culminar amb el Pla d'Estabilització de 1959, que s'implementà amb la col·laboració del Fons Monetari Internacional i que tingué en la fi de la congènita inflació una de les seves principals fites, si bé aquesta reapareixeria pocs anys després. Tanmateix, la indústria espanyola va arrossegar seqüeles de la contracció de la demanda fins 1961, a pesar de l'increment del comerç exterior.

Mostra que l'economia és *també* política ho il·lustra la crisi de 1956-1957, que va posar en evidència la lluita de poder en l'interior de la dictadura. A la pregunta: després de Franco, què?, s'hi donaven diverses respostes per part dels franquistes. Els *azules* més afins a l'esperit originari de Falange i del feixisme, responien: després de Franco, les institucions. El seu projecte de desenvolupament polític contemplava com a pas immediat revitalitzar l'OSE i aprovar un estatut d'associacions polítiques com a millor mitjà per integrar la canviant societat espanyola dins els estrets marges del partit únic.¹⁹⁵ Les seves figures més prominents eren José Solís Ruiz, ministre de Sindicats i secretari general del Movimiento, i Manuel Fraga Iribarne, flamant director de l'Institut d'Estudis Polítics i nomenat el 1957 delegat nacional d'associacions.

Al seu costat hi havia el projecte dels anomenats tecnòcrates, franquistes majoritàriament vinculats a l'Opus Dei que desenvolupaven la seva estratègia política a l'ombra de la mà dreta del Caudillo, l'almirall Luis Carrero Blanco. El seu projecte era menys complex que el dels seus camarades falangistes, però igual d'ambiciós, i consistia, succintament, en garantir la successió del Generalísimo en la figura de Joan Carles de Borbó,

¹⁹⁵ Sobre aquesta temàtica cfr. Àlex Amaya: *El acelerón sindicalista. El aparato de propaganda de la Organización Sindical Española entre 1957 y 1969*, Madrid, CEPC, 2013.

que permetés la continuïtat del franquisme des de dalt, i en garantir un creixement econòmic *il·limitat* per tal d'ampliar els consensos del règim des de baix.¹⁹⁶ Fins 1969 Franco va ser capaç d'encaixar ambdós projectes continuistes sense gaires dificultats, el tecnòcrata en el referent a la política econòmica i el falangista en quant a la política institucional.

Els tecnòcrates sempre van mostrar-se com a persones ferventment religioses, però apolítiques, que solien ocultar les concepcions ideològiques que hi havia al darrere de la seva política econòmica sota pretextos de racionalitat tècnica. En realitat, però, les decisions tècniques i econòmiques sempre ho són també polítiques i ideològiques. Els tecnòcrates tingueren la virtuositat de sintetitzar diferents cosmovisions que convivia en el si del franquisme i d'articular, en el pla econòmic, les lògiques del nacionalcatolicisme industrialista combinat amb la ideologia de la fi de les ideologies en un context propici com ho era el de la guerra freda.¹⁹⁷

La política econòmica dels anys seixanta es va basar en la implementació dels anomenats plans de desenvolupament, la màxima autoritat dels quals fou l'opusdeista Laureano López Rodó, la persona de màxima confiança de l'almirall Carrero Blanco. Des de 1962 i fins 1973, López Rodó va comptar amb un enorme marge d'autonomia en aquesta matèria i va pretendre implementar un model de desenvolupament inspirat en l'exemple francès, la finalitat del qual era doble. D'una banda, pretenia seleccionar un conjunt d'activitats econòmiques que permetés arrossegar altres sectors que no tenien, per ells mateixos, capacitat d'atreure inversions; i, per l'altra, es perseguia estimular el desenvolupament econòmic de certes zones del país amb dificultats per fer-ho per si soles.

Els efectes del Pla d'Estabilització van començar a deixar-se sentir a partir de 1960. El cicle 1959-1961 fou de grans beneficis empresarials, en especial per al capital financer, que va acumular guanys d'entre un 10 i un 20%. Els treballadors i sectors populars van experimentar, per contra, una disminució dels seus ingressos a l'entorn del 6%, que repercutia irremissiblement en la seva paupèrrima capacitat adquisitiva. N'hi ha prou en indicar que, en una prominent província industrial com Barcelona, el consum càrnic dels anys trenta no es va recuperar fins 1962. Tot i el fort creixement macroeconòmic registrat a partir d'aquelles alçades, l'estructura productiva no fou capaç d'absorbir tota la mà d'obra

¹⁹⁶ Sobre els projectes continuistes dins el franquisme, cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *La anatomía del franquismo*, pp. 47-107.

¹⁹⁷ Cfr. Lino Camprubí: *Los ingenieros de Franco. Ciencia, catolicismo y Guerra Fría en el Estado franquista*, Barcelona, Crítica, 2017.

disponible, la qual cosa conformà un ingent *exèrcit* de reserva de treball que va permetre als empresaris mantenir una política de baixos salaris que, al seu temps, representava un al·licient per atreure inversions internacionals.

La liberalització de la mà d'obra que van comportar les reformes de 1959 ençà alleugerien gran part de la pressió que la desocupació podia produir en un país on les mesures assistencials eren ínfimes, tot avançant-se a possibles problemes socials i d'ordre públic. En efecte, s'ha calculat que més d'un milió de treballadors van abandonar Espanya entre 1961 i 1975 en busca de treball a diversos països d'Europa occidental, fet que es va traduir en una taxa d'atur estructural per sota del 2% dins l'Espanya franquista.¹⁹⁸ A banda de l'emigració europea cal constatar que el jovent i, molt especialment, les dones van actuar com a mà d'obra de reserva a Espanya, tot incorporant-se o retirant-se del mercat laboral *productiu* en funció de la conjuntura de la demanda. A pesar que el treball domèstic guarda una relació estructural amb el treball industrial, cap sistema polític en la història del capitalisme — tampoc el franquisme— l'ha contemplat com a *activitat* laboral, no tant perquè no sigui remunerat, sinó per la seva domesticitat.¹⁹⁹

L'excedent de mà d'obra i els baixos salaris foren dos elements fonamentals del model industrialista implementat durant la dècada de 1960. Un temps en que el capital internacional trobava a Espanya, després d'anys de contracció ocasionada per la guerra i la política autàrquica, un mercat en expansió amb capacitat d'absorbir els excedents econòmics i tecnològics dels països més desenvolupats. L'alt nivell de protecció davant la competitivitat, d'altra banda, representava un al·licient per als inversors estrangers, doncs en reforçava la rendibilitat de determinats processos productius que haurien estat més dificultosos d'escometre en els seus països i que, contràriament, trobaven a l'Espanya de Franco un desplegament jurídic fet a la mesura dels seus interessos.

¹⁹⁸ Cfr. Ana Fernández Asperilla: "La emigración como exportación de mano de obra: el fenómeno migratorio a Europa durante el franquismo", *Historia Social*, n. 30, 1998, pp. 63-81.

¹⁹⁹ En aquest sentit es pot afirmar que tot mercat laboral reglat és imperfecte, doncs no té capacitat d'assumir la complexitat inherent al treball sota el capitalisme. La relació estructural del treball domèstic amb l'industrial no prové exclusivament de la seva feaent convivència, sinó en que el primer redueix costos laborals per als empresaris, sorteja els perills de l'acció col·lectiva i permet l'abastiment de mà d'obra barata per al segon. Convé advertir els lectors que tota aproximació estadística recollida en aquest treball sobre les taxes d'activitat femenina ha contemplat exclusivament el treball formal i reglat que permeten les dades oficials, uns organismes que no són aliens a les contradiccions capital-treball i que, per tant, la seva activitat de recopilació mai no és innocent.

Sens dubte fou la conjuntura econòmica internacional la que contribuí decisivament al «miracle» espanyol, doncs aquest es va produir en un moment en que la importació d'energia era barata, com també ho eren les matèries primeres i els aliments que es compraven a l'estranger i que el mercat agrícola interior no estava en condicions de poder satisfer. Els desequilibris en la balança de pagaments que comportava la dependència exterior es van compensar, durant anys, gràcies a les divises que entraven a través del turisme i les remeses dels emigrats, però també per l'increment de les transaccions comercials internacionals i pel flux de capitals. Aquell prolongat i inaudit cicle expansiu internacional va facilitar, tanmateix, la compra de tecnologia i dels productes necessaris per implementar canvis tècnics en la producció en l'endarrerida indústria espanyola.

Així, entrats els anys seixanta, l'estructura econòmica espanyola s'havia transformat radicalment i l'industrial es va convertir en el principal sector productiu. A més, l'expansió del sector turístic, tal vegada, va comportar un intens desenvolupament d'una branca del sector terciari: la construcció. De fet, aquest seria el sector que va propiciar el major increment en el número d'obriers a Tarragona abans de la dècada dels seixanta, degut a la forta demanda que va exigir la construcció de la Universitat Laboral «Francisco Franco», inaugurada el 1956; una mostra *regional* de les necessitats tècniques que els canvis en l'esfera productiva demandaven. La terciarització de l'economia que s'iniciava aleshores estava molt vinculada al procés d'urbanització del país, del que s'ha parlat anteriorment per al cas de Tarragona. Per a il·lustrar-ho en termes globals només cal assenyalar que el 1960 un 27,7% de la població espanyola residia en ciutats de més de 100.000 habitants, percentatge que el 1975 superava més de la meitat del total. El desenvolupament dels mitjans de comunicació i les xarxes de transport, així com l'expansió del turisme i, amb ell, la proliferació de nous serveis vinculats com hotels i restaurants, hi contribuïren decisivament; un procés de terciarització que guanyaria pes amb la desindustrialització de les dècades posteriors als límits cronològics d'aquest estudi. Durant el franquisme, però, l'auge del sector serveis estava molt lligat als requeriments derivats del creixement industrial i de les majors necessitats financeres i de comercialització, tant de les manufactures com dels productes alimentaris d'una agricultura també en transformació.²⁰⁰

²⁰⁰ José Luis García Delgado: "La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo", a Jordi Nadal, Albert Carreras, Carles Sudrià (comp.): *La economía española...*, p. 183.

La política de *desarrollismo* industrial tenia el seu pilar essencial en l'increment de la productivitat del treball. Per tal d'aconseguir-ho es va implantar un nou sistema d'organització del treball basat en el fordisme. Però, a diferència d'altres països, el fordisme espanyol no es va fonamentar en l'automatització dels processos productius d'altra productivitat —necessitats de salaris elevats i granatits en última instància per l'Estat—²⁰¹ sinó en la implantació d'un model intensiu en treball; un model de reglamentació laboral tant brutal que només era possible en el marc d'una dictadura. En aquest sentit, va ser la rigidesa de les relacions laborals que assegurava el franquisme el que va permetre garantir la rendibilitat empresarial, no pas la virtuositat dels industrials.

La mancances tecnològiques de la nova indústria es van suplir amb escreix a través de la incorporació massiva de mà d'obra no qualificada provinent del món rural, que incentivava els plusos de producció amb un nou sistema salarial basat en primes i en hores extraordinàries. Els sous dels nous treballadors industrials eren baixos i no sempre eren una garantia per deixar enrere les penúries, però aquests podien arribar a doblar o fins i tot triplicar els salaris del camp. Però la mobilitat no es donava només entre el sector primari i el secundari o el serveis, doncs tampoc foren inusuals les transferències de mà d'obra dins el sector secundari, producte de l'obsolescència de certs processos productius i per la implementació de canvis tècnics que tendien a estalviar treball. Si fins l'època republicana havien estat les organitzacions sindicals les que havien aconseguit gestionar els processos productius, atès que competien a les condicions de treball que afectaven directament els obrers, durant la dictadura aquestes els foren alienades progressivament pels empresaris; no sense resistències, però. Així, es va anar configurant un sistema de divisió del treball basat en la compartimentació de tasques més que en la qualificació que requerien, doncs en la pràctica la majoria d'obriers d'una mateixa empresa tenien llocs de treball intercanviables i només diferenciats en termes salarials.²⁰²

El fordisme va atorgar a l'empresariat el control absolut sobre el procés productiu, però també va configurar un sistema altament sensible a la conflictivitat obrera. Si el fordisme debilitava la capacitat de resistència laboral als canvis en l'esfera de la productivitat, com veurem en un altre capítol per als casos d'IQA o Seidensticker/Valmeline, aquest obria

²⁰¹ Geoff Eley: *Un mundo que ganar*, pp. 315-319.

²⁰² Sobre les característiques del fordisme espanyol i els límits en la seva aplicació, cfr. José Babiano: *Emigrantes, cronómetros y huelgas*, pp. 92-155.

la possibilitat d'articular demandes basades en unes condicions homologables dins la mateixa classe. L'escassa innovació tècnica i l'alta dependència d'una mà d'obra intensiva en treball solia provocar —en les fàbriques de mides grans— la producció en cadena que sovint estava cronometrada i que era extremadament sensible a l'acció desplegada per un nombre reduït de treballadors.²⁰³

En definitiva, aquell inèdit cicle d'acumulació tenia en la seva base un sistema polític dictatorial que garantia la disciplina laboral de la classe obrera. Fet i fet, aquesta era també la seva major debilitat. En un context com el descrit, els factors polítics van esdevenir quelcom fonamental en el marc de la lluita de classe, doncs l'empresariat necessitava d'un control coercitiu extern al mateix sistema de producció i, per la seva banda, la classe obrera requeria trencar amb aquell sistema de control polític per tal d'aconseguir millorar el seu nivell de vida. No és, com alguns autors han afirmat, que el franquisme polititzés el que no eren més que reivindicacions laborals i, per tant, econòmiques, sinó que la realitat laboral era inseparable de la dictadura i tota transgressió a l'ordre laboral esdevenia plenament política.

Però aquesta situació no es va circumscriure únicament a l'Estat espanyol durant l'època franquista. Altres dictadures del nostre entorn presentaven models similars al descrit. Tant és així que el creixement econòmic registrat a Grècia, Portugal i Espanya fou superior a la mitjana de països de l'Europa capitalista; països amb una gran fortalesa sindical que anteposaven els interessos dels treballadors als dels empresaris. Certament, els estats del sud europeu partien d'una posició relativa més baixa respecte a d'altres països occidentals, pel que l'espectacular taxa de creixement cal atribuir-la parcialment a aquest fet. Però no resulta banal valorar la importància del marc polític compartit amb aquests països —un Estado Novo portuguès de quaranta-vuit anys de duració i una dictadura dels coronels implantada el 1967 que establiria el marc polític idoni per a que es produís el «miracle econòmic» grec— i reflexionar sobre la *utilitat* de les dictadures en relació als interessos econòmics de la classe dirigent.

Des de finals de la dècada dels seixanta va començar a fer-se patent l'esgotament del cicle econòmic inaugurat a la postguerra mundial, el que s'ha vingut a anomenar l'edat daurada del capitalisme europeu.²⁰⁴ El novembre de 1967 el govern espanyol es va veure

²⁰³ Sobre les relacions entre sistema productiu i morfologia de l'acció col·lectiva, cfr. Xavier Domènech: *Cambio político...*, pp. 70-88.

²⁰⁴ Una panoràmica global a Eric Hobsbawm: *The age of extremes*, pp. 257-286.

obligat a prendre mesures i va devaluar la pesseta, va frenar la despesa pública i va decretar la congelació dels salaris. L'objectiu era superar la primera crisi de creixement que experimentaria l'economia espanyola entre 1960 i 1974. La congelació va afectar a la capacitat adquisitiva dels treballadors després d'una lenta recuperació al llarg dels anys cinquanta i seixanta, i amb posterioritat a quinze anys de pauperització salarial en la postguerra. Amb tot, la congelació salarial va afectar a la mateixa producció industrial, doncs la capacitat de consum popular encara no havia crescut prou com per a absorbir l'oferta de béns existents al mercat.

El 1969 l'economia va recuperar el ritme expansiu del període 1960-1966 i les precàries mesures impulsades el 1967 per fer front a l'estancament es van veure afavorides per una conjuntura internacional propícia. La concentració industrial catalana va produir que tant les fases expansives com les contractives fossin més severes que en el conjunt de l'estat.²⁰⁵ Això tindria una incidència destacada quan el 1974 es deixessin notar els efectes de l'esgotament del cicle d'acumulació. Des de 1971 era patent la desacceleració. La bonança de l'any següent va permetre albirar una sortida optimista al que es creia era un reflux conjuntural, però la crisi oberta el 1973 deixava clar que l'estancament només era el principi. Des del segon trimestre de 1974, la crisi econòmica va fer acte de presència a l'Estat espanyol.²⁰⁶ Una crisi que, al principi, es creia passatgera i que, per tant, es pensava poder mitigar amb la intervenció pública, com la subvenció del preu del combustible que es va aplicar en un primer moment. Amb tot, el punt d'inflexió que suposà la crisi del petroli va anar més enllà de la seva dimensió econòmica. La crisi va permetre erosionar, tant a Europa occidental com als EUA, els consensos de postguerra que estaven en la base dels estats del benestar i, paral·lelament, s'inicià una ofensiva conservadora —una autència (contra)revolució neoliberal— que tindria efectes a llarg termini en aquelles societats, així com també en la nostra.²⁰⁷

Durant aquells intensos anys, Tarragona va deixar de ser una petita ciutat de províncies per a ser la capital de la segona àrea industrial de Catalunya, altrament, la principal zona fabril d'Espanya. Abans de 1956 la indústria tarragonina es trobava subordinada a la

²⁰⁵ Cal tenir en consideració que el 1960 el 46,8% del valor afegit industrial espanyol s'havia produït a Catalunya i que a les alçades de 1971 el percentatge arribava al 48,9.

²⁰⁶ Sobre l'esgotament del cicle d'acumulació de la dècada de 1960 i la posterior reestructuració, cfr. Miren Etxezarreta (coord.): *La reestructuración del capitalismo en España, 1970-1990*, Barcelona, Icaria, 1991.

²⁰⁷ Josep Fontana: *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945*, Barcelona, Pasado & Presente, 2011, pp. 563-585.

producció agrària de les poblacions rurals del seu voltant, en què hi destacava especialment l'elaboració vitivinícola, tot i el progressiu desplaçament que tindria en benefici de l'avellana durant aquells anys.²⁰⁸ A pesar d'aquesta dependència, l'activitat portuària mantindria sempre un gran dinamisme i volum econòmic, doncs es va mantenir com la porta preferent de sortida de la producció agrícola del Camp de Tarragona, fins i tot després de l'arribada del ferrocarril Barcelona-Madrid el 1952. Si bé oferia índexs de gran dinamisme econòmic, la ciutat no comptava a aquelles alçades amb cap sector productiu punter i el seu teixit industrial es fonamentava en petites empreses del subsector químic, del tèxtil, del tabac i de l'alimentació, en la seva majoria de capital estranger o estatal.²⁰⁹

La situació va començar a canviar després que prenguéssin possessió Rafael Sanromà com a alcalde de Tarragona, una de les persones claus per a l'inici de la industrialització de la ciutat. Els seus contactes fluïts amb els cercles de poder a Madrid farien possible l'assignació d'ajudes estatals per al desenvolupament en el seu afany per convertir Tarragona en un enclavament industrial. Tot procés d'industrialització requereix de grans dosis de violència institucional, d'alineació material i de coerció contra les llibertats personals, del que el tarragoní no en fou una excepció. De forma paral·lela a les primeres preses de contacte amb Madrid, Sanromà iniciaria un procés irregular que esdevindria el tret distintiu de la industrialització a Tarragona: l'adquisició a títol particular de finques a pagesos tarragonins per tal d'assentar-hi empreses.

En aquell procés caracteritzat per la coacció, l'alcalde s'assegurava de fer valer la seva posició de màxima autoritat local: si els pagesos es negaven a vendre les seves finques a un preu molt per sota del mercat, eren conscients que l'alcalde sempre podria recórrer a l'expropiació a través de l'ajuntament. En una denúncia feta a través de la Pirenaica s'hi destacava que els primers casos foren la requalificació, a través del «mercado negro del suelo», dels terrenys sobre els que s'assentà la Universitat Laboral i futurs complexos turístics a la punta de Salou. S'hi esmentava, l'episodi d'un pagès, de cognom Coll, que es va negar a vendre i en que hi va intervenir personalment l'alcalde Sanromà, el qual «le cogió por la solapa de la chaqueta» i l'amenaçà, dient-li: «si no firmas, te aseguro que tu hijo irá a la

²⁰⁸ Joaquim Margalef: *El Tarragonès. Estructura econòmica, expansió industrial i desequilibris sectorials*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1979, p. 70.

²⁰⁹ Excepte cita expressa, les referències sobre el procés d'industrialització tarragoní provenen de l'excel·lent obra de Josep Llop: *La industrialització de Tarragona (1957-1971) i les seves circumstàncies*, Tarragona, Arola, 2002, en especial les pp. 33-130.

cárcel». ²¹⁰ Cal donar crèdit al testimoni, doncs, més enllà de la dimensió propagandística de la seva difusió per Radio Espanya Independent, la coacció per part dels vencedors de la guerra va ser habitual fins ben entrats els anys seixanta, sinó més enllà, en especial si el tal Coll pertanyia, com tot sembla indicar, al bàndol dels vençuts. ²¹¹

Anys després l'alcalde argumentaria que d'aquella manera es va evitar que els propietaris especulessin amb el preu de les finques i que, així, es va avortar la possibilitat que el zel dels pagesos posés en perill la incipient industrialització. La coerció i la violència d'aquell procés s'han intentat desdibuixar posteriorment argumentant que les intenses gelades registrades el 1956 haurien matat els garrofers de la zona i que eren les responsables dels baixos preus de les finques. Això és absolutament fals, doncs la gelada va arruïnar la collita però no matà els garrofers i, per tant, el preu de les finques no hauria d'haver-se vist afectat per les condicions climàtiques. D'altra banda, cap factor climatològic té capacitat explicativa dels casos anteriors a 1956.

Mitjançant aquelles operacions irregulars, Sanromà va impulsar el polígon d'Entrevies, on s'hi instal·laren indústries químiques, metal·lúrgiques i papereres. Aquell primer assentament va atreure indústries internacionals, especialment italianes, amb la promesa, després incomplerta, que el polígon compliria totes les condicions per a que hi poguessin operar d'immediat. De fet, el procés industrial de Tarragona es caracteritzaria per una inexistent planificació, tant des del punt de vista logístic i industrial, com a nivell urbanístic i econòmic. No cal dir des d'una perspectiva ecològica: l'alcalde Sanromà declarava que Tarragona era idònia per a la instal·lació de complexos químics perquè les indústries no trobarien «problemas de eliminación de residuales, al hallarse al lado del mar, que es el mejor receptáculo». ²¹² Les infraestructures eren deficientes, doncs la preocupació fonamental era que les empreses compressin i s'instal·lessin a terrenys tarragonins, però les autoritats locals no tenien cap preocupació sobre el transport de mercaderies i el seu cost.

Aquest procés industrialista fou coetani a dos plans estatals entrelaçats: la descongestió fabril de Barcelona i la política de pols de desenvolupament que s'ha esmentat més amunt. A cavall entre les dècades dels cinquanta i els seixanta, s'entenia la política de

²¹⁰ "Polígono industrial de Tarragona. Antecedentes que retratan a los que lo concibieron", 23/4/1963, AHPCE, REI, c. 176, cp. 6.

²¹¹ Marcial Sánchez Mosquera: *Del miedo genético a la protesta. Memoria de los disidentes del franquismo*, Sevilla, Fundación de Estudios Sindicales, 2008, pp. 150-154.

²¹² "El señor Alcalde tiene la palabra", *Diario Español*, 22/9/1957.

pols com una mesura de racionalització i de reequilibri territorial. La seva formulació ideològica va sorgir a França de la mà de l'economista François Perroux als anys cinquanta.²¹³ Laureano López Rodó, ministre sense cartera, va intentar potenciar la industrialització en una regió geogràfica que tenia en el triangle Tarragona-Reus-Valls el seu propi pol de desenvolupament. L'impuls provingué de la injecció de capital públic per part de l'Institut Nacional d'Indústria, tal com contemplava el I Pla de Desenvolupament (1964-1967). En aquell context fou que es plantejà la descongestió industrial barcelonina. Aquesta es considerava fonamental, però no per paràmetres mediambientals o econòmics, sinó polítics i d'ordre públic: s'entenia que la concentració obrera com l'existent a l'àrea industrial de la Gran Barcelona era un potencial perill per al règim que calia mitigar.

La política de pols de desenvolupament no va reeixir, doncs requeria un impuls decidit per les infraestructures que mai es va arribar a realitzar. A més, les organitzacions empresarials catalanes van fer mostres públiques de rebuig a una política que consideraven intervencionista en un camp que, per dret, els corresponia. Consideraven que, en tot cas, el desenvolupament industrial calia que es fes sobre la base de seleccionar aquelles activitats més consolidades i no estimulants-ne d'altres que podien iniciar-se amb l'atractiu dels avantatges a obtenir, però d'una consolidació incerta a llarg termini. Però no foren pocs els empresaris catalans que van provar fortuna amb la nova política governamental, per tal de diversificar riscos. Molts participaren en accions concertades i s'instal·laren en les zones que aleshores rebien fortes subvencions públiques. Amb tot, els avantatges no compensaven els inconvenients per a l'empresariat tradicional. L'influent empresari català Pere Duran Farell es va mostrar molt crític amb la política de pols i va apostar decididament per Barcelona i Bilbao com a centres productors a incentivar, és a dir, per enfortir les zones ja industrialitzades.²¹⁴ Això no li va impedir, però, seguir sent partícip de les noves indústries que s'estaven creant a Tarragona amb patrocini públic a través de l'INI, com es mostrarà tot seguit.

A banda de violència institucional, el procés d'industrialització de Tarragona va estar farcit d'anomalies facilitades per l'opacitat de la dictadura. El finançament insuficient dels

²¹³ Els fonaments bàsics d'aquesta teoria a Tormod Hermansen: "Polos y centros de desarrollo en el desarrollo nacional y regional: elementos de un marco teórico para un enfoque sintético", *Revista EURE*, n. 10, 1974, pp. 55-96.

²¹⁴ Per a l'actitud dels empresaris respecte als plans de desenvolupament, cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els industrials catalans durant el franquisme*, Barcelona, Eumo, 1991, pp. 114-118.

ajuntaments durant l'època franquista feia que aquestes irregularitats no fossin casos aïllats i que tals pràctiques sobrevisquessin al mateix franquisme.²¹⁵ L'alcalde Rafael Sanromà va iniciar des de l'ajuntament, i amb el coneixement i aprovació de tots els regidors, l'especulació del sòl urbanitzable. Les autoritats municipals coneixien els continguts dels plans de desenvolupament a través del seus contactes amb els cercles de poder a Madrid. L'objectiu que es van fixar consistia en destinar a l'ajuntament els beneficis derivats de la compra-venda de terrenys abans de requalificar-los i vendre'ls posteriorment a les companyies internacionals que havien d'assentar-se a la ciutat. Quan el cas va sortir a la llum es va destituir discretament l'alcalde i es nomenà Benigno Dalmau com a substitut. Sabedor de les pràctiques del seu predecessor, Dalmau no només va continuar amb la compra-venda de terrenys prèvia requalificació, sinó que va començar a reservar-se la part majoritària dels beneficis per a ell i els seus regidors de confiança, únicament entregant a l'ajuntament una petita part dels dividends.

Les empreses eren coneixedores d'aquest funcionament de les autoritats municipals i assumien que si volien aconseguir un bon tracte a Tarragona havien de passar primer per l'ajuntament. Qui seria president del govern el 1981, Leopoldo Calvo Sotelo, dirigia aleshores la major indústria química d'Espanya, Unión Española de Explosivos SA. A principis dels seixanta, alguns representants d'aquesta empresa es reuniren amb l'alcalde Dalmau per tal d'explicar-li el seu pla d'expansió industrial amb una companyia química alemanya-neerlandesa. De l'associació en sorgiria IQA, destinada a la fabricació d'etilè. La intermediació del governador civil, Rafael Fernández Martínez, sembla ser que fou fonamental per a l'èxit de tant magna operació empresarial. La presidència de la nova indústria recauria en el marquès d'Aledo, Ignacio Herrero Ganalda, i el seu vicepresident, a partir de 1965, seria qui tant s'havia oposat a la intromissió estatal en el món dels negocis: Pere Duran Farrell. La operació superava totes les anteriors, tant en capital invertit com en número d'hectàrees necessàries i, consegüentment, en pagesos afectats. L'ajuntament de Tarragona, fins i tot, va ultrapassar les seves atribucions i es va permetre requalificar terrenys de la Canonja, població que finalment seria absorbida per la nova metròpoli, com poc abans ho havien estat els municipis de Ferran i Tamarit.

²¹⁵ Martí Marín: Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979, Lleida, Pagès, 2000, en especial les pp. 305, 327-331 i 462-467.

L'estiu de 1965 els regidors de l'ajuntament tenien la convicció que Dalmau no havia ingressat a les arques municipals tots els guanys de la gestió fraudulenta de compra-venda de terrenys. L'escàndol volà per la premsa durant 1966 i Dalmau fou empresonat el 13 de maig de 1967 i novament el 28 de novembre de 1969, després que el Tribunal Suprem el condemnés en ferm. En el judici es va calcular que els moviments especulatius haurien superat els sis-cents milions de pessetes d'aquella època i que l'alcalde i els regidors Antonio Salas i Josep Franquès s'haurien apropiat de manera indeguda d'una xifra no menor a vuitanta-tres milions de pessetes.²¹⁶

De totes maneres, la sentència del Tribunal Suprem contra Dalmau tapà la trama corrupta que hi havia al darrere més que no pas n'il·luminà els aspectes més foscos. Tot sembla indicar que Dalmau fou el cap de turc d'una xarxa molt més àmplia que hauria implicat al mateix cardenal Benjamín de Arriba i Castro, el reconegut artífex de l'arribada de trens directes de Barcelona-Madrid a Tarragona el 1952 aprofitant la seva condició de confessor de Carmen Polo, l'esposa de Franco. El judici tampoc aclarí la implicació del governador civil Rafael Fernández Martínez en les operacions, així com la connivència o oberta col·laboració —d'altra banda, imprescindible— del ministre d'indústria Gregorio López Bravo, que fortuïtament s'hauria deixat caure per la ciutat quan es va fer públic el processament contra Dalmau, Franquès i Salas. El silenci de l'alcalde sembla estaria al darrere de que el fiscal l'acusés de menys delictes dels que en realitat hauria comés: no es van tenir en consideració els casos previs a 1962, quan Dalmau havia entrat d'alcalde el 1960; moltes de les operacions, igualment, no es van incloure en el judici; tampoc se l'acusà de coaccions contra els pagesos i el total de guanys pel que se l'encausà era molt inferior al que se sospitava podia haver atresorat.

El judici sí que desvetllà, en canvi, el modus operandi seguit pels empresaris corruptors i pels polítics corruptes. En un primer moment, algun responsable de l'empresa es reunia amb l'alcalde dins les mateixes dependències de l'ajuntament. Aquest li mostrava sobre un plànol les finques *disponibles* i s'escollien les que necessitaria. L'alcalde actuava per intermediació d'Antoni Salas, que ostentava el càrrec de regidor municipal pel terç sindical en *representació* de l'Hermandad de Labradores y Ganaderos de Tarragona, i que tant l'antifranquisme com els tribunals assenyalaven com el coaccionador principal dels pagesos

²¹⁶ "Comenzó la vista de la causa contra los señores Dalmau, Salas y Franqués", *Diario Español*, 27/11/1969.

per que venguessin al preu que proposava l'alcalde.²¹⁷ Generalment l'empresa avançava els diners però, si no era el cas, l'alcalde demanava un préstec al Banc Mercantil, que era saldat poc després. Els guanys de l'operació s'ingressaven en diversos comptes a nom de l'alcalde o de la seva muller, Francesca Massó, qui després suposadament haurien d'ingressar-los a un compte ocult de l'ajuntament que havia obert anys enrere Rafael Sanromà. Que això no succeïa ni sempre ni en tots els diners que corresponia era el que va fer que el cas fos denunciat per alguns regidors igualment participants en la trama. El Tribunal Suprem va determinar algunes de les empreses que haurien aconseguit instal·lar-se a Tarragona a través d'aquella xarxa corrupta, amb noms tant coneguts com Pirelli, Unión Española de Explosivos-IQA, Compañía de Jesús, Instituto Nacional de Previsión, Dow Chemical Company i un llarg etcètera.

Taula 3. Ocupació sectorial de Tarragona sobre el conjunt comarcal, 1975

<i>Alimentació, beguda i tabac</i>	88,7%
<i>Tèxtil²¹⁸</i>	2,74%
<i>Pell i confecció</i>	56,7%
<i>Fusta i mobles</i>	75,4%
<i>Paper i arts gràfiques</i>	94,1%
<i>Auxiliar de construcció</i>	66,8%
<i>Construcció</i>	63%
<i>Químic</i>	88,9%
<i>Metall</i>	71,1%
<i>Altres</i>	86,5%

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, pp. 118 i 190.

Fora com fos, aquell procés industrialitzador —de dubtosa legalitat en la majoria de casos— tingué l'efecte de transformar radicalment Tarragona en tots els aspectes. Com s'ha esmentat, tota industrialització comporta l'aparició de nous tipus de violència. En el cas que ens até, a banda de la més evident per part de l'ajuntament contra els pagesos, la industrialització accelerada i forçada es va nodrir de la pobresa en el camp i en l'extraradi de

²¹⁷ "Polígono industrial de Tarragona. Antecedentes que retratan a los que lo concibieron", 23/4/1963, AHPCE, REI, c. 176, cp. 6.

²¹⁸ Només les fortes concentracions tèxtils a la Riera de Gaià, Torredembarra i la Pobla de Montornès amb la virtual inexistència a Tarragona, fan disminuir el desequilibri intracomarcal.

la ciutat. Si bé els pols de desenvolupament idealment haurien d'haver contribuït a un contrabanç territorial, aquesta pretensió es va mostrar fallida després del II Pla de Desenvolupament (1968-1971), que tingué l'efecte de generar un fort desequilibri intercomarcal i intersectorial en la indústria del Camp de Tarragona.²¹⁹ La ciutat de Tarragona aglutinaria a mitjans anys seixanta més del 85% del treball industrial de la comarca, percentatge molt superior en la majoria de sectors, tal com s'observa en la taula següent.

Anteriorment, he dedicat molt espai al procés de formació d'una nova classe obrera a Tarragona. Sovint s'ha adduït que les polítiques econòmiques del règim de Franco van propiciar la formació estructural d'una classe mitjana que hauria estat en la base de la consecució de la democràcia després de la mort del dictador.²²⁰ Però tal premissa és, en el millor dels casos, dubtosa. En termes estructurals, Espanya era el 1975 un país on la classe mitjana —entesa en un sentit molt ampli i generós— no superava una cinquena part de la població activa.²²¹ El fort creixement econòmic que experimentà l'economia espanyola durant els anys seixanta no va repercutir en una mobilitat social destacable, més aviat el contrari: per exemple, el número de treballadors industrials al Tarragonès van augmentar un 58,6% entre 1964 i 1970, el segment social que més va créixer.²²²

I no podia ser d'altra manera, doncs la clau de la formació d'una classe mitjana a Europa occidental havia estat el desenvolupament dels estats del benestar i la inversió pública en sectors estratègics de l'economia.²²³ Per contra, la indústria espanyola es va caracteritzar per ser altament dependent de la importació de tecnologia estrangera i el percentatge del PIB destinat a la despesa pública estava a més de deu punts de la inversió mitjana dels països de la OCDE i a quinze de la dels membres de la Comunitat Econòmica

²¹⁹ Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, p. 115.

²²⁰ Santos Juliá: *Un siglo de España. Política y sociedad*, Madrid, Marcial Pons, 1999, p. 215.

²²¹ He comptabilitzat com a classe mitjana els empresaris sense assalariats, els autònoms, els funcionaris i alts directius i, fins i tot, segments assalariats com els treballadors públics o els professionals i tècnics, tot i les profundes diferències socials que podia haver-hi internament en aquests sectors. L'objectiu era evidenciar que, en cap cas, la classe mitjana, des d'un punt de vista estructural, superava al 20,2% de la població activa. A més, cal tenir en consideració l'impacte de la revolució científicotècnica i del creixement estructural dels treballadors de coll blanc, històricament considerats com a classe mitja i que entre 1960-1970 s'inclinarien més aviat a considerar-se sociològicament també treballadors, degut a la seva condició d'assalariats. També, durant aquella època es visqué un procés de subordinació dels pagesos cap a les indústries de comercialització que, a la pràctica, els convertien en assalariats d'aquestes, doncs els mancava d'altres mercats on vendre els seus productes. Dades base extretes de Nicolás Sartorius i Alberto Sabio: *El fin de la dictadura*, p. 35.

²²² Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, p. 120.

²²³ Geoff Eley: *Un mundo que ganar*, pp. 315-319.

Europa. Ningú no s'ha fet mai ric treballant i sempre han calgut mesures compensatòries per via fiscal per tal de generar un salari social en diferit que contribueixi al *repartiment* dels beneficis produïts. No sense raó, però, el sistema tributari del franquisme ha estat definit com a regressiu per alguns historiadors.²²⁴ Aquest fet va repercutir en que la riquesa generada durant el franquisme estigués molt mal repartida i, per tant, impedís un ascens social ampli i significatiu. A la mort de Franco Espanya era un país tremendament desigual, en el qual el 17% de les famílies posseïen el 49% de la renda estatal; els salaris significaven el 52% del PIB i el benefici empresarial brut era del 42,5%, mentre que als països del nostre entorn no superava el 30%.²²⁵

La principal beneficiària del cicle *desarrollista* va ser la burgesia industrial i financera, la mateixa classe social que havia fet fortuna durant els primers anys del franquisme sobre les cendres d'un món anterior en el que als *supervivents* se'ls havia impossibilitat la rèplica. A la cúspide d'aquella elit hi havia poc més de dues-centes famílies que s'agrupaven entorn a sis grans bancs, que controlaven vora el 40% de la indústria espanyola i que únicament utilitzaven l'INI per a socialitzar les pèrdues, després d'operacions econòmiques que sortien malament, o per privatitzar-ne els beneficis.²²⁶

La classe mitjana era més bé una categoria que expressava un horitzó d'expectativa social, no pas una realitat estructural. En aquest sentit, hi ha quelcom de cert quan s'afirma que Espanya era durant els darrers anys del franquisme un país de classes mitjanes. Almenys, ho va començar a ser en termes sociològics. L'intens procés d'urbanització va comportar una major diversificació social. Mentre alguns sectors com l'artesanat entraven definitivament en declivi, altres adquirien rellevància. Tal és el cas de les nous sectors professionals urbans, una capa social molt heterogènia vinculada a les activitats terciàries i tecnocràtiques, d'alta i mitjana qualificació i generalment assalariada. Un dels seus trets distintius era un nivell educatiu relativament elevat en termes comparatius. Certament el seu nombre fou limitat, però el seu pes social i cultural tendiria a l'alça, en especial a partir dels anys setanta. Aquells sectors foren els principals protagonistes del canvi cultural que es va viure a Espanya entre els anys seixanta i setanta, i es van convertir en el model social urbà de referència, molt per sobre del seu pes numèric. Tot i ser un sector en expansió, el seu pes en el conjunt de la

²²⁴ Martí Marín: Els ajuntaments franquistes a Catalunya, pp. 358-359.

²²⁵ Nicolás Sartorius i Alberto Sabio: *El final de la dictadura*, pp. 39-40.

²²⁶ Xavier Domènech: *Cambio político...*, p. 226. Cfr. Mercedes Cabrera i Fernando del Rey: *El poder de los empresarios. Política y economía en la España contemporánea (1875-2000)*, Madrid, Taurus, 2003, pp. 292 i ss.

població urbana no representava percentatges molt elevats. Les seves pautes de vida — consum, oci i activitat social— estaven bastant per sobre de la mitjana; la seva influència procedia, especialment, de la seva presència pública, fos perquè eren l'objecte de la major part de la publicitat dedicada a fomentar el consumisme, fos perquè el seu activisme sociopolític característic del període va tenir un protagonisme superior a la seva significació quantitativa.²²⁷

La integració espanyola en l'economia capitalista va consolidar aquests sectors socials que històricament havien estat disposats a acceptar limitacions polítiques a canvi de capacitat de consum. Altrament, les noves indústries requerien cossos tècnics i científics en proporcions mai abans experimentades, fet que va repercutir en l'increment numèric d'aquests sectors incipients.²²⁸ La seva ampliació quantitativa, en gran mesura provinents de les classes dirigents, però, de manera creixent, també de famílies treballadores i camperoles, es devia a les necessitats científicotècniques dels processos productius; la complicitat, quan no l'oberta col·laboració d'una bona part d'aquesta joventut formada amb el nou moviment obrer d'arrel antifranquista que, sovint tenia relacions familiars o d'amistats amb aquests, seria fonamental per al desenvolupament general de l'oposició. Amb tot, el factor estructural més rellevant del període estudiat fou l'enfortiment numèric del nou proletariat industrial. De fet, contra la imatge que ha lligat franquisme a classes mitjanes, podria afirmar-se el contrari, ja que fou durant els anys de la dictadura que va existir la classe obrera més nombrosa de tota la història d'Espanya. Cal tenir en compte la centralitat que ocupava la classe obrera en la cosmovisió ideològica de l'esquerra europea —i, en aquest sentit, també de l'antifranquisme— en que a aquesta se la considerava portadora del canvi progressiu de la societat. I en gran mesura ho era, doncs les interpretacions socials a l'entorn del proletariat industrial es basaven en axiomes històrics del pensament socialista i progressista d'arrel marxista, però també en la dimensió movimentista de la classe obrera, que s'havia mostrat, de fet, com la columna vertebral de la democratització en nombrosos moments del passat.²²⁹

Entre 1950 i 1970 el percentatge de treballadors a la indústria i la construcció de Tarragona va créixer un 32,28%, mentre que la gent dedicada a faenes agrícoles va experimentar una contracció entre les mateixes dates d'un 76,6%, restant el 1975 dos

²²⁷ José María Marín, Carme Molinero i Pere Ysàs: *Historia política*, pp. 159-160.

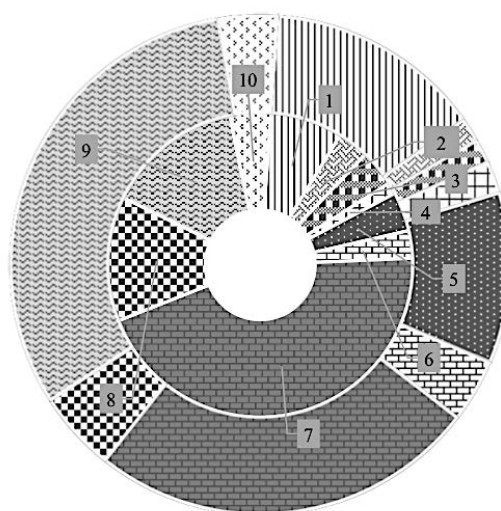
²²⁸ Lino Camprubí: *Los ingenieros de Franco*, p. 232.

²²⁹ Geoff Eley: *Un mundo que ganar*, p. 381.

centenars i escaig de pagesos a la ciutat.²³⁰ El creixement en números absoluts de treballadors entre 1964 i 1975, anys de màxima expansió del procés industrialista, va ser el de major abast de tota la història de la ciutat, superant el 70% d'increment. En aquell nou món al que s'obria Tarragona el sector químic va adquirir una gran preponderància econòmica i també social, doncs el 60% del nou treball a la comarca entre 1965 i 1978 es localitzava en indústries químiques.²³¹ Amb tot, el sector que més treball va demandar, amb diferència, va ser el de la construcció seguit, a gran distància, pel metall. Ambdós tenien en comú una estructura productiva basada en un teixit de petites i mitjanes empreses. El químic, contràriament, estava format majoritàriament per empreses de dimensions grans, sobretot si es valora en els paràmetres de l'estructura industrial de Tarragona. Pel que fa a les metal·lúrgiques, aquestes sovint estaven especialitzades en la fabricació de béns per a les factories químiques, les quals eren les seves úniques clientes. Un clar exemple en aquest sentit seria l'empresa Acerbi, que, amb un centenar llarg de treballadors, era de les indústries més grans de Tarragona del ram del metall i estava especialitzada en la fabricació de gegantins dipòsits per a contenir productes químics.

Gràfica 3. Percentatge de treballadors i d'empreses al Tarragonès per ram productiu, 1975

	a)	b)
<i>Alimentació, begudes i tabac (1)</i>	7,69	14,02
<i>Tèxtil (2)</i>	3,32	1,56
<i>Pell i confecció (3)</i>	3,89	1,56
<i>Paper i arts gràfiques (4)</i>	1,21	2,08
<i>Fusta (5)</i>	4,17	11,04
<i>Auxiliar construcció (6)</i>	2,92	4,1
<i>Construcció (7)</i>	44,69	25,14
<i>Química (8)</i>	13,23	5,22
<i>Metall (9)</i>	14,54	31,41
<i>Altres (10)</i>	4,31	3,8

a) Número de treballadors (cercle interior)
b) Número d'empreses (cercle exterior)

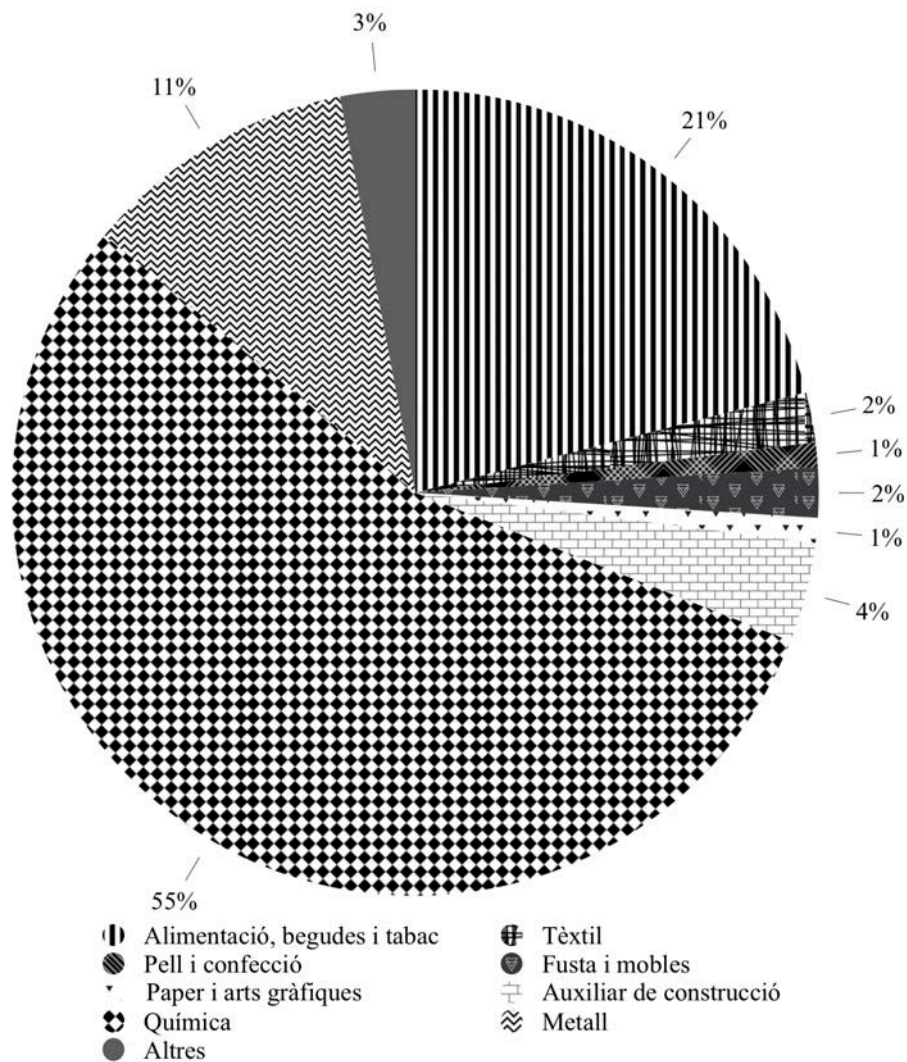
Font: Elaboració pròpia a partir de dades de Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, pp. 126 i 198

²³⁰ Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, pp. 32, 105.

²³¹ *Ibíd.*, p. 170.

Si només atenguéssim al pes numèric dels seus treballadors o la quantitat d'empreses existents a Tarragona i voltants, el sector químic podria semblar secundari en l'estructura industrial tarragonina o, si més no, un ram més a mig camí entre la fusta i el d'elaboració de productes alimentaris, begudes i tabac. Però per entendre l'interès de les autoritats franquistes per atreure indústries multinacionals d'elaboració de compostos químics que s'ha relatat més amunt, cal tenir en compte els beneficis ingents que aquestes produïen. En efecte, la indústria química tarragonina, a pesar de dedicar-se a producció bàsica, molta dels qual era exportada a la Gran Barcelona on servia de base per a elaborar productes acabats de major valor afegit, era el sector que majors beneficis ocasionava a la ciutat, i amb molta diferència de la resta, tal com s'observa en el gràfic següent.

Gràfic 6. Valor afegit de la producció industrial per sectors, 1975

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, pp. 171-172.

Observat aquest gràfic, és irònic ressaltar que, en els paràmetres d'elaborats químics, els produïts a Tarragona eren, en realitat, productes d'escàs valor afegit que, tot i així, aportaven ingent guanys per als industrials. Tal cosa derivava, d'una banda, del fet que Tarragona era una zona mancada de tradició industrial prèvia i que s'havia dedicat fonamentalment al tràfic de mercaderies, pel que el marge percentual de benefici net de la resta de sectors productius era exigü i, per això, els indicadors del ram químic és disparens; però de l'altra, cal constatar l'elevadíssim marge de benefici de la indústria química a Tarragona. Si la mitjana catalana de rendibilitat dels elaborats químics se situava a l'entorn del 65%, un marge ja molt elevat en paràmetre europeus, a Tarragona el benefici net mitjà arribava al 85%.

El seu subsector més rellevant era el petroquímic que, tot i els alts costos de la matèria primera i el baix valor afegit del producte derivat, era sobradament compensat per dos factors entrelaçats: els baixos salaris i el preu del sòl. Els costos salarials tarragonins representaven el 5,7% de les despeses de les indústries químiques de Tarragona, mentre la mitjana a Catalunya se situava en el 13,9%. El preu del sòl, d'altra banda, esdevenia un factor determinant per a la rendibilitat empresarial. En tots dos *factors* hi jugava un paper central el sistema polític franquista. Era l'acció municipal i la complicitat d'alts estaments del règim el que va garantir la instal·lació d'indústries multinacionals —fonamentalment químiques, però no només— en terrenys molt per sota del preu de mercat; mentre que la rigidesa de les relacions laborals que garantia la dictadura, d'altra banda, mantenia els costos salarials baixos. Tot plegat permet constatar el paper afí del franquisme a la patronal i en detriment dels interessos de les classes treballadores. Així ho expressaven alguns dels damnificats a través de la Pirenaica:

[...] cuando leáis en la prensa o escuchéis por la radio de polígonos que se pretende hacer en tal o cual ciudad o que se pone en ejecución tal o cual PLAN, o se hacen nuevos pantanos, etc., etc., en estos polígonos industriales, en estos polígonos para viviendas, en estos PLANES, en estos pantanos, se instalan una cuevas de ladrones [...]; no creáis nunca que el fin principal haya sido un fin de tipo social o de utilidad pública, puesto que todos o casi todos son catastróficos para el bien común o social; todos tienden al engorde y a llenar las cajas fuertes de estos repugnantes bichos.²³²

²³² "Polígono industrial de Tarragona. Antecedentes que retratan a los que lo concibieron", 23/4/1963, AHPCE, REI, c. 176, cp. 6.

La demanda de mà d'obra per part de la nova indústria va atreure enormes contingents des de les zones limítrofes i, especialment, des d'altres regions espanyoles. Entre 1955 i 1975 la població de Tarragona va incrementar-se en un 157%, arribant a 101.619 habitants l'any de la mort del dictador. El 1970 un de cada dos joves de quinze a vint-i-quatre anys i el 62,6% dels adults fins als quaranta-quatre anys residents a Tarragona havien nascut a altres províncies, majoritàriament de fora de Catalunya. Amb tot, l'absorció poblacional a que van ser objecte els municipis veïns no va afectar al seu sector primigeni. Ans el contrari. Després d'un procés de mecanització i d'expansió de les zones de regadiu, la producció agrícola va augmentar, si bé la seva valorització al mercat va tendir a la baixa. Així doncs, les noves factories petroquímiques i del metall van conviure amb la tradicional indústria tèxtil i agroalimentària. L'important sector de la construcció amb que contava la ciutat derivava del mateix bastiment d'enclavaments industrials i de les necessitats de nous habitatges, en bona mesura nodrits per treballadors precaris procedents de la immigració des del *mezzogiorno* espanyol.

Així les coses, en els anys setanta Tarragona es va convertir en una moderna metròpolis, en la segona àrea industrial de Catalunya. La industrialització va canviar la fisonomia de la ciutat i va transformar el seu teixit social. La cara b de l'enriquiment per part dels industrials, però, va ser el canvi dràstic de vida que la industrialització va comportar i que estaria en la base de la conflictivitat abordada en aquest estudi.

L'analitzat era el context material en el que vivien milers de persones. No intento induir a considerar aquest context com a determinant d'actuació sociopolítica concreta, sinó que he intentat assenyalar les condicions fonamentals sobre les quals les organitzacions antifranquistes van desenvolupar llur acció d'agitació, de mobilització, d'organització, en suma, de lluita contra el franquisme. Sovint ho feien en contra d'aquestes condicions, i, en aquest procés dialèctic, van convertir-se en quelcom diferent del que havien estat. La forja de fortes identitats de classe, de barri, de poble, impulsaven la mobilització social que, al seu temps, transformava el marc en què es veien obligats a moure's i en reforçava les identitats de grup.

Des d'aquesta perspectiva aniré reconstruint la història del moviment obrer a Tarragona, puix aquest va ser la punta de llança de l'antifranquisme. Ho va ser en uns temps particulars, els de la dictadura. Però també en un període de profunds canvis que van alterar intensament les relacions econòmiques, demogràfiques, ecològiques i socials del territori i

entre seus individus. Els tarragonins no foren aliens a aquestes transformacions i el seu quefer quotidià va estar intensament mediat per aquest context. Ja fossin les seves condicions laborals, la precarietat o les insuficiències als seus barris, en el fons es trobava un sistema polític que reglamentava severament les seves vides. D'aquí que moltes persones decidissin organitzar-se per fer front al franquisme. Aquesta, però, mai va ser l'opció natural de cap sector o classe determinada per la seva experiència objectiva, sinó que tenia a veure amb les mateixes expectatives, contextos d'amistat i de treball, i àdhuc en les tradicions familiars que s'havien mantingut a pesar de la dictadura. És a dir, a pesar del seu context. Un context, en suma, que la mateixa acció de l'antifranquisme va anar modificant i unes expectatives individuals que estaven mediatitzades per les trinxeres contrahegemòniques que els moviments d'oposició van anar conquerint durant aquells anys.

CAPÍTOL III

3.1. LES VAGUES DE 1962: LA PASSIVA EXPECTACIÓ

El 1962 s'estava preparant a Roma el Congrés per a la Llibertat d'Espanya. Organitzat per agrupacions antifeixistes italianes, el congrés havia de comptar amb la participació de referents de l'esquerra de diversos països europeus.²³³ Per als preparatius previs s'envià clandestinament a Espanya una senyora de mitjana edat per a que es reunís amb membres destacats de l'oposició antifranquista amb la fi que valorés quina era la situació real a l'interior i quina ajuda podien brindar-los els antifeixistes europeus. Es tractava de Rossana Rossanda, membre del comitè central del Partit Comunista Italià. Aprofitant l'onada de viatgers previs a setmana santa, Rossanda va aterrar a Barcelona com una turista més en un vol provinent de Niça. Després d'un mes i escaig d'entrevistes infecundes amb dirigents de les principals tendències polítiques de l'Estat i de llargs desplaçaments per tota la península, Rossanda entregava l'informe als seus camarades del comitè central, amb una desil·lusionant conclusió:

Toda la izquierda me ha parecido dislocada y en dificultades [...] Puede suceder que se me escape el potencial efectivo de la lucha y de rebelión que puede existir, y que una oleada revolucionaria supere estas incertidumbres; pero ciertamente, si existe, no está expresado por la articulación política y por los grupos dirigentes de la oposición democrática.²³⁴

Quan poc després un inèdit moviment vaguístic va assolar els principals centres industrials del país, Rossanda ho va veure clar: l'error de base era haver-se reunit amb personalitats de referència de les organitzacions polítiques clandestines, moltes de les quals es movien encara en plantejaments dels anys trenta o de la immediata postguerra, que ni entenien ni representaven el que estava succeint realment al país. No era en les organitzacions polítiques sinó en els moviments socials que començaven a emergir on calia cercar respostes; en el sorgiment de reivindicacions obreres que en res s'ajustaven als paràmetres en els que es movia la política de les organitzacions d'època republicana. Un moviment que tenien en una nova classe treballadora en formació la seva base i el seu camp de treball i d'agitació. Un procés que havia fet coincidir en idèntics espais activistes catòlics,

²³³ Cfr. Emanuele Treglia: "Por la libertad de España. La solidaridad italiana con el antifranquismo (1962-1977)", a Javier Muñoz Soro i Emanuele Treglia (eds.): *Patria, pan... amore e fantasia. La España franquista y sus relaciones con Italia (1945-1975)*, Granada, Comares, 2017.

²³⁴ Cit. Rossana Rossanda: *Un viaje inútil o la política como educación sentimental*, Barcelona, Laia, 1984, p. 130.

militants comunistes i persones que s'adcrivien a lleialtats republicanes, anarquistes i socialistes.

Eren senyals que estaven allí però era senzill que passessin despercebudes per als ulls que no les estessin buscant. En efecte, un extens descontent obrer s'havia deixat notar des de finals de 1961 en les principals zones industrials de l'Estat.²³⁵ Ja la primavera de 1961 s'havien registrat tensions en algunes empreses barcelonines i petits focus de conflicte havien esclatat com a producte d'aquest malestar. A Berga, els miners començaren a realitzar aturades parcials el mes de febrer de 1962, que s'intensificarien a l'abril. En aquell ambient de creixent malestar i de tensió una onada vaguística va esclatar a finals d'abril amb epicentre a Astúries. A primers de mes set picadors del pou Nicolás de Mieres foren acomiadats, al que hi seguí un potent moviment en solidaritat que el dia 24 havia arribat a totes les explotacions hulleres de la zona, que aconseguirien un increment del preu del carbó i que repercutia també en els seus salaris.²³⁶

Les vagues que van iniciar-se a les conques mineres d'Astúries van estendre's com una taca d'oli a les de Castella i Lleó i el País Basc. Es produïren en el context de negociació de convenis d'empresa i de ram. Cap al mes de maig l'onada va trencar a Catalunya i les vagues van propagar-se des de Berga a Sallent, Cardona, Súria, Fígols i Collet.²³⁷ En aquells moments Catalunya comptava amb poc més de vuit mil miners, molt lluny dels quasi 300.000 obrers del metall que hi havia només la província de Barcelona. La capacitat d'incidència dels primers en el conjunt de la classe obrera catalana era, en aquest sentit, escàs. Però les seves condicions de treball i de vida homogènies els capacitava per sostenir protestes de forma continuada. La seva ecologia obrera autònoma i deslligada de la resta del moviment obrer havia forjat una cultura de protesta pròpia que es deixaria sentir amb força aquella primavera.²³⁸ A pesar d'això, el moviment vaguístic va ultrapassar les conques mineres i

²³⁵ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, p. 141.

²³⁶ Cfr. Rubén Vega (coord.): *Hay una luz en Asturias. Las huelgas de 1962 en Asturias*, Gijón, Trea, 2012 [1ª ed. 2002].

²³⁷ Gregorio López Raimundo: "Informe del Comitè Executiu al IV Ple del Comitè Central", gener de 1963, p. 17, ANC, PSUC, n. 41, c. 27; "Carta de Miguel", 24/5/1962, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55; "Carta de Joan" i carta sense signar, ambdues del 22/5/1965, ANC, PSUC, c. 22.

²³⁸ Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político. Pequeños grandes cambios, 1956-1969*, Madrid, Catarata, 2008, p. 38.

arribà amb inusitada intensitat a Barcelona, Ripollet, Montcada i Reixac, Sabadell, Cornellà, el Prat, Badalona, Manresa, Berga i Vilanova i la Geltrú.²³⁹

En aquell context, l'onada d'Astúries va brindar a molts treballadors l'oportunitat de realitzar reivindicacions amb possibilitats de que fossin satisfetes. Durant el cicle de conflictivitat 1958-1962 la majoria de reivindicacions havien estat desoïdes, però el desbordament de 1962 va produir un canvi de situació. El temps per a les reivindicacions era limitar i així ho van percebre per igual treballadors i patrons, cosa que va contribuir encara més a no postergar-les.

Si bé l'onada asturiana va entrar a Catalunya a través de les conques mineres del Berguedà, on recobriria impuls per a generar una rèplica major va ser a la ciutat de Barcelona. De l'antiga Can Girona, a l'històric barri tèxtil del Poble Nou, va saltar a diverses fàbriques de Sant Andreu, el districte que concentrava les majors indústries del metall de la ciutat comtal. El mateix succeïa al Baix Llobregat amb la Siemens de Cornellà, a través de la qual la vaga es va expandir arreu de la comarca. Des de mitjans de maig la vaga superava el límit del Barcelonès i del Baix Llobregat, per abraçar tota la Gran Barcelona, arribant també al Vallès.²⁴⁰ Amb honroses excepcions, com la vaga protagonitzades per les dones de Tèxtil Marquès, que després es va estendre a la majoria d'empreses de Vilanova i la Geltrú, l'onada va anar perdent força a mesura que s'allunyava del seu epicentre català. Les protestes de Terrassa es van contagiar a Sabadell i, des d'allí, de nou a Terrassa.²⁴¹ Però l'onada va perdre força quan va arribar a altres centres industrials de fora de la Gran Barcelona, a excepció de les conques mineres amb una ecologia pròpia com les de la llera alta del Llobregat.²⁴²

El moviment vaguístic de 1962 ha passat a la història especialment per un element que, si bé no era nou, sí que apareixeria amb una inusitada força i que fou característic de tots els conflictes als que hi arribà la taca d'oli: l'assemblea obrera, l'elecció de representants que formaven una comissió i l'apertura de moments de negociació. Certament, al darrere dels esdeveniments vaguístics no hi havia un moviment sostingut de forma coordinada i els episodis de conflictivitat tenien una dinàmica pròpia, generalment una dinàmica local. Va ser la imatge-mite d'Astúries, que enllaçava amb la revolucionària de 1934, el que els hi va

²³⁹ Javier Tébar: "Cataluña 1962: un silencio cargado de confianza", a Rubén Vega (coord.): *Las huelgas de 1962 en España y su repercusión internacional*, Gijón, Tarea, 2002, p. 261.

²⁴⁰ "Carta de Daniel", 21/5/1962 i "Carta de Luis", 22/5/1962, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 9.

²⁴¹ "Carta de Miguel", 28/5/1962, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 9.

²⁴² Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, pp. 38-45.

conferir una entitat que podia ser vista com a compartida; i també la inquietud del govern hi va contribuir de manera decisiva.

Cap a finals de maig, l'onada es va debilitar i els obrers es van anar reincorporant a la feina. Només a Sallent i a Terrassa, dues localitats amb una fortíssima cultura militant obrera, prengué força el conflicte entre el 21 i el 30 de maig, tot sent les empreses en vaga finalment desallotjades per la Guàrdia Civil i resultant detinguts quinze obrers i setanta acomiadats.²⁴³ El malestar que va deixar el conflicte va tenir rèpliques aïllades a partir del 13 de setembre a la Siemens de Cornellà de Llobregat. El PSUC es va mostrar entusiasmat per creure que aquell podia suposar un «relevo de Asturias» i que estava en disposició d'iniciar una nova onada vaguística que emulés la de la primavera de 1962.²⁴⁴ Tot i això, la realitat es va mostrar llunyana dels seus desitjos i el conflicte no es va estendre i va acabar amb duríssimes sancions per als treballadors que hi van participar.

L'onada va trencar i morir abans que arribés a Tarragona. Amb tot, aquella inèdita conflictivitat va fer saltar les alarmes del règim. El seu sotrac es va deixar sentir en vint-i-vuit províncies diferents i hi van participar més de 300.000 persones. Des del ministeri de governació es va remetre a tots els governs civils provincials indicacions per saber com afrontar el repte múltiple que aquells esdeveniments havien endegat. Per evitar que es repetissin moviments vaguístics semblants s'instava a no vacil·lar en ordenar el tancament de les empreses que presentessin conflictes al marge de la negociació col·lectiva. S'insistia en no permetre en cap cas la negociació entre l'empresa i els seus treballadors i impedir, per tots els mitjans, la «subida de los jornales o la mejora de las condiciones de trabajo bajo la presión del conflicto». Per evitar, igualment, que es poguessin produir mobilitzacions de baixa intensitat, sense arribar a la vaga oberta, es recordava a l'autoritat governativa que era la garant d'evitar «que las mejoras salariales otorgadas por las empresas extractivas o fabriles se produzcan por cualquier otra razón que no sea el aumento de la productividad». En suma, el ministre de Governació, tinent general Camilo Alonso Vega, autoritzava els governs civils a reprimir el moviment obrer per tal de mantenir l'estabilitat política, en un moment en que la sort del règim passava per garantir el creixement econòmic i, aquest, es lligava ineluctablement a la productivitat.²⁴⁵

²⁴³ Javier Tébar: "Cataluña 1962...", p. 272.

²⁴⁴ "Carta de (1)", 18/9/1962, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1004.

²⁴⁵ "Informe cicular sobre conflictos laborales", 7/11/1962, p. 3, AHPT, GC, c. 4367, exp. 1207.

A Tarragona, però, la preocupació va ser relativa.²⁴⁶ Segons informava el governador civil Rafael Fernández Martínez, els enclavaments industrials que comptaven amb una massa proletària important a la província eren encara escassos i es reduïen a Reus, Riba-roja d'Ebre, Flix i Tarragona ciutat. Ni tant sols els arrossaires estacionals que durant aquelles dates es desplaçaven al Delta de l'Ebre i que solien pernoctar en barracons o a l'aire lliure eren motiu de preocupació per a les autoritats.²⁴⁷ Segons el governador, l'estructura econòmica provincial no propiciava la conflictivitat social i el mateix «concepto de clase [...] no es aplicable» enlloc de la demarcació, atès que «no resulta facil apreciar la existencia de unos intereses de clase determinados».²⁴⁸ L'estructura social estava, al seu entendre, dividida en quatre grups: pagesos, assalariats, empresaris i funcionaris conjuntament i un quart grup que anomenava mixt, format per pagesos que complimentaven els seus ingressos en treballs a la indústria o obrers que complimentaven els seus ingressos en treballs estacionals al camp. Insistia en que aquesta compartimentació depenia de criteris econòmics i d'ubicació social, però no de l'existència d'una consciència que els aglutinés com a tals. En l'informe únicament s'hi mencionaven dos aspectes a considerar del grup d'empresaris i funcionaris i un altre dels proletaris: del primer s'hi destacava que els seus membres, sempre a nivell individual i mai — fins aleshores — col·lectiu, podien tenir «opiniones [que] pueden ser influyentes»; mentre que dels obrers assalariats s'hi valorava que, tot i la seva escassa presència numèrica, «merecen especial atención por sus reacciones y actitudes».²⁴⁹

Si bé a Tarragona no hi havia hagut cap moviment vaguístic per contagi del d'Astúries, s'admetia que el «desarrollo de los pasados sucesos, ha sido observado con un relativo interés». Al l'entendre del governador, si no s'havien produït actes d'emulació era per que els tarragonins havien advertit que les emissions de BBC, Ràdio Londres, Ràdio París i la Pirenaica havien «desvirtuado y tergiversado la realidad en épocas y fechas anteriores», que havien «creado un ambiente de duda en el momento actual y sus noticias no eran tomadas muy en serio por los oyentes». Tot i això, reconeixia que aquestes havien estat «escuchadas por una gran mayoría de personas y las noticias eran rapidamente conocidas». Al seu entendre era per «tratarse de una situación nueva, desconocida y olvidada ya por

²⁴⁶ Així queda palès en la "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1962", 1963, AGA, Gobernación, Tarragona, c. 44, llig. 11331.

²⁴⁷ Informe sobre la situació provincial davant les vagues de 1962, 12/7/1962, p. 2, AHPT, GC, c. 4367.

²⁴⁸ *Ibid.*, p. 5.

²⁴⁹ *Ibid.*, pp. 4-5.

muchos».²⁵⁰ Únicament els ferroviaris i els estibadors —això és, els sectors obrers tradicionals de la ciutat— donaren mostres d'expectatives a redós de l'onada de conflictivitat i havien incitat a secundar les vagues a través de propaganda mecanografiada, que no ciclostilada, cosa que dóna fe de les escasses còpies que s'hi realitzaren.

Tot i això, sí que existien, segons el governador civil, elements que convenia tenir en consideració de cara al futur, doncs l'increment del cost de la vida s'estava deixant notar amb el desigual desenvolupament industrial de la ciutat, mentre els salaris es seguien mantenint baixos. Tanmateix, petits grups cristians de base enquadrats en l'HOAC estaven començant a tenir presència en algunes empreses, tot i que de moment amb escassa incidència entre els treballadors. Arribat el cas, però, es considerava que aquests podrien comptar amb la connivència del clergat. La impressió general que transmet el citat informe és d'una escassa preocupació per l'oposició política, doncs, aquesta es reduïa a comptades mostres de descontent de sectors que demandaven una política lingüística més tolerant amb el català i la influència dels moviments com l'HOAC no transcendia l'òrbita sindical i, per tant, entenia l'autoritat, merament econòmica.²⁵¹

Tant el règim com l'oposició van entendre erròniament el significat de 1962. Per a uns era exclusivament una nova maniobra dels enemics d'Espanya, sustentada en un descontent latent entre els treballadors que era un efecte conjuntural de les reformes econòmiques que s'estaven escometent; mentre que per als segons, els esdeveniments de 1962 demostraven el grau de maduració política de les masses i, per als comunistes, la confirmació en la pràctica de la seva política d'aliances.²⁵² Certament, els comunistes van ser els qui més esforços van abocar en l'extensió del conflicte, però aquell voluntarisme trobava límits més que evidents en la seva debilitat orgànica. En paraules del secretari d'organització dels comunistes catalans:

El PSU necessita avançar més decididament en la tasca de crear dotzenes de Comitès del Partit, la qual cosa és d'una necessitat imperativa si tenim en compte que l'experiència ha palesat que l'insuficient desenrotllament dels moviments de masses de la primavera passada a Catalunya, estava lligat, en part, als febles progressos de l'organització del Partit, en quant a Comitès capaços de dirigir i orientar el moviment de masses.

²⁵⁰ *Ibíd.*, p. 6.

²⁵¹ *Ibíd.*, pp. 11-13.

²⁵² Emanuele Treglia: *Fuera de las catacumbas. La política del PCE y el movimiento obrero*, Madrid, Eneida, 2012, p. 122.

La seva importància és encara més evident si pensem el paper que el Partit i els seus Comitès han de jugar en la preparació i desfermament de la vaga general política.²⁵³

La lectura entusiasta dels esdeveniments d'abril i maig per part de les direccions del PCE i del PSUC es basava en l'elaboració d'un relat farcit de subjectivisme que, en ell mateix, trobava les claus explicatives que confirmaven la rectitud de la política del partit a través d'una seqüència teleològica iniciada el 1951 amb la vaga de tramvies de Barcelona; continuava ascendent amb la conflictivitat obrera i estudiantil del trienni 1956-1958; passava per les jornades «exitoses» de lluita política de 1958 i 1959; per culminar en el que no era, sinó, una mostra de «consciència» i encert de llur posicions el 1962. Tot plegat semblava dibuixar un moviment ascendent que feia viable pensar en transformar aquell intent de vaga general obrera de 1962 en el preludi de la tant enarborada vaga nacional política, que hauria de posar fi a la dictadura.²⁵⁴ És freqüent trobar en les missives internes del moment formulacions extasiades com aquesta:

[...] estic molt content en tots els aspectes, sempre he estat optimista, ara molt més i crec que aquest optimisme està justificat. Transparenta ja al nostre país el llum de la llibertat i de la democràcia. Al Ponent s'acumula l'obscuritat que inevitablement la tempesta popular l'enviarà al lloc que li correspon a llur desaparició total i definitiva, a la mort.²⁵⁵

Això no obstant, les vagues de 1962 marcaven l'esgotament d'un cicle, més que el moviment previ a l'acte final. En el pla immediat, 1962 va significar la irrupció definitiva de les dues noves cultures polítiques que serien predominants en l'antifranquisme, el comunisme i el cristianisme social, que tindrien la iniciativa política indiscutible des d'ençà i, igualment, el declivi del socialisme i de l'anarquisme com a opcions operatives entre els treballadors. El fervor del PSUC el va conduir a impulsar una nova convocatòria de mobilització política per fer de 1963 l'últim any de la dictadura, doncs l'«onada reivindicativa avança en una situació que difereix substancialment de la que hi havia l'any passat». Entenien que a amb aquella experiència acumulada «els treballadors tenen un nivell de consciència i

²⁵³ Josep Serradell: "Intervenció de Josep Román al IV Ple del Comitè Central", gener de 1963, p. 64, ANC, PSUC, n. 41, cp. 4.

²⁵⁴ Per a l'estratègia comunista per acabar amb la dictadura en aquells moments, cfr. Jesús Sánchez Rodríguez: *Teoría y práctica democrática en el PCE (1956-1982)*, Madrid, FIM, 2004, pp. 80-87.

²⁵⁵ "Carta de Daniel", 4/5/1962, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 9.

una experiència de lluita molt superiors a les que tenien aleshores [l'abril i el maig de 1962], mentre que la dictadura s'ha afeblit sensiblement en aquest període». ²⁵⁶

Però el cicle que cloïa aquell 1962 era conseqüència de l'èxit d'un model de conflictivitat i del fracàs d'un sistema per a evitar-ho. D'ençà 1956 la pressió obrera de les principals regions industrials havien anat erosionant els mecanismes de disciplina dels treballadors i havia possibilitat pactes privats entre aquests i els empresaris i, en conseqüència, havia deixat obsolet el sistema de relacions laborals del franquisme. Fins l'aprovació de la llei de convenis col·lectius el 1958, l'Estat era qui tenia la prerrogativa exclusiva d'augmentar els salaris i, per tant, per al moviment obrer, es feia necessari un tipus de conflictivitat que ultrapassés el marc de les fàbriques per a forçar el govern a decretar increments generalitzats. Els dos augments salarials decretats pel govern el 1956 eren una resposta a les onades de conflictivitat en els epicentres industrials. Després de vint anys de pauperització salarial, aquells increments havien permès, arreu, recuperar els nivells retributius previs a la guerra civil.

Això implicava que treballadors d'indrets com Tarragona es veien beneficiats per l'actuació dels seus companys de classe de Barcelona, Guipúscoa, Biscaia, Oviedo o Madrid. ²⁵⁷ Aquest desenvolupament desigual del moviment obrer no passava desapercbut a ulls de la dictadura i, precisament, la implementació d'un nou sistema de relacions laborals es basaria en aquesta disparitat. La llei de convenis col·lectius tenia com a objectiu primordial evitar que els conflictes es plantejessin, com fins aleshores, en termes de classe obrera contra l'Estat. ²⁵⁸ És a dir, perseguia segmentar a nivell de fàbrica o ram els conflictes que abans es plantejaven a nivell local, comarcal i, així, en grans onades que obligaven a implementar millores salarials generalitzades per tal de desactivar-los. El que va canviar arran de l'onada de 1962 va ser l'acceleració i extensió en la implantació d'aquest nou sistema de relacions laborals que en el període 1958-1961 havia tingut un caràcter experimental i unes conseqüències limitades.

A Tarragona hi destacaven amb anterioritat els convenis agrícoles d'àmbit provincial per a les Hermandades de Labradores y Ganaderos del Delta de l'Ebre, les quals enquadraven

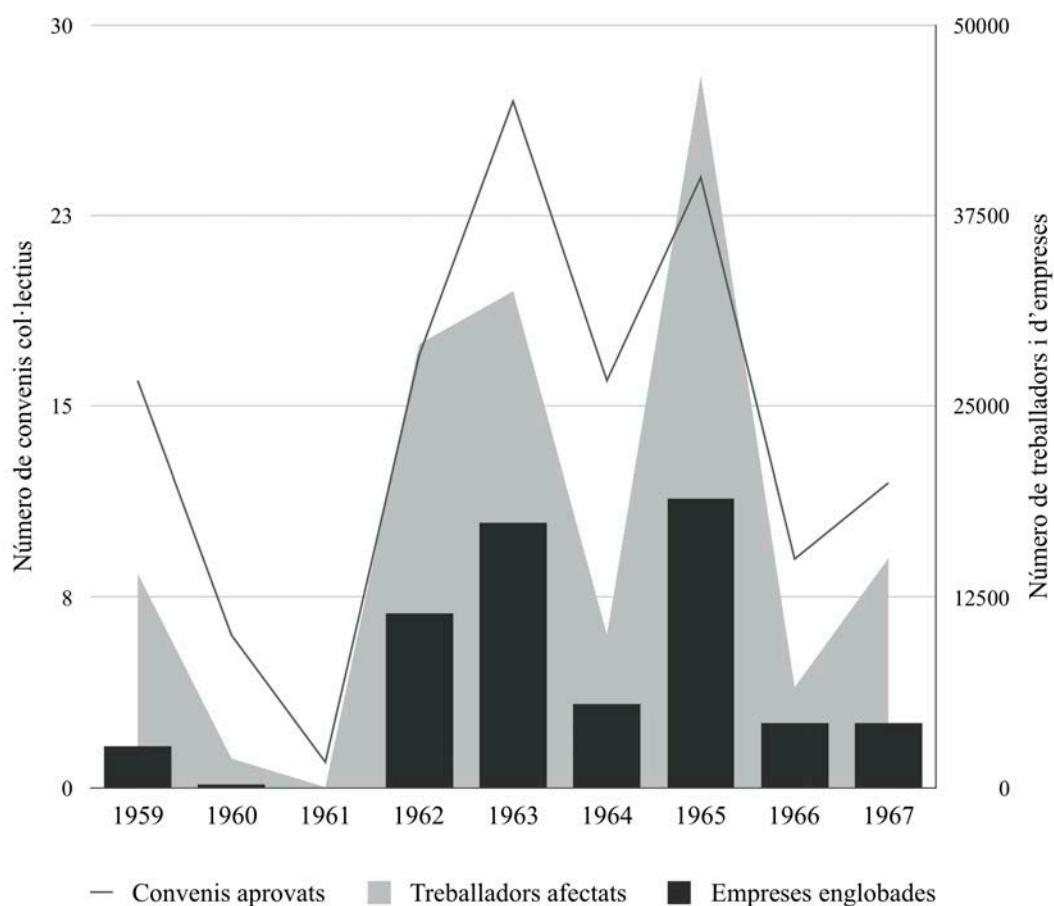
²⁵⁶ "Cap a la preparació de la Vaga General Política", *Treball*, n. 242, gener de 1963.

²⁵⁷ Aquestes foren les províncies més conflictives durant el franquisme, cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, pp. 100-119.

²⁵⁸ Àlex Amaya: *El acelerón sindicalista*, p. 147.

uns cinc mil jornalers.²⁵⁹ Però després de les vagues de 1962 es va experimentar un gran increment en el número de convenis aprovats i de treballadors als què afectaven. Així, entre 1959 i 1961 s'havien aprovat vint-i-tres convenis col·lectius que afectaven a poc menys de setze mil treballadors; mentre que només el 1962 es van aprovar disset nous convenis que englobaven més d'onze mil empreses i gairebé trenta mil treballadors. Però el salt a partir d'aleshores va ser extraordinari, doncs el 1963 s'hi van aprovar vint-i-set nous convenis que afectaven a 32.527 nous treballadors.²⁶⁰

Gràfic 5. Implantació de convenis col·lectius a la província de Tarragona, 1959-1967

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OSE, 1967, ACMT.

²⁵⁹ "La singular transcendència del Convenio Provincial Agrícola", *Diario Español*, 16/8/1959.

²⁶⁰ Organización Sindical Española: *Estadísticas de convenios colectivos de trabajo*, Madrid, OSE, 1967, p. 193, Archivo Central del Ministerio de Trabajo (ACMT). Cfr. "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1962", 1963, AGA, Gobernación, Tarragona, c. 44, llig. 11331; "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1963", 1964, AGA, Gobernación, Tarragona, c. 44, llig. 11463, cp. 3.

El 1967 més de 155.000 treballadors de les comarques de Tarragona i Terres de l'Ebre es trobaven subjectes a 128 convenis col·lectius, més que les províncies de Lleida i Girona juntes. Unes dades que donen fe de l'esforç des de dalt en l'extensió dels convenis a partir d'aquell moment, que casava amb allò comunicat pel ministre de governació al governador civil Rafael Fernández: «evitar que las mejoras salariales [...] se produzcan por cualquier otra razón que no sea el aumento de la productividad».²⁶¹ Un procés experimentat arreu, amb independència de la capacitat de contestació del moviment obrer amb anterioritat. Tant és així que a finals de la dècada les condicions laborals de més de sis milions de treballadors de tot l'Estat estarien reglades per convenis col·lectius.²⁶²

Com s'ha esmentat, ja abans dels convenis s'havien produït negociacions entre empresa i treballadors a esquenes de l'Organització Sindical. En les indústries catalanes amb major capacitat de pressió —fonamentalment, les grans metal·lúrgiques barcelonines— l'extensió de la negociació col·lectiva va significar, de facto, un retrocés de les conquestes aconseguïdes amb anterioritat, i en especial durant la primavera de 1962. La introducció de negociacions empresa per empresa, amb els seus propis tempos, desactivava la possibilitat d'actuacions coordinades que superessin aquest marc, fet que va ser aprofitat pels patrons per donar marxa enrere als pactes negociats al calor de les protestes. En efecte, la implantació dels convenis col·lectius va desactivar el mecanisme de les vagues en cadena sobre les que se sustentava la lectura comunista del cicle d'acumulació de conflictes de 1956-1962. Amb ells es lligava ineluctablement els salaris a la productivitat, tal i com exigia el model de desenvolupament econòmic imperant, i es limitava, d'aquesta manera, la inflació que va produir l'increment salarial derivat de les pressions obreres a les darreries de la dècada anterior.

Si per a algunes grans empreses del cinturó industrial barceloní la implantació dels nous convenis col·lectius va suposar, de facto, un retrocés en les seves condicions laborals, per la classe obrera tarragonina la perspectiva no era tant falaguera com es podria arribar a pensar. Certament, la introducció del salari mínim de seixanta pessetes diàries el gener de 1963 va suposar una millora en els sous de moltes treballadores i treballadors de fàbriques sense capacitat de negociació, però la contrapartida «productivista» que suposava aquella mesura —doncs implicava que la resta del salari havia de lligar-se a l'increment de la

²⁶¹ "Informe cicular sobre conflictos laborales", 7/11/1962, p. 9, AHPT, GC, c. 4367, exp. 1207.

²⁶² Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, p. 91.

producció— va topar amb la resistència d'algunes plantilles. A la Tabacalera, per exemple, un grup de treballadors es va negar a percebre les primes per producció i exigien que l'increment s'apliqués a tota la plantilla per via del salari base:

Entre los trabajadores de la Tabacalera de esta Capital, en total unos 900 productores de ambos sexos, reina malestar, motivado, según ellos, a que la Empresa trata de aplicarles el sueldo mínimo de 60 pesetas establecido desde primero de año, en las gratificaciones que vienen percibiendo y no en el sueldo que es lo que ellos creen tener derecho. Como consecuencia de ello, el turno de la mañana del día de ayer [per 15 de març] al entregarle la paga correspondiente a la primera quincena del corriente mes y diferencias de sueldo de los de enero y febrero último, se resistieron a percibirlo, si bien terminaron en su totalidad aceptándolo, pero del turno de la tarde, unas 105 mujeres se negaron a percibirlo.²⁶³

No fou l'única fàbrica on s'exterioritzà el malestar. Un dels sectors amb major tradició a la ciutat, els portuaris, també van plantejar alguns conflictes de baixa intensitat a través de la negativa a percebre el seu salari, «ya que no se abona igual cantidad [salarial] a todos los que efectúan idéntico trabajo».²⁶⁴ Altre tant succeí a la hidroelèctrica ENHER, amb conveni propi d'empresa. Segons informava la guàrdia civil, a mitjans de 1962 els treballadors d'ENHER a Tarragona se'ls va deixar d'aplicar la reglamentació del ram de l'aigua, gas i electricitat —com era vigent a la resta de la companyia— fins que van adonar-se que es trobaven sota l'empara del ram de la construcció.²⁶⁵ Una quarantena de treballadors de la hidroelèctrica es van personar als locals del sindicat vertical, la Central Nacional de Sindicats (CNS), a la Rambla Nova, reclamant que hi intercedissin d'acord amb les seves demandes, tot advertint-los que estaven disposats a anar a la vaga.²⁶⁶ Els exemples en aquest sentit són múltiples. Aquesta reorganització laboral que s'aniria implementant al llarg dels anys seixanta es feia d'esquenes als treballadors i es negociava des de dalt per uns enllaços sindicals i jurats d'empresa mancats de representativitat entre els seus companys de plantilla. Els treballadors de la construcció, per exemple, es lamentaven al respecte: «Los convenios *colectivos* del ramo de la construcción, se montan y fabrican a nuestras espaldas

²⁶³ "Malestar social entre trabajadoras de la Tabacalera", 16/3/1963, AHPT, GC, c. 4367, exp. 1179.

²⁶⁴ "Desavenencias entre obreros portuarios", 9/5/1964, AHPT, GC, c. 4367, exp. 1185.

²⁶⁵ ENHER es va fundar el 1946 amb l'impuls de l'INI i va construir, entre 1951 i 1973, les centrals hidroelèctriques de Bono, Llesp, el Pont de Suert, Escalles, Boí, el Pont de Muntanyana, Caldes, Canelles, Santa Anna i Baliera, els salts de l'Ebre, els del Cinca i va participar en la construcció de les centrals tèrmiques del Besòs i de Vandellòs. Cfr. Llorenç Sánchez Vilanova: *L'aventura hidroelèctrica de la Ribagorçana. ENHER i la seva influència en la transformació socio-econòmica de l'Alta Ribagorça*, La Pobla de Segur, Associació d'Amics de l'Alta Ribagorça, 1991.

²⁶⁶ "Malestar entre los trabajadoras de la ENHER", 6/6/1963, AHPT, GC, c. 4367, exp. 1181.

por los capitalistas y sus servidores, los burócratas verticalistas, [...] sin que a los trabajadores se nos ofrezca la posibilidad de opinar, situándonos ante el hecho consumado».²⁶⁷ D'aquí la centralitat que prendria l'acció a través del sindicat vertical per al nou moviment obrer en l'ocupació dels càrrecs d'enllaç i jurats d'empresa; però no únicament, ja que també va resultar clau l'aposta que realitzaren alguns sectors de la dictadura per mirar de sortir de l'atzucac polític en què es trobaven aleshores.²⁶⁸

En efecte, si 1962 fou un any rellevant per a l'oposició, no fou menys significatiu per a la dictadura. La conflictivitat obrera va adquirir aquella primavera una dimensió política producte de la pròpia força, però també perquè diverses tendències dins el franquisme s'hi van abocar per traçar un nou rumb per al règim. La pulsio entre els projectes de reforma que sostenien tecnòcrates i falangistes, combinats amb una situació social i política en plena ebullició, després d'anys de silencis i monolitisme, feia pensar en una evolució del règim diferent a la que es va donar. L'oposició sempre va negar aquesta possibilitat en públic, però van romandre amatents al seu desenvolupament en privat.²⁶⁹

Si per un costat pressionaven els sectors tecnocràtics vinculats a l'Opus Dei i personalitzat en figures com les del ministre d'Indústria Gregorio López Bravo o el nou ministre sense cartera Laureano López Rodó, la pretensió fonamental dels quals era dotar la dictadura d'una legitimitat d'exercici a través d'un *il·limitat* creixement econòmic; per l'altre, hi havia gent com el falangista José Solís Ruiz, ministre secretari general del Movimiento i també delegat nacional de l'OSE, que va veure en les vagues de 1962 la confirmació que calia modernitzar les institucions de l'Estat per donar cabuda a les demandes d'una societat que estava canviant a passos agegantats. Solís confiava que si es propiciava la participació obrera al sindicat vertical es podria reconduir el descontent dels treballadors per lleres oficials i aconseguiria sostreure'l a la influència dels grups d'oposició.

També Manuel Fraga Iribarne seria una figura que irrompria amb força en aquell moment i que passaria a ocupar el Ministeri d'Informació i Turisme després de la crisi governamental de 1962. El seu ascens anava més enllà d'ordir una resposta comunicativa a

²⁶⁷ "Proyecto de programa que las Comisiones Obreras de la construcción de Cataluña proponen a todos los trabajadores del ramo", agost de 1969, p. 3, AHPCE, Fons Movimiento Obrero (MO), Sèrie Comissió Obrera Nacional de Catalunya (CONC), Construcció, c. 85, cp. 1/4.2.

²⁶⁸ Al respecte dels plans per revifar l'OSE, cfr. Àlex Amaya: *El acelerón sindicalista*, per a la disjuntiva de 1962, especialment les pp. 231-253.

²⁶⁹ Sobre els projectes de tecnòcrates i falangistes i l'evolució del règim durant els anys del «desarrollismo político» dels seixantes, cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *La anatomía del franquismo*, pp. 47-137.

les vagues obreres i atenyia a un episodi internacional de gran transcendència per a l'Espanya franquista. El febrer de 1962 el govern espanyol havia iniciat negociacions en vistes a integrar-se a la Comunitat Econòmica Europea que, nascuda feia un lustre, s'havia configurat com un marc extraordinari per al creixement econòmic. En el IV Congrés del Moviment Europeu celebrat a la ciutat alemanya-occidental de Munic durant el mes de juny, una delegació espanyola formada per 118 representants de l'oposició interior i de l'exili —que abastaven corrents ideològiques des de la democràcia cristiana al liberalisme i la socialdemocràcia—, van aconseguir que s'aprovés una resolució que supeditava l'ingrés de l'Estat espanyol a la CEE al restabliment de les llibertats democràtiques.²⁷⁰ Aquest percaç no impossibilitava per ell mateix l'escomesa dels tecnòcrates de mantenir el creixement econòmic, però sí que obligava al règim a atenuar algunes de les seves facetes més autoritàries i homologar al capbaix les exigències democratitzadores i garantistes que reclamaven els organismes internacionals. La fita bé que ho valia i els franquistes, certament molt aïrats en públic, en privat es van mostrar disposats a oferir gestos per tal d'aconseguir integrar plenament l'economia espanyola a la pròspera conjuntura del capitalisme europeu que la CEE garantia.

En aquest sentit, el subtil equilibri entre accés i control de la informació va ser un dels camps on va destacar Manuel Fraga durant la seva primera etapa ministerial, l'assoliment més destacat del qual va ser la promulgació d'una nova Llei de Premsa el 1966 que, si d'una banda eliminava la censura prèvia, de l'altra, estava lluny de garantir drets d'expressió i d'imprensa, doncs la nova legislació contemplava un ventall d'actuacions sancionadores que anaven de la penalització econòmica al segrest i que, en definitiva, va propiciar l'autocensura dels mitjans. Fraga havia estat sempre un home del Movimiento, i si bé no s'avenia amb les formes grolleres i demagògiques de Solís, doncs el gallec es creia una persona amb més classe, no obstant això, ambdós donarien conjuntament la batalla en el si del règim per fiançar la posició falangista en la pugna per l'hegemonia dins el reformisme franquista dels anys seixanta. A diferència de l'elitisme despolititzador dels tecnòcrates, els falangistes cercaven l'adhesió activa del poble espanyol al seu projecte feixista. En aquest extrem, l'OSE s'erigia com el millor instrument per insuflar vida al partit únic i, des d'allí, aconseguir recuperar l'espai polític que havien perdut en benefici dels tecnòcrates de l'Opus Dei.

²⁷⁰ Sobre aquesta cimera europea, cfr. Jordi Amat: *La primavera de Múnic. Esperanza y fracaso de una transición democrática*, Barcelona, Tusquets, 2016.

3.2. RUTES D'ANADA I TORNADA: EL DESPLEGAMENT DEL PSU A LES COMARQUES DE CATALUNYA

El període 1951-1962 s'ha interpretat com una llarga fase transitòria caracteritzada pel basculament de l'antifranquisme des d'una acció política-propagandística a una activitat social i de masses. És a dir, durant aquell període s'hauria produït un canvi substancial en l'antifranquista, que hauria passat de ser una mena d'*agitador* a ser un activista amb capacitat d'incidència en els moviments socials. Però quina era la base humana sobre la que podia formar-se un contingent nombrós d'activistes? Un informe de 1959 destinat a conèixer les forces vives del PSUC a Catalunya pot servir per valorar la seva presència territorial. Més enllà de la Gran Barcelona l'informe comptabilitzava cinquanta-tres «militantes aislados» d'un total de 165 a comarques, unes xifres que palesen el nivell de dispersió dels comunistes a finals d'aquella dècada i, al mateix temps, que la reconstrucció del PSUC havia estat eficient al cinturó industrial barceloní, amb més d'un centenar de militants organitzats.²⁷¹

Tot i que els números tenen un caràcter aproximatiu, podem, amb tot, donar crèdit a la distribució territorial de la militància i intentar comprendre les dificultats d'aquell 67% del PSUC per a ultrapassar els seus propis cercles; unes dificultats enormes, doncs molts d'ells residien en petites poblacions, on el control social dels seus habitants era major que a les ciutats del cinturó industrial de Barcelona, i on l'estructura productiva no contribuïa a la concentració de multituds dins les que optar a l'anonimat o a esperonar mobilitzacions col·lectives. En aquell context, què podia fer un comunista a comarques? López Raimundo va sintetitzar d'una manera excel·lent el quefer dels comunistes en aquells entorns; una afirmació que pot ser útil per pensar en els mitjans preferents d'actuació fins, almenys, les darreries de la dècada dels seixanta:

En comarcas lo más importante era dar fe de la existencia de la organización clandestina por medio de propaganda impresa y pintadas en las paredes, informar de lo que ocurría en el país y en el mundo, contrarrestar en la medida de lo posible los silencios y tergiversaciones de las publicaciones y radios franquistas, mantener la esperanza y aumentar el número de comprometidos en la labor de la oposición.²⁷²

²⁷¹ "Numero de militantes por provincias en Cataluña", 11/1959, AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 4.

²⁷² Gregorio López Raimundo: *Primera clandestinidad. Memorias*, vol. 1, Barcelona, Empúries, 1993, p. 51.

L'àmbit d'actuació per excel·lència dels comunistes fins aleshores havia estat entre els obrers. La dispersió i heterogeneïtat de la classe treballadora a comarques dificultava, però, la mateixa identificació dels obrers com a grup social auto-reconeixible amb interessos propis i comuns. Sovint els comunistes topaven amb la tebior de molts treballadors, més preocupats en mantenir els seus llocs de treball i evitar una assegurada repressió que per llençar-se a perilloses accions *polítiques* sense saber gaire bé d'on provenia l'impuls. Després del canvi tàctic de 1948, els successos de 1951 a Barcelona imposarien una nova forma de relació entre el PSUC, els militants i els treballadors. Una relació que es va consolidar en la nova política des d'ençà el 1956, any en que, a més, el PSUC va realitzar el seu primer congrés i va optar per traslladar la seva direcció a l'interior.

A partir d'aleshores es va imposar una nova estructura de partir i es va dotar els militants d'una major iniciativa política per a relacionar-se amb altres treballadors com a classe i no necessàriament com a comunistes, fet que tota volta influïa en la política presa pel PSUC.²⁷³ Aquella va ser la primera passa en la consolidació d'una presència estable dels grups comunistes en els entorns laborals d'arreu del país, una premissa que resultava imprescindible per tal d'estendre l'organització. Va ser a partir de la relació renovada entre classe obrera i antifranquisme que es va aconseguir ultrapassar les xarxes relacionals existents entre els membres clandestins del PSUC, que no passaven de ser petites cèl·lules *conspiratives*, i optar a influir a d'altres membres aliens als grupsclcs organitzats. L'extensió d'aquest procés es produí, primer, a les grans àrees industrials, per arribar, després, a les principals ciutats del país i, molt més tard, a comarques. Una expansió que dibuixava un seguit de cercles concèntrics des dels entorns barcelonins fins als més distants. Unes ones que s'havien deixat sentir nítidament amb l'expectació davant les vagues de 1962, però que a mesura que s'allunyaven dels seus epicentres la recepció era dèbil, esmorteïda per la manca de centres amplificadors. Aquesta qüestió no és baladí, doncs les xarxes sobre les que la conflictivitat s'expandia no eren preexistents, sinó que havien de ser creades pels militants obrers, utilitzant totes les possibilitats al seu abast.

Com s'ha vist, les onades vaguístiques de 1962 van deixar al descobert les fortaleeses de l'organització, però també les seves debilitats. L'escàs ressò que les vagues de 1962 i de 1963 van trobar fora de l'àrea industrial barcelonina apuntaven a problemes de fons a

²⁷³ Josep Román (Josep Serradell): "Informe sobre el estatuts del Partit i sobre els problemes d'organització", octubre de 1956, AHPCE, NR, Catalunya, c. 50, cp. 1/1.

resoldre. Amb les vistes posades en la dinamització de l'organització a les comarques, i amb les bases del moviment obrer establertes, en vies a ampliar-se i estendre's a la Gran Barcelona, la direcció del PSUC va considerar que existien les condicions per reconstruir les organitzacions del partit en les principals ciutats i poblacions d'importància d'arreu de Catalunya. Una reconstrucció que resultava fonamental per teixir una immensa xarxa de comitès per tot el territori nacional que organitzés el descontentament amb la dictadura arreu de Catalunya. Però aquella aposta estratègica que s'implementaria amb força entre 1963 i 1965 no podia desenvolupar-se en el buit. Ni tampoc bastava amb la implicació voluntarista dels militants del partit, doncs aquests necessitaven de bases humanes i materials sobre les que arrelar i créixer. Cap a finals d'aquella primera fase d'extensió, el responsable d'organització del PSUC hi reflexionava en el seu informe en el II Congrés del partit, l'agost de 1965. S'havien donat uns pocs passos, però calia anar més enllà i «posar dempeus una gran xarxa de comitès del Partit»:

Ens cal posar atenció particular en la creació de comitès del Partit a les ciutats i zones de les comarques catalanes on hi han concentracions obreres. Cert que en algunes d'elles hem fet progressos, i s'han creat bases d'organització per a desenrotllar una important activitat del Partit. Això, però, és insuficient.

Els passos endavant que fins ara hem donat en pobles pagesos i zones industrials de Catalunya, són una base molt seriosa que ens ha de permetre avançar ràpidament en aquesta direcció.

El posar dempeus una gran xarxa de comitès del Partit en els pobles i els centres pagesos de més importància, a les zones industrials fabrils de les regions de Catalunya, és una tasca que correspon a tots els comunistes. No podem deixar-la a l'eventualitat de que sorgeixi més o menys espontàniament. És un deure de tot militant comunista de Barcelona i altra gran ciutat, que per raons familiars o de relacions d'amistat, tenen contactes o coneixements amb altres llocs de Catalunya.²⁷⁴

No era quelcom que es pogués deixar a l'eventualitat i calia que s'hi impliquessin tots els militants del partit, fent ús extensiu dels contactes informals amb la gent dels seus pobles d'origen i, aquells, amb els seus coneguts; que se'n parlés en els seus entorns quotidians i que la xarxa s'anés fent espessa i per la què fluïssin els contactes, les consignes i, en última instància, els recursos organitzatius i militants de l'antifranquisme. L'extrem exemplifica com aquelles xarxes migratòries i els llaços de conterraneïtat dels migrants podien ser

²⁷⁴ Josep Román (Josep Serradell): "Informe de R. sobre organització", II Congrés del PSUC, agost de 1965, AHPCE, NR, Catalunya, c. 50, cp. 1/2, p. 13.

transitades en una doble direcció. Des dels pobles fins els nous entorns urbans, pel que fa a la mobilitat poblacional, i des d'aquells nous entorns cap als pobles, pel que fa als recursos militants.

En aquest sentit, el pagès esdevenia un front de treball fonamental per al PSUC, doncs permetia concretar en la majoria de les poblacions d'origen un àmbit d'actuació específic. Però, almenys, hi havia dos motius més. El primer tenia a veure amb la cultura política comunista, en la què la pagesia era l'aliada fonamental de la classe obrera. Però, en termes estratègics, cal dir que per un costat hi havia interès en organitzar tots aquells sectors que permetessin al PSUC potenciar «nous» moviment social; a més, d'aconseguir-ho i arribar a ser un dels principals grups polítics en el seu si, allò repercutiria en l'enfortiment orgànic del partit, tal i com estava succeint amb el moviment obrer de les grans ciutats. A més, el moviment pagès podia ser un element que contribuís a arribar allà on ben just quedaven reductes comunistes mancats de vida política. En aquest camí, el de l'impuls d'un nou moviment pagès, es contribuiria a teixir un ampli territori, el de comarques, per dotar al PSUC de la dimensió nacional i de classe que afirmava representar.

Cal tenir en consideració la dimensió *nacional* i de *classe* que definia el PSUC en el primer punt dels seus Estatus. L'afirmació anava més enllà de la retòrica, doncs tenia a veure amb la seva autopercepció, amb la seva identitat: aquell era el fet diferencial de la *rara avis* del moviment comunista internacional. El PSUC s'autodefinia com a «partit nacional català», «el partit polític de la classe obrera, guia i organitzador del moviment progressiu i revolucionari del poble de Catalunya». Es considerava, tanmateix, «la unió voluntària i combatent [...] dels lluitadors avançats de la classe obrera, dels pagesos, dels intel·lectuals, de tots els treballadors de Catalunya».²⁷⁵ No n'hi havia prou, doncs, en ser l'organització hegemònica en el moviment obrer de les grans ciutats, sinó que el PSUC havia d'assegurar-se la seva presència arreu de Catalunya, amb totes les complexitats socials que això comportava, per tal de garantir aquella dimensió nacional que afirmava representar.

Després de l'escomesa repressiva de 1951, l'organització comunista catalana havia tallat els fils de comunicació entre les seves cèl·lules i, des de 1952, aquestes es comunicaven directament amb la direcció a França, però no entre elles. Aquella situació es va allargar fins

²⁷⁵ Partit Socialista Unificat de Catalunya: "Estatuts aprovats pel I Congrés del PSU celebrat a primers d'octubre de 1956", reproduïts a *Boletín de Información*, n. 3 (147), suplement, març de 1957, p. 26. Disponible a l'AHPCE, NR, Catalunya, c. 50, cp. 1/1.

a les darreries de la dècada, i en algunes zones, més enllà.²⁷⁶ Precisament l'escomesa iniciada el 1963 perseguia capgirar aquella situació. Si bé la política d'establir dics estancs havia garantit la continuïtat orgànica del partit, aquesta es mostrava ineficient per bastir un moviment d'oposició efectiu al franquisme. En la correspondència interna del PSUC hi ha una carta que resulta representativa d'aquesta voluntat per connectar les organitzacions aïllades existents arreu de Catalunya. El partit necessitava una persona que sabés moure's en els entorns dels veterans comunistes, disposar d'experiència de la vida en la clandestinitat i no ser conegut per la policia. En un missiva de la direcció a un dels candidats a responsabilitzar-se del front de comarques, s'hi llegeix:

Celebramos que tu situación familiar se estabilice y que te estés convirtiendo en una persona común y corriente, pues ello acerca la fecha en que podrás incorporarte al trabajo activo. En esta perspectiva, consideramos que sería interesante que busques un trabajo de representante, a ser posible para viajar por los pueblos de la provincia de Barcelona o de Cataluña en general. Comprendemos que esto no es fácil y que posiblemente durante los primeros meses no conseguirás ganarte la vida. Para compensar estas dificultades de los primeros tiempos te adjuntamos diez mil pesetas, que debes destinar a este fin. [...] En cuanto estés trabajando de representante debes avisarnos para ir a verte y estudiar contigo lo que podrías comenzar a hacer.²⁷⁷

L'informe reiterava en diverses ocasions que calia evitar els contactes amb els «amics» no avalats prèviament, doncs no hi havia garanties que no fossin confidents de la policia. Tot plegat remet a la idea d'una xarxa de contacte desfeta, molt precària, que havia de refer-se a través de contactes personals, però sobretot amb noves persones disposades a suplir els veterans dirigents, massa cremats per endegar res amb possibilitats d'èxit. La responsabilitat de comarques finalment va recaure en Josep Pardell, qui havia dirigit el comitè local de Barcelona durant la dècada dels quaranta. Abans havia estat a la resistència francesa i, durant la dècada dels cinquanta, exiliat a París amb la seva muller i dos criatures.²⁷⁸ Pardell connectaria illes d'un mar que fins aleshores es creuava amb navegació de cabotatges. L'objectiu no era tant que el PSUC establís comunicació amb els seus militants, sinó que aquelles cèl·lules, exposades durant anys a la repressió i l'atonia de l'espera,

²⁷⁶ Antoni Lardín: *Obrers comunistes. El PSUC a les empreses catalanes durant el primer franquisme (1939-1959)*, Valls, Cosetània, 2007, pp. 110 i ss.

²⁷⁷ Carta de Gerard a Àngel, 2/4/1963, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 11.

²⁷⁸ Cristian Ferrer González: "L'home del mostrari tèxtil. Josep Pardell i l'antifranquisme a comarques", *L'Avenç*, n. 445, 2018, pp. 46-53.

connectessin amb les noves realitats que començaven a emergir en aquell mar revolt dels anys seixanta.

Mentrestant, el govern alternava el pal i la pastanaga amb aquell conjunt gens menyspreable de població treballadora que, amb absolutament tot en contra, resistia la implementació d'un nou sistema de relacions laborals que, a pesar del que digué la propaganda, estava lluny d'oferir-los una millora de les condicions de vida. La pastanaga era l'inconsistent discurs falangista de la participació; una retòrica insostenible sota el franquisme sense contraposar-hi el pal coercitiu que delimitava i constrenyia les lleres de la desavinença. I és que, de fet, la repressió que van deixar les protestes de 1962 ens parla que molt poc havia canviar en el si del règim. En total es comptabilitzen 312 condemnes en consells de guerra i fins 598 detencions durant l'onada vaguística a mans de la policia política franquista, la temuda Brigada Politico-Social (BPS).²⁷⁹

L'any 1963 va ser frenètic per als tribunals militars, que només entre el 20 de febrer i el 5 d'abril van jutjar 115 civils acusats d'activitats d'oposició, entre els quals hi havia dirigents destacats del PSUC, com Pere Ardiaca i Antoni Gutiérrez Díaz. Una sentència que no tenia a veure amb l'onada vaguística, però que difícilment pot ser observada al marge del context que aquesta inaugurarà, va aconseguir esglaiar l'antifranquisme, doncs retrotreia als anys de plom de la dècada de 1940. Es tractava de la condemna a mort del comunista madrileny Julián Grimau en un consell de guerra sumaríssim per successos de feia vint-i-cinc anys, durant la conflagració civil.²⁸⁰ Dos militants anarquistes, Francisco Granados i Joaquim Delgado, van ser igualment condemnats a mort aquell 1963 acusats d'haver atemptat contra la Delegació General de Seguretat, atac que anys després es demostraria que res tenia a veure amb ells.²⁸¹

La sentència contra Grimau va aixecar onades d'indignació internacional davant la constatació que havia sigut un procés sense garanties judicials i farcit d'irregularitats que alguns autors han definit com a crim d'Estat, amb proves construïdes ad hoc en una clara mostra de revengisme governamental que va arribar, fins i tot, a endarrerir la constitució del Tribunal d'Ordre Públic (TOP), el qual es trobava ja en una fase molt avançada. Tot apunta

²⁷⁹ Francisco Erice: *Militancia clandestina y represión. La dictadura franquista contra la subversión comunista (1956-1963)*, Gijón, Trea, 2017, p. 81. Sobre la BPS, cfr. Antoni Batista: *La Brigada Social*, Barcelona, Empúries, 1995.

²⁸⁰ Francisco Erice: *Militancia clandestina y represión*, pp. 186-187.

²⁸¹ Pere Ysàs: *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*, Barcelona, Crítica, 2004, p. 129.

que hi havia un interès governamental en garantir que l'anomenat *txequista* de Barcelona es postrés davant l'escamot d'excussió.²⁸² Com recordava l'aleshores ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga, encarregat de construir un discurs legitimador de cara a l'exterior de tant abjecta mort, la mobilització de l'opinió pública esperonada per l'«organización comunista internacional funcionó con su acostumbrada perfección, y la campaña tuvo una fuerza enorme».²⁸³ També a Tarragona tingué gran impacte l'excussió, prèvia brutal tortura amb defenestració des d'un segon pis inclosa, de Julián Grimau.

L'albada del 20 de maig de 1963 la carretera de València al seu pas per Torreforta es trobava farcida de centenars d'octavetes precàriament confeccionades amb paper de fumar, que recordaven el compliment d'un mes de l'assassinat de l'«heroi i fidel lluitador per la pau i la democràcia Julián Grimau».²⁸⁴ Les signava el comitè local del Partit Socialista Unificat de Catalunya. Molts eren els obrers que diàriament recorrien aquella ruta cap al seu lloc de feina, a una de les múltiples naus industrials i finques agrícoles que s'aglomeraven al costat sud de l'artèria viària, o en els petits tallers del barri portuari, a la zona centre de la ciutat, que la carretera de València connectava. El torrefortí d'origen murcià Francisco Andreo González era un d'ells. Es dirigia a la Serradora Prat, on treballava des de feia anys i que estava ubicada al carrer Reial. «Tira eso Paco, que eso son tonterías y lo único que te puede ocasionar es un disgusto, más vale que lo rompas», li va comentar el seu company Luis Amate, quan li va mostrar la troballa que havia fet aquell matí de camí a la feina. Desoïnt-lo, Andreo es va guardar l'octaveta a la butxaca i va decidir que faria alguna cosa de profit amb ella. Després de treballar, va sortir amb un altre company força major que ell, Juan Navarro Cantón, direcció a un taller mecànic proper al fòrum romà. Mentre ambdós pujaven pel carrer Vapor, en una zona coneguda com les cent escales, Andreo va encolar l'octaveta i la va enganxar a la paret.²⁸⁵

Per desgràcia seva, només uns pocs passos més endarrere, hi havia un Policia Armada fora de servei, Manuel Soto Recio, que «al llegar exactamente a dicho lugar pudo comprobar que se trataba de una octavilla, escrita en papel de fumar con una cruz Roja en la parte

²⁸² Sobre les irregularitats del cas Grimau, cfr. Juan Carlos Laviana (ed.): 1963. *Grimau, el último ejecutado de la Guerra Civil*, Madrid, Unidad, 2006. Igualment, segueix sent de referència l'obra de Juan José del Águila: *El TOP. La represión de la libertad (1963-1977)*, Barcelona, Planeta, 2001, pp. 75-141. Vegeu la relació entre l'ajusticiament de Grimau i el sorgiment del TOP a *ibíd.*, pp. 143 i ss.

²⁸³ Manuel Fraga: *Memoria breve de una vida política*, Barcelona, Planeta, 1980, p. 69.

²⁸⁴ Octaveta annexa a l'expedient contra Francisco Andreo González i altres, 20-26/5/1963, AHPT, GC, Direcció General de Seguridad (DGS), c. 4367, llig. 31, exp. 59.

²⁸⁵ Expedient contra Francisco Andreo González i altres, 20-26/5/1963, AHPT, GC, DGS, c. 4367, llig. 31, exp. 59.

superior y el texto siguiente "GLORIA A GRIMAU", escrito con letra de imprentilla y en color azul». ²⁸⁶ En arribar a la plaça de Ponent, Andreo i Navarro van emprendre camins diferents, just en el moment en que l'agent Soto Recio va trobar-se fortuïtament amb un altre company que tampoc estava de servei, a qui va demanar ajuda. Els policies van seguir Andreo fins veure'l entrar a un taller mecànic del carrer de Lleida, on havia de recollir la seva bicicleta, i van esperar que sortís per detenir-lo. Detingut Andreo, els agents fora de servei van conduir-lo a la comissaria de l'avinguda General Mola, enfront la Font del Centenari, on el van entregar juntament amb l'octaveta arrencada de la paret.

A l'interrogatori d'Andreo hi seguí la detenció de Juan Navarro i la investigació de quants treballadors de la serradora es consideressin susceptibles a col·laborar amb l'antifranquisme. Tant era la naturalesa d'aquesta «col·laboració». Molts dels interrogats eren joves obrers que, com Paco Andreo, s'havien guanyat la confiança dels seus companys de feina per la intermediació que feien periòdicament amb els caps de l'empresa en demanda de millores laborals i d'incrementos salarials. Altres eren persones amb edat suficient com per a que la seva vinculació amb l'*antifranquisme* es remuntés a l'època republicana i a la guerra civil i, per tant, prèvia a l'existència mateixa del franquisme com a règim. Però la temuda BPS no va aturar-se a la Serraria Prat, doncs durant la investigació va detenir i interrogar altres sospitosos habituals, a qui la BPS visitava sempre que es produïa alguna pintada o llançament d'octavetes de contingut antifranquista. Dos eren els fusters Benito Rey Corrales i Antoni Molins Palau, que als anys trenta havien estat afiliats a organitzacions d'esquerreres, l'un al PCE i l'altre a la CNT; el restant era el veterà comunista Leandre Saún, a qui, des que sortí de presidi, després d'haver-li estat commutada una pena de mort, la policia visitava assíduament al seu domicili, al carrer de la Merceria, a la Part Alta, a pesar de no tenir cap vincle aparent amb els detinguts. ²⁸⁷

La investigació dels cas de les octavetes va recaure en els membres de la BPS, Pedro Segundo Castillo i l'abjecte Atilano del Valle Oter, que van practicar detencions i escorcolls en busca d'alguna pista que els conduís a desarticular aquella cèl·lula del PSUC que havia començat a donar mostres que estava organitzada a Tarragona. En total, la BPS va practicar

²⁸⁶ Declaració de l'agent Manuel Soto Recio, 20/5/1963, AHPT, GC, DGS, c. 4367, llig. 31, exp. 59.

²⁸⁷ Expedient contra Francisco Andreo González i altres, 20-26/5/1963, AHPT, GC, DGS, c. 4367, llig. 31, exp. 59; Josep Pardell: "Carta de Sitges", 4/6/1963, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 11

deu detencions durant la seva investigació.²⁸⁸ «Los registros efectuados en los domicilios de los detenidos, resultaron infructuosos, no encontrándose propaganda de ninguna clase ni útiles para su confección», es lamentaven en el seu informe els agents de la BPS. Igualment, pel que fa a l'Antoni Molins i al Leandre Saún, s'hi assegurava: «se ha llegado a la conclusión de que están completamente al margen de toda actividad política».²⁸⁹ No podien estar més equivocats, almenys pel que fa al gandesà Leandre Saún.

Feia poc que els nuclis comunistes existents a la ciutats s'havien unificat i format un comitè local renovat, més acord a les noves realitats que emergien als marges de la ciutat. A la clandestinitat, els espais de direcció política solien estar reservats a gent que no comprometés ni la integritat física dels seus membres ni la continuïtat del comitè, pel que el més habitual era excloure aquells fixats per la policia, a qui internament s'anomenava «cremats». Des de la direcció nacional del PSUC, en nom de la qual actuava Josep Pardell, el altrament conegut com «Roure» o «Sitges», es va insistir en que seria convenient que Saún romangués al marge de la direcció local comunista, cosa que ell comprenia i acatava disciplinadament. Només la insistència d'un jove militant obrer va convèncer tothom, a pesar de les fortes reticències de Saún, que la vàlua i experiència del gandesà serien de gran ajuda per als temps que s'avenien.²⁹⁰

Tot i això, els riscos no eren pocs. Un registre sorpresa per part de la BPS al pis del matrimoni comunista format per Carme Casas i Leandre Saún a punt va estar de costar la detenció de Josep Pardell, quan aquests els feia una visita per a que el possessin al dia de l'estat de l'organització a Tarragona. Dos agents de la BPS van personar-se al pis per a registrar-lo en relació al llançament d'octavetes contra l'afusellament de Grimau. No és difícil d'imaginar que els tres militants del PSUC van deure quedar esglaiats. Sota cap concepte podien descobrir que un membre del comitè central, que vivia en la clandestinitat i del qual depenia l'organització comarcal catalana del PSUC, estava visitant els veterans comunistes a casa seva. Segons el testimoni de Carme Casas, Leandre va donar la benvinguda als policies, a qui va fer passar per a que escorcollessin, mentre que Carme va escapolar «Sitges» just darrere els agents per la porta de l'entrada. L'experiència de Pardell en la clandestinitat

²⁸⁸ Els detinguts foren Francisco Andreo, Juan Navarro, Luis Amate, Benito Rey, Antoni Molins, Leandre Saún, Manuel Arjona, José Arjona, Juan Valderrama i Francisco Valderrama. Cfr. Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 258.

²⁸⁹ IV Brigada Regional de Investigación Social: "Informe relativo a la aparición de propaganda subversiva en la ciudad de Tarragona", 26/5/1963, AHPT, GC, DGS, c. 4367, llig. 31, exp. 59.

²⁹⁰ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 4/6/1963, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 11.

no tenia gaire que envejar a la dels seus amfitrions i ja va sospitar que al portal del bloc hi podia haver un tercer policia vigilant l'entrada, pel que va romandre amagat a les escales fins que va sentir com sortien els socials i, un temps prudencial després, ell i el seu maletí de mostres de teixits van abandonar-lo també, confiant que no el detinguessin quan anés camí de l'estació del tren.²⁹¹ Leonor Bornaó, que havia estat enviada des de França a Barcelona aquell mateix 1963 per refer l'organització a la ciutat comtal després de la caiguda, l'any anterior, de l'aparell que dirigia Pere Ardiaca, corroborava el succés. En una missiva interna, que com era habitual estava xifrada per evitar revelar detalls que poguessin donar pistes a la policia en cas que caigués a les seves mans, hi relatava:

Casualmente me encontré con (10) [Sitges] por la calle. Estuvimos unos minutos hablando y me explicó lo que le había ocurrido en (11) [Tarragona]. Estando en casa del que había sido condenado a muerte [Leandre Saún] se presentó la policía para ver si él tenía algo que ver con el reparto de octavillas. Parece ser que el camarada los hizo pasar a otra habitación y (10) [Sitges] pudo salir de la casa. Después se enteró por otros camaradas de (11) [Tarragona] que habían hecho un registro en la casa y preguntado por el «señor que estaba allí», pero el camarada dijo que era un viajante, y no preguntaron más.²⁹²

Amb tot, la vàlua de Saún va fer que l'organització de Tarragona preferís tenir-lo prop, si bé mancat de responsabilitats en l'aparell organitzatiu més sensible. No tingué la mateixa sort el que la documentació identifica com a «camarada Luque» que, com Leandre Saún, també era ex pres polític i, a més, es trobava en una situació personal molt complicada, doncs durant força temps havia estat residint en les barraques del Francolí.²⁹³ En la correspondència interna dels comunistes, es llegia:

Bl[as] [Cipriano García] comunica que en (7) [Tarragona] la organización del P[artido] hace el vacío al Cda. (8) [Luque] ex preso y con muchos años de cárcel y que según Bl. siempre ha tenido buena conducta y merece recibir el calor y la ayuda política del P. para que a su vez él pueda contribuir al trabajo político del P. en el ambiente en que se mueve. Bl. teme que los Cdas de (7) [Tarragona] mezclen a este Cda. con el problema creado por un tal (9) [Leandro] (y que vosotros ya conocéis) y de ahí el vacío y aislamiento que le hacen. Bl. os pide que veáis esto con los Cdas de (7) [Tarragona].²⁹⁴

²⁹¹ Entrevista a Carme Casas Godessart, 1998, AHCONC, CBO.

²⁹² Leonor Bornaó: "Carta de Ángeles", 21/6/1963, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 11.

²⁹³ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

²⁹⁴ Josep Salas: "Notas de Emilio", 19/01/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 3.

No era inusual que l'assetjament policial cap als expresoners, junt amb el rebuig social que podia suscitar mantenir relacions de normalitat amb antics represaliats, facilités que alguns es fessin informadors de la policia. O, en tot cas, davant la reactivació del genoma de la por provocat per la inesperada visita de la Guàrdia Civil, hi haguessin que s'avinguessin a col·laborar amb el règim. Per regla general, si els mancaven avals de fidelitat als «camarades», els ex presoners esdevenien persones a evitar per tal de garantir el futur de les organitzacions.²⁹⁵ En el cas de Blas, l'extrem no està clar. Excés de zel, afers personals o realitats que calia superar per tal de garantir la integritat de l'organització i la seguretat dels seus membres; tot plegat, qüestions que se m'escapen i que no puc fer més que constatar llur existència i que dificultaven, encara més si cap, el treball clandestí.

Fóra com fos, el comitè local va augmentar la seva heterogeneïtat el 1963 en quedar integrat per gent de generacions i procedències diferents com Pilar Prades, Josep Espuny, Pere Barber, Manuel Arjona, Juan Aragón, José Arjona, Francisco Vilches, José Romero, Antonio López Hidalgo, Juan Sánchez, Eladio García, Edmundo Lamarca o Leandre Saún. Aquesta era part de la direcció local del principal partit organitzat a Tarragona.²⁹⁶ No n'eren gaires, encara. El seu epicentre fonamental era Bonavista, amb unes divuit persones organitzades en tres cèl·lules i uns pocs més sense enquadrar, que cap a 1965 n'arribarien a ser una quarantena a nivell de tota la ciutat.²⁹⁷

Pilar Prades Sabaté tenia trenta-dos anys quan va entrar a militar al PSUC el 1956. Era filla d'un exiliat republicà que havia mort a Mauthausen a mans dels nazis durant la segona guerra mundial. En tornar de França als anys cinquanta, es va instal·lar a Torreforta i aviat va entrar en contacte amb els comunistes del barri per a organitzar la lluita contra la dictadura. Encarregada de l'aparell de propaganda del partit tarragoní, Prades era la única dona que havia adquirit una posició destacada en el comitè local renovat de 1963. A ella s'atribueix l'autoria de les octavetes llençades en motiu de l'assassinat de Grimau, que hauria confeccionat amb l'ajuda dels Arjona amb una impremta de joguina comprada a Reus; una experiència d'impressora clandestina que havia adquirit publicant *Alerta*, el butlletí intern del PSUC tarragoní fins 1962.²⁹⁸ Que no hi haguessin gaires dones en els òrgans de direcció és

²⁹⁵ Marcial Sánchez Mosquera: *Del miedo genético a la protesta*, p. 152.

²⁹⁶ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

²⁹⁷ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 31.

²⁹⁸ Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

quelcom que no implica l'absència femenina en l'antifranquisme, ni molt menys.²⁹⁹ La cultura androcèntrica de l'època, que impregnava plenament l'oposició, sovint ha ocultat la funció fonamental exercida per les comunistes en la reorganització del PSUC a l'interior; un paper que en la clandestinitat adquiria una preponderància superior a l'aplicació estricta de la línia política del partit, doncs aquesta només era possible si existia organització que la portés a terme.

Quan a finals de 1954 Leandre Saún va sortir en llibertat, després d'una condemna a mort commutada per 30 anys de reclusió, quatre d'ells en règim d'aïllament, i nou anys de captiveri, va caure sobre ell una permanent vigilància policial que l'inhabilitava per a qualsevol treball polític d'entitat, com hem vist. En aquell context va ser la seva muller Carme Casas —que, com ell, havia participat en la resistència antifeixista a França durant la segona guerra mundial, havia col·laborat amb el maquis i havia reorganitzat el PCE a l'Aragó en la postguerra—³⁰⁰ qui es va dedicar a reteixir l'organització a través de contactes personals amb membres del PSUC que mantenien comunicació amb la direcció nacional: «jo servia d'enllaç amb tots els companys que havien estat a la presó i que van organitzar tot el PSUC de la província de Tarragona».³⁰¹ A partir de 1963 l'organització comunista va iniciar el seu desplegament fora de la Gran Barcelona.³⁰² A Tarragona, els diversos nuclis del partit es van coordinar, el contacte amb la direcció van quedar establerts i es va iniciar un treball polític de l'única manera en que pot concebre'la una organització leninista, des del contacte quotidià amb les masses. «Llavòrens ja va començar el treball organitzat del Partit a Tarragona. Va ser l'any que van afusellar a Grimau... A casa no ens deixaven, van vindre quan l'afusellament de Grimau van sortir una sèrie d'octavetes per Tarragona, i clar el primer puesto que van pensar va ser casa nostra. Van sotmetre casa nostra a un *xequio*, que no vulguis sapiguer».³⁰³

En una de les primeres reunions del comitè local que es van començar a celebrar aquell any no va passar per alt la detenció, a finals de maig, dels serradors Paco Andreu i Juan Navarro, acusats de propaganda il·legal. En correspondència interna dels comunistes, s'hi destacava que «obriers de signe catòlic en recolliren [d'octavetes] pel carrer i les enganxaren

²⁹⁹ Sobre el rol femení en les organitzacions d'oposició, cfr. Carme Molinero: "Dones i antifranquisme", a David Ginard (coord.): *Dona, guerra civil i franquisme*, Palma de Mallorca, Documenta Balear, 2011.

³⁰⁰ Cfr. Irene Abad i Iván Heredia: *Leandro Saún y Carmen Casas: organización política clandestina en la Zaragoza de los años 40*, Saragossa, Govern d'Aragó, 2008.

³⁰¹ Entrevista a Carme Casas Godessart, 1998, AHCONC, CBO.

³⁰² Cristian Ferrer González: "La fase expansiva...", pp. 22-23.

³⁰³ Entrevista a Carme Casas Godessart, 1998, AHCONC, CBO.

a les parets» i també que «dos d'ells foren detinguts». Era quelcom inèdit i apuntava a una certa predisposició social d'abandonar el setge als comunistes, doncs «les octavilles anaven signades [pel] PSUC i penso que ja deveu tenir-ne alguna [notícia], això fou la setmana passada i encara estan detinguts, no tenen cap classe de relació amb nosaltres». ³⁰⁴ Que uns treballadors que no havien tingut cap relació amb el comunisme agafessin octavetes signades pels comunistes en record d'un comunista afusellat i les fessin seves, exposant-se a que tot el pes repressiu d'una dictadura anticomunista caigués sobre les seves espatlles, era mostra de profunds canvis en la classe obrera i en les cultures predominants en el seu si. ³⁰⁵

Feia poc més d'un lustre que els comunistes s'havien fet càrrec d'aquestes transformacions en les noves generacions que entraven a l'adulthood i havien traçat una nova política per als temps que vivien. ³⁰⁶ Encara trigaria anys en materialitzar-se, però. Es tractava d'una generació a qui les estretors socials i l'exigüitat cultural havien despertat inquietuds que, en un context repressiu com el franquista, es polititzaven amb facilitat. En termes generals, eren un segment poblacional que estava mostrant major disponibilitat per a la mobilització social que generacions anteriors, en gran mesura perquè el record de la guerra civil ja no condicionava la seva actitud política i àdhuc vital de la mateixa manera que ho seguia fent sobre els seus pares. L'abandonament definitiu de la lluita armada comunista, més destinada a buscar una intervenció exterior que a enderrocar per si mateixa la dictadura, deixava als antifranquistes en exclusiva l'escomesa d'acabar el règim vencedor de la guerra civil; un objectiu que, estaven convençuts, només s'aconseguiria des d'amplis moviments de masses. Sens dubte, el context internacional va influir en aquest canvi estratègic, doncs era inoperant seguir apel·lant a la il·legitimitat d'origen del franquisme com a base d'agitació política en un moment en que l'ONU havia acceptat l'Espanya de Franco com a membre de ple dret.

Vint anys després del «cautivo y desarmado...», s'imposava sanar les ferides del conflicte, no per repartir culpes d'una guerra en la que tots eren culpables per igual, ni molt menys, sinó per trencar el relat legitimador sobre el què la dictadura sustentava el seu

³⁰⁴ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 4/6/1963, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 11.

³⁰⁵ La documentació interna dels comunistes confirma que Andreu i Navarro no eren militants del PSUC, no obstant això, atès que la policia els tipifica com a comunistes, així ho recull equivocadament Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 258.

³⁰⁶ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Barcelona, L'Avenç, 2010, pp. 15-24; Giaime Pala: *El PSUC. L'antifranquisme i la política d'aliances a Catalunya (1956-1977)*, Barcelona, Base, 2011, pp. 16-25.

domini. Per als comunistes, ja no importaria al costat de qui s'hagués combatut amb les armes, sinó el convenciment que calia un futur democràtic per al país. L'assumpció que tant sols un ampli moviment unitari basat en el rebuig al franquisme podia acabar amb la dictadura, obria el camí cap a una política que forçosament havia de ser diferent a l'existent durant el lustre antifeixista de la dècada de 1940.³⁰⁷ En aquesta política que propugnaven els comunistes els treballadors hi figuraven com a element central, com a la classe que havia de dirigir l'enderrocament del franquisme. Però no exclusivament. Encara que no ho explicités, en realitat, el PSUC assumia de facto una política que es volia interclassista, doncs al costat dels obrers s'hi esperava aglutinar altres sectors populars com intel·lectuals, empleats i, fins i tot, la petita burgesia nacional; a banda, és clar, dels pagesos, consubstancials en la seva cultura política, tal com simbolitza l'anagrama de la falç i el martell. No és res d'extraordinari: la voluntat dels comunistes de constituir-se en partits nacionals que aglutinessin amplis moviments populars, havia estat un contínuum des de l'època antifeixista. Els dirigents comunistes dels partits francès i italià, Maurice Thorez i Palmiro Togliatti, ja havien propugnat una política d'unitat nacional el 1944, que havia estat en la base del pacte social de la postguerra mundial en els seus països.³⁰⁸

A l'Espanya franquista hi havia, però, un afegitó que no era menor, doncs, per a la consecució d'una àmplia política d'aliances era imprescindible superar les múltiples divisions produïdes per la guerra civil. Divisions que no operaven només entre aquells que havien combatut a banda i banda de la trinxera, i que el franquisme es preocupava de mantenir-ne viu el record per a debilitar l'opció d'agrupar els damnificats per les polítiques del règim, sinó que també afectava al si de les mateixes forces republicanes, unes discrepàncies que afectaven molt especialment les relacions amb els propis comunistes:

Les generacions que han sorgit a la vida política després del 1939 no comprenen ni accepten que es mantingui com a línia divisòria dels catalans el costat en el que combateren durant la guerra civil. Tampoc no saben ni volen saber quines rivalitats enfrontaren de vegades en el passat, les organitzacions obreres i republicanes. Aquestes noves generacions constitueixen [els] nuclis més actius en la vida política de Catalunya i hi imposen la seva pròpia llei favorable a la reconciliació nacional. [...] Avui el més important és el substituir el clima de guerra civil i el règim de dictadura per un clima de concòrdia i un règim de democràcia. Es tracta d'instaurar un sistema que dongui al poble la possibilitat de decidir mitjançant eleccions lliures

³⁰⁷ Cfr. Geoff Eley: *Un mundo que ganar*, pp. 279-299.

³⁰⁸ David Priestland: *The red flag. A history of communism*, New York, Grove Press, 2009, pp. 204-211; Silvio Pons: *La rivoluzione globale*, pp. 160-177.

i democràtiques, el règim, el Govern i les lleis que vol. Es tracta d'aconseguir una situació en la qual cada partit polític, cada força social, pugui defensar lliurement les seves idees i els seus interessos en el marc de la legalitat democràtica, és a dir, respectant cadascun les idees i els interessos dels altres i acatant el veredicte popular expressat pel vot de la majoria del poble.³⁰⁹

Es tractava d'establir un nou eix rector de la vida política del país que disputés el vector maniqueu que havia imposat el franquisme per les armes des de 1936. Si per al règim la divisió política bàsica era entre els vencedors i els vençuts en la *Croada* del 1936-1939, els comunistes propugnaven una nova política que ubicava la disjuntiva fonamental entre els qui apostaven per mantenir la dictadura i aquells que aspiraven a que les solucions als problemes d'Espanya se resolguessin democràticament i en llibertat.

L'experiència passada, la presència d'una nova generació, plantegen a uns i altres la necessitat d'extirpar de la vida política de Catalunya i de tot Espanya les intoleràncies, els sectarismes i els extremismes. No es tracta de negar les diferències d'opinions i d'interessos que existiran mentre existeixin les classes. Es tracta que les discrepàncies polítiques poden discórrer entre els catalans sense necessitat d'encendre la guerra civil, dintre dels marcs de la lluita democràtica.³¹⁰

La reconciliació es concretava en un programa de mínims per aglutinar les forces antifranquistes que contemplava el restabliment de la Generalitat de Catalunya, l'amnistia general, el retorn de les llibertats civils i polítiques bàsiques, havia de garantir unes condicions de treball dignes en termes salarials i d'igualtat de gènere, sindicats independents per als treballadors, desmuntar les estructures d'intervenció franquista al camp, disminuir les despeses militars, establir aranzels per protegir la indústria i l'agricultura nacionals, llibertat de comerç amb els països d'arreu del món i no alineació amb cap dels blocs de la guerra freda.³¹¹ Era un gir que anava més enllà d'un canvi tàctic de 1948 i que, globalment, inaugurava una nova estratègia política. Certament era una estratègia imbuïda de voluntarisme i, si bé no donaria resultats immediats, resultaria fonamental a llarg termini per a l'antifranquisme en el seu conjunt. La nova política comunista obria una etapa que

³⁰⁹ Gregori López Raimundo: "La reconciliació necessària", *Treball*, n. 178, desembre de 1956.

³¹⁰ "Per la reconciliació nacional, per una solidaritat catalana", tesis polítiques aprovades pel I Congrés del PSUC, octubre de 1956, p. 14, AHPCE, NR, Catalunya, c. 50, cp. 1/1. Si bé la data que consta a la documentació és octubre, en realitat el congrés seva celebrar el mes d'agost de 1956. El canvi de dates correspon a mesures de seguretat per a protegir els participants de l'interior.

³¹¹ *Ibíd.*, p. 16.

ultrapassava la mera voluntat d'aplegar esforços per acabar amb el règim. D'acord amb la nova conjuntura internacional de distensió en la guerra freda, traçava per al futur una via catalana al socialisme —diferent a la soviètica i en qual l'URSS ja no figurava com el centre indiscutible del moviment comunista internacional— en la qual el pluralisme polític passaria a entendre's com a condició de possibilitat per a la revolució. Era una via que es mantindria indefinida fins a finals de la dècada dels seixanta, però que s'anà concretant posteriorment i l'origen de la qual es trobava en aquells moments.³¹²

Però més enllà dels futuribles, la qüestió fonamental era la substitució pacífica de la dictadura, la implementació d'un règim democràtic i la recuperació de les llibertats nacionals de Catalunya. La viabilitat d'aquesta nova política, segons l'entenien els comunistes, es basava en una lectura distorsionada de la realitat, segons la qual hi havia mostres que la coalició contrarevolucionària, vencedora de la guerra, tenia esquerdes per les què s'escolava aigua i que, d'incrementar-hi la pressió, amenaçava enderrocar. És cert que hi havia grans dosis d'imaginació en aquesta lectura i que el franquisme estava lluny de col·lapsar, més bé el contrari, doncs es trobava a finals dels cinquanta en una època dolça de creixent reconeixement i consolidació, però també ho és que, com hem vist en el capítol anterior, no eren pocs els cristians que estaven desencantats amb un règim que es deia catòlic però que no el practicava en el seu fonament més elemental: l'amor al proïsme. La política de reconciliació nacional tingué major rellevància en el si de la pròpia cultura comunista que entre els catòlics. La nova línia política obligava els militants del PSUC a trencar el setge imposat per la resta de forces republicanes i els impel·lia a col·laborar activament amb els obrers enquadrats en organitzacions catòliques, procés en que les dues cultures polítiques van transformar-se.³¹³

El canvi estratègic de 1956 començaria a materialitzar-se amb les experiències de 1962 i els replantejaments tàctics posteriors, que fiançarien la col·laboració entre cristians i comunistes, els quals serien fonamentals per al naixement de Comissions Obreres. De fet, ja durant el darrer cicle de conflictivitat de 1962 algunes organitzacions catòliques van trobar en les vagues motius per a enfortir llurs posicions crítiques amb el règim, cosa que va facilitar

³¹² Giaime Pala i Tommaso Nencioni: "La nueva orientación de 1968. El PCE-PSUC ante la Primavera de Praga", a Giaime Pala i Tommaso Nencioni (eds.): *El inicio del fin del mito soviético. Los comunistas occidentales ante la Primavera de Praga*, Mataró, El Viejo Topo, 2008; Emanuele Treglia: "La elección de la vía nacional. La Primavera de Praga y la evolución política del PCE", *Historia del Presente*, n. 16, 2011, pp. 83-96.

³¹³ José Babiano: "La política de Reconciliación Nacional y sus repercusiones en el movimiento obrero (breves notas)", *Papeles de la FIM*, n. 24, 2006, pp. 175-179.

i propiciar els contactes entre treballadors d'adscripció comunista, socialista, anarquista i catòlica, que a partir d'aleshores serien fluïts i que prefiguraven un ampli espai d'actuació en el marc dels sindicats verticals i en les mateixes empreses.³¹⁴ I d'aquests contactes primigenis es passaria a recórrer camins convergents en la tàctica de penetració en les estructures de l'OSE.

3.3. UN NOU MODEL ORGANITZATIU: LA COMISSIÓ OBRERA DE TARRAGONA I LA SEVA ARTICULACIÓ NACIONAL

Tot i el seu origen espontani, la majoria de grups antifranquistes aviat van comprendre el potencial de CCOO per a l'organització i la mobilització obrera i s'hi van involucrat en consolidar-les. Eren un moviment que es definia com a sociopolític, la voluntat del qual era la d'actuar obertament i emparant-se en la legalitat vigent, sense renunciar, però, a actuacions il·legals, molt especialment la vaga i la manifestació al carrer. L'assemblea de treballadors era l'òrgan bàsic de CCOO, si bé en la majoria de casos els activistes que les impulsaven no sempre havien estat elegits formalment. Els seus membres podien ser enllaços sindicals i vocals en jurats d'empresa o simplement treballadors sense càrrecs a l'OSE. El més definitori de CCOO durant el franquisme va ser la seva voluntat per no convertir-se en un sindicat clandestí, doncs la seva actuació sempre aniria encaminada a actuar a la llum pública de forma legal, forçant l'OSE a realitzar reunions generals dels treballadors, des d'on CCOO millor podia traslladar les seves consignes i convocatòries d'acció al gruix de la classe obrera.³¹⁵

El context en el que sorgí el moviment va determinar la seva morfologia, però CCOO no van ser una mera conseqüència del context en si. És a dir, el model desarrollista del franquisme, en el centre del qual estaven els convenis col·lectius i el nou sistema de relacions laborals, no van prefigurar el naixement del moviment de CCOO, sinó que aquestes es van formar en la reacció de molts treballadors en contra d'aquell nou model de fordisme autoritari.³¹⁶ En aquesta dialèctica, les eleccions sindicals de 1963, i molt especialment les de

³¹⁴ Javier Tébar: "Cataluña 1962...", p. 270.

³¹⁵ Sobre CCOO durant el franquisme, cfr. Pere Gabriel (coord.): *Comissions Obreres de Catalunya, 1964-1989. Una aportació a la història del moviment obrer*, Barcelona, Empúries, 1989; David Ruiz (ed.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI, 1993.

³¹⁶ Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, pp. 127-128.

1966, van esdevenir fites fonamentals per al desenvolupament del nou moviment obrer, degut a la importància que es reservava als enllaços i, especialment, als jurats d'empresa en la negociació col·lectiva.

En efecte, amb anterioritat a la implementació dels convenis col·lectius, el paper desenvolupat pels càrrecs sindicals havia estat subsidiària. Certament, els comunistes van participar aviat en la seva elecció amb la finalitat d'obtenir tribunes d'agitació entre la plantilla,³¹⁷ mentre que altres forces antifranquistes, especialment socialistes i anarquistes, entenien aquella actitud com una via que legitimava el règim i demanaven l'abstenció a cada nova convocatòria electoral als sindicats. Això no obstant, el paper d'enllaços i jurats es va veure inusualment revalorat amb la funció negociadora que se'ls reservava en el nou sistema de relacions laborals que s'implementà als anys seixanta. El camí de maduració d'aquesta nova tàctica, sovint anomenada imprecisament com *entrisme*,³¹⁸ seria lenta i basada en experiències de prova-error. Si bé és cert que ja en les eleccions sindicals de 1963, que se celebraren el mes de juliol, es va registrar un increment en la participació i una disminució del número de paperetes blanques i nul·les, aquest procés va ser altament desigual segons cada fàbrica, cada localitat i cada comarca.

La dinàmica introduïda per la negociació de convenis i el paper que hi tenia l'OSE implicava la possibilitat d'iniciar una acció col·lectiva a partir dels enllaços elegits en el propi marc del sindicat vertical. Es va crear un espai on els militants obrers podien teixir xarxes de contacte i de coordinació entre diferents empreses sense necessitat de recórrer a reunions clandestines exclusivament entre aquells més convençuts. De retruc, aquella praxis desdibuixava les fronteres ideològiques que fins aleshores havien separat la militància obrera. Les organitzacions cristianes, com l'HOAC i la JOC, a pesar de poder moure's en la legalitat, s'havien trobat amb dificultats anàlogues a les del PSUC per mobilitzar els

³¹⁷ Antoni Lardín: *Obrers comunistes*, pp. 200 i ss.

³¹⁸ Segurament el terme més adequat seria el d'*infiltració*. Contràriament, i en sentit estricte, l'*entrisme* consistiria en introduir-se dins una estructura a la que no s'és afí amb la finalitat d'ocupar-hi tots els espais i transformar-la des de dins. (Aquest seria el cas clàssic dels trotskistes amb els partits socialdemòcrates durant els anys trenta). Res més allunyat de la realitat, doncs l'objectiu dels comunistes quan s'infiltraven a l'OSE no era democratitzar el sindicat vertical —una estructura que no és que depengués de l'Estat, sinó que era una estructura d'Estat i, per tant, impossible de democratitzar sota el franquisme— sinó utilitzar els seus canals de participació per tenir contacte quotidià amb el conjunt de treballadors, i no únicament amb aquells que militaven en organitzacions clandestines. Entrats els anys seixanta, com veurem, es va revalorar el paper dels càrrecs sindicals en el marc de l'OSE per a negociar les condicions laborals dels companys de feina. L'oposició dins el sindicat vertical, a partir de llavors, treballaria en ajuntar les facetes d'agitació antifranquista i les d'arrancar millores per als treballadors.

treballadors, i tampoc havien aconseguit esquivar la repressió quan s'havien sumat a vagues que la legislació franquista tipificava com a delictes.

El 1962 organitzacions obreres catòliques havien constituït l'anomenada Aliança Sindical Obrera (ASO) com un intent d'aplegar esforços amb el que quedava d'UGT i CNT.³¹⁹ Però la incomoditat de les centrals sindicals històriques de participar en les eleccions a enllaços propiciaria a la llarga la sortida de socialistes i anarquistes, així com la convergència dels catòlics amb els comunistes a mig termini, els quals pretenien impulsar aleshores una plataforma àmplia que anomenaven genèricament Oposició Sindical Obrera (OSO).³²⁰ Per a les eleccions sindicals de 1963, doncs, militants d'ASO i OSO confluïrien en plataformes conjuntes en algunes empreses per a obtenir enllaços sindicals. La implantació de l'Aliança Sindical a Tarragona va ser inexistente. Si bé alguns obrers del PSUC constaten la presència de treballadors que s'adscriuen al socialisme a les empreses, tots coincideixen en assenyalar que, aleshores, enlloc estaven organitzats com a tal.³²¹ Tampoc he trobat indicis que apuntin a la presència de l'ASO que enquadrés treballadors catòlics a Tarragona. Hi ha, això sí, constància que alguns veïns de la zona van rebre per correu postal butlletins des d'Itàlia, però res fa pensar que ni tant sols fossin simpatitzants de l'ASO, ni molt menys militants actius.³²² Les embustades eren pràctica habitual d'organitzacions amb ínfima presència a l'interior i amb un aparell exterior preponderant com el cas d'UGT i el PSOE, que sabem enviaven també propaganda a Tarragona des de la barriada obrera de Clapham, al sud-oest de Londres, o des de la ciutat nord-americana de Chicago.³²³

Per ponderar millor el cas d'aquest estudi, convé fer una panoràmica més àmplia del nou moviment que va emergir durant els anys seixanta i que a la segona meitat de la dècada començaria a brotar dèbilment a Tarragona. A la zona del Gran Bilbao, l'organització per fer

³¹⁹ Sobre l'ASO, cfr. David Ballester: *Els homes sense nom. L'exili i la clandestinitat de la UGT de Catalunya (1939-1976)*, Barcelona, Viena ed., 2003, pp. 256-274.

³²⁰ Convé advertir que l'OSO no era una organització sindical impulsada pels comunistes en sentit estricte, sinó el nom amb el que aquests denominaven genèricament el moviment multiforme i plural format per enllaços, assemblees obreres de fàbrica, de ram, de localitat, etc. Era, en definitiva, el nom amb el que denominaven el moviment amb el que pretenien potenciar les lluites obreres. De fet, durant aquests anys és comú que a la documentació del PSUC aparegui indistintament Comissions Obreres, Comissions Obreres d'Oposició Sindical, Oposició Sindical Obrera, etc. Sobre aquesta confusió a redós de l'OSO, cfr. Rubén Vega: "Las fuerzas del trabajo: los comunistas en el movimiento obrero durante el franquismo", a Manuel Bueno i Sergio Gálvez (eds.): *«Nosotros los comunistas»*, especialment les pp. 325-336.

³²¹ Entrevistes a José Arjona Luque, 2001; Ricardo Gil Gómez, 2001; Manuel Martín Bravo Aragüete, 2001-2002, totes a AHCONC, CBO.

³²² "Boletín de la Alianza Sindical Obrera de España, dirigido a Ricardo Montoñola Filella", 23/3/1964, AHPT, GC, DGS, c. 4367.

³²³ "Cuenta de haberse recibido propaganda subversiva", 30/3/1964, AHPT, GC, DGS, c. 4367.

front la repressió arran l'onada de 1962 va propiciar que aquelles comissions obreres —en minúscula— que es formaven i desapareixien amb cada conflicte, prenguessin una dimensió estable. Així fou com, poc abans de les eleccions sindicals de 1963, a les que decidiren no participar en no haver aconseguit la readmissió dels acomiadats, naixia la Comissió Obrera Provincial de Biscaia.³²⁴ Es traçava un camí que aviat es recorreria arreu. Si bé les CCOO biscaïnes foren les primeres, el model que s'expandiria no seria el seu, sinó el madrileny; certament, mai d'un mode mimètic i sempre adaptat a les necessitat concretes. A la capital espanyola, a diferència del cas basc, no es va conformar extramurs del vertical, sinó en el seu propi si. El 2 de setembre de 1964 es reuniren enllaços i jurats d'empreses del metall madrilenyes per conformar la Comissió Obrera del Metall de Madrid. El camí s'havia iniciat al mes de març, quan una comissió de metal·lúrgics va lliurar un document on constaven les seves reivindicacions laborals als delegats del III Congrés Sindical de l'OSE. Al llarg del mes de setembre aquella comissió va dotar-se d'una estructura orgànica i d'una coordinadora, la qual estaria formada per nou comunistes, dos catòlics, un falangista d'*esquerres* i un reduït nombre de militants obrers sense adscripció política.³²⁵

Altrament, el procés català fou inicialment molt més accelerat i menys centrat en els treballadors del metall que en el cas madrileny. Les pràctiques unitàries que s'estaven produint des de baix en diverses indústries donarien un salt qualitatiu l'octubre de 1964 quan seixanta treballadors de nou sectors econòmics —no de rams, com s'organitzaven a l'OSE— van reunir-se a l'església de Sant Miquel de Cornellà de Llobregat per tal de constituir una Comissió Obrera (CO). A l'igual que els madrilenys, la fi també era exigir a la CNS una sèrie de reivindicacions laborals. Entre els reunits hi havia enllaços sindicals i altres que no ho eren; treballadors que estaven enquadrats en les organitzacions de l'ASO o militants del PSUC, si bé molts altres no tenien cap militància política. Naixia llavors la Comissió Obrera Provisional de Barcelona, formada per nou representants de nou rams productius, que ideològicament mantenien l'equilibri garantit per la presència a la coordinadora de tres comunistes, tres catòlics i tres obrers sense adscripció.

³²⁴ Pedro Ibarra i Chelo García: "De la primavera de 1956 a Lejona 1978. Comisiones Obreras de Euskadi", a David Ruiz (ed.): *Historia de Comisiones Obreras...*, pp. 111-140.

³²⁵ José Babiano i José Antonio de Mingo: "De la comisión de enlaces y jurados del metal a la unión sindical de Madrid: las comisiones obreras madrileñas durante el franquismo", a David Ruiz (ed.): *Historia de Comisiones Obreras...*, pp. 191-214.

El PSUC es va implicar en dotar aquella CO Provisional de representativitat a través de la incorporació de noves CCOO de fàbrica que existien o que s'anaven creant, pel que aviat va créixer i es va aconseguir una articulació de nivell de rams. Una articulació per rams, però també per localitats, que seria característica de les CCOO de Catalunya. En la I Assemblea General de CCOO, celebrada el 20 de novembre de 1964 a l'església de Sant Medir del barceloní barri de la Bordeta, van assistir-hi entre 250 i 300 obrers, dels quals només vuit eren dones. Eren treballadors del metall, del tèxtil —especialment del ram de l'aigua—, de la construcció, de químiques, d'arts gràfiques, de la fusta i la banca. Ideològicament n'hi havia del PSUC, però també catòlics de l'HOAC i la JOC, altres del Moviment Socialista de Catalunya (MSC) o del Front Obrer de Catalunya (FOC),³²⁶ així com militants de les organitzacions que formaven l'ASO i, per suposat, un bon grapat d'independents.³²⁷

La morfologia organitzativa d'aquest moviment en construcció depenia en gran mesura de les necessitats i les dinàmiques locals del moviment obrer. Mentre a Biscaia l'origen de CCOO havia estat totalment clandestí i apartat dels organismes institucionals que enquadraven els treballadors sota el franquisme, a Madrid havien sorgit al si del mateix sindicat vertical, se servien dels seus locals i, a l'estar formades exclusivament per enllaços obrers i jurats d'empresa, els seus membres comptarien amb certa cobertura legal. A Catalunya, contràriament, l'OSE s'havia mostrat com un organisme molt més refractari a la participació dels treballadors i aquests, per la seva banda, havien aconseguit fins aleshores obtenir llur reivindicacions amb les distintes onades de protesta dels darrers anys i, per tant, des de fora de l'OSE. Com s'ha explicat, però, el canvi en el sistema de relacions laborals i la introducció paral·lela dels convenis col·lectius havia alterat aquesta dinàmica i revalorat el

³²⁶ L'MSC era una organització fundada el 1945 pel sector del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) encapçalat per Josep Rovira que va virar cap a la socialdemocràcia en la postguerra mundial, al que s'hi uniren militants escindits del PSUC, ERC i CNT. D'altra banda, el FOC era una organització formada el 1961 per estudiants d'adscripció catòlica agrupats en la Nova Esquerra Universitària (NEU), nascuda el 1958, que el 1963 es va federar amb les conegudes com organitzacions front: el Frente de Liberación Popular (FLP, altrament denominat «Felipe») a nivell espanyol i Euzkadi Sozialisten Batasuna (ESBA) al País Basc. Sobre les organitzacions front, cfr. Julio Antonio García Alcalá: *Historia del «Felipe» (FLP, FOC y ESBA). De Julio Cerón a la Liga Comunista Revolucionaria*, Madrid, CEPC, 2001. A Tarragona el FOC no tingué cap presència, mentre que l'MSC, sense efectius en el moviment obrer, es reduiria a l'adscripció personal d'algunes persones des de principis de la dècada de 1970, com el llibreter Ramon Marrugat. La bibliografia sobre l'MSC és escassa, però hi ha una panoràmica a Richard Gillespie: *The Spanish Socialist Party. A history of factionalism*, Oxford, Oxford University Press, 1989, pp. 184-191; vegeu-ne també referències a José Luis Martín Ramos: "El socialismo español", als annexos de l'edició espanyola de Donald Sassoon: *Cien años de socialismo*, Barcelona, Edhasa, 2001.

³²⁷ Carme Molinero i Pere Ysàs: "Comissions Obreres", a Pere Gabriel (coord.): *Comissions Obreres de Catalunya*, p. 52; Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, pp. 104-108.

paper dels enllaços i jurats en el moviment obrer. Així, no resulta estrany que les primeres CCOO de Catalunya estiguessin formades per treballadors de fàbrica i enllaços sindicals, un fet que prefigurava una major pluralitat interna en tots els seus nivells. És cert, però, que això suposaria unes majors dificultats de desenvolupament organitzatiu que l'hegemonia comunista a la CO del Metall madrileny permetia amb menor estira-i-arronsa entre els seus membres.³²⁸

A Tarragona també es formaria un moviment de CCOO, però el cas que ens até va tenir un origen diferent al d'altres indrets producte de les condicions particulars d'una ciutat immersa en un fortíssim i accelerat procés d'industrialització, però on hi mancava una tradició obrerista forta en aquells nous sectors que s'estaven instal·lant i, per tant, el moviment hagué de començar el camí pràcticament des de zero. Com gairebé arreu, el sorgiment d'aquest nou moviment obrer organitzat estigué inicialment molt lligat als militants de les organitzacions antifrancistes, i a Tarragona molt especialment al PSUC. Els comunistes tarragonins tenien obrers organitzats i amb directrius d'infiltrar-se als sindicats verticals des de finals de la dècada de 1950. El comunista Juan Aragón havia estat elegit enllaç sindical a García Alegre el de 1957 i el 1960, moment en que va conèixer el ferroviari Eladio García, amb qui anys després impulsaria CCOO a Tarragona. Foren els companys de feina qui animaren Aragón a presentar-se en demanda de millores laborals, però allò es donava en un context en què la política del partit —que aleshores ell seguia fonamentalment a través de les emissions de la Pirenaica i amb contactes directes amb la direcció a França— apuntava clarament cap a la infiltració a l'OSE com a millor mitjà per estar en contacte amb els treballadors i, així, amb ells, mirar d'acumular forces en contra del franquisme. Reorganitzat el PSUC de Tarragona, el petit grup d'obriers del partit es reunien clandestinament a indrets allunyats dels nuclis poblats, cercant en el camp els espais segurs que no trobaven a la fàbriques ni encara als barris de la ciutat. Unes coves properes al Pont del Diable apareixen en diversos testimonis com un lloc on se celebraven reunions del front obrer del PSUC:

Pues ahí hicimos tres o cuatro reuniones de Comisiones, pero éstas ya muy secretas, [...] éstas eran del Partido, ahí no íbamos na' más que..., a esas, a la cueva íbamos amigotes que éramos del Partido, ocho, diez o doce, y un día nos encontramos que había un hombre, un hombre que estaba ahí, un mendigo que estaba allí durmiendo. Lo invitamos a que se sentara

³²⁸ Emanuele Treglia: *Fuera de las catacumbas*, pp. 141-142.

allí en las piedras, formando rueda, inclusive le dimo hasta perra pa'..., le dimos algo pa' que se comprara un bocata o algo.³²⁹

Afortunadament per als comunistes, l'actuació d'aquell moviment encara en fase primigènia va permetre anar arraconant les pràctiques més clandestines i realitzar una actuació més oberta. En general, allà on tenien presència, els treballadors comunistes de Tarragona no van trobar gaires dificultats en ser elegits pels seus companys com a enllaços sindicals. Així succeí en les eleccions de 1963, on el PSUC va aconseguir un grapat d'enllaços en algunes de les empreses més importants de la ciutat.³³⁰ En un informe precàriament conservat, sobre Tarragona s'hi llegeix: «Ha triunfado la candidatura obrera en el Puerto, en la Tabacalera, en RENFE y en una fàbrica de productos químicos». No eren únicament comunistes els que es van presentar en aquella ocasió, doncs només hi «[c]onocemos la elección de un cda. en cada uno de estos centros de trabajo».³³¹ Sens dubte es referien a candidatures obreres junt amb catòlics. Tot i així, n'eren pocs en relació als 2.330 enllaços elegibles en representació dels 89.000 treballadors de la província.³³² Ja des del seu mateix naixement, les CCOO de Catalunya eren conscients que la morfologia organitzativa variaria segons cada municipi, depenent del teixit productiu i de les necessitats dels treballadors per plantejar conflictes. En una carta de finals de 1964, es llegia: «hemos acordado aconsejar a nuestros camaradas que en caso de que sea necesario [...] encontrar nuevas formas de ligazón y coordinación de las C. Obreras, se procure hacer a base de los grupos y subgrupos profesionales, o a base de las Comisiones Obreras de una misma localidad».³³³ El repte no consistia tant en estendre una organització sindical clandestina per enquadrar els treballadors, sinó en generar i coordinar noves formes d'acció col·lectiva i dotar de caràcter orgànic un moviment que es perfilava marcadament fragmentat entre enllaços i treballadors, entre catòlics i comunistes i entre convenis d'àmbit provincial i de fàbrica.

En l'àmbit nacional català, l'articulació de CCOO es va realitzar, primer, a nivell de ram i, en una segona fase iniciada el 1966, per localitats. No obstant això, a Tarragona la

³²⁹ Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

³³⁰ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 4/6/1963, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 11.

³³¹ "Información que he recogido sobre el desarrollo de las elecciones sindicales", agost de 1963, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1211.

³³² "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1963", Tarragona, 1964, AGA, Gobernación, c. 44, llig. 11463, cp. 3.

³³³ "Carta de Barcelona", 5/12/1964, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1354.

debilitat de les Comissions a les fàbriques va fer que la primera experiència organitzativa es donés en aquell espai natural on es produïen les relacions dels treballadors, no tant com a treballadors, sinó com a veïns: el barri. A Bonavista es va formar el maig de 1965 una Comissió de Barri (CB) sustentada sobre les xarxes de coneixença constituïdes majoritàriament pels migrants i amb presència d'alguns militants del PSUC i de l'HOAC. L'espai vivencial era el que millor permetia acumular forces en una ciutat on el teixit industrial estava en intensa transformació degut a la instal·lació de noves empreses internacionals, moltes de les quals exercien rígids controls sobre els treballadors i on a aquests, enfortits numèricament amb la incorporació recent de contingents provinents de la immigració, els mancava experiència al respecte dels nous sistemes de relacions laborals. A més, la homogeneïtat social dels barris de Ponent i els dèficits estructurals compartits facilitaven articular unes primerenques demandes i propiciaven uns contactes de confiança i recursos organitzatius que, després, donarien el salt a les empreses.

Així, si el nou moviment obrer al cinturó industrial barceloní tenia la seva base i el seu límit en la classe treballadora i, amb ella, en els obrers de les grans empreses, molt especialment les del metall, a Tarragona, mancats d'una tradició prèvia, aquesta calia reinventar-la i desenvolupar-la organitzativament als barris, on les xarxes prepolítiques aviat es formalitzarien i es fondrien en organitzacions de caràcter antifranquista. La CB de Bonavista no deixava de ser una estructura de caràcter clandestí sense capacitat d'actuar a la llum pública, però aquesta fou fonamental per a anar involucrant persones amb sensibilitat social susceptibles a participar en mobilitzacions reivindicatives i que, al seu temps, contribuïen a generar i estendre una massa crítica que tant aviat com el 1967 ja estaven realitzant manifestacions públiques en demanda de millores per al barri, en especial per l'arribada d'aigua potable.³³⁴

Una comissió de vint-i-dues veïnes de Bonavista, barriada de Tarragona pràcticament privada dels més indispensables serveis públics, acudí a l'autoritat municipal a plantejar un conjunt de reivindicacions en nom del barri.

El Secretari que les rebé més aviat fredament exclamà que «demanaven moltes coses». Exclamació que en ésser coneguda per les veïnes del barri produí la natural indignació: «Caldrà tornar, en massa, totes, a l'Ajuntament, per a fer-nos escoltar», han dit les dones de Bonavista.³³⁵

³³⁴ Algunes d'aquestes qüestions van ser apuntades per la delegació tarragonina de CCOO i hi figuren a "Acta de la reunió regional celebrada el dia 27/8/67", Barcelona, 27/8/1967, AHPCE, MO, CONC, c. 85, cp. 1/2.2

³³⁵ "Una comissió de dones a l'alcalde de Tarragona", *Treball*, n. 293, gener de 1968.

En efecte, les dones apareixien de nou com les primeres a plantar batalla obertament al règim.³³⁶ Ho feien enaltint la seva condició de mares que vetllaven pel benestar de llur famílies, emparant-se en la imatge estereotipada que el mateix franquisme havia construït sobre elles; però també com a damnificades pels dèficits estructurals als barris i, en aquest camí, foren les dones l'element aglutinant de comunitats com Bonavista, on s'hi desenvoluparia un model de protesta altament integrat i que seria, de fet, la punta de llança de l'antifranquisme a la ciutat. Aquella incipient mobilització sociopolítica als barris era un context propici per a la politització dels seus participants, doncs tot conflicte esdevé un espai de connexió política on emergeixen actituds ocultes en la intimitat de la quotidianitat; facilitava el camí cap a organitzacions que feia temps que es buscaven o a les que s'havia perdut el rastre pels avatars de la repressió o les trajectòries migratòries.³³⁷

Només des d'aquest procés, invisible si s'observés des de les fàbriques, doncs no es donava allí, sinó que tenia lloc als barris, pot explicar-se el que succeí a Tarragona en les eleccions sindicals de 1966. A diferència de totes les anteriors, i també de les que vindrien després, a les eleccions d'aquell any hi confluïren les estratègies polítiques dels franquistes i els antifranquistes, si bé en sentits clarament oposats. En efecte, els de Solís Ruiz —que a diferència dels tecnòcrates de l'Opus Dei, no depreciaven la política de masses— van propiciar una inèdita participació dels treballadors en l'elecció dels seus representants a la CNS sota el lema «vota al mejor».³³⁸ La necessitat del règim de dotar l'OSE d'una nova legitimitat va obrir la via per la què s'escolà l'oposició i des d'on es va regenerar i expandir tota l'estructura de CCOO, que al llarg de 1965 havia patit diverses desfetes que semblaven augurar-los poc futur. Arran la repressió que va seguir a diverses demostracions públiques a l'àrea de Barcelona, i de la constatació que moltes CCOO estaven fortament infiltrades per la policia, el moviment va viure un replegament que va durar fins l'estiu de 1966, moment en que les eleccions van inaugurar una nova fase. Aquest interludi del moviment es va allargar dos anys, fins que es refés la coordinació arran les eleccions, però a partir de llavors superaria en molt allò que s'havia aconseguit el cycle 1964-1965. Les eleccions sindicals constaven de tres fases, la primera de les quals es va allargar entre els mesos de setembre i octubre de

³³⁶ No es pot passar per alt el motí contra el racionament de 1946 a Tarragona, que protagonitzaren dones com Maria Hidalgo Castillo. Cfr. Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 23.

³³⁷ Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, p. 95.

³³⁸ Cfr. Àlex Amaya: *El acelerón sindicalista*, pp. 305-322. Vegi's l'optimisme oficial amb que afrontava el règim aquelles eleccions al Noticario-Documental (NO-DO), n. 1240, 10/10/1966, Filmoteca Española. Diponible online a <<http://www.rtve.es/filmoteca/no-do/not-1240/1478960/>>

1966, en la que s'elegiren enllaços i els vocals a jurats d'empresa. La segona era d'elecció indirecta, per part dels enllaços i jurats, de les juntes locals, fase que s'havia d'iniciar el 23 d'octubre. La darrera fase era la conformació de les juntes provincials, parcialment elegides per les juntes locals.

La implementació dels convenis col·lectius a Tarragona havia tingut el seu pic de la dècada el 1965, quan els càrrecs electes el 1963 havien hagut de negociar les condicions laborals d'entre 50.000 i 89.000 treballadors de la província. A diferència del que succeí a altres indrets,³³⁹ no hi ha constància que a Tarragona es produïssin desposessions de càrrecs sindicals molestos al llarg d'aquell cicle de negociació col·lectiva.³⁴⁰ Segons dades de l'autoritat laboral, tampoc va esclatar cap conflicte col·lectiu dins el marc negociador en tota la demarcació provincial.³⁴¹ Això no implica necessàriament que no es produïssin alteracions laborals o manifestacions de rebuig per pressionar millores en els convenis, sinó que, simplement, no van ser tipificades com a conflicte col·lectiu per les autoritats competents en la matèria a Tarragona. En aquest sentit, convé remarcar que les dades oficials sobre conflictivitat laboral, en qualsevol època i sota qualsevol règim polític, sempre són de mínims, doncs les vagues obreres en el capitalisme no deixen de representar una anomalia. El principal motiu és que les aturades laborals es troben en el centre de la contradicció capital-treball, una disputa en que l'Estat, l'encarregat de la seva recopilació estadística, mai és un agent neutral en la lluita de classes.³⁴²

Els convenis, en un inici, s'havien començat a implantar a les grans empreses, la majoria de les quals en tenien de propis, però a mesura que s'estenia el sistema, s'hi incorporaven les petites i mitjanes empreses, que englobaven la majoria de treballadors i els convenis de les quals eren d'àmbit territorial, fonamentalment provincial. Serveixin dades de 1968 per a il·lustrar l'estructura laboral tarragonina, on el 91,8% de les empreses tenien d'un a cinc treballadors, les quals agrupaven el 39% dels obrers a nivell provincial; és més, fins al

³³⁹ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, pp. 156-158.

³⁴⁰ Però no es pot descartar, doncs a l'AHPT no s'hi conserven memòries de la CNS anteriors a 1967 i, tot i així, no hi ha les sèries completes fins 1970. Tampoc hi ha les memòries anuals del Govern Civil i les disponibles a l'AGA són poques i corresponen als anys 1960, 1962, 1963, 1965, 1966 i 1968, en les quals, però, no s'hi menciona cap cessament d'enllaços.

³⁴¹ Ministerio de Trabajo: *Informe sobre conflictos colectivos de trabajo, 1963-1965*, Madrid, Secretaría General Técnica del Gabinete de Sociología del Ministerio de Trabajo, 1966, consultable a l'ACMT.

³⁴² Per a algunes reflexions sobre aquesta qüestió, cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, pp. 99, 263-264; Sergio Gálvez: *La gran huelga general. El sindicalismo contra la «modernización socialista»*, Madrid, Siglo XXI, 2017, pp. 74 i ss.

84% dels assalariats tarragonins treballaven en empreses de menys de cent treballadors a finals d'aquella dècada.³⁴³ Per a l'antifranquisme era, per tant, fonamental aconseguir bones posicions en les petites i mitjanes empreses i mirar d'evitar que la conflictivitat es reduís a les grans amb convenis propis, que eren més fàcils de desactivar mitjançant la concessió de les millores plantejades en una sola empresa.

Manquen dades precises sobre els resultats de les eleccions sindicals de 1966 a Tarragona. «Con normalidad se celebraron las Elecciones Sindicales, sin que en las mismas se produjeran anomalías que merezcan citarse», comunicava l'autoritat governativa tarragonina al ministre Alonso Vega en la seva memòria anual.³⁴⁴ Hi ha, però, diversos elements que posen en qüestió la «normalitat» que transmetia el governador civil i permeten constatar que l'antifranquisme va adquirir una força inèdita en aquelles eleccions, així com també la importància que aquestes van tenir per al règim a Tarragona. Un d'ells, eloqüent, és el silenci de la premsa del Movimiento. Si abans dels comicis sindicals, el *Diario Español* havia dedicat molt espai als seus preparatius i desenvolupament, quan les eleccions passaren, van desaparèixer completament de les seves pàgines totes les referències que anteriorment eren constants. Un altre element és l'elevada participació dels treballadors, que es va situar un parell de punts per sobre del 80%.

En tres empreses importants de Tarragona les candidatures democràtiques impulsades per CCOO van obtenir la majoria dels enllaços en la primera fase. Una d'elles era la multinacional química IQA, de 450 treballadors, on es van arribar a celebrar assemblees obertes, secció per secció, durant el mes de setembre. Les candidatures democràtiques a l'empresa es van confeccionar de manera horitzontal i amb la participació de la majoria dels treballadors.³⁴⁵ Va ser, però, l'únic cas, doncs «allí yo les había dado ya *Mundos Obreros* y hojillas, había dado yo a un montón de gente, y entonces salí con muchos votos, ¿sabes?, y en todas las elecciones salía con más votos que ninguno, el especialista con más votos», tal com recordava un dels enllaços elegits aleshores.³⁴⁶ A banda d'IQA, les candidatures

³⁴³ "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1968, AHPT, Fons de la Central Nacional de Sindicats (CNS), c. 11.

³⁴⁴ "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1966", Tarragona, 1967, AGA, Gobernación, c. 44, llig. 12141.

³⁴⁵ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 4/10/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 4.

³⁴⁶ Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

opositors arrasaren també a empreses com Renfe, Nitro, Abonos Químicos Tarraco, Mai SA, ERGA i Ceratonia.³⁴⁷

Segons dades oficials, en les principals regions industrials de l'Estat espanyol la participació es va situar en una mitjana del 83,3%, dades molt similars a les de Tarragona. Fins a tres quartes parts dels enllaços sindicals van ser renovats i es calcula que els candidats desafectes amb el règim van triplicar la seva representació entre els càrrecs elegits.³⁴⁸ Si bé el resultat va ser important i va permetre reorganitzar el moviment de CCOO, el desbordament que s'esperava aconseguir va estar lluny d'acomplir-se. En general, les petites i mitjanes indústries van trobar-se en grans dificultats per proclamar candidatures al marge del verticalisme afavorit per l'empresa. Val a dir que el simple fet de plantejar una candidatura al marge de la conformada pels treballadors de confiança del cap de la fàbrica era considerat un acte hostil i podia suposar, i de fet ho suposava en molts casos, l'acomiadament fulminant, és clar, justificant altres pretextos aliens a la confrontació sindical. Això era un impediment, doncs les petites i mitjanes empreses resultaven fonamentals a l'hora de plantejar conflictes que anessin més enllà de les grans i, així, mirar de lligar la sort de les grans indústries a la de tota la classe obrera. És evident que CCOO va sobrevalorar la seva capacitat per copar totes les places a les grans empreses i, des d'allí, aconseguir bones posicions en la segona fase, doncs es pensava que, d'aquesta manera, es podria compensar l'escassa presència en les petites i mitjanes empreses. No va ser així. Els franquistes van percebre la implicació de l'oposició en les eleccions i, temorosos que l'OSE corregués la sort del desbordat Sindicato Español Universitario (SEU),³⁴⁹ van mobilitzar tots els recursos disponibles per impedir la penetració antifranquista en les juntes locals i provincials.³⁵⁰

Amb tot, el grau de desenvolupament del moviment obrer a Tarragona no era el de Barcelona i, per això, les expectatives devien ser més modestes. Els resultats van ser bons, molt bons, en realitat, comptant des de la situació que es partia. L'escenari que van deixar les sindicals de 1966 a Tarragona dibuixaven, però, un límit evident. En la majoria d'empreses, les candidatures es van confeccionar exclusivament entre els coneguts i no

³⁴⁷ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 14/10/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 4.

³⁴⁸ Jordi Estivill i Josep M. de la Hoz: *La cultura política dels treballadors a Catalunya. Estudi sobre les eleccions sindicals (1944-1987)*, Barcelona, Magrana, 1988, pp. 51 i ss.; Àlex Amaya: *El acelerón sindicalista*, p. 320.

³⁴⁹ Cfr. Sergio Rodríguez Tejada: *Zonas de libertad. Dictadura franquista y movimiento estudiantil en la Universidad de Valencia (1939-1965)*, Vol. 1, València, PUV, 2009, pp. 410-422.

³⁵⁰ Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, pp. 158-160.

forçant reunions a major escala en els locals de la CNS. De fet, la majoria de les candidatures democràtiques es van coure a la CB de Bonavista amb el concurs de treballadors del PSUC i de l'HOAC. Tot i això, en el context d'una dictadura com la franquista i el d'una ciutat en vies d'industrialització com ho era Tarragona i on, per tant, mancava una cultura d'organització obrera prèvia, que l'oposició hagués aconseguit aquells resultats era quelcom extraordinari.

El mateix Pardell se'n feia càrrec, i si bé hi havia el desig que 1966 fos el moment previ a l'acte final de la dictadura, un horitzó que en la mentalitat dels comunistes sempre estaria a tocar, la realitat s'imposava i es comprenia que s'havia aconseguit una bona base per a avançar en la creació d'un moviment des del què plantar cara al règim. I no era poca cosa. En tot cas, el treball dels militants de CCOO a partir d'aleshores havia de consistir en superar els marcs de coneixença i obrir espais de llibertat en el si de les empreses i de la CNS des dels que poder acumular forces de cara a la propera investida. Igualment, els comunistes plantejaven com a indispensable la lluita ideològica en el si de CCOO per tal d'orientar l'acció del moviment obrer cap a fins polítics, és a dir, per a enderrocar el franquisme en primera instància i per seguir la lluita cap al socialisme.

És doncs a partir d'aquests primers contactes, que es produeixen les necessàries discussions i es posa l'accent sobre aquest problema [la falta d'orientació política del moviment obrer], tasca fonamental del nostre treball en aquests mesos, és a partir d'aquest moment que es surt del cercle viciós, el marc es treu dels «amics» i es realitzen discussions àdhuc, reunions entre els obrers per tal d'explicar el caràcter d'aquestes reunions, la confecció de candidatures tal com convenia als seus propis interessos de classe i votar-les massivament.³⁵¹

El resultat de les sindicals de 1966, allà on es va realitzar treball de proselitisme entre els treballadors, va ser bo. El PSUC va procedir ràpidament a celebrar reunions per tal de valorar-ne els resultats, cas a cas. L'alegria expressada pels comunistes contrastava amb el mutisme oficial, que es va dedicar a difuminar la seva derrota —relativa, però derrota al cap i a la fi— focalitzant en localitats on els seus resultats no havia estat dolents, com Valls o Reus. Contràriament, res se'n deia a la premsa sobre Barcelona, Sabadell, Terrassa, Lleida, Súria, Cardona, Sallent, Balsareny o la mateixa Tarragona. Lluny de la racionalitat pessimista i d'un optimisme voluntarista exacerbada, ambdós propis de la cultura comunista, el PSUC valorava equilibradament les possibilitats que aquells resultats obrien, que no n'eren poques:

³⁵¹ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 10/10/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 4.

Una de les primeres tasques, creiem, és treballar per el reforçament del P., el mateix resultat d'aquestes eleccions ens obren encara enormes possibilitats que no tenim cap dret a malograr, ara més que mai és necessari que els comunistes ens trobem a tot arreu, per tal d'ajudar, orientar i organitzar la classe obrera, la pagesia, els intel·lectuals, tot el sector estudiantil i altres capes del nostre poble, si ens calgués algun exemple que hagués de confirmar aqueixa necessitat, el tenim en el mateix resultat de les eleccions sindicals, puix que es pot dir que on hi havia un militant del nostre Partit han triomfat les candidatures presentades per els obrers, han fet fracassar els intents de maniobres dels burgesos i les verticalistes de fer elegir als seus homes ninots. [...] Una de les tasques que són compreses per tots els amics [catòlics], és la urgent necessitat de dedicar grans esforços en lograr la creació de les Comissions Obreres i també de jornalers i pagesos, car es comprèn que solament i en la etapa político-social actual és possible i de gran eficacitat, l'acció, les accions i victòries dels treballadors [...] Ni dir-vos cal l'alegria i la fe manifestada per els nostres amics en les nostres converses, quan ara ja comprenen i amb claredat l'importància i la justesa política, per tant la necessitat inaplaçable de dotar a la classe obrera, a la pagesia de llurs pròpies organitzacions i sota el model de les Comissions. Sense arribar a aquest resultat ja es comprèn també que les nostres ciutats de Catalunya, pobles importants, llur classe obrera i la pagesia ja no viuran tan aïllats, tan sols, [ja] que aquest model d'organització [ha] de permetre, ja permet, la celebració de reunions no solament en el nivell de interempresa sinó en el nivell comarcal i nacional.³⁵²

L'èxitosa experiència a IQA va fer que allí hi operés la primera CO de fàbrica de la ciutat, la qual sustentava la seva acció en els enllaços opositors elegits, però que pretenia no limitar-s'hi només a ells: «Todo lo que pretendamos conseguir por el Jurado de Empresa no pasará de ser un sueño. Ni la Empresa cederá por las buenas ni nuestros representantes nos defenderán adecuadamente, porque no todos tienen conciencia de los objetivos del movimiento obrero y de la necesidad de unir nuestros esfuerzos». Es referien als verticalistes que havien sortit elegits i que dominaven algunes seccions de l'empresa. En aquest sentit, es reafirmaven: «El único camino viable, de momento, por el que conseguir victorias en el terreno de la reivindicación, es agrupándonos en Comisiones y actuando todos a la vez desde ellas».³⁵³ En efecte, era necessari que aquella embranzida prengués forma estable i s'organitzessin Comissions de fàbrica, que serien l'òrgan mínim i, alhora, la base des de la qual estendre el moviment. A més, per tal que el naixent moviment no romangués aïllat a aquelles empreses on havia aconseguit arrelar, era imprescindible eixamplar-lo i aconseguir que s'hi incorporés el conjunt de la classe treballadora. En això coincidien els comunistes i els seus «amics» de l'HOAC, que arran els bons resultats van finançar el seu vincle.

³⁵² Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 14/10/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 4.

³⁵³ "Obreros de IQA", CO d'IQA, s.d. [finals de 1966 o inicis de 1967], ANC, PSUC, n. 1506, c. 126.

Sense gaire èxit, es van intentar forçar reunions plenàries als locals de la CNS, on els militants de CCOO poguessin ampliar la seva influència i implicar al conjunt dels treballadors, com a classe, al nou moviment obrer que estaven construint. De manera paral·lela, calia dotar d'una dimensió orgànica aquell moviment fragmentat entre enllaços, treballadors i militants de grups clandestins. No va ser, però, en una àmplia assemblea celebrada de manera oberta, sinó en la seguretat del domicili particular d'un enllaç recentment elegit on es va formar, el mes de novembre de 1966, la Comissió Obrera de Tarragona (COT), és a dir, la coordinadora local de les CCOO de la ciutat. Va ser prop la plaça del Carros, al barri Portuari, a casa de d'Eladio García Álvarez, un tècnic elèctric de Renfe. Hi eren presents Juan Aragón, Francisco Vilches, José Arjona i Eduardo Núñez en representació de treballadors de diversos sectors, tot i que el químic i el de la construcció van ser-ne els preponderants. Actuaven com a mestres de cerimònia tres dirigents de les CCOO de Catalunya arribats des de Barcelona, que ens els últims mesos s'havien dedicat a recórrer les principals ciutats industrials del país buscant que aquell moviment tingués el màxim de coordinació possible. Un d'ells era el metal·lúrgic Tomás Chicharro, antic militant del FOC i recentment incorporat al PSUC. Els altres dos no se sap a ciència certa, però diversos testimonis hi ubiquen al terrassenc Cipriano García, que actuava sota el nom de guerra de «Llobregat».

Alguns dels membres destacats del moviment obrer de Tarragona van afirmar posteriorment que CCOO estava organitzada a la ciutat des de 1963, en virtut de la qual cosa un grup d'obers tarragonins van ser convidats a l'assemblea de Sant Medir de novembre de 1964.³⁵⁴ Si bé no es coneix la llista precisa dels assistents, no està clara la presència de militants de fora de la Gran Barcelona. Com s'ha explicat més amunt, des de 1963 funcionava un nou comitè local del PSUC, el qual s'organitzava a nivell sectorial, entre aquests, és clar, el front obrer. Se sap que des de maig de 1964 es van produir nodrides assemblees de treballadores i treballadors a la parròquia de Torreforta amb la participació de militants del PSUC, l'HOAC i la JOC, les quals van acordar actuar coordinadament per arrencar millores al règim per als obrers, tant al barri com a les fàbriques.³⁵⁵

Però eren allò Comissions Obreres? Certament, n'eren l'embrió, però el desplegament d'aquell nou moviment que esdevindria la punta de llança de l'antifranquisme ben just començava a caminar a finals de 1966, amb la fundació clandestina i sense

³⁵⁴ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

³⁵⁵ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 43.

representativitat real de la COT, i no donaria mostres externes d'existir fins 1967, quan es realitzaren les primeres assemblees i manifestacions públiques a la ciutat. No obstant això, no resulta completament inconcebible que alguns obrers de Tarragona assistissin a l'assemblea de Sant Medir, clar que no com a delegats locals de CCOO, sinó convidats per militants barcelonins del PSUC i l'HOAC. Però, més rellevant encara que la veracitat d'aquest fet concret, ho és que es *recordi* haver estat a dita assemblea —d'assemblees semblants se'n van celebrar moltes durant aquells anys i és senzill que la memòria els passés una mala jugada durant l'entrevista—, doncs resulta indicatiu d'una voluntat de pertànyer al nucli iniciàtic d'aquest episodi de la història obrera de Catalunya, de formar part del mite fundacional de tot un moviment que, per als seus participants, va ser viscut com a avantguarda indiscutible de l'antifranquisme.

3.4. ELS CONDICIONANTS LOCALS DEL MOVIMENT OBRER

Tarragona va tenir una dinàmica pròpia en la seva incorporació a la conflictivitat general contra el franquisme. En bona mesura, aquest fet estigué determinat pel mateix cicle d'industrialització en marxa a la ciutat, on la manca d'experiència prèvia va propiciar que les resistències a la implementació d'un sistema de relacions laborals intensiu en treball es donés en conflictes de baixa intensitat, sovint invisibles pels propis organismes dictatorials.³⁵⁶ El desplegament de les primeres protestes obreres a Tarragona fou coetani a la transició en el marc de la lluita de classes que s'estava produint a l'àrea industrial de la Gran Barcelona, on es va passar d'un model de conflictivitat col·lectiva per onades a un altre de segmentat i més centrat en les fàbriques. Les Comissions Obreres eren filles d'aquell context canviant; foren el producte derivat de la reacció als canvis en la conflictivitat. Eren un moviment que es desenvoluparia al calor d'aquella nova conflictivitat a la metròpoli, per estendre-la i ampliar-la, però, alhora, la seva ductilitat estructural va permetre que les CCOO, com a moviment sociopolític organitzat, aconseguissin estendre's i arrelar arreu.

Malgrat ser una fórmula organitzativa sorgida de l'acció del moviment obrer, CCOO foren, indistriablement, un moviment que anava molt més enllà de la dinàmica laboral, eren *també*, i sobretot, un moviment *polític*. Constituïrien, de fet, l'element central de la política

³⁵⁶ Mostra del qual és que cap dels conflictes que s'han relatat anteriorment apareixen reflectits en la documentació general de l'OSE o del Ministeri de Treball.

catalana de la dècada, fins al punt d'erigir-se en l'eix vertebrador de l'antifranquisme en el seu conjunt. Només aquesta dimensió sociopolítica de CCOO explica com un grup de comunistes que treballaven en sectors diversos de la ciutat decidiren fundar la COT el novembre de 1966 de la mà d'alguns dels seus camarades de l'àrea barcelonina. Poques paraules sintetitzen la dimensió política del moviment obrer d'aquells anys com les d'Àngel Abad, quan rememorava: «no éramos sindicalistas, éramos revolucionarios, comunistas, políticos».³⁵⁷ La voluntat política dels militants del nou moviment obrer els duia a organitzar l'oposició antifranquista entre el segment estratègic imprescindible per escometre les grans accions de masses que havien de fer caure el règim: la classe obrera. La pràctica quotidiana de l'oposició havia desdibuixat la imatge-mite de la gran vaga general que ensorraria el franquisme. L'havia desdibuixada però no eliminada, doncs aquella seria sempre un element fonamental per la mobilització, però ja no l'única *imaginable* per fer caure la dictadura, ni tant sols la més eficaç. L'aposta estratègia implícita en la línia política del PSUC consistia en no treballar amb dates prefixades, amb un Dia D i una Hora H on grans multituds es coordinarien per acabar amb la dictadura. Contràriament, el treball dels comunistes es basaria en una lenta rearticulació de l'entramat social que el franquisme havia destruït després de la guerra civil i sobre el què s'havia de sustentar l'acció opositora a través d'una mobilització social el més àmplia possible.³⁵⁸

Però si això explica l'origen de CCOO i els motius fonamentals del seu impuls, la voluntat d'un grup d'antifranquistes disposats a organitzar l'oposició a la dictadura des dels seus barris i des dels seus llocs de treball, en realitat, en diu poc sobre el seu posterior desenvolupament, en el qual va ser imprescindible la massiva incorporació de nous activistes al moviment. I és que la naixent organització obrera a Tarragona seria, durant un cert temps, un moviment dèbil i mancat de base a les empreses, des de les que poder plantejar mobilitzacions que desafuessin l'ordre polític i laboral imperant i, en aquell camí, aconseguissin millores per al conjunt dels treballadors. A les alçades de 1967 les CCOO de Tarragona necessitaven, primerament, trencar la cotilla de la clandestinitat i que molts treballadors, quants més millor, hi passessin a formar part. Era una situació extensible, de fet, al conjunt del moviment obrer català, si bé la via de resolució d'aquella disjuntiva seria tant plural com plurals eren les realitats de Catalunya. Els condicionants i els recursos

³⁵⁷ Cit. Xavier Domènech: Quan el carrer va deixar de ser seu, p. 84.

³⁵⁸ Cfr. Carme Molinero: "Una gran apuesta...", pp. 255-283.

humans i materials disponibles a cada localitat van fer que els camins cap a la construcció de moviments de protesta obrera d'envergadura fossin molt plurals i distints en cada indret del país. Quelcom hi tenien en comú, però. Primerament, la consciència que només la seva organització com a treballadors podia solucionar els problemes propis de la seva classe; el convenciment que el franquisme suposava una rèmora, tant per al mateix objectiu d'organitzar-se com per a aconseguir millorar les seves condicions de vida; i, finalment, que tot pas que es fes, on fos, per afeblir la dictadura, era una victòria de tota la classe obrera i que contribuïa a avançar cap a un sistema de llibertats democràtiques. Altrament dit, els aglutinava la consciència de ser un moviment social i polític format per a millorar les condicions de vida dels treballadors, certament, però, molt especialment, nascut per enfrontar-se a la dictadura.

Diversos intents frustrats després, va fer-se evident que les assemblees als locals de la CNS de Tarragona, on els activistes es podien reunir i incidir sobre el conjunt dels treballadors, quedarien reduïdes a l'imprescindible, i sempre tutelades pels jerarques verticalistes, alguns dels quals, també eren policies en actiu. Així doncs, les CCOO de la ciutat van començar a construir-se i a organitzar-se al marge del sindicat vertical, tot emparar-se en els espais de llibertat que tenaçment s'havien generat des de baix, especialment als barris de Ponent. La qual cosa, si d'una banda donava major seguretat als seus integrants, doncs ser identificat públicament com un dirigent de CCOO en reunions plenàries a la CNS comportava riscos evidents, de l'altra en limitava les possibilitats d'actuar obertament i *legal*. És a dir, impedia que el moviment s'ampliés més enllà d'aquells prou convençuts com per acudir a les convocatòries.

La parròquia de Torreforta, el centre social o uns descampats propers a Bonavista eren alguns dels indrets dels què se servien els nous activistes per a celebrar les reunions bimensuals de CCOO, les quals solien estar concorregudes per entre un parell de desenes a mig centenar de treballadores i treballadors.³⁵⁹ No és que aquells fossin espais totalment segurs, doncs que la Brigada Politico-Social hi tenia infiltrats va quedar clar quan es va frustrar una reunió plenària a nivell local que havia de comptar amb la presència de Cipriano García, de la coordinadora nacional de CCOO, a l'església de Sant Pau, la qual va aparèixer totalment rodejada per la Policia Armada.³⁶⁰ En aquest sentit, la reflexió que emergeix és que

³⁵⁹ Entrevista a Teresa Fortuny Solà, 1999-2000, AHCONC, CBO.

³⁶⁰ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

durant el franquisme no hi havia espais totalment segurs, altrament, però, la presència social que començava a tenir el moviment va fer abandonar per sempre el temps de les reunions clandestines del tipus Pont del Diable d'uns pocs anys abans.

El primer de maig de 1967 va ser la primera ocasió en que CCOO van mostrar la seva força a Tarragona, amb una manifestació per la Rambla Nova. En el dia internacional del treball, demanaven «llibertat d'associació, eleccions lliures, veritables sindicats obrers, dret de vaga, la fi de la repressió i l'amnistia per als presos i exiliats polítics i socials, el respecte a les llibertats nacionals de Catalunya» i, en suma, la constitució d'un règim democràtic a Espanya que substituís al franquisme.³⁶¹ Les fonts internes parlen de dos milers de treballadors i llurs famílies recorrent la distància que separa la plaça Imperial Tàrraco i el Balcó del Mediterrani, que a les set del vespre van concentrar-se davant el monument a Roger de Llúria, tal com es recollia a la crida. Sens dubte la xifra és exageradíssima i difícilment superaria els dos centenars de participants, però dóna fe de l'optimisme que la manifestació va despertar entre els convocants. Tot i l'aparent unitat del moviment obrer tarragoní en la seva primera acció pública, existien divisions internes sobre com havien d'operar les naixents CCOO i que els preparatius del primer de maig van posar sobre la taula:

[...] es convingué que fos la CO que es reunís i que tractés el problema del què es podia i calia fer per aqueixa jornada. En efecte dies abans del 1er. de maig va reunir-se la CO i en aquesta reunió existe[ix] coincidència total entre els seus membres en el sentit que existien totes les possibilitats d'èxit si es cridava als treballadors i al poble de Tarragona a concentrar-se a un lloc determinat de la ciutat. Del que no hi hagué acord [fou] de que es redactés l'octaveta (la crida), si aquesta devia portar la signatura, la sigla, CO de Tarragona, car els amics [catòlics] que en son membres tingueren por, car creien que un tal fet significava el descobrir-se com a tals i seguidament el que podia seguir després.³⁶²

I no ha de sorprendre que fos així, doncs, arran dels resultats de 1966, diverses instàncies del franquisme van estar treballant a consciència per acabar amb aquell nou moviment de tipus social i polític que amenaçava l'estructura fonamental d'enquadrament obrer del franquisme, l'OSE, i amb ella, podia posar en qüestió l'estabilitat mateixa del règim. Un extens informe policial elaborat a primers de 1967 va servir de base per que el Tribunal Suprem declarés il·legals les CCOO el 16 de març. En ell s'hi analitzava la seva presumpta

³⁶¹ Crida del comité local de Tarragona del PSUC pel primer de maig, abril de 1967, ANC, PSUC, n. 940, c. 54.

³⁶² Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 16/5/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 2.

vinculació amb els comunistes, i s'hi conclouïa que CCOO, sense marge de dubte, era «una filial del Partido Comunista de España tendente a la violenta destrucción de la actual estructura del Estado español». La investigació es basava en elements de tant dubtosa validesa jurídica com les crítiques rebudes per CCOO de «grupos procedentes de las antiguas UGT y CNT», en les publicacions de les quals s'afirmava «que casi la totalidad de los dirigentes de las Comisiones Obreras son comunistas».³⁶³

Avançant-se a les noves tendències epistemològiques del gir lingüístic que proliferarien dècades després en les ciències socials, l'informe realitzava una sistemàtica anàlisi textual de «la Revista *Juventud Obrera*, órgano de la JOC, en cuyos editoriales, informaciones y noticias, no sólo ha existido coincidencia en la temática divulgada por *Mundo Obrero* y las Comisiones Obreras, sino incluso, identidad de expresiones, hasta tal extremo, que un cotejo sereno, pero riguroso de los textos, llevaría a calificar a estos periódicos de instrumentos de expresión de las Comisiones Obreras y vía de consecuencia, divulgadores tal vez inconscientes, de las consignas del Partido Comunista».³⁶⁴ Com a arguments eren escassament convincents. En qualsevol cas, però, el que quedava clar era que el franquisme apuntava a l'autonomia d'organitzacions com l'HOAC i la JOC,³⁶⁵ davant la impossibilitat d'incrementar encara més la repressió contra els comunistes, l'enemic sempitern del règim. En efecte, l'esmentat informe considerava que les organitzacions obreres catòliques prestaven un preocupant i inacceptable suport logístic als comunistes a través de la seva participació a CCOO i, molt especialment, per l'ús dels marges de la premsa legal eclesiàstica; no pocs franquistes es qüestionaven sobre la xarxa de connivències necessàries per a que el nou moviment obrer tingués la presència social que era evident que començava a ostentar, i raonaven:

No es fácil admitir un casi absoluto desconocimiento de donde se editan y por quienes, tantas hojas, manifiestos, boletines y periódicos de oposición, [...] como los que circulan profusamente por la calle. No consideramos aceptable el desconocer siempre, o la mayoría de las veces, a los que convocan y presiden en los más variados lugares, incluso iglesias, reuniones ilegales para adoptar acuerdos que se traducen en escritos demoledores y en convocatorias a acciones subversivas, anormalidades laborales y huelgas. No es posible desconocer quienes llevan a efecto colectas y recaudaciones de cuotas en centros de trabajo y huelguistas,

³⁶³ "Comisiones Obreras y Partido Comunista. Informe", febrer de 1967, AGA, Presidencia, SGM, c. 18.820, recollit a Pere Ysàs: *Disidencia y subversión*, annexos, pp. 251-268.

³⁶⁴ *Ibíd.*

³⁶⁵ Cfr. Feliciano Montero: *La Acción Católica y el franquismo. Auge y crisis de la Acción Católica especializada*, Madrid, UNED, 2000.

mantenimiento de acciones revolucionarias y contribuciones para la difusión de *Mundo Obrero*, que son publicadas a veces en este mismo periódico.³⁶⁶

A pocs va passar desapercebut que catòlics i comunistes incrementaven la seva complicitat en anar enfortint-se les CCOO. Les esglésies i parròquies de Tarragona, en especial les de les barriades, així com els centres socials creats en el marc de l'acció social eclesiàstica en aquells indrets, van posar-se plenament a la disposició dels militants del moviment obrer amb la connivència d'alguns mossens com Francesc Xammar i Josep Asens, els quals tingueren una importància cabdal en el desenvolupament del moviment a la ciutat i voltants. La presència de tres sacerdots en la manifestació d'aquell primer de maig tampoc era quelcom que passés desapercebut.³⁶⁷ En aquest sentit, no és casualitat que el representant de Tarragona a la I Assemblea General de CCOO, celebrada a Madrid a finals de juny de 1967, no fos cap militant del PSUC sinó el dirigent local de l'HOAC Domingo Caamaño; un gest que d'una banda, buscava evidenciar que CCOO anava més enllà dels comunistes però, de l'altra, era un reconeixement de primer ordre al paper que estaven jugant els militants catòlics en el bastiment del nou moviment obrer. Amb tot, les relacions entre catòlics i comunistes no sempre es van donar sense estira-i-arronses, tal com s'entreveu en aquest testimoni:

[...] aquí en Tarragona pues... hacíamos... ¡hacíamos asambleas! Eh... Luego conectábamos con... con compañeros de... de la empresa. Hacíamos reuniones de... tanto de la construcción y del metal y, en fin, todo. [...] una vez que ya nosotros nos organizamos ya como... como Comisiones Obreras y llegamos a conectar con todos estos compañeros que eran militantes de la HOAC y otros más, pues, claro, estos compañeros tenían otra manera de... de ver las cosas. Iban por otros sectores.³⁶⁸

La reunió estatal a Madrid se celebrava amb el teló de fons de la il·legalització formal de CCOO per part del Tribunal Suprem, un moviment que mai havia estat legal sinó, en tot cas, a-legal. Els debats sobre el model organitzatiu que havia de donar-se el moviment es van entremesclar amb els de la seguretat dels militants de CCOO, als quals se'ls instava a

³⁶⁶ "Comisiones Obreras y Partido Comunista. Informe", febrer de 1967, AGA, Presidencia, SGM, c. 18.820, recollit a Pere Ysàs: *Disidencia y subversión*, annexos, pp. 251-268.

³⁶⁷ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 26/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1873-1874.

³⁶⁸ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO. Segurament quan deia que anaven per «otros sectores» es devia referir a que tenien la seva pròpia manera d'actuar que, sovint, entrava en contradicció amb la dels comunistes.

participar de forma oberta i a cara descoberta, per expressar-ho amb els seus termes. Les discussions sobre aquest assumpte es van creuar amb la perspectiva política-revolucionària del moviment que, tot plegat, va prendre una especial virulència en les avantguardes del moviment obrer, en especial en l'organització barcelonina; discussions que, després, arribarien a la coordinadora nacional, des d'on s'estendrien a nombroses CCOO locals d'arreu de Catalunya, però encara no a la de Tarragona. El FOC va aconseguir aglutinar entorn seu les corrents crítiques amb els comunistes en el si de la CO de Barcelona. En aliança amb altres sectors comunistes escindits del PSUC, junt amb l'MSC i grups catòlics —que radicalitzats per l'experiència repressiva, s'havien apropiat a l'organització de la nova esquerra—, el FOC va passar a ser l'organització predominant als rams del metall, la química, la telefònica, les arts gràfiques i els grups juvenils de Comissions Obreres des de primers de 1968 en el si de la CO local de Barcelona.

El model que aquests sectors propugnaven estava molt lligat a l'estructura industrial de les grans empreses del metall de la ciutat comtal, un ram que va passar, des de llavors, a organitzar-se en àmbits jeràrquicament estructurats per empreses i rams, que haurien d'elegir les instàncies superior a les CCOO locals, provincials i de nacionalitat. Era un model que *sindicalitzava* el moviment, tot dotant-lo de diferents instàncies, nivells i subnivells, que certament li permetia resistir millor dins les empreses, però que l'inhabilitava per anar gaire més enllà. Pel contrari, el PSUC proposava un patró menys definit i amb estructures organitzatives més flexibles, que permetessin agrupar militants dispersos, CCOO d'empresa, de ram, locals o de barriada sense una jerarquia precisa entre elles, amb la finalitat de fondre l'agitació laboral amb un moviment molt més ampli —un moviment sociopolític— extern a les fàbriques. Els comunistes van aconseguir que es donés llibertat a cada ram per a organitzar-se com cregués convenient. La correlació de forces dins les diverses instàncies de CCOO que s'anaven creant van propiciar una etapa de policentrisme organitzatiu, que van permetre, a la llarga, explorar noves formes d'acció col·lectiva que serien centrals per sobreviure el gir repressiu que sobrevindria al moviment el 1969.³⁶⁹

Les tipologies de CCOO que es van estendre per Catalunya responien a condicions locals específiques. Dotades d'una gran flexibilitat i autonomia organitzatives, les

³⁶⁹ José Antonio Díaz: *Luchas internas en Comisiones Obreras. Barcelona, 1964-1970*, Barcelona, Bruguera, 1977; Carme Molinera i Pere Ysàs: "Comissions Obreres", pp. 58-63; Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, pp. 272-290; Joel Sans: *Militancia, vida y revolución en los años 70: la experiencia de la Organización de Izquierda Comunista (OIC)*, Bellaterra, UAB, Tesi doctoral inèdita, 2017, pp. 117-130.

Comissions de fora de la Gran Barcelona —com la que es conformaria a Tarragona— s'apropaven més al model sociopolític que tenien els comunistes sobre el moviment obrer. A pesar d'aquell context de debats acalorats a la local de Barcelona, on hi havia posicions molt enconades que s'accentuarien encara més fins a les acaballes de la dècada i que arribarien també a Tarragona a primers de la dècada següent, tots els grups polítics coincidien en la necessitat de dotar les CCOO d'una estructura de coordinació que n'articulés el moviment en l'àmbit nacional català. Ja des de la primera reunió estatal, el nou moviment obrer havia topat amb uns límits geogràfics més que evidents: fora d'Astúries, on s'havia desenvolupat un model altament integrat, les CCOO eren realitats recloses a grans ciutats i la seva influència es trobava delimitada en conurbacions industrials —sovint *només* a les seves fàbriques— i no pas en zones regionals més extenses.³⁷⁰ No era poca cosa, però certament era insuficient per a qualsevol moviment que aspirés a quelcom de tanta entitat com ho era acabar amb tot un règim polític com el franquisme i obrir les portes a una democràcia avançada.

En aquella via de coordinació nacional, havien acordat treballar a CCOO des de finals de 1966, una tasca que es va intensificar al llarg de l'any següent. D'entrada, era imprescindible garantir-hi la presència territorial de CCOO arreu de Catalunya. L'escomesa va recaure en dirigents obrers com Ángel Abad, Ángel Rozas i molt especialment Tomás Chicharro, aquest últim considerat l'artífex del que internament anomenaven operació «rana». La denominació recorda a l'estratègia militar nord-americana a la guerra del pacífic, coneguda com *leapfrogging*; suggereix la idea d'anar creant nuclis de CCOO que irradiessin als voltants i *saltar* per sobre dels límits que el moviment obrer metropolità tenia en el seu cinturó industrial. Aquella modalitat antifranquista del cavallfort havia de combinar-se amb la cooptació d'elements no afins al verticalisme elegits en el marc de les eleccions sindicals de 1966: era l'internament anomenada operació «rastrillo», que perseguia atreure representants obrers elegits en el marc de la CNS que, si bé no s'havien presentat en plataformes d'oposició, sí comptaven amb la simpatia dels seus companys de plantilla i se'ls considerava potencials participants en les CCOO.

³⁷⁰ Elionor Sellés: *Moviment obrer, canvi polític, social i cultural. Comissions Obreres a Catalunya, 1964-1978*, Barcelona, UB, Tesi doctoral inèdita, 2005, p. 203. Cfr. Francisco Erice i Ramón García Piñeiro: "La reconstrucción de la nueva vanguardia obrera y las Comisiones de Asturias (1958-1977)", a David Ruiz (coord.): *Historia de Comisiones Obreras*, pp. 141-190.

En realitat, però, la denominació «rana» tenia menys secret que l'exposat, doncs, corresponia a la voluntat d'anar cap a una «Reunió Nacional» de CCOO, «amb dos as intercalades», segons argumentava el propi Chicharro.³⁷¹ És a dir, Re-Na, amb *a*: «rana». Fóra com fos, i prescindint d'entrar a jutjar l'originalitat del nom, els continus desplaçaments dels dirigents del moviment obrer arreu del territori català van donar el seu fruit i, juntament amb les múltiples experiències organitzatives preexistents, impulsades des de baix, l'estiu de 1967 van quedar establertes les bases per la constitució d'una coordinadora d'àmbit nacional català de CCOO. Part de la historiografia ha volgut veure en la creació de la Comissió Obrera Nacional de Catalunya (CONC) una maniobra dels comunistes per a arraconar l'hegemonia que el FOC els estava disputant a la CO de Barcelona.³⁷² Certament, la percepció interna del procés de vegades sembla donar la raó als partidaris de la *conspiració*, com aquesta del tortosí «Román», responsable d'organització del PSUC, en una carta al seu secretari general:

Desde luego —y la prueba ya está hecha— fue un gran acierto la orientación de crear esta Nacional de CCOO, pues los «izquierdosos», como tú les llamas, han encontrado con quien discutir, han encontrado quienes les rebaten sus argumentos y saben mantener y explicar unas correctas posiciones. En fin, aunque ahí [a la CONC] la lucha también será importante, hemos empezado bien, yo diría que muy bien.³⁷³

La realitat, però, sempre és força més complexa del que solen dibuixar les teories conspiratives i el camí cap a la CONC derivava de les necessitats organitzatives *reals* del moviment obrer, per tal que la conflictivitat no romangués aïllada en els epicentres industrials. O, si es vol dir d'una altra manera, perquè les avantguardes no es deslliguessin del conjunt de la classe obrera catalana. A finals d'agost de 1967 es va celebrar una reunió de diverses Comissions Obreres locals de Catalunya a Barcelona, a la qual tots els grups polítics que actuaven en el seu si hi van participar. Era la primera ocasió que Tarragona estava present en reunions de coordinació del moviment obrer català.³⁷⁴ Hi acudiren representants de la construcció, de la química, del transport, del metall i de les indústries pesqueres, rams que recentment s'havien estructurat en el si de la COT. A la reunió hi sobrevolaven dos temes

³⁷¹ Entrevista a Tomás Chicharro Manero, 1996, AHCONC, CBO.

³⁷² Cfr. Julio Sanz Oller: Entre el fraude y la esperanza. Las Comisiones Obreras de Barcelona, París, Ruedo Ibérico, 1972, p. 163; José Antonio Díaz: Luchas internas en Comisiones Obreras, pp. 39-43.

³⁷³ Josep Serradell: "Carta de Miró", 3/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1838.

³⁷⁴ Hi havia trenta-cinc representants de les CCOO locals de Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona, Blanes, Granollers, Mataró, Sabadell, Badalona, Calella i Baix Llobregat, la qual sempre va tenir una dimensió comarcal. Terrassa i Manresa finalment no van poder acudir a aquella cita.

d'igual importància per al moviment: la repressió dels membres de CCOO en les principals regions industrials, on majors havien estat els seus desafiaments fins aleshores, i la desacceleració accentuada del creixement econòmic, que va ser viscuda com una crisi.

La recessió afectava tant l'economia domèstica com la de l'Europa occidental. En un moment en la que milions d'espanyols treballaven en diversos països del continent, la crisi va comportar el retorn de molts d'ells, en especial els treballadors «convidats» a l'Alemanya federal, un país on la recessió, si bé conjuntural, va tenir especial impacte.³⁷⁵ Majors conseqüències va tenir la desacceleració per a l'economia espanyola, el creixement de la qual ja no va superar les fites prèvies quan va escampar el temporal.³⁷⁶ A la ciutat de Tarragona la crisi de 1967 va sacsejar fort un mercat laboral en plena expansió: fins a 200 obrers de la construcció havien estat acomiadats durant el primer semestre de l'any i una gran empresa va desfer-se'n de tota la seva plantilla.³⁷⁷ Segons l'OSE, els sectors més afectats a Tarragona foren el tèxtil, el metall i la construcció, aquest últim amb una sangria de més de 1.400 llocs de treball perduts—xifres que no inclouen els eventuals, que rondaven la meitat del total. No va ser menys dur el sotrac per als treballadors dels serveis, en especial els d'assegurances, on la crisi va deixar un saldo de 660 persones sense feina en acabar l'any.³⁷⁸

Sens dubte les mesures imposades per l'autoritat, en especial la congelació salarial decretada per al bienni 1967-1968 i, amb ella, l'anul·lació de la negociació col·lectiva, eren motiu d'enuig entre la classe obrera i podien estar en la base de la decisió d'engrossir les CCOO. De fet, ho era; especialment quan es constatava que aquestes *existien* en els seus entorns. Les mesures d'austeritat van deixar en evidència que l'única manera d'aconseguir millores laborals era al calor del conflicte que obliguessin a trencar els topalls fixats pel govern per als increments salarials. Van ser diverses les empreses de Tarragona que van registrar alteracions laborals de baixa intensitat, destinades a pressionar els patrons. Però aquelles protestes sovint podien ser desactivades mitjançant l'acomiadament dels

³⁷⁵ "Acta de la reunió regional celebrada el dia 27/8/67", Barcelona, 27/8/1967, AHPCE, MO, CONC, c. 85, cp. 1/2.1. El govern de Bonn havia signat un acord amb l'Espanya franquista el 1960 pel qual es «convidava» a treballadors espanyols poc qualificats a instal·lar-se temporalment a Alemanya occidental per realitzar feines mal remunerades, si bé pagades amb una moneda forta com ho era el marc, que beneficiava tant els empresaris alemanys com les autoritats franquistes, degut al continu enviament de divises; igualment, els treballadors percebien allí salaris majors que romanent a Espanya. Cfr. Tony Judt: *Postguerra. Una historia de Europa desde 1945*, Barcelona, Círculo, 2006, pp. 489-492. Sobre l'emigració espanyola a Europa, cfr. Ana Fernández Asperilla: "La emigración como exportación de mano de obra...", pp. 63-81.

³⁷⁶ Borja de Riquer: *La dictadura de Franco*, p. 612.

³⁷⁷ Josep Pardell: "Cartes d'en Sitges", 7/5/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 2.

³⁷⁸ "Memoria de actividades", s.d. [corresponent a 1967], AHPT, CNS, c. 11.

treballadors més significats durant la protesta i amenaçant-ne la resta. Davant un model de conflictivitat de baixa intensitat i centrar en l'empresa, el naixent moviment obrer tarragoní, molt particularment la seva avantguarda, no tenia manera d'incidir de manera destacada en la conflictivitat. Les CCOO a l'alçada de 1967 eren virtualment inexistentes a les empreses i el seu espai natural d'actuació era en els barris i no pas a les fàbriques. Això els impedia ser eficients en el terreny productiu, els llocs per excel·lència de la classe obrera. Un militant de CCOO i del PSUC de Tarragona, després d'un conflicte suscitat contra la implementació de noves regulacions laborals en una empresa, reflexionava sobre la necessitat de garantir la seva presència als llocs de treball:

[...] hasta el momento la cuestión sigue en pie y una de las conclusiones que más nos afectan a todo miembro del Partido que como tal se precie, es el ver cómo se producen estas situaciones laborales y no tener más medio que alentar a determinada persona que de forma casual le cuenta estos hechos y que es parte en el conflicto, cuando yo me creo que en casos tales una representación del partido tenía que tomar la iniciativa y establecer una relación con la parte más activa de estas mujeres y afirmarlas en su lucha prestándole un fuerte apoyo [...] Creo firmemente que aquí es donde con más claridad se deja ver la falta de una Comisión Obrera que tuviera a su cargo el atender sin pérdida de tiempo y de la forma más ardiente estas luchas que tanto valen y tanto suponen.³⁷⁹

L'autor de la missiva creia incompatible el ser comunista i romandre al marge de la conflictivitat: si no eren les CCOO les que tinguessin presència a les fàbriques per donar suport al conflicte, serien cèl·lules del PSUC en els llocs de treball les que ho farien. Apostava perquè el PSUC no estès absent als llocs de treball «estableciendo así una corriente de diálogo, de posibilitar la marcha hacia más altos fines, esto es, la organización hacia la C[élula] en aquel lugar de trabajo».³⁸⁰ No era una opinió circumscrita a aquest comunista tarragoní i era, de fet, compartit pel conjunt del moviment obrer. Era imprescindible teixir una xarxa de Comissions de fàbrica que vehicuessin el malestar de les plantilles *des dels* llocs de treball i que tinguessin en la COT el seu centre de coordinació i en els barris la base des d'on organitzar la solidaritat amb els treballadors en conflicte, per amplificar-ne els resultats. Davant les dificultats de la COT d'actuar com una autèntica coordinadora del moviment obrer de Tarragona, aquest militant comunista apostava perquè fos el partit el qui en fos l'impulsor i el sostenidor, tant des de dins com des de fora de la fàbrica. No obstant això, tal

³⁷⁹ "De una carta de Tarragona", 5/5/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 2.

³⁸⁰ *Ibíd.*

cosa hagués suposat tornar al precari model de primers de la dècada. Eren les CCOO l'espai unitari que permetia anar més enllà de la suma de les parts que les conformaven, és a dir, obrers catòlics, comunistes i d'altres sense adscripció.

La situació de la ciutat va ser objecte d'anàlisi en una reunió del comitè central del PSUC celebrada l'estiu de 1967. Tot i assenyalar mancances de diversa consideració, la direcció comunista estimava que en el món obrer i a les barriades els seus camarades tarragonins havien començat amb bon peu. Amb tot, es constatava quelcom preocupant: la direcció política del partit no era funcional, doncs de seixanta-dos militants que el PSUC tenia a Tarragona, només dos portaven les rendes del comitè local. Altrament, la direcció local del PSUC era molt rígida amb l'entrada del jovent al partit i mostrava un desinterès poc dissimulat en guanyar incorporacions femenines per fer del partit quelcom més semblant a l'entorn sobre el que creixia. Es va resoldre expulsar un tal «Miguel» i reestructurar el comitè local, amb noves incorporacions, més joves i lligades a tot el que començava a moure's.³⁸¹

El dia 6 d'octubre de 1967 CCOO havia acordat una acció coordinada per forçar reunions plenàries d'àmbit local a la CNS de tots els municipis. L'objectiu era dotar de representativitat aquelles Comissions creades en el marc de l'operació «rana» i d'avaluar-ne les preexistents amb major participació obrera.³⁸² A Tarragona, però, es lamentaven que el «estado actual de esta local [de CCOO] es de captación; con motivo del día 6 no se pudo llegar a la acción acordada por falta de personal dirigente». L'informe intern era injust amb l'organització tarragonina, ja que era cert que la COT es trobava en nivell formatiu i que el treball sectorial en els rams es trobava en un estat iniciàtic, però no ho era que hi faltessin treballadors amb lideratge i rams amb representativitat i capacitat de convocatòria. En realitat, el motiu pel qual no es va aconseguir celebrar cap reunió a sindicats no era per la feblesa de CCOO, sinó per la forta «presencia de policías en la CNS», que n'eren «funcionarios, siendo éstos policías en activo».³⁸³ Prova del qual és que si bé Tarragona va fallar en l'acció del dia 6, no va decebre en la plantejada pel 27 d'octubre, data que coincidia amb el cinquantè aniversari de la revolució bolxevic a Rússia.

³⁸¹ Anotacions d'una reunió del comitè central del PSUC, juliol de 1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 51, cp. 2.

³⁸² No convé pensar en «rana» i «rastrillo» com a *operacions* en el sentit estricte del terme, doncs tenien molt d'ocurrència que es troba en alguns documents i que els historiadors no hem deixat de reproduir com un mantra. Sí que expressaven, però, i d'aquí la seva utilitat historiogràfica, la voluntat d'anar cap a una reunió nacional de CCOO de Catalunya, així com la dinàmica coetània de tanteig i cooptació que s'ha relatat més amunt.

³⁸³ "Informe de la reunión celebrada el día 8 de octubre de 1967", Barcelona, 8/10/1967, AHPCE, MO, CONC, c. 85, cp. 1/2.1.

Fins a 3.000 octavetes de diversos models van ser llençades per tota la ciutat els dies 25 i 26 cridant a la participació en una manifestació de treballadors a dos quarts de vuit del vespre davant els locals de la CNS. La plataforma reivindicativa va ser elaborada pels propis militants de CCOO de Tarragona i recollia demandes específiques per millorar la vida del proletariat tarragoní i no pas grandiloqüents i eteris plantejaments de màxims contra el franquisme i el capitalisme. Ben al contrari, clamaven contra l'atur, contra els expedients de crisi i contra la carestia de la vida i a favor d'obrir noves escoles i construir habitatges suficients i assequibles per als treballadors. El document va rebre nombroses signatures d'adhesió. En gran part havien estat recollides a les barriades, però també a les empreses, un fet representatiu de la creixent presència de CCOO en els entorns productius. La jornada, convocada per la coordinadora general de CCOO arreu d'Espanya, perseguia diversos objectius entrellaçats. D'una banda, fer visible que aquell nou moviment sociopolític *existia* a nombroses ciutats, de l'altra, donar-lo a conèixer entre els treballadors aliens a ell i, per últim, denunciar públicament la repressió que estaven patint les avantguardes del moviment obrer per quelcom tant fonamental com defensar els drets laborals dels seus companys de feina: «Nuestros compañeros más combativos, son expedientados y desposeídos de sus cargos sindicales, por defender los derechos de la clase obrera».³⁸⁴ Com en tota mobilització de CCOO, les demandes sociolaborals concretes concloïen amb les reivindicacions de sindicats obrers i de llibertats democràtiques generals.³⁸⁵

Aquella tarda fins a un centenar foren els treballadors de diversos rams que van concentrar-se a l'hora convinguda davant la CNS, a la Rambla Nova. José Arjona —que arran d'aquells fet seria identificat per la policia com el principal dirigent de CCOO de Tarragona i interrogat després de cada nova acció— i vint-i-un treballadors més aconseguiren obrir-se pas entre els funcionaris que guardaven l'entrada. Un cop a dins, van entregar a Carlos Calvo Olea, president del Consejo Sindical, les seves reivindicacions amb les signatures aconseguides durant les setmanes anteriors, adjuntes. Els ànims estaven certament exaltats dins els locals del sindicat vertical. Arjona va intentar tranquil·litzar els funcionaris, però fou en va, doncs no hi estaven acostumats a que els treballadors reivindicuessin els seus interessos de forma pública, ja que mai abans a la ciutat s'havia produït una acció com aquella. Una mobilització que, a més, s'estava produint simultàniament a nivell de tot l'Estat

³⁸⁴ «¡Solidaridad!», s.d. [octubre de 1967], ANC, PSUC, n. 1603, c. 130.

³⁸⁵ «¡Trabajadores!», s.d. [octubre de 1967], ANC, PSUC, n. 1603, c. 130.

espanyol; una jornada de lluita que va permetre prendre el pols a les classes treballadores d'arreu on s'havien elaborat plataformes reivindicatives. A Tarragona la jornada del 27 va servir per ampliar l'incipient moviment, doncs durant la mobilització es va connectar amb Josep Sementé, dirigent de la JOC catalana, junt amb el qual s'hi van involucrar nous sectors de joves cristians a l'antifranquisme de base obrera.³⁸⁶

Els resultats de la jornada del 27 d'octubre van ser ambivalents. Diversos van ser els episodis de violència policial que es van succeir aquells dies, com un intent extrem d'acabar amb un moviment que semblava haver arribat per a quedar-se i que feia esclatar pels aires el propòsit fundacional del règim: la pau social. Hi destaquen els fets a Terrassa *la roja*, on la mobilització va acabar amb durs enfrontaments entre manifestants i les forces de l'ordre, que van deixar el saldo de cinc policies ferits, quatre treballadors lesionats, dos més amb ferides de bala —un d'ells de gravetat— i trenta-quatre detinguts.³⁸⁷ Terrassa havia mostrat un nivell de conflictivitat propi, molt més radicalitzat que a la resta de ciutats del segon cinturó.³⁸⁸ Allí els fets del 27 d'octubre —que han quedat a la memòria com «la manifestació de les pedres»— van marcar l'inici d'una transformació de les seves CCOO, al temps que constataren l'inici d'una salvatge repressió contra el moviment obrer. La jornada del 27 d'octubre de 1967 a la resta de Catalunya, contràriament, va evidenciar alguns canvis qualitatius que s'estaven produint, d'especial importància a comarques, on les potencialitats de mobilització més enllà de la Gran Barcelona van començar a fer-se patents.³⁸⁹ Així recollia les mobilitzacions la revista de la intel·lectualitat comunista de Catalunya:

Ben lluny de la «tenebrosa conjura del comunisme internacional» que els serveis de Fraga s'emprestaren a desempolsar, la jornada del 27 d'octubre la decidien els treballadors, a través de llurs Comissions Obreres, responent a la necessitat peremptòria de fer front a la creixent depreciació de la capacitat adquisitiva dels treballadors; a les noves amenaces que per a les llars obreres suposa l'agreujament de la crisi econòmica, el bloqueig imposat als salaris, els expedients de crisi amb llurs seqüeles d'atur forçós. Responent, també, a la no menys imperiosa necessitat de llibertats elementals com són el dret a reunir-se, el dret a discutir dels problemes que afecten a les relacions entre obrers i patrons sense ingerències alienes; a usar de la vaga i la manifestació en tant que mitjans lícits de defensa; el dret a elegir els propis representants i a garantir a aquests la seguretat en el compliment de llur funció representativa;

³⁸⁶ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 47. Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

³⁸⁷ Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, p. 237. Cfr. Josep Lluís Lacueva, Manuel Màrquez i Lourdes Plans: *Combat per la llibertat. Memòria de la lluita antifranquista a Terrassa (1939-1979)*, Terrassa, Fundació Torre del Palau, 2007.

³⁸⁸ Cfr. Sebastian Balfour: *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*, pp. 130-133.

³⁸⁹ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 25/11/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 4.

la decidien per a protestar contra la repressió, contra les detencions de dirigents i militants del moviment obrer, contra les sancions econòmiques i les represàlies...³⁹⁰

En efecte, aquella jornada va aconseguir connectar amb el sentit de molts treballadors, que per primer cop trobaven canals pels que participar en les mobilitzacions. Però, més enllà d'això, la jornada va marcar un punt d'inflexió per al moviment obrer català, que obriria una nova fase. A la repressió policial a ciutats com Terrassa li'n seguí una forta de patronal, que s'emparaven en la crisi econòmica per depurar plantilles reivindicatives. El replegament del moviment i l'estretament de la seva base com a efecte de la repressió el van reduir a les seves coordinadores que, amb una incidència social reduïda, duria, d'una banda, a l'assaig de nous models organitzatius i nous repertoris d'acció per tal de superar l'atzucac. Igualment, de l'altra, s'accentuarien les crítiques en favor de la clandestinització del moviment i, en aquest sentit, s'avançaria en la seva divisió i fragmentació. Aquell ambient de temor que inaugurà l'ús d'armes de foc per fer front a protestes obreres es va traslladar al gruix de les organitzacions de l'àrea industrial barcelonina. El replegament i l'impasse que va suposar la repressió contrastava amb el desplegament que experimentarien les organitzacions de més enllà de la Gran Barcelona. En efecte, la jornada del 27 d'octubre va contribuir al procés de construcció de la CONC, que ja abans oferia motius per l'optimisme, i amb ella, a l'extensió d'un nou cicle de conflictivitat social, la novetat més destacada del qual va ser la incorporació de les perifèries.

Arran d'aquelles mobilitzacions van anar brotant CCOO a nombrosos indrets de Catalunya o es reforçaven amb noves incorporacions les ja existents: Hospitalet de Llobregat, Martorell, Granollers, Montcada i Reixac, Cerdanyola del Vallès, Ripollet, Súria, Sallent, Cardona, Blanes, Calella, Girona, Vic, Torelló, Fígols, Tàrraga o Balaguer, són només algunes mostres que ho testimonien.³⁹¹ També a Tortosa i Torredembarra es van formar aleshores CCOO d'àmbit local, que van permetre avançar en una articulació d'àmbit provincial que s'estava ja treballant a nivell intercomarcal amb Reus. El secretari d'organització del PSUC, en una carta a Gregori López Raimundo, feia constatar que les «qüestions de (7) [comarques] van consolidant-se i desenrotllant-se. Una prova n'és el

³⁹⁰ Josep Maria Cendrós: "27 d'octubre: una extraordinària victòria", *Nous Horitzons*, n. 12, quart trimestre de 1967, p. 24.

³⁹¹ Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, p. 298.

contingut del proper [cable] que rebràs sobre la reunió "Regional" de Catalunya de C. Obreres. Penso és un bon progrés». ³⁹²

El desenvolupament organitzatiu de CCOO a comarques contribuiria a obrir un nou cicle de conflictivitat, que es desplaçaria cap al que, fins aleshores, havien estat espais perifèrics. Al seu temps, la conflictivitat, que se sustentava en les mesures de contenció i regressió propiciades per la conjuntura econòmica, va contribuir a l'enfortiment numèric de les CCOO. Urgia legitimar la coordinadora local de CCOO i no hi havia millor manera que fer-ho mitjançant una assemblea general als locals de la CNS. A la crida s'hi sintetitzen alguns dels elements fonamentals que definien les CCOO, a saber: la voluntat de representar tota la classe obrera i no únicament els segments més mobilitzats, l'ús no exclusiu dels canals legals de participació, la pluralitat ideològica com a consubstancial per aconseguir la unitat, la posta en el centre les condicions sociolaborals dels treballadors, l'elaboració conjunta i de manera horitzontal i democràtica del programa de CCOO i, per últim, el convenciment que només l'acció unitària dels treballadors podia solucionar els seus propis problemes.

Compañero de trabajo:

Nos dirigimos a ti aunando nuestros sentimientos y anhelos; sentimientos y anhelos de un grupo de enlaces y obreros de las diferentes ramas, que viendo el panorama de Tarragona y la situación en ella reinante, preocupa hondamente por ser aquí donde cada uno recoge el fruto del trabajo. Los que estamos sujetos a un cargo que nos liga directamente con los compañeros hasta el punto de representarles delante de cualquier organismo, conflicto o situación laboral, deseamos que la responsabilidad que tenemos responda en esos momentos, a las exigencias que el mundo laboral presenta: espíritu de colaboración, compañerismo, unificación de todas las maneras de ser y de pensar, etc. etc.

Viendo la infinidad de cosas que nos afligen: la carestía de la vida, el paro existente en capital y provincia, los despedidos, las dificultades de colocación que se encuentran los mayores de 40 años, escuelas aseguibles, la congelación de salarios como consecuencia de la devaluación de la peseta, etc. etc...

Antes estas razones tan justificadas, juzga tu mismo la importancia que tiene una reunión de conjunto, donde estén representadas el máximo de empresas, Jurados, Vocales, Enlaces y obreros, para realizar un cambio de impresiones sobre la actual situación laboral de Tarragona.

Esperamos que sea un diálogo ordenado, fructuoso y creador; que coincidiendo todos en abordar los problemas, pasemos a acciones de solución.

A ligar más los lazos comunes que nos unen,

EL CITADO GRUPO

³⁹² Josep Serradell: "Carta de Miró", 27/10/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 4.

NOTA: La fecha y lugar de la reunión se os comunicará una vez terminados los trabajos de preparación.³⁹³

Finalment la reunió va quedar fixada pel 23 de desembre, però tot sembla indicar que no es va realitzar als locals de la CNS, sinó al camp. El sindicat vertical semblava inexpugnable i això tindria implicacions en el desenvolupament del moviment obrer la dècada següent.

Aquesta dinàmica van propiciar que la coordinació de les CCOO funcionés tant en sentit vertical, per rams, com horitzontal, per àmbits geogràfics. En l'origen del moviment estaven els contactes i l'organització dins els mateixos rams, tal com s'organitzava el sindicat vertical, però la voluntat de desbordar els marcs imposats, tant de les fàbriques com del franquisme, va fer avançar en una estructuració també horitzontal: primer d'àmbit local i comarcal i, després, provincial i nacional. A Tarragona la coordinació provincial es va produir de manera paral·lela a l'estructuració de les diverses Comissions territorials en el si de la CONC, des de finals de 1967 i ja plenament funcional d'ençà 1968. La Comissió Obrera Provincial de Tarragona (COPT) la van impulsar treballadors de diversos rams de Reus, Tortosa i Torredembarra, entre les quals Tarragona tingué un paper preponderant, però a la que aviat se n'hi anirien incorporant de noves, com Amposta i Sant Carles de la Ràpita. No es conserva gaire documentació i les referències als aspectes purament orgànics solen ser laterals en les fonts, però el creuament de diversa informació dibuixa una COPT formada per una coordinadora d'una vintena de membres, sent-hi predominants els obrers de la construcció. En quan a rams, el més ben estructurat hauria estat el químic, l'estructura industrial del qual, a diferència del de la construcció, estava fortament integrat i format per mitjanes i grans empreses, de cent a cinc-cents treballadors, que facilitaven un contacte més regular entre els militants i la resta de treballadors en el si de les fàbriques.

Els components de la coordinadora provincial i les seves funcions rotaven periòdicament i, a mesura que s'hi afegien noves CCOO locals, la seva composició també variava. Per l'executiva de la COPT van passar treballadors com Francisco Vilches, del ram de la construcció, que en fou el tresorer la major part del temps. Dins d'aquell mateix ram hi apareixen noms com José Romero, enllaç sindical a Campeón Bernard, empresa constructora de la central nuclear de Vandellós, de la que se'n parlarà després, així com Juan

³⁹³ Anunci d'assemblea de tots els rams, Comissions Obreres de Tarragona, s.d., ANC, PSUC, n. 163, c. 133. En bolígraf s'hi anota com a data el 13 de desembre de 1967.

Sánchez, Agustí Forner, Manuel Arjona o Salvador Claverías, el qual tindria un rol important durant les vagues de la construcció de 1976 des del si de la CNS. També hi havia el ferroviari Eladio García i, en representació del ram químic, Antonio López Hidalgo o l'enllaç d'IOA José Arjona.

Salta a la vista que era un moviment profundament androcèntric. No només perquè solament hi hagués homes a la coordinadora, quelcom en ell mateix suficientment il·lustratiu, sinó perquè els rams sobre els que s'estructurava el moviment tarragoní — química i construcció— deixava al marge els petits tallers tèxtils, un sector que, segons dades de 1972, representava el 23,4% del total de l'ocupació femenina provincial.³⁹⁴ Dit altrament, mostra clara d'aquest pensament androcèntric en el seu si és que les CCOO de Tarragona no haguessin contemplat l'enquadrament de les treballadores del tèxtil o les tabaqueres, recordem-ho, la major empresa de la ciutat. És cert que el 1966 es van llençar octavetes a la multinacional de confecció-tèxtil Seidensticker, després que aquestes haguessin protestat per les seves condicions laborals i pels horaris de treball amb disminució de la producció, però els resultats van ser infructuosos.³⁹⁵

Seria d'interès aprofundir en els perquès les treballadores del tèxtil i del tabac van romandre al marge del moviment fins anys després, doncs es tractava dels dos sectors amb major tradició a la ciutat i que, a pesar del seu escàs pes relatiu, protagonitzarien alguns dels conflictes de major envergadura a mitjans setanta. Igualment, per què el moviment obrer organitzat no va aconseguir incidir en el desenvolupament de les constants protestes que es produïen en fàbriques de majoria femenina, com la que referenciava l'informe anteriorment dur a col·lació.³⁹⁶ Una hipòtesi que caldria aprofundir pot tenir a veure amb la construcció d'un moviment obrer masculinitzat, tant en la seva composició com en els seus mètodes de treball i en els espais en què aquest es gestava. Uns espais vinculats a les xarxes de sociabilitat masculina com els bars o a lapses temporals com l'hora de l'entrepà durant la feina, en el que les treballadores en fàbriques mixtes podien sentir-se excloses i *delegaven* la seva representació en els companys.

³⁹⁴ "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1972, AHPT, CNS, AS, c. 351. No era un cas circumscrit a Tarragona, doncs aquesta dimensió androcèntrica del moviment es va reproduir arreu. Cfr. M. Carmen Muñoz Ruiz: "Género, masculinidad y nuevo movimiento obrero bajo el franquismo", a José Babiano (ed.): *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Madrid, Catarata, 2007, pp. 245-285.

³⁹⁵ "Trabajadoras de Seidensticker", CCOO de Tarragona, octubre de 1966, ANC, PSUC, n. 1603, c. 130.

³⁹⁶ "De una carta de Tarragona", 5/5/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 2.

Més enllà d'aquests elements que no és possible explorar més abastament aquí, un altre de fonamental per explicar la subalternitat de les dones en el moviment obrer dels anys seixanta era el paper que es reservava als enllaços, vocals i jurats d'empresa en les CCOO; un paper certament predominant en la dinàmica del qual també s'hi tendia a fer subsidiari el paper de les dones treballadores, doncs elles n'ocupaven pocs d'aquests càrrecs a la CNS. Serveixi d'exemple el número de treballadors i treballadores amb càrrecs sindicals el 1968 a Tarragona, la correlació entre els quals no era ni una per cada nou homes.³⁹⁷ Aquests van ser alguns dels motius pels quals es va produir una segregació sexual en els àmbits d'actuació: majoritàriament els homes militaven a CCOO, mentre que les dones ho feien primordialment a les Comissions de Barri i a les Comissions Cíviques, de les que se'n parlarà tot seguit.

No era que les dones *no hi fossin* a CCOO, sinó que la segregació sexual de la *polis* i, amb ella, dels afers polítics, va propiciar que la majoria de dones joves que accedirien a l'antifranquisme ho farien per altre lleres, amb un tempo diferent i una dinàmica pròpia, qüestions de les que se'n parlarà més àmpliament en el cinquè capítol. No obstant això, no poques dones tingueren un paper actiu des de l'origen i desenvolupament de CCOO i adquiriren rols rellevants en el moviment obrer. Cinta Llorens, per exemple, era una tortosina que l'any 1968 va anar a viure a Tarragona, on va començar a preparar-se les oposicions de magisteri mentre ho compaginava amb feines esporàdiques. A través del seu paisà Agustí Forner —militant del PSUC, CCOO i membre de l'executiva de la COPT en representació de l'organització del Baix Ebre— va entrar en contacte amb militants de Tarragona, on, a diferència del que succeïa a la seva ciutat, afirmar que se «sentia més persona, no et marginaven pel simple fet de ser dona».³⁹⁸

3.5. LA PRIMERA FASE DEL «NOU» MOVIMENT PAGÈS: UNA PANORÀMICA CATALANA

El desenvolupament del moviment camperol a Catalunya va estar lligat al desplegament territorial dels comunistes durant els anys seixanta i setanta, i estretament

³⁹⁷ De poc menys de sis mil càrrecs sindicals a nivell provincial en actiu el aquell any, 5.485 (91,9%) eren homes i només 484 (8,1%) eren dones, mentre que segons dades de 1972 —any en que es van realitzar uns informes molt complets sobre la presència femenina al mercat laboral— les dones representaven fins al 18,4% de la mà d'obra extra-domèstica reglada, dades que no reconeixen la major part del treball femení no reconegut per la seva domesticitat. Cfr. "Memoria de actividad", OSE de Tarragona, corresponent a 1968, 14/1/1969 i "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1972, AHPT, CNS, cc. 11 i 351, respectivament.

³⁹⁸ Entrevista a Cinta Llorens Sanz, 1998-1999, AHCONC, CBO.

vinculat a l'antifranquisme en el seu conjunt. La seva morfologia organitzativa i la seva composició social van estar tanmateix condicionades pels profunds canvis que afectaren l'agricultura catalans durant aquells mateixos anys. Si el 1950 el 22% dels catalans es dedicava a faenes agrícoles, a la mort de Franco el 1975 aquestes ocuparien només al 6,5% de la població activa. La progressiva desaparició de la pagesia catalana va ser generalitzada però no homogènia, ni en termes socials ni territorials. El segment més afectat per la disminució numèrica fou la pagesia familiar que, eventualment, podia contractar assalariats durant certes estacions de l'any per a faenes determinades, així com els jornalers agrícoles. En paral·lel a la minva generalitzada de la mà d'obra agrícola, va incrementar la demanda de productes agraris degut a l'intens creixement urbà, fet que va comportar la tecnificació i motorització de l'agricultura: en només quinze anys, entre 1960 i 1975, el número de tractors a Catalunya va augmentar a l'ordre del 300%.³⁹⁹

En la base dels canvis experimentats entre els pagesos petit propietaris i els jornalers estava la desarticulació escomesa pel franquisme del model cooperativista català previ a la guerra, que havia afavorit l'associació dels pagesos i l'optimització dels seus recursos econòmics en el marc familiar. Uns recursos que havia permès als pagesos familiars contractar mà d'obra eventual i assumir els increments salarials experimentats durant els anys de la república molt millor que en altres zones del camp espanyol.⁴⁰⁰ Estroncat aquell model de cooperació, molts petits propietaris van veure's incapacitats per contractar jornalers, a pesar dels baixos salaris que aquests percebien; quan la mà d'obra familiar no bastava només quedava el recurs de l'auto-explotació, l'abandonament de la terra o la pluriocupació, tot relegant la terra a una font d'ingressos secundària. Molts dels obrers agrícoles, per la seva banda, davant l'escassa perspectiva de millora al camp, van optar per la migració a les ciutats en busca d'un treball com a peons a la indústria. Tampoc n'eren pocs els petit propietaris que van passar a complimentar els seus ingressos treballant d'eventuals en terres d'altri.

Altrament, les cooperatives foren integrades dins les estructures de la verticalista Delegació Nacional de Sindicats, moltes de les quals havien estat confiscades en virtut de la seva *relació* amb les forces del Front d'Esquerres. Per valorar el seu impacte només cal

³⁹⁹ León Benelbas: *Economía agraria de Catalunya. Anàlisi del canvi a l'agricultura catalana, 1960-1975*, Barcelona, Ketres, 1981, pp. 104, 107 i 139-142.

⁴⁰⁰ Francisco Cobo Romero: *¿Fascismo o democracia? Campesinado y política en la crisis del liberalismo europeo, 1870-1939*, Granada, Ediciones de la Universidad de Granada, 2012, pp. 329-369 i 375-399.

assenyalar que la província de Tarragona va passar de comptar amb 148 cooperatives agràries registrades el 1934, a tenir-ne només 79 l'any 1942. El pretext era una relació que resultava difícil de certificar, doncs, a diferència dels sindicats agrícoles, les cooperatives eren entitats econòmiques privades de lliure associació i no tenien relació orgànica amb els sindicats o els partits polítics que havien estat il·legalitzats amb l'assentament de la dictadura. Fóra com fos, per als socis de les cooperatives la afiliació a l'Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos era obligatòria; unes entitats sindicals que, sovint, van passar a ubicar-se als mateixos immobles que la cooperativa local, fet que en difuminava la seva distinció.⁴⁰¹ Si es pensa des de l'òptica dels sectors populars del camp, resulta senzill de valorar l'impacte de l'esquarterament dels espais per excel·lència de la sociabilitat informal rural, doncs les cooperatives no eren només entitats econòmiques, sinó que a través d'elles es gestionava l'assistència social i la beneficència, s'organitzava el lleure i, els seus bars, esdevenien espais habituals de trobada del pagesos en acabar les faenes agrícoles.⁴⁰² Tot plegat, era una forma més amb la que el règim mostrava a la població la seva obliquïtat i una mostra palpable de la seva voluntat d'enquadrament social en els seus espais.

Durant la dècada dels seixanta el cooperativisme va rebrotar al camp, en part derivat per la insostenibilitat del model implantat als anys quaranta, que es va traduir als seixantes en actualitzacions legislatives menys rígides, en part pel negoci que suposaven per a molts jerarques locals que van convertir la gestió del crèdit agrari en una font de lucratiu negocis privats. Entre 1943 i 1976 a la província de Tarragona es van obrir 71 cellers nous, 64 trulls i 3 molins d'arròs,⁴⁰³ i segons un estudi de l'OSE de 1971 hi havia 329 cooperatives agràries en funcionament a tota la província, les quals aplegaven més de 64.000 socis.⁴⁰⁴ Molts d'aquests, en especial els d'esquerres més destacats, havien estat convenientment purgats quan les cooperatives van passar a dependre de l'Obra Sindical de Cooperació i, en l'àmbit provincial, integrades en la Unió Territorial de Cooperatives del Camp (UTECA), a la que pagaven una quota elevada. No tots, però, com es mostrarà tot seguir. El president de la UTECA era nomenat pels jerarques del sindicat vertical i la seva funció no era altra que gestionar el funcionament administratiu de les cooperatives locals i controlar-ne els seus

⁴⁰¹ Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agrari a Catalunya (1893-1994)*, Cataroja, Afers, 1995, pp. 182-183.

⁴⁰² Cfr. Montserrat Duch: "Ruptures...", pp. 114 i ss.

⁴⁰³ Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans*, p. 185.

⁴⁰⁴ "Estudio sobre situación y desarrollo de la provincia de Tarragona. A efectos de recalificación de su categoría sindical", OSE de Tarragona, abril de 1971, AGA, MIT, c. 6558, cp. 4300.

comptes, tot anul·lant la funció econòmica de les cooperatives que foren definides com a entitats sense ànim de lucre.⁴⁰⁵

L'escàs pes de la pagesia en una Catalunya eminentment urbana no va propiciar que aquests foren objecte d'atenció preferent per part de les organitzacions antifranquistes, més enllà de la retòrica propagandística. Durant molts anys, els únics que dedicarien recursos organitzatius envers el camp foren els militants del PSUC, que ja en el seu primer congrés de 1956 feren l'autocrítica: «una de les febleses del Partit es manifesta en el treball de cara a la pagesia», sentenciaven.⁴⁰⁶ Un any després el PSUC acordava algunes tímides accions per mirar de capgirar la situació. Es va proposar que els emigrants comunistes a altres països recollissin informació i establissin contactes quan tornessin als seus pobles, ja fos de manera definitiva com de vacances. Per la seva banda, el partit intentaria connectar amb alguns militants de zones pageses i fer-los-hi arribar *Treball* i *Mundo Obrero*, al temps que la Pirenaica començaria a emetre orientacions per tal d'organitzar els seus oients pagesos. Com a fronts prioritaris d'actuació s'establiren les comarques rabassaires del Penedès i el Priorat, però també les cerealistes de l'Urgell i la Garriga, les arrossaires del delta de l'Ebre i l'avellanera del Baix Camp, les olivaires de les riberes del Segre i de l'Ebre, els entorns hortofructícoles de Barcelona, les ramaderes del Pirineu i les avícoles de Reus i Granollers.⁴⁰⁷

La posició política del PSUC respecte al camp en poc havia variat des de la guerra civil, quan es reafirmà l'aliança leninista obrer-camperola basada en el respecte a la propietat familiar i, per tant, en contra de la col·lectivització de la terra —almenys fins una fase avançada de construcció del socialisme.⁴⁰⁸ Si bé a la dècada dels quaranta és possible rastrejar una certa retòrica *bolxevitzant* sobre el camp, en la que es pretenia esperonar la reconstrucció de la Federació Espanyola de Treballadors de la Terra d'UGT,⁴⁰⁹ des d'inicis dels seixanta van aparèixer uns pocs articles a la revista teòrica del partit que, definitivament, desterraven l'opció més nítidament obrerista per al camp. En són pocs, però la qualitat de les seves anàlisis són indicatives d'una voluntat per conèixer millor la problemàtica del camp

⁴⁰⁵ *Ibíd.*, p. 188.

⁴⁰⁶ El comitè central elegit aleshores el conformaren dinou obrers, set intel·lectuals i professionals liberals, quatre empleats però cap pagès, un fet que va suscitar l'autocrítica dels presents. Cfr. Josep Roman (Josep Serradell): Candidats al Comitè Central y Comitè Executiu del I Congrés del PSUC, 15/9/1956, AHPCE, NR, Catalunya, c. 50, cp. 1/1.

⁴⁰⁷ "Acord sobre el treball envers la pagesia", Comitè Executiu del PSUC, 18/9/1957, AHPCE, NR, Catalunya, c. 52, cp. 3.

⁴⁰⁸ Al respecte, cfr. Fernando Hernández Sánchez: *Guerra o revolución*, pp. 117-120.

⁴⁰⁹ Informe de la Secretaria Agrària del PSUC al Comitè Central, juliol de 1946, AHPCE, NR, Catalunya, j. 326.

català. El primer d'ells fou encarregar a Pere Ardiaca, en el que el veterà dirigent polemitzava sobre el suposat repartiment equitatiu de la terra a Catalunya, un convencionalisme de gran arrelament social.⁴¹⁰ D'altra banda, en un altre article per a *Nous Horitzons* de pocs anys després, Josep Serradell reiterava alguns dels elements exposats per Ardiaca el 1961, tot i que aportant-hi nova informació que resulta il·lustrativa del creixent interès del PSUC pel treball entre la pagesia. Serradell mostrava l'empobriment camperol amb dades tals com els salaris, relacions de dependència dels pagesos envers les empreses monopolistes, o la desvaloració general de la producció sobre la que dita dependència descansava. Apuntava, igualment, un element que, com es veurà més endavant, irrompia amb força a finals de la dècada: la pressió fiscal cap a les petites explotacions.⁴¹¹

Si bé aquests articles cal entendre'ls, en part, com una crida interna als comunistes per deixar enrere els seus prejudicis envers la pagesia, cal valorar-ne també la seva voluntat d'apel·lar a les majories socials del camp. Ambdós textos convocaven la pagesia en el seu conjunt, independentment de la seva posició respecte la propietat de la terra, ja que —segons valoraven els estudis— la política «anti-camperola» del franquisme havia situat a tota la pagesia en l'últim esgraó de l'escalafó social i, en conseqüència, el PSUC havia d'apel·lar-los a tots per igual amb la fi de sumar-los a la lluita contra la dictadura i per la democràcia. En la base d'aquesta lectura comunista sobre la concepció del capitalisme monopolista d'Estat i la de la necessitat d'anar cap a una «revolució anti-feudal» al camp es trobava la polèmica que va esclatar el 1964 entre la direcció i Jorge Semprún i Fernando Claudín, que va comportar la seva expulsió, però que va tenir un escàs impacte en el partit fora dels ambients de la intel·lectualitat.⁴¹² Amb tot, però, va ser la lectura hegemònica sobre la situació agrària dins el comunisme espanyol fins la segona meitat dels anys setanta.⁴¹³

Tal com s'ha avançat més amunt, el desplaçament del PSUC més enllà de la Gran Barcelona entre els anys 1963 i 1965 va resultar fonamental per a la formació d'un moviment pagès de nou tipus a Catalunya. Josep Pardell, com a responsable del partit a les comarques, en va ser el màxim valedor en la seva primera etapa formativa. Un dels primers quefers d'en

⁴¹⁰ Pere Ardiaca: "Catalunya i la Reforma Agrària", *Horitzons*, n. 4, tercer trimestre de 1961, pp. 19-25.

⁴¹¹ Josep Román (Josep Serradell): "La situación del camp a Catalunya", *Nous Horitzons*, n. 5-6, primer i segon trimestre de 1965, pp. 19-28.

⁴¹² Fernando Claudín: *Documentos de una divergencia comunista*, Barcelona, El Viejo Topo, 1978; Jorge Semprún: *Autobiografía de Federico Sánchez*, Madrid, Planeta, 2002, pp. 161-172 i 297-303.

⁴¹³ Santiago Álvarez: *El Partido Comunista y el campo. La evolución del problema agrario y la posición de los comunistas*, Madrid, Ediciones de la Torre, 1977.

Pardell va ser mirar d'orientar protestes que ja s'estaven produint de manera autònoma en diverses zones del país, molt especialment entre els jornalers del delta de l'Ebre, terres en les que entre maig i setembre «se produce una gran afluencia de trabajadores agrícolas, para realizar las faenas de siembre y siega del arroz». Uns treballadors que, durant la seva estada, «viven al aire libre o pernoctan en barracones cuyas condiciones son deficientes», segons reconeixien les pròpies autoritats.⁴¹⁴ Un informe al comitè central del PSUC sobre l'estat del camp català de mitjans de la dècada considerava la situació catastròfica. S'hi enumeraven alguns petits conflictes agraris, que no havien tingut major repercussió. Alguns d'ells, com la negativa dels dos-cents arrossers de Sant Carles de la Ràpita d'entregar la quota d'arròs requerida per l'Hermandad Sindical local al preu fixat pel govern, tot i que eren remarcables, no deixaven de ser actuacions *clàssiques* de la protesta camperola que poc diferien de les del primer vintenni franquista, que de vegades esdevenien vertaders motins pagesos, com el que es produí el 1951 a Constantí contra els «fiscaleros» que havien acudit al poble a reclamar la quota obligatòria d'avellanes.⁴¹⁵

El maig de 1964, però, un grup de pagesos de Lleida havien aconseguit quelcom inèdit fins al moment: la dimissió de la junta directiva de l'Hermandad local després d'una manifestació davant els locals del sindicat vertical del camp. Pardell considerava que els arrossers del delta de l'Ebre havien d'actuar com els lleidatans i seguir el model de conflictivitat del moviment obrer, focalitzant la seva actuació a «provocar una reunió general extraordinària de la Cámara Arrossera d'Amposta» que «ben portada, crec, els donaria excel·lents resultats i no solament per a resoldre aquest problema del cupos, sinó per enterrar-la i al mateix temps [aconseguir] una revalorització del mateix preu de l'arròs».⁴¹⁶

La necessitat de formar i estendre quadres polítics ja s'havia posat a sobre de la taula durant el I Congrés del PSUC el 1956. Per a portar-ho a bon port era necessari comptar amb «homes representatius» del camp, com repeteix contínuament la documentació. La

⁴¹⁴ Informe sobre l'impacte de les vagues de 1962 a la província de Tarragona, 12/7/1962, AHPT, GC, c. 4367.

⁴¹⁵ Montserrat Buyó i Martí: "La petita historia d'una revolta?", *Estudis de Constantí*, n. 4, 1988, pp. 80-92. En les memòries de López Raimundo s'hi mencionen també resistències més o menys extenses a lliurar la quota obligatòria al Servicio Nacional del Trigo aquell 1951 que, segons ell, haurien estat en la base de l'augment d'1,5 pessetes el quilo del preu del blat, cfr. Gregorio López Raimundo: *Primera clandestinidad. Memorias*, Vol. 2, Barcelona, Empúries, 1995, p. 203. Al respecte de la pràctica pagesa d'ocultaments, motins i boicots, cfr. Ana Cabana: *La derrota de lo épico*, pp. 85-113. Agraïixo a Francesc Rodríguez Martorell l'haver-me donat a conèixer el motí pagès de Constantí.

⁴¹⁶ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 19/11/1964, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 13. (El document també està microfilmada en el j. 1345 del fons del PSUC de l'AHPCE).

renovació dels comitès locals del partit arreu de Catalunya, que es va estendre fins a finals de la dècada, perseguia aquella màxima de la «representativitat». A Lleida, on els pagesos comunistes havien mostrat major iniciativa en llur actuació i on, precisament, el model organitzatiu del moviment pagès adquiriria una major coherència i cohesió, Pardell va contactar amb l'ex-poumista Vicenç Ximenis, un pagès de la Noguera que, anys enrere havia impulsat l'MSC a la zona i que havia adquirit cert prestigi entre els pagesos de la comarca.⁴¹⁷ Poc abans que Ximenis, el qual adoptaria el nom de guerra de «Salvador», Pardell havia cooptat un jove amb inquietuds antifranquistes anomenat Ventura Margó, «Jordi», per la militància comunista. Ells dos adquiriren les màximes responsabilitats de l'organització lleidatana, el primer la d'organització i, l'altre, la del comitè local del PSUC.⁴¹⁸

Em detinc en el cas lleidatà perquè seria rellevant en la configuració del moviment pagès català en el seu conjunt, no només pel pes preponderant del sector agrari en aquella província, sinó també pel model organitzatiu desenvolupat allí, que esdevindria el de referència per a l'àmbit català. A més de les responsabilitats més estrictament lleidatanes, Ximenis ocuparia posicions de direcció importants en les noves organitzacions camperoles d'orientació comunistes que es van anar configurant en aquells anys. Durant el quinquenni 1964-1968 Ximenis i Pardell recorrerien amb freqüència les principals comarques agràries de Catalunya amb la finalitat de contactar amb pagesos que, tot i no estar vinculats al PSUC, sí que es mostraven disposats a organitzar-se junt amb els comunistes per a defensar els interessos dels qui vivien de la terra. Es tractava fonamentalment de pagesos d'adscripció catòlica i d'antics militants de les centrals sindicals dels rabassaires, socialistes i anarcosindicalistes, juntament, és clar, a comunistes o altres que fins aleshores no havien format part de cap cultura política definida. Es tractava en la seva majoria de pagesos empobrits, molts dels quals eren també propietaris de les terres que treballaven i que, en no poques ocasions, complimentaven el seu treball al camp amb jornades com a peó en la construcció o en terres d'altri, doncs la pluriocupació estava molt estesa entre pagesos i obrers de baixos recursos econòmics.

De la mateixa manera que succeïa al nou moviment obrer, aquells pagesos organitzats políticament necessitaven trencar l'aïllament propi del seu treball i anar més

⁴¹⁷ Antonieta Jarne: *L'oposició al franquisme a Lleida*, pp. 47 i ss.

⁴¹⁸ Vicenç Ximenis: *Demòcrata i socialista. Memòries de setanta anys de lluita política apassionada*, Lleida, Pagès, 1998, pp. 137-138.

enllà del seu cercle de confiança per tal d'entrar en contacte amb el conjunt dels pagesos, majoritàriament apàtics davant qualsevol iniciativa d'acció *política*. Tal cosa només era possible amb un programa que els mobilitzés a partir de qüestions concretes que connectessin amb les seves expectatives i experiència acumulada, així com, ineludiblement, a través de les pròpies organitzacions d'enquadrament del règim al camp: les cooperatives locals i les Hermandades Sindicals. Les potencialitats no eren poques, doncs, tal com havien constatat les autoritats franquistes sobre les cooperatives locals: «No son siempre de fiar sus mandos, existiendo algunos que tuvieron actividades izquierdistas».⁴¹⁹ Una percepció que era compartida per Pardell, que va informar a la direcció nacional del PSUC sobre les possibilitats reals de treballar en aquells organismes.

[...] la reunió molt recent que ha realitzat l'Unió de Cooperatives de les Comarques Tarragonines⁴²⁰ [...] hi assistiren representacions del Sindicat Agrícola dels pobles d'aquelles comarques [...] fou convocada com a conseqüència del malestar dels pagesos d'aquelles comarques, fundamentalment per els productes de vi i avellanes. [...] Un dels acord va ésser el compromís que cap bodega cooperativa efectuaría cap venta de vi a menys de 32 ptas Hectolitre [...]

[...] la lluita [que] ja s'està desenvolupant és necessari que tingui un nivell més elevat i més generalitzat, els exemples que he donat són força significatius i penso jo, que són el primer pas en l'actual situació que permetran donar-ne d'altres i d'un nivell més elevat [...] però, cal que nosaltres puguem ajudar més.⁴²¹

Experiències com aquelles van contribuir a esbossar uns primers punts d'encontre entre les demandes específiques de les diferents comarques amb interessos particulars: reivindicacions emmarcades en les relacions productives al camp, com la comercialització agrícola per part dels mateixos pagesos, la negativa a entregar les quotes exigides per organismes d'intervenció estatal, però també altres qüestions relacionades amb els salari social, com l'accés rural als bens de consum, a l'oci i a la cultura. En canal per aconseguir-ho ho prefiguraven les experiències exitoses d'algunes Hermandades a les províncies de Lleida i Tarragona. Es tractava de precedents de les «guerres agràries» de la dècada següents,⁴²² que van anar conformant un programa d'acció per al camp, que va aconseguir interpel·lar pagesos que anaven més enllà dels comunistes. Al llarg del bienni 1964-1965 el PSUC va fer

⁴¹⁹ Informe sobre l'impacte de les vagues de 1962 a la província de Tarragona, 12/7/1962, AHPT, GC, c. 4367.

⁴²⁰ Es refereix a la UTECO de Tarragona.

⁴²¹ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 19/11/1964, AHPCE, NR, Catalunya, c. 55, cp. 13.

⁴²² Cfr. V. I. Alonso, et. al.: *Crisis agrarias y luchas campesinas, 1970-1976*, Madrid, Ayuso, 1976.

mostra d'un gran interès per conèixer en detall els problemes dels pagesos i de l'agricultura en general. Tots els informes remesos al comitè central, la majoria d'ells provinents de les comarques lleidatanes, constataren que les problemàtiques principals del camp eren els preus no remuneradors, el paper especulatiu dels intermediaris i la necessitat creixent de costosos fertilitzants.⁴²³ Existien també altres problemàtiques com l'accés a l'aigua a l'horta lleidatana, en especial entorn als canals de Pinyana i Urgell, així com d'altres relacionats amb la tinença de la terra.⁴²⁴

Part d'aquestes problemàtiques esclatarien en conflictes de diferent naturalesa el 1966, que estarien en la base del naixement de les primeres Comissions Pageses (CCPP). El seu origen és doble i pràcticament simultani en el temps. La primera d'elles va sorgir a la població d'Amposta. Aquesta, lluny del que cert imaginari social li ha atribuït,⁴²⁵ no la van impulsar els jornalers per a les eleccions a l'Hermandad Sindical celebrades aquell any i en que, igual que en les de 1963, «se consiguió una victoria sin oposición» a la secció social.⁴²⁶ Pel contrari, la iniciativa va sorgir entre petits propietaris de la Cambra Arrossera, una de les cooperatives agrícoles de major pes econòmic de Catalunya. La intenció inicial de la comissió pagesa era negociar la readmissió d'un soci que havia estat expulsat després d'un enfrontament verbal amb un dels jerarques del règim en una sessió plenària. El soci no militava enlloc, però se li atribuïa un passat «roig» que no feia, sinó, carregar de motius als dirigents de la Cambra Arrossera. Entre el grup de socis de la cooperativa elegits per a representar-ne al conjunt i negociar amb la presidència n'hi havia de comunistes, però també

⁴²³ Roberto: "Sobre el problema de la fruticultura en la huerta de Lérida", informe al comitè central del PSUC, 23/12/1965, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 2.

⁴²⁴ Enric Vicedo i Jordi Soldevila: *Els moviments socials contemporanis. Treball, solidaritat i lluita a les terres de Lleida*, Lleida, Pagès, 2015, pp. 179-188 i 256.

⁴²⁵ Hi ha un lloc comú que entén les Comissions Pageses com una opció *de classe* per al camp, que únicament o de manera preferent hauria apel·lat als jornalers agrícoles i no a la pagesia familiar. Aquest seria el motiu del fracàs de les CCPP i que el PSUC *acceptés* donar el pas cap a una organització més transversal en termes socials com ho fou la Unió de Pagesos des de 1974 ençà (cronologia, que com s'explicarà en un altre capítol, tampoc s'avé a la realitat). Aquest imaginari es troba present també entre alguns militants del propi PSUC i, al meu entendre, està vinculat a les dinàmiques de confrontació que afectaren el partit a partir del V Congrés de 1981. Matías Vives, nomenat responsable de política agrària del PSUC en el IV Congrés el 1977, explicava el pas de CCPP cap a UP en els termes següents: «Passar de defensar les Comissions Camperoles a considerar-nos *escolanets* (Solé Barberà *dixit*) de la Unió de Pagesos (UP), i de publicar *La veu del camp català* a considerar que *La Terra* ja ens representava suficientment, no era tasca fàcil. En realitat, suposava capgirar moltes idees que ens retenien en el comunisme tradicional (els nostres eren els pagesos sense terra), per abraçar l'explotació familiar agrària com a *subjecte* de la nostra acció política a les zones rurals». Matías Vives: "El PSUC i el món rural. La Unió de Pagesos de Catalunya", *Nous Horitzons*, n. 213, 2016, p. 114.

⁴²⁶ "Los acontecimientos positivos ocurridos en la comarca del Bajo Ebro (en Amposta) durante el tiempo transcurrido desde el pasado pleno hasta la fecha (codificada)", 5/7/1967, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1646.

altres pagesos refractaris al franquisme i, en tot cas, frontalment oposats a les pràctiques dels directius de la Cambra Arrossera. Francesc Margalef, que n'era el president des de 1960, no els va reconèixer la legitimitat per establir cap negociació i els va ignorar, tot mantenint l'expulsió. La comissió va prendre aleshores una dimensió estable i va acordar que es presentaria a l'elecció de la nova junta directiva de la cooperativa, que s'havia de celebrar aquell any, per tal de fer fora el «cacic» Margalef de la presidència. Tot i l'entusiasme amb que s'emprengué la campanya, Pardell lamentava que «una vegada més s'ha escapat la llebre malgrat un any de preparació».⁴²⁷ Tot i el fracàs, aquella era la primera ocasió que comunistes i no comunistes empraven una acció conjunta a la zona. Entre els darrers, fins i tot hi havia el fill d'un pagès mort durant la guerra, l'assassinat del qual s'atribuïa, precisament, al soci expulsat.⁴²⁸ Tot plegat, evidenciava el potencial de comissions formades per pagesos amb finalitats concretes.

L'altra comissió va néixer a la zona de Lleida, en un conflicte sobre la tinença de la terra. La denúncia feta per quatre sacerdots sobre les pràctiques semi-feudals de l'església lleidatana al llibre *¿Concilio o rebeldía?* va marcar, en certa manera, l'inici del conflicte obert entre set-centes famílies de colons i la Unió Laïcal de Beneficiaris de la Catedral de Lleida.⁴²⁹ El cas es remuntava als anys trenta, quan la Generalitat de Catalunya va sancionar que els colons tenien dret a comprar les terres que treballaven, les quals es valoraren en un milió de pessetes. Acabada la guerra, la Catedral de Lleida es va negar a reconèixer el dret de compra i va desnonar els colons més significats en el conflicte. Només a mitjans dels seixanta, amb el retorn de l'exili d'alguns d'ells amb els papers de compravenda originals, es va reobrir el cas. Un cop es va demostrar la validesa de la documentació i de reconèixer-se que els colons tenien dret a adquirir les terres, la Catedral va reaccionar oferint un nou preu que multiplicava per 400 el de 1935. Va ser un conflicte que es va allargar fins 1969, quan els colons d'algunes partides —no de totes— van poder fer-se amb les terres a un preu just. Aquell conflicte va propiciar el naixement de les primeres CCPP que, si per una banda, van permetre que les 830 famílies colones canalitzar el conflicte de forma unitària a través dels tribunals, doncs el PSUC s'hi va bolcar en el cas oferint-los-ho una plantilla d'advocats de l'oposició, per l'altra

⁴²⁷ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 23/9/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 3.

⁴²⁸ "Los acontecimientos positivos ocurridos en la comarca del Bajo Ebro (en Amposta) durante el tiempo transcurrido desde el pasado pleno hasta la fecha (cordificada)", 5/7/1967, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1646.

⁴²⁹ Máximo Casanovas, Manuel Domingo, Josep Marco i Lázaro Brilla: *¿Concilio o rebeldía? Los latifundios clericales de Lérida*, Barcelona, Nova Terra, 1966.

banda la seva organització va permetre impulsar accions extra-legals com manifestacions, i altres que podien suscitar repressió però que es trobaven dins els límits de la permissivitat dictatorial com assegudes o recollides de signatures.⁴³⁰

Des d'aquells dos epicentres, el model de CCPP es va anar estenent pel territori. Una extensió que fou paral·lela al de CCOO, dos moviments que, de fet, es veien a ells mateixos com a part constitutiva d'un de sol. Per a tots dos, les eleccions sindicals de 1966 van representar una oportunitat per ampliar la seva influència, si bé els resultats obtinguts no podien comparar-se. Mentre CCOO va aconseguir sonores victòries en àmplies zones del país —sobretot en la primera fase d'elecció d'enllaços i jurats; tot i que, en alguns casos, també en la segona—, l'èxit de pagesos que conformarien el moviment de CCPP es va reduir a l'obtenció d'algunes posicions en algunes Hermandades i van copar-ne totes les places en una sola: la de la ciutat de Lleida.⁴³¹

La constitució de la CONC durant l'estiu de 1967 va contribuir a accelerar l'articulació nacional de les incipients CCPP disperses pel territori, desigualment organitzades i la capacitat de mobilització i representativitat social de les quals no era homogènia. Al llarg d'aquell estiu, com s'ha explicat més abastament amb anterioritat, el PSUC va impulsar CCOO locals o comarcals en punts claus de la geografia catalana per tal que aquestes *irradiessin* sobre les zones limítrofes, al temps que buscava entre els enllaços electes l'any anterior elements susceptibles a incorporar-se al moviment antifranquista. En la versió agrària d'aquell procés s'implicaren organitzacions cristianes com l'HOAC i les Joventuts d'Acció Rural i Catòlica (JARC), forces nacionalistes com el Front Nacional de Catalunya (FNC), particularment a les terres de Lleida, així com l'MSC-interior, recentment escindit d'aquells no disposats a col·laborar amb els comunistes.

La diferència fonamental entre CCOO i CCPP residia en la desigual presència i representativitat d'unes i altres. Només a les comarques de Lleida s'havia aconseguit organitzar CCPP funcionals en diverses poblacions i amb una base social que anava més enllà dels comunistes. A finals de novembre de 1967 eren set les organitzacions camperoles en un total de quinze pobles amb pagesos susceptibles a formar una Comissió Pagesa d'àmbit intercomarcal o provincial a Lleida. Els comunistes començaren a treballar amb la vista

⁴³⁰ "Unió Laïcal de Beneficiats de la Catedral de Lleida", 23/10/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 3.

⁴³¹ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 14/10/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 4.

posada en la celebració d'una assemblea general a l'Hermandad lleidatana, amb la fi de dotar aquella Comissió Pagesa del màxim de representativitat possible.⁴³²

En aquella mateixa línia treballaven també les CCPP de la província de Tarragona. Al sud, a les comarques del Montsià i el Baix Ebre, diversos pagesos opositors havien obtingut representació a les sindicals del 1966 i s'havien fet amb la majoria en diverses Hermandades locals. La majoria dels bons resultats es reduïen a la secció social, atès al gran pes jornalero de la zona, que el 1970 superava el 50% de la població activa agrària comarcal i que suposava el 18% dels obrers agrícoles de tota Catalunya.⁴³³ L'estructura de classes al sud català, en bona mesura, va impedir que les CCPP aconseguissin resultats anàlegs als de Lleida, on predominaven els cooperativistes petits-propietaris, entre els que els comunistes havien aconseguit guanyar posicions estables. Als entorns de la ciutat de Tarragona les CCPP van trigar més temps a desenvolupar-se. Portaven molt endarreriment quan alguns militants del PSUC les constituïren amb la intenció d'atreure altres pagesos. Les expropiacions forçoses de finques com a resultat del procés especulatiu de la terra derivat de la febre industrialista eren, juntament amb la desvaloració de la producció agrícola, els principals problemes dels pagesos de la zona. Tota una regió en intensa transformació, que, junt amb l'augment del treball agrícola a temps parcial, dibuixava una complexitat social que només es podria vèncer si s'inventaven formes originals d'organització. En un dels primers articles publicats en el butlletí de CCPP es deia que, per fer front a l'oligarquia financera i terratinent, «hem d'unir-nos i activar la nostra organització»:

Cal desempallegar-nos de l'individualisme i actuar de conjunt [...] existeixen condicions per a construir una gran organització que defensi els nostres interessos. La prova la tenim que ja s'han portat a terme accions remarcables al Baix Ebre, Tarragona, Mataró, a Lleida. [...] els problemes han estat plantejats i discutits col·lectivament pels interessats, els quals, una vegada coneguts, han trobat el suport de la població. [...] la constitució de Comissions del Camp que apleguin camperols i jornaleros per la defensa del fruit del nostre treball i per una vida millor, ens són indispensables. Cal preveure una coordinació entre Comissions de localitats i comarques diferents. En els pobles on existeixin obrers industrials d'un o altre ram, cal propiciar que les Comissions del Camp englobin aquests treballadors o viceversa.⁴³⁴

⁴³² Josep Pardell: "Carta de Sitges", 25/11/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 4.

⁴³³ Josep-Joan Grau i Jesús Sorribes: *L'economia del Baix Ebre*, p. 61.

⁴³⁴ "Hem d'organitzar-nos", *La Veu del Camp Català*, n. 2, març de 1968.

La dinàmica pròpia de les CCOO a Tarragona feia poc viable la fórmula mixta obrera-camperola, de la qual hi ha alguna referència lateral més en la documentació, però, més enllà de la propaganda en la premsa, tinc els meus dubtes raonables de que arribés a ser operativa. Fóra com fos, l'objectiu que es marcaren els comunistes tarragonins era que la Comissió Paguesa dels pobles del Tarragonès-Baix Camp lligués la seva sort a la intercomarcal de terres de l'Ebre.⁴³⁵ Aquella organització pagesa era molt més potent que la tarragonina, pel que, des d'aquelles bases, es podria connectar en una fase posterior amb la intercomarcal de Lleida i constituir, així, una Coordinadora Nacional de CCPP de caràcter provisional a l'espera de noves incorporacions. A aquesta haurien d'anar-s'hi unint futures CCPP locals o comarcals de la Catalunya central i de les comarques de Girona, organitzativament molt més endarrerides que les del sud i ponent.⁴³⁶

No fou abans de 1968 que es pot parlar de l'existència d'una estructura organitzativa mínima de CCPP. El tret de sortida es va donar, com era lògic, a través de les reunions de la intercomarcal de CCPP de Lleida, a la que assistiren pagesos «representatius» de la pluralitat de cultius de la zona. Eren entre vuit i nou els pobles representats i un número indeterminat de pagesos de diverses classes. Es pretenia que l'assemblea fos el més àmplia possible, pel que es va pretendre fer a l'Hermandad i comptar amb la presència de tots els seus *afiliats*, però finalment es va optar per celebrar la reunió en la seguretat d'una església a porta tancada. Que la fundació de la intercomarcal de CCPP de Lleida se celebrés de manera clandestina ens posa davant d'un dels límits que tindria el nou moviment pagès fins avançada la crisi del franquisme: les seves dificultats per a actuar a la llum pública. De fet, en les actes de la reunió fundacional s'explicitava que l'acord no es publicitària per evitar possibles represàlies.⁴³⁷ Amb tot, aquell primer nucli organitzat contribuiria a impulsar la coordinació de nuclis pagesos, tot establint contactes entre les comarques de Lleida i altres territoris, a través dels quals es transmetien recursos organitzatius, materials i logístics que resultarien fonamentals per posar en peu el moviment pagès a la Catalunya dels anys seixanta. Pardell, que n'havia estat el gran valedor del procés, comentava sobre una reunió amb comunistes lleidatans:

⁴³⁵ En realitat, era bàsicament del Baix Ebre-Montsià, doncs a la Ribera d'Ebre l'organització fou més tardana i a la Terra Alta funcionaria, a la pràctica, com un apèndix del Baix Ebre.

⁴³⁶ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 25/11/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 4.

⁴³⁷ "Naixement de la primera Comissió del Camp de les Terres de Lleida", 22/1/1968, AHPCE, NR, Catalunya, c. 52, cp. 3.

[...] s'aprova la meua suggerència de que en un futur potser tot seguit s'establís relació i contacte amb altres pagesos sobretot de les comarques tarragonines i especialment entre les dos comissions de pagesos, em refereixo a la de la zona del Baix Ebre, encara que aquesta no es pot dir que és una realitat al grau que ja u és Lleida. Aquesta suggerència i realitat quan creguem que sigui el moment podrà fer-se amb un contacte entre famílies [comunistes] primer i seguidament en assistència recíproca de representats pagesos de les comarques de Tarragona a les assemblees de C. de pagesos de Lleida i a la inversa, sense oblidar els lligams que podran establir-se entre colons de una província i l'altra, per a realitzar-ho a un pla nacional de Catalunya tant ràpid [com] ens sigui possible.⁴³⁸

Aquells contactes «entre famílies», com deia Pardell —és a dir, exclusivament entre comunistes—, van configurar una primerenca xarxa de contactes pagesos d'arreu de Catalunya. Una base mínima que anar ampliant. Poc després de l'assemblea constitutiva de la CCPP de terres de Lleida, aquestes van elaborar un document base que ja duia la signatura d'una inexistente Coordinadora Nacional de CCPP del Camp Català, en que s'hi sintetitzava la màxima del moment: «A cada poble una comissió, que tothom hi sigui representat». El document va patir nombroses modificacions fins a finals d'any, tal com queda patent en la correspondència de López Raimundo.⁴³⁹

En el document, destinat a ampliar les CCPP, s'argumentava que, davant la crisi generalitzada de l'agricultura, els organismes d'enquadrament social del franquisme al camp no eren instruments útils per a la defensa de la pagesia. S'acusava les Hermandades d'estar al servei polític d'una minoria i les cooperatives d'estar dirigides des de dalt i d'aplicar polítiques favorables als comerciants i no als pagesos. Es resumien les intencions de CCPP en deu punts, que poden resumir-se en: revisió impositiva, reforma agrària, finançament públic per al desenvolupament agrícola, acabar amb els desnonaments i salaris dignes per als jornalers. Igual que CCOO, els dos darrers punts reivindicaven les llibertats d'expressió, d'associació i reunió, així com les llibertats nacionals i democràtiques per Catalunya. Les CCPP justificaven la legitimitat de les seves propostes fonamentant-se en les lluites dels darrers temps:

La curta experiència de dos anys de treball aïllat en diverses comarques, creiem que ens autoritza a fer una crida a tots els pagesos per tal de que s'organitzin a cada poble i per

⁴³⁸ Josep Pardell: "Carta de Sitges a los camaradas", 10/2/1968, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1868.

⁴³⁹ Gregorio López Rimundo: "Carta de Latorre", 4/11/1968, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1884.

comarques, d'una manera democràtica i prescindint de tota idea política [*sic.*] per tal de constituir una organització autènticament representativa de la pagesia.⁴⁴⁰

L'estiu de 1968 naixeria la Comissió Coordinadora (Provisional) de CCPP de Catalunya. Els quaranta pagesos provinents de quinze comarques diferents i els set pèrits agraris barcelonins que hi eren presents ratificaren els deu punts del document del mes de febrer. Si bé les consignes ressaltaven la centralitat de la pagesia en l'ocupació dels llocs dirigents a cooperatives i Hermandades, el més destacable d'aquell nou moviment pagès era la integració de les noves capes tècniques del món agrari. La presència de llicenciats universitaris a les CCPP, que sovint no residien als entorns rurals, va permetre establir nexes de contacte entre aquests medis i els urbans, a més de reforçar-ne el caràcter interclassista del moviment, que davant la feblesa numèrica de la pagesia catalana, el dotava de força i li permetia tenir un impacte major entre altres capes socials.

Els epicentres de CCPP en un primer moment eren fonamentalment les terres de Lleida, les de major pes agrari de Catalunya, però també tingueren una presència notòria a les comarques de Tarragona. Allí hi hagueren dos nuclis ben diferenciats, l'un a la zona del delta de l'Ebre i l'altre a la regió metropolitana de Tarragona, la qual era, fins a cert punt, dependent de la primera. Per completar el mapa català, cal destacar els nuclis barcelonins, un dels quals era a l'Anoia, amb una Comissió Pagesa formada per un petit grup de camperols comunistes, i l'altra a la ciutat de Barcelona, els membres de la qual no eren camperols, sinó pèrits agraris. Tot i que no estigueren presents en l'assemblea fundacional, es va reservar un lloc a la Coordinadora Nacional a les comarques del Baix Penedès, Maresme i Gironès.⁴⁴¹ Cal tenir en consideració que les comarques on les CCPP havien aconseguit major arrelament, el Segrià, Noguera, Montsià, Baix Ebre i Baix Camp, aglutinaven el 30% del total de pagesos a Catalunya.

La fundació de la Coordinadora Nacional de CCPP de Catalunya, com la lleidatana, es va realitzar també en una reunió clandestina. Tingué lloc al monestir de Poblet, a Montblanc, i la seva difusió pública no es va realitzar fins mesos després.⁴⁴² *La Veu del Camp Català* seria

⁴⁴⁰ "Què són i què pretenen les Comissions Pageses", Coordinadora Nacional de CCPP, febrer de 1968, AHPCE, NR, Catalunya, c. 52, cp. 3.

⁴⁴¹ "Projecte distribuït entre els assistents a la reunió del dia 4 d'agost", agost de 1968; "A tots els pagesos i treballadors del camp català", Coordinadora Nacional de CCPP de Catalunya, desembre de 1968, ambdues a l'AHPCE, NR, Catalunya, c. 52, cp. 3.

⁴⁴² "Vers una nova etapa de lluita al camp català", *La Veu del Camp Català*, n. 7, gener de 1969.

l'òrgan d'expressió de les CCPP, un butlletí fet des de Barcelona i dirigit per l'economista Gabriel Arrom, que va comptar amb la constant col·laboració del també comunista Antoni Montserrat, i que no ocultava la seva vinculació orgànica amb el PSUC, doncs en els seus editorials s'orientava els pagesos comunistes i s'invitava els seus lectors a escoltar ràdio Pirenaica. El càrrec de coordinador nacional va recaure en Vinceç Ximenis, el treball del qual aleshores no era a la terra sinó com a peó de magatzem en una empresa de pintures de la ciutat de Lleida.

Tot i no representar fefaentment al conjunt de la pagesia, les CCPP sí que eren un reflex fidel d'aquells pagesos que es movien a Catalunya. Les reivindicacions que va anar formulant des del seu origen li van permetre mobilitzar el descontentament latent entre la pagesia, en especial amb les campanyes de boicot als pagament de la Seguretat Social Agrària, el major impacte de les quals seria entre els petits propietaris de Lleida i Girona; accions a nivell d'Hermandat local i d'agitació per la revaloració de la fruita, així com conflictes per aconseguir increments salarials entre els jornalers del delta de l'Ebre.⁴⁴³ La campanya contra la Seguretat Social Agrària impulsada per les CCPP aconseguiria mobilitzar sectors socials significatius del camp català i, fins i tot, dos procuradors en Corts, Narcís de Carreras i Joan de Llobet, van acabar intermediant en el conflicte. També hi prengueren part, posicionant-se del costat dels pagesos, el president de la Cambra Oficial Sindical Agrària (COSA) de Girona, Ignasi Ribot, així com el president de la diputació d'aquella província, Pere Ordis.⁴⁴⁴ La virtual inexistència de les CCPP a les comarques de Girona —en principi sí que *hi havia* un nucli organitzat a al Gironès, però en cap informe de Pardell se l'arriba a mencionar— va evitar que la protesta desbordés els canals legals del sindicalisme vertical. Segons recollia la memòria del govern civil d'aquella província:

En ningún momento se han registrado situaciones o hechos que tuvieran alguna incidencia sobre el mantenimiento de la paz interior, fruto de una pacífica y ordenada convivencia. Ni tan siquiera el descontento registrado entre amplios sectores del campo gerundense, cuando por la utilización de los líquidos imponibles con base para la exacción de la cuota empresarial de la Seguridad Social Agraria, fue susceptible de quebrar el esquema descrito, discurriendo todo ello por los cauces legales.⁴⁴⁵

⁴⁴³ "Un exemple a seguir", *La Veu del Camp Català*, n. 3, abril de 1968; "Clam de protesta al camp català", *La Veu del Camp Català*, n. 5, octubre de 1968.

⁴⁴⁴ "Les quotes de la Seguretat Social Agrària", *La Veu del Camp Català*, n. 5, octubre de 1968.

⁴⁴⁵ "Memoria del Gobierno Civil de Gerona", Girona, 1969, AGA, Gobernación, c. 52, llig. 483.

El suport aconseguït per algunes autoritats franquistes a les demandes pageses va ser explotat per les CCPP de Lleida i Tarragona, en les que la propaganda denunciava la seva actitud «anti-camperola». Igualment, però, s'assenyalava la hipocresia de les autoritats gironines al posar-se al costat dels pagesos, o més aviat al capdavant de les seves reivindicacions, mentre que, de baix mà, arribaven a un acord amb el Ministeri de Treball que no satisfesia la demandes pageses. En conseqüència, les CCPP cridava a seguir amb «la lluita unida i coordinada ja encetada».⁴⁴⁶ Aquelles campanyes d'agitació pageses de 1968, si bé amb un caràcter que no és possible comparar amb el moviment obrer coetani, no van passar desapercebudes per a les autoritats franquistes, que constataren la proliferació de «propaganda clandestina de la llamada *Comisión Nacional de Payeses de Cataluña*, que de tinte sin duda separatista (dada su titulación) [...] tiende a crear tensiones [...] para explotar el aludido disgusto existente entre las clases campesinas».⁴⁴⁷ El secretari general del PSUC, per la seva banda, valorava els progressos del treball al camp en termes molt positius: «creo estamos a punto de dar un paso adelante importantísimo en este sector en que hasta ahora íbamos con tanto retraso».⁴⁴⁸

En efecte, era un gran avenç, però era suficient? No per al PSUC, un partit que no apel·lava només als comunistes, sinó al conjunt de les forces vives que lluitaven contra el franquisme. En aquest sentit, els límits als que s'aspirava a mobilitzar eren il·limitats i, tot i que la fase d'agitació pagesa iniciada el 1968 donava raons per a l'optimisme, la pretensió d'organitzar al camp un moviment mínimament equiparable a CCOO, distava molt de ser una realitat a curt termini. De totes maneres, haver aconseguït tot allò suposava un desafiament immens al franquisme i un èxit notable per a l'oposició, especialment si es té en compte la situació de partida. L'incipient moviment pagès que començava a recompondre's, però, va veure condicionada la seva progressió quan la dictadura va recórrer a la repressió durant els primers mesos de 1969. La percepció al respecte d'un dirigent de la zona de l'Ebre dona mostra de la profunda significació que seguia tenint la violència per a la població en general, especialment als entorns rurals i molt particularment entre els segments més mobilitzats. Informava «Román» sobre la seva conversa amb «Garín», l'ampostí Rogelio Iranzo, «que la gente de su localidad pensaba que los franquistas iban a hacer lo mismo que

⁴⁴⁶ «Cal continuar la lluita contra les quotes de la Seguretat Social», n. 9, març de 1969.

⁴⁴⁷ «Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1968», Lleida, 1969, p. 11, AGA, Gobernación, c. 52, llig. 485.

⁴⁴⁸ Gregorio López Raimundo: «Carta de Latorre», 20/7/1968, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 3.

en el año 1940. [...] Que el Pdo. fue afectado por ese ambiente, pero que no fue eliminado». ⁴⁴⁹

Era aquella por inoculada que romania latent, oculta, fins que reapareixien els factors exògens que la reactivaven i emergia amb tota la seva força. La repressió no és que aconseguís desarticular les CCPP —doncs, hi havia poc que desarticular—, sinó que molts dels qui havien estat participants de les seves convocatòries, simplement, deixaren d'acudir a les reunions periòdiques de CCPP. El PSUC considerava que «no existe una verdadera Comisión Payesa de Lérida, sólida y estable», fet que repercutia «sobre la Comisión Nacional Payesa de Cataluña, por ser Lérida quien la inició y quien más ha aportado hasta el momento». ⁴⁵⁰ S'imposava un replantejament estratègic i una renovació dels seus dirigents, persones respectades entre els de la seva classe. Però, tot i així, el problema no era tant de legitimitat social com d'incapacitat per a generar espais capaços d'apel·lar gent més enllà dels cercles de confiança immediats i, en els millors dels casos, de les seves *perifèries*. Calia cercar aquells espais, o crear-los, per anar trencant els dics definits pel franquisme. Aquell procés no vindria, però, des del si del moviment pagès, sinó des d'enfora, des d'altres sectors amb major capacitat per plantejar conflictes oberts, tot desplegant vies que després podrien ser transitades amb menor dificultat pels antifranquistes del camp.

3.6. CAP A UN NOU CICLE DE CONFLICTIVITAT

Fins a finals de la dècada la conflictivitat obrera a Tarragona havia estat de baixa intensitat. Generalment una part de la plantilla acordava disminuir el ritme de treball davant la negativa de l'empresa d'acomplir alguna demanda dels treballadors. En alguns casos com el de Seidensticker, l'octubre de 1966, una gran part de les sis-centes treballadores de la multinacional tèxtil van arribar a estar diverses hores dempeus sense confeccionar una sola camisa. L'empresa va acomiadar una de les treballadores com a reprimenda i l'aturada, en lloc de cessar, es va estendre a altres seccions de l'empresa. Finalment, Seidensticker va reincorporar l'obra acomiadada i va accedir a les demandes formulades per les

⁴⁴⁹ Josep Serradell: "Carta de Miró", 2/7/1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 5.

⁴⁵⁰ "Por un reforzamiento del partido de campesinos en Lérida (capital). Documento interno exclusivo para los miembros del CL", novembre de 1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 8.

treballadores.⁴⁵¹ També els ferroviaris de Renfe van protagonitzar alguns conflictes de baixa intensitat aquell mateix any. Les seves demandes s'havien canalitzat a través del sindicat vertical via els enllaços recentment escollits i l'acció en concret va consistir en negar-se a realitzar hores extraordinàries, provocant que diversos trens haguessin romàs aturats durant hores i que arribessin amb retard, però sense arribar a la vaga oberta.⁴⁵²

La intensificació del treball va ser la tònica dominant de la dècada de 1960, doncs era l'element axial de la productivitat de la indústria espanyola, la qual va créixer un 92%, mentre que els salaris reals ho van fer només un 68%. Com s'ha explicat, aquest era l'objectiu fonamental de la implementació dels convenis col·lectius industrials. La carestia de la vida i les insuficiències salarials van comportar un sensible allargament de les jornades laborals, tot i les resistències que suscitaven entre molts treballadors. Així, el 1965 el 54% de les jornades laborals estaven entre les 46 i les 54 hores setmanals, mentre que un 22,5% superaven les 55 hores de treball a la setmana. Les jornades laborals van tendir a disminuir, fins que el 1976 es va fixar la jornada màxima legal en 44 hores. Les hores extraordinàries, emperò, permetien allargar la jornada laboral d'un sistema fonamentat en la intensificació del treball. Aquestes no es repartien homogèniament entre els diferents sectors, si bé tots van registrar un increment de les hores extra. De mitjana, a les indústries químiques van augmentar les hores extraordinàries un 26% entre 1963 i 1975, gairebé un 20% en el sector de la construcció i fins a un 118% en les indústries tèxtils, si ho acotem a anys 1963 i 1972, abans de la crisi de 1973.⁴⁵³

En un model laboral que era intensiu en treball, la negativa a realitzar hores extraordinàries o demandar equiparacions salarials que, a la pràctica, anul·laven el sistema de primes i plusos salarials destinats a la intensificació de la producció, representava el primer esgraó en la conflictivitat laboral dins les empreses i una mesura de pressió eficaç que sortejava els límits legals de la protesta. A Industrias Reycon també es van boicotejar les hores extraordinàries mentre les seves demandes fossin desoïdes, en una dinàmica reivindicativa que s'estenia empresa per empresa. De major abast va ser l'acció que es va plantejar a IQA. A la multinacional química s'estava desenvolupant un model de conflictivitat

⁴⁵¹ Josep Pardell: "Carta de'n Sitges", 29/8/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 3; "Trabajadoras de Seidensticker, CCOO de Tarragona, octubre de 1966, ANC, PSUC, n. 1603, c. 130; Ángeles de la Fuente: *La conflictividad laboral en una empresa multinacional. El caso de Valmeline. (Historia desde dentro)*, Tarragona, tesi de llicenciatura de graduat social, 1985, pp. 38-40. Agraïxo a Ramon Arnabat per haver-me proporcionat aquest treball.

⁴⁵² "A la RENFE de Tarragona", *Treball*, n. 282, gener de 1967.

⁴⁵³ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, pp. 83 i 87.

propi que li permetria mantenir-la fins i tot després de la declaració de l'estat d'excepció a tota Espanya, a principis de 1969. IQA va jugar, sens dubte, el rol d'empresa-model per al moviment obrer de la ciutat. Comptava amb una nombrosa plantilla cohesionada i amb disponibilitat per a la mobilització, se celebraven assemblees obertes durant les hores de treball i les seves accions contaven amb la solidaritat d'altres indústries de la ciutat. Una solidaritat forjada als barris, en especial a Torreforta i Bonavista, atès que era on hi residia la majoria dels seus treballadors. Una de les demandes més sentides era l'homologació de les condicions de tota la plantilla que realitzés la mateixa feina, amb independència de la categoria laboral amb que es seccionava la plantilla:

[...] en Industrias Químicas Asociadas primero [les] subieron los sueldos con un aumento de 20 pesetas diarias a los oficiales y peones que están en las plantas de producción y posteriormente les han concedido un segundo aumento de otras 20 pesetas a oficiales y 15 a los peones, varias delegaciones de esta empresa que comparecieron ante el sindicato se encontraron con la presencia de la fuerza pública.⁴⁵⁴

Aquestes actituds desafiantes dels treballadors sovint eren notificades per les empreses a l'OSE, que actuava com a medidora en el conflicte. No totes aquelles accions eren computades com a vagues per part del sindicat vertical, doncs no sempre ho eren. Que un nombrós grup de treballadors portessin una carmanyola de casa per boicotejar la cantina d'IQA a l'hora de dinar com a mesura de pressió contra l'empresa no deixava de ser quelcom que no era possible estipular com a constitutiu d'un delicte, com ho era la vaga. Però aquests models de conflictivitat de baixa intensitat que, poc a poc, s'estengueren per totes les indústries tarragonines, fins i tot més enllà d'on CCOO hi tenia presència, sovint sí que aconseguien arrencar millores laborals al marge d'una negociació col·lectiva que havia quedat en suspens com a mesura governamental per a *lluitar* contra la crisi. És a dir, per a que la *crisi* caigués sobre els treballadors i no sobre els industrials.

L'èxit d'algunes reivindicacions laborals a Tarragona en un període on el moviment obrer era encara dèbil com per plantejar-se aturades totals de la producció, doncs es trobava en una fase formativa, ha d'explicar-se des d'un marc més ampli. Un marc que, necessàriament, ha d'ultrapassar els límits de la ciutat. Tant l'actitud de les autoritats com dels empresaris envers les CCOO eren simptomàtics de cert neguit estès entre les classes

⁴⁵⁴ Cipriano García: "Carta de Llobregat" sobre la V Reunió Nacional de la CONC, 20/4/1969, AHPCE, NR, Catalunya, j. 1905.

dirigents. Això els portava, sovint, a sobrevalorar la capacitat de contestació *real* de les CCOO en el seu marc d'actuació. Si bé és cert que l'antifranquisme va ser fonamentalment un moviment d'abast local o comarcal, i que els models de conflictivitat obrera que madurarien durant aquells anys no ultrapassarien aquests àmbits,⁴⁵⁵ també ho és que les autoritats tendien a emmarcar la seva situació local en el quadre general —un panorama d'intensa conflictivitat sociolaboral—⁴⁵⁶ i sovint es quedaven engegats pel que els semblava percebre sota els seus peus. De vegades succeïa que el que els semblava un bosc no superava el grapat d'arbres, però l'ombra que projectaven era suficient per a que procuressin minimitzar el conflicte tot el possible.

Els treballadors d'IQA portaven temps movent-se al fil de la vaga productiva. Havien realitzat diverses accions parcials com ara treball lent o boicots a les hores extraordinàries, però no una aturada, com a tal, de la producció. També havien realitzat accions públiques davant i dins la CNS, així com nodrides assemblees de fàbrica, però no pròpiament manifestacions al carrer. Va ser a primers de 1968 quan es va arribar més lluny en aquest sentit. L'òrgan de premsa del comitè central del PSUC, resumia: «Reunits en assemblea, els treballadors de *Industrias Químicas Asociadas* decideixen un primer atur d'advertiment per a recolzar la petició presentada; reclamar la reposició de la prima de productivitat arbitràriament suprimida per l'empresa».⁴⁵⁷ Aquella acció suposava creuar un límit que no havia estat flanquejat fins aleshores, l'aturada abrupta de la producció. Però, a diferència d'altres recursos d'acció col·lectiva que s'estenien des d'IQA a altres indústries, la vaga de 1968 no va suposar, a nivell de ciutat, un salt qualitatiu cap una nova conflictivitat, més visible i amb major impacte, basada en la vaga obrera, per a l'èxit de la qual era imprescindible una solidaritat que anés més enllà dels treballadors en conflicte. Si que inaugurava, però, un nou cicle de conflictivitat laboral caracteritzada per la transició cap d'un model d'acció col·lectiva disruptiva que començaria a ser coneguda més enllà de l'empresa en conflicte.

La creixent estructuració d'espais d'oposició efectiva al franquisme a Tarragona avançaven al temps que se n'obrien altres de nous, fet que es traduïa en que cada cop hi haguessin més vies d'accés a l'antifranquisme i que aquest es tornés més ampli i plural. El PSUC, encara l'únic partit organitzat a la ciutat, es va nodrir de la major part d'aquells nous

⁴⁵⁵ Sebastian Balfour: *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*, pp. 127-128; Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, pp. 22, 206 i ss.

⁴⁵⁶ Cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, pp. 164 i ss.

⁴⁵⁷ "A les comarques", *Treball*, n. 295, març de 1968.

activistes que s'incorporaven a la lluita contra la dictadura. Trenta noves incorporacions en pocs mesos havien fet doblar el número de militants del PSUC i eren ja vint-i-quatre les empreses amb una CO operativa en el seu si.⁴⁵⁸ La majoria dels qui s'havien sumat al partit dels comunistes eren joves treballadors, un fet que va fer disminuir la mitjana d'edat del nou comitè local que es conformà, més adaptat als canvis agegantats que avenien, i també va propiciar l'enfortiment de CCOO, la qual celebrava assemblees cada cop més obertes —«en la via de fer-les als locals de la CNS»— i amb la presència regular de més de quaranta militants.⁴⁵⁹

El context general de la primera meitat de 1968 deixava en evidència l'esgotament del projecte de «desarrollo sindical» de Solís, almenys en un dels seus pilars fonamentals: el de participació obrera per consolidar el sindicalisme vertical i, amb ell, reforçar el pes dels *azules* en el si del franquisme. Els intents d'apertura del sindicat vertical per aconseguir l'adhesió dels treballadors al règim s'havia traduït en una infiltració massiva d'opositors als organismes inferiors de l'OSE, des d'on s'havien regenerat i estès les CCOO. El màxim apogeu i, tanmateix, l'inici del declivi del populisme de Solís va tenir lloc, precisament, a Tarragona. La ciutat havia estat elegida seu del IV Congrés Sindical, que va comptar amb la presència de gairebé sis-cents representants sindicals. Mostra del desbordament a què havia estat objecte l'OSE i de la prevenció que regia l'actuació dels verticalistes era que només 193 dels delegats havien estat elegits per consells provincials de treballadors, sent la majoria d'ells designats per l'esfera central de l'OSE.⁴⁶⁰

El congrés de Tarragona se va celebrar entre els dies 19 i 21 de maig de 1968 a l'imponent ciutat residencial construïda per l'Obra Sindical de Educación y Descanso, des d'on l'OSE, conscient de la seva situació de debilitat i de descrèdit entre els treballadors, va escometre un gir de radicalitat discursiva que buscava mostrar l'autonomia del verticalisme respecte d'altres instàncies del règim, al temps que s'erigia com l'única organització sindical

⁴⁵⁸ En el seu estudi sobre l'antifranquisme a les comarques de Tarragona, Pedro Heras dóna els noms de vint-i-tres empreses on CCOO hi tenia organització de fàbrica a Tarragona aleshores: Astilleros, Industrias Pesqueras, Frigoríficos de Tarragona, Formeno SA, IQA, Dow Chemical, Ceratonia, Asfaltos, Abonos Tarraco, Hidro-nitro, Entrecanales, Sala Amat, ENHER, Renfe, García Alegre, La Soja, CAMPSA, Torras, Bic, Song-Alena, Reycon, Bols i Tabacalera. Per motius de seguretat, la documentació interna —tant del PSUC com de CCOO— no oferia cap relació exacta de fàbriques amb CCOO d'empresa organitzades. El llistat que ofereix Heras ben segur va ser elaborat a partir del record de militants a qui va entrevistar en el seu dia. Si bé no s'hi poden descartar elisions ni afegiments que no corresponien a aquell moment, aquestes empreses constitueixen una mostra d'on CCOO ben segur acabaria tenint presència al llarg del franquisme. Cfr. Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 47.

⁴⁵⁹ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 26/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1873-1874.

⁴⁶⁰ Laureano López Rodó: *Memorias. Años decisivos*, Vol. 2, Barcelona Plaza & Janés, 1991, p. 592.

reconeguda per l'Estat. Que la seva batalla per l'hegemonia en el si de la dictadura estava virtualment perduda ho mostra la demagògia d'algunes proposicions aprovades al congrés, en especial la que exigia al govern descongelar els salaris i el retorn a la negociació col·lectiva.⁴⁶¹ López Rodó va mobilitzar els sectors empresarials prevenint-los dels perills de la intervenció sindical en les qüestions econòmiques i polítiques. Així ho va defensar en un consell de ministres, on va argumentar, amb l'únic fi de desprestigiar-lo, que el projecte de Solís era incompatible amb el sistema polític vigent.⁴⁶² El congrés va iniciar la deliberació d'una nova Llei Sindical que, després de les lleis de Principis del Movimiento de 1958 i l'Orgànica de l'Estat de 1966, es considerava la tercera pota per escometre la institucionalització definitiva del règim del general Franco i garantir-ne la seva continuïtat més enllà de la vida del dictador.

La congelació salarial, la incessant inflació i la conseqüent pèrdua de poder adquisitiu de les famílies obreres, com s'ha mostrat, estaven motivant algunes protestes sustentades en un extens descontent. La policia alertava que els ingredients per l'extensió d'una nova onada de conflictivitat obrera estaven servits, i advertien:

[...] si el Gobierno no accede a esta petición de mejoras salariales formuladas reiteradamente por los Sindicatos, [...] de no adoptarse medidas de mejoramiento social, el prestigio de los Sindicatos se resentirá considerablemente y muchos desengañados y presionados por la propaganda clandestina de las Comisiones Obreras, pasarán a engrosar las filas de esta organización [...] con el consiguiente peligro de que pueda llegar a constituir un movimiento de masas, lo que ahora sólo está constituido por una minoría de activistas.⁴⁶³

José Solís era un demagog però no un estúpid. Era conscient que certs tints de radicalitat discursiva podien ajudar-lo en la seva escomesa política, però hi havia pocs jerarques franquistes més interessats que ell en acabar amb la contestació social i, en aquest sentit, més compromesos amb la repressió sobre el moviment obrer. Sota el seu punt de vista, era imprescindible la reducció de la conflictivitat, doncs no volia que aquesta condicionés el debat d'elaboració d'una futura Llei Sindical. Des de finals de 1966 semblava clar que tal objectiu només era possible mitjançant l'acció repressiva de les forces de seguretat de l'Estat, una sensació que no faria més que afermar-se amb l'extensió de la

⁴⁶¹ Àlex Amaya: *El acelerón sindicalista*, p. 344.

⁴⁶² Borja de Riquer: *La dictadura de Franco*, p. 496. Cfr. Laureano López Rodó: *Memorias...*

⁴⁶³ Nota informativa de la Brigada Regional de Información, Catalunya, 29/7/1968, recollida a Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, p. 171.

contestació els anys següents. La il·lusió que era possible la incorporació de la classe obrera al projecte de desenvolupament polític dels falangistes feia temps que s'havia esvaït i, davant la inviabilitat d'aquell somni, la repressió havia emergit com l'única de les possibilitats per no ser arrossegats al fons del mar per la llosa del seu fracàs.

El 21 d'abril de 1967 el govern havia decretat la suspensió dels articles catorze, quinze i divuit del Fuero de los Españoles a la província de Biscaia, com a mitjà per acabar amb la vaga que, durant 163 dies, va paraitzar la producció a l'empresa Laminación de Bandas en Frío i que havia convertit els carrers d'Etxebarri i Bilbao en escenari de grans manifestacions obreres.⁴⁶⁴ A través del decret d'excepcionalitat —una fórmula que no pot deixa de sorprendre en un règim que era, tot ell, d'excepció— quedaven en suspens la lliure fixació del domicili, la seva inviolabilitat i s'allargava sine die la detenció preventiva.⁴⁶⁵ El de la primavera de 1967 va ser una primera mostra d'un gir repressiu exorbitant que no faria més que accentuar-se els anys a venir.⁴⁶⁶ En efecte, el recurs repressiu a gran escala va tornar-se a utilitzar un any i escaig després, quan l'alteració de l'ordre públic va servir, de nou, per justificar la supressió dels drets fonamentals a Guipúscoa, on s'hi van encadenar dos estats d'excepció consecutiu, des del 3 d'agost de 1968 fins a finals de gener de 1969, data en que l'excepció es va fer extensible a tot el territori espanyol.⁴⁶⁷

La geografia repressiva d'aquell trienni dóna mostra dels indrets on els desafiaments al franquisme havien anat més lluny. A la resta del territori, l'actuació de la dictadura contra els opositors va seguir sent selectiva, buscant escapar el moviment antifranquista i esperant desmobilitzar les seves bases. Tarragona estava entre aquestes darreres. Mentre CCOO realitzava una lenta labor de penetració en les principals indústries de la ciutat, la situació general requeria que els activistes antifranquistes mantinguessin un equilibri entre audàcia i prudència, per tal d'evitar l'assegurada repressió patronal i policial. Certament, la policia estava amatent al que succeïa als barris, però, tot sovint la lenta però exitosa reconstrucció d'una societat civil autònoma al franquisme era quelcom que es movia sota els seus peus i que passava inadvertida a ulls de l'Estat i les seves forces repressores. Aquest tediós treball

⁴⁶⁴ Pedro Ibarra: *El movimiento obrero en Vizcaya, 1967-1977. Ideología, organización y conflictividad*, Bilbao, Servicio Editorial UPV/EHU, 1987, pp. 64 i ss.

⁴⁶⁵ Decret 779/1967, Leyes Fundamentales del Reino, cap. II, Fuero de los Españoles, *BOE*, n. 95, 21/4/1967, pp. 5252-5254.

⁴⁶⁶ Pau Casanellas: *Morir matando. El franquismo ante la práctica armada, 1968-1977*, Madrid, Catarata, 2014, pp. 33 i ss.

⁴⁶⁷ Juan José del Águila: *El TOP*, p. 32.

a llarg termini que havia resultat fecund als barris estaria en la base de l'increment de les accions de protesta i de l'eixamplament del seu impacte en la vida de la ciutat.

El desenvolupament de CCOO a l'àrea metropolitana de Tarragona era desigual. A Reus va trobar majors dificultats que a Tarragona, doncs eren poques les fàbriques amb la presència d'organitzacions del moviment obrer a la capital del Baix Camp. De fet, més enllà de la ciutat la presència dels comunistes als entorns de Tarragona era encara escassa; una situació que contrastava vivament amb la de les terres de Lleida, on el PSUC havia aconseguit ordinar el territori amb organitzacions del partit que es coordinaven en una Comissió de Pobles, la qual agrupava uns cent trenta militants en trenta-vuit municipis el 1968.⁴⁶⁸ Els intents per reenganxar antics militants que va escometre el veterà Pere Barber —en especial a Valls, on la instal·lació de noves fàbriques, l'increment de treballadors que es veia reforçat per l'arribada important d'immigració durant aquells anys feia pensar que existien les condicions per organitzar quelcom d'envergadura a l'Alt Camp— van ser infructuosos. La manca de representativitat de les CCOO de Reus feia molt complicat pensar en organitzar mobilitzacions al carrer que poguessin tenir èxit i no saldar-se en caigudes importants de dirigents locals. Les dificultats d'arrelament de les organitzacions antifranquistes en altres poblacions va dur a concentrar els esforços de tots els grups opositors de la zona, de cara a les jornades de lluita del 30 d'abril i primer de maig de 1968, a la ciutat de Tarragona.⁴⁶⁹

El comitè local del PSUC cridava a secundar les accions de dos dies plantejades per les CCOO d'arreu d'Espanya: «la jornada laboral del 30 de Abril terminará con marchas, concentraciones y manifestaciones a la salida del trabajo. Estas acciones [...] culminaran en la celebración del 1º de Mayo, jornada de lucha y de unidad de los trabajadores del mundo entero».⁴⁷⁰ Mentre que, per la seva banda, les CCOO de Tarragona condensava els motius de la protesta i, amb ella, de totes les novetats que van suposar 1968. En efecte, les demandes salarials i d'ordre laboral van passar a un segon terme entre les reivindicacions del moviment obrer, per donar pas a l'atur i el tancament d'empreses. Juntament amb aquestes, van aparèixer amb força les reivindicacions per un salari social reclamant el 100% del salari en cas de desocupació, de malaltia o d'accident, així com el dret a percebre el 100% del salari real en les jubilacions. En el fons de tot plegat hi tornava a aparèixer la dictadura franquista i el

⁴⁶⁸ Cfr. Cristian Ferrer González: "La fase expansiva...", pp. 29-30.

⁴⁶⁹ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 26/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1873-1874.

⁴⁷⁰ "¡A los trabajadores, a todo el pueblo de Tarragona!", comité local de Tarragona del PSUC, abril de 1968, ANC, PSUC, n. 940, c. 54.

seu evident caràcter de classe, pel que demandaven, també, el desmantellament dels instruments repressius que el règim s'havia donat per a eliminar el moviment obrer i el dret a constituir sindicats independents del govern i la patronal:

Ante la proximidad de esta fecha, las Comisiones Obreras de la provincia [...] dirigen un llamamiento a todos los trabajadores y ciudadanos de buena voluntad y amantes de la justicia para participar en esta jornada nacional del 30 de Abril y 1º de Mayo. Para protestar de la crisis general a que han conducido la política y la mala administración de este gobierno, antidemocrático y de los Sindicatos Verticales de Solís, que sólo defienden los intereses de los grandes capitalistas y terratenientes, condenando a la ruina, a la miseria y al paro a todo el pueblo.

Las Comisiones Obreras de Tarragona, llaman en primer lugar a los que sufren el paro, a los 30 obreros de la ACERBI despedidos por expediente de cierre, para con su presencia frente a la sindical, protestar contra los despidos; el cese de los expedientes de crisis; pidiendo trabajo para todos, por un salario mínimo de 300 pesetas y semana laboral de 44 horas. Por un seguro de paro, de accidente y de enfermedad, de invalidez y jubilación de cien por cien sobre el salario real; por la enseñanza gratuita hasta los 18 años y la democratización de la misma; por una reforma agraria; por el derecho de huelga; por un sindicato de clase, democrático, unitario e independiente del gobierno y la patronal; contra la represión y reposición en sus cargos de los enlaces, jurados, vocales sociales y trabajadores en general destituidos por los jefes verticales; por la anulación de todos los procesos abiertos, por la libertad de todos los encarcelados y por la supresión del Tribunal de Orden Público.⁴⁷¹

Feia un any just que l'antifranquisme tarragoní havia donat el salt a la palestra i, des d'ençà, havia experimentat un enfortiment, tant a nivell quantitatiu com també qualitatiu. La relació entre catòlics i comunistes s'havia fiançat i ampliat amb la incorporació de nous sectors de joves cristians, a pesar de les males relacions que passaven a nivell català. En la mateixa línia, la mitjana d'edat del moviment havia descendit, amb la incorporació sobresortint de joves treballadors, un sectors molt nombrosos en els barris i majoritàriament proclius a mobilitzar-se en contra de la dictadura. Amatents a les transformacions organitzatives que s'estaven produint a la Gran Barcelona des de 1967, el jovent de Bonavista i Torreforta també havia organitzat dos nuclis de Comissions Obreres Juvenils (COJ), que mantenien contacte assidu amb altres joves treballadors de Reus.⁴⁷² La mobilització vespertina per la Rambla Nova en motiu del dia del treball de 1968, però, va tenir un final

⁴⁷¹ "¡A los obreros de la provincia de Tarragona!", Comissions Obreres de Tarragona, s.d. [abril de 1968], ANC, PSUC, n. 1603, c. 130.

⁴⁷² Cristian Ferrer González: "Bastint l'antifranquisme de masses. La JCC més enllà de la Gran Barcelona, 1962-1976", *Franquisme & Transició*, n. 4, 2016, p. 159.

diferent al de l'any anterior. En aquella ocasió la policia no va passar per alt la propaganda clandestina i va preparar-se per impedir que la marxa es desenvolupés amb normalitat.

Poc després del primer de maig Serradell alertava la direcció del PSUC que a «Tarragona hay varias detencions, entre las cuales hay la de camaradas del Comité Local».⁴⁷³ Era encara aviat per tenir més detalls, però era suficient com per témer el pitjor. És a dir, que l'escomesa repressiva hagués arribat també a comarques i que l'incipient moviment es desfés com un tarró de sucre dins el líquid calent de la repressió policial. Dies després es confirmava que n'eren cinc els detinguts, «todos camaradas», però havien estat posats en llibertat poques hores després d'«una concentración de 400 mujeres y niños que se realizó frente a la Jefatura de Policía», una delegació de la qual va aconseguir reunir-se amb les autoritats i negociar-ne l'alliberament.⁴⁷⁴

Eren les primeres detencions de moltes que vindrien, però a diferència del que estava succeint a altres ciutats industrials, la repressió contra la manifestació del primer de maig de 1968 a Tarragona no va afectar al desenvolupament ni del moviment obrer ni de l'antifranquisme en el seu conjunt. Cap dels detinguts aleshores seria jutjat pel TOP, doncs molt probablement no hi havia res que provés la seva implicació en actes d'associació il·lícita i propaganda il·legal. En altres paraules, la seva detenció derivava d'haver estat aquella tarda a la Rambla Nova, poc més. A molts llocs l'antifranquisme s'estava enfrontant a problemes estratègics que els obligava a reinventar-se. Les principals CCOO del país van quedar delmades i reduïdes als nuclis dirigents que no havien sucumbit davant l'embat policial. Sovint van ser una nova fornada de militants joves els qui es van ficar al capdavant del moviment, però la manca d'experiència junt a la situació de reflux general, van propiciar que la seva tasca política principal fos el retorn al principi leninista del manteniment de l'estructura organitzativa.

El centre de l'activisme de CCOO es va desplaçar des de les fàbriques, on els activistes més significats van restar a mercè de la repressió patronal i molts dels que no serien arrestats foren acomiadats, cap a altres espais, tot cercant la col·laboració de nous sectors socials.⁴⁷⁵ A Terrassa, per exemple, una ciutat en la que l'antifranquisme de Tarragona no es va deixar

⁴⁷³ Josep Serradell: "Carta de Miró", 4/5/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1837-1838.

⁴⁷⁴ Josep Serradell: "Carta de Miró", 12/5/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1839-1840. Aquestes detencions no apareixen a l'estudi de Pedro Heras.

⁴⁷⁵ José Babiano: *Emigrantes, cronómetros y huelgas*, pp. 284 i ss.; Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, pp. 185 i ss.

mai d'emmirallar, unes CCOO dirigides principalment per dones van començar a operar primordialment als barris obrers amb un nou moviment d'aturats que reclamaven un salari social davant les dificultats econòmiques per les que travessava la ciutat. Igualment, el recanvi generacional dels militants *caiguts* de CCOO el van protagonitzar joves activistes organitzats en COJ, que van continuar desafiant la dictadura al carrer a través d'inèdites formes d'acció col·lectiva, molt especialment les «manifestacions llampec» que van sacsejar les ciutats del cinturó metropolità de Barcelona.⁴⁷⁶ Contràriament, a Tarragona el camí es va recórrer a la inversa. Durant el trienni 1967-1969 es va viure una extensió de CCOO de fàbrica sustentades en xarxes socials constituïdes als barris. Una xarxes socials que eren fonamentalment de solidaritat i que s'activaven en cas de repressió, com va mostrar la manifestació de centenars de dones davant la prefectura de Tarragona reclamant l'alliberament dels detinguts pel primer de maig.

L'actuació oberta que desenvoluparen els treballadors tarragonins tenia la seva màxima expressió en els barris, però començava a penetrar i a fer-se fort també a les fàbriques. Això els permetia fer ús fins al límit del que oferia la legalitat dictatorial i, tot sovint, ampliar-la. Va facilitar abandonar les dinàmiques d'acció més clandestines, tot i la repressió a la que s'exposaven. Actuar com si fossin legals en allò que la dictadura sancionava com a il·legal va permetre ampliar els marges del que era possible sota el franquisme. Igualment, i sense ser contradictòria amb l'exposat, el moviment —o millor dit, el seu estat major— va començar a cercar espais allunyats dels principals focus d'actuació de CCOO que garantíssim la seguretat d'aquells als qui els podia caure més que cops de la policia si eren enxampats per aquesta.

El juliol de 1969 Josep Serradell va visitar els militants tarragonins del PSUC. A la reunió hi estaven citats dirigents de Tarragona, Reus, Tortosa i Amposta, així com un membre de la comissió central de comarques que dirigia Josep Pardell i de la que Pere Barber n'era el responsable al Camp de Tarragona. Era la primera trobada d'aquelles característiques d'ençà l'estat d'excepció de primers d'any, que va tenir especial impacte en

⁴⁷⁶ Xavier Domènech: *Temps d'interseccions. La Joventut Comunista de Catalunya (1970-1980)*, Barcelona, Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia, 2008, pp. 65-67. Les «manifestacions llampec» eren una modalitat d'acció al carrer duta a terme per un «comando» de la COJ format per uns pocs militants que acordaven reunir-se a una hora i a un indret determinat on, en el lapse d'uns pocs minuts, feien un desplegament de pancartes i llançament d'octavetes per a després dispersar-se, sense que la policia tingués marge d'actuar.

l'organització tortosina, amb la caiguda de tot bona part del seu comitè local.⁴⁷⁷ Tot i que l'estat d'excepció va fracassar en els termes que s'havia plantejat —és a dir, en escapar definitivament els moviments de protesta i en desarticlar les organitzacions que el sustentaven—, aquest va tenir un impacte psicològic notable, fins i tot a comarques, on la repressió arribava de forma generalitzada per primer cop des de la postguerra. Serradell informava al comitè central que dos membres del comitè local de Tarragona del PSUC s'havien absentat de la reunió «por medidas de seguridad algo exageradas».⁴⁷⁸

No era per a menys, en realitat. Fins a 1.221 detencions comptabilitzava el ministeri d'Informació i Turisme a l'alçada del 6 d'abril, després de successives operacions policials.⁴⁷⁹ Els comunistes foren els més afectats per aquelles detencions i, entre ells, els militants del PSUC molt especialment. Si bé es va demostrar falsa la desarticulació del PSUC que relatava la premsa,⁴⁸⁰ la por es va apoderar de molts militants; una por sempre present en la clandestinitat, però que l'abast d'aquella embranzida i la sensació d'obliquïtat que l'acompanyava feien incrementar-ne la seva intensitat; una por, emperò, de la que aviat se sobreposarien i reprendrien els seus desafiaments a un règim que, a pesar de tot el sofriment, havia quedat més desgastat que l'oposició després d'aquell estat d'excepció. «He visto a la policía impotente, no es la misma del año pasado, [...] deseaban pegar y parece que tenían un límite, por otro lado, no saben nada de la organización, por ejemplo, se limitan a engaños, o sea que no conocen nada más que lo que nosotros les damos».⁴⁸¹ Però tal situació no feia la repressió menys temible, doncs l'estat d'excepció, en termes psicològics, va reactivar pors latents però no per això menys presents, com l'expressat per «Garín» a «Román», on a Amposta es pensava «que los franquistas iban a hacer lo mismo que el año 1940».⁴⁸²

De nou per al primer de maig de 1969 CCOO havia cridat a «todos los trabajadores de Tarragona y su comarca [...] a desarrollar una gran jornada de lucha». A diferencia dels anys anteriors, però, animava a fer-ho mitjançant «reuniones en los barrios, en el campo, en los

⁴⁷⁷ Cristian Ferrer González: *Lluitadors quotidians. L'antifranquisme, el canvi polític i la construcció de la democràcia al Montsià (1972-1979)*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida, 2014, p. 55.

⁴⁷⁸ Josep Serradell: "Carta de Miró", 3/7/1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 5.

⁴⁷⁹ "Consecuencias políticas de la suspensión del artículo 18 del Fuero de los Españoles", 12/4/1969, AGA, Cultura, MIT, c. 671.

⁴⁸⁰ En una nota de Governació, s'hi deia: «Se ha desarticulado totalmente el PSUC (Partido Socialista Unificado de Cataluña) estando caputrados o huidos sus principales dirigentes. Se ha capturado igualmente gran parte de sus medios materiales de propaganda», *La Vanguardia Española*, 26/3/1969.

⁴⁸¹ "Informe de camaradas detenidos", setembre de 1969, AHPCE, Fons Represión Franquista, c. 48, cp. 1.

⁴⁸² Josep Serradell: "Carta de Miró", 2/7/1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 5.

lugares de trabajo y en donde nos sea posible, una jornada brillante y enérgica [...] acudiendo a las asambleas con heroísmo, decisión y solidaridad».⁴⁸³ Hi havia un canvi de llenguatge eloqüent, en respecte a convocatòries prèvies. I és que tot el que havia succeït mentrestant no podia ser passat per alt. Si els dos anys anteriors CCOO havia fet mostres de desafiar el control de l'ordre públic a la dictadura, per a l'1 de maig de 1969 la crida era a reunir-se al camp. Una quarantena de militants de Tarragona van fer-ho al matí a un descampat proper al barri de Campclar. Allí un grup de joves de la COJ van encoratjar els reunits a manifestar-se a la tarda per la Rambla Nova fins al Balcó del Mediterrani. La capa densa de la repressió enterbolia l'ambient de la modesta reunió i finalment un petit grup van decidir recórrer els carrers de la ciutat en una mena de manifestació llampec. Per contra, els germans Manuel i José Arjona, Juan i Paco Valderrama i Cristóbal Arjona foren detinguts davant la CNS mentre s'ho miraven a certa distància.⁴⁸⁴

No deixa de ser significatiu que la policia no detingués cap dels joves, sinó els veterans de la primera fornada de CCOO. És a dir, aquells que ja tenien identificats de mobilitzacions anteriors. Cap d'ells seria jutjat pel TOP, doncs, de nou, poc hi havia de què acusar-los. L'activisme voluntarista de les noves fornades d'antifranquistes va permetre mantenir el desafiament al carrer, allà on més li dolia a la dictadura; on més es qüestionava el seu principi fonamental d'*ordre* que negava l'antagonisme social; és a dir, negava la política. Mentre els joves militants antifranquistes mantenien el pols al carrer, els veterans van començar cercar espais segurs on reunir-se i garantir la continuïtat dels equips de coordinació del moviment obrer. En aquest context els membres catòlics del moviment van resultar fonamentals. Ja havien mostrat la seva vàlua capellans com mossèn Gil, que emparava algunes de les reunions periòdiques de CCOO. Però més fonamental va resultar el paper de mossèn Asens, que no només permetia l'ús dels aparells d'impressió de l'HOAC per editar material de CCOO, sinó que després de l'estat d'excepció va permetre els dirigents de la COT reunir-se a la seva habitació de la residència Joan XXIII.

Si bé la repressió havia estamordit els antifranquistes en la realització de convocatòries més nítidament *polítiques*, no va passar el mateix en la conflictivitat laboral, que aviat va retornar. Així, durant l'estat d'excepció els treballadors d'IQA van boicotejar la cantina de l'empresa, reivindicant una millor qualitat del menjar, cosa que van aconseguir.

⁴⁸³ Octaveta de CCOO de Tarragona pel primer de maig de 1969, cit. Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 34.

⁴⁸⁴ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 50.

Més significativa va ser la mobilització escomesa pels obrers d'Hidro-nitro, que tot i la vigència de l'estat d'excepció i del topall del 5,9% fixat com a màxim d'increment salarial per a 1969, van arrencar a l'empresa un increment del 14%.⁴⁸⁵

L'obertura del cicle repressiu en els «espais centrals» de la conflictivitat social va aconseguir condicionar el desenvolupament de CCOO i de l'antifranquisme en general. El moviment va haver, aleshores, de transformant-se i expandint-se a «espais laterals» per sobreviure. D'ençà 1968, el seu desplaçament geogràfic cap enfora va significar l'obertura d'un nou cicle de conflictivitat a les perifèries com Tarragona. La repressió en els escenaris centrals de la lluita de classes va aprofundir les divisions de CCOO. Com a resultat, el moviment obrer va tendir a diversificar-se sobre les bases de les condicions específiques de cada indret i de les diferents propostes organitzatives que cada grup participant en el seu si van posar sobre la taula. Així, algunes Comissions es van recloure en grans fàbriques, mentre altres es reconvertien en Comissions de Barri i, amb la incorporació d'altres segments socials no obrers, prenen la forma de Comissions Cíviques. La creació de noves fórmules organitzatives, que adoptaria noms molt diversos, van començar a estar més vinculades als espais que a les fàbriques. Això els va permetre agrupar subjectes socials com no hagués estat possible en una fórmula organitzativa basada en la gran empresa.

Però aquells debats enconats que estarien en la base d'aquesta diversificació i divisió de Comissions Obreres no van afectar les perifèries, on la repressió havia estat menor. Almenys, no encara. Sí que arribaren i s'hi incorporaren, però, les noves propostes organitzatives —molt especialment les COJ i les Cíviques, doncs les Comissions de Barri tenien un gran recorregut a Tarragona— però formaven, encara, part d'un únic mateix moviment; un moviment que tenia en l'aliança entre catòlics i comunistes els seus referents polítics; una aliança que era, encara i sobretot, una aliança de classe, però que aviat es transformaria al calor de la seva pròpia actuació.

El cicle de conflictivitat obert a Tarragona el 1967-1968 trobava el terreny abonat per a les reivindicacions, doncs els patrons no tenien l'experiència dels grans industrials barcelonins i, temorosos d'esperonar noves protestes, aquests acabaven cedint a la pressió obrera. Les autoritats laborals i polítiques, igualment, tenien identificats a uns pocs dirigents, però no a tots, ni tampoc posseïen un coneixement precís del modus operandi de les CCOO

⁴⁸⁵ Josep Serradell: "Carta de Miró", 3/7/1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 5.

a Tarragona. Tot plegat, va fer que la repressió contra els activistes fos encara selectiva i que la majoria de reivindicacions laborals, formulades i recloses dins les fàbriques, se satisfessin sense excessiva repressió. Tot plegat va inaugurar un cicle de conflictivitat el 1968 que s'allargaria fins 1970, moment en que la repressió sobre un nou moviment obrer, que havia aconseguit trencar els dics de les fàbriques, va incrementar i en que es va produir la sortida de bona part dels catòlics que, amb l'experiència acumulada en altres indrets, traslladarien alguns dels nous models organitzatius a Tarragona.

IOA havia funcionat com a fàbrica-model de la ciutat, però no foren els seu mig miler de treballadors qui donaren aquell salt en una conflictivitat externa a l'empresa, sinó un conjunt dispers d'obrers repartits entre vint-i-tres empreses i, per tant, amb condicions laborals específiques en cadascuna d'elles, qui el feren. Tampoc va ser una vaga que es produí pròpiament a Tarragona, si bé tindria un gran impacte en la ciutat, sinó a una petita població a l'extrem sud del Baix Camp, en la frontera natural que separa el Camp de Tarragona de Terres de l'Ebre: Vandellós. Aquella havia estat la localitat escollida per a construir la que seria la segona central nuclear que entrés en funcionament a Espanya. Era un projecte que es realitzava juntament amb França i en el que treballarien més de 1.200 paletes especialitzats en obres públiques.

Des de començament de 1969 es portaven deixant sentir les queixes de molts treballador que estaven construint la central nuclear de Vandellós. Si bé les empreses constructores superaven la vintena, les condicions laborals compartides i el fet de compartir un espai comú, facilitava que es prenguéssin consciència que les queixes eren compartides i es van començar a celebrar assemblees de forma regular en les que es van reunir les demandes que estarien en la base d'una plataforma reivindicativa comuna amb deu punt. Nou eren demandes que ja els reconeixia la llei i que s'incomplien sistemàticament per la patronal; feien referència a condicions de ritmes de treball, horaris, seguretat i higiene i només una reivindicava millores salarials. Per sortejar la gran fragmentació dels operaris dividits entre més de dos desenes d'empreses diferents, es van començar a organitzar petits grups que difonien els punts de la plataforma reivindicativa i n'afegien de nous durant el descans de l'entrepà o a l'hora de dinar.

[...] cuando se construyó la nuclear de Vandellós ellos decían que se daban una vuelta, hacían eso del recorrido de, de... de la serpiente, que llamaban, que se iban por todos los centros de... de trabajo, y prácticamente como toda la gente tenían en línea general los mismos

problemas, pocas condiciones de... económicas, pocos derechos sindicales, que si [...] los vestuarios, que si la jornada de trabajo, etc., etc., entonces todo el mundo paraba.⁴⁸⁶

Les consignes es van elaborar i expandir principalment en les mateixes obres de Vandellós, però la vaga es va coure en diversos espais que s'havia aconseguit que fossin autèntiques «zones de llibertat» per al moviment obrer de la zona. Un dirigent local de CCOO recordava amb els termes següents:

A partir de aquí, pues, entonces, convocamos a los delegados sindicales e hicimos una reunión de la construcción. ¡De compañeros de la construcción a la Iglesia de Torreforta! Allí ya se organizó de ir a la huelga. Los delegados presentaron unos escritos a la empresa pidiendo unas reivindicaciones. La empresa no cedía y entonces fueron a la huelga. En este movimiento, en estos días de huelga pues su... centro de reuniones fue el barrio de Bonavista. Allí hubo varios días que estuvieron reunidos, pero todos los trabajadores. Tuvo que intervenir los grises.⁴⁸⁷

La vaga en si va començar el 25 d'agost a Campeón Bernard, on diversos enllaços vinculats a CCOO com Manuel Martínez, José Romero i Atanasio Dueñas van organitzar l'aturada. Els van secundar entre 400 i 500 dels treballadors que treballaven en la construcció de Vandellós I. Degut a les necessitats de la central nuclear, molts treballadors pernoctaven en els habitatges desmuntables que s'havien erigit als voltants de la mateixa obra. Molts altres, contràriament, tornaven a diari a les seves cases amb els autobusos de que disposava l'empresa des de l'obra fins a Tarragona i Reus. Alguns dels vaguistes van optar per tancar-se als menjadors de l'empresa, on van resistir durant quatre dies. Altres, van mobilitzar la solidaritat dels seu veïnat als barris de Ponent, on van dedicar-se a recollir diners per a la caixa de resistència. L'enginyer en cap de l'obra informava a la premsa el dia 28 d'agost que no hi havia cap anomalia laboral a Vandellós:

Las informaciones aparecidas días atrás en el sentido de que se había producido un paro de varias horas en la central, no son exactas. [...] Vandellós tiene veintitrés empresas constructoras con su personal propio y nómina particular, coordinadas a nivel superior, pero con autonomía. En una de dichas empresas, unos cuatrocientos obreros no especializados realizaron un paro desde últimas horas de la mañana del pasado sábado hasta primeras horas del lunes, en que se reintegraron normalmente a su trabajo.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Entrevista a Manuel Martín Bravo Aragüete, 2001-2002, AHCONC, CBO.

⁴⁸⁷ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

⁴⁸⁸ "Normalidad en la central nuclear de Vandellós", *La Vanguardia Española*, 29/8/1969.

Al cinquè dia de vaga, els companys que s'havien tancat als menjadors de Campeón Bernard foren expulsats per la intervenció de la Guàrdia Civil i traslladaren la base d'agitació a la ciutat de Tarragona, on van emergir les xarxes de solidaritat que tenaçment s'havien reconstruït als barris i que estarien en la base d'un salt qualitatiu de l'antifranquisme. Les reunions dels vaguistes de Vandellós es realitzaven a Bonavista perquè la majoria d'obriers que treballaven en la construcció de la central nuclear residien allí. Les assemblees eren públiques i es realitzaven a l'actual plaça de Mercat, que aleshores era un camp de garrofers.

La dimensió extra-laboral que va prendre el conflicte, amb assemblees diàries a les esglésies i concentracions de centenars d'obriers davant la CNS de la Rambla Nova, va resultar determinant per a que la patronal s'avingués a negociar la plataforma reivindicativa dels treballadors. Però una cosa eren els patrons i l'altra l'Estat i els cossos policials, que tenien una única prioritat: acabar amb el moviment antifranquista que, també a la seva ciutat, havia donat mostra d'una força inusitada. Després de diverses manifestacions per la Rambla Nova, les autoritats enviaren la Policia Armada a dispersar els varis centenars de treballadors que es manifestaven davant el sindicat vertical, a pesar que alguns dirigents com José Romero van intentar arribar a una entesa amb la policia i es van comprometre a dissoldre la concentració.

El 4 de setembre, després de deu dies de vaga, una reunió plenària dels treballadors celebrada a l'església de Torreforta va acabar amb una violenta intervenció de la Policia Armada i la detenció de Romero, que després d'intercedir amb la policia dies abans havia estat identificat com un dels dirigents de la vaga. A la força, se'l va conduir a la CNS i, després, a la central nuclear, on va ser obligat a negociar la tornada a la feina. La patronal, a canvi del retorn al treball, acceptava en la seva totalitat la plataforma reivindicativa, en que es fixava l'augment salarial en vint pessetes diàries i una prima mínima de 500 al mes.⁴⁸⁹ La vaga va ser un èxit, no només en termes laborals. Era la primera ocasió que un conflicte obrer enterbolia l'ordre públic de la ciutat. Les reaccions dels patrons i de les autoritats van fluctuar entre la negociació i la repressió, però finalment, davant la constatació que no es tractava d'un conflicte aïllat en una empresa, sinó d'una protesta sostinguda per moltes més persones alienes en principi a ella, la primera de les opcions es va imposar com a necessària per acabar amb la vaga i *retornar* a l'ordre. Certament, va ser una negociació totalment condicionada

⁴⁸⁹ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 51.

per una actitud bel·ligerant per part de les forces policials i la patronal. Mostra del qual és que alguns mesos després el conflicte rebrotaria a Vandellós.⁴⁹⁰

La supervivència de l'antifranquisme a l'estat d'excepció i la seva capacitat per recuperar la iniciativa a peu de carrer no s'explica per la virtuositat d'unes estructures organitzatives que van saber romandre ocultes en la clandestinitat, sinó per les trinxeres excavades en el si de la societat civil, que els va permetre resistir l'embat i que estaven en la base de l'extensió de la conflictivitat social i política. En la vaga de Vandellós de 1969 van confluïr alguns dels elements que farien de l'antifranquisme un moviment de masses en la dècada següent. La vaga va inaugurar la pràctica d'ocupació de l'espai públic, aquell espai tradicionalment controlat pel règim i que en la seva disputa es trobaria el nòdul central de l'hegemonia. Una pràctica que ja no s'abandonaria i a la que, de fet, s'hi anirien sumant nous moviments socials que seguien l'estela del moviment obrer. La lenta acumulació de forces de tota la dècada havia esclatat en l'escenari menys previsible i, durant el conflicte, es van posar a prova totes les pràctiques que s'havien assajat a petita escala. La solidaritat econòmica dels barris cap a repressaliats desconeguts es convertiria, llavors, en una solidaritat contreta cap a individus propers, coneguts i, més important encara, respectats en les seves comunitats.

La violència policial contra indefensos treballadors reunits a la via pública o dins una església, el segrest d'un dirigent obrer per a obligar-lo a negociar el retorn a la feina en nom dels seus companys o la visibilitat d'aquella repressió per persones alienes als moviments organitzats d'oposició a la dictadura van contribuir a un canvi en la relació entre el franquisme i la societat civil. La CONC considerava la de Vandellós una de les cinc vagues més destacades de Catalunya d'aquell 1969.⁴⁹¹ Ho era en termes absoluts, però especialment qualitatius. Vandellós representava la consolidació de l'antifranquisme com a moviment social, però també avançava les línies de la seva posterior transformació en un moviment certament social, però la morfologia del qual seria força més complexa. Una morfologia que s'assemblaria, i molt, a aquella societat civil que havia vist transformada la seva relació amb la dictadura arran de la repressió. Una repressió que, de fet, només llavors havia començat a Tarragona. Quan aquesta s'intensifiqués durant els anys següents, la relació entre aquests

⁴⁹⁰ "Les obres de la central nuclear de Vandellós paralitzades per la vaga", *Treball*, n. 317, març de 1970.

⁴⁹¹ *La Verdad Obrera*, n. 4, novembre de 1969.

dos vectors nodals de qualsevol sistema polític, els aniria transformant i allunyant progressivament l'un de l'altre.

En aquell camí les organitzacions antifranquistes, que en la següent dècada es multiplicarien, s'anirien enfortint i agrupant a nous sectors fins aleshores aliens al moviment. El PSUC tenia poc abans de la vaga de Vandellós un centenar de militants a la ciutat. En la seva majoria eren obrers que estaven organitzats a Torreforta i Bonavista, però també s'havia notat l'increment procedent de les noves capes tècniques i intel·lectuals de la ciutat. Els nous militants eren gent d'edat molt jove, els quals representaven un segment significatiu de les noves incorporacions i permetien el recanvi militant i el relleu generacional.⁴⁹² Aquests havien impulsat, amb els catòlics, les COJ i s'organitzaren en l'espai del partit com a Joventut Comunista des de 1968, el primer dirigent de la qual va ser Julio Dueñas, fill d'Atanasio Dueñas, un dels dirigents obrers de la vaga de Vandellós. Però des d'ençà el número de militants no feu més que créixer, amb la incorporació de bona part dels militants de CCOO que romanien al marge de l'organització política. Amb tot, el més significatiu del canvi de dècada va ser el salt des d'un món on es militava en partits i en moviments a un altre on els espais d'actuació política formaven part de la vida quotidiana. Un canvi on es polititzava la quotidianitat i l'accés a la militància es produïa, precisament, des de la quotidianitat; on els antifranquistes deixaven de ser individus aïllats i desconeguts i es transformaven en persones concretes del veïnat. En la base d'aquell canvi es trobava la possibilitat de transformar l'antifranquisme en un moviment de masses amb capacitat per oferir una proposta alternativa i global a la dictadura.

⁴⁹² Josep Serradell: "Carta de Miró", 3/7/1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 5.

CAPÍTOL IV

4.1. MADURACIÓ I EIXAMPLAMENT DE L'OPOSICIÓ AL FRANQUISME: UNA MIRADA INTERCOMARCAL

La història narrada en aquestes pàgines bé podria haver començat en aquest punt, en el tombant de la dècada de 1970. Seria a partir de llavors quan una oposició al franquisme, més segura d'ella mateixa, donaria senyals d'existència més enllà dels seus enclavaments; va ser des d'ençà que es deixaria sentir nítidament la seva empremta política i, la seva actuació oberta, començaria a marcar els límits del suport a la dictadura i, amb ells, l'abast d'aquell món alternatiu, és a dir, de l'antifranquisme. Però la història no és una ciència exacta i sota l'aparent quietud de les dècades precedents hem vist com es van produir transformacions moleculars d'àmplia significació social que estarien en la base del que succeiria després. Era, doncs, necessari, àdhuc imprescindible, reconstruir aquell llarg procés de canvis socials a què van ser objecte els antifranquistes i, tanmateix, els propis protagonistes d'aquella transformació.

Són contades les ocasions en que els canvis històrics coincideixen amb les dates naturals de fi de dècada o de segle. Quin millor exemple que el *curt* segle XX, tal com el va definir Eric Hobsbawm, l'inici del qual no fou 1901, sinó el 1914, amb les detonacions que anunciaven l'inici de la primera guerra mundial. De la mateixa manera, tota la lògica d'aquell segle es tancaria amb el col·lapse de la Unió Soviètica, el 1991.⁴⁹³ Els segles en història poden tenir setanta-set anys de durada i les dècades més de deu. La dels seixanta la podem agafar pel seu extrem llarg, iniciada el 1956, o pel curt, des de 1962, però no hi ha dubte que el seu final natural va coincidir amb el canvi polític de 1969-1970. Per al propòsit d'aquest treball, les lògiques definitòries de la nova dècada començaren a evidenciar-se a primers de l'any de l'arribada dels humans a la superfície lunar, quan el règim franquista va haver de recórrer novament a la repressió per mirar de posar fre a la creixent oposició i al desbordament dels canals de participació que ell mateix havia propiciat.

1969 suposà un tombant en molts sentits. Des d'ençà la conflictivitat social va començar a expandir-se prou com per a que el 1970 el número de treballadors de províncies espanyoles on gairebé no havien protagonitzat protestes superessin els de les tradicionalment més conflictives.⁴⁹⁴ En efecte, a la concentració dels recursos repressius en

⁴⁹³ Cfr. Eric J. Hobsbawm: *The age of the extremes*, pp. 2-17.

⁴⁹⁴ Ministerio de Trabajo: *Informe sobre conflictos colectivos de trabajo, 1970*, Ministerio de Trabajo, Madrid, 1971, p. 171, consultable a l'ACMT.

les províncies més conflictives li va seguir l'expansió de protestes en d'altres. Les autoritats es veien desbordades i demanaven més repressió per contenir i desactivar les protestes, però la policia no podia més que constatar que ja no els era possible arrestar ningú altre, doncs, després de la màniga ampla que havien tingut durant l'estat d'excepció, ja no sabien qui més detenir. Això ens parla d'un relleu militant superior a la capacitat del franquisme per escapar els moviments de protesta i, tanmateix, que l'antifranquisme, que havia madurat un nou model de conflictivitat que brotaria en aquell moment, no era un fenomen geogràficament reduït a alguns indrets.

Aquell 1969 es va saldar amb un doble fracàs per al règim. En primer lloc, en l'estrepitós d'intentar eliminar un nou tipus d'oposició que havia vingut per quedar-s'hi i, de l'altre, l'intent d'obertura del franquisme cap a una societat en termes de participació i d'integració. Una societat creixentment conflictiva a la que el franquisme no podia integrar com a base social perquè, precisament, s'havia construït *en contra* de la dictadura.

En poc més de deu anys, el mètodes d'acció antifranquista havien experimentat transformacions profundes i definitives i un nou model d'oposició, fonamentat en la mobilització social, s'havia estès arreu i consolidat com a principal ariet contra la dictadura. Uns mètodes que en la nova dècada s'estendrien a altres sectors socials més enllà de la classe obrera. No va ser, però, un canvi gradual i ascendent, doncs hi va haver períodes d'experimentació, adaptació, reformulació i retrocessos. Al final de la dècada de 1950, un cop abandonada la lluita armada, la praxis política dels comunistes s'havia basat en la celebració de jornades de lluita en les que es convocava el *poble* a concentrar-se en un dia determinat per mostrar el seu rebuig a la dictadura. Dita pràctica ha passat a la història com a *jornadisme*. Les de més entitat de la dècada van ser l'anomenada «jornada de reconciliació nacional», convocada pel 5 de maig de 1958, i un any després, la «vaga nacional pacífica», que tingué lloc el 18 de juny de 1959. L'alt cost repressiu que comportaven per a l'organització i els seus participants, així com per la seva escassa transcendència pública i política, faria que tals pràctiques fossin progressivament abandonades.⁴⁹⁵

La jornada de reconciliació nacional de 1958 va ser l'única de les dues que va registrar seguiment a Tarragona. La van impulsar un grapat de treballadors comunistes com Pedro Teruel i la seva fita més destacable va ser la paralització de la construcció del pont sobre el

⁴⁹⁵ Cfr. Emanuele Treglia: *Fuera de las catacumbas*, pp. 77-88.

riu Francolí. A la gesta li seguí una dura repressió, amb la detenció de vuit vaguistes que foren retinguts durant quinze dies. Quasi res. El mateix Teruel va haver d'exiliar-se a França després dels fets, doncs quan fou acomiadat el seu nom es va incloure en una llista negra i cap empresa de la ciutat li tornaria a donar feina. Una pràctica que, com es veurà, perduraria tota la dictadura, i fins i tot més enllà. Igualment, l'acció havia cridat l'atenció sobre l'activitat dels comunistes tarragonins i la policia va extremer la seva vigilància. Santiago «el Manco» fou, poc després, detingut amb una maleta on transportava nombrosos exemplars de *Mundo Obrero* arribats des de França.⁴⁹⁶

L'alt cost repressiu d'aquella jornada va marcar el fracàs de la següent crida a la ciutat, fixada per al juny de 1959, que tot i comptar amb l'adhesió de més organitzacions polítiques, no va aconseguir seguiment a Tarragona ni entre els propis militants dels partits convocants. El seu fracàs manifest, així com la progressiva irrupció d'una nova conflictivitat de base obrera, va fer que el *jornadisme* s'anés abandonant de forma gradual. La crisi estratègica derivada dels canvis en l'esfera laboral, analitzada en un capítol precedent, van propiciar un darrer intent de *jornadisme*, el fracàs del qual va adquirir una gran transcendència degut a les caigudes de nombrosos intel·lectuals després d'una manifestació davant la font de Canaletes, a les Rambles de Barcelona, el 2 de maig de 1963 en protesta per l'ajusticiament de Julián Grimau.⁴⁹⁷

Amb tot, el *jornadisme* esdevindria una mena d'etern retorn per a l'organització comunista, fins els seus darrers estretors el 1967. Segons el va definir Gregorio Morán, aquest pot ser considerat com a producte derivat del voluntarisme leninista que cercava forçar els ritmes polítics, tot concentrant els períodes i les etapes que se suposava havien de desenvolupar-se en tempos més llargs, per tal de fer esclatar les contradiccions inherents en el franquisme pel seu desbordament en un sol moment, amb el que esperaven provocar «una especie de chirridos permanentes de las bielas de la historia».⁴⁹⁸ En realitat, la situació en la segona meitat de la dècada de 1960 justificava, en part, una certa recuperació de les jornades de lluita, doncs aquestes, a diferència del que passava deu anys enrere, començaven a trobar ressò i seguiment entre segments significatius de la població. Alguna cosa començava a canviar.

⁴⁹⁶ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 25.

⁴⁹⁷ Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, p. 70.

⁴⁹⁸ Gregorio Morán: *Miseria, grandeza y agonía del PCE, 1939-1985*, Madrid, Akal, 2017, p. 547. Sobre el *jornadisme*, vegeu les pp. 546-548.

Amb aquelles mobilitzacions, els comunistes perseguien que l'ofensiva repressiva del règim contra CCOO no acabés amb el moviment antifranquista. Segons ells l'entenien, el moviment obrer era fort quan la seva actuació era pública i no al contrari, com plantejaven altres grups; es convertia en un espai segur quan els seus militants s'imbricaven amb el teixit social i n'eren més dels que la policia era capaç de reprimir sense que els resultés contraproduent i no pas recloent-se dins les fàbriques, on igualment es trobaven a mercè de la repressió patronal. Resultava, emperò, innegable que l'actuació pública de CCOO en el cicle 1966-1969 havia comportat costos militants d'entitat en els escenaris principals de la lluita de classes, tant en número de detencions com en sancions, desposseïments de càrrecs sindicals i acomiadaments. El gir repressiu que va afectar molt intensament les principals regions conflictives, que s'allargaria fins l'estocada de 1969, era un fet objectiu, però eren molts els qui refusaven caure en el pessimisme que hi havia al darrere de la proposta de clandestinitzar el moviment, fet que va obrir una etapa d'experimentació en matèria d'acció col·lectiva.

L'accelerat creixement de l'organització comunista a Tarragona, la qual havia doblat el número de militants en un any, superant-ne el centenar; l'excel·lent desenvolupament de CCOO i la seva vertebració tant local, provincial com nacional, així com la irrupció d'altres espais de mobilització social formats per dones, joves i intel·lectuals —dels que es parlarà tot seguit— dibuixaven un antifranquisme que començava a vertebrar-se com a un moviment centralment social i que no atenyia en exclusiva a partits polítics. Tot plegat feia pensar que es podia capgirar el gir repressiu en el que estava immersa l'oposició amb mobilitzacions voluntaristes convocades des de dalt. Dit altrament, que les condicions havien madurat i que l'hora de la vaga nacional pacífica per fer caure la dictadura havia arribat finalment. Aquell optimisme exacerbat —més per part de la direcció que de la base, a la que sovint es criticava la seva mirada «localista» que no els permetia veure la «situació general» més madura per llençar-se a l'ofensiva—⁴⁹⁹ es va traduir en les convocatòries de mobilització des de dalt, totalment voluntaristes, que van significar un cert retorn al *jornadisme* que anys enrere havien produir caigudes i desarticulacions d'entitat. És cert que aquestes «jornades de lluita»

⁴⁹⁹ En un informe sobre Tarragona es podia llegir: «constatem ineficiències i aquestes es troben sobre la base en primer lloc d'un grau no massa elevat del nivell polític dels nostres cdas. el que comporta una assimilació no com seria de desitjar de tota la política del nostre partit i la comprensió de la mateixa no surt gaire dels límits de la vida local, sense tenir massa claredat en els canvis que es produeixen al país, llur projecció i tot el que això comporta en l'aplicació creadora de la mateixa línia política del nostre P[arit]». Cfr. Josep Pardell: "Carta de'n Sitges", 26/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1873-1874.

convocades des dels organismes de coordinació trobaven, per primer cop, un moviment de base creixentment organitzat, que va permetre èxits per als convocants, encara que els costés severes crítiques pel seu voluntarisme imprudent.

En aquest procés de forçar els ritmes polític que practicava la direcció comunista cal inscriure la proposta que havia fet el PSUC a la Taula Rodona per a convocar una manifestació de cara a l'11 de setembre d'aquell any, que tindria una importància fonamental en l'aliança de les forces d'oposició. La Taula Rodona era el primer organisme d'àmbit nacional en el que s'asseien un ampli ventall d'organitzacions antifranquistes, de democristians a comunistes passant per socialistes, republicans i independentistes, les desavinences entre les quals estaven lluny d'haver quedat enrere, però on totes hi eren presents i dialogaven, que ja era molt. En aquell marc, el PSUC havia proposat realitzar una manifestació de cara a la diada nacional de Catalunya amb la participació —o, millor dit, lideratge— de CCOO.⁵⁰⁰ El FOC, que no participava en l'organisme, havia condemnat l'acte pel seu caràcter *interclassista*, tal com definia la nova esquerra el *jornadisme* que al seu entendre seguia impregnant la pràctica política dels comunistes, a qui acusaven d'haver virat a la dreta i abandonat els seus fins revolucionaris amb la cerca d'aliances amb altres classes socials. Després de les crítiques anàlogues que havien vesat contra la mobilització de primers d'any convocada per les CCOO a nivell espanyol —la incidència de la qual pràcticament es va localitzar a Madrid— la manifestació de l'11 de setembre semblava donar la raó al FOC amb el voluntarisme sovint temerari que destil·laven els comunistes. La manifestació per la diada nacional a Barcelona va acabar amb xocs entre la Policia Armada i els manifestants i corredisses pels carrers de Ciutat Vella, que s'avançaven al que succeiria el 27 d'octubre a Terrassa amb «la manifestació de les pedres». Però hi havia quelcom que no era possible passar per alt després d'aquella diada:

Por una parte representa un grado de comprensión elevado de nuestros militantes ante el problema nacional, y su presencia no ha podido pasar desapercibida, pero al mismo tiempo nos ofrece elementos de discusión política importante. Ante las otras fuerzas esto va a reforzar nuestra autoridad en un grado nada desdeñable, ya que no estará ausente de sus reflexiones que el 11 de septiembre del año pasado no hubo nada [...] Esta noche, en la valoración política de la acción pensamos incidir sobre todas las cuestiones políticas que quedan en pie y sobre la necesidad de ir al programa mínimo unitario.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Cfr. Giaime Pala: *El PSUC*, pp. 39-45.

⁵⁰¹ Antoni Gutiérrez Díaz: "Carta de Luis", 12/9/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 3.

No és cap secret que el PSUC esperava que la participació quotidiana en les Comissions de base de treballadors d'altres tendències polítiques en el moviment obrer, d'alguna manera, contribuís a les àmplies aliances que propugnaven. Tampoc era quelcom que en si mateix anés en detriment del moviment obrer, sinó que es podia afirmar el contrari, doncs ajudava a ampliar el teixit de solidaritat que li permetia resistir els embats repressius i anar més enllà dels seus enclavaments socials. En aquest sentit, el PSUC va estar amatent a la ruptura de l'MSC entre aquells disposats a sumar-se a les CCOO i els fermes detractors de qualsevol connivència amb els comunistes.⁵⁰² Des d'aquesta perspectiva, i segons l'entenien els comunistes, CCOO eren el principal instrument per a esfondrar pacíficament la dictadura a través d'accions de masses. Però alhora, des d'un punt de vista intern, i derivat d'això mateix, CCOO eren l'espai que els permetia sortir del gueto, de l'ostracisme al que els havien reclòs la resta de forces de l'oposició.⁵⁰³

Les jornades de lluita, al sortir de les lògiques de la conflictivitat motivada per qüestions quotidianes —com demandes d'increment salarial en una fàbrica o l'homologació de l'estatus laboral de diversos treballadors de planta, en una altra— facilitaven que participessin *altres* sectors proclius a la mobilització social amb qui establir contacte. Després de la jornada del 27 d'octubre de 1967 a Tarragona, que s'ha analitzat amb anterioritat, s'hi van poder constatar alguns elements que sobtadament es posaven de manifest gràcies a aquella mobilització. El 27 d'octubre va contribuir a l'extensió territorial de CCOO i la seva articulació en els nivells de ram, local, provincial i nacional. Però més enllà de la seva expansió, hi havia senyals referents a la seva composició a les que convenia estar amatents:

[...] ja apareixen CO constituïdes en pobles de Catalunya que per llurs característiques és fàcil endevinar que no hi ha obrers, solament que alguns veïns [que] treballen a Ciutat, han participat a reunions com les del dia 6 d'octubre [de 1967] i després [a] la jornada del 27 [d'octubre] i ja es dona com una realitat l'existència de CO al poble X o Z u altres aspectes de ja constituïdes CO en alguna zona també pel fet de participar a reunions de CO a nivell nacional de Catalunya i al calor d'experiències com les dels dies 6 i 27 [d'octubre] s'han constituït CO en les quals estan, diguem integrats i per ordre: pagesos, obrers, capes mitges, intel·lectuals i especialistes de la medicina i sanitat.⁵⁰⁴

⁵⁰² Cfr. Cristian Ferrer González i Jaume Muñoz Jofre: "El anticomunismo en la izquierda: a propósito del origen y la ruptura del Movimiento Socialista de Catalunya (1945-1966)", a Carlos Navajas (coord.): *Siglo. Actas del V Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de la Rioja, 2016.

⁵⁰³ Emanuele Treglia: *Fuera de las catacumbas*, pp. 164-165.

⁵⁰⁴ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 25/11/1967, AHPCE, NR, Catalunya, c. 57, cp. 4.

En efecte, el camp de l'oposició era cada cop més ampli i menys centrat en el proletariat industrial. La presència d'intel·lectuals i professionals liberals als entorns antifranquistes havia crescut, i ho faria més els anys a venir. La vertebració organitzativa territorial del moviment obrer, que la repressió a què va ser objecte va afavorir, va comportar la cerca de col·laboracions amb aquells sectors socials propers als treballadors, per tal d'amplificar-ne les lluites i mantenir el pols amb les mobilitzacions.

Fou en aquell context que la connivència i participació activa d'alguns clergues va resultar més fonamental, doncs, a mesura que l'acció repressiva estretia la base del moviment, augmentaven les necessitats de trobar espais segurs on mantenir-lo viu. Espais per sortejar la repressió, però també lletrats per donar la batalla davant els tribunals: advocats laboralistes per defensar-los de la repressió i portar davant la justícia els acomiadaments de les plantilles conflictives o les destitucions d'enllaços, així com defensors per als jutjats pel TOP per propaganda subversiva, associació il·lítica o per vaga, que era il·legal. En aquest extrem, la repressió va esdevenir un element que permetia organitzar la solidaritat. Una solidaritat tant econòmica com cívica, en forma de denúncies públiques o manifestos oberts que donaven fe del que estava passant. Solidaritats —en plural— que, necessàriament, començarien a anar més enllà de la classe obrera i dels grups polítics hegemònics en el seu si. Fou d'aquella manera que es va anar prefigurant un ampli espai articulat per solidaritats transversals i progressivament interclassistes, les quals, establirien les bases per a fer l'antifranquisme un moviment de masses amb connexions orgàniques amb una societat civil que s'havia anat rearticulant durant aquells mateixos anys.

Reus va marcar el camí a Tarragona en aquest aspecte. Davant les dificultats de desenvolupament del moviment obrer allí, les necessitats d'aliances amb altres capes socials —seguint l'estela de la Taula Rodona i del que acabaria per configurar-se com la Comissió Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya— van esdevenir peremptòries. La formalització d'una comissió ciutadana a Reus s'avançaria un any a la de Tarragona, però els seus orígens retrocedien fins la tardor de 1966. Va ser llavors quan es va conformar un espai ampli d'oposició al franquisme d'àmbit comarcal format per comunistes, catòlics, socialistes i catalanistes.⁵⁰⁵ Aquest espai donaria vida a la Comissió Democràtica del Baix Camp el març de 1967. La conformaven Josep Asens, Amadeu Abelló i Josep Tavarra, per l'HOAC; Isabel

⁵⁰⁵ Josep Pardell: "Carta d'en Sitges", 23/10/1966.

Llácer i Francesc Pedrol, pel PSUC; Martí Salvat i Ramon Ferré, per l'MSC; Isidor Forniés i Zaragoza Samper, com a personalitats en l'òrbita del PSOE, i Xavier Amorós com a independent.⁵⁰⁶ L'operativitat d'aquella comissió va ser ínfima, a jutjar pels informes interns. No obstant això, espais de trobada com aquells —estesos per tot el país— aplanaven el camí cap a la política unitària catalana.

A Tarragona el moviment obrer havia aconseguit una estructuració molt més exitosa que a la capital del Baix Camp, pel que la busca d'aliances interclassistes, en un primer moment, resultaven subsidiàries. La seva acció pública, però, no va passar desapercebuda per altres capes socials, que se solidaritzaren amb les seves lluites, i que aviat mostrarien voluntat de contribuir amb l'oposició antifranquista:

Estem indicant la conveniència de que es treballi per tal de lograr la creació d'una Comissió d'unitat a l'estil de la que existeix a la ciutat veïna [de Reus], és clar que aconsellem que caldria orientar-se a crear-la a la imatge i semblança de la C. Cívica de Madrid. Assenyalem i insistim que existeixen totes les condicions objectives i també les personalitats que la podrien integrar. Camarades nostres ex presos, aquí seria el lloc indicat per L[eandre Saún] i C[arme Casas], el matrimoni, altres també dels ex presos, poden formar part d'aquella comissió, persones com el Capità de Vaixell de la M[arina] Mercant o algun familiar d'ell, dona o germà «Rafael», un advocat, Sr. Nadal, el de la ferreteria, un sacerdot que ja té experiència en aquest sentit és Mossèn A[sens] de la veïna ciutat [de Reus] que, castigat, està destinat a (2) [Tarragona] [...] en fi jo personalment estic convençut que podem lograr aquest objectiu o ben orientar-lo, doncs donar-li vida i que jugués un bon paper, no solament en les coses diguem més específiques d'una tal comissió [cívica] i d'interès ciutadà de la cultura i de la llengua catalana dels problemes múltiples de la ciutat, sinó també d'adhesió, protesta i solidaritat a nivell fora de la ciutat i província, al marc nacional, protesta i recollida de firmes contra la repressió i les condemnes del Tribunal d'Ordre Públic, en fi en aquesta línia, també però per apoiar i participar [en] els moviments de masses i sobretot en accions com les del 27 d'octubre [de 1967] i ara el 30 d'abril [de 1968] i les altres que seguiran.⁵⁰⁷

L'aliança de les forces del treball i de la cultura que els comunistes propugnaven justificava en el camp ideològic la incorporació d'elements petitburgesos al seu espai polític. No era quelcom extraordinari en la història del moviment comunista, doncs la intel·lectualitat d'esperit socialista sempre havia estat ben rebuda als entorns revolucionaris. Però mai abans havia existit tanta relació com en aquell moment. I no era estrany. El creixement industrial i del sector serveis que demandava Tarragona va propiciar la formació

⁵⁰⁶ Xavier Amorós: "De memòria (d'una tímica oposició)", a Albert Arnavat: *Resistència antifranquista i Assembla de Catalunya a Reus. 1939-1977*, Reus, Fundació Josep Recasens, 2007, p. 9.

⁵⁰⁷ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 26/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1873-1874.

estructural d'un grup social de tècnics i professionals, majoritàriament format per gent jove, generalment assalariada i d'elevat nivell educatiu. No eren gaire nombrosos en termes quantitatius, però la seva importància ho seria en termes qualitius. La massificació i proletarització d'aquests nous sectors que el desenvolupament científicotècnic estava produint no va passar desapercebut per al PSUC, que va esforçar-se en atreure'ls al camp de l'antifranquisme militant, tot incorporant-los a la tradicional aliança leninista entre obrers i camperols. En la majoria de casos, però, eren aquests sectors mateixos el qui anaven en busca de l'oposició, que en aquell moment representava fonamentalment el PSUC. Serveixi d'exemple el cas d'un jove de Reus que va aconseguir contactar amb el PSUC a primers de 1966, després d'haver-se polititzat durant la seva formació universitària: «Me dijo enseguida que él no quería, o mejor dicho, no tenía ningún interés en ingresar en el PSU porque [él] no era comunista ni cree que pueda llegar a serlo por su educación, que es católica», però es va prestar a col·laborar amb els comunistes en qüestions cíviques i ciutadanes, així com en elaborar estudis sobre economia i demografia sobre la província que posaria a disposició de l'oposició per al seu ús. Oferia, igualment, una àmplia xarxa de contactes amb altres joves d'esquerres que podien ser d'interès del PSUC.⁵⁰⁸ Pel seu origen i situació social s'esperava que aquests exercissin la seva influència entre les conservadores capes mitjanes per destruir, en termes ideològics, l'hegemonia que les classes dominants exercien sobre elles.⁵⁰⁹

La defensa de la llengua catalana va ser un element de politització de molts elements petitburgesos. En un informe del PSUC de primers de la dècada s'hi destacava que «esta lucha se ha ampliado y abarca a sectores considerables de nuestro pueblo». No era una valoració sociològica o en abstracte, doncs els passos eren concrets i s'havien començat a fer a través de «numerosas entidades, centros recreativos, folklóricos y excursionistas, [que] han establecido cursos de catalán». En definitiva, s'hi destacava que la «lucha por la defensa de la cultura catalana se está convirtiendo, pues, en una lucha de masas». Això no obstant, «no todas las corrientes e inquietudes tienen el mismo valor. Algunas están ya definidas, otras no. Sus limitaciones son, a veces, bastante evidentes. Pero todas ellas demuestran la creciente radicalización antifranquista de las diversas capas del pueblo catalán». El més destacable de tot plegat era «la aparición de una intelectualidad joven y combativa que

⁵⁰⁸ "Nota de Agramunt sobre la visita al primo de C", 10/2/1966, AHPCE, NR, Catalunya, c. 56, cp. 3.

⁵⁰⁹ Sobre l'ambivalència de l'aliança de les forces del treball i la cultura, cfr. Jaime Pala: *Cultura clandestina. Los intelectuales del PSUC bajo el franquismo*, Granada, Comares, 2016, pp. 124 i ss.

manifiesta una profunda sensibilidad hacia las aspiraciones políticas, sociales y culturales de las masas populares y da a la cultura catalana la posibilidad de un desarrollo progresivo y de una integración total en la lucha popular por la democracia». ⁵¹⁰

D'altra banda, i amb relació amb l'anterior, la creixent massificació de les universitats i la formació d'un potent moviment estudiantil en el que no pocs tarragonins hi van participar durant la seva etapa formativa a Barcelona va comportar que, un cop conclusos els seus estudis, molts no abandonessin la militància adquirida, sinó que la traslladessin als seus nous entorns laborals i professionals. Tal és l'exemple de Glòria Malé i Antoni Pujol Niubó, ambdós procedents de la burgesia tarragonina. El 1965 havien contret matrimoni i es van traslladar a Barcelona, ella per dirigir una de les botigues de roba del seu pare —Casa Malé— i ell per concloure els estudis universitaris: «ell és arquitecte, comencem a tenir reunions a Barcelona a través de la facultat d'ell». A l'entendre de Malé, aquell era un altre món, doncs, en aquells moments «les coses que hi ha a Barcelona a Tarragona encara no passen». A través dels actes de l'escola d'arquitectura tots dos van iniciar la seva politització i, segons recorda, durant el curs 1966-1967, van donar el salt:

Vam [entrar a] militar tots dos al Partit Comunista, al PSUC, no hi havia res més en aquest moment. El nostre cas era un cas una mica especial, perquè érem fills d'unes famílies burgeses molt conegudes a la ciutat [de Tarragona] i en aquell moment eren intel·lectuals un 20% de les forces democràtiques i el 80% treballadors, i nosaltres formaven part de la part intel·lectual, i l'assembletatge d'aquests dos mons [no] va ser molt fàcil. Quan militàvem nosaltres, [...] el meu lloc de treball era Bonavista; jo no tenia res a veure amb aquella gent i a ells els hi arribava la filla de Casa Malé casada amb un arquitecte. ⁵¹¹

Amb la seva volta a Tarragona, Glòria Malé va cursar estudis a l'Escola d'Art i va entrar a treballar a l'estudi de Joan Miró a la Farinera, mentre que Pujol va seguir els passos del seu pare i va començar a exercir d'arquitecte. Als militants comunistes se'ls exigia capacitat d'iniciativa i intentar crear, allà on fossin, espais d'oposició al franquisme i mirar d'aglutinar-hi les persones del seu entorn per tal d'engrandir el moviment. ⁵¹² Tècnics i intel·lectuals com Pujol i Malé o professionals liberals com l'advocat Rafael Nadal, que el 1966 també havia ingressat al PSUC després de deu anys com a «company de viatge» dels comunistes, resultaren fonamentals per al salt qualitatiu que l'antifranquisme donaria a inicis de la nova

⁵¹⁰ "Desarrollo de la acción antifranquista de otras capas de la población", 1961, ANC, PSUC, n. 407, c. 15.

⁵¹¹ Entrevista a Glòria Malé Carbó, 27/10/2007, AHCT, FS.

⁵¹² Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, p. 71.

dècada. L'espai d'actuació d'aquests nous elements defugiria la compartimentació professional —amb cèl·lules específiques per metges, arquitectes, artistes, advocats, historiadors, etcètera— i constituïren un espai d'actuació mixt, més avesat al treball militant tradicional que a un d'específicament intel·lectual o de tipus tècnic destinats a generar propostes d'actuació política específica per a cadascun dels seus camps.⁵⁴³ Pot ser els que més pogueren desenvolupar-se en aquest sentit foren els urbanistes i arquitectes, però no se'n un faria ús específic fins que es fessin evidents les necessitats tècniques que va comportar l'eclosió del moviment veïnal alguns anys després.

El seu front de treball d'aleshores seria el d'àmbit cívic i ciutadà; tot i l'impuls dels comunistes, la seva perspectiva no seria socialista sinó democràtica, amb la clara intenció d'atreure altres personalitats no estrictament vinculades al món de catòlics i comunistes. Si bé la seva escomesa principal es referia a la solidaritat amb els represaliats, tampoc es desaprofita el posicionament privilegiat que molts dels seus membres tenien com a sectors de les capes mitges i d'alt capital cultural de Tarragona i de la influència que podien exercir sobre aquestes a través de campanyes de denúncia de les condicions socials a les barriades de la ciutat. Seguint la lògica de les *altres* Comissions, tant actuaven dins els marges de la legalitat franquista —enviant cartes o escrivint articles a la premsa legal— com elaborant escrits de denúncia que eren reproduïts en les multicopistes de les organitzacions clandestines i difosos en llançaments pel carrer. N'és un exemple l'octaveta llençada en motiu de la construcció del fastuós auditori al Camp de Mart mentre milers de tarragonins encara vivien en barraques i als barris de Ponent hi mancaven els serveis més elementals:

A Tarragona, mentre es desprenen 50 milions de pessetes enterrant-los al Camp de Mart en un innecessari Auditorium servint la vanitat d'un Alcalde, mancaran pel proper curs — si no estem mal informats— més de 500 llocs escolars de primer i segon ensenyament i per altra banda algunes de les escoles en funcionament tenen molt per desitjar.

La ciutat continua tan bruta i polsosa com sempre, amb els casos de poliomielitis —que segons la premsa no han estat mai.

Abans de proclamar Tarragona ciutat de congressos⁵⁴⁴ i de reunir-hi fatxenderament les «majas» d'Espanya i d'altres indrets valdria més promocionar urbanísticament les desateses barriades obreres de Torre-forta i Bona-vista, que no tenen llum, aigua ni escoles adequades.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Giaime Pala: *Cultura clandestina*, pp. 109-124.

⁵⁴⁴ Es refereix al IV Congrés Sindical de l'OSE celebrat a Tarragona un any abans.

⁵⁴⁵ "Comissions Cíviques de Tarragona", juliol de 1969, ANC, PSUC, n. 1994, c. 150.

La Comissió Cívica de Tarragona (CCT) venia funcionant des de la primavera-estiu de 1968. Hi aglutinava advocats, arquitectes, sacerdots i representants del món obrer, als que més endavant s'hi afegirien economistes, enginyers, llibreters, professors, infermers o metges. La CCT va propiciar un espai d'enquadrament més lax en el que es van poder incorporar antics represaliats, massa «cremats» com per actuar en altres moviments. A diferència de la comissió reusenca, la CCT no integrava tant partits polítics com personalitats independents a títol individual que avançant en el temps, en molts casos, serien els impulsors de noves organitzacions polítiques de la ciutat. La historiografia ha donat poca rellevància a les Comissions Cíviques; en algunes localitats i comarques el seu paper seria subsidiari, però en altres, com en el cas tarragoní, aquell fou el primer punt de trobada de l'oposició al franquisme a nivell local i prefiguraven el canvi de composició social que l'oposició experimentalista a cavall de les dècades de 1960 i 1970. Els seus primers impulsors a Tarragona foren el sacerdot Josep Asens, de l'HOAC; l'independent Ramon Dolç Gutiérrez, que treballava d'administratiu; i, pels comunistes, l'advocat Rafael Nadal, l'empresari Francisco Martínez i Leandre Saún, que aleshores treballava de comercial d'una empresa de galetes de la ciutat. Més endavant s'hi incorporarien altres com el llibreter Ramon Marrugat, l'estudiant de filosofia Enrique de Gracia o el professor d'institut Pedro Quintero i, amb aquells i tants altres que hi vindrien, s'eixamplaven les bases socials de l'antifranquisme i començaven a imbricar-se dos mons que el moviment obrer dels seixantes no podia fer.

Les Comissions Cíviques oferien un espai d'enquadrament amb independència de si es militava o no en un partit polític —un pas que no tothom estava disposat a fer. Van tenir la virtuositat de crear un front de treball específic per aquells sectors que no encaixaven enlloc més. El capital cultural dels seus membres permetia, tanmateix, el creixement personal dels seus participants, molt més preocupats que les bases obreres sobre les implicacions de les revolucions de 1968, el model socialista iugoslau o la qüestió nacional catalana. A nivell pràctic, l'escomesa principal de la CCT era recollir fons per al les famílies dels detinguts i organitzar la solidaritat, però no hi ha dubte que internament va permetre formular debats que, poc després, es canalitzarien a través de conferències organitzades per membres de la CCT a través d'entitats legals. Els mons de l'oci i la cultura eren camps que els corresponien. Iniciatives com organitzar el concert de Raimon a Torreforta l'estiu de 1968, els beneficis del

qual es destinaren a ajudar els represaliats de CCOO i al fons del PSUC per a tal situació, les durien en endavant els membres de la CCT.⁵¹⁶

Un altre factor que va permetre eixamplar les bases socials de l'antifranquisme fou el paper que jugaren els joves universitaris de Tarragona. Una realitat que, de fet, no era aliena als orígens de la CCT. Abans de l'obertura de la Delegació Universitària de la Universitat de Barcelona a Tarragona, on s'impartien estudis de primer cicle, els joves tarragonins que podien cursar estudis superiors havien de desplaçar-se a Barcelona, Saragossa o Madrid. En aquelles ciutats l'oferta partidària era molt més àmplia que l'existent a Tarragona. Cal tenir en compte que les universitats havien de passar de ser organismes de reproducció de l'elit a convertit en autèntics espais alliberats i, en aquest sentit, en nuclis privilegiats de politització i, també, de formació militant.⁵¹⁷ No era inusual que els intensos compromisos antifranquistes adquirits durant aquella etapa, es traslladessin després a les poblacions d'origen o als indrets on els duia la nova feina quan l'etapa formativa acabava. Per aquesta via es formarien una part dels nous grups polítics a la ciutat des de l'eclosió d'un moviment estudiantil i universitari a Tarragona, a partir de 1972.

Més rellevant en termes quantitius resultà la translació de militàncies adquirides en el moviment estudiantil a Barcelona cap a la ciutat de Tarragona. A diferència de la politització en el moviment obrer, un món format pels fills de la necessitat i de la lluita, per aquell jovent el salt cap a la militància antifranquista podia implicar múltiples trencaments culturals. És cert que la universitat es va massificar durant aquells anys, però també que no tothom —i aquí cal llegir la majoria dels fills de classe obrera— hi podia accedir. Aquest trencament cultural es produïa molt nítidament amb els fills dels vencedors que passaven a engrossir l'antifranquisme, però també entre tants altres fills de famílies catòliques i conservadores per als que el franquisme era preferible al *bolxevisme* amb el que identificaven la república, però per als que els feixistes durant la guerra eren una preferència accidental i el règim resultant de la victòria, merament una situació de fet.⁵¹⁸ Serveixi l'exemple de Matías Vives, originari de Montblanc però criat a Tarragona, que va començar els seus estudis

⁵¹⁶ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 5/7/1968, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 3.

⁵¹⁷ A banda del citat estudi de Sergio Rodríguez Tejada, vegeu el contingut ètic del moviment estudiantil al capítol de Jordi Mir Garcia: "SDEUB: estudiants creant democràcia i trencant amb la dictadura", a Josep Puigsech i Giaime Pala (eds.): *Les mans del PSUC. Militància*, Barcelona, Memorial Democràtic, 2018.

⁵¹⁸ Aquests serien les anomenades «zones grises» de suport a la dictadura, l'actitud dels quals anaven des de la col·laboració, la indiferència, l'apatia a la resignació davant del *fet* dictatorial. Cfr. Claudio Hernández Burgos: *Franquismo a ras de suelo. Zonas grises, apoyos sociales y actitudes durante la dictadura (1936-1976)*, Granada, EUG, 2013.

universitaris a Barcelona el curs 1969-1970, on aviat va quedar fascinat per l'ambient cultural i reivindicatiu del món estudiantil. Aquell primer any, seguint els consells del seu pare, va romandre al marge de l'activitat política, però el curs 1970-1971 va iniciar el seu compromís antifranquista:

Jo quan arribo cada tarda a la universitat veig que allò està tot cremat, ensorrat, pintat. [...] I allí entro en crisi. Entro en crisi perquè tots els meus bagatges socials i morals... La Salle de Tarragona, família de mare cristiana [...] avi ex president de la Lliga Regionalista del meu poble... per tant... Jo, que era un nen que, bueno, jo crec que navegava bé en aquella realitat, crec que allò se'm crusa tot. Llavors entro en contacte amb la Lliga Comunista Revolucionària. Vaig a algunes reunions de la LCR, en aquells moments.⁵¹⁹

Per a molts joves aliens a les cultures polítiques predominants de l'esquerra, el component ideològic resultava subsidiari. La *llibertat* era un horitzó per caminar, però els mancaven bona part dels referents que adquirien, precisament, durant la seva etapa militant. Si en un primer moment Vives es va moure en els àmbits de la LCR, aviat entraria en contacte amb els estudiants del PSUC i s'incorporaria a aquella organització. En la decisió no hi havia un raonament polític o estratègic que el convencés de la rectitud del posicionament sostingut pels comunistes i de les equivocacions dels trotskistes. Es tractava gairebé de quelcom prepolític. La seva voluntat de donar sortida al seu rebuig a l'estat de coses que identificava amb el franquisme el va portar al partit millor organitzat i, per això, més útil a l'antifranquisme.⁵²⁰

D'altra banda, els factors ambientals també hi influïren. L'oasi que significava la universitat —en relació a les fàbriques, les ciutats o els pobles— on l'actuació antifranquista era molt més oberta i pública, va facilitar la seva incorporació: «Veig, en el curs d'econòmiques, conec... bé, quan arribo al matí començo a veure la gent del PSUC, començo

⁵¹⁹ Entrevista a Matías Vives March, 10/2/2017.

⁵²⁰ Solc començar les entrevistes als (ex)militants comunistes qüestionant-los per què, quan i en quines circumstàncies van entrar a militar al PSUC i, en la seva majoria, així com en tants altres testimonis que he pogut consultar, argumenten que va ser perquè era el partit millor organitzat. En els testimonis que van tenir altres militàncies també hi incloc una pregunta interrogant-los per què no van engrossir el PSUC, les respostes dels quals són variades, però molts treuen a reluir l'anvers que comportava aquesta major organització: l'aversion a integrar-se dins una estructura tant definida, que percebien com a autoritària. En les memòries de l'advocat antifranquista Rafael Nadal, que amb posterioritat ingressà al partit socialista i, més endavant, a Convergència i Unió, justificava el seu pas pel PSUC de la manera següent: «Catalunya fou capdavantera de les forces antifranquistes i el partit més ben organitzat en la clandestinitat, solidari, lleial amb els aliats, sense reserves ni prevencions contra ningú i gens sectari fou el PSUC». Rafael Nadal i Company: *Més de mig segle en el torn d'ofici i d'altres records*, Tarragona, Mèdol, 1996, p. 42.

a veure les coses que diuen: escolto, vaig a les assemblees... [...] És a dir, el contacte és perquè coneixies a Fulano que era amic de Sotano. [...] És a dir, t'apuntaves sempre a través d'algú que coneixes, que veies».⁵²¹ Quan Vives tornés a Tarragona el 1973, amb les carreres de dret i economia sota el braç, s'incorporaria amb responsabilitats al comitè local d'un PSUC molt diferent al que existia el 1969, quan va marxar a estudiar a fora.

4.2. ESPAIS DE SOCIABILITAT I JOVENTUT, UNA RELACIÓ VIRTUOSA

És possible afirmar que l'antifranquisme va ser un moviment jove, tant per l'edat dels qui l'impulsaven com en termes de vitalitat i en capacitat de reinvençió. El procés de creixement desmesurat dels principals nuclis urbans del país, junt amb l'augment de la natalitat, va fer que ciutats com Tarragona veiessin incrementar la seva població en un 157% entre 1955 i 1975. Gent jove eren la majoria dels migrats en edat de treballar i procrear que van arribar a Tarragona en aquells temps, un fet que no contribuïa, sinó, a incrementar el número de joves a la ciutat. En definitiva, el jovent era un segment poblacional altament significatiu a la Tarragona dels anys setanta. El 1970, els menors de vint-i-quatre anys representaven més del 44% de la població de la ciutat, unes 35.000 persones. Els més joves d'aquests eren la primera generació de fills dels migrats la dècada anterior, però l'experiència de la emigració no era quelcom aliè a molts d'ells, doncs un de cada dos tarragonins de quinze a vint-i-quatre anys havien nascut en altres províncies, en la seva majoria de fora de Catalunya.⁵²²

Aquest fou el principal planter de l'antifranquisme, el que permeté el seu relleu generacionals i ampliar els seus límits, tant socials com geogràfics. La irrupció dels joves fou altament significativa per al manteniment de la conflictivitat social que, al cap i a la fi, era la manera més eficaç d'enfrontar-se a la dictadura. Aquests forjaren i popularitzaren una cultura pròpia, contrahegemònica, no només perquè condensés els anhels de canvi de la seva generació, sinó perquè, en un context amb absolutament tot en contra, saberen desafiar l'ordre establert i construir-se com a alternativa. Però enlloc estava escrit que el jovent hagués de jugar un paper rellevant en la lluita contra la dictadura. Però ho feu. La seva imbricació amb l'antifranquisme previ seria fonamental per a tots dos. El jovent va poder

⁵²¹ Entrevista a Matías Vives March, 10/2/2017.

⁵²² Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, pp. 22 i 26-29.

constituir-se com a subjecte antifranquista degut a la maduració del model d'oposició al franquisme. La maduració de nous moviments socials —centralment, l'obrer— obririen l'espai per acollir en el seu si altres sectors potencialment opositors, també. El moviment juvenil en va ser un d'ells, un dels més importants, se'ns dubte.⁵²³

L'emergència d'un nou moviment de base juvenil a Catalunya es trobava en l'interstici entre la dictadura i el canvi de relació d'aquesta amb la societat civil. Una societat civil que el jovent havia contribuït vivament a desenvolupar, doncs des de la segona meitat dels anys seixanta aquests havien estat els artífex de la (re)construcció tenaç d'un entramat social i associatiu, regularitzant pautes de sociabilitat informal del jovent, en els què es va anar desplegant un incipient teixit social juvenil que esdevindria un espai de metabolització política de primer ordre.

Certament l'obrer era un moviment jove, igual que ho era el moviment antifranquista i la composició generacional dels partits que el conformaven. A diferència dels països del nostre entorn, que també van viure el sorgiment de nous moviments juvenils que van tenir un gran impacte polític, social i cultural, el franquisme va mediatitzar l'emergència d'aquest moviment generacional amb codis culturals genuïns i interessos definits. Una emergència en què les condicions de materialitat van resultar fonamentals, doncs, el jovent, davant d'un món que no responia a les seves necessitats, van haver de donar-hi resposta ells. Tingui's en compte que a les barriades de Tarragona l'Estat, entès com a garant dels serveis, era virtualment inexistent i només es feia present a través de la repressió de les protestes que intentaven, precisament, posar fi a les desigualtats estructurals en els barris. A Bonavista, per exemple, a primers dels anys setanta gairebé no hi havia escoles d'ensenyament primari ni guarderies. Al tractar-se d'un barri obrer, les criatures solien quedar-se soles o a cura del veïnat que se'n feien càrrec. Poca opció d'oci hi havia al barri, doncs els parcs infantils eren inexistent, així com els camps esportius. Fins i tot els que podien anar a l'escola massificada del barri, havien de passar l'hora de l'esbarjo al carrer, jugant entre llaunes, ampolles trencades i brossa que l'ajuntament ni tant sols s'encarregava de recollir.⁵²⁴

L'obra assistencial de les organitzacions catòliques havien creat uns condicionants mínims per tal de fer dels barris indrets on poder-hi viure. Però els resultats foren igualment molt minsos, pel que el teixit juvenil als barris es limitava al club esportiu de Torreforta i el

⁵²³ Xavier Domènech: *Temps d'interseccions*, pp. 39 i ss.

⁵²⁴ Vegeu una crònica sobre l'estat dels barris i la seva relació amb el jovent de Tarragona a *Lluita*, n. 3, 1/9/1972.

seu centre social. Estrets marcs d'oportunitat que foren àmpliament explorats pel jovent dels barris, però que difícilment podien competir amb la xarxa associativa de la ciutat, a pesar dels estretors provocats per la guerra.⁵²⁵

Tres espais, completament diferents entre si, jugarien un paper important en el desplegament d'una xarxa juvenil a la ciutat a finals dels anys seixanta. I dels tres, només un, sobreviuria com a referent d'aquest nou teixit en la nova dècada. El primer d'ells fou fundat el 1965 sota l'empareda de l'Arquebisbat. Era el Club de Joves de Tarragona, el qual s'organitzava en diverses seccions, tals com l'excursionista, teatral, musical o esportiva. Allí s'hi reunien joves d'ambdós sexes i s'hi oferien sessions de cinefòrum, conferències i, durant un temps, el Club de Joves era l'única entitat a la ciutat on s'hi podien cursar classes de català.⁵²⁶

Una altra de les entitats que serví de cresol d'inquietuds latents de molts joves de classe mitjana de la ciutat fou el Casal Tarragoní. Allotjat a la Cooperativa Obrera, als entorns del Casal es formarien grups de sardanistes amb preocupacions catalanistes que pretenien, a través del ball tradicional, la revitalització de la cultura catalana. El paper del Casal Tarragoní va ser més aviat subsidiari, de transició, si es compara amb els altres dos espais als que m'estic referint. Però no hi ha dubte que l'obertura d'un local en que se socialitzaven els elements més fonamentals de la cultura i del folklore català contribuiria a que un grup d'amics, que es reunien en aquella l'entitat, acabessin donant el pas per a constituir una societat mercantil per a la promoció cultural. Es tractava del tercer dels espais, la Llibreria de la Rambla, que, situada a la Rambla Nova, tocant a la CNS, obria les seves portes el dia de Sant Jordi de 1968.⁵²⁷ La Llibreria de la Rambla estava cridada a jugar un paper aglutinant en l'oposició, un punt d'encontre de tot l'antifranquisme de la ciutat, socialment i ideològicament plurals. Al meu entendre, la Llibreria de la Rambla sintetitza, com cap, el sorgiment de nous sectors socials culturalment inquietos a la ciutat i l'emergència d'un teixit associatiu ordit amb complicitats i col·laboracions, la base del qual anava més enllà de la base prèvia de l'antifranquisme.

⁵²⁵ Sobre les ruptures que suposà l'assentament del franquisme en matèria associativa i també en les sociabilitats populars, cfr. Montserrat Duch: "Ruptures en les formes i els espais de sociabilitat a Catalunya: repressió franquista i canvi estructural", a Montserrat Duch, Ramon Arnabat i Xavier Ferré (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2015.

⁵²⁶ Joan-Salvador Rovira: *El Club de Joves (1965-1976). El ressorgiment de la cultura catalana i catalanista a Tarragona*, Tarragona, CEHS, 2010, pp. 68-72.

⁵²⁷ Ramon Marrugat: *La Llibreria de la Rambla i l'alternativa cultural de Tarragona (1968-1980)*, Tarragona, CEHS, 2012, pp. 18-19.

En aquell context, el jovent aviat es va erigir com un segment social estratègic per als comunistes, no només perquè constituïen la part més activa i nombrosa de la població per engrandir l'antifranquisme, sinó, sobretot, perquè l'emergència del jovent estava permetent ampliar l'àmbit d'allò polític; una qüestió que va estar en la base de la supervivència mateixa dels moviments d'oposició al gir repressiu de 1969 i de la seva transformació en un moviment de masses els anys següents.

El PSUC instava als joves que se li atansaven a formar cèl·lules des de les que orientar el treball polític de la joventut de cara a les entitats legals que els hi eren pròpies, des de associacions juvenils a agrupacions culturals, esportives o recreatives. El comitè local del PSUC tenia en Julio Dueñas, fill d'un militant obrer de la construcció, el responsable de la Joventut Comunista de Tarragona des d'inicis de 1968 i a l'ensem responsable de joventut en el comitè local del partit.⁵²⁸ En un any el grup de joves comunistes de la ciutat s'havia ampliat a set membres. No n'eren gaires, encara. I la seva base no diferia gens a la del partit. En la seva majoria eren fills de militants obrers del PSUC dels barris, la tasca fonamental que se'ls reservava era el proselitisme entre la gent de la seva generació per tal de sumar-los a l'antifranquisme. Aquests serien alguns dels qui impulsarien la manifestació llampec d'estudiants de secundària per la Rambla Nova durant el primer de maig de 1968, que s'havia covat en assemblees obertes a l'institut durant els darrers dies d'abril.⁵²⁹ Un fet que marcava un canvi en l'evolució de l'antifranquisme local i en els seus mètodes d'actuació, però encara un no res en comparació al paper que jugarien els joves en els anys a venir.

Aquell petit col·lectiu de joves comunistes actuava en tres àmbits, dos dels quals n'eren, en realitat, un de sol: el del moviment obrer i el dels barris. Amb aquest darrer el radi d'actuació del jovent s'ampliava fins al tercer àmbit, el dels centres d'escolarització secundària. Del moviment obrer se'n parlarà més abastament en propers capítols. Amb un peu a les fàbriques i l'altra als barris, els joves comunistes van començar a desenvolupar grups de Comissions Obreres Juvenils, junt amb els catòlics. Com s'ha esmentat, aquest foren els joves que organitzaren la manifestació per la Rambla Nova durant el primer de maig de 1968 i de nou el 1969, mentre que els adults mantenien una discreta concentració davant la CNS, tal com havien decidit les CCOO de la ciutat després dels estralls causats per l'estat d'excepció; un fet que no els va evitar, emperò, la repressió policial. L'altre dels papers

⁵²⁸ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 26/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1873-1874.

⁵²⁹ Josep Serradell: "Carta de Miró", 4/5/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1837-1838.

fonamentals que, molt especialment, els joves comunistes jugarien seria en l'organització dels batxillers en les anomenades Comissions d'Estudiants de Batxillerat (CEB), que podem resseguir les seves petjades a la ciutat des de 1969, si bé prendrien més cos durant els anys posteriors. La darrera manifestació per la Rambla Nova s'havia cuit, de fet, en algun dels instituts de la ciutat, un fet que mostra l'ampliació dels espais d'oposició i, amb ells, de potencials nous participants en les mobilitzacions. El jovent obrer, agrupat en organitzacions específiques, va permetre el moviment obrer tarragoní seguís mantenint mobilitzacions durant el dia internacional del treball d'aquell any.

Com es veu el jovent i les seves organitzacions estaven tenint un paper de primer ordre en el manteniment de la mobilització, el qual esdevindria fonamental en l'extensió de l'antifranquisme a Tarragona. Però el comitè local del PSUC va trigar a comprendre la utilitat política de *desdoblar* l'estructura organitzativa dels comunistes en un grup juvenil, una situació que es va allargar en el temps i que va ser objecte de diverses reprimendes per part de la direcció nacional comunista.⁵³⁰ Visiblement airat, Pardell lamentava la miopia dels camarades de Tarragona en no ser capaços de comprendre el rol específic del jovent en el desenvolupament de l'antifranquisme:

Un altre èxit, diu el cda. de (2) [Tarragona], és que hem donat l'ingrés al P[artit] a 3 joves de la JC sense comprendre que quan es treu un jove de les Joventuts Comunistes és per regla general per necessitats del P. i per a responsabilitzar-lo en un lloc de responsabilitat o de direcció del P. i mai per passar-lo com un més a un grup, a la imatge del que tenim allí o a una cèl·lula del P. i per aquesta via, privar a la JC de 3 joves que encara no han tingut temps de provar el que valen i en definitiva del mateix desenvolupament de les JC.⁵³¹

Tot i les dificultats inicials, els grups de les joventuts comunistes esdevindria l'espai de metabolització política per excel·lència dels tarragonins més joves, i el juvenil acabaria sent el moviment que més permetria ampliar l'antifranquisme, tant en termes socials com geogràfics.⁵³² El creixement d'aquest moviment no es va produir en cap organització

⁵³⁰ El secretari d'organització del PSUC feia constar a mitjans 1969: «Queda por realizar la formación de una dirección amplia de la juventud y el que los camaradas de la dirección local del Pdo. [de Tarragona] dejen "volar por sus propias alas" a estos camaradas jóvenes, entre cuyos dirigentes hay chicos estupendos. Es natural que los camaradas del Pdo. les ayuden tal como hasta ahora han venido haciendo, pero no deben perpetuar el método de asistir a todas y cada una de las reuniones que llevan a cabo los camaradas jóvenes». Josep Serradell: "Carta de Miró", 4/6/1969, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1912-1913.

⁵³¹ Josep Pardell: "Carta de Sitges", 26/3/1968, AHPCE, NR, Catalunya, jj. 1873-1874. Noti's que dista més d'un any de la nota anterior i que la situació no semblava millorar.

⁵³² Cristian Ferrer González: "Bastint l'antifranquisme de masses...", pp. 153-199.

concreta, sinó en el teixit social juvenil, on els joves comunistes actuaven fent-lo madurar i nodrint-lo de programes, valors i continguts, al temps que en reforçaven el caràcter refractari al franquisme d'aquell emergent teixit. En termes orgànics, de fet, la Joventut Comunista a Tarragona era molt dèbil, tant que el seu representant a l'assemblea constituent de la Joventut Comunista de Catalunya (JCC) el maig de 1970 no fou Julio Dueñas, sinó el reusenc Josep Colomé. «Román», que havia assistit a la constituent en representació del «germà gran», és a dir, del PSUC, destacava que hi havia «alguna otra org. de la J. Cta. que no asistió por tener efectives reducidísimos como (18) [Tarragona] y dificultades de organización».⁵³³

A la Joventut Comunista de Tarragona li costaria aixecar el cap, però no gaire. Aviat es va contactar amb un grup, petit però molt actiu, l'esforç del qual superava amb escreix el seu contingent numèric. El dirigent reusenc i impulsor per excel·lència de l'espai juvenil comunista a la zona, Josep Colomé, va deixar escrit en el seu testimoni polític:

Ben aviat vam entrar en contacte amb companys de Tarragona: l'Enric de Gràcia, el Julio Dueñas, l'Àngel Fernández i el Josep Palma. Persuadits com estàvem que calia treballar el més a la superfície possible, vam entrar en contacte amb el Club de Joves de Tarragona, entitat que, emparada en la JOC (Joventut Obrera Catòlica), oferia un espai d'estímul i de formació crítica, i de compromís envers els interessos dels joves.⁵³⁴

En efecte, la joventut tendia a agrupar-se en associacions legals, que els comunistes es proposaven infiltrar «para que sean focos democráticos tanto por sus métodos y procedimientos como por sus estatutos y normas internas, que deben elaborarse con la participación directa de todos los socios y con el más amplio espíritu democrático».⁵³⁵ Una infiltració que era política, certament, però que tenia una funció social que anava més enllà. En una de les primeres circulars de les Joventuts Comunistes, s'hi deia:

Las actividades que desarrolle esta organización deben ser aquellas que atraen a los jóvenes, como son los grupos artísticos, teatrales, equipos de futbol, baloncesto para chicos y chicas, rondallas u orquestas, hacer cursos de cultura general o para enseñar a escribir a aquellos que no saben; organizar excursiones al campo, al río o al mar, y muchas otras actividades.

[...]

⁵³³ Josep Serradell: "Carta de Miró", 6/6/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 1.

⁵³⁴ Josep Colomé: *Cor de comunista*, Palafurgell, Edicions del Baix Empordà, 2016, p. 29.

⁵³⁵ "Comunicado del Comité Ejecutivo Provisional de la Juventud Comunista de Cataluña", juliol de 1970, AGA, Cultura, MIT, c. 42, llig. 9097, cp. 6.

Tenemos la obligación de contribuir a la creación de nuevos grupos de jóvenes comunistas en nuestro país, a desarrollar nuestro nivel político y cultural; presentar las acciones de nuestro portavoz⁵³⁶ y, sobre todo, encauzar todas nuestras actividades a la creación de círculos culturales, deportivos, artísticos.⁵³⁷

Del que es tractava era d'anar construint una realitat nova com a base per a transformar l'existent en un prolongat procés d'acumulació de forces i no pensant pas en una guerra de moviments, per expressar-ho en termes gramscians.

Com s'ha avançat, el primer espai pròpiament juvenil en el qual van actuar els comunistes a Tarragona va ser el Club de Joves. Els seus locals estaven situats al carrer Baixada de la Pescateria número 19, a la part alta de la ciutat, i van esdevenir un espai de trobada de molts joves tarragonins d'ambdós sexes. A pesar que els estatuts de l'entitat prohibien les pràctiques polítiques en el seu interior —«el mero intento de ello por parte de cualquier asociado será motivo suficiente para acordar la pérdida de tal cualidad», s'hi deia—⁵³⁸ la infiltració de grups antifranquistes no va trigar a fer-se evident. En efecte, apart de molts joves sense un enquadrament polític definit, en el si de l'entitat hi actuaven diversos grups a més dels comunistes, fet que va facilitar el seu ús per a labors d'agitació antifranquista. Atès l'origen cristià del Club de Joves, les JOC hi tingueren un paper predominant; però, al seu costat, hi havia catalanistes de diverses tendències ideològiques, comunistes i, fins i tot, una jove universitària de militància trotskista que estudiava a Barcelona.⁵³⁹ Tot plegat, permetia imaginar un increment de les aliances socials i polítiques de l'antifranquisme.

Les activitats desenvolupades pel Club de Joves entre 1968 i 1969 foren d'una especial intensitat. En un en el marc del que anomenaven «setmanes del club», tots els juliols es van celebrar nombrosos actes que esdevenien vertaderes alternatives contraculturals al franquisme. Les actuacions musicals de *nova cançó* constituïen alguns dels elements més sobreixents de la seva activitat. Durant aquells anys van passar-hi cantautores com Guillermina Motta, Xavier Ribalta, Francesc Pi de la Serra o Raimon. Però també s'hi oferiren

⁵³⁶ No es refereix a una persona que actués com a líder del grup, sinó al butlletí de l'organització, *Horizonte*.

⁵³⁷ "Algunos temas de interés", 26/6/1964, document de la Unió de Juventudes Comunistas de España (UJCE) que caigué en mans de la policia, AGA, Cultura, MIT, c. 42, llig. 9099, cp. 8.

⁵³⁸ Cit. Joan-Salvador Rovira i Gómez: *El Club de Joves*, p. 46.

⁵³⁹ Josep Serradell: "Carta de Miró", 3/7/1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 5. La jove militava en el Partit Obrer Revolucionari (POR), una organització molt minoritària del trotskisme de tendència posadista que era anterior i sense vinculació amb el PORE nascut el 1974. No he trobat cap més menció ni d'ella ni de l'organització.

concerts de jazz, sessions de cine-fòrum o conferències que revelen les curiositats espirituals, socials i per la cultura catalana dels seus membres. Especialment fructífer va resultar per al treball polític l'excursionisme que es practicava amb assiduitat. Tal com recordava Colomé:

Pel juny de 1970, el Club de Joves de Tarragona va organitzar l'anomenada Ruta de Joventut 1970, una experiència consistent en un recorregut de diversos grups per diferents pobles del Baix Camp, que ens va permetre entrar en contacte amb joves de la comarca i que va culminar amb una mena d'aplec al Castell d'Escornalbou, on es va plantejar per part nostra la necessitat del compromís polític de la joventut en la lluita per la llibertat i la democràcia.⁵⁴⁰

Des de finals de 1970 i ja molt intensament durant el bienni 1971-1972, el Club de Joves va entrar una profunda crisi que seria definitiva quan Franco morís. Al meu entendre la crisi del club a primers de la nova dècada fou un epifenomen d'una crisi més àmplia que va afectar l'antifranquisme de la ciutat, producte de l'arribada d'una repressió inèdita, en extensió i intensitat, de la que se'n parlarà més endavant. Una repressió que va afectar fortament l'obrerisme cristià i els joves comunistes de Tarragona. L'àmplia infiltració del Club de Joves faria que s'hi traslladessin al seu si les divisions que va patir molt intensament el moviment obrer de la ciutat. Bona part dels militants antifranquistes van anar abandonant l'activitat al club i, al darrere seu, molts altres sòcies també marxarien. Un dels últims grans actes de l'entitat va ser el concert de Lluís Llach a l'auditori del Camp de Mart, el setembre de 1970.⁵⁴¹ Des d'ençà al Club de Joves ja no li bastaria amb les pròpies forces i, a mesura que avansessin els anys setanta, les seves activitats es farien més dependents de les de la Llibreria de la Rambla, amb la qual van començar a cooperar assíduament.⁵⁴²

Amb tot, el Club de Joves pertanyia a un món força diferent del de la majoria dels joves de les noves barriades, doncs la configuració d'un teixit associatiu juvenil no fou aliè a la divisió classista de la societat. La sociabilitat obrera als nous barris s'articulava entorn altres espais més propers a les seves experiències quotidianes. Carme Almonacid, una jove comunista de Bonavista, ho explicava en els termes següents:

Los jóvenes de Bonavista solían empezar a trabajar muy pronto (16-18 años) y de militar en alguna parte preferían hacerlo directamente en el PSUC y CCOO, donde lo hacían sus propios compañeros de trabajo, sintiéndose por ello más cómodos. También es cierto que

⁵⁴⁰ Josep Colomé: *Cor de comunista*, p. 30.

⁵⁴¹ Súplica del president del Club de Joves, Ernest Gatell, al governador civil de Tarragona, 2/9/1970, AHPT, GC, c. 1329.

⁵⁴² Ramon Marrugat: *La Llibreria...*, p. 148.

a la hora de relacionarse siempre existió una cierta falta de sintonía entre los jóvenes comunistas de los barrios como Bonavista o Torreforta, con los que lo hacían en el centro de la ciudad, pues en general tenían orígenes, niveles culturales, formas de vida, gustos y problemáticas bastante diferentes. Por otro lado, otro factor a tener en cuenta era el de la lengua: a la hora de expresarse, los de los barrios eran en su mayoría castellanoparlantes y los del centro de la ciudad, catalanoparlantes.⁵⁴³

I és que, de fet, on més èxit s'havia aconseguit en l'articulació d'un ampli moviment juvenil va ser en les barriades de les principals ciutats de Catalunya, en les quals els joves van començar a formular demandes de tipus estructural, però també de llibertats cíviques.⁵⁴⁴ A Tarragona aquest procés es trobava encara en maduració, però no tardaria a brollar. Els joves treballadors que participaven de l'incipient moviment veïnal —en virtut de joves del barri— a Bonavista, Torreforta i la Floresta optaven per fer-ho encara a través de la CB, la Cívica, CCOO o del PSUC —un partit certament jove pel que fa a la composició—, en lloc de dur-ho a terme en el teixit social juvenil *reclòs* al centre de la ciutat. Un fet que convé no sobredimensionar, però tampoc subestimar, té a veure amb la composició idiomàtica del jovent que mencionava Amonacid en el seu testimoni.⁵⁴⁵ En un informe de 1973 «Roure» mencionava que els militants tarragonins eren en un 80% de parla castellana. La segregació de la ciutat no ho era tant en termes lingüístics com de classe, però el cert és que als nous barris la immensa majoria eren castellanoparlants, un fet que també es deixava sentir amb la distribució de la premsa clandestina: les publicacions editades en castellà pels comunistes —*Mundo Obrero, Nuestra Bandera, Realidad, Horizonte* i *Juventud*— representaven el 67% de la premsa enviada a Tarragona, descomptant-hi *La Veu del Camp Català*, remesa per a ser redistribuïda entre els pobles pagesos dels voltants.⁵⁴⁶ Igualment convé tenir en compte que els sectors més nombrosos del PSUC eren els de Torreforta i Bonavista, unes barriades amb forta immigració i que agrupaven vora el 66% dels militants de Tarragona, mentre que poblacionalment representaven a l'entorn d'un 25%; a la pràctica els sectors de Torreforta-

⁵⁴³ Entrevista a Carmen Almonacid, recollida a Federico Bardají: *Bonavista*, p. 136.

⁵⁴⁴ "Reflexiones sobre organización", abril de 1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 52, cp. 3.

⁵⁴⁵ Qui seria dirigent de la intercomarcal de Tarragona de la JCC em va comentar que la visió d'una joventut o societat segregada en termes idiomàtics no es corresponia a la realitat del moment i que aquesta era, més bé, una translació de les dèries d'alguns en el present cap al passat. No era que Giribets negués que el que apareix en els informes sobre la composició idiomàtica de l'organització, sinó que aquesta pluralitat lingüística mai va significar un motiu de cesura entre els comunistes. Entrevista a Miguel Giribets Martínez, 21/2/2017. En una línia similar ho apunta Gaiame Pala a "El PSUC davant la qüestió nacional (1949-1980)", a Josep Puigsech i Gaiame Pala (eds.): *Les mans del PSUC*.

⁵⁴⁶ Relació de la distribució de propaganda a comarques, març de 1973, ANC, PSUC, n. 607, c. 25.

Bonavista, degut al seu pes, actuaven com a organitzacions locals independents de la de Tarragona ciutat.⁵⁴⁷

L'empremta que deixaven les CCOO en tota l'extensió territorial era recorreguda pels joves obrers a les barriades i aquests, d'un mode natural, tendien a agrupar-se entorn d'altres joves com ells. Ho feien en parròquies, clubs de futbol o altres espais juvenils dels barris i no tant a la ciutat. Abans del 1970, és a dir, abans de la seva articulació nacional com a JCC,⁵⁴⁸ els grups de joves comunistes a les barriades es van dedicar a impulsar Comissions Obreres Juvenils. Tot i això, l'amplitud de l'acció de la JCC els anys següents va deixar caduques les COJ i, a excepció de casos amb una alta capacitat de mobilització i diversificació d'actuacions, com ara Terrassa, aquestes van tendir a desaparèixer a primers setanta. Tot i les seves diferències, el procés d'extinció de les COJ no fou gaire diferent al del Club de Joves, doncs les divisions en el si de l'antifranquisme també es traslladaren a l'organisme obrer juvenil, pel que van perdre la seva utilitat política: «les COJ s'han transformat en llocs d'enfrontament [...] mancades dels joves treballadors de les grans empreses», fet que les reduïa a «clubs de discussió ideològica».⁵⁴⁹ Durant els anys setanta, el jovent obrer de Tarragona va tendir a participar directament a CCOO, ja que la seva actuació peremptòria per reforçar el moviment obrer no necessitava cap estructura orgànica pròpia, sinó un teixit social juvenil, al qual la JCC hi contribuiria decisivament, tot ampliant els límits del moviment. En l'entorn juvenil no era tan central la fàbrica com ho era el barri, i a través de l'eixamplament d'altres moviments, com ara l'estudiantil o el pagès, el límit s'ampliava fins a la ciutat i la comarca.

El detonant que propiciaria un pas endavant d'enorme transcendència per a l'antifranquisme no es va produir, però, als entorns de Tarragona, sinó que tingué lloc a una ciutat llunyana en tants aspectes com Burgos. La guspira que s'inicià a la ciutat castellana prengué una llarga metxa que s'estenia per tota la geografia espanyola; la flama, al seu pas,

⁵⁴⁷ Josep Pardell: "Algunes informacions de les Organitzacions del Partit a Comarques", abril de 1973, AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 1/1.

⁵⁴⁸ La reunió fundacional va tenir lloc a Barberà del Vallès i hi estigueren presents grups de la Joventut Comunista de Barcelona, Terrassa, Sabadell, Badalona, Baix Llobregat, Blanes, Manresa, Lleida, Baix Ebre i Reus-Tarragona, tal i com figura en la documentació. Mataró no va assistir a la reunió, però se'ls hi reservà un lloc a l'executiva provisional que es formà. "Acta de la reunió constituyente de la Juventud Comunista de Cataluña", juny de 1970, AHPCE, Fons Organizaciones Juveniles (OOJJ), Joventut Comunista de Catalunya (JCC), c. 153. Per motius de seguretat el documentat està datat al juny, però l'assemblea constituent fou el 30 de maig.

⁵⁴⁹ Gregori López Raimundo: "Fem convergir en un sol torrent les forces que s'oposen a la dictadura", V Reunió Plenària del Comitè Central del PSUC, setembre de 1970, ANC, PSUC, n. 47, c. 4.

va anar prenent la indignació que, en el context d'extenses mobilitzacions, es va convertir un element de politització de gran abast. Igualment, l'espectacle que significà tot plegat a nivell internacional va aconseguir remoure quelcom que havia madurat durant anys endins de molta gent i que, aleshores, trobava vies per a exterioritzar-ho per primer cop. El 21 de novembre de 1970 estava previst que donés inici el consell de guerra sumaríssim 31/69 contra setze joves acusats de pertànyer a l'organització independentista armada basca ETA i d'haver perpetrat tres assassinats, un d'ells contra el torturador Melitón Manzanás.⁵⁵⁰ Entre la plantilla d'advocats defensors hi havia el reusenc Josep Solé Barberà, membre destacat del PSUC.⁵⁵¹ El dia 3 de novembre, tres setmanes abans que es donés inici al judici, les CCOO de Tarragona van convocar una manifestació a la plaça Imperial Tàrraco per reivindicar l'amnistia.⁵⁵² La crida tenia una forta càrrega anti-repressiva, doncs la solidaritat cap als cinc militants obrers de Tarragona detinguts al maig, havia aconseguit mobilitzar centenars, potser milers, de persones.

Per a l'antifranquisme, i molt especialment per al de comarques, les mobilitzacions entorn el judici de Burgos suposaren un gran salt qualitatiu en el desplegament de la seva activitat. Durant la manifestació del 3 de novembre seria arrestat el jove delineant Francisco Menchón. Se l'acusava d'haver llençat pedres contra les finestres de la casa sindical a la Rambla Nova, que aparentment no havien estat responsabilitat seva.⁵⁵³ La figura de Menchón resulta representativa del nou activisme antifranquista: jove, amb estudis i militància comunista; tot plegat, una bona mostra de l'eixamplament de l'antifranquisme al que m'he referit anteriorment. I, més enllà de la seva autoria, el llançament de pedres contra la CNS dóna fe de la maduració de nous mètodes d'oposició, cada cop més disruptius, de major contundència, contra la dictadura.

Dos dies abans de la manifestació s'havia celebrat una reunió als Caputxins de Tarragona, a l'església de Sant Antoni de Pàdua, a la Rambla Nova, on mossèn Asens va parlar al centenar de reunits sobre l'amnistia i els drets humans.⁵⁵⁴ En una octaveta que es llençaria durant la manifestació del dia 3 s'hi citaven els articles 19 i 20 de la Declaració

⁵⁵⁰ Pau Casanellas: *Morir matando*, pp. 74 i 80-96.

⁵⁵¹ Cfr. Andreu Mayayo: *La veu del PSUC. Josep Solé Barberà, advocat*, Barcelona, L'Avenç, 2007, pp. 211-227.

⁵⁵² Octavetes de CCOO de Tarragona i província cridant a mobilitzar-se el 3 de novembre, 25-28/10/1970, ANC, PSUC, n. 1603, c. 130. Al dors hi ha anotat: «Esta octavilla se [h]a distribuido pordo [sic] los tajos de obras Fabricas Busones Barriada de Torreforta, Buenavista La Canonja, Vilaseca, N° de octavillas de 8 a 9 mil».

⁵⁵³ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 260.

⁵⁵⁴ *Ibíd.*, p. 54.

Universal dels Drets Humans i es cridava a mobilitzar-se, juntament amb els col·legis d'advocats d'arreu d'Espanya, «ante las continuas violaciones de los más elementales derechos del hombre» i «ANTE LA PETICIÓN DE LAS SEIS PENAS DE MUERTE de los compañeros vascos», sense oblidar la repressió soferta en carn pròpia el mes de maig i la que patien, igualment, el seus germans de la classe obrera en altres indrets.⁵⁵⁵

El nou teixit associatiu i l'entramat antifranquista de la ciutat es van ficar a ple rendiment en una inèdita recollida de signatures en contra d'aquell judici-farsa que retrotreia a situacions que es creien ja periclitades.⁵⁵⁶ També els treballadors es van mobilitzar intensament per expressar la seva contrarietat al judici. Més enllà de la signatura del manifest al que molts ells s'adheriren, en algunes empreses es van registrar alteracions laborals i aturades, com la que els obrers de l'empresa Vázquez van realitzar com a senyal de protesta durant tota una jornada. L'1 de desembre un grup d'antifranquistes, amb nodrida presència de tècnics i intel·lectuals, van intentar tancar-se a la Catedral de Tarragona per donar notorietat a la protesta i amplificar-ne el ressò. No van aconseguir-ho, però. Onze dies després d'aquell intent, quasi tres-cents intel·lectuals, professionals i artistes catalans es tancarien a monestir de Montserrat i aprovaren un manifest contra el procés, obtenint un gran ressò internacional. Les mostres de rebuig no s'aturarien en tot el mes. El dia 11 els joves de la Universitat Laboral van realitzar una manifestació pel centre de la ciutat, realitzant talls de trànsit. L'endemà, fins a 250 manifestants van recórrer la Rambla Nova. La policia va carregar contra la multitud i va practicar diverses detencions, aconseguint els manifestants que un d'ells quedés en llibertat abans que no se l'emportessin arrestat. Durant els mesos de novembre i desembre la presència policial pels carrers de la ciutat resultava aclaparadora. Bonavista va ser, literalment, presa per la Policia Armada com a mesura de prevenció.⁵⁵⁷ No seria ni molt menys el darrer cop.

Finalment el 28 de desembre el tribunal militar donava a conèixer les sentències. En total, nou condemnes de mort per a sis dels encausats, excedint la petició de fiscalia, i llargues penes de presó per a la resta. L'amplíssima campanya de protesta, tant interna com externa, que van suscitar les duríssimes sentències, van donar el seu fruit. Fins i tot el papa Pau VI va demanar a Franco que reconsiderés aquella decisió dels jutges militars. El règim es

⁵⁵⁵ Octaveta de CCOO de Tarragona i província per l'amnistia, 3/11/1970, ANC, PSUC, n. 1603, c. 130.

⁵⁵⁶ *Informaciones Obreras*, n. 36, 6/12/1970.

⁵⁵⁷ *Informaciones Obreras*, n. 37, 3/1/1971.

trobava contestat al carrer, a les fàbriques, a les universitats, a les instàncies internacionals... Tot gest, tot símbol que sortís en el seu suport, era important, imprescindible. L'OSE de Tarragona va fer el que li era propi i el Consell Provincial de Treballadors va adherir-se als principis del règim en aquells moments de necessitat:

A finales de[] mes de diciembre, atendiendo a los acontecimientos nacionales desencadenados como consecuencia del proceso a miembros de la ETA, se adoptó acuerdo de reafirmar el propósito de unidad de este Consejo, y su adhesión a cuanto representase ORDEN, PAZ Y JUSTICIA, repudiando otras posturas e injerencias extranjeras.⁵⁵⁸

El consell de ministres que es va reunir el dia 30, prèvia autorització del dictador, comunicava que «el Régimen es lo suficientemente fuerte como para que pueda permitirse hacer lo que juzgue más conveniente para la utilidad pública y los supremos intereses de España».⁵⁵⁹ En virtut d'això el Caudillo feia ús del seu dret de gràcia i perdonava la vida als condemnats. Mostrava clemència en un moment d'intensa contestació, perquè encara tenia marge per fer-ho. No seria l'última ocasió que es demanaria misericòrdia a Franco, però sí la darrera que se n'obtidria fruit. Amb setanta-vuit anys de vida, trenta-quatre dels quals com a dictador, Franco es trobava amb un país, al que creia haver extirpat els mals d'antany, revolt; unes aliances històriques amb el catolicisme que s'esmicolaven sense remei; i una comunitat internacional davant de la qual s'havia volgut erigir com a sentinella d'occident que nítidament li donaven l'esquena. S'imposava «aguantar», com es deia comunament entre els capitosts franquistes. I, sobretot, retornava el vetust axioma: «¡prietas las filas!»

Per als antifranquistes tornava —segua— la repressió. El règim no tenia altra resposta per a cada nou desafiament. Durant les protestes pel consell de guerra de Burgos, el govern va declarar l'estat d'excepció a Guipúscoa el 4 de desembre i el dia 14 el faria extensiu a tota Espanya. I, tot i així, els antifranquistes cada cop n'eren més, amb gran vitalitat i capacitat de reinventar-se i d'anar més enllà: de la seva base social, dels seus mètodes d'acció, dels indrets on hi produïen protestes. En aquell context expansiu de l'antifranquisme es va produir també un gran descontent entre els més partidaris de l'ordre dictatorial. Els sectors falangistes clamaven contra el govern per la seva incompetència contra la «subversió» i en criticaven la paràlisi en oferir-hi les respostes del «desarrollo

⁵⁵⁸ "Memoria 1970", 1971, AHPT, CNS, c. 351.

⁵⁵⁹ Cit. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Anatomía del franquismo*, p. 144.

político» que propugnaven. Igualment, aquell malestar es va traslladar a les seves bases socials i, des d'ençà, començarien a sorgir arreu grupuscles d'escamots ultradretans, que es prendrien per la seva mà, i amb la total connivència de les forces policials, l'aplicació d'*ordre, pau i justícia*.

Al capvespre del 28 de setembre de 1971 Ginés Martínez Cortés, un Policia Armada fora de servei que circulava pel camí de l'Aleixar va veure un grup de joves fent pintades demanant el boicot a les eleccions a procuradors en Corts que se celebrarien l'endemà. L'agent Martínez va sortir del seu vehicle particular empunyant la seva pistola reglamentària i encanyonat els cinc joves. Eren Jordi Bacaria, Amadeu Bonet, Ramon Llop, Arcadi Vilella i Josep Colomé, militants de la JCC i del PSUC. L'agent Martínez es va deixar anar i va colpejar reiteradament els joves mentre rumiava com endur-se'ls cap a Reus per entregar-los a la policia, doncs no hi cabien tots al seu cotxe:

Va començar a jugar amb nosaltres amb el «si tiro no tiro», «no podeu escapar-vos», «ara hi he posat el fiador, ara no». Llavors va fer parar un cotxe per demanar als ocupants que anessin a la gasolinera del costat per trucar a la policia, però no van avisar-la. Fins que va arribar un noi que aparcava un cotxe just davant d'on estàvem aturats. Seguïem amb les mans alçades contra la paret, en la qual posava Maquinarias Baldric. Recordo que el Pep Colomé anava dient «no digueu res, la consigna és negar-ho tot».⁵⁶⁰

Aquella actitud els va costar un terrible turment quan a mitjanit van començar els interrogatoris a la comissaria de Reus, on van ser dirigits. Els membres de la BPS Juan Aguilar Plaza i Emilio Rabanete Muñoz, als que l'endemà se li sumaria Atilano del Valle Oter, arribat expressament des de Barcelona per dirigir els interrogatoris, del qual n'era un vertader expert.⁵⁶¹ Josep Colomé i Jordi Bacaria serien els qui més rebrien durant els interrogatoris, si bé tots els detinguts foren igualment torturats. De fet, els dos joves denunciarien davant del jutge els maltractaments a què van ser objecte. Colomé i Bacaria havien demanat l'examen del metge forense tan bon punt van entrar al jutjat de Reus, el qual va fer un informe que serviria, posteriorment, per denunciar les tortures rebudes.⁵⁶²

⁵⁶⁰ Testimoni de Jordi Bacaria, recollit a Jordina Salvat: "Cabro comunista!", a Josep Colomé: *Cor de comunista*, p. 40.

⁵⁶¹ L'experiència de l'agent Atilano del Valle fou tal que amb la presentació de la querella argentina anys després, l'Interpol emetria una ordre de cerca i captura acusant-lo d'haver practicat sistemàticament tortures als membres de l'oposició democràcia.

⁵⁶² Jordina Salvat: "Denúncia històrica", a Josep Colomé: *Cor de comunista*, pp. 45-50.

El 27 de juny de 1972 es va celebrar a Reus el judici contra tres membres de la BPS acusats de tortures als cinc joves comunistes que havien estat detinguts la nit del 28 de setembre de l'any anterior. El jutjat estava replet de públic, per l'insòlit de la situació. Els acusats per tortures eren els agents de la BPS Juan Aguilar, Emilio Rabanete i Atilano del Valle. El fiscal els havia imposat amb anterioritat una fiança de 25.000 pessetes que, segons sembla, va ser abonada per la Direcció General de Seguretat amb diners públics.⁵⁶³ L'habilitat de l'advocat Rafael Nadal va conduir els agents a reconèixer que, al seu entendre, els interrogatoris havien de ser violents si volien ser efectius. L'advocat defensor, Salazar Culí, va demanar-ne l'absolució dels acusats, a qui enaltia com a defensors de l'ordre públic en contra, precisament, de l'acció del sempitern enemic comunista, que en aquella ocasió havia actuat en contra dels joves tarragonins i reusencs.⁵⁶⁴ La suposada prova de la seva militància comunista era, precisament, el negar-se a confessar la seva filiació comunista, doncs les consignes del PSUC, argumentava l'advocat Culí, eren negar-ho i resistir les tortures.⁵⁶⁵

Finalment el judici quedà en res. Nadal havia sol·licitat sis mesos de presó i una multa de 25.000 pessetes, però el jutge va mostrar dubtes sobre l'origen de les tortures, doncs els denunciants bé podrien haver-se autolesionat, argumentava. Aplicant el principi *in dubio pro reo* es resolva l'assumpte i es dictaminava la llibertat dels agents acusats. El judici va congrega un gran públic, per a deshonor dels torturadors, que a ulls de la població eren culpables. La BPS no va ocultar el seu nerviosisme i el que va aconseguir va ser muntar un espectacle vergonyant a la sortida del jutjat:

Abajo en la calle la BPS pedía carnets de identidad, pero la gente reaccionó bien, se lo piden primero a un melenudo, dice que no que él lo dará al juez, entonces le piden el nombre y da un nombre falso, al siguiente también a lo que responde que lo tienen en el coche, se marcha y no vuelve, otro que lo tiene en casa... sin embargo a algunos les tomaron el nombre. Cuando bajaba uno de los espectadores y vio que a unas chicas les pedían el carnet, chillando, a voces dijo que esto era un atropello, se comunica la noticia al Sr. NADAL, la policía desaparece de la escena. La gente que dio su nombre a la policía van a ver al Sr. Nadal y éste y una comisión de los perjudicados van a ver al Sr. Juez, el Juez toma los nombres y les aseguró que no les pasaría nada, que en todo caso agregaría este incidente al sumario como un nuevo motivo de _____

⁵⁶³ "Corresponsalía sobre el juicio de Reus", s.d. [juny-juliol de 1972], AHPCE, NR, Catalunya, j. 2386.

⁵⁶⁴ "La policía en el banquillo", *Lluita*, n. 2, 1/7/1972.

⁵⁶⁵ En un petit manual editat pel PSUC, s'hi deia: «Vas a empezar una lucha contigo mismo y con los sociales o guardias civiles. Disponte a luchar. Gran parte de tu futuro y el de tus compañeros depende de tu serenidad. Decídete a negar, a decir NO a todo. Ve haciéndote a la idea de *recibir* y aguantar. Piensa en las consecuencias de tu debilidad: prisión, vergüenza». Cfr. "Medidas de seguridad", s.d. [década de 1970], ANC, PSUC, c. 407, c. 15.

de la policia. Por la tarde sabemos que llamó al comisario de la BPS para pedirle explicaciones.⁵⁶⁶

Després de la caiguda del col·lectiu de Reus, l'excel·lent treball desenvolupat per la intercomarcal de la JCC es va veure estroncat.⁵⁶⁷ Hi va contribuir, igualment, la detenció d'una cèl·lula de joves comunistes tarragonins el 21 de juliol formada pels germans Daniel i Josep Espuny Robles, Àngel Fernández, Julio Dueñas i un altre membre de la JCC, junt amb Josep Poget Ferré, militant del PSUC. Si bé aquella caiguda seria menys dramàtica que la de Reus, igualment convidava a extremar les precaucions. Molts dels detinguts durant l'estiu de 1971 serien «posats a la nevera» i reduirien sensiblement la seva participació en els espais de l'oposició, per evitar comprometre el moviment antifranquista. Una atonia que augmentaria quan Josep Colomé fos cridat a realitzar el servei militar, on s'integraria en l'organització del PCE de la primera regió militar.⁵⁶⁸

Al voltant dels grups de Reus-Tarragona, la JCC havia bastit una organització que abraçava gairebé tot el Camp de Tarragona. Amb una voluntat que només es pot comprendre des de la convicció dels seus militants que lligava la fi del franquisme amb la conquesta d'un món nou, la intercomarcal de la JCC havia iniciat la publicació d'un diari que estava cridat a jugar un paper rellevant en l'eixamplament geogràfic de l'antifranquisme tarragoní, *Demà*. Igualment, l'autodenominada Joventut Comunista Camperola havia començat a editar el butlletí *Nova Falç*, elaborada per joves pagesos.⁵⁶⁹ Tots aquells esforços es veurien interromputs després de sengles caigudes. La JCC al Camp de Tarragona quedava, llavors, virtualment desarticulada, si bé molts dels seus militant seguirien participant en els espais que els eren propis com a joventut. La JCC va quedar com un grup formalment constituït, però sense activitat i vida política regular. La situació d'atonia en la principal organització juvenil es va allargar fins que va sorgir un nou espai que va permetre enfortir-la: el moviment de batxillers.

⁵⁶⁶ "Corresponsalía sobre el juicio de Reus", s.d. [juny-juliol de 1972], AHPCE, NR, Catalunya, j. 2386.

⁵⁶⁷ Josep Pardell: "Carta de Serós. D'algunes Organitzacions del P. a Comarques", 2/4/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 3.

⁵⁶⁸ Josep Colomé: *Cor de comunista*, p. 29.

⁵⁶⁹ Ignasi Bruguera (Isidor Boix): "El reforzamiento del partido y las cuestiones de organización", informe en el III punt de l'ordre del dia del VI Ple Ampliat del Comitè Central del PSUC, setembre de 1971, AHCONC, Fons del Centre del Treball i Documentació (CTD), PSUC, c. 59, cp. 1. Cfr. Cristian Ferrer González: "Bastint l'antifranquisme de masses...", pp. 178-179.

En efecte, les protestes contra la Llei General d'Educació del ministre Villar Palasí van revitalitzar el moviment estudiantil, després d'un parell d'anys d'estancament. En el període d'aplicació de la llei, ja va generar neguit entre els estudiants i el professorat, especialment per la introducció de la selectivitat. A més de les universitats, el descontent s'estenia, per primer cop, als centres d'educació secundària i professional. Era una mostra patent de l'hegemonia de l'oposició entre grans segments de la societat i, a més, que la socialització antifranquista s'iniciava a una curta edat. Les protestes de 1972 van ser molt àmplies. Fins i tot les Comissions de Pagesos i Jornalers del Camp Català van donar cabuda a les demandes dels estudiants en la seva premsa. Ho van fer a través de les reivindicacions dels pagesos com a estudiants de peritatge agrícola i tècnics agraris. En alguns casos, diversos pagesos van acudir a les manifestacions amb els seus fills.⁵⁷⁰

El 14 de febrer de 1972 el ministre d'educació Villar Palasí havia de comparèixer a les Corts per valorar l'aplicació de la Llei General d'Educació. El moviment estudiantil, que recentment s'havia articulat a nivell estatal, va convocar una jornada de vaga general per aquell mateix dia amb la voluntat manifesta de desafiar el ministre. Tot i la precipitació de la convocatòria i l'escassa representativitat dels delegats que assistiren a la I Reunió General d'Universitats a Madrid, des d'on es va cridar a la vaga general, la jornada del 14 de febrer va trobar amb un acolliment inèdit.⁵⁷¹ Un dels estudiants encara no organitzat enlloc ho recorda en els termes següents:

Pues esto... éramos alumnos de COU. Un grupo de amigos de COU que se hablaba — supongo que por estudiantes de Barcelona que iban y venían y lo contaban o alguna forma de información que había— que el 14 de febrero había una huelga general. Y nosotros decidimos sumarnos, ¿eh? Se hicieron asambleas, que nunca... o sea, todo esto era nuevo en Tarragona. No había habido nunca nada. Se hicieron asambleas en el instituto, se hizo plataforma reivindicativa en plan... no veas. Y se arrastró también a la universidad. [...] Y convocamos una manifestación. Incluso llegamos a un cierto nivel organizativo porque... Convocamos en un sitio y luego nos distribuimos en grupos para, la gente que iba viniendo, convocarla a otro. Sí, para evitar a la policía. Y sí, evitamos a la policía.⁵⁷²

⁵⁷⁰ "El conflicte dels estudiants de l'Escola de Pèrits Agrícoles", *La Veu del Camp Català*, n. 33, [gener/febrer de] 1972, suplement.

⁵⁷¹ Josep M. Colomer: *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, vol. 2, Barcelona, Curial, 1978, pp. 80-81.

⁵⁷² Entrevista a Miguel Giribets Martínez, 21/2/2017.

Tots els contactes previs que s'havien estat donant durant el curs 1971-1972 van florir en el període preparatori de la vaga general.⁵⁷³ A Tarragona, van secundar-la els últims cursos de l'institut de segona ensenyança i de COU, així com els de formació professional. A l'Escola Normal de Magisteri el seguiment va ser desigual per cursos, mentre que a la Facultat de Lletres i Ciències de la Delegació Universitària ubicada a la plaça Imperial Tàrraco, va ser pràcticament total. Tres dies abans, els estudiants ho havien decidit en una assemblea celebrada de forma oberta i el dia 14 estaven disposats a donar visibilitat a la seva protesta amb una manifestació per la Rambla Nova. La permanent presència de la Policia Armada no ho va fer possible, però. Diferent era la situació a la Universitat Laboral, en que inicialment no es va secundar la vaga. Sembla ser que únicament un jove comunista estava disposat a fer-la i es va dedicar a recórrer totes les classes donant a conèixer als seus companys el que estava succeint a la ciutat. Els exhortava a reunir-se amb ell a la cafeteria per poder-los explicar més, cita a la que van acudir, segon aquesta font, tres-cents alumnes. Tot assumint un cert optimisme en les dades aportades pels informes del PSUC, pot conceptualitzar-se el seguiment global de la jornada com a elevat per a una ciutat com Tarragona: uns dos mil estudiants va secundar la vaga contra la Llei General d'Educació.⁵⁷⁴

Al llarg d'aquell matí, els estudiants van realitzar diversos intents de manifestació al carrer. Uns cinc-cents alumnes van aconseguir realitzar una seguda al Balcó del Mediterrani, en la que «los *grises* cargaron brutalmente, dispersándolos». Llavors, un centenar d'estudiants van reagrupar-se a la Catedral amb la disposició d'ocupar-la. «Los *grises* penetraron en la catedral, pistola en mano, y la desalojaron practicando 16 detenciones».⁵⁷⁵ Alguns dels detinguts van ser alliberats després de la mediació d'un clergue que es va presentar a la comissaria. A més del sacerdot, alguns professors dels detinguts també van personar-se davant la policia per a exigir l'alliberament dels seus estudiants. Quan la força pública els ho va denegar, aquests van decidir que ocuparien la Catedral, però finalment la policia va deixar als joves en llibertat i no va creure's necessari produir cap ocupació. La participació del professorat d'ensenyament mitjà en les protestes no va ser un cas aïllat degut a la precarietat laboral que patien, doncs es calcula que un 80% eren no numeraris.⁵⁷⁶

⁵⁷³ Miguel Núñez: "Carta de Saltor", 5/2/1972 i 7/2/1972, ambdues a AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 5.

⁵⁷⁴ Josep Serradell: "Carta de Miró", 21/2/1972, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 5.

⁵⁷⁵ *Ibíd.*

⁵⁷⁶ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, p. 122.

Això va succeir durant el matí. Per la tarda es va organitzar una nova manifestació, els actius de la qual estaven certament més minvats. Tot i això, prop de tres-cents estudiants van manifestar-se al llarg de la Rambla Nova sense que ni la Policia Armada ni la guàrdia urbana hi intervinguessin i, en canvi, sí es dediquessin simplement a desviar el trànsit per a que passés la manifestació.

A Reus, on el contingent d'estudiants era menor que el de Tarragona, el seguiment de la vaga es va circumscriure a uns cent cinquanta estudiants d'institut i uns cent alumnes de formació professional. A l'institut, els xavals van haver de plantar cara al professorat que, al contrari que a Tarragona, va mostrar-se frontalment oposat a la vaga. Els piquets no van poder accedir a l'institut, doncs els professors havien tancat el reixat amb clau, i van optar per realitzar una assemblea en ple carrer. Els joves anaven explicant als transeünts els motius de la vaga fins que, finalment, van ser dissolts per la policia, que havia estat advertida dels fets pel director del centre. A l'escola de mestria industrial, un militant de la JCC havia realitzat un míting davant dels seus companys de grup nocturn del dia anterior —en la seva majoria joves treballadors— i van decidir que secundarien la vaga: la van abonar un centenar. A més de l'institut i de l'escola de formació, van sumar-s'hi també els centres privats de La Salle de Reus —amb el beneplàcit de la direcció del centre— i, fins i tot, un col·legi femení de monges. L'idea inicial dels estudiants era recórrer en manifestació el carrer Monterols, però «fue tomada por los grises», pel que van optar per fer un rodeig i es van acabar concentrant a la veïna plaça Prim juntament amb dos-cents treballadors que s'havien solidaritzat amb els estudiants.⁵⁷⁷

Aquella vaga va donar el tret de sortida del moviment estudiantil a Tarragona. La Delegació Universitària de la UB a la ciutat havia obert a principis d'aquell curs i es convertiria en un nucli d'agitació constant, tant entre els alumnes com entre el professorat. Tota acció de protesta genera un espai de politització i d'encontre entre gent que potser no es coneixia amb anterioritat però amb qui, arran de la congruència comuna, s'estableixen vincles emocionals que faciliten el trànsit cap a l'organització política reglada. En efecte, els cicles de protesta mobilitzen als organitzats tant com organitzen als desmobilitzats. Així va ser com Miguel Giribets va començar la seva anadura comunista, que aviat el portaria a llocs de responsabilitat de primer ordre:

⁵⁷⁷ Josep Serradell: "Carta de Miró", 21/2/1972, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 5.

En la manifestación contacté o me contactó uno de la Juventud Comunista y, bueno, a partir de allí mantuvimos el contacto y me presentó a Enrique de Gracia, que era el responsable del partido, del PSUC. Y, eso, a base de hablar... al cabo de dos o tres meses, o no sé, unos meses, yo ingresaba en el PSUC.⁵⁷⁸

Les CCOO havien secundat la vaga dels batxillers, un fet que va quedar palès amb la nodrida presència de treballadors al carrer durant les protestes. El PSUC va fer una lectura entusiasta dels esdeveniments del 14 de febrer.⁵⁷⁹ El 8 de març CCOO va convocar una jornada de lluita en què s'hi fonien les reivindicacions laborals amb les del programa dels batxillers. Per a aquell dia el moviment estudiantil havia convocat una nova acció general contra la Llei General d'Educació amb una forta càrrega anti-repressiva.⁵⁸⁰ Per al PSUC, la unió en la lluita de les reivindicacions obreres i dels treballadors intel·lectuals era la plasmació pràctica de la seva aliança política de les forces del treball i de la cultura.⁵⁸¹ Tot i que no dispo de dades sobre el desenvolupament i el seguiment de les vagues del 8 de març a Tarragona, es sabut que el desplegament de la Llei General d'Educació va seguir motivant mobilitzacions de caire divers al llarg dels anys posteriors: mítings celebrats obertament a la ciutat, el gener de 1973; vaga de cuidadors i boicot als autobusos a la Laboral, el maig de 1973; proliferació d'assemblees d'estudiants a la Delegació Universitària, el maig i juny de 1973 i de nou el febrer de 1974; articulació d'un moviment estudiantil a l'institut Martí Franqués des del març de 1974, que emeteren el seu primer comunicat; i confecció d'un programa reivindicatiu unitari entorn al boicot a la selectivitat.⁵⁸²

L'eixamplament del moviment estudiantil des de el districte de Barcelona cap als centres d'ensenyament mitjà d'arreu del país ha de ser explicat a través de processos d'emulació i transmissió d'informació des dels centres a les perifèries, en què els universitaris —molt especialment els organitzats— tingueren un paper de primer ordre. La difusió de recursos per a la mobilització a través de contactes personals i de xarxes informals esdevenien elements necessaris però no suficients per a l'extensió, doncs tant centrals com

⁵⁷⁸ Entrevista a Miguel Giribets Martínez, 21/2/2017.

⁵⁷⁹ "14 de febrero: gran paso adelante en la movilización y organización de masas hacia la Huelga Nacional", març de 1972, AHCONC, CTD, PSUC, c. 3.

⁵⁸⁰ Cartes de Martín (Gregori López Raimundo) i de Miró (Josep Serradell), març de 1972, AHPCE, NR, Catalunya, j. 2323.

⁵⁸¹ "A los trabajadores, a los estudiantes, a todo el pueblo de Tarragona", Comitè Local de Tarragona del PSUC, 5/3/1972, ANC, PSUC, n. 940, c. 54. En bolígraf hi ha anotat que es van repartir quatre mil còpies.

⁵⁸² Cfr. Pedro A. Heras: *La oposición...*, pp. 106 i ss.

aquests recursos i les xarxes que els transmetien ho eren els espais externs als instituts creats a la ciutat, on es produïen seqüències de reaccions moleculars en l'actitud dels seus participants, en una ruta metabòlica que podia dur cap a la seva politització. En efecte, la metabolització política es produïa en les xarxes socials juvenils articulades per associacions, clubs, penyes, centres i, en general, aquells espais on se socialitzaven els elements bàsics de l'antifranquisme i on, paral·lelament, es prefigurava el món del demà. Aquell procés d'expansió i politització va engrandir les organitzacions antifranquistes entre aquells més decidits a fer-ho; va proporcionar recursos materials i simbòlics per a la mobilització i, molt especialment, va configurar una gran base social en disposició a ser mobilitzada per les crides de l'antifranquisme de la ciutat.

Després de les mobilitzacions de febrer i març de 1972, els comunistes tarragonins informaven que ja comptaven amb cèl·lules a tots els centres d'educació mitjana i superior, amb la sola excepció de La Salle. Els batxillers comunistes van impulsar la formació de comissions de centre que per l'estiu constituïen ja una coordinadora entre les CEB de Reus i Tarragona.⁵⁸³ Aquests informaven de l'existència de «l·listes negres» dels estudiants que havien destacat en els anys anteriors en les lluites contra la Llei General d'Educació i als que se'ls denegava l'ingrés als instituts.⁵⁸⁴ D'especial intensitat foren les denúncies sobre la manca de places educatives per als batxillers, degut a l'escassetat de centres de formació. Aquella era una realitat que obligava al jovent rural a desplaçar-se diàriament cap a les ciutats properes, amb el consegüent cost addicional per a les famílies, i que, en canvi, deixava fora dels centres escolars a molts estudiants dels districtes obrers superpoblats. El motiu últim en ambdós casos era el mateix: la manca d'inversions en infraestructures educatives, doncs les Corts havien tombat el gravamen fiscal a les rendes altes que havia de finançar la Llei General d'Educació.⁵⁸⁵

4.3. SALT I BIFURCACIÓ DEL MOVIMENT OBRER

L'antifranquisme havia excavat unes trinxeres en la societat civil que els estaven permetent acumular forces, desafiar el règim i minimitzar els costos repressius. No l'evitava,

⁵⁸³ Josep Roure (Josep Pardell): "Informació de Tarragona", 27/2/1972, AHPCE, NR, Catalunya, j. 2380.

⁵⁸⁴ "I Conferencia Nacional", informe del CC de la JCC presentat per Llorenç Grau, agost de 1973, p. 9, ANC, PSUC, n. 1271 (III), c. 75.

⁵⁸⁵ Josep M. Colomer: *Els estudiants...*, pp. 55-56.

la repressió, però quan aquesta arribava —i cada cop la seva presència seria major— ja no provocava costos irreparables en l'oposició. La clau de supervivència de l'antifranquisme als estats d'excepció de 1969 i 1970 era, precisament, la seva fusió amb una societat civil de la que en formaven part. La continuïtat de la protesta i el seu continu eixamplament social i polític, per contra, marcaven els límits d'una repressió que no podia escapar aquell món que es movia sota els seus peus.

Els dies 23 i 24 de febrer de 1970 els treballadors de Campeón Bernard, a la central nuclear, es van tornar a aturar. L'empresa va sancionar els vaguistes amb la suspensió de quatre dies de feina i sou, pel que van decidir tornar a Tarragona i manifestar-se per la Rambla fins als locals de la CNS. Es calcula que uns 400 devien ser els treballadors que van secundar aquelles mobilitzacions. Quan van retornar al treball el dilluns 2 de març, la vaga va prosseguir de nou a Vandellós. L'empresa va aplicar noves sancions i va acomiadar els dirigents obrers.⁵⁸⁶ Poc podien imaginar-se que del salt donat el 1969 es passaria a una bifurcació en el moviment obrer que seria definitiva.

L'estiu de 1970 es va produir una vaga que va trasbalsar el món del treball arreu d'Espanya. Era el primer cop que una província que fins aleshores no s'havia caracteritzat per la seva agitació laboral, entrava en el rànquing de les més conflictives de l'Estat.⁵⁸⁷ En plena negociació del conveni provincial de la construcció de Granada es produïren mobilitzacions inèdites a la ciutat andalusa que van culminar amb càrregues i la mort d'Antonio Huertas Remigio, Manuel Sánchez Mesa i Cristóbal Ibáñez Encina, tres obrers que queien abatuts a trets per l'escomesa repressiva de la Policia Armada.⁵⁸⁸ La solidaritat amb els treballadors de Granada i les seves famílies va prendre com la pólvora entre l'antifranquisme militant, que ràpidament va plantejar accions de suport i reunió de fons econòmics. El 9 d'agost les CCOO de Tarragona van realitzar una assemblea àmplia amb l'única finalitat de discutir accions en solidaritat amb Granada «i prendre les mesures més adequades per tal de denunciar-lo a la població i expressar públicament la indignació, a l'ensem, que la protesta popular i en particular de la classe treballadora d'aquella Ciutat i comarca».⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ *Informaciones Obreras*, n. 11, 2/3/1970.

⁵⁸⁷ Ministerio de Trabajo: *Informe sobre conflictos colectivos de trabajo, 1970*, Madrid, Secretaria General Técnica del Ministerio de Trabajo, 1971, p. 43, disponible a l'ACMT. Cfr. María Teresa Ortega: *Del silencio a la protesta. Explotación, pobreza y conflictividad en una provincia andaluza, Granada 1936-1977*, Granada, Universidad de Granada, 2003.

⁵⁸⁸ Nota de CCOO d'Espanya sobre els fets de Granada, 9/8/1970, ANC, PSUC, n. 1603, c. 130; Enrique Vázquez Tudela: *Nuestro pan. La huelga del 70*, Granada, Comares, 2010.

⁵⁸⁹ Josep Pardell: "Carta de Serós", 25/8/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

Els encara no ho sabien, però les mobilitzacions plantejades marcarien una disjuntiva que bifurcaria el moviment obrer de Tarragona durant el que quedava de dictadura. S'han mencionat amb anterioritat els debats entorn la *sindicalització* i *clandestinització* que van afectar molt intensament les CCOO de la Gran Barcelona, que se saldarien en molts casos en la divisió orgànica del moviment i en l'obertura d'un cicle, en matèria d'acció col·lectiva, d'experimentació; moltes d'aquelles experiències cristal·litzarien en la formulació d'alternatives al model de CCOO. Bona part de les inquietuds de fons d'aquells debats s'havien mantingut latents durant els anys anteriors a Tarragona, amb només breus episodis que permetien intuir-les. La seva externalització no s'havia produït tant en les protestes obreres a les fàbriques i amb les mobilitzacions als barris, com durant les jornades de lluita més pròpiament polítiques. Molt especialment ho feren durant els primers de maig, com la negativa d'alguns sectors catòlics a que les convocatòries de 1967 portessin la signatura de la COT o amb la substitució de les manifestacions al carrer per sortides al camp i una concentració vespertina el 1969.

La d'aquell 9 d'agost seria la darrera reunió *unitària* de les CCOO de la ciutat. Es va celebrar a una zona arborada de la Platja Llarga i hi participaren una quarantena de treballadors.⁵⁹⁰ En els informes del moment no queda constància de la divisió definitiva de l'organització, tot i que s'hi admet que «la discussió sobre aquest particular fou viva».⁵⁹¹ El «particular» no era altre que els dubtes entorn a com plantejar una àmplia mobilització obrera i popular al carrer, com organitzar la solidaritat i com realitzar aturades als llocs de treball —*com?*— sense exposar-se a la sempiterna repressió policial i patronal. Una repressió que començaven a conèixer en carn pròpia, doncs ja havia fet acte de presència amb anterioritat. De fet, la pressió policíaca devia sentir-se prop, doncs feia poc de les caigudes de la JCC de Reus i Tarragona, que s'ha explicat en el capítol anterior, i fins i tot un parell de membres de la Comissió Cívica de la ciutat, Francisco Martínez i Ramon Dolç, havien estat objecte de la repressió policial.⁵⁹² Amb tot, les CCOO van acordar realitzar una concentració diumenge dia 16 davant la CNS. Una concentració que no s'arribaria a realitzar, però.

La maquinària logística de què s'havia dotat l'antifranquisme durant aquells anys es va posar a funcionar a ple rendiment per aquella ocasió. Mossèn Asens oferir la multicopista

⁵⁹⁰ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

⁵⁹¹ Josep Pardell: "Carta de Serós", 25/8/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

⁵⁹² Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 54.

que tenia als locals de la seva parròquia, on s'imprimiren el gruix d'octavetes que inundarien les comarques del Tarragonès i el Baix Camp. Però la magnitud de l'operatiu va deixar curta l'aportació desinteressada d'Asens. Un company de Josep Sementé, un tal Garcia, que com ell també s'havia polititzat a la JOC, i que, amb ell, havia entrat a formar part de CCOO feia uns anys, va contribuir també a l'elaboració d'octavetes de denúncia. A casa de Garcia, al barri de Campclar, es van picar de tres a quatre clixés per a elaborar-les.⁵⁹³ Amb cada un es podien arribar a fer unes mil còpies i en total se n'elaboraren 15.000: 12.000 amb el text de la COPT, sis mil en castellà, tres mil en anglès i d'igual número en francès; dues mil còpies del text de la CONC i mil més de l'escrit del PSUC.⁵⁹⁴ L'escrit de la COPT cridava al poble de Tarragona a reunir-se diumenge davant la CNS en senyal de dol i protesta.

El resultado es que vinimos a tirarlas, habíamos mucha gente pa' tirarlas, hicimos muchas, y se tiraron en Torreforta, se tiraron en Tarragona, se tiraron en..., en todos los barrios se tiraron hojillas aquella vez. Antonio López y yo las tiramos en Vila-Seca, en la Pineda y en el cruce de Salou, y en el cruce de Torreforta; José Romero las tiró en Torreforta y Campo Claro y..., bueno, José Romero y otros dos o tres más, y la Pilar [Prades] y compañía; y mi cuñado [Juan Aragón] las tiró en Bonavista, mi cuñado y no sé quién más las tiró en Bonavista. Y en Tarragona también las tiraron, también tiraron.⁵⁹⁵

Les octavetes es van repartir profusament: entre treballadors, en el si d'algunes de les empreses més importants de la ciutat, així com entre els turistes, a càmpings, platges i terrasses; es van realitzar embustiaades, tant al centre com als barris i les poblacions circumdants, i se n'enganxaven als parabrises dels cotxes estacionats: «les octavetes dansaven pels carrers atapeïts de turistes, les recollien i les comentaven, la policia per tal de no donar una nota diguem de no intromissió a casa dels altres, proposà a uns quants nens del barri vell de la població que els pagarien 0,50 pts. per cada *fulla* que recollissin i entreguessin a la policia».⁵⁹⁶ Igualment, es feia difícil trobar parets a les zones obreres que no parlessin del que havia succeït als tres manobres de Granada. Unes pintades que, per la seva profusió, trigarien a ser completament esborrades. Tampoc faltaren treballadors que recol·lectaven diners per als familiars dels assassinats a les empreses, molt especialment a IQA, així com als barris: «Tres camarades de bar en bar demanaven la solidaritat, recollint 1.200 pessetes».⁵⁹⁷

⁵⁹³ Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

⁵⁹⁴ "Informe (Tarragona)", s.d. [setembre de 1970], AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 16.

⁵⁹⁵ Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

⁵⁹⁶ Josep Pardell: "Carta de Serós", 25/8/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

⁵⁹⁷ *Ibíd.*

Però el pitjor dels escenaris possibles es va materialitzar. Als voltants de la mitja nit del mateix dia 9 d'agost, un militant de CCOO vinculat a l'HOAC seria detingut a Bonavista mentre escampava octavetes.⁵⁹⁸ El sumari del judici al Tribunal d'Ordre Públic, donava la seva versió dels fets ocorreguts de la manera següent:

«[...] sobre las cero horas veinte minutos del día diez de agosto de 1970, los procesados Ángel Ariño Quílez y Andrés Cobo Aranda [...] se dedicaron a lanzar al aire y colocar en los parabrisas de los vehículos estacionados en las calles del barrio La Canonja de dicha ciudad, abundantes hojas ciclostiladas, suscritas por Comisiones Obreras de Tarragona y su provincia, siendo detenido Cobo cuando se ocupaba en tal menester, dándose a la huida Ariño.⁵⁹⁹

En un informe de l'oposició es relata que Andrés Cobo «fou detingut per la G[uàrdia] C[ivil] i traslladat a la Comandància [de Vilaseca] on fou brutalment torturat, demanant-li que digués noms dels dirigents de CCOO i del P[artit]. Varen simular que el treien en cotxe i li deien que el matarien [...] aquest jove no va aguantar i va donar alguns noms de CCOO, entre ells a José [Arjona]». ⁶⁰⁰ Poques hores després Ángel Ariño era aixecat del llit a tres quarts menys cinc de sis del matí. A trenc d'alba una parella de guàrdies civils tocava a la seva porta, al carrer 13 número 4 de Bonavista, i se l'enduïa detingut a Vilaseca, on compartiria destí amb Cobo: «durante todo el tiempo que duró su estancia en dicho cuartel fueron brutalmente apaleados, vejados moralmente a límites increíbles por personas civilizadas, se les practicó torturas constantes en tenerlos de rodillas sobre objetos redondos, etc.». ⁶⁰¹

A dos quarts d'onze li tocava el torn a José Arjona Luque, que també fou conduït a Vilaseca. Just a l'arribar-hi, els guàrdies civils van rebre l'ordre d'enviar-los a tots tres cap a Tarragona: «Me entro al Jeep y cuando viene..., entra Cobo y entra el Ariño; el Cobo en camisa, una camisa blanca toda llena de sangre, la cara amoratá llena de..., herido; y el Cobo también, no tenía señales de..., pero también le habían pegado». ⁶⁰² Els tres foren conduïts al quarter de la Guàrdia Civil de Tarragona, al carrer de l'arquebisbe López Peláez. Allí els esperava el comandat Otero, un nom que ja mai oblidarien. Anys després Arjona sintetitzaria aquella experiència amb les paraules «hubo leña». ⁶⁰³ I tant. En un informe intern, s'hi deia:

⁵⁹⁸ "Informe (Tarragona)", s.d. [setembre de 1970], AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 16.

⁵⁹⁹ Sentència 301/70, de 26/11/1971, sumari n. 751, TOP.

⁶⁰⁰ Josep Pardell: "Carta de Serós", 25/8/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

⁶⁰¹ "Informe (Tarragona)", s.d. [setembre de 1970], AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 16.

⁶⁰² Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

⁶⁰³ *Ibíd.*

José [Arjona] va ésser brutalment torturat i amenaçat de matar-lo pel procediment de la llei de fugues, el varen lligar a un post del pati de la comandància varies hores i en ple sol sense donar-li ni beure ni menjar, sense però que li poguessin arrancar una sola paraula.⁶⁰⁴

Els tres antifranquistes serien retinguts allí i torturats periòdicament, fins a en cinc ocasions, l'un darrere de l'altre. José Arjona reconeixeria anys després que, tot i l'escabrós del seu turment, qui més va rebre, amb diferència, va ser Ángel Ariño. En realitat, els agents només havien detingut in fraganti a Cobo i els mancaven proves de la participació d'Ariño i d'Arjona en les accions d'aquell dia. Però les tortures van resultar molt rendibles per a les forces d'ordre públic. Com més rebia Ariño, més cantava, i com més cantava, més despertava la curiositat dels torturadors per veure quanta informació li podien treure:

Cuando llegamos a la cárcel nos metieron en una celda y entonces [Ariño] se quita la camisa y tenía por todo, por las piernas y por todo, le habían puesto de rodillas en lo alto de una caña no, del palo de una fregona de esas, y uno le..., le hacían la rueda. La guardia civil, uno le pega una patada, el otro le pega una hostia, total, que a las seis horas me declaró.⁶⁰⁵ Pues nos llevan allí, ¿sabes?, y nos toma declaración el comandante Otero, y a las..., al Cobo y a mí nos ponen en el segundo patio. Conforme se sale al segundo patio hay unas escaleras [a la] intemperie, y a mi me pusieron al lado de las escaleras y al Cobo en el otro lado, y un guardia civil en medio paseando. Y al Ariño lo metieron, como estaba tan lleno de sangre y la ropa manchá, pues lo metieron en la carpintería, que estaba en frente, mientras le levaban la ropa, se la lavaron. Bueno, pues nos hicieron... Para abreviar, nos hicieron lo menos cinco interrogatorios de uno en uno, primero llamaban al Ariño, luego al Cobo, luego a mí, así iban haciendo, y en cada interrogatorio, leña. Al Ariño siempre que le pegaban se desbocaba, les decía «asesinos, criminales», que eso fue lo que le perdió, que le pegaron tanto. Pues... Le siguieron pegando más que a nadie, al Ariño. Y el Ariño se ratificaba en que yo le había dado la prensa, en que habíamos estado reunidos aquí en la *basa* esa entre Torreforta y Bonavista, que nos reuníamos ahí, ahí también se reunió con nosotros más de cuatro veces, que nos habíamos reunido en la iglesia no sé qué, en la iglesia no sé cuántos..., un montón de cosas, un montón de sitios, y en cada reunión [interrogatorio] [Ariño] se ratificaba, pero le querían sacar más, y quién había, y quién no había, y quién lo otro... Total, y bueno, yo no..., yo me ratificaba también en lo mismo, en que yo no..., no le había dado octavillas. [...] Y que yo no sabía nada, y firme.⁶⁰⁶

El vespre del 10 d'agost serien detinguts i portats a declarar dos exseminaristes, uns tals Manuel i Viñas, que en acabar serien posats en llibertat. Les tortures i maltractaments es

⁶⁰⁴ Josep Pardell: "Carta de Serós", 25/8/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

⁶⁰⁵ Es refereix a que el va delatar.

⁶⁰⁶ Entrevista a José Arjona Luque, 2001, AHCONC, CBO.

van allargar durant els tres dies que Cobo, Ariño i Arjona romandrien engarjolats, fins que el dijous 13 foren portats a declarar al Jutjat Instructor número 2 de Tarragona, el qual n'ordena el confinament dels detinguts a la presó provincial. A Cobo i Ariño, dos obrers d'adscripció catòlica, els representaria l'advocat comunista Rafael Nadal, mentre que a Arjona, destacat dirigent del PSUC, el defensaria el catòlic Francesc Roser.⁶⁰⁷

Davant les evidents mostres de maltractament rebudes per Ariño, el jutge li inquirí si s'havien produït coaccions per a l'obtenció de la seva declaració durant el període de detenció sota la custòdia de la Guàrdia Civil. Però manifestà que no. Resulta senzill imaginar per què ho féu: «més tard al parlar amb ell digué que estava avergonyit del seu comportament i que pensava que al sortir del Jutjat seria altra vegada a mans de la G[uàrdia] C[ivil]». ⁶⁰⁸ El dissabte 15 d'agost el jutge va dictaminar la posada en llibertat dels detinguts sota una fiança de 4.000 pessetes per a cada un d'ells. Ariño i Cobo quedaven a l'espera de que se celebrés el judici pel TOP a Madrid, mentre que Arjona no seria imputat en no haver-se presentat proves concloents, més enllà de les declaracions d'Ariño, clarament preses sota tortura i que el jutge va haver de desestimar. A les vuit del vespre del mateix dia 15 un ampli moviment de solidaritat havia reunit ja les 12.000 pessetes requerides perquè els tres antifranquistes sortissin de presidi.⁶⁰⁹

Aquell mateix dissabte s'havia celebrat una nodrida missa a l'església de Torreforta, on el mossèn es va solidaritzar amb les famílies i companys dels tres treballadors assassinats a Granada i va fer una denúncia de la repressió a què era objecte el moviment obrer, també a Tarragona. Però major entitat prengué el sermó de diumenge a Bonavista; l'església va aparèixer plena de gom a gom i «es llegí homilies reprovant la conducta de les autoritats». Sobre aquella missa, el citat informe hi deia:

[...] de gran importància fou la celebrada a Bonavista que endemés de denunciar la [repressió] de Granada, una condemna a les autoritats, es denuncià per part del Sacerdot les tortures que el Comandant de les Guàrdia Civil de Tarragona i llurs esbirros a les seves ordres avien infligit a tres obrers que un d'ells fou detingut quan repartia octavetes a la població de la Canonja. El final de la missa es convertí en un veritable míting a l'ensem que finalitzà cantant per tots els assistents cançons populars, fins i tot, de signe revolucionari.⁶¹⁰

⁶⁰⁷ *Ibíd.*

⁶⁰⁸ Josep Pardell: "Carta de Serós", 25/8/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

⁶⁰⁹ "Informe (Tarragona)", s.d. [setembre de 1970], AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 16.

⁶¹⁰ Josep Pardell: "Carta de Serós", 25/8/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

Per fer un apart amb les conseqüències més estrictament personals de les mobilitzacions en solidaritat amb els fets de Granada, cal destacar que a finals de 1971 Àngel Ariño seria condemnat pel TOP a tres anys de presó i Andrés Cobo, a dos anys, i s'imposaren multes de 10.000 pessetes per a cadascun.⁶¹¹

Aquella intensa i inèdita repressió marcà l'afloreament de les tensions preexistents en el si de CCOO i, eventualment, la sortida dels qui apostaven per un model que exposés menys els seus militants i, amb ells, no posés en joc la continuïtat del moviment obrer. La sortida no va prendre forma d'escissió en sentit estricte, sinó que molts dels qui estaven en desacord amb la línia d'actuació de CCOO, deixaren de participar en aquell espai i seguiren promovent l'organització obrera en els seus llocs de treball. De fet, ja feia un temps que sectors cristians, crítics amb CCOO, havien abandonant el moviment i guanyat pes en algunes fàbriques.⁶¹² Aquest és un fet rellevant, doncs, com es veurà, el procés de conformació d'un pol d'esquerra radical de base obrera a Tarragona s'allunya de l'imaginari del grupuscle híper radicalitzat, impregnat de sectarisme i incapaç de deixar les seves dèries ideològiques en post de superar les diferències i avançar plegats cap a la unitat. Sens dubte hi hagué també grans dosis de tot això, però resultaria intel·ligible comprendre l'envergadura que adquiriren els grups de l'extrema esquerra a Tarragona si es privilegiés aquesta perspectiva analítica, miop i sectària a parts iguals.

Una fita important en aquest procés de reconfiguració del camp polític de l'antifranquisme i que permeté aflorar els grups dissidents de CCOO es produí a l'entorn les eleccions sindicals de 1971. La infiltració inèdita als òrgans inferior de representació de l'OSE durant els comicis de 1966 va fer que el règim en suspengués els previstos per a 1969. Les eleccions que, després de pràcticament cinc anys, se celebrarien el maig de 1971 preveien la renovació del 50% dels càrrecs elegits en l'anterior convocatòria, mitjançant un sorteig dels seients a renovar. En general, aquelles eleccions comportaven algunes novetats respecte les de 1966, en la majoria dels casos per evitar la infiltració d'opositors o per escapar-los, arribat el cas. Una de les novetats va ser la disminució del nombre d'operaris necessaris per a que s'hi celebressin a les fàbriques, fet que va significar que moltes petites empreses de més de

⁶¹¹ Sentència 301/70, de 26/11/1971, sumari n. 751, TOP.

⁶¹² Aquest grup de cristians membres de l'HOAC estava circumscrit a Reus. Les seves primeres reunions es produïren a primers de 1969 i alguns dels seus membres serien detinguts la primavera de 1970 en una operació policial. Desconec la continuïtat de les seves activitats i el seu vincle amb els grups que donarien vida a Plataformes Anticapitalistes.

cinquanta treballadors hi concorreguessin.⁶¹³ Però quedava propera l'experiència de la repressió contra els dirigents del moviment obrer, que molts treballadors imputaven al fet d'haver estat elegit enllaç o jurat en les anteriors eleccions. El revulsiu a aquell model de CCOO que proposava fer ús de les vies legals i il·legals per igual, va propiciar la base per al creixement d'un espai alternatiu a l'hegemonitzat pel PSUC. Així ho sintetitzava l'òrgan d'expressió del naixent moviment de Plataformes de CCOO, que arrelaria amb força entre el moviment obrer tarragoní:

Pronto se comprobó que luchar desde dentro de la CNS era un imposible. A medida que los enlaces y jurados honestos y combativos intentan utilizar su cargo para defender las reivindicaciones obreras, empiezan a haber encarcelamientos de jurados, desposesiones de cargos sindicales; son llamados a comisaría y amenazados con el despido. Empieza entonces la dimisión en masa de jurados y enlaces.

La maniobra había resultado un éxito. Los burgueses y su Estado habían conseguido que los trabajadores *señalasen* a sus representantes, a los hombres en quienes tenían confianza. Así, necesitaban menos confidentes, pues los líderes obreros estaban a la vista.

Detrás del slogan «Vota al mejor», la burguesía añadía por lo bajo... «y los reprimiré mejor».⁶¹⁴

La majoria dels grups crítics amb la línia de CCOO se'n consideraven els representants de les primeres i, per tant, *autèntiques* Comissions Obreres. Tant és així que una bona part inclourien la denominació «Comissions Obreres» als moviments que propugnaven, amb alguns afegitons: «revolucionàries», en el cas de les impulsades pel PCE (internacional);⁶¹⁵ de «sectors», en el cas de Bandera Roja⁶¹⁶ o «plataformes» i d'«empresa» en el cas dels Cercles Obrers Comunistes (COC),⁶¹⁷ per citar-ne algunes de les més representatives.

Tots els grups de l'esquerra radical compartien el problema de com afrontar el predomini del PSUC a CCOO i, amb elles, en el moviment obrer. Allò fonamental per a la

⁶¹³ Jordi Estivill i Josep M. de la Hoz: *La cultura política...*, pp. 66-67.

⁶¹⁴ Boletín de Plataformas de Comisiones Obreras, n. 3, s.d. [març-abril de 1971].

⁶¹⁵ El PCE(i) va sorgir com una escissió del grup «unidad» del PSUC l'any 1967, crítics amb la política d'aliances interclassistes que sostenia el partit. Cfr. José Luis Martín Ramos (coord.): *Pan, trabajo y libertad. Historia del Partido del Trabajo de España*, Mataró, El Viejo Topo, 2011.

⁶¹⁶ En general ens falten estudis que ens permetin conèixer molt millor el món de l'extrema esquerra. En els darrers anys, afortunadament, s'han llegit tesis doctorals i publicat nombrosos articles i monografies que han abordat la història d'organitzacions concretes del camp revolucionari durant aquests anys. Encara, que jo sàpiga, cap sobre Bandera Roja. Cfr. Emanuele Treglia (ed.): «Las izquierdas radicales más allá de 1968», dossier a *Ayer*, n. 92, 2013.

⁶¹⁷ Cfr. Joel Sans: *Militancia, vida y revolución en los años 70: la experiencia de la Organización de Izquierda Comunista (OIC)*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, UAB, 2017, pp. 225-237.

majoria era potenciar espais alternatius a CCOO dins les empreses, és a dir, impulsar comissions elegides democràticament en assemblees obreres a les fàbriques per tal d'afrontar, directament i sense intermediacions, les problemàtiques concretes de la plantilla. El rebuig, per tant, a qualsevol tipus de delegació d'uns treballadors cap a uns altres era un dels seus trets més representatius. Els que havien abandonat CCOO després dels successos d'agost de 1970 a Tarragona aviat van començar a treballar en aquesta línia. Per a aquelles alçades el PSUC, un partit que comptava amb uns 120 militants enquadrats a Tarragona, va adequar la seva estructura organitzativa a la nova realitat de la ciutat.

[...] l'òrgan dirigent de l'Organització [del PSUC] n'és el C[omitè] L[ocal] amb 7 membres; un sector, dit de Tarragona Ciutat, amb més de 50 militants, amb 5 camarades que en són la direcció; 2 Sectors més que entre els dos totalitzen una seixantena de militants amb els seus corresponents òrgans dirigents; endemés alguns militants que encara no estan incorporats o millor expressat, enquadrats a les organitzacions regulars i que treballen a llur acoplament.⁶¹⁸

Hi havia diversos motius per adoptar una estructura organitzativa com la descrita en el citat informe. Un era, clarament, per motius de seguretat, per compartimentar l'organització i evitar una desfeta en cas que es produïssin caigudes; l'altre era adaptar-la a les noves realitats que el mateix Pardell constatava en la reunió del comitè executiu d'inicis de 1970, a les que les organitzacions locals del partit necessitaven donar resposta de manera eficient amb major autonomia;⁶¹⁹ però l'altre, el que interessa destacar aquí, era posar «l'accent i la major atenció [...] al moviment obrer, a CCOO». Aquella nova compartimentació evitava que les reunions del grup tarragoní amb els membres de la direcció nacional fossin només amb la cúspide, doncs «a partir d'ara, ens permetrà l'accés per assistir a les reunions dels organismes del P[artit] inferiors al C[omitè] L[ocal]».⁶²⁰ És a dir, permetia un contacte més proper amb la base obrera del partit.

A aquelles alçades el PSUC va definir millor el paper que els seus militants havien d'acomplir dins CCOO. Mentre havien d'evitar traslladar les directius general del partit al si del moviment obrer, prescindint de les condicions específiques en que es trobaven, havien

⁶¹⁸ Josep Pardell: "Carta de Serós, d'algunes Organitzacions del P. a Comarques", 2/4/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 3.

⁶¹⁹ Notes manuscrites del Ple del Comitè Executiu del PSUC, 3/1/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 51, cp. 1.

⁶²⁰ Josep Pardell: "Carta de Serós, d'algunes Organitzacions del P. a Comarques", 2/4/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 3.

de procurar que la dinàmica del moviment no absorbís el paper dirigent que els militants del PSUC havien de jugar al seu si. És a dir, s'havia de potenciar que les decisions entorn les mobilitzacions es prenguessin de manera col·lectiva i democràtica en els moviments de masses, però els comunistes hi havien de participar i procurar orientar les discussions d'acord amb la línia política del partit, però no com a meres corretges de transmissió.⁶²¹

Durant l'abril de 1971 els militants comunistes tarragonins a CCOO van realitzar una autèntica carrera per enquadrar nous militants i aconseguir crear Comissions de fàbrica, on discutir la necessitat de participar en les eleccions sindicals: «s'ha aconseguit procedint a la celebració d'assemblees de treballadors en el si de les empreses, tal són els casos de ALENA, IQA, [H]IDRO, AITA SA; SEIDENSTICKER». Sí bé «no havien encara realitzat assemblees de cara a les eleccions sindicals a Tabacalera; RENFE; PORT i alguna altra», es preveia que aviat se celebrarien.⁶²² En general s'hi destacava l'ambient favorable a participar-hi, però no tothom hi estava d'acord, i començaven a agafar força els partidaris del boicot:

En quant a les E[leccions] S[indicals] pot dir-se que són actius i treballen bastant bé, cara a les empreses, reunions amb els treballadors, confecció de candidatures i bona predisposició a batre's per tal de fer-les triomfar. [...] En aquestes setmanes es mouen força un grupet de treballadors al dictat de [Manuel] Murcia,⁶²³ el desertor entre altres coses. Fa uns dies una quarantena d'obres varen celebrar una reunió (local església) varen esgargamellar-se en *argumentar* la necessitat de boicotejar les ES. Varen sortir esquilats, fins i tot el sacerdot va sostenir la necessitat de lliurar aquesta batalla i guanyar-la contra els verticalistes i els que conscient o no els hi fan el joc.⁶²⁴

Tinc els meus dubtes de si les paraules de Pardell s'adien a la realitat del moment, doncs si bé és cert que CCOO experimentaria una expansió cap a moltes fàbriques noves, que estaria en la base del nou cicle de protestes de 1973-1976, la sensació general que desprèn la documentació —més enllà d'una anàlisi textual— és la d'unes CCOO que, en realitat, servien

⁶²¹ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, pp. 104-105.

⁶²² Josep Pardell: "Carta de Serós, d'algunes Organitzacions del P. a Comarques", 2/4/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 3.

⁶²³ Manuel Murcia havia estat militant del FOC i fundador de CCOO. El 1968 va abandonar el partit i, amb José Antonio Díaz Valcárcer i Dídac Fàbregas, començaren a publicar *¿Qué hacer?*, una revista d'orientació política que donaria vida a les primeres Plataformes de Comissions Obreres. El 1970 aquestes Plataformes es trencarien i Murcia, poper a l'autonomisme obrer, impulsaria els Grups Obrers Autònoms (GOA). Cfr. Felipe Pasajes: "Arqueología de la autonomía obrera en Barcelona 1964-1973", a Fundació Espai en Blanc (coord.): *Luchas autónoma en los años setenta. Del antagonismo obrero al malestar social*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2008, pp. 90-92.

⁶²⁴ Josep Pardell: "Carta de Serós", 24/4/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 3.

per denominar coses diverses, tant diverses com ho eren les fàbriques on aquestes tenien implantació. És a dir, no tot el que Pardell anomenava CCOO eren les *mateixes* CCOO que impulsava el PSUC. De fet, no ha d'estranyar aquesta confusió, doncs el model d'acció legal-il·legal que sostenien els comunistes per a CCOO requeria d'una infiltració efectiva a les estructures de l'OSE, amb la intenció de forçar reunions de ram i plenàries als locals de la CNS i organitzar la classe com a classe i no únicament com una avantguarda organitzada de la classe. Com s'ha anat explicat, aquest ús de les vies legals va resultar tremendament difícil a la ciutat i només a partir de 1971-1972 es començaria a aconseguir una penetració efectiva a la CNS, des d'on optar a connectar amb altres sectors al marge del moviment. No a tots els rams, però.⁶²⁵ I aquest fet, al meu entendre, seria determinant per a la implantació d'un model alternatiu a CCOO que, fonamentalment, representava Plataformes Anticapitalistes.

Fins aleshores, la majoria de millores laborals s'aconseguien a través de pressions dins de les fàbriques, amb conflictes durant la negociació de convenis o en moments que les plantilles consideraven favorables per aconseguir les seves reivindicacions; una pràctica que des de 1969 s'estendria a altres empreses i començaria a disputar el control del carrer a les autoritats. Aquella praxis de les CCOO de Tarragona a les empreses desdibuixava, de fet, les *barreres* ideològiques entre els crítics amb les CCOO hegemoneitzades pel PSUC i aquests últims. Tant és així que moltes de les «candidatures obreres» que propugnava el PSUC per a les sindicals de 1971, eren, en realitat, un mosaic de realitats concretes de cada fàbrica on es van presentar. Fins i tot el PSUC tenia un coneixement superficial sobre els candidats concurrents, on s'hi destacava que «entre ells hi ha camarades del P[artit]», però admetent que no sabien quants n'erent exactament.⁶²⁶ Cal tenir en consideració que els militants de CCOO eren una petita illa en el mar del moviment obrer, una minoria amb gran capacitat de mobilització, certament, però una minoria al cap i a la fi.

L'abril de 1971 les CCOO de Tarragona van treure el seu primer butlletí d'informació-organització. Era una mostra clara de l'avenç en l'estructuració efectiva del moviment, que garantia la millora de la liquiditat econòmica de l'aparell clandestí de CCOO. El nom de la capçalera resulta indicatiu d'una situació de fet i de la seva voluntat de capgirar-la, per tal de

⁶²⁵ Les majors mostres d'infiltració a la CNS les dugueren els obrers de les indústries químiques i els de la construcció, els quals organitzarien una coordinadora inter-rams química-construcció en el si de l'OSE l'agost de 1972. Cfr. Josep Roure (Josep Pardell): "Informació de Tarragona", 27/8/1972, AHPCE, NR, Catalunya, j. 2380.

⁶²⁶ Josep Pardell: "Carta de Serós", 14/7/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 4.

caminar cap a la *Unión Obrera*; una denominació que clarament expressava un desig més que una realitat consumada i encarnada en CCOO. En el primer i únic número del butlletí s'hi publicava un breu text on s'argumentaven els perquès de comparèixer a les eleccions sindicals en la línia definida per CCOO, però mostrant-se especialment crític amb les possibilitats i perills objectius de la infiltració a l'OSE.⁶²⁷ Al meu entendre, les crítiques al vertical, que era definit com «un instrumento de control y represión del estado»,⁶²⁸ cal inscriure-les en un context de competència amb creixents sectors que advocaven pel boicot a les eleccions.

Durant el temps transcorregut des de la bifurcació del moviment obrer tarragoní fins les eleccions de juny de 1971, van ser nombrosos els enllaços i jurats que van abandonar els seus càrrecs, o plantilles d'empreses que van forçar les seves dimissions. Per exemple, l'OSE recollia que a la indústria química Ceratonia s'havia registrat malestar entre la plantilla per «disconformidad con la actuación de los enlaces», mentre que a Dow «el Jurado pretendió dimitir por entender que era ineficaz».⁶²⁹ La presència de militants del moviment obrer en les estructures del sindicat vertical polaritzava la pròpia base del moviment i obligava als seus participants a posicionar-se envers les properes eleccions sindicals, tot delimitant dos espais nítidament definits i confrontats.

De totes maneres, l'experiència d'algunes empreses obliga a matisar una realitat que de vegades s'ha volgut veure en blanc i negre, amb defensors i detractors d'utilitzar els canals legals en exclusiva. Una mirada de prop permet veure la pluralitat de posicions cap a aquelles eleccions i com els posicionaments, quan canviarien, ho farien de manera gradual i, sovint, amb gran pragmatisme. Per exemple, una de les que serien dirigents de Plataformes Anticapitalistes a Tabacalera, Anna Guasch, va presentar-se i sortir elegida a les sindicals de 1971 en una candidatura denominada Associació de Treballadors de Tabacalera.⁶³⁰ Experiències com l'Associació sembla que foren comunes en aquells sectors on la penetració al sindicat vertical havia resultat més infructuosa i on, altrament, CCOO ben just hi tenia uns pocs militants, sense gaire capacitat d'influència. L'Associació de Treballadors de Tabacalera

⁶²⁷ Tant és així que Pedro Heras interpreta —al meu parer, erròniament— que el butlletí és anterior a la ruptura de les CCOO de Tarragona i que en ell s'hi plasma «la corriente de pensamiento que cuajará en Plataformas y que al poco tiempo romperá con la práctica de CCOO de aprovechar los cauces del vertical». Cfr. Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 71.

⁶²⁸ "Elecciones sindicales", *Unión Obrera*, n. 1, abril de 1971.

⁶²⁹ "Memoria 1970", 1971, AHPT, CNS, c. 351.

⁶³⁰ Entrevista a Anna Guasch Pujolà, 28/11/2007, AHCT, FS.

no era un moviment pròpiament dit, sinó més bé un espai unitari que es va formar als volts de 1970. En ella hi participarien diferents corrents polítiques i CCOO i Plataformes, principalment, s'hi disputarien l'hegemonia del moviment obrer de l'empresa. Un altre cas és el de Seidensticker, on s'hi van presentar i sortiren elegides enllaços sindicals de corrents de l'obrerisme autònim que el 1973 confluïrien en el Topo Obrero, un moviment que, com Plataformes, també propugnava l'impuls d'espais d'autoorganització de base obrera basats en l'assemblea de fàbrica.⁶³¹

Aquesta realitat plural i, en ocasions, líquida, no devia escapar al coneixement dels dirigents obrers i de les organitzacions antifranyquistes; tampoc que hi va haver molts treballadors que refusaren participar a les eleccions. Si les de 1966 van aconseguir mobilitzar el 83% del cens laboral tarragoní, les de 1971 es van quedar en el 56% de participació. Segons l'OSE, fins a un 68% dels càrrecs elegits ho havien estat amb anterioritat i, del total, es considerava que només el 0,5% eren opositors. Estimaven que la presència d'aquests es reduïa a tres sectors, fonamentalment: indústries químiques, on es calculava que CCOO havia obtingut el 0,2% dels enllaços elegits, i construcció, amb idèntic percentatge; per últim, el metall, un ram on es calculava que el 0,1% dels enllaços eren d'adscripció socialista.⁶³² Igualment, l'OSE calculava que la immensa majoria, el 76,5% dels elegits, eren afins al verticalisme i fins a un 23%, indiferents.⁶³³ De nou, una mirada de prop a algunes de les principals empreses de la ciutat invita a qüestionar els càlculs interns de l'OSE.

No podent aportar més dades sobre els resultats i el grau de presència que van adquirir-hi els opositors, el cas és que el moviment obrer tarragoní va tendir a la bifurcació, una tendència que després de les eleccions sindicals es va incrementar. El policentrisme que havia caracteritzat les CCOO catalanes els darrers anys de la dècada anterior arribava a Tarragona, fins que es consolidessin espais propis i diferenciats en el transcurs del bienni 1972-1973. Les empreses i rams amb capacitat de contestació i amb tradició de lluita, com el químic, el portuari o el de la construcció, van continuar majoritàriament organitzats sota el model de CCOO, amb la voluntat d'utilitzar les vies legals tant com les il·legals. Per contra, els rams on fins aleshores l'organització de fàbrica era minsa, com la fusta, el tèxtil o la fàbrica

⁶³¹ Cfr. Cristian Ferrer González: "Las batas rojas de Valmeline (Tarragona, 1974). Trabajadoras, huelguistas y referentes del movimiento obrero", *Historia del Presente*, n. 30, 2017, pp. 125-142.

⁶³² Penso que la denominació «socialista» del document fa referència sui generis a grups de l'extrema esquerra i no pas a militants de l'MSC, PSOE o UGT.

⁶³³ Informe sobre les eleccions sindicals de 1971, 26/6/1971, AHPT, CNS, c. 351.

de tabac, es va obrir un període d'experiències particulars que prefigurava itineraris militants i organitzatius diferents en els anys a venir.

Taula 4. Eleccions sindicals de 1971 a algunes empreses

<i>Empresa</i>	<i>Ram</i>	<i>a)</i>	<i>b)</i>	<i>c)</i>
<i>Song-Alena</i>	Fusta i cautxú	338	16	4,7
<i>Campeón Bernard</i>	Construcció	437	13	2,9
<i>Hidro-Nitro</i>	Químic	106	3	2,8
<i>Auxiliar de Canalizaciones (Central nuclear)</i>	Construcció	104	3	2,8
<i>Treballadors portuaris</i>	Marina mercant	260	6	2,3
<i>Hifrensa</i>	Aigua, gas i electricitat	101	2	1,9
<i>Seidensticker</i>	Tèxtil	383	7	1,8
<i>Acerbi</i>	Metall	176	3	1,7
<i>Bic-Laforest</i>	Metall	296	3	1,0
<i>Asfaltos Españoles</i>	Químic	140	1	0,7
<i>Tabacalera</i>	Fruita i hortalisses	850	6	0,7
<i>Dow</i>	Químic	300	1	0,3
<i>Telefònica</i>	Telecomunicacions	275	1	0,3

Font: elaboració pròpia a partir del creuament d'informes del PSUC de l'AHPCE i l'ANC.

a) Número de treballadors/es.⁶³⁴

b) Enllaços elegits en Candidatures Obreres o altres fórmules de l'oposició.

c) Coeficient entre treballadors-enllaços.⁶³⁵

Teresa Fortuny havia estat activista de CCOO des de 1968. Hi havia entrat a través dels contactes amb altres joves que, com ella, militaven a la JOC, com Josep Sementé. Hi va romandre fins la repressió de 1970 pels fets de Granada. Que marxés de CCOO no significava que abandonés la lluita en el moviment obrer. Per a Fortuny amb aquell any, lluny del desencís, s'obria un període d'autoorganització i de busca de nous referents polítics, ideològics i organitzatius on agafar-se. En el període previ a les eleccions sindicals de 1971 va entrar en contacte amb treballadors que havien protagonitzat una de les grans vagues sota el franquisme, la que durant 62 dies va paraitzar la producció a l'empresa Harry Walker de Barcelona.⁶³⁶ Alguns dels seus protagonistes van realitzar una xerrada a Tarragona,

⁶³⁴ Totes les dades, excepte Dow i Hidro-Nitro, provenen del cens tancat a data del 31/12/1971, ANC, PSUC, c. 1636, cp. 133. Dades de Dow, a *Informaciones Obreras*, n. 88, 26/2/1973. Les d'Hidro-Nitro són orientatives i, probablement, majors, doncs aquestes corresponent a mitjans anys seixanta, pel que la seva posició relativa segurament hauria de ser més baixa; dades extretes de Josep Llop Tous: *La industrialització...*, p. 35.

⁶³⁵ El coeficient permet valorar la representativitat dels enllaços elegits i, igualment, la implantació de CCOO a les fàbriques. És el resultat de dividir el número d'enllaços opositors elegits pel número de treballadors: $(b / a) \times 100 = c$.

⁶³⁶ Cfr. Joan Font: *La vaga de l'Harry Walker de Barcelona: del 17-12-70 al 15-1-71*, París, Edicions Catalanes de París, 1972.

probablement sota l'emparedament d'alguna organització eclesiàstica.⁶³⁷ La Teresa Fortuny va quedar fascinada per la seva radicalitat:

[...] aquella gent amb els seus mètodes de lluita, de rebutjar lo que era el sistema, [...] el Sindicat Vertical, els comitès, els jurats d'empresa, els enllaços sindicals, plantejar les assemblees de treballadors, lo que en deien ells la «democràcia directa», una crítica a lo que en deien el reformisme i el revisionisme que impulsava el PSUC a través de les Comissions Obreres, que era utilitzar els instruments. Clar, nosaltres érem gent jove, amb entusiasme, que volíem fer les coses, que volíem fer les coses de pressa i que ens dèiem que fer-les a poc a poc era ---, ens vam vincular, ens vam separar de lo que era la gent de les Comissions Obreres i del PSUC, i ens vam vincular amb aquests companys.⁶³⁸

Josep Sementé també iniciava aleshores un nou camí després de la seva sortida de CCOO. El 1971 va passar a ser alliberat de la JOC catalana i es traslladà a Barcelona a estudiar teologia. Durant la vaga de Harry Walker va conèixer alguns dels seus dirigents, doncs, durant el transcurs de la seva lluita, els va facilitar un local per reunir-se al seminari de la facultat de teologia. En aquell moment va conèixer gent com Dídac Fàbregas, amb qui s'hi vincularia políticament en el moviment de Plataformes Anticapitalistes i en l'organització de Cercles Obrers Comunistes que aquests impulsaven.⁶³⁹ Seria a través de Sementé que els COC arribarien a Tarragona l'any 1972. Tant els GOA com els COC participaven conjuntament en el treball de fàbrica en les Plataformes de Comissions Obreres, igual que el PSUC i l'HOAC ho havien fet a CCOO la dècada anterior. Des de 1972 els COC esdevindrien hegemònics en el si d'unes Plataformes que ja es dirien Anticapitalistes.⁶⁴⁰ Per a aquelles dates el grup de Fortuny havien abandonat ja els GOA, doncs «lo que ens interessava era el marxisme i [...] vèiem que la gent ens havíem d'organitzar de manera diferent».⁶⁴¹ Les xarxes del món apostòlic obrer van resultar fonamentals per a l'extensió de la nova organització, però tant o més ho fou la predisposició d'una base obrera, molt jove en edat, inquieta i amb ganes de fer la revolució proletària.

⁶³⁷ Amb tota seguretat era la reunió a la que es refereix Pardell l'abril de 1971 quan parla d'un «grupet de treballadors al dictat de Murcia». Cfr. Josep Pardell: "Carta de Serós", 24/4/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 3.

⁶³⁸ Entrevista a Teresa Fortuny Solà, 1999-2000, AHCONC, CBO. Agraïxo a Joel Sans per haver-me facilitat les seves anotacions d'aquesta entrevista.

⁶³⁹ Joel Sans: *Militancia, vida y revolución...*, pp. 205-206.

⁶⁴⁰ *Ibid.*, p. 227.

⁶⁴¹ Entrevista a Teresa Fortuny Solà, 1999-2000, AHCONC, CBO.

I a partir d'aquí vam tenir contacte, van venir uns intel·lectuals a fer-nos primer un curset de marxisme i després ja vam tenir contacte amb la gent que impulsava al Vallès unes lluites com la de New Pol, com la de diverses empreses així conegudes que en aquest moment no recordo, que es vinculaven al voltant de lo que es deien les Plataformes Anticapitalistes, i a partir d'aquí doncs ja ens vam organitzar amb ells, que plantejàvem aquests mètodes de lluita directa, al marge dels organismes del sistema, que plantejàvem l'assemblea, la comissió representativa, l'ocupació de fàbriques, l'extensió de la lluita a altres empreses. És a dir, que havíem d'anar plantejant a partir de la pràctica, de la lluita diària, mètodes revolucionaries perquè aquí enteníem que els canvis s'havien de donar... que el canvi del sistema, que el trencament amb la dictadura s'havien de donar ja amb processos revolucionaris, i que per tant lo que havíem de fer era anar preparant mètodes de lluita, d'enfrontaments si calia, a partir de les lluites concretes, d'enfrontament amb la força pública [...], perquè anar desembocant en processos revolucionaris que acabessin amb lluites, amb vagues generals revolucionàries, no? Tot això ho plantejàvem des del moviment, des de l'activitat en el moviment obrer, però en acabat ja ens vam organitzar políticament dintre de lo que es deien Nuclis d'Obrers Comunistes.⁶⁴²

Els COC s'estendrien amb certa rapidesa per un bon grapat de fàbriques de la ciutat i voltants, tot arrelant als barris de Ponent i a Sant Salvador i, en menor mesura, en el món universitari. Els seus militants impulsarien Plataformes Anticapitalistes en algunes de les principals empreses de Tarragona, com Tabacalera, Song-Alena, la fàbrica de galetes Loste, Bic, Reycon, Interflama o Seidensticker, que durant els següents anys serien protagonistes de grans conflictes, tal com veurem en un capítol posterior. Alguns dels seus dirigents principals eren Eugènia Sánchez, Ángeles González, Pilar Ariño, Pedro Ávila, Mariano Causada o, qui en seria en màxim dirigent a Tarragona, Jesús Martínez Lara. La consolidació de Plataformes va ser molt ràpida. El context d'una mobilització cada cop més plural i generalitzada, sens dubte, hi va contribuir enormement. Per la primavera de 1973, a un any aproximat de la seva fundació a Tarragona, Plataformes Anticapitalistes ja publicaven un butlletí propi, *Lucha Obrera*.

L'historiador Pedro Heras va entrar a militar al PSUC aquell 1972, en el sector de la universitat. Va conèixer, per tant, de primera mà el context en que es va formar l'esquerra radical a la ciutat. En el seu llibre sobre l'antifranquisme a les comarques de Tarragona hi trasllada la seva visió crítica amb Plataformes Anticapitalistes. Si bé acaba matisant i mostrant el seu «respeto por su esfuerzo noble y constante por hacer un mundo sin explotadores y explotados», s'hi diu:

⁶⁴² Es refereix als COC. *Ibíd.*

Plataformas fue un grupo con una gran actividad, en el que la mayoría de sus miembros eran mujeres y, entre los hombres, predominaban los solteros sobre los casados, y con una gran juventud, lo que, sumado a su voluntarismo, hacía que tuviesen una gran movilidad laboral, en parte motivada por despidos y por continuos cambios de domicilio. [...] Todo eso hará que Plataformas organice y dirija protestas y reivindicaciones que, en muchos casos, cuajarán en huelgas, que no siempre acabarán en éxitos ya que forzaban y tensionaban el movimiento de tal forma que, aparte de negarse a buscar apoyos en las estructuras legales, tendían a confundir los medios con los objetivos finales, intentando imprimir un ritmo que solía «quemar» las luchas, puesto que, con sus métodos, era difícil acumular fuerzas y mantenerlas.⁶⁴³

Plataformes tenia una concepció de la lluita molt més reclosa a la fàbrica que CCOO, si bé esperava que les seves accions despertessin solidaritats més enllà per estendre el conflicte. Els seus mètodes de lluita consistien en l'oposició a la utilització de les vies legals i sindicals franquistes; com CCOO, s'organitzaven de forma clandestina en quan al seu funcionament intern, però mantenint l'activitat pública durant les lluites; la seva concepció radical de la democràcia obrera feia de l'assemblea la font de totes les decisions, on s'elaboraven les plataformes reivindicatives, es discutien els convenis i s'elegien representants per les negociacions, si s'esqueia; tots els representants elegits per l'assemblea obrera eren revocables en qualsevol moment; i, a diferència de CCOO, no rebutjaven la violència com a mitjà legítim de lluita.⁶⁴⁴

Nosaltres plantejàvem l'assemblea, l'assemblea dels treballadors, la plataforma reivindicativa i la coordinació d'empreses i que quan hi havia un conflicte no s'havia d'anar al despatx sinó que havíem de fer baixar el directiu a donar la cara davant de l'assemblea, no? Uns mètodes doncs més radicals, més efectius i més revolucionaris, no? I, doncs bueno, ens hi vam engrescar i vam engrescar molta gent doncs amb aquesta actitud.⁶⁴⁵

Aquella diversificació organitzativa en el moviment obrer va ser viscuda amb gran sectarisme des d'ambdues parts, doncs els uns consideraven que l'existència dels altres impedia acomplir amb els seus objectius immediats: per un costat el de la unitat obrera com a pas imprescindible per al desencadenament de grans mobilitzacions de masses contra el franquisme i, de l'altra, la pretensió d'estendre les lluites obreres i l'autoorganització dels treballadors en les pròpies fàbriques per acabar amb una tacada amb la dictadura política i

⁶⁴³ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 87.

⁶⁴⁴ Joel Sans: *Militancia, vida y revolución...*, pp. 231-232.

⁶⁴⁵ Entrevista a Teresa Fortuny Solà, MD, BAT.

l'econòmica. La pluralitat en que s'expressava el moviment obrer va permetre, amb tot, el manteniment i l'eixamplament de les lluites obreres, que a partir del 1973 iniciaven un nou i inèdit cicle expansiu, que es mantindria ascendent fins 1976. Els mètodes expeditius de la nova esquerra anticapitalista, molt més contundents i avantguardistes, foren durament criticat pel PSUC i CCOO, però, lluny d'estretir la base del moviment, aquest va eixamplar-se amb la creixent incorporació a l'antifranquisme de nous sectors fins aleshores tímidament mobilitzats. Les aliances polítiques que el PSUC propugnava amb sectors mitjos, intel·lectuals i professionals no van deixar de créixer al temps que molts d'aquests, radicalitzats pels referents polítics internacionals del moment i per un context procliu com aquell, passaven a engrossir el mosaic d'organitzacions de l'esquerra radical tarragonina.

4.4. INTERLUDI I RECONFIGURACIÓ DEL MOVIMENT PAGÈS

L'estat d'excepció de 1969 va obrir un període d'interludi en el moviment pagès. El PSUC creia que era un problema de representativitat de qui hi havia al capdavant, pel que fou el veterà Ximenis l'objecte de l'*autocrítica* del partit i fou destituït de la Coordinadora Nacional, tot i que va romandre al partit, fins que acabà marxant un any després. En les seves memòries, però, l'ex poumista ho explicava d'una altra manera, contava el seu cessament com una expulsió del PSUC motivada per raons personals sota el subterfugi de desavinences polítiques:

La victòria de les Comissions Pagesies amb el conflicte dels colons i el meu viatge a la capital francesa eren encara recents. Ventura Margó va convocar una reunió ordinària del comitè local [del PSUC de Lleida]. Jo vaig donar informes de París i tot el que havia fet, com feia normalment. A l'acabar, el *Sitges* diu que per ordre del Comitè Central de França quedo suspès d'actuació perquè no em podien seguir els passos i havia anar a fer reunions a Balaguer sense que ells ho sabessin. Em va deixar gelat. No era cert que hagués anar a Balaguer; precisament les lluites del darrer temps ens havien portat força lluny de la Noguera. No em van saber donar, però, unes explicacions més clares. Vaig veure de seguida que es tractava d'enveges personals i d'afany d'algú per controlar-ho tot. Ho havien de tenir tot lligat aquella gent. Com que allí no es dialogava, només es manava què s'havia de fer i qui ho havia de fer, el meu estil devia fer nosa a algú.

Em van suspendre d'actuació, perquè de militància no podien: jo mai no vaig tenir el carnet comunista ni mai vaig estar-hi afiliat. Jo sempre deia el mateix a tothom: «Vinc del POUM i estic amb el Pallach». No els vaig enganyar mai; ells a mi sí. Em van utilitzar. El *Sitges* no li va donar gens d'importància a allò que havia dit i encara em va oferir una cigarreta. «Res, això res —va dir— una temporadeta de descans i a tornar a treballar». Vaig pensar que sí, que

m'havien portat a vendre una vegada, però que no ho podrien tornar a fer mai més. Al sortir, vaig dir-li al Pere Rosselló, «Pere, per a mi ja s'ha acabat. Ja mos n'han fet proutes. Que s'ho façon». El Rosselló va dir que amb aquesta manera de treballar ell tampoc volia ser-hi.⁶⁴⁶

Resulta difícil concebre que el responsable d'organització del PSUC de Lleida i coordinador nacional de les CCPP de Catalunya anés dient que era fidel al POUM i a en Josep Pallach, especialment quan la facció anticomunista de l'MSC a l'exili liderada per Pallach es va negar a participar a les CCPP, no així l'MSC-interior, que sota la responsabilitat d'en Joan Reventós, hi van participar des de l'inici. Tot i això, l'explicat per Ximenis a les seves memòries ajuda a comprendre part de la dinàmica empobridora del moviment de CCPP després de l'estat d'excepció. D'una banda, la disputa que les havia potenciat, la dels colons de la Unió Laical de Beneficiats, havia quedat resolta. Si per a aquests les CCPP s'havien mostrar com un instrument útil, no fou així per al d'altres partides properes com la de Montagut, on «el 70% de los colonos ha preferido la negociación individual y las escrituras a cada uno», fent que un terç dels implicats no se les poguessin costejar i se'ls aboqués a la emigració i a la proletarització, termes que sovint eren sinònims.⁶⁴⁷ Del que no hi ha dubte és que Ximenis va reformular les motivacions últimes del seu cessament i les va voler justificar a vistes del seu pas posterior a la socialdemocràcia que encarnava el grup de Joaquim Arana, Manel Lladonosa i Joaquim Auqué, que es fondrien en el Reagrupament d'en Josep Pallach el 1974. En un informe del PSUC de 1969 s'hi apuntaven algunes de les claus explicatives del cessament d'en Ximenis, el transfons del qual remet a alguns problemes que arrossegava CCPP des de al seva formació:

El Partido designó para estas Comisiones a un camarada perfectamente conocedor del campo; por ser su profesión, ejercida en comarcas, pero en la actualidad este camarada es obrero industrial en la capital [Lleida]. El trabajo de este compañero en Comisiones Campesinas fue válido para la constitución [de éstas]. Pero han cambiado las circunstancias y las CCPP requieren unos dirigentes representativos de la huerta leridana, aunque de momento no tengan una preparación adecuada.⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ Vicenç Ximenis: *Demòcrata i socialista*, pp. 151-152.

⁶⁴⁷ "Nota informativa sobre los colonos del cabildo de Lérida", 12/6/1969, AGA, Fons de l'OSE, Secretaria General, Lleida, c. 6539, cp. 3468.

⁶⁴⁸ "Por un reforzamiento del Partido de campesinos en Lleida (capital). Documento interno exclusivo para los miembros del CL", novembre de 1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 8.

Això explicaria el cessament d'en Ximenis, però el problema no era ell, sinó prou més ampli, doncs no afectà només a la Comissió Pagesa de Lleida, sinó al conjunt de les CCPP de Catalunya. Les JARC, que s'havien mostrat com una organització fonamental per endegar el moviment, es van separar de les CCPP en alguns indrets al no considerar-les un instrument útil i començaren a fer pel seu compte, al temps que alguns antics rabassaires del Penedès propers a l'MSC-interior, molt dèbil organitzativament però que esdevenien imprescindibles per dotar de pluralitat el moviment pagès, també van deixar d'actuar en el seu si durant un temps. La premsa de CCPP no ho va reflectir pas i seguí transmetent, amb optimisme, que «[m]algrat l'estat d'excepció els pagesos gironins rebutgen fermament i públicament el pagament de la quota de la SSA [Seguretat Social Agrària], sostinguts pels pagesos d'altres contrades».⁶⁴⁹ Però era evident que el PSUC necessitava potenciar les organitzacions de base de CCPP i desvincular-les de la imatge que les unia, com si d'una sola cosa es tractés, al partit. El PSUC no feia recaure la responsabilitat d'aquella situació en Ximenis, sinó en les seves pròpies incapacitats, doncs «la poca solidez de las CCPP [...], radica en la flojedad del Partido [als entorns rurals]. Al mismo tiempo que fortalecemos a éste, hay que procurar que los asuntos del campo [...] sean solucionados por los campesinos mismos, ya que la representatividad ha de ser el principal factor de nuestra política».⁶⁵⁰

En aquella situació, el PCE va impulsar una assemblea camperola d'àmbit espanyol per tal de valorar l'estat de l'organització a la ruralia. L'enviat de les CCPP catalanes fou Celestí Regué, un dels líders destacat del conflicte dels colons de Lleida i que, si bé s'havia mantingut com a independent en la primera fase de les CCPP, a les alçades de 1970 havia entrat ja a militar al PSUC. Ell fou el nomenat per substituir Vicenç Ximenis al capdavant de CCPP el 1969. En la primera assemblea general de les Comissions Obreres Agrícoles i Camperoles (COAC) de l'Estat espanyol, celebrada de manera clandestina el maig de 1970 a Madrid, Regué es trobava amb camarades camperols d'Andalusia, l'Aragó, Toledo, Albacete, Ciudad Real, València, Logronyo i Galícia. Igual que la catalana, és molt probable que totes elles orbitessin també al voltant del partit comunista. El programa que es va traçar allí estava nítidament travessat per la qüestió jornalera, amb propostes fortes contra l'atur agrari, per una assegurança de desocupació i amb apostes fermes pel repartiment i la reforma agrària. En la línia de les tesis del capitalisme monopolista, es destacaven les posicions coincidents

⁶⁴⁹ "Resposta a l'Estat d'Excepció", *La Veu del Camp Català*, n. 9, març de 1969.

⁶⁵⁰ "Por un reforzamiento del Partido...", novembre de 1969, AHPCE, NR, Catalunya, c. 63, cp. 8.

entre jornalers i petits propietaris, per als quals s'apostava per obrir noves vies de comercialització de tipus cooperatiu i s'instava a l'impagament de la Seguretat Social Agrària, portant a col·lació els casos recents de Lleida i Girona.

L'orientació fonamental de les COAC era equivalent a la sostinguda pe CCPP i en la línia de la política comunista per al camp: impulsar organitzacions de base d'àmbit local o comarcal que congreguessin a quants més pagesos millor. Però també s'apostava per agrupacions sectorials de joves, dones i aturats amb la finalitat de, juntament amb les qüestions productives, reivindicar un salari social en forma de prestacions de desocupació, accés a la cultura, a l'educació i el dret a l'oci.⁶⁵¹ D'acord amb la praxis de CCOO, s'instava a actuar a la llum pública —per al que les vagues de Marco de Jerez representaven experiències a imitar—⁶⁵² a través de les Hermandades, cooperatives o, en cas de no ser possible, en les places públiques o al camp.⁶⁵³ La sensació general que transmet la documentació d'aquesta època és la d'un organitzacions incapaces de canalitzar el conjunt de moviments de descontent camperol que s'estaven produint des de la base i, tal vegada, la impossibilitat de mobilitzar a sectors amplis més enllà dels acòlits. En un informe del PSUC de 1970 es reconeixia incapaç d'acomplir «con su papel dirigente» al camp, per tal que les protestes mantinguessin «su carácter revolucionario», i s'hi destacava:

[...] nuestras lagunas organizativas en el campo impiden coordinar la organización de asociaciones campesinas; nuestra estructura organizativa (sectorial) dificulta la coordinación política de las organizaciones y restringe la tarea política del & [Partido]; la inexistencia de algunas normas elementales del centralismo democrático, compatibles con las medidas de seguridad en el actual periodo de clandestinidad, han venido incapacitando a amplios sectores de nuestra organización hacia las tareas políticas dentro y fuera del &, han posibilitado el desarrollo de planteamientos liquidacionistas.⁶⁵⁴

Els comunistes es van esforçar a deslligar orgànicament les CCPP del PSUC, doncs aquestes, igual que les CCOO a la indústria, havien de ser l'instrument del moviment i no «un únic sindicato de clase», i menys encara un simple apèndix sindical del partit.⁶⁵⁵ Un partit

⁶⁵¹ No és res extraordinari, doncs CCOO estava transitant el mateix camí. Cfr. Xavier Domènech: *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, p. 229.

⁶⁵² Candela Fuentes Navarro y Francisco Cobo Romero: *La tierra para quien la trabaja*, pp. 197-203.

⁶⁵³ "Acuerdo de la Primera Asamblea General de las Comisiones Obreras Agrícolas y Campesinas", maig de 1970, ANC, PSUC, n. 1552.

⁶⁵⁴ "Autonomía de organizaciones de masas y papel dirigente del Partido", 1970, ANC, PSUC, n. 407, c. 15.

⁶⁵⁵ "Informe de S. a nivel del CL", 1/9/1970, AHPCE, NR, Catalunya, j. 2098. La confusió recurrent entre la funció «sindical» de les Comissions i la seva naturalesa «instrumental» per a la classe obrera va dur a Cipriano Garcia,

que, a l'alçada de 1970, comptava ja amb presència estable i creixent a tots els racons de Catalunya. Tenia uns 1.600 militants i 25 comitès locals amb vida regular fora de la Gran Barcelona, presència comunista a 150 pobles, dels que 70 eren de caràcter eminentment pagès.⁶⁵⁶ El nivell de reclutament de nous militants era similar a la distribució poblacional de Catalunya, en la que un de cada quatre nous ingressos al PSUC es produïen a organitzacions de comarques. Amb, però, una tendència a l'alça que pel 1973 s'havia accentuat, tot fent que les organitzacions enllà la Gran Barcelona incorporessin el 43% dels nous militants comunistes.⁶⁵⁷

La qüestió de dotar de major autonomia les organitzacions de base i, molt especialment, als camarades que participaven en els moviments socials, es va debatre àmpliament al ple del comitè executiu del PSUC celebrat a primers de 1970. Josep Pardell va instar a l'executiva del partit a trobar formes d'organització menys rígides i més adequades a les necessitats dels comunistes a comarques. López Raimundo i Gabriel Arrom van agafar el guant llençat per Pardell i plantejaren també la necessitat de dotar de major autonomia les organitzacions locals i els comitès de zona del partit, al temps per Josep Serradell va proposar estructurar les formes de direcció orgànica del partit a nivell de base.⁶⁵⁸ L'inici de la «territorialització» del PSUC va tenir la seva plasmació més concreta en la formació de Comissions de Pobles. Aquestes, compartimentaven Catalunya en regions, les quals es trobaven sota la responsabilitat d'un militant de la zona i coordinades entre elles per Pardell. Aquell nou model de partit havia de permetre-li un funcionament més autònom i, allà on es cregués convenient, dissoldre els fronts sectorials que mancaven de sentit en petites poblacions. Tot plegat havia de permetre recuperar el vigor de les CCPP del bienni 1968-1969 en el camí de fer-les més àmplies.

En l'editorial de juny de 1970 *La Veu del Camp Català* feia una crida a la unitat del moviment pagès. «No pot haver [...] contradicció entre els interessos que defensen els pagesos i els dels jornalers, parcers, masovers, etz.», s'hi deia. Igualment, s'hi posava un

responsable del moviment obrer del PSUC, a puntualitzar que CCOO era un instrument de lluita i no una mera finalitat organitzativa. Cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, pp. 90-92.

⁶⁵⁶ Intervenció de «Serós» (Josep Pardell) al Ple del Comitè Executiu del PSUC (notes manuscrites), 3/1/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 51, cp. 1.

⁶⁵⁷ Josep Román (Josep Serradell): "Algunos problemas del trabajo de organización. Modificaciones a los Estatutos", III Congrés del PSUC, gener de 1973, AHPCE, NR, Catalunya, c. 62, cp. 6/3.

⁶⁵⁸ Intervencions de «Serós» (Josep Pardell), «GLR» (Gregorio López Raimundo), «Aribau» (Gabriel Arrom) i «Román» (Josep Serradell) al Ple del Comitè Executiu del PSUC (notes manuscrites), 3/1/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 51, cp. 1.

element sobre la taula que ha de ser llegit com un intent per mostrar-se com una organització eficient, amb prestigi entre els pagesos i amb aliats més enllà de Catalunya: «Per això, doncs, han nascut a casa nostra, com a altres indrets d'Espanya, les Comissions de Pagesos i Jornalers, les quals juntament amb llurs germanes les Comissions Obreres han d'ésser la força motriu més avançada del poble, que transformi la fisonomia social i econòmica del camp». ⁶⁵⁹ En definitiva, l'editorial, igual que el que s'ha portat a col·lació en el capítol anterior per al cas de la Comissió Obrera de Tarragona, clamava a la unitat perquè aquesta no existia. En efecte, les protestes pageses des de 1968 havien obert un camí que seria transitat durant els anys següents per altres pagesos al marge de CCPP. Si la dinàmica del moviment pagès català d'aquelles alçades era eminentment local i molt centrada en demandes de tipus *econòmic*, per què havien d'organitzar-se els pagesos en CCPP? De fet, això, la coordinació i comptar amb aliats més enllà de la pagesia i de Catalunya, era el poc que podia brindar-los CCPP. ⁶⁶⁰

Que no era suficient per als pocs pagesos mobilitzats a Catalunya ho demostra l'etapa de policentrisme que es va obrir els primers anys de la dècada de 1970. No seria fins que les propostes organitzatives nascudes al calor de les lluites pageses de 1971-1974 necessitessin finançar una coordinació d'àmbit nacional català que s'iniciaria el camí cap a una organització més àmplia que CCPP i s'inauguraria una nova fase del moviment pagès català.

Una de les lluites que més entitat va prendre aleshores va ser la lluita contra l'entrega obligatòria del 10% de la producció vinícola, que el govern havia decretat el 1971. La protesta es va iniciar a la població de Villamalea, que aviat s'estendria a la Rioja. ⁶⁶¹ A Catalunya el primer episodi es va donar a l'Alt Empordà, una comarca que fins aleshores s'havia mantingut al marge de l'organització pagesa, les cooperatives vitivinícoles de la qual es van negar a realitzar l'entrega. La rèplica més important d'aquelles protestes es va donar precisament a Tarragona, on els comunistes, coordinats i amb forta presència als organismes oficials dels pagesos, van canalitzar el conflicte a través de la UTECO. La campanya de boicot que es va estendre fins 1975, el pic de la qual es va produir el 1973, any en que es calculava que fins al 80% de les cooperatives de la província es van negar a lliurar l'entregar obligatòria. ⁶⁶²

⁶⁵⁹ "L'unitat dels homes de la terra", *La Veu del Camp Català*, n. 22, juny de 1970.

⁶⁶⁰ "La 1ª Assemblea General de les Comissions Camperoles", *La Veu del Camp Català*, n. 22, juny de 1970.

⁶⁶¹ Óscar Marín: *A tientas con la democracia*, pp. 81-95.

⁶⁶² "No al pagament del 10% de la collita de vi a l'Estat", s.d. [setembre de 1973], ANC, PSUC, n. 887, c. 52; "No a l'entrega del 10% de la collita del vi", *La Veu del Camp Català*, suplement de *Lluita*, n. 8, setembre de 1973.

D'altra banda, els jornalers del delta de l'Ebre, organitzats com a CCPP i sota l'impuls del PSUC, van aconseguir trencar els sostres salarials anuals fixats pel govern i, entre 1968 i 1973, el jornal en la temporada de plantada de l'arròs va augmentar un 180%, mentre la inflació general ho va fer un 34% de mitjana.⁶⁶³ Aquelles lluites jornaleres a la Catalunya sud i el paper central que hi tingué CCPP contribuïren a crear la imatge d'unes Comissions formades primordialment per obrers agrícoles i avesades en la defensa exclusiva dels seus interessos i contra els de la pagesia en general. Amb tot, els impagaments a la Seguretat Social Agrària van seguir de manera paral·lela, també a Amposta, organitzat per CCPP i que el 1973 aconseguiria augmentar la renda mínima a 100.000 pessetes a partir de la qual establir el seu pagament obligatori.⁶⁶⁴ Igualment, a la població lleidatana d'Albatàrrec, militants de la JARC i del PSUC van organitzar conjuntament el boicot a la Seguretat Social Agrària des de la cooperativa local, que va aconseguir un amplíssim seguiment, que, tot i així, va ser durament reprimit: fins a vint-i-nou foren els pagesos als que se'ls van embargar tots els seus béns.⁶⁶⁵

Tot aquell ambient de conflictivitat inèdita va cristal·litzar a alguns municipis en la confecció de candidatures d'oposició per a les eleccions sindicals a l'Hermandad el 1971, la que només s'hi van renovar la meitat dels càrrecs de 1966. Moltes de les candidatures democràtiques ni tant sols tenien contacte amb els grups d'oposició, sinó que, simplement, bevien d'experiències ocorregudes en altres poblacions i decidien d'intentar fer fora els verticalistes de les presidències de les Hermandades. I no era tant extraordinari que fos així. De fet, el que l'antifranquisme català havia aconseguit durant aquell temps era la rearticulació d'una societat civil que no es reconeixia en el règim i que trobava, en els pocs canals oficials que existien, canals per expressar el seu malestar. Que Carles Andreu Abelló, un propietari acomodat de Montblanc i personalitat destacada de l'antifranquisme *blanc* local es prestés a encapçalar una candidatura per a la Hermandad local amb el suport dels

⁶⁶³ "Triomf dels jornalers del Baix Ebre", *La Veu del Camp Català*, n. 12, juny/juliol de 1969; "Amposta: ¡No al topall del 6,5%!", *La Veu del Camp Català*, n. 19, març de 1970; "Amposta: reivindicacions dels jornalers", *La Veu del Camp Català*, n. 29, abril de 1971; "Baix Ebre: jornals de 700 i 800 ptes.!", *La Veu del Camp Català*, n. 41, s.d. [març-abril] de 1973.

⁶⁶⁴ "Informació del representant de Comissions Pageses", n. 71, s.d. [novembre-desembre] de 1971; "Libro de Actas", 15/3/1973, AHPT, COSA, c. 58. Cfr. Cristian Ferrer González: *Lluitadors quotidians*, pp. 74 i ss.

⁶⁶⁵ "Nota informativa remitada por el presidente de la COSA de Lleida", 29/11/1972, AHPCE, NR, Catalunya, c. 52, cp. 3; "A las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganadeors de Lérida", s.d. [maig de 1972], ANC, PSUC, n- 1620, c. 131; V. Alonso, et. al.: *Crisis agrarias y luchas campesinas*, pp. 157-160. Vegi's també la carta oberta, atribuïda a Felip Domènech, d'Artesa de Lleida, enviada en solidaritat amb els pagesos d'Albatàrrec: "Las cuotas de la Seguridad Social Agraria", *La Vanguardia Española*, 10/5/1972.

comunistes no era més que una expressió microscòpic de un procés molt més ampli que cristal·litzaria el novembre d'aquell any en l'Assemblea de Catalunya.⁶⁶⁶

Com a representant d'una part d'aquella societat civil antifranquista, pel «el grau de participació de la pagesia en la lluita contra la dictadura», les CCPP estigueren presents en la fundació de la primera plataforma unitària de l'Estat espanyol.⁶⁶⁷ A banda d'aquest fet, en ell mateix rellevant, resulta d'interès ressaltar el paper que tingué l'Assemblea de Catalunya més enllà de les seves adhesions formals. Un paper que s'accentuaria amb el pas del temps. L'Assemblea de Catalunya va esdevenir un marc que emparava i legitimava actuacions que encara no tenien una expressió orgànica determinada, però que es reconeixien com a part d'aquell món alternatiu al franquisme. En aquell context no va ser casual la proliferació de noves agrupacions d'antifranquistes en els àmbits locals que s'adcrivien genèricament a l'Assemblea de Catalunya i que trencaven, per dir-ho així, el monopoli de l'acció que el PSUC havia estat exercint a comarques.

Tot i que els comunistes seguien sent la base real del moviment, a mesura que avançaven els anys setanta, ja no eren els únics. El més destacat d'aquest procés es donà en alguns municipis lleidatans. Allà pagesos vinculats al socialdemòcrata Bloc Popular de les Terres de Lleida, del que havia estat impulsor, entre altres, Vicenç Ximenis després d'abandonar el PSUC el 1971 van impulsar els anomenats Comitès Populars de Pagesos.⁶⁶⁸ L'anticomunisme manifest d'aquests grups, però, els va allunyar de l'Assemblea de Catalunya i, després de mostrar-se possibilistes amb el reformisme franquista, acabarien confluint amb el gruix de l'oposició entre 1974 i 1976. En l'altre extrem de l'arc ideològic, la denominada Unió Popular Camperola va realitzar diverses accions als entorns rurals de la província de Tarragona entre 1972 i 1973, quan fou pràcticament desarticulada.⁶⁶⁹ Vinculada al PCE (marxista-leninista), aquesta organització tenia el seu epicentre a Reus i en diverses ocasions va realitzar llançaments d'octavetes a la Selva del Camp, on diversos convilatans foren detinguts acusats de pertànyer a l'organització, així com a la zona del delta de l'Ebre, on cridaven a lluitar per «una República Popular y Federativa donde serán solucionados nuestros problemas mediante una verdadera Reforma Agraria». S'instava als pagesos a

⁶⁶⁶ Entrevista a Matías Vives March, 10/2/2017. No per casualitat, la veu cantant en la primera sessió de l'Assemblea de Catalunya la duria el germà de Carles, l'exdiputat republicà Josep Andreu Abelló.

⁶⁶⁷ "Informació del representant de Comissions Pageses", n. 71, s.d. [novembre-desembre] de 1971.

⁶⁶⁸ Vicenç Ximenis: *Demòcrata i socialista*, pp. 151-156; Glòria Rubiol: *Josep Pallach...*, pp. 87 i 97.

⁶⁶⁹ Roger Mateos: *Caso Cipriano Martos. Vida y muerte de un militante antifranquista*, Barcelona, Anagrama, 2018, pp. 276-277.

rebel·lar-se contra el sanejament del delta: «¡Hagamos frente a todos los problemas con nuestra unión y nuestra lucha organizada, y si pa acojonarnos nos mandan a los civiles, que vengan, los recibiremos como merecen todos los asesinos del pueblo: a palos!».⁶⁷⁰

Certament, aquests grups no participaven a l'Assemblea de Catalunya, però resulta difícil concebre'ls al marge del context en que aquesta es va desenvolupar. Per la seva banda, l'MSC, que havia participat des de l'inici a CCPP, a primers de la dècada de 1970 donava mostres evidents de desorientació ideològica degut a la proliferació de nous grups esquerrans. N'hi ha prou en assenyalar l'adopció de la falç i el martell com a simbologia pròpia de l'organització entre 1972 i 1976. El periodista Josep Bayerri, que el 1972 entraria a l'MSC des de la seva participació a l'Assemblea de Catalunya, explicava en els seus dietaris inèdits una anècdota representativa d'aquest fet.

L'MSC de Reventós parlava d'un socialisme marxista i autogestionari que preconitzava la socialització dels mitjans de producció, distribució i canvi; la planificació democràtica; i el reconeixement del dret d'autodeterminació per a Catalunya, considerant que Espanya devia ser una federació de repúbliques lliures. Va convencem. En acomiadar-nos em va lliurar uns quaderns, material clandestí per suposat, on es resumia tot el programa. A l'extrem superior de la tapa hi havia l'anagrama de la falç i el martell. El mateix Reventós va pensar que allò suposava una identificació comunista i em digué: «Si creus que a la gent de la teva terra els pot escandalitzar, pegues un cop de tisora i ho treus».⁶⁷¹

Respecte al camp, l'actuació de l'MSC fluctuaria entre donar suport a CCPP en alguns indrets on era orgànicament molt dèbil —la majoria— i impulsar altres fórmules d'acció pròpies en llocs on la seva presència li ho permetia. Bàsicament al Penedès, on tenien un fort lligam amb antigues rabassaires com Josep Vidal, altrament conegut com Pep Jai.⁶⁷² En qualsevol cas, amb suport o no a CCPP, organitzant fronts camperols al marge de la resta de partits o junt amb aquests, la pràctica concreta d'aquests grups gairebé no diferia de la que venia impulsant CCPP des de 1968. Amb aquell context arreu de la geografia catalana d'auge de mobilitzacions pageses impulsades des de baix, amb el paraigua compartit de l'Assemblea de Catalunya o, si es prefereix, la d'un horitzó d'expectativa comú, aviat es va

⁶⁷⁰ "A todos los campesinos del Delta del Ebro", 18/1/1973, ANC, PSUC, n. 1620, c. 131.

⁶⁷¹ Josep Bayerri Raga: *Dietaris de mitja vida, 1944-1982*, mecanoscrit inèdit, 2009, p. 93.

⁶⁷² Daniel Sancho: "El moviment de resistència antifranquista a Vilafranca del penedés i a l'Alt Penedès", a Ramon Arnabat i Josep Santesmases (eds.): *1960-1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana*, Barcelona, Cossetània, 2012, p. 233; Ernesto Benito: *Pep Jai, Fidel al socialisme i a la terra*, Barcelona, Fundació Rafael Campalans, 2006, pp. 21-27.

posar a sobre la taula la necessitat de caminar cap a la unitat d'acció i de confluència organitzativa. S'imposava traçar alternatives concretes al franquisme en el marc polític unitari.

4.5. L'ALTERNATIVA DE L'ANTIFRANQUISME: L'ASSEMBLEA DE CATALUNYA A TARRAGONA

A principis de 1970 els espais d'oposició al franquisme de més enllà de les organitzacions pròpies de la classe obrera eren una realitat. No s'expressaven encara en forma de partits formalment constituïts, però aquests anirien apareixent en els anys següents. La forta divisió en el moviment obrer durant la dècada dels setanta, si bé afectà algunes associacions de caire cívic i recreatiu, no tindria efecte sobre l'ampliació de les aliances socials i polítiques de l'antifranquisme en el seu conjunt. Les seves bases socials s'eixamplaven a mesura que emergien nou espais d'oposició que polititzaven la quotidianitat i, amb aquests, l'antifranquisme n'augmentava el seu camp d'acció; un antifranquisme que havia transitat durant els últims anys des d'una militància política cap a una nova forma d'oposició al règim, el pol central de la qual es trobava en els moviments socials. Aquell era l'espai on interactuaven, de vegades col·laborant-hi i d'altres de forma conflictiva, les tres grans cultures polítiques de l'antifranquisme català: la catòlica, que en la seva diversificació havia donat pas a una nova esquerra anticapitalista en vies de construcció; la nacionalista, que havia transitat des de mètodes d'*oposició* a través del folklore cap a una participació en els moviments cívics cada cop més compromesos; i la comunista, que era la que vertebrava la realitat del nou antifranquisme en el seu conjunt.⁶⁷³

L'ampliació del radi ideològic antifranquista a Tarragona es produiria en espais on s'hi metabolitzaven aliances polítiques, que generalment estaven vinculades al món de la cultura i de l'oci. Eren aliances que inicialment creixeren cap a la dreta del PSUC, cap al socialisme i el nacionalisme progressista; però no més enllà. El socialisme prendria una tímida forma orgànica a la ciutat cap a 1972 amb la formació de l'MSC de la mà de Ramon Marrugat, mentre que la nacionalista trigaria un temps més. En aquest àmbit, el del món de la cultura, la ciutat comptava amb dues Comissions Cíviques que intentaven canalitzar-la; l'una estava al centre, formada per cinc membres, i l'altra a Torreforta, amb gairebé una desena. La

⁶⁷³ Xavier Domènech: "Entre el chotis reformista y la sardana idílica. La política de alianzas del PSU de Cataluña en tiempos de cambios políticos", *Papeles de la FIM*, n. 24, 2006, p. 205.

tendència era caminar cap a la unificació d'un sol espai d'intel·lectuals, tècnics i professionals a nivell de ciutat.⁶⁷⁴ La capacitat d'atracció de les Comissions Cíviques anava més enllà de les seves adhesions formals, doncs la Cívica de la ciutat va arribar a plantejar reunions amb la presència d'una dotzena de tarragonins, en la que «[h]a reinado un gran entusiasmo. Se ha discutido la situación del país y han elaborado un documento cuya edición dicen que tienen asegurada. En la reunión han participado abogados, intelectuales, 2 profesores de la (2) [Universidad Laboral] y 2 curas».⁶⁷⁵

De forma paral·lela a la conformació d'un espai unitari de les forces de la cultura de la ciutat, se seguia avançant en ampliar les aliances, no només socials, sinó també polítiques. L'Antoni Gutiérrez Díaz n'era el responsable per part del PSUC. L'1 de febrer de 1970, a Tarragona, el «Guti» es va reunir amb aquest fi amb el tortosí Agustí Forner, el veterà Pere Barber i l'advocat Rafael Nadal: «El objetivo principal de la reunión ha sido el preparar reuniones amplias de personalidades de sus respectivas localidades con el objetivo de que se presente y se discuta la alternativa democrática de la Comisión Coordinadora de F[uerzas] P[olíticas] de Cat[alunya]».⁶⁷⁶

Des d'un punt de vista polític, els comunistes havien estat propugnant àmplies aliances per arribar a una entesa mínima per quan es produís la vaga nacional que havia d'ensorrar la dictadura. Des de 1966 el PSUC havia aconseguit asseure's amb altres forces polítiques catalanes en la Taula Rodona, però la implicació pràctica d'aquell organisme era inexistent. Els primers passos cap a una coordinació efectiva dels esforços de les forces antifranquistes no es va produir fins que els comunistes van fer un acte de força en motius de la diada de l'11 de setembre de 1967, amb una concorreguda i conflictiva manifestació. Allò posava sobre la taula que qualsevol alternativa política al franquisme havia de passar pels comunistes, els únics amb capacitat de mobilització social. D'aquella experiència s'iniciarien els contactes per superar la Taula Rodona i caminar cap a la constitució d'una Comissió Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya (CCFPC).

La comesa d'aquell organisme havia de ser l'elaboració d'una alternativa política al franquisme. L'acord va unir cinc partits polítics, la presència social dels quals no podia competir amb la del PSUC, però que representaven ideològicament tot l'espectre polític de

⁶⁷⁴ Josep Serradell: "Carta de Miró", 24/1/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 1.

⁶⁷⁵ Josep Serradell: "Carta de Miró", 6/2/1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 1.

⁶⁷⁶ *Ibíd.*

les democràcies europees. Els contactes més significatius tingueren lloc durant el mes de febrer de 1968. Després dels dubtes inicials d'ERC, que no estigué en les reunions preparatòries, la Comissió Coordinadora va quedar integrada pels democratacristians d'Unió Democràtica de Catalunya (UDC), els nacionalistes del FNC, els socialistes de l'MSC i els comunistes del PSUC. Si bé aquests últims propugnaven que no hi hagués més exclusió del naixent organisme que la voluntària, els reunits acabaren acordant que només hi podrien formar part aquells partits d'àmbit nacional català —proposat per UDC i FNC— o aquells d'àmbit espanyol —a proposta de l'MSC— actuants a Catalunya, sempre que acceptessin el dret a l'autodeterminació nacional del poble català i la restitució de l'Estatut de 1932.⁶⁷⁷ Es va establir que tots els acords havien de ser aprovats per unanimitat, que es reunirien cada dues setmanes, que el coordinador seria rotatiu i vigent durant no més d'un mes, que aquest tindria les competències de convocar les reunions i d'establir l'ordre del dia i de dirigir el debat, així com que cada organització seria representada en l'organisme amb quatre delegats.⁶⁷⁸

La reunió constitutiva va tenir lloc el 25 de febrer a la casa pairal que el socialista Joan Reventós tenia al barri marítim de Sant Salvador, al Vendrell. A la taula s'asseien Reventós, el seu cunyat Robert Rivera, l'obrer Josep Pujol i un militant més de l'MSC; pel PSUC, l'advocat reusenc Josep Solé Barberà, l'Antoni Gutiérrez Díaz, Josep Pagès⁶⁷⁹ i Maria Rosa Borràs, l'única dona entre els presents; Joan Cornudella, Jordi Casas-Salat, Joan Colomines i Joan Armet, pel FNC; i Marià Vila-Abadal, Llorenç Gascon, Borja Aragai i Joan Maria Vallvé, per UDC. En total setze persones que estaven apunt de segellar un pacte polític que oferia una alternativa concreta a la dictadura i que proposava, com a mètode per acabar amb ella, la mobilització de masses.⁶⁸⁰

Tot i el compromís del montblanquí Josep Andreu Abelló en que ERC seria a la reunió, la pulsó anticomunista de part del partit avortaria aquella pretensió. La profunda divisió d'ERC, entre aquells disposats a asseure's amb els comunistes i els que s'hi negaven, endarreriria la seva incorporació, que no es produiria fins el 23 de març. El sector d'Andreu

⁶⁷⁷ Manifest complet a "Necessitat d'un òrgan de coordinació de les Forces Polítiques de Catalunya", 25/2/1968, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 1.

⁶⁷⁸ "Cuestiones acordadas en la reunión de Pdos. celebrada el 25-2-68", febrer de 1968, AHPCE, NR, Catalunya, c. 58, cp. 1.

⁶⁷⁹ Mayayó hi ubica en el seu lloc a Joan Ramon Capella, però Pala diu que Pagès hi era i que fou designat secretari en aquella reunió. Vegeu la nota següent.

⁶⁸⁰ Andreu Mayayo: *La veu del PSUC*, p. 202; Giaime Pala: *El PSUC*, p. 56.

Abelló s'hi sumaria, mentre que l'encapçalat per Heribert Barrera s'integraria en el Secretariat d'Orientació per a la Democràcia Social Catalana que abanderava Josep Pallach, després del trencament de l'MSC.⁶⁸¹

El fet era important, doncs significava trencar definitivament el setge anticomunista que impregnava bona part de l'oposició catalana i, amb ell, l'obertura d'un diàleg unitari sobre el futur del país. A la CCFPC el PSUC va aprendre què implicava la negociació política, a l'ensem, transigir en les qüestions supèrflues per fiançar les fonamentals, les estratègiques. El projecte comunista per a Catalunya implicava la transformació d'Espanya i àdhuc més enllà, doncs no hi hauria democràcia a Catalunya si no s'acabava amb la dictadura a tot l'Estat. Era per tant, necessària, la coordinació de tota l'oposició espanyola per presentar una alternativa global i única al franquisme. Aquella pretensió contrastava, però, amb les condicions existents a Espanya el 1968, on una taula unitària com la catalana ni estava ni se l'esperava. Les forces polítiques que integraven la Comissió Coordinadora, a més, mostraven una pulsio aïllacionista de la qüestió catalana, com quelcom resoluble en ell mateix a Catalunya i des de Catalunya. La direcció nacional del PSUC refusava acceptar un acord en aquelles condicions, però com més pressionaven els comunistes en aquesta direcció més s'enrocaven la resta de forces concurrents.

Josep Solé Barberà va argumentar-hi al respecte que l'acceptació d'un pacte de tal naturalesa no implicava, per als comunistes, l'abandonament dels seus objectius polítics. Si bé la política dels comunistes n'era només una i indivisible, també ho era que el PSUC no hi jugava sol a aquella partida i que les transigències s'havien de fer de totes bandes. Tota unitat tenia parts, argumentava Solé, i Catalunya, amb una dinàmica sociopolítica particular, n'era una d'aquestes parts. Al seu entendre els comunistes havien d'acceptar que la seva política unitària era més aviat un camí a recórrer, però que aquesta havia de partir de les condicions existents en cada indret i construir-se d'enfora cap endins i no com quelcom preestablert, lògic i vàlid per a tots els seus interlocutors. En altres paraules, que al PSUC li corresponia segellar el pacte polític amb els seus interlocutors a la CCFPC i donar la batalla en el seu si per

⁶⁸¹ El Secretariat l'integrarien els sectors de l'MSC-exterior, el grup entorn Heribert Barrera d'ERC, romanents de l'antiga Acció Catalana i alguns membres provinents de la CNT. La seva actitud possibilista amb el reformisme franquista seria durament criticat per la resta de l'oposició, el contacte entre els quals no començaria a fructificar fins després de mort el dictador. Sobre aquest grup, Cfr. Glòria Rubiol: *Josep Pallach i el Reagrupament*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1995, pp. 34-35.

fer prevaldre la seva concepció sobre la necessària unitat amb l'antifranquisme d'arreu d'Espanya.⁶⁸²

Les primeres passes de la CCFPC van ser dificultoses, tal com ha explicat Giaime Pala molt millor del que jo podria.⁶⁸³ La condició del vot unànim a les resolucions no contribuïa a un funcionament àgil de l'organisme, però en fiançava les posicions preses. En paral·lel a la seva conformació els comunistes anunciaven la seva enèsima fórmula per sintetitzar la política d'aliances que sostenien: el Pacte per la Llibertat. Aquest no feia més que donar ordre teòric a la unitat antifranquista i al programa mínim democràtic que els comunistes venien propugnat des que anunciessin la seva política de reconciliació nacional, el 1956.⁶⁸⁴ El pacte es volia interclassista i transitori, i no preveia l'ajornament de la lluita de classes, sinó la seva agudització. Convé diferenciar-lo de la proposta estratègica d'aliança de les forces del treball i la cultura, l'objectiu de la qual era la transformació a llarg termini de les estructures socioeconòmiques en un sentit socialista, mentre que el Pacte per la Llibertat era el compromís mínim per a l'establiment de la democràcia.

La novetat més destacable era la crida emfàtica cap als anomenats «evolucionistes».⁶⁸⁵ En realitat, però, el pacte no feia més que certificar una política d'aliances que ja s'havia produït a Catalunya i que, en tot cas, se cercava la manera d'ampliar. Com escrigué Joaquim Sempere, el pacte era no un mitjà «para desencadenar un gran movimiento de masas, sino para garantizar el mayor desenlace posible a un movimiento que ya está en marcha».⁶⁸⁶ Això és, que el moviment de masses tingués clars els seus objectius per tal d'assegurar-hi una traducció eminentment política a llur acció i que la seva potència no resultés estèril.

El pacte segellat a la CCFPC estigué en la base del que es confirmaria el novembre de 1971 en la reunió fundacional de l'Assemblea de Catalunya, però la distància que separava un fet de l'altre no es resolgué en reunions clandestines, sinó al carrer. En concret, l'Assemblea derivava de la consciència de debilitat de l'organisme unitari fundat el 1968. La constatació

⁶⁸² Giaime Pala: *El PSUC*, p. 70.

⁶⁸³ *Ibíd.*, pp. 37-95.

⁶⁸⁴ Emanuele Treglia: *Fuera de las catacumbas*, p. 267.

⁶⁸⁵ Molinero i Ysàs indiquen que el terme *evolucionista* en aquell context ha d'entendre's com aquelles persones que estarien en disposició o que haurien abandonat el règim, com també les que estarien en la frontera de la dissidència, i no com els sectors interns del règim que pretendrien liberalitzar-lo. Cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, p. 359.

⁶⁸⁶ Joaquim Sempere: "El Pacto para la Libertad y sus implicaciones", treball d'Ernest per a la consideració del Comitè Executiu, setembre de 1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

que la CCFPC no tenia capacitat de convocatòria va quedar clara durant la «setmana per les llibertats nacionals» que l'organisme va impulsar entre l'11 i el 18 de setembre de 1970. El fet mostrava que al darrere de l'organisme no hi havia més que un únic partit amb capacitat de mobilització, el PSUC, i quatre partits que el parasitaven. El que s'imposava era que l'alternativa política acordada en el marc de la CCFPC fos assumida i impulsada pel moviment real de la societat catalana; una societat que s'expressava en tota la seva pluralitat en moviments socials, associacions culturals i recreatives, penyes, grups teatrals o excursionistes, col·legis professionals, joves, obrers, estudiants, intel·lectuals i, en general, tota aquella massa multiforme que s'havia mobilitzat intensament els mesos de novembre i desembre en les protestes contra el judici de Burgos i a la que se li havia d'oferir una via d'articulació més enllà dels partits.

Mobilitzacions com les dels mesos d'agost, setembre, novembre i desembre de 1970, en que havia emergit una autèntica contrasocietat a Tarragona, marcaven el camí a recórrer i les potencialitats d'una fórmula que les articulés sota el pacte polític de la CCFPC. En efecte, en paral·lel a la formulació de l'aliança política entre partits clandestins, el PSUC va seguir treballant en paral·lel amb tants actors socials com pogués per tal d'ampliar l'entesa des de baix.

La CCFPC no deixava de ser un organisme clandestí i mancat d'arrelament entre la població, més enllà del que pogués *oferir-li* el PSUC, especialment a través de CCOO i de la seva presència a universitats, instituts, col·legis professionals i entre la intel·lectualitat. Era necessari, doncs, un model d'articulació de l'antifranquisme que partís del pacte polític traçat a la CCFPC però que trobés formes de relació orgànica amb el conjunt del país. En aquest camí s'havia començat a treballar des de setembre de 1970 a instàncies de l'Antoni Gutiérrez Díaz, que va comprendre aquella necessitat.⁶⁸⁷

Els passos es donaren molt aviat. Poc després de la tancada d'intel·lectuals als monestir de Montserrat, del 12 al 14 de desembre de 1970, una quarantena de reunits a Tarragona «en assemblea democràtica» van acordar uns punts mínims per tal d'avançar cap a la unitat dels antifranquistes. L'acord no el segellaven partits de la ciutat, sinó representants dels moviments socials. Junt amb CCOO hi havia membres de la CCT i del naixent Moviment Democràtic de Dones (MDD) de Tarragona. No escapa a ningú que entre

⁶⁸⁷ Giaime Pala: *El PSUC*, pp. 97-125.

ells hi havia una majoria comunista, encara que s'hagués decidit no estampar la sigla del PSUC en el comunicat. Es van acordar set punts bàsics que anaven des de l'amnistia fins l'obertura d'un nou curs democràtic, passant per la restitució de les llibertats bàsiques, la fi de la repressió patronal contra els dirigents obrers, l'increment de salaris d'acord al nivell de vida i garantir la universalitat de l'ensenyament.⁶⁸⁸

Al llarg de 1971 es van aprofundir els contactes que cristal·litzarien el 7 de novembre en la primera reunió, la fundacional, de l'Assemblea de Catalunya. De la comissió preparatòria hi formaven part els partits de la CCFPC, CCOO, representats d'ambients cristians, intel·lectuals, estudiants, Comissions de Solidaritat, Comunitats Cristianes i els independentistes del Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN), que s'hi va afegir poc després. Altres organitzacions hi romanien amatents però amb certa distància, tal com la Federació Catalana del PSOE o Bandera Roja «que, plenament d'acord en la celebració de l'Assemblea, expressà reserves sobre l'oportunitat del contingut programàtic». Mostra de la voluntat de caminar cap a una articulació horitzontal de l'Assemblea de Catalunya era la presència de territoris, entre els que Tarragona hi figurava com a membre de la comissió preparatòria.⁶⁸⁹

La reunió fundacional de l'Assemblea de Catalunya tingué lloc a l'església de Sant Agustí del Raval, a Barcelona. S'hi congregaren tres-centes persones, emparades per un eficient sistema de seguretat que va impedir que la policia s'assabentés dels seus preparatius, així com de la reunió.⁶⁹⁰ Entre els tres-cents congregats, cinc eren representants dels diversos espais d'oposició de la ciutat de Tarragona: Rafael Nadal, pel col·legi d'advocats; Pedro Quintero per la CCT; Francisco Martínez, pel PSUC; José Arjona, per les Comissions de Barri; i Juan Aragón, per CCOO.⁶⁹¹ Junt a ells, hi assistiren els advocats antifranquistes Carles Martí i Messeguer, de Reus, i el tortosí Joan Josep Murall.⁶⁹² El text fundacional de l'Assemblea de Catalunya va ser difós per la CCT,⁶⁹³ que deia:

Nosaltres, catalans de diferents tendències pertanyents i no pertanyents a organitzacions polítiques, a diversos sectors de la població, obrers, camperols, estudiants,

⁶⁸⁸ Punts acordats per l'assemblea democràtica de Tarragona, s.d., [18/1/1971], ANC, PSUC, n. 1193, c. 72.

⁶⁸⁹ "Pel camí de l'Assemblea de Catalunya", juliol de 1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 64, cp. 4.

⁶⁹⁰ Antoni Batista i Josep Playà: *La gran conspiració. Crònica de l'Assemblea de Catalunya*, Barcelona, Empúries, 1991, pp. 101-104.

⁶⁹¹ Montserrat Duch i Tomàs Carod: *Història de Tarragona*, p. 252.

⁶⁹² Rafael Nadal i Company: *Més de mig segle...*, p. 38.

⁶⁹³ Pedro A. Heras: *La oposició...*, p. 102.

intel·lectuals, professionals i ciutadans en general, de Barcelona i de comarques, reunits Assemblea, [...] formulem la present declaració:

L'actual crisi del règim de la qual el procés de Burgos fou una manifestació sobresortint, la progressiva presa de consciència i la mobilització de les classes populars, i la necessitat d'oposar-nos fermament a la maniobra continuista d'instaurar Juan Carlos com a successor, a títol de rei, del dictador exigeixen l'adopció unitària d'una alternativa democràtica basada en els punts mínims acceptables per les forces i sectors representats a l'Assemblea, alguns dels quals tenen objectius divergents a llarg termini però que coincideixen en l'objectiu immediat de l'enderrocament del franquisme.⁶⁹⁴

Els cinc punts bàsics de l'Assemblea de Catalunya eren 1) l'amnistia general dels presos i exiliats polítics; 2) l'exercici de les llibertats democràtiques fonamentals: reunió, expressió, associació, manifestació, vaga, «que garanteixin l'accés efectiu del poble al poder econòmic i públic»; 3) el restabliment de les institucions d'autogovern catalanes contemplats en l'Estatut de 1932, «com a expressió concreta d'aquestes llibertats a Catalunya i com a via per arribar al ple exercici del dret d'autodeterminació»; i un darrer punt 4) que proposava la necessària coordinació de tots els pobles peninsulars en la lluita per la democràcia.⁶⁹⁵ Sota aquests preceptes hi havia una base sòlida des d'on treballar a Tarragona. Era, però, imprescindible que aquest pacte anés més enllà del comunicat del mes de gener, on únicament hi figuraven organitzacions socials que, si bé tenien participació d'altres sectors ideològics, es trobaven totes excessivament en l'òrbita política del PSUC.⁶⁹⁶

Per on començar? Doncs pel moviment real, el que ja existia i que no tenia una sola expressió definida, sinó diverses. Generalment eren formes laxes basades en la sociabilitat popular; una sociabilitat que el curs dels esdeveniments havia convertit en antifranquista. Es trobava nítidament representada a la Llibreria de la Rambla, el Cafè Poetes o el Cafè de la Geganta, que durant aquells anys s'havien convertit en espais de sociabilitat antifranquista, on s'hi socialitzaven els preceptes opositors i on s'hi coïen campanyes d'ordre cívic i ciutadà, al temps que la seva oferta d'oci, cultural i recreativa anticipava el món del demà.

Aquest últim, el Cafè de la Geganta, era una iniciativa d'alguns fills de la burgesia tarragonina que simpatitzaven o militaven en alguna de les forces antifranquistes. El cafè obria les portes l'estiu de 1972 i entre els seus fundadors s'hi comptava amb gent com Francesc Barceló, Miquel Dobles, Glòria Malé o Antoni Pujol. En les memòries de l'advocat

⁶⁹⁴ "Comunicat de l'Assemblea de Catalunya", primera reunió, 11/11/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 64, cp. 4.

⁶⁹⁵ *Ibid.*

⁶⁹⁶ Punts acordats per l'assemblea democràtica de Tarragona, s.d., [18/1/1971], ANC, PSUC, n. 1193, c. 72.

comunista Rafael Nadal s'hi palesa perfectament el significat històric d'aquell cafè ubicat al carrer de Sant Magí. Segons Nadal, el Cafè de la Geganta era presidit per:

[...] un comú denominador antifranquista que ajudava a mantenir l'equilibri. S'hi feia molta política, cosa que li conferia un aire de contínua conspiració. Quasi tots els concurrents —llevat de qui signa i pocs més— s'abillaven a l'estil *progre*, d'acord amb el moment i decorat, barbes, cabellera, jerséis i bufandes inclosos. La presència dissimulada d'algun social accentuava i prestigiava encara més l'ambient. En dues paraules: un acreditat paradís per als afeccionats a les emocions. [...] Si no, que ho diguin els Leandre Saún, els Heras, en Pepe Estrada, l'Enric de Gràcia, els companys de Bonavista, en Josep Anton Baixeras, el pintor Moret, l'arquitecte Milà, el Ramon [Marrugat] de la Llibreria, i tants altres que farien inacabable la llista, entre suqueros, socialistes, cristians de base o simplement demòcrates progressistes. L'Assemblea de Catalunya va trobar al Cafè de la Geganta el seu principal suport. Allí es cloïen pactes, s'hi elaboraven manifestos, s'hi recollien firmes per a tota mena de peticions o protestes, feina en què col·laboraven activament un grup d'assistents socials. Es projectava i es desprojectava. Pel Cafè de la Geganta van desfilar persones importants de la política, les arts i les lletres. La Maria Aurèlia Capmany i en Vidal Alcover n'eren assidus, fins i tot s'hi van celebrar carnavals i caps d'any.⁶⁹⁷

El juny de 1971 sortia a la llum la *Declaració del Moviment Democràtic pro-Assemblea de Catalunya a Tarragona*, en el que s'animava el poble tarragoní a sumar-se al programa d'alternativa democràtica que significava l'Assemblea de Catalunya i s'instava a participar activament en la segona assemblea de la permanent, que se celebraria el 12 de febrer de 1972.⁶⁹⁸ Els contactes iniciats per aquest Moviment Democràtic pro-Assemblea a la ciutat cristallitzarien amb la formació de l'Assemblea de Catalunya a Tarragona (ACT) el juliol de 1972. El seu secretariat permanent estava integrat per tres comunistes, un socialista i un representant del moviment veïnal: Enrique de Gracia, pel PSUC; el paleta Manuel Martín Bravo, per CCOO; el professor de química Pedro Quintero per la CCT; el llibreter Ramon Marrugat per l'MSC; i el sacerdot jesuïta Francesc Xammar per les Comissions de Barri.⁶⁹⁹ Les seves reunions eren força més nombroses que els membres de la permanent, pel que solien realitzar-se en locals amplis, en alguns dels espais de llibertat que tenaçment s'havien aconseguit general, des d'esglésies a comerços com els mencionats, i molt especialment a la Llibreria de la Rambla.

⁶⁹⁷ Rafael Nadal i Company: *Més de mig segle...*, p. 266.

⁶⁹⁸ Pedro A. Heras: *La oposició...*, pp. 82-83; Antoni Batista i Josep Playà: *La gran conspiració*, p. 116.

⁶⁹⁹ Ramon Marrugat: *La Llibreria...*, p. 164.

L'antifranquisme comprenia perfectament la importància de propiciar espais de llibertat, com més millor. Doncs, com més pública i oberta fos la seva actuació menys s'exposaven a quedar aïllats en cas de sofrir repressió. De manera paral·lela a la conformació de l'ACT, el jovent comunista es va plantejar propiciar l'existència de més bases a partir de les què el moviment que representava l'Assemblea pogués arrelar, desenvolupar-se i connectar amb més sectors socials i polítics. Els joves del PSUC van iniciar contactes amb organitzacions juvenils d'altres formacions polítiques per constituir una plataforma juvenil unitària a imatge de l'Assemblea de Catalunya. La idea consistia a aconseguir «una coordinació amb altres grups d'incidència juvenil que no necessàriament fossin polítics».⁷⁰⁰ Però el problema era com es concretava una plataforma de coordinació de grups no polítics de la societat civil i d'organitzacions antifranquistes sense cap base programàtica mínima. Si bé l'objectiu final era connectar-ho amb els punts aprovats per la CCFPC i ratificats per l'Assemblea de Catalunya, creien convenient no establir-los a priori, amb l'objecte d'iniciar contactes amb les joventuts de tots aquells grups polítics que, estant a la seva esquerra, havien refusat integrar-se a l'Assemblea de Catalunya. Les cartes, doncs, havien d'estar sobre la taula.

La proposta va sorgir d'unes primeres trobades bilaterals celebrades al final del 1971 entre la JCC i la Joventut Obrera del FNC. A inicis del 1972 s'hi va sumar també la Jove Guàrdia Roja (JGR), les joventuts del PCE(i), que representaven el primer pas d'un canvi d'actitud respecte l'Assemblea de Catalunya.⁷⁰¹ Bandera Roja, però, no va ocultar el desinterès pel tema i el PSAN va participar com a observador en unes primeres i poc fructíferes trobades en l'àmbit nacional català.⁷⁰²

Per comprendre millor com el jovent tarragoní va aconseguir atreure als consensos de l'Assemblea de Catalunya a grups de la seva esquerra, cal desplaçar-se per un moment a Terrassa, on s'hi va marcar el camí a seguir. La primavera del 1972, poc després de la primera reunió bilateral JCC-FNC, els terrassencs van impulsar un festival de clubs juvenils en què van participar joves de diferents organitzacions i d'altres sense filiació militant. Segons els organitzadors, aquella havia estat una «buena experiencia que nos demuestra cómo la

⁷⁰⁰ "Plataforma de joventut", s.d. [posterior a desembre de 1971, probablemente gener-febrer de 1972], ANC, PSUC, n. 1301 (I), c. 86.

⁷⁰¹ José Luis Martín Ramos (ed.): *Pan, trabajo y libertad*, pp. 107 i ss.

⁷⁰² "Plataforma de joventut", s.d. [posterior a desembre de 1971, probablemente gener-febrer de 1972], ANC, PSUC, n. 1301 (I), c. 86.

mayoría de las veces, dejando a un lado las discrepancias finales de política partidista que ahora no tienen consecuencia directa, se pueden buscar otros más inmediatos en los que todos estemos de acuerdo; que al mismo tiempo es un trabajo que acelera la unidad, indudablemente también acelera la lucha de toda la juventud contra la dictadura y por las libertades democráticas».⁷⁰³ Arran d'aquella vivència, la coordinadora de clubs juvenils que s'havia format amb anterioritat al festival va adquirir un «prestigio cara a otros centros que ya han pedido su participación en la misma. Así vamos forjando poco a poco un amplio frente de lucha democrática en Terrassa dispuesto a responder a cualquier consigna dirigida contra el sistema totalitario franquista. No hay que olvidar que nuestra política es ante todo de alianza con todas las fuerzas que se oponen al régimen de Franco».⁷⁰⁴ D'aquella experiència, n'aprendria l'antifranquisme tarragoní, molt especialment la seva part més jove.

Les bases per realitzar una operació d'aquell tipus existien. L'antifranquisme havia viscut un desenvolupament notori en els últims anys. La conflictivitat social havia augmentat de manera sostinguda i s'estenia a nos sectors, molt intensament als instituts i a la universitat, amb vagues tant de l'alumnat com del professorat. Igualment, la penetració reeixida en l'entramat associatiu legal permetia traslladar l'experiència de Terrassa a Tarragona i crear un organisme de coordinació de tots els clubs i centres juvenils de la ciutat.⁷⁰⁵ La coordinació dels clubs juvenils impulsada per la JCC emparava, sota l'organització d'activitats legals, espais d'actuació que permetien l'expansió antifranquista. La coordinadora local de Tarragona va permetre als seus participants disposar d'una estructura legal per a organitzar trobades, excursions o, fins i tot, festes; obtenir finançament públic de l'ajuntament i fer ús dels locals de la falangista Organización Juvenil Española (OJE), al temps que permetia minimitzar els riscos repressius.⁷⁰⁶ Sobre la coordinadora es tornarà més endavant.

Per part de l'ACT, la seva activitat no diferia en excés a la plantejada per la CCT: propostes de caire cultural, campanyes en defensa de la llengua, solidaritat amb els obrers en vaga o amb els represaliats. La diferència fonamental —perquè era fonamental— residia en que a aquelles alçades l'espai antifranquista s'havia ampliat tant ideològicament com

⁷⁰³ "Informe político de la Juventud Comunista sobre el 1º Festival de Clubs Juveniles", Comitè de Barris de la JCC de Terrassa, 23/5/1972, AHPCE, OOJJ, JCC, c. 157.

⁷⁰⁴ *Ibíd.*

⁷⁰⁵ Part de l'experiència està explicada a l'informe del Comitè Central de la JCC presentat per Llorenç Grau: "I Conferència Nacional", agost de 1973, ANC, PSUC, n. 1271 (III), c. 75.

⁷⁰⁶ Cristian Ferrer González: "Bastint l'antifranquisme de masses...", p. 176.

social. Apart de les reivindicacions democràtiques generals, un dels nexes d'unió de tot aquell moviment que encarnava l'Assemblea era la defensa dels drets nacionals de Catalunya. Si bé el PSUC ja havia propiciat mobilitzacions per l'11 de setembre des de Tarragona els anys anteriors,⁷⁰⁷ arran la constitució de l'ACT aquestes van prendre més protagonisme i van passar a plantejar-se a la ciutat.

A la mobilització de l'11 de setembre de 1972 es reclamava l'autonomia catalana, tot intentant fondre aquelles reivindicacions amb les demandes del moviment obrer i lligant-les a la lluita general contra el franquisme.⁷⁰⁸ Des de les pàgines de *Lluita*, el nou òrgan d'expressió del comitè local del PSUC que es publicava des del juny, es feia pedagogia entre una classe treballadora nouvinguda que podia sentir certa distància amb les reivindicacions nacionals de Catalunya. Se'n ressaltava el contingut revolucionari del fet nacional en un Estat que negava les llibertats dels pobles que el conformaven. En aquest aspecte, s'argumentava, el franquisme havia potenciat la coincidència tàctica entre la burgesia i el proletariat, com ho havia fet entre els republicans i els monàrquics, els creients i els ateus o entre els liberals i els socialistes. La lluita per l'autodeterminació de Catalunya era pedra angular en la conformació d'un règim de llibertats democràtiques, que per als comunistes era una fase prèvia a la revolució socialista. El dret a l'autodeterminació catalana es concretava en la restitució de l'Estatut d'autonomia de 1932 i l'elaboració d'un de nou en el marc d'un sistema democràtic, d'acord amb els principis fundacionals de l'Assemblea de Catalunya.

El PSUC aspira a que el nuevo Estado democrático así surgido [de la caiguda del franquisme] sea una Federación que garantice la colaboración entre todos los pueblos de España y que respete el derecho de Cataluña al autogobierno e incluso la separación, aunque los comunistas creamos que el viejo peligro separatista ha sido superado ya por los cambios económicos y sociales habidos.⁷⁰⁹

L'endemà, dia 12 de setembre, l'Assemblea de Catalunya celebrava el seu primer aniversari. Per a commemorar l'acte es van convocar concentracions a Ripoll, a les que uns

⁷⁰⁷ La primera crida a mobilitzar-se per la diada nacional de Catalunya semblen ser de 1968, quan del 4 a l'11 de setembre es va celebrar la setmana contra la repressió, que havien de culminar amb una manifestació el dia 11 a la cruïlla dels carrers Girona, d'Alí Bei i Ronda de Sant Pere de Barcelona que havia d'acabar a l'estàtua de Rafael de Casanova. Cfr. Octaveta del comitè local de Tarragona del PSUC, s.d. [setembre de 1968], ANC, PSUC, n. 940, c. 54.

⁷⁰⁸ "A todo el pueblo de Tarragona", Comitè Local de Tarragona del PSUC, 10/9/1972, ANC, PSUC, n. 940, c. 54. En bolígraf hi ha escrit que se'n feren 2.000 còpies de l'octaveta.

⁷⁰⁹ "L'11 de setembre y la alternativa democrática", *Lluita*, n. 3, 1/9/1972.

pocs representants de l'ACT hi acudiren.⁷¹⁰ La relació orgànica de l'ACT amb el moviment antifranquista real de la ciutat propiciava que aquesta, d'una manera o altra, estés present a totes les mobilitzacions plantejades: ja fos donant suport econòmic a les vagues obreres o bé participant en les manifestacions al carrer en jornades com les del primer de maig. La del 1973 va cobrar dimensions desconegudes fins aleshores. Gairebé mig miler de manifestants, segons algunes fonts, s'haurien manifestat per la Rambla Nova en el dia internacional del treball. La Policia Armada va carregar amb força contra els manifestants: «ataca a l'alçada del cafè Moto-Club i es produeix un enfrontament molt dur». En aquella jornada serien detingudes tretze persones, «entre ells un professor universitari i un obrer de la construcció que, mostrant les manilles, crida en veu alta: *Aquesta és l'Estanya de Franco!*».⁷¹¹ Ràpidament, aquella societat civil antifranquista tornava a emergir en forma de solidaritat. Els fets van ser coneguts d'immediat i ràpidament es va convocar una manifestació davant la comissaria de la Policia Armada, en la que hi prengueren la veu cantant dones del MDD de Bonavista i Torreforta.

La repressió ja no es metabolitzava de la mateixa manera que poc temps enrere. Un abisme semblava separar la disjuntiva de 1970, però només havien passat tres anys. Què havia succeït? En termes generals, l'escomesa repressiva es va tornar contraproductent per al règim, doncs a cada nou acte de repressió li seguien mobilitzacions anti-repressives; la qual cosa no significa que la repressió disminuís, més aviat el contrari, com s'observa en la gràfica. Però en aquells moments s'esdevé un fet rellevant que ho canviaria tot. Si fins aleshores les detencions eren majoritàriament contra persones conegudes per la policia i amb una militància concreta, aquell 1973 prengué cos una nova fornada d'antifranquistes, que participarien en les iniciatives de l'oposició, però que no sempre es trobaven enquadrats en organitzacions. Eren gent totalment desconeguda per a la policia, als qui no podia atribuir cap pertinença a grups de l'oposició.

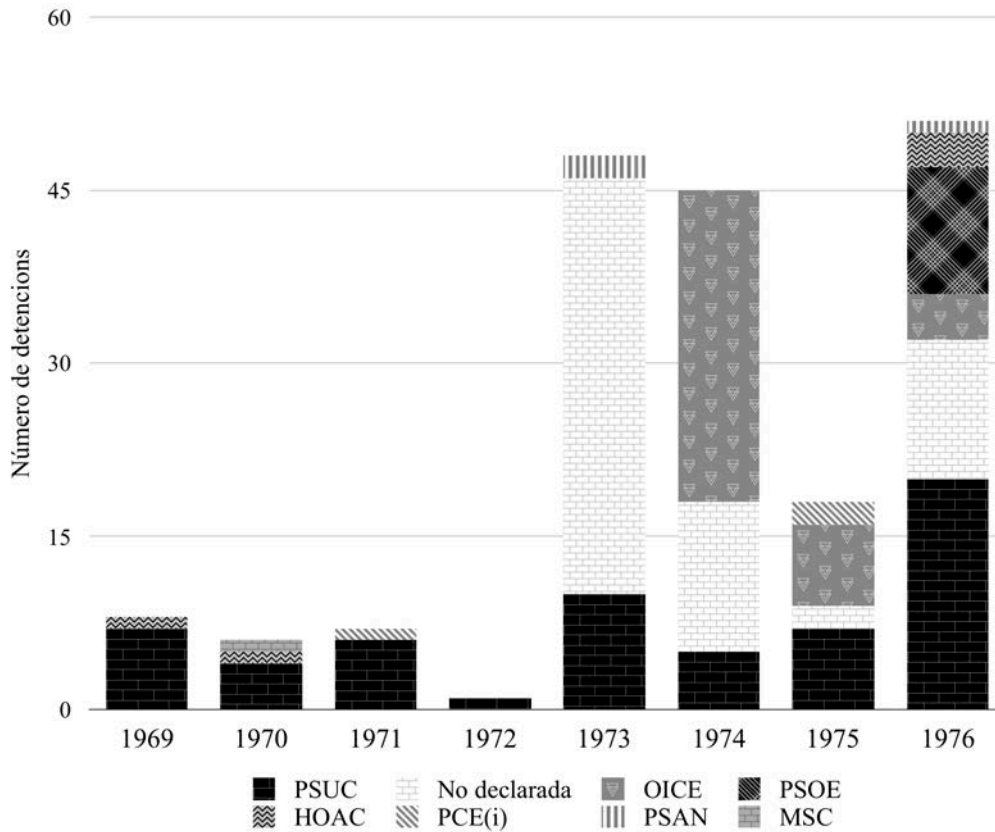
Els moviments socials havien iniciat un tipus d'acció pública i oberta que va transformar també la repressió del règim, que va passar a ser també pública i oberta, doncs ja mai més requeia sobre militants clandestins i anònims, sinó sobre lluites que tothom coneixia i de les que molts se beneficiaven. El fet que els reprimits no fossin anònims sinó gent coneguda i respectada va propiciar que la lluita contra la repressió seguís sent el punt

⁷¹⁰ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 105.

⁷¹¹ "Altres informacions del 1er. de maig", *Treball*, n. 367, 22/5/1973.

d'unitat mínima. Però, com s'ha vist, els protagonistes ja no eren els partits sinó un nou teixit social, plural, i capaç d'establir un contínuum entre lluita política, social i cultural.

Gràfica 6. Número de detencions a Tarragona i militància atribuïda, 1969-1976

Font: Elaboració pròpia a partir de dades base de Pedro A. Heras: *La oposició...*, pp. 258-272 i informes de l'AHPCE.

El 28 d'octubre de 1973 el secretariat de l'ACT va convocar una reunió d'urgència. Arribaven males notícies des de Barcelona. Un operatiu policial havia detingut més d'un centenar de membres de l'Assemblea de Catalunya a l'església de Santa Maria Mitjancera. S'estava celebrant la desena sessió de la comissió permanent sota el pretext de commemorar el dècim aniversari de l'encíclica «Pacem in Terris» del papa Joan XXIII. A dos quarts d'onze del matí un enorme contingent de la Policia Armada va irrompre a l'església, contravenint el concordat aprovat amb el Vaticà, que establia la inviolabilitat dels centres de culte cristians. L'informe elaborat per la Jefatura Superior de Policia de Barcelona, relata amb tot detall l'operatiu policial:

Con ocasión de la ASAMBLEA AMPLIADA DE LA COMISIÓN PERMANENTE DE LAS FUERZAS POLÍTICAS DE CATALUÑA [sic.], que se estaba celebrando el día 28 de los corrientes en los locales anexos a la Parroquia de «María Medianera de Todas las Gracias», sitios en la calle de Entenza, núm. 196-198 [de Barcelona], funcionarios de la Sexta Brigada Regional de Investigación Social de esta Jefatura, al mando del Comisario Jefe de la citada Dependencia, acompañados por Fuerzas de la Policía Armada, mandadas por un Comandante, penetraron en la Sala en donde se celebraba la ASAMBLEA, deteniendo «in fraganti» a las 113 personas que allí se hallaban.

Todos los presentes eran los máximos Representantes de los diversos Partidos y Organizaciones en la Oposición, integrados en la ASAMBLEA GENERAL DE CATALUÑA – PSU de C, Bandera Roja, PSOE, CCOO, Comunidades Cristianas de Base, etc.⁷¹²

El secretariat de l'Assemblea Tarragona, reunir d'urgència aquell diumenge 28, el formaven Francesc Xammar, Pedro Quintero i Ramon Marrugat. També s'hi feren presents Pedro Heras, Josep Antoni Baixeras i Gabriel Xammar. L'essencial era esbrinar qui eren els detinguts, no només de la ciutat, sinó dels voltants i mirar d'ajudar a les organitzacions d'aquells indrets en el que poguessin. El socialista Marrugat, membre del secretariat de l'ACT, ho relata en els termes següents:

Era un diumenge i prop de la una del migdia, arribava la primera notícia de l'agafada, cosa que, donades les circumstàncies de clandestinitat, mostrava que el servei d'informació intern havia funcionat amb molta celeritat. La notícia arribava confusa perquè parlava de quatre detinguts de Tarragona, però el secretariat, com tenia per costum, hi havia enviat dos dels seus cinc membres, que aquell dia eren Enrique de Gracia, del PSUC, i Manuel Martín Bravo, de Comissions Obreres. Com que el tema principal de la reunió consistia a organitzar la comunicació a les famílies i preparar la solidaritat que calgués, es va haver d'investigar qui podien ésser els altres dos, que varen resultar ésser Josep-Lluís Carod-Rovira i qui aleshores era la seva promesa, Teresa Comes, els quals, militants del PSAN, hi havia acudit pel seu compte acompanyant el professor Jordi Carbonell.⁷¹³

En general tots els detinguts argumentaven que havien anat a l'església després de rebre una circular en que s'hi anunciava que es discutiria l'encíclica «Pacem in Terris», excepte Manuel Martín Bravo, que clarament va aconseguir treure de polleguera la policia, guanyant-se una multa de 25.000 pessetes «[p]or su cinismo»:

⁷¹² "Actuación de la policía en la iglesias María Medianera de las Gracias", Jefatura Superior de la Policía de Barcelona, 31/10/1973, Centre d'Estudis Històrics Internacionals – Pavelló de la República (CEHI-PR), Fons Antoni Batista (AB), c. 2, cp. 5(16).

⁷¹³ Ramon Marrugat: *La Llibreria...*, p. 165.

Manifiesta cosas tan curiosas como que vino el domingo a comprarse un coche de segunda mano a Barcelona, pensando que las casas de compra-venta permanecen, algunas de ellas, abiertas en domingo.

Que un individuo desconocido le invitó a acudir a un homenaje a Pau Cassals [sic]. Que le llevó a la iglesia y que entraron en una sala donde estaban reunidas cien personas y que trataron algo referente a una reunión o asamblea.

Que instantes después oyó decir que venía la Policía, corriendo cada uno en sentidos distintos. Que no conocía a nadie. Que no volvió a ver al individuo que le llevó a la reunión. Que no pertenece a ningún partido. Que no tiene representación de nadie.

Sin antecedentes.⁷¹⁴

Pitjor parat en va sortir Enrique de Gracia. La policia no tenia cap tipus d'informació sobre la seva activitat política al PSUC. Com la resta, de Gracia va declarar que «no sabia que se trataba de una reunión ilegal y cuenta todo como los demás de circular, encíclica, etc. etc».⁷¹⁵ Se li aplicaren 50.000 pessetes de multa per participar «en una reunión clandestina, cuyo principal objeto era atentar contra la unidad de España» i se li donaven set dies per pagar la sanció.⁷¹⁶ De Gracia va romandre a la presó fins a mitjans de novembre i no gaire després també sortí Martín Bravo. De nou, aquelles detencions van fer emergir el potent moviment de solidaritat existent a Tarragona. Josep Pardell informava poc després al comitè central del PSUC:

Amb relació a les 113 detencions i que com és sabut hi figuren dos camarades del nostre Partit en aquella localitat, un d'ells ja posat en llibertat, crec pot considerar-se de molt positiu en la forma que els nostres camarades s'han mogut, de satisfactori el ressò que han trobat en el si de la Població, per tal de fer conèixer aquesta nova arbitrariedad i injustícia del règim franquista, a l'ensem que lograr la solidaritat material i fer efectives les corresponents fiances amb el fi que fossin posats en llibertat.

Amb dos dies recolliren les CENT MIL pessetes, xifra reclamada i que depositaren en mans dels advocats i que feren efectives.⁷¹⁷

Per motius de seguretat el comitè local del PSUC es va reconstituir i l'estudiant Matías Vives va entrar a formar-ne part.⁷¹⁸ La precaució va fer que l'ACT baixés el perfil de les seves actuacions i la CCT va recobrar protagonisme. Més enllà de les octavetes i pintades de

⁷¹⁴ Fitxa policial n. 9 sobre Manuel Martín Bravo Araguete, CEHI-PR, AB, c. 2, cp. 5(29).

⁷¹⁵ Fitxa policial n. 47 sobre Enrique de Gracia Bermejo, CEHI-PR, AB, c. 2, cp. 5(29).

⁷¹⁶ Multa a Enrique de Gracia, 17/11/1973, CEHI-PR, AB, c. 2, cp. 5(1).

⁷¹⁷ Josep Roure (Josep Pardell): "Informe de Tarragona", 26/11/1973, AHPCE, NR, Catalunya, j. 2526.

⁷¹⁸ Entrevista a Matías Vives March, 6/3/2017.

denúncia que es feren presents en diversos indrets de la ciutat, membres de la CCT van organitzar diverses reunions amb membres de l'església tarragonina. L'objectiu era recavar ajuda econòmica i que es pronunciessin en contra de la repressió dels 113. Apart dels sacerdots que oficiaven a les barriades, van demanar audiència amb les jerarquies de l'arquebisbat, que els hi fou concedida. Josep Pont i Gol, que el 1970 havia substituït Arriba i Castro com a arquebisbe de Tarragona, tenia un tarannà diametralment oposat al del seu predecessor. En la reunió, monsenyor Pont i Gol es va comprometre a fer tot el que estès al seu abast en favor dels 113 i els seus familiars. Igualment, van acordar que establiria contacte amb l'arquebisbe de Barcelona, Narcís Jubany. A més, «manifestà que faria públic un document, que les Esglésies de la seva Diòcesi estaven a la disposició de l'A[ssemblea de] C[atalunya] per tal que hi celebressin reunions, que donaria indicacions a Sacerdots amb el fi que autoritzessin recollides de cèntims en solidaritat [amb] als 113 i llurs familiars».⁷¹⁹

La caiguda dels 113 va suposar un cop d'importància per a l'Assemblea de Catalunya i, com és lògic, també per a les seves organitzacions territorials com l'ACT. Per evitar caure en la paràlisi i aprofitant els encoratges que el jovent tenia a la ciutat, la JCC es va reconstituir el 1974 i Miguel Giribets va passar a ser-ne el responsable polític.⁷²⁰ Atès que el jovent s'havia mostrat molt actiu, amb capacitat de plantejar continus desafiaments al règim pel control del carrer, aquesta JCC renovada va impulsar la seva pròpia plataforma unitària, l'Aliança Democràtica Juvenil.⁷²¹ La proposta pretenia:

[...] impulsar un frente, un movimiento amplio de agrupaciones, entidades, organizaciones (tanto legales como ilegales) que a pesar de sus diferencias entre sí puedan ponerse de acuerdo para la realización de actos multitudinarios de acentuado carácter democrático y progresista, y en la dirección de acabar con la dictadura franquista. Forjando en la práctica lo que entendemos como ADJ [Alianza Democrática Juvenil].⁷²²

Era una formulació molt similar a la que Joaquim Sempere havia fet anys enrere sobre el Pacte per la Llibertat: no es tractava d'endegar el moviment, atès que ja existia, sinó de

⁷¹⁹ Josep Roure (Josep Pardell): "Informe de Tarragona", 26/11/1973, AHPCE, NR, Catalunya, j. 2526.

⁷²⁰ Entrevista a Miguel Giribets Martínez, 21/2/2017.

⁷²¹ No s'ha de confondre amb l'Associació Democràtica de la Joventut impulsada pel PCE(i) com a proposta del front únic antifeixista per al jovent. Cfr. José Luis Martín Ramos (ed.): *Pan, trabajo y libertad*, p. 145.

⁷²² "Guión de discusión sobre la actividad unitaria de la JC de Catalunya", agost de 1974, ANC, PSUC, n. 1300 (II), c. 85.

dotar-lo d'una dimensió política i de masses.⁷²³ Amb tot, la proliferació de noves organitzacions d'extrema esquerra durant els primers anys de la dècada dels setanta a Tarragona va provocar que l'Aliança Democràtica Juvenil es trobés en competència, en el pla polític, amb altres sigles *unitàries*. En efecte, la JCC i la JGR van enfrontar-se en el camp unitari a través de llurs plataformes polítiques: l'Aliança Democràtica Juvenil i el que els joves maoistes anomenaven Joventuts Democràtiques:

En la provincia de Tarragona, estudiantes de Enseñanza Media, de Formación Profesional, Universidad y Universidad Laboral y jóvenes trabajadores y de comarcas, se han reunido poniéndose de acuerdo para crear las Juventudes Democráticas de Tarragona, con el objetivo de luchar contra la selectividad, contra la enseñanza exclusivamente técnica de las Escuelas Profesionales y Universidades Laborales, cuyos títulos carecen de validez ante los empresarios, y contra los bajos salarios de los aprendices; por la amnistía, las libertades democráticas y unas elecciones libres.⁷²⁴

Les Joventuts Democràtiques eren la concreció del front únic del jovent antifranquista que preconitzava la JGR des de la seva formació, l'octubre del 1973.⁷²⁵ El PCE(i) entenia que calia desbordar l'Assemblea de Catalunya mitjançant la formació o, en el cas que ja existissin —com a Tarragona—, la revitalització d'assemblees d'àmbit local.⁷²⁶ Molt probablement les experiències com les de Lleida, en les quals la JGR havia impulsat un organisme de coordinació de grups polítics amb la denominació Joventut Democràtica, en què participaven juntament amb la JCC, grups catòlics i carlins sota els punts de l'Assemblea de Catalunya, van conduir el PCE(i) a formular i difondre la proposta de Joventuts Democràtiques els mesos següents.⁷²⁷

La competència d'aquestes dues sigles en el camp unitari va ser més de saló que de carrer. Es va gastar molta tinta a redós de la unitat juvenil tarragonina, si s'ha de jutjar per la documentació conservada. A diferència del cas lleidatà, la JCC de Tarragona havia estat

⁷²³ Cfr. Joaquim Sempere: "El Pacto para la Libertad y sus implicaciones", treball d'Ernest per a la consideració del Comitè Executiu, setembre de 1970, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 2.

⁷²⁴ *Mundo Obrero Rojo*, n. 30, 15/12/1974.

⁷²⁵ "Bases provisionales de la Joven Guardia Roja", octubre de 1973, Asociación por la Memoria Histórica del Partido del Trabajo y de la Joven Guardia Roja (AMH-PTE-JGR), Fons JGR d'Espanya, Organismos Centrales.

⁷²⁶ Joaquim Badia: "Sobre la situación en Cataluña", III Ple del Comitè Central del PCE(i), a *Hacia el socialismo*, n. 4, juny de 1974 [abril de 1974], p. 32-33, AMH-PTE-JGR, Fons PCE(i), Organismos Centrales.

⁷²⁷ "I Conferencia", informe del Comitè Central de la JCC presentat per Llorenç Grau, agost de 1973, p. 34-36, ANC, PSUC, n. 1271 (III), c. 75; Entrevista a Carme Quinquillà Codina, militant de la JGR a Lleida, recollida a Gregori Gallego: *Els anònims de la transició. Història oral del moviment obrer a Lleida i a Balaguer (1960-1970)*, Lleida, Pagès, 1996, p. 197.

marginada en la construcció inicial de les Joventuts Democràtiques i, quan va intentar formular per la seva banda l'Aliança Democràtica Juvenil, va topiar amb la negativa aïrada de la JGR.⁷²⁸ Tot i els esforços dels joves comunistes a explicar el projecte d'Aliança Democràtica Juvenil, no van rebre cap resposta positiva.⁷²⁹ En un moment determinat es va proposar la fusió de les Joventuts Democràtiques i de l'Aliança Democràtica Juvenil «en torno a un programa democrático y antifascista» concretat en els quatre punts de l'Assemblea de Catalunya i en dotze de la Junta Democràtica d'Espanya⁷³⁰ i que, en el terreny local, l'organisme que se'n derivés pogués ingressar a l'Assemblea de Tarragona. L'objectiu era unir forces contra la dictadura i treballar per la vaga general política i la vaga nacional per posar fi al franquisme, i no encetar discussions teòriques alienes al jovent.⁷³¹ La JCC devia voler introduir la seva concepció sociopolítica en el nou organisme, amb independència de les pretensions avantguardistes de la JGR.

La proposta de fusió d'ambdós organismes, però, no va ser ben rebuda per les Joventuts Democràtiques. En una carta hilarant, les Joventuts Democràtiques al·legaven: «no pedimos a las ADJ de T [l'Aliança Democràtica Juvenil de Tarragona] que se fusionen con nosotros, ya que somos más realistas y vemos que lo que no está formado no se puede unir con JJDD [Joventuts Democràtiques]». Concloïen en un clar to jocós: «creemos que os habréis dado cuenta de vuestro error y veréis claramente que si actualmente se quiere trabajar por la unidad de los jóvenes, hay que hacerlo en JJDD [Joventuts Democràtiques] y no creando otros mov. democráticos juveniles, que sólo harían que romper la unidad y crear un confucionismo entre la juventud». Finalment, es convidava la JCC a una reunió de les

⁷²⁸ Un jove militant de les Joventuts Socialistes rememorava la bona relació que ell mantenia amb la JGR i el sectarisme aïrat que aquests dispensaven, en canvi, contra els militants de la JCC. Entrevista a Josep Sánchez Cervelló, 20/6/2016.

⁷²⁹ "Acerca de cómo entendemos los comunistas la unidad antifascista y por las libertades democráticas", carta de la JCC de Tarragona dirigida a les Joventuts d'Acció Rural i Catòlica de Tarragona, s.d. [novembre de 1974], ANC, PSUC, n. 1300 (II), c. 85.

⁷³⁰ La Junta Democràtica d'Espanya era un organisme impulsat pel PCE el juny de 1974 que intentava forçar, en el pla de la política unitària, la constitució d'una plataforma com l'Assemblea de Catalunya. És un organisme que no compta amb estudis, però el seu arrelament social diferia notablement de la plataforma catalana. Comptava amb l'adhesió d'organitzacions polítiques, socials i de personalitats a títol individual. La seva capacitat de mobilització provenia fonamentalment de CCOO. Tot i que posteriorment s'aniria ampliant, inicialment hi formaven part el Partit Socialista Popular del professor Enrique Tierno Galván i amb base fonamentalment a Madrid, també amb el Partit Carlista i personatges molt significatius com Rafael Calvo Serer, Antonio García-Trevijano o José Vidal Beneyto, que Santiago Carrillo volia veure com a personalitats representatives d'un espai democratacristià espanyol. Cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *De la hegemonía a la autodestrucción. El Partido Comunista de España (1956-1982)*, Barcelona, Crítica, 2017, pp. 120 i ss.

⁷³¹ "Carta del Comité Local de Tarragona de la Joventut Comunista de Catalunya a las Juventudes Democráticas de Tarragona", 10/11/1974, ANC, PSUC, n. 1300 (II), c. 85.

Joventuts Democràtiques i a exposar les seves idees i a sotmetre-les a votació.⁷³² Clarament es va tractar d'un episodi localitzat en el temps i amb una escassa incidència en l'àmbit preferent de l'antifranquisme: els moviments socials. Atès que la discussió no conduïa enlloc, la resolució no es va donar per les lleres que havien endegat ambdues organitzacions, sinó en dos nivells diferents. D'una banda, es va aconseguir resoldre-la en el terreny polític, amb les negociacions de les direccions de la JCC i la JGR, i, de l'altra i més important, la discussió va quedar enterrada per la dinàmica social que el moviment juvenil havia adquirit.

En l'àmbit polític, l'assumpte va quedar liquidat al final del 1974, quan es va celebrar una reunió a proposta de la JGR entre dos militants de les joventuts del PCE(i) i tres membres de l'executiva de la JCC. Un jove lleidatà de la JGR —probablement Andreu Rivadulla— va exposar en la reunió els objectius estratègics que l'organització maoista havia establert: impulsar la vaga general, en la qual el jovent tenia un paper fonamental; potenciar el moviment obrer, i forjar, juntament amb la JCC, un front antifranquista ampli per aconseguir aquells objectius. Després d'un canvi estratègic, el PCE(i) havia decidit renunciar a la defensa política del front popular com a alternativa al franquisme i, a nivell immediat, les seves demandes coincidien amb les del PSUC i l'Assemblea de Catalunya: llibertats polítiques, amnistia i eleccions lliures.⁷³³ S'acordà que ambdues organitzacions juvenils impulsarien «organismos de base de la Asamblea en barrios, pueblos y comarcas», per dotar-la de més arrelament popular. La JCC va acceptar totes les formulacions de la JGR excepte la que feia referència a l'articulació de la unitat, ja que els maoistes consideraven que calia buscar-la «en la base de amplias organizaciones democráticas que configuren desde su constitución unos puntos mínimos de confluencia política y un firme deseo de lucha hasta el fin, unidos estrechamente a las organizaciones democráticas de todo el pueblo [...que] deberán tomar en sus manos [...] las reivindicaciones sociales de la juventud como parte inseparable de la lucha por la democracia».⁷³⁴

Era una concepció avantguardista que els comunistes sempre van pugnar per evitar en els espais unitaris, ja que no es tractava que les organitzacions assumissin les demandes del moviment, sinó que aquestes es fonguessin en el moviment; constituir un centre de coordinació dels moviments, no pas de direcció. Podem trobar discussions similars en el

⁷³² "Carta de la Comisión Permanente de las Juventudes Democráticas al Comité Local de Tarragona de la Juventud Comunista de Catalunya", novembre de 1974, ANC, PSUC, n. 1300 (II), c. 85.

⁷³³ "Contactos Joven-Guardia (PCi) – Joventut Comunista de Catalunya", 28/10/1974, AHPCE, OOJJ, JCC, c. 154.

⁷³⁴ "Propuesta de comunicado conjunto JGR de C a las JC de C", s.d. [1974], ANC, n. 1301 (I), c. 86.

procés que donaria vida a la CCFPC el 1968. El I Ple del Comitè Nacional de la JCC, celebrat el novembre del 1974, va decidir que cada comitè local assignaria a un camarada la responsabilitat de les relacions unitàries. L'objectiu era guanyar adhesions i suport al programa de la Junta Democràtica d'Espanya. Malgrat això, no se'ls escapava el fet que el marc unitari català era l'Assemblea i que aquesta encara no s'havia posicionat definitivament sobre la Junta Democràtica d'Espanya. Amb tot, afirmaven:

El hecho de que en Catalunya la unidad pasa irreversiblemente por el marco de la Asamblea de Catalunya y que ésta todavía no haya manifestado su postura sobre la JD [Junta Democràtica], nos obliga a utilizar los postulados de la AC [Assemblea de Catalunya] para el establecimiento de mesas unitarias u otras coordinadas convergentes de la juventud. Lo que no priva en absoluto de hacer nuestro el programa de la JDE [Junta Democràtica d'Espanya] como alternativa política a nivel de todo el Estado español, al que con nuestro esfuerzo pretendemos se adhiera también la juventud catalana.⁷³⁵

Com hem vist, per a la JCC la unitat no era quelcom a traçar entre aparells d'organitzacions polítiques, tot i que no renunciava en absolut a pactes amb altres partits i organitzacions juvenils, «entendiendo que esta unidad se obtendrá fundamentalmente poniendo en pie, desarrollando y fortaleciendo al máximo los movimientos de masas de la juventud [...] como vía más eficaz para llegar a configurar un programa de lucha». És a dir, «nuestra aspiración prioritaria de estos momentos en nuestra relaciones con otras organizaciones democráticas y revolucionarias de la juventud [es] impulsar la movilización y la unidad de la juventud por la base, aprovechando al máximo todas las coberturas y posibilidades legales que nos permitan ir mucho más lejos y promocionando actos de masas unitarios en los que se reafirme la presencia democrática de la juventud».⁷³⁶

Una de les actuacions que la JCC s'havia proposat en l'àmbit unitari era estendre les «jupes democràtiques locals» o, en tot cas, difondre els dotze punts de la JDE. La resolució que es va aprovar en l'onzena permanent de l'Assemblea de Catalunya va ser una dutxa d'aigua freda per als comunistes catalans. Tot i que s'hi instituïen els canals de comunicació bilaterals Assemblea-Junta Democràtica, la permanent s'oposava tant a la dissolució de l'Assemblea en la Junta com a l'entrada de la Junta a l'Assemblea. Es tancava, a més, la porta a l'existència d'altres organitzacions unitàries en territori català i, a més, no s'especificava si

⁷³⁵ "La situación política y las tareas de la JC de Catalunya", informe presentat per Llorenç Grau en el I Ple del Comitè Nacional de la JCC, novembre de 1974, p. 30-31, ANC, PSUC, n. 1273, c. 77.

⁷³⁶ *Ibíd.*

en el futur hi hauria la possibilitat d'establir contactes unitaris amb noves plataformes antifranquistes.⁷³⁷ La JCC, amb tot, va prosseguir la política d'Aliança Democràtica Juvenil, sostinguda en els moviments juvenils que havia impulsat: l'obrer, de batxillers, de pagesos, etc. Aquest era, al cap i a la fi, l'element que havia de marcar la línia unitària segons l'entenia la Joventut Comunista.

L'ACT no va recuperar embranzida fins a inicis de 1975. A aquelles alçades únicament s'havia produït una nova incorporació a l'organisme unitari, el Partit del Treball d'Espanya (PTE), nom amb el que havia passat a denominar-se el PCE(i) des del mes de febrer. L'abril, la Llibreria de la Rambla va organitzar una exposició d'art els beneficis de la qual anirien destinats a l'Assemblea de Catalunya.⁷³⁸ El deteriorament físic de Franco i la creixent presència pública del príncep Joan Carles apuntaven als canvis que s'avenien i, per part de l'oposició, convenia enfortir l'alternativa i dotar-la de contingut. Durant 1974 les reunions de l'ACT es van reduir a la seva comissió permanent, evitant que actes de major envergadura possessin en perill la seva continuïtat, però deixant en moviments com l'obrer, el veïnal, l'estudiantil i del professorat tot el protagonisme social. A partir d'aquell 1975 l'ACT reapareixeria en manifestacions al carrer, molt especialment en contra dels canvis legislatius en matèria repressiva, com la nova llei antiterrorista d'estiu de 1975.

En l'altre pla, el de l'alternativa política, el mes de maig l'ACT distribuïa un *Avant-projecte de programa d'alternativa municipal*, per a que fos discutit per tots els seus integrants, inclosos els partits, moviments socials, col·legis de caràcter professional, i avalat en una assemblea general. Era un document breu, de tres pàgines mecanografiades, però en ell s'hi sintetitza el projecte de transformació profunda que sostenia l'antifranquisme tarragoní. Una transformació considerada com un punt de partida indispensable, que després hauria d'aprofundir-se depenent del joc democràtic.⁷³⁹

Com tants altres documents que s'han posat a disposició dels lectors i lectores al llarg de les pàgines precedents, l'*Avant-projecte* era un document bilingüe català-castellà. Constava de només sis punts, però convenientment desenvolupats. Tingui's en compte que es tractava d'un document per a conduir el debat i susceptible a ser ampliat amb les

⁷³⁷ Giaime Pala: *El PSUC*, pp. 146-149.

⁷³⁸ Ramon Marrugat: *La Llibreria...*, p. 220.

⁷³⁹ "Avant-projecte de programa d'alternativa municipal", Assemblea de Catalunya a Tarragona, maig de 1975, ANC, PSUC, n. 1193, c. 72. Per evitar reiteracions innecessàries he optat per elidir les cites següents, doncs totes corresponen a aquest document.

aportacions de cada grup participant, així com «obert als que viuen i treballen a Tarragona». L'ACT preveia la mort propera del dictador i l'obertura d'un escenari de ruptura amb el franquisme, degut a la pressió popular. El programa hauria d'implementar-se «després de la caiguda del franquisme», que es produiria «com a conseqüència de la lluita dels diversos sectors socials i polítics interessats en un programa mínim que ofereixi una alternativa real a l'actual situació». En aquest primer punt es proposaven la transformació «radical» de l'administració municipal a través de la seva descentralització i democratització.

El segon punt preveia la constitució d'un govern provisional espanyol en fer-se efectiva la ruptura amb el franquisme, el correlat local del qual seria el nomenament d'un Consell Municipal Provisional a Tarragona integrat per representants de tots els partits, «sense cap exclusió», del moviment obrer, de les associacions professionals, dels organismes cívics i culturals, de les associacions veïnals i de tot aquell teixit que s'havia articulat a l'entorn de l'ACT. Les prioritats del Consell Municipal Provisional resulten eloqüents de les problemàtiques principals de la ciutat d'aleshores: «satisfer les necessitats més urgents de la població en els ordres urbanístic, educatiu i assistencial». Especial dedicació tindria el Consell en «millorar les condicions de vida dels treballadors, que constitueixen la majoria de la població de la ciutat i són els que pateixen més directament les conseqüències de la política del govern franquista».

A sota d'aquest tercer punt s'hi enuncien els deus eixos —correlatius de l'*a* a la *j*— d'actuació del Consell per tal de millorar les condicions de vida de la majoria de les tarragonines i tarragonins. En primer terme (*a*), molt significatiu del que s'entenia havien estat els consistoris franquistes, el Consell es plantejava investigar el frau a les arques públiques comés durant els 40 anys d'ajuntaments dictatorials. Centrant-se en els camps de la seguretat social, dels impostos municipals, les contribucions a la hisenda pública, l'ACT es comprometia, igualment, amb la transparència dels comptes de l'ajuntament, molt especialment amb la subhasta de contractació pública, que s'entenia s'havien estat fent a dit entre els afins.

Hi seguien aspectes d'urbanisme i habitatge (*b*), en el que es proposava aturar la totalitats dels plans vigents, «fruit de l'especulació», i remodelar-los, per tal d'assegurar «zones verdes i esportives popular i zones d'equipament». Igualment, el Consell Municipal Provisional impulsaria la «[c]onstrucció de vivendes dignes i assequibles per a les economies més modestes». La seva prioritat —a l'alçada de 1975!— eren «els ciutadans que ocupin

barraques o vivendes en estat de inhabilitat i els rellogats». Igualment, per evitar abusos, es comprometien a supervisar les «rendes que satisfacin als llogaters i propietaris de vivendes municipals o sotmeses a control d'organismes oficials». Al control públic sobre l'habitatge hi seguiria la planificació industrial (c), en que la instal·lació de noves empreses a la ciutat dependria de la voluntat popular i es descartava la possibilitat d'acollir-ne de contaminants.

El següent punt (d) era el més extens del programa i estava dedicat a l'educació. Amb deu subepígrafs propis, el seu objectiu immediat era aconseguir l'«[e]scolarització total i obligatòria dels nens fins als setze anys en condicions de gratuïtat, la qual serà extensible als llibres, material escolar i serveis». Es proposaven garantir les condicions materials per a l'escolarització del jovent, també en matèria de «locals suficients», que l'ajuntament construiria si fos necessari. Tot i que es preveia l'existència d'educació privada per a aquelles famílies que així ho desitgessin, aquesta deixaria de percebre diners públics per al seu sosteniment i perdrien la capacitat decisòria sobre el contingut del currículum escolar. La pública, per contra, seria laica i els seus continguts es guiarien per «criteris racionals i científics». La religió no tindria cabuda a les aules, si bé es permetria el seu ensenyament fora de l'horari escolar.

Els centres escolars haurien d'autogestionar-se a través de la participació democràtica d'alumnes, docents i pares i mares de família. No s'hi preveia l'ús d'una única llengua com a vehicular, sinó que es garantiria una docència impartida tant en català com en castellà, per tal d'assegurar «la convivència de les dues cultures». La llengua catalana seria, però, objecte de protecció, garantint «el dret d'aprendre el català a totes les escoles». Per últim es feien dues propostes per als dos extrems del sistema educatiu: llar d'infants i universitat. De la primera es proposava habilitar-ne suficients per cobrir la demanda existent, a més d'abaratir-ne les matrícules, per evitar que fossin privatives per a les famílies obreres. I sobre l'ensenyament superior, es proposaven convertir la Delegació Universitària de la UB en un centre universitari propi de Tarragona. En general, totes les mesures insistien en la idea d'una educació entesa en termes estratègics de ciutat com un «servei públic», mereixedor de totes les atencions del Consell Municipal Provisional.

La manca de centres d'atenció primària a les barriades i les lluites recents del moviment veïnal per aconseguir-ne, marcaven el punt següent (e): «Construcció d'ambulatoris de la seguretat social a cada barri amb servei d'urgències a cada un», així com

ampliar els serveis i dotació de la residència sanitària Joan XXIII. Plenament indicatiu dels temps que es vivien, el Consell Municipal Provisional es comprometia, «dins les seves possibilitats», a donar treball (*f*) a tots els tarragonins desocupats, així com a garantir les condicions per a que les dones accedissin al mercat laboral reglat en igualtat als homes.

Les preocupacions culturals (*g*) d'aquest avantprojecte es troben escassament desenvolupades i constitueixen un dels punts més flacs de l'alternativa antifrancista, almenys pel que fa a Tarragona. Únicament s'hi assenyalaven les necessitats d'un correcte finançament públic via subvencions i, en general, garantir que el govern municipal vetllés per les associacions culturals i lúdiques, en especial dedicació a les juvenils, «sector més reprimat per les actuals estructures feixistes». La proposta es feia extensible a biblioteques, museus, monuments i actes culturals. Però, poc més.

Les reivindicacions veïnals es feien presents en diversos punts del programa. Ja s'ha mencionat el sanitari, però també s'hi dedicava espai al derivat d'una gran lluita recent: els transports (*h*). Es pregonava l'habilitació «d'una xarxa municipal de transports que faciliti a preus assequibles la comunicació entre els barris i els llocs de treball i els nuclis i centres culturals». Es volia que «a les hores punta», els «preus seran més econòmics o gratuïts», a la par que s'assegurava que les «tarifes per als barris perifèrics seran com a mínim iguals a les del centre de la ciutat».

Sens dubte, un dels punts més interessants i que majors possibilitats obria —si bé no es trobava suficientment desenvolupat per a conèixer-lo en major deteniment— és el referit a la participació popular en les decisions del Consell Municipal Provisional i que hauria de mantenir-se en els futurs ajuntaments democràtics. Aquesta es vehicularia a través de les associacions veïnals (*i*), ja que les seves competències eren transversals a tot el programa traçat en l'avantprojecte de l'ACT i, per tant, la seva funció esdevindria «un mitjà àgil de participació d'una majoria de la població». Per últim s'abordava breument el finançament (*j*) de tant ambiciós projecte, que havia de marcar el rumb de la nova democràcia a la ciutat. Bàsicament es proposava substituir els impostos indirectes pels directes, per tal d'«afavorir les classes econòmicament més dèbils» i fer-se amb el «[c]ontrol efectiu de les caixes d'Astalvi [*sic.*]».

Els tercers darrers punts de l'avantprojecte eren més generals i consistien en mesures per garantir l'exercici democràtic a nivell municipal. Atribuïnt-se funcions extraordinàries, el Consell Municipal Provisional, «d'acord amb el govern provisional de l'Estat espanyol i amb

el Govern de la Generalitat de Catalunya [...] convocarà eleccions lliures a càrrecs municipals». Es tractava, d'un programa que preveia una autonomia municipal immensa, fins al punt que el municipi hauria de ser l'òrgan competent per a convocar eleccions locals, així com per fixar el sistema electoral, el qual hauria de ser «proporcional i el sufragi universal, directe i secret». Tots els majors de vint-i-un anys podien ser elegits regidors i la majoria d'edat i, per tant, de vot, la fixaven als divuit.

Hi haurà qui consideri baladí analitzar el programa a aplicar en cas de ruptura, ja que aquesta no es va produir tal com l'antifranquisme l'havia codificat. Però al meu entendre esdevé fonamental per comprendre millor la dimensió utòpica que imbuïa la militància antifranquista. Sense aquesta dimensió, sense fer-nos càrrec dels anhels i les esperances que motivaven la seva mobilització en uns temps on tal desafiament podia comportar tortura, multes i presó, s'eclipsa el significat històric de la seva lluita. Amb la mort de Franco el 20 de novembre de 1975 moltes de les inhibicions de la població saltarien pels aires. Certament hi havia por, més por si cap per la incertesa del que podia succeir. Però s'era conscient que allò ho canviava tot. Un parell de setmanes després del «fet biològic» l'ACT tornava al carrer. Es manifestava per Tarragona demanant l'amnistia i les llibertats polítiques. Tot i la por, tot i la incertesa, hi havia un anhel de llibertat que se sabia havia de conquerir-se al carrer i centenars de tarragonins, novament, respongueren a la crida.⁷⁴⁰

⁷⁴⁰ Josep Roure (Josep Pardell): "Informació", 22/12/1975, ANC, PSUC, n. 939, c. 54.

CAPÍTOL V

5.1. L'ESCLAT DE LA PROTESTA

L'anterior cicle de conflictivitat havia començat a Tarragona el 1968, quan la repressió en els escenaris principals de la lluita de classes va fer que les protestes tendissin a traslladar-se cap als espais perifèrics. De manera indissociable amb la conflictivitat social —que a la Tarragona de 1968 era fonamentalment una conflictivitat de fàbrica, tot i que també van començar a tenir incidència pública les protestes als barris— va arribar també la repressió. Era una repressió que, com s'ha explicat abastament, no condicionaria encara l'estratègia del moviment obrer. Aquell cicle de conflictivitat iniciat el 1968 amb la vaga d'IQA de primers d'any va donar un pas endavant amb el conflicte de Vandellós, que marcaria l'inici d'un salt qualitatiu en la protesta obrera a Tarragona, la qual no es reduiria ja a l'interior de les empreses, sinó que, de manera creixent, prendria una dimensió pública amb el seu trasllat als carrers de la ciutat. La disputa pel control de l'espai públic per part dels moviments socials, així com l'aparició de nous subjectes que van permetre el manteniment de la conflictivitat fins i tot en els moments que la pressió policial va començar a condicionar la seva continuïtat, es va mantenir fins l'estiu de 1970.

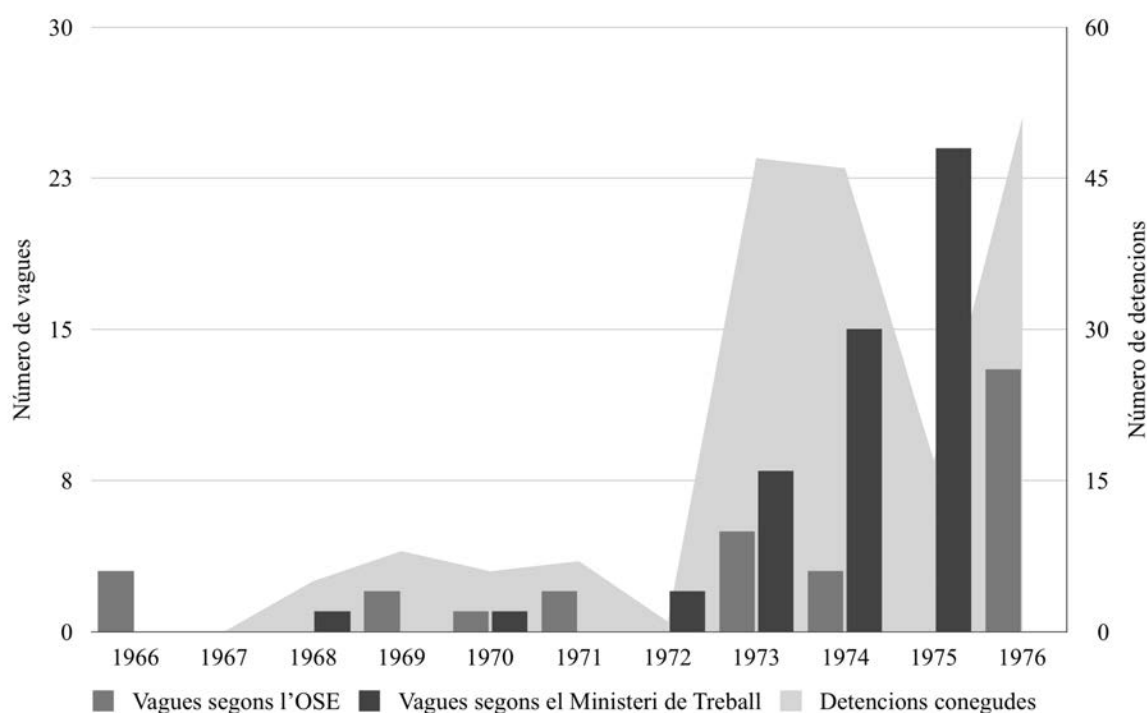
Aquell any, la repressió policial contra tres dirigents obrers arran les mobilitzacions plantejades en solidaritat pels fets ocorreguts a Granada, van fer emergir les diferents concepcions sobre què havia de ser el moviment obrer i com s'havia d'organitzar. La bifurcació del moviment que va ocasionar la sortida de CCOO de molts sectors provinents de les joventuts catòliques va obrir un període de transició en el moviment obrer tarragoní, caracteritzat per la diversificació d'uns models d'acció col·lectiva adaptats a les condicions específiques de cada fàbrica. La polaritat entorn la participació o no en les eleccions sindicals de 1971 va tendir a configurar dos pols confrontats que, a partir de l'any següent, propiciaria l'arrelament d'un model oposat a CCOO: les Plataformes Anticapitalistes.⁷⁴¹ Si bé algunes de les persones que acabarien participant en les Plataformes s'havien presentat a les eleccions sindicals de 1971, amb l'extensió dels COC, que en representaven l'avantguarda política del moviment, la línia d'actuació de Plataformes Anticapitalistes va quedar fortament definida.

⁷⁴¹ No se m'escapa l'existència d'altres grups de l'autonomia obrera o d'inspiració maoista formats majoritàriament per joves catòlics i que als voltants de 1973 donarien vida a Topo Obrero, però l'actitud d'aquests grups envers CCOO va ser més ambivalent, doncs en no poques vagues van col·laborar-hi plegats, mentre que Plataformes Anticapitalistes, si bé van plantejar conflictes juntament amb CCOO, de manera majoritària es va establir una competència entre ambdós per l'hegemonia en el moviment obrer.

El seu rebuig a participar en els òrgans de representació legals a la CNS i la seva voluntat per diferenciar-se de les CCOO, a les que acusaven de reformistes i moderades, va fer que en el pla polític la convergència d'ambdós moviments resultés molt complexa.

Amb tot, la conflictivitat laboral no es va veure afectada per aquesta divisió organitzativa, tàctica i estratègica en el moviment obrer. La lluita de classes a Tarragona, que s'havia intensificat des de 1968, va cobrar una rellevància inèdita els anys següent. A pesar d'un cert estancament durant el bienni 1971-1972, la diversificació del moviment obrer va permetre una ràpida acumulació de forces que faria de 1973 l'any més conflictiu de tot el franquisme fins aleshores. S'obria llavor un cicle clarament ascendent que arribaria al seu zenit el 1976, amb l'estroncament a després del primer trimestre de l'any i la seva posterior reconfiguració, al calor del canvi polític, que trencaria, novament, el sostre a finals d'aquell any.

Gràfica 7. Correlació entre vagues laborals i detencions conegudes, 1966-1976

Font: Elaboració pròpia a partir de memòries anuals de l'OSE i del Ministeri de Treball i detencions recollides a Pedro A. Heras: *La oposición...*, pp. 258-272 i informes de l'AHPCE.

Des de 1971 ençà la conflictivitat laboral havia tendit a estendre's i a intensificar-se. Les principals causes segueixen sent la negociació dels convenis col·lectius, però hi aparegué amb

força un condicionant que radicalitzava la negociació col·lectiva: el creixement desorbitat dels preus dels productes de primera necessitat.⁷⁴² Les mobilitzacions entorn la carestia de la vida fiançarien una convergència del moviment obrer amb les reivindicacions per un salari social en el si dels barris. Dues manifestacions d'un mateix moviment i que, en casos com els de Tarragona, ja havien confluït en ocasions anteriors.

Si durant la dècada anterior eren els menys els qui es trobaven en disposició de mobilitzar-se per aconseguir millores en les condicions de treball i augments salarials, amb l'empobriment que suposava l'encariment dels preus, cada cop més treballadors, i de cada cop més rams, es mostraven d'acord en arriscar-se en actuacions il·legals com la vaga obrera. Certament seria majoritàriament en el context de la negociació col·lectiva, però no passava per alt que moltes de les reivindicacions es produïen en petites onades aprofitant situacions de conflicte en altres fàbriques. Aquell context de creixent conflictivitat laboral inaugurava una dinàmica en que les reivindicacions laborals, cada cop més nombroses, comportarien que les autoritats patronals haguessin d'acudir a la protecció última que els brindava la dictadura: la repressió. Una repressió que no feia, sinó, abonar el terreny per a que brotés una solidaritat cada cop més nombrosa, que establia les bases per a elaborar noves reivindicacions en mobilitzacions més extenses. La correlació entre vagues i detencions que mostra el gràfic és eloqüent al respecte.

El 1973 el govern va modificar lleugerament l'ordenament laboral vigent, regulant la durada mínima dels convenis col·lectius en vint-i-quatre mesos. Tot i això, el govern es seguia reservant facultats econòmiques en relació a l'establiment de limitacions salarials i anul·lant, així, les facultats dels agents socials que la mateixa llei reconeixia. L'autonomia de les parts en l'àmbit de la negociació col·lectiva quedaven molt reduïdes al no admetre's la disminució de les facultats de les direccions de les empreses, ni poder-se establir noves garanties o drets per als treballadors o llurs representants, al marge dels establerts per la Llei Sindical de 1971 i el decret 1376/70 del 22 de maig sobre els conflictes. Un decret que, en realitat, no regulava el dret a vaga, sinó que en fixava les condicions de la seva limitació i sanció.

De tal manera que en el nou règim de convenis, les parts no veien reconegudes les seves capacitats per establir les normes de negociació i el seu contingut. L'Estat continuava conservant àmplies facultats sobre ambdues qüestions, així com la capacitat de dictar laudes

⁷⁴² Carme Molinero i Pere Ysàs: *Productores disciplinados y minorías subversivas*, pp. 201-242.

o normes d'obligar compliment en casos de desacord parcial o total, així com de supervisar el desenvolupament de les negociacions. En definitiva, la nova legislació mantenia, en essència, les rigideses pròpies de les normatives sobre convenis vigents des de 1958, en les que l'Estat era l'àrbitre últim en les relacions capital-treball, fent mostra d'un biaix en favor del primer de manera reiterada. Una bona mostra d'això és que a la llei de 1973, en la que s'establí la durada mínima de dos anys pels convenis col·lectius, li acompanyà un decret llei de 30 de desembre de 1973 en què es fixava la congelació salarial, a excepció que suposés la pèrdua del poder adquisitiu davant l'alça del cost de la vida, un extrem que els industrials intentaven no aconseguir sempre que podien. Aquell sistema de relacions laborals era a dures penes estable. Se sustentava en el marc polític que només la dictadura feia viable, però va col·lapsar amb el vertiginós augment del preu del petroli i la galopant inflació interior que va desencadenar el *shock* de 1973. En el fons de la inviabilitat del sistema de relacions laborals, sustentant d'una part substancial del capitalisme espanyol, estava el col·lapse del marc polític del franquisme que seria el que es posaria creixentment en qüestió.

Durant aquells primers anys de la dècada dels setanta al que es va assistir és a la mutació de la mateixa conflictivitat laboral. Aquesta sempre havia estat reduïda a un problema d'ordre públic i a la fi polític per part del règim franquista. Però la protesta es va transformar, l'element més destacable de la qual va ser l'extensió d'una conflictivitat que no sempre tenia una vinculació directa amb el sector en vaga, sinó que, de manera creixent, n'augmentaven les que es feien per solidaritat. Una solidaritat que era nítidament de classe i, per tant, també política. Durant aquell temps es deixaria al descobert nítidament el contingut polític de les mobilitzacions dels treballadors. La solidaritat estava en la base de l'agència de la classe obrera, doncs la identificació d'uns treballadors amb els altres, més enllà de la coneixença, el parentiu o el veïnatge, era el que li conferia la seva potencialitat transformadora.

La mostra més elemental de solidaritat de classe s'evidenciava en el factor humà, el de la vida. Així, les primeres i més elementals mostres de solidaritat obrera solien aparèixer en ocasió d'accidents laborals, com el que a primers de setembre de 1971 havia costat la vida a un treballador de la construcció. Tres companys del mort van plegar en senyal de dol, provocant la indignació del capatàs de l'obra, que els va amenaçar en acomiadar-los i els va aplicar sancions. L'endemà era la meitat de la plantilla la que es va negar a treballar fins que

no es retiresin les sancions que s'havien imposat contra els tres companys i fins que no es constituís una comissió de seguretat formada pels propis treballadors.⁷⁴³

Les protestes públiques en contra d'accidents, que sovint motivaven aturades laborals i manifestacions espontànies, van anar en augment a la dècada dels setanta. Que no eren situacions extraordinàries es copsa amb una ullada superficial al *Diario Español*, la secció de «sucesos» del qual venia plena de notícies de morts, mutilacions o accidents de treballadors, tant en els llocs de feina com de camí a ells. Els més clarament afectats per la sinistralitat eren els de la construcció, però no els únics. En el de la fusta va ser, literalment, molt sagnant la sinistralitat, atesa la maquinària tallant que s'emprava en el treball dels taulons. La premsa de l'oposició també donava notícia dels accidents laborals però, a diferència del tractament de l'oficial, hi aprofundien en els perquè dels accidents. Juntament amb la perillositat de les feines i la manca de mesures de seguretat, se'n ressaltava l'extenuant del ritmes de treball i la penalització patronal a la disminució de la productivitat que una actuació més segura necessàriament comportava.

A l'empresa de la fusta Song-Alena, per exemple, Teresa Coronado Sánchez, una jove aprenent de 17 anys d'edat, va perdre la mà a primers d'estiu de 1972. Song-Alena va al·legar que era una imprudència de la treballadora, però ¿com no cometre imprudències amb el ritme de treball exigít per l'empresa? La premsa antifranquista en recollia el cas i invitava a la reflexió:

El accidente ha sido en un molino de triturados. El paso de la madera lo lleva abierto al máximo y su alimentación debe ser continua para sacar la máxima producción. Pero con tanta carga los rodillos trituradores se quedan frenados o atronados muchas veces, y para quitar estos atascos con frecuencia no se puede hacer sin antes haber parado la máquina.

Pero, ¿qué ocurre en el momento que paran? Que ya tienen allí a los jefes metiéndoles la bronca: que si han metido objetos para que se atranque y se para porque no quieren trabajar, que si han parado porque les estorba el ruido para charlar, etc.

Ante estas regañinas insolentes e injustas, las muchachas se encuentran cohibidas y asustadas. Además siempre están amenazadas con el despido. Por eso, Teresa no paró la máquina, sino que retiró los tableros y pinchó el atasco con un trozo de madera. La sorpresa fue cuando la máquina se puso a funcionar de pronto, y al estar la trampilla tan alta le chupó el brazo para adentro cortándole la mano.⁷⁴⁴

⁷⁴³ *Informaciones Obreras*, n. 49, 16/10/1971.

⁷⁴⁴ "Alena: un seguro de accidente", *Lluita*, n. 2, 1/7/1972.

Es podria dir que la jove Teresa Coronado va tenir sort. No eren infreqüents els accidents mortals en aquell tipus de feines.⁷⁴⁵ En aquest sentit, la sinistralitat laboral no era nova en la història obrera ni tampoc quelcom circumscrit al si de les fàbriques. Degut a les pèssimes condicions d'urbanització de les barriades, que havien crescut de manera desordenada i amb insuficiències més que notables en aquesta matèria, no van ser atípics els accidents de treballadors camí a la feina. El 1972 una catàstrofe va propiciar que el moviment de barris prengués embranzida a la ciutat, després que una jove embarassada i la seva filla petita foren atropellades mortalment mentre creuaven la carretera N-420 a l'alçada del barri de la Floresta. No en fou pas un cas aïllat. En el període 1970-1973 aquell encreuament va costar la vida a tretze persones veïnes del barri.⁷⁴⁶ De fet, la reivindicació d'un semàfor que regulés el trànsit en aquell punt va ser una de les primeres i més sentides demandes del naixent moviment veïnal de Tarragona.⁷⁴⁷

El moviment veïnal i les protestes laborals eren dues expressions diferents a la mateixa problemàtica obrera. El moviment obrer, de fet, s'havia gestat als barris i allí havia tingut el seu espai d'actuació privilegiat durant les seves primeres passes; als barris havia pogut ordir una primera xarxa militant i acumular forces i recursos per, després, donar el salt a les empreses. Quan la força del moviment obrer s'expressés en algunes de les principals indústries de la ciutat, ja entrats els anys setanta, aquests trobaven en els barris un amplificador de les seves lluites, que els permetia desafiar el règim on més li dolia: en el control de l'espai públic. Aquell llarg procés d'acumulació de forces donaria un nou salt qualitatiu cap a finals de 1973 i durant l'any següent, un període de gran intensitat conflictiva i en el que les protestes a la ciutat foren permanents. L'actuació als barris sortia del gueto clandestí que representaven les Comissions de Barri i es canalitzaven a través d'associacions veïnals, comunitats de propietaris o «jefes de escalera»,⁷⁴⁸ totes elles organitzacions

⁷⁴⁵ Setmanes després de l'amputació de la mà de Teresa Coronado una pila de troncs aixafava mortalment el treballador de Song-Alena José Rodríguez Jiménez. Cfr. "Otro accidente (este, mortal) en Alena", *Lluita*, n. 3, 1/9/1972.

⁷⁴⁶ "Un barrio de Tarragona", *La Vanguardia Española*, 4/12/1973. Carta col·lectiva enviada per l'Associació de Veïns del barri signada per «199 vecinos de La Floresta».

⁷⁴⁷ "Joven madre e hijo (dos años) arrollados y muertos por un turismo", *Diario Español*, 28/10/1973; "Los vecinos de La Floresta solicitan servicios y seguridad", *Tele/Expres*, 28/10/1973.

⁷⁴⁸ "A todos los vecinos de la Floresta", octaveta cridant a una reunió de propietaris per discutir sobre els atropellaments al barri, s.d. [ac. 1974], AHPT, Fons de la Federació d'Associacions de Veïns de Tarragona (FAVT), c. 5, cp. 5/1.

plenament legals i que els permetien plantejar millores i solidaritzar-se de forma pública amb la lluita obrera que, tot sovint, protagonitzaven els seus propis veïns.

La primera associació veïnal de Tarragona va ser la de Bonavista, que datava de 1969. De l'indissoluble lligam dels moviments obrer i veïnal en dona fe la composició de la seva junta directiva: el president era l'hoacista Ángel Ariño, que poc després seria jutjat i condemnat pel TOP per les mobilitzacions de rebuig pels fets de Granada; el comunista José Arjona n'era el vicepresident; Domingo Caamaño, també de l'HOAC, n'era el secretari, i Valeriano Cornejo, el vicesecretari. Limón Sanrafael actuava com a tresorer, mentre que Juan Torres, Magdalena Garriés, Joaquín Raza, José Martínez Rodríguez i Alfonso Lucas García n'eren els vocals.⁷⁴⁹ Els anys següents les associacions veïnals eren una realitat a la majoria dels barris de la ciutat, un fet que va posar sobre la taula la necessitat de coordinar les seves reivindicacions i també les seves lluites, que en un primer moment es va produir només entre els barris de Ponent i Sant Salvador,⁷⁵⁰ i que el 1976 es va finançar amb la constitució de la Federació d'Associacions de Veïns de Tarragona (FAVT).

D'altra banda, els obrers de la construcció havien donat motius per la preocupació del règim, especialment després de la vaga de Vandellós de 1969. Per això, van estar amatents a la negociació del nou conveni provincial de 1973, programada per al mes de març però no aprovat fins setembre.⁷⁵¹ La majoria de les empreses del sector no tenien càrrecs sindicals, doncs la seva mida reduïda i l'eventualitat dels seus treballadors, sovint, feia que no arribessin al mínim que la llei considerava per participar en les eleccions. Des de primers d'any, però, s'havia detectat un document circulant per les obres, el qual contenia les reivindicacions fonamentals que el sector de la construcció de CCOO de Tarragona havia elaborat. S'instava a acudir a les reunions de la CNS per tal de plantejar, allí, les reivindicacions davant l'autoritat sindical de cara al conveni.

Estas cuestiones son ampliamente comentadas en las obras, así como en los barrios donde se concentran la mayoría de los trabajadores de la construcción (Bonavista, Constantín [sic.], Torreforta...). A la vez que esta batalla general se libran luchas concretas en torno a los problemas de cada obra. En las de DRAGADOS hubo un PARO general, abandonando el trabajo como protesta por un grave accidente de trabajo en el que resultaron muy mal heridos 2 trabajadores. La mayoría de sus compañeros fueron plegando y dirigiéndose al hospital.⁷⁵²

⁷⁴⁹ Federico Bardají: *Bonavista*, pp. 83-84.

⁷⁵⁰ Ivan Bordetas i Anna Sánchez: "El moviment veïnal en (la) transició, 1974-1979", a Carme Molinero i Pere Ysàs (coords.): *Construint la ciutat democràtica*, p. 153.

⁷⁵¹ "Informe mensual", OSE de Tarragona, 30/9/1973, AHPT, CNS, c. 341-B.

⁷⁵² *Informaciones Obreras*, n. 88, 26/2/1973.

Des de l'aplicació del nou marc de relacions laborals, en que es vinculaven els salaris a la productivitat, els treballadors van pugnar per recuperar el control que els empresaris els havien sostret en la gestió del treball. Amb la inflació galopant que es va registrar des d'inici de la nova dècada, i que es va accentuar amb l'esclat de la crisi del petroli des de finals de 1973, el control obrer sobre el treball i els salaris es convertia en un element central, doncs en el fons estava la mateixa subsistència de les economies obreres. L'incessant increment dels preus deixaven en res els augments salarials que les protestes laborals aconseguien.

En un context com aquell, els empresaris apostaven perquè els treballadors obtinguessin majors salaris a través de plusos i d'hores extraordinàries, pel que van tendir a incrementar-ne el seu preu, però no així el del sou base. Això propiciava que si els treballadors volien cobrar més havien d'allargar les jornades laborals i acomplir amb els barems establerts per tal d'endur-se plusos salarials. Per la seva part, als industrials això els permetia mantenir alta la producció i augmentar els seus beneficis. Molts treballadors es negaven a acceptar tal premissa i es van estendre els boicots a les hores extraordinàries, que els empresaris pretenien que fossin l'única base per a l'augment dels salaris. Si bé les protestes s'iniciaven en les indústries amb major capacitat i recursos militants per mantenir una conflictivitat sostinguda en el temps, l'exemple d'aquests s'estenia ràpidament. A començaments d'estiu de 1972 els treballadors de Dow van acordar deixar de fer hores extraordinàries els diumenges i dies festius, una negativa que va durar, almenys, fins el mes de setembre. Poc després era IQA qui se sumava al boicot de les hores extra, seguint l'exemple de Dow. Per afegir-hi més pressió, el mes de setembre els treballadors d'IQA van començar a realitzar treball lent per a disminuir la producció.⁷⁵³

Exemples com aquests, en empreses on treballaven centenars d'obriers i on CCOO hi tenia una forta organització de fàbrica i amb una penetració absoluta a la CNS, s'estenien cap a empreses més petites i amb menor capacitat de contestació. A la química Ceratonia, quaranta treballadors de la secció de fabricació «han dejado de hacer hora extraordinarias que antes eran exageradamente abundantes, reclamando aumentos salariales por encima de lo previsto en su convenio [...]». La situación se mantiene dentro de la legalidad pudiendo, sin embargo, degenerar si se producen coacciones por alguna de las partes, ya que la no efectucción de horas extraordinarias perjudica los pedidos comprometidos por la

⁷⁵³ *Informaciones Obreras*, n. 67, 11/9/1972.

empresa». ⁷⁵⁴ Finalment l'empresa va cedir i va concedir un increment del 10% del salari, cosa que representava sobrepassar en un 5% el topall establert en el conveni interprovincial al què estaven subjectes les reglamentacions de l'empresa. ⁷⁵⁵

Situacions com aquella, en que als treballadors no sempre els era necessari anar a la vaga, es van reproduir constantment i s'estengueren a moltes altres empreses. A Song-Alena, una empresa del sector de la fusta dedicada a la construcció de bigues que ocupava més de mig miler de treballador, s'hi van iniciar protestes quan l'empresa va pretendre establir un torn nocturn que ningú estava disposat a fer. ⁷⁵⁶ Amb la simple amenaça d'anar a la vaga es va aconseguir que la proposta fos retirada i que es concedís un increment salarial del 16%, fet que representava unes 1.600 pessetes extres al mes. ⁷⁵⁷

Accions d'aquella classe eren fonamentals per a que les plantilles anessin adquirint confiança i acumulessin unes forces socials que, en el moment que es cregués més favorable, s'utilitzarien amb tota la seva potencialitat en forma d'aturada laboral. No va caldre esperar massa. El 5 de novembre de 1973 el torn del matí de Song-Alena va realitzar una assemblea en horari laboral d'uns vint minuts de duració: «La xispa començà pel fet que l'Empresa sols concedia 10 minuts per persona i per cada torn de treball de 8 hores per a utilitzar els serveis de WC». ⁷⁵⁸ Però a l'assemblea no s'hi va discutir només sobre l'ús del bany en horari laboral, sinó que es va aprofitar per confeccionar una plataforma reivindicativa que contenia les demandes de 5.000 pessetes d'augment salarial, el 100% de pagues extra i el dret a percebre la remuneració completa en cas d'accident o malaltia. També demanaven el control obrer sobre els fons socials que manejava l'empresa i que l'IRPF fos descomptat al capital i no al treball. El torn de la tarda i el de la nit van acceptar la plataforma i s'hi van sumar també. ⁷⁵⁹ El 8 de novembre els treballadors van anar a la vaga per fer acomplir les seves reivindicacions, decisió presa el dia anterior en una assemblea mai vista a l'empresa: «celebraren reunió de tots els treballadors a les portes de la Fàbrica, per tal de respaldar l'acció que anaven a començar entorn aquests treballadors amb llur presència [de] familiars i veïns i gents de la barriada pròxima, aproximadament un miler de persones». ⁷⁶⁰ La presència d'un 1.000

⁷⁵⁴ "Informe mensual", OSE de Tarragona, 31/6/1973, AHPT, CNS, c. 341-B.

⁷⁵⁵ "Informe mensual", OSE de Tarragona, 31/7/1973, AHPT, CNS, c. 341-B.

⁷⁵⁶ *Informaciones Obreras*, n. 88, 26/2/1973.

⁷⁵⁷ *Informaciones Obreras*, n. 89, 5/3/1973.

⁷⁵⁸ Josep Roure (Josep Pardell): "Tarragona", 12/11/1973, AHCONC, CTD, PSUC, c. 59, cp. 3.

⁷⁵⁹ *Luchas Obreras*, n. 1, 18/11/1973.

⁷⁶⁰ Josep Roure (Josep Pardell): "Tarragona", 12/11/1973, AHCONC, CTD, PSUC, c. 59, cp. 3.

persones davant d'una fàbrica on hi treballaven *només* unes 600, mostrava clarament que les protestes començaven a anar força més enllà de les fàbriques en conflicte. La Policia Armada, que de bon mantí patrullava les immediacions equipada amb tot l'equip antiavalots, va aconseguir desallotjar la fàbrica, aparentment, sense un ús excessiu de violència. El desallotjament va ser presenciats per moltes persones que havien acudit des de Torreforta, la Floresta i Bonavista, fet que no faria sinó fiançar el vincle entre les lluites a les fàbriques i les dels barris.⁷⁶¹

L'endemà la fàbrica va aparèixer tancada per part de la direcció. La plantilla, que seguia amb la intenció de mantenir l'aturada, van traslladar-se a l'església de Bonavista a volts de set del matí, on realitzaren una assemblea. N'eren uns 400. Decidiren que tornarien l'endemà a les portes de la fàbrica, però no s'hi pogueren ni atansar. Song-Alena estava totalment rodejada per la Policia Armada. El dilluns 13 de novembre la direcció va decidir reobrir i va accedir a negociar amb els treballadors «a través del jurado», és a dir, via les lleres legals de la CNS. Alguns dels vaguistes ostentaven càrrecs sindicals, però d'altres no. La col·laboració que es va donar en aquell conflicte entre militants de CCOO i de Plataformes Anticapitalistes el va fer possible la dinàmica assembleària que era transversal en la majoria de conflictes obrers del moment. L'assemblea obrera va escollir tres o quatre representants, que s'incorporarien a les negociacions junt amb el jurat, militant de CCOO.

A la finalització de tot conflicte sempre hi havia la por a la repressió patronal. I en aquest cas no fou una excepció. Poc després de retornar a la feina, alguns dels treballadors més significats amb el conflicte van rebre cartes d'acomiadament pretextant qüestions alienes a l'acció vaguística. Abans de recórrer per via judicial els acomiadaments, els afectats van comunicar-ho a l'assemblea, que seguia reunint-se periòdicament. El fet que dos d'ells foren detinguts per la policia, anticipava les dificultats de tancar el conflicte. L'informe de l'OSE recollia: «Las negociaciones que se llevan a cabo no han alcanzado las peticiones que presentó el Jurado, y la dirección de la Empresa no parece dispuesta ha [sic.] efectuar ninguna concesión más».⁷⁶² Res d'extraordinari, d'altra banda. La qüestió s'allargaria mesos i si bé el conflicte de fàbrica havia acabat, al cap d'un temps rebrotaria novament.

⁷⁶¹ *Luchas Obreras*, n. 1, 18/11/1973.

⁷⁶² "Informe mensual", OSE de Tarragona, 29/11/1973, AHPT, CNS, c. 341-B.

La metxa de Song-Alena havia pres i Tabacalera, la major empresa de la ciutat, va aturar-se també.⁷⁶³ Era el 8 de novembre de bon matí i una part substancial de la plantilla creia que les seves reivindicacions serien escoltades si s'aprofitava l'oportunitat oberta pel conflicte declarat a Song-Alena, doncs el motiu de la protesta era equiparable a la resta de conflictivitat del moment: l'alienació obrera de l'organització laboral.⁷⁶⁴ En un informe de Josep Pardell, s'hi explicava que «a l'hora de començar a treballar, l'encarregat per ordre de la direcció apareixia i es dirigia als treballadors màquina per màquina i sense més explicació deia a la meitat del equip que treballava habitualment a la mateixa màquina, vosaltres dos o tres, seguiu-me deixeu de treballar en aquesta màquina ja us col·locaré a un lloc u altre». Aquella primera aturada general a Tabacalera no es va estendre més que unes hores, fins les tres de la tarda: «els del 1er Torn varen acordar declarar-se en vaga si l'empresa no retirava l'ordre anunciada i practicada per els encarregats, en tot el matí i en espera dels obrers del 2º torn no es treballà».⁷⁶⁵ La negativa de la direcció a perdre el privilegi de reorganitzar la plantilla com li fos convenient va motivar que el conflicte rebrotés dies després en una vaga de vint-i-quatre hores, del 12 al 13 de novembre. Per a l'OSE, la perspectiva política d'aquelles vagues era clara, doncs «[l]os conflictos declarados en las empresas *Alena* y *Tabacalera*, parece obedecen a una misma dirección por la similitud del planteamiento y haber sido fomentados en centros de trabajo de numerosa plantilla femenina. Alrededor de ellos se ha producido el correspondiente lanzamiento de octavillas».⁷⁶⁶ Després d'una setmana de conflictes de fàbrica, les peticions plantejades per la plantilla van ser finalment acceptades per les respectives direccions.⁷⁶⁷ Tal com transmetia Pardell a la direcció del PSUC, «les dos accions de vaga dels treballadors de les Empreses SONG-ALENA i TABACALERA, han consistit un èxit rodó, car els treballadors obtingueren satisfacció a les seves demandes formulades i que en principi la direcció de una i altra empresa es negaren a satisfer i que fou motiu de la vaga que durà una setmana».⁷⁶⁸

Les sancions que la direcció de Song-Alena va aplicar contra els vaguistes del mes de novembre van motivar, però, contínues protestes per part de la plantilla els mesos següents. A finals de gener de 1974 la direcció acomiadava finalment sis dels obrers que més havien

⁷⁶³ *Topo Obrero*, n. 12, desembre de 1973.

⁷⁶⁴ *Luchas Obreras*, n. 1, 18/11/1973.

⁷⁶⁵ Josep Roure (Josep Pardell): "Tarragona", 12/11/1973, AHCONC, CTD, PSUC, c. 59, cp. 3.

⁷⁶⁶ "Informe mensual", OSE de Tarragona, 29/11/1973, AHPT, CNS, c. 341-B.

⁷⁶⁷ *Luchas Obreras*, n. 4, 9/12/1973.

⁷⁶⁸ Josep Roure (Josep Pardell): "Informe de Tarragona", 26/11/1973, AHPCE, NR, Catalunya, j. 2526.

destacat en la vaga d'un parell de mesos abans. L'endemà de donar-se a conèixer els acomiadaments es va celebrar una nodrida assemblea per discutir com actuar davant l'actuació de l'empresa. Es decidí que s'utilitzarien els increments salarials derivats de la vaga de novembre per a nodrir una caixa de resistència per als acomiadats.⁷⁶⁹ L'assemblea, però, no va poder concloure degut a una sobtada i violenta intervenció policial, que va desallotjar la fàbrica. Durant la batuda foren detinguts quatre treballadors, així com el sacerdot del barri, que havia acudit a donar-los-hi suport en la deliberació.⁷⁷⁰ Amb tota seguretat es tractava de mossèn Xammar, el qual, dies després escrivia una missiva a Aigé Pascual, governador civil de Tarragona, en la que, fent mostra d'una gran *finezza* i ironia, li expressava el seu malestar per l'operatiu policial a Song-Alena:

El problema laboral de la Alena en su primera fase [de noviembre de 1973] pareció que encontraba cauces de arreglo aceptables para todos. No hace muchos días las cosas se volvieron a complicar, apareció nuevamente el conflicto. [...]

Lo que ciertamente me ha dejado perplejo es que la policía, que tan correctamente actuó en la primera ocasión, en ésta tomase una postura, no de poner orden sino de sembrar el desconcierto entre los trabajadores. Creo que sinceramente fue esto lo que consiguió la policía con 7 jeeps, dos autocares y varios coches particulares de la policía con cascos, fusil en mano y según algunos, corazas que no llegaron [a] aparecer en público. [...]

No quisiera de ningún modo convertirme en un confidente, pero mi sensación es que con estas actuaciones lo que se consigue es inmunizar a los trabajadores de toda clase de propaganda que el Gobierno pueda hacer a través de los medios de comunicación social. Ahora la mayoría de los obreros no dudan a favor de quién se halla la fuerza pública. Esta acción les ha hecho pensar más que todas las hojas clandestinas que se puedan repartir durante mucho tiempo.

No veo la razón de apoyar tanto [a] esta empresa Alena cuando el contraste entre las cotizaciones de sus acciones en la Bolsa y los tratos que reciben los trabajadores, el elevado número de accidentes laborales y los salarios relativamente bajos, a pesar del arreglo último, da mucho que pensar. Conozco no pocos trabajadores de esta empresa que realizan 10, 12 y más horas de trabajo porque sin horas extras no llegan al final del mes.

[...] La empresa «vive y crece» mientras los trabajadores que la hacen crecer solamente pueden ir viviendo. ¿Contra esta gente debe actuar así la policía?⁷⁷¹

L'estesa voluntat d'exercir un control obrer sobre les condicions laborals, sobre els salaris o sobre els ritmes de treball entrava en contradicció, per naturalesa, amb tot un

⁷⁶⁹ *Luchas Obreras*, n. 13, 17/2/1974.

⁷⁷⁰ "ALENA: Despidos y detenciones", *Lluita*, n. 12, març de 1974.

⁷⁷¹ Carta de Francesc Xammar, pàrroc de la Floresta, a Antonio Aigé Pascual, governador civil de Tarragona, 10/2/1974, AHPT, FAVT, c. 5, cp. 5/1.

sistema polític i social fonamentat en l'anul·lació de l'autoorganització dels treballadors com a classe. Però d'aquell tipus de demandes es derivaria a d'altres que posaven en dubte les divisions imposades a la classe obrera, sobre les que se sustentava bona part del sistema de relacions laborals. Les experiències de les lluites enfortien els vincles entre les plantilles, la qual cosa en diluïa les seves diferències i obria la possibilitat d'articular demandes basades en unes condicions homologables dins la mateixa classe obrera. Uns vincles que eren especialment intensos en les plantilles que encadenaven victòries reivindicatives, les quals els encoratjaven a efectuar demandes més ambicioses que *simples* increments salarials. Van començar-se a qüestionar i a plantejar obertament l'origen de les diferències salarials entre la pròpia plantilla, que no era altra que la seva segmentació en múltiples categories, però a la pràctica intercanviables, que el fordisme requeria.⁷⁷² Així, van començar a proliferar demandes en relació a eliminar les categories professionals de les empreses o, que, en tot cas, aquestes obeïssin a una diferenciació real de treball.⁷⁷³

Aquesta va ser, precisament, la batalla principal durant la primera meitat de la dècada de 1970 a IQA: aconseguir trencar l'atomització de la plantilla formada per 486 treballadors. El tema va començar a debatre's intensament en diverses assemblees de fàbrica celebrades des de finals de 1971, en les que hi van participar diversos centenars de treballadors.⁷⁷⁴ En una missiva, classificada com a confidencial, del delegat sindical de la província de Tarragona a Rodolfo Martín Villa, el secretari general de l'OSE, s'hi destacava la demanda dels treballadors d'IQA com la principal prioritat a desactivar pels verticalistes:

Mi querido amigo:

Me refiero a las situaciones conflictivas existentes, como importante, en la provincia en estos momentos.

1. IQA

Después de la reunión de los miembros del Jurado con el Director de la Fábrica, Dr. Grimm, y el Vicesecretario Provincial de Ordenación Social, se acordó celebrar una reunión del Jurado en la que debatir el tema básico del posible Convenio Colectivo de Empresa, que podría solucionar algunos de los puntos de fricción.

El Comité Ejecutivo del Sindicato Provincial de Industrias Químicas ha tomado cartas en el asunto y lo va a estudiar detenidamente, para sugerir posibles soluciones.

⁷⁷² A França s'estaven produint situacions anàlogues, que derivaven dels mateixos canvis en l'esfera productiva. Cfr. Xavier Vigna: "La izquierda en Francia ante los movimientos sociales", a Andreu Mayayo i Javier Tébar (eds.): *En el laberinto. Las izquierdas del sur de Europa (1968-1982)*, Granada, Comares, 2018.

⁷⁷³ *Informaciones Obreras*, n. 67, 11/9/1972.

⁷⁷⁴ *Informaciones Obreras*, n. 52, 1/2/1972.

Por ahora, todo de desarrolla dentro de estrictos cauces sindicales, aunque mantenemos una constante vigilancia y contactos personales con miembros del Jurado, especialmente aquello más «cualificados».⁷⁷⁵

El punt de coincidència entre els treballadors, l'empresa i el règim va ser la confecció d'un conveni pròpi per a IQA, que impedís que la demanda d'equiparació de les categories laborals saltés al conveni provincial de les indústries químiques. Treballadors vinculats a CCOO van presentar una plataforma reivindicativa en demanda d'un conveni per a tota la plantilla i no només per als treballadors del taller i subalterns, com pretenia l'empresa. Apart, 30 dies de vacances pagades, 41 hores i quart de feina a la setmana a l'estiu i 42 a l'hivern — iguals per tota la plantilla—, salari complet en cas de malaltia i increment salarial superior a l'estadística oficial. Des del jurat d'empresa s'havien aconseguit, fins el moment, aturar les pretensions en règim interior que intentava imposar la direcció.⁷⁷⁶

Les alarmes per a les autoritats locals es van disparar quan l'Audiència Territorial de Barcelona va dictar sentència declarant que a IQA li mancava llicència municipal i que havia de tancar. Les autoritats al·legaven que el tancament afectaria altres empreses com Dow, Bayer o Basf, que depenien de la producció d'IQA, però la «mayor repercusión que los hechos pueden tener, caso de trascender a la calle, sea la utilización de los mismos por CCOO u otras organizaciones de tipo análogo, para criticar a las Autoridades».⁷⁷⁷ L'informe, en els punts c) i d), era meridià en els motius pels quals IQA no arribaria a tancar:

c) El personal afectado por tal medida reaccionaría en forma imprevisible, pues se trata de trabajadores aglutinados en la defensa de sus intereses, que han pasado ya por ciertas situaciones de tensión en las que han demostrado capacidad suficiente para llevar a cabo sus planteamientos que, hasta el momento, los han efectuado dentro de la normativa legal.

d) El cierre de este centro de trabajo, sin una perfecto y clara evidencia de situación de crisis, tendría una honda repercusión, no solamente en el ámbito provincial, sino también en el nacional, dado que desde el punto de vista de política social engendraría consecuencias que no nos es dado prever, pero que indudablemente constituirían un duro golpe para la política de pleno empleo en la que el Sindicato tiene puestas sus mayores ilusiones.

Por estas razones, y prescindiendo de criterios económicos o mercantiles que no son considerados en este informe, debe sustentarse el criterio de mantener abierto el centro de

⁷⁷⁵ Carta del Delegat Provincial de la OSE a Tarragona Carlos Cepero Salat al Ministro-Secretario General de la OSE Rodolfo Martín Villa (Confidencial), Tarragona, 21/3/1972, AGA, Fons de l'Organización Sindical Española (OSE), Secretaría General (SG), Tarragona, c. 6558, cp. 4303.

⁷⁷⁶ *Informaciones Obreras*, n. 88, 26/2/1973.

⁷⁷⁷ "Nota informativa, asunto: información laboral de Tarragona. Industrias Químicas Asociadas", 23/1/1973, AGA, OSE, SG, Tarragona, c. 6558, cp. 4316.

trabajo IQA en Tarragona con su funcionamiento productivo normal, pronunciándose contra el cierre del mismo.⁷⁷⁸

Finalment, ni IQA va tancar ni els treballadors van aconseguir eliminar la seva atomització en múltiples categories laborals. Van aconseguir, això sí, un suculent increment salarial de 550 pessetes setmanals.⁷⁷⁹ Però el quid de la qüestió seguia sent l'eliminació de les categories laborals que servien com a justificant de disparitats salarials, pel que les demandes sobre aquest extrem seguirien: «El personal de IQA [...] plantean su disconformidad a la disposición de la Empresa por la que se les varía de puesto de trabajo con el objeto, refiere la dirección, de capacitados puntualmente. Los trabajadores se oponen porque se quebrantan las normas de la Reglamentación de Trabajo, y porque, según ellos, los únicos beneficiados con el sistema es la Empresa».⁷⁸⁰ La demanda obrera va ser tombada per Magistratura, un organisme que no era independent en les relacions capital-treball: «La Dirección Gral. de Trabajo ha aprobado el Reglamento de Régimen Interior de IQA, que no satisface a los Trabajadores y se proponen reunir mediante Contencioso Administrativo».⁷⁸¹ Però propostes com aquelles no caigueren en el buit i altres empreses com Seidensticker les entomaren en els anys següents, com es veurà en el capítol següent. Per part d'IQA, la batalla es va reobrir amb la negociació d'un nou conveni el 1975 i els treballadors del jurat d'empresa —militants de CCOO— van elevar el cas al tribunal suprem.⁷⁸²

Amb tot, les reivindicacions més esteses van ser les que giraven entorn la carestia. Les CCOO de Tarragona denunciaven que el nivell de vida a la ciutat havia augmentat un 16%, situant-la entre les més cares d'Espanya. «Todo sube: luz, gas, gasolina, vivienda, combustibles, transportes...; todo menos nuestros salarios», i es preguntaven, «¿quién sube los precios?».⁷⁸³ En una octaveta de mig any després, les CCOO evocaven aquella imatge del poema de Bertolt Brecht sobre les preguntes d'un obrer que llegeix: «¿quién construiría las casas? ¿quién haría funcionar las fábricas? Nos necesitan para trabajar y por eso nos dejan *ir tirando*. Las técnicas avanzan cada día, la producción es cada vez mayor y nosotros en cambio

⁷⁷⁸ *Ibíd.*

⁷⁷⁹ *Informaciones Obreras*, n. 106, 13/5/1973.

⁷⁸⁰ "Informe mensual", OSE de Tarragona, 31/7/1973, AHPT, CNS, c. 341-B.

⁷⁸¹ "Informe mensual", OSE de Tarragona, 31/9/1973, AHPT, CNS, c. 341-B.

⁷⁸² "Informe mensual", OSE de Tarragona, de 30/4/1975 i 30/6/1975, ambdós a AHPT, CNS, c. 343.

⁷⁸³ "¿Qué pasa con los precios?", 16/10/1973, AHPCE, MO, CONC, c. 85, cp. 1_3/16.

siempre estamos igual, trabajando las mismas horas o más. ¿Vamos a aceptarlo? Si nos callamos nunca nos darán nada más. ¡Tomemos ejemplo de Bonavista y unámonos!».⁷⁸⁴

En un context d'alça generalitzada dels preus com aquell molts treballadors criticaven les diferències socials imperants: mentre la classe obrera cada cop tenia més dificultats per arribar a fi de mes i li tocava lluitar constantment per increments salarials, moltes empreses no deixaven d'anunciar expansions industrials i noves inversions milionàries, com les que Basf i Dow tenien previstes. La d'aquesta última es calculava que li permetria incrementar unes set mil tones anuals la seva producció i 8.200 de noves dispersions acríliques.⁷⁸⁵ Les assemblees de treballadors en ambdues indústries fonamentaven les seves peticions salarials en base al que la pròpia premsa publicava sobre els beneficis que declaraven haver obtingut. Una situació que també es va donar a Explosivos Río Tinto, on la plantilla va decidir boicotejar les hores extra i abaixar el rendiment en demanda de millores propiciades arran de l'expansió de la companyia, que tenia previst obrir una nova planta que li permetria incrementar en cent mil tones la producció d'estirè a l'any.⁷⁸⁶

Aquestes situacions d'indisciplina i de boicot donaven ales als treballadors d'altres empreses a realitzar accions similars. També a l'automovilística Saeta es van produir disminucions de la producció en senyal de protesta mentre a IQA es van continuar boicotejant les hores extra. A Hidro-Nitro els treballadors van denunciar el conveni, mentre que a Dragados y Construcciones van realitzar una vaga d'un dia després que l'empresa es negués a pagar-los les vacances. Junt amb la crisi i la inflació, que produïa un encariment dels productes de primera necessitat, els ànims estaven a flor de pell. Segons la memòria de l'OSE de 1973, «[s]e han dejado sentir a fines del año conflictos laborales en algunas empresas. Las elevaciones constantes del coste de la vida absorbe las mejoras salariales produciéndose tensiones que provocan los conflictos».⁷⁸⁷ La Unió de Tècnics i Treballadors (UTT) del sindicat químic va fer públic un comunicat denunciant la carestia de vida al temps que CCOO en reportava les conseqüències socials i ho vinculava al judici contra Marcelino Camacho i altres dirigents obrers arrestats el juny de 1972 en una reunió estatal de CCOO a la ciutat

⁷⁸⁴ “¡¡¡Qué escándalo!!! ¡¡¡Hasta dónde llegaremos!!!”, octaveta de CCOO de Tarragona, abril de 1974, AHPCE, MO, CONC, c. 85, cp. 1_3/16.

⁷⁸⁵ *Informaciones Obreras*, n. 124, s.d. [finals de setembre de 1973].

⁷⁸⁶ *Ibíd.*

⁷⁸⁷ Consejo Superior del Ministerio de Industria: “Memoria 1973”, copia datada el 3/1/1975, p. 253, AHPT, CNS, c. 11.

madrilenya de Pozuelo de Alarcón.⁷⁸⁸ El judici havia d'iniciar-se el 20 de desembre de 1973, el mateix dia que ETA (V Asamblea) col·locava un potent explosiu al carrer Claudio Coello de Madrid i el detonava just quan el cotxe del president del govern, Luis Carrero Blanco, passava per sobre.⁷⁸⁹ El PSUC havia cridat a realitzar vagues en senyal de protesta per al dia 12 de desembre i novament per al mateix dia 20, que foren secundades per algunes empreses com EMMSA.

Se han lanzado en las barriadas obreras de Tarragona octavillas convocando al paro obrero para el día 12; también se ha distribuido profusamente el panfleto *Lluita*, órgano del Comité Local de Tarragona del «Partido Socialista Unificado de Catalunya», en él se recogen los conflictos laborales suscitados en Tarragona durante el pasado mes de noviembre.

Igualmente, se han lanzado profusamente octavillas convocando a la huelga para el día 20.

Todas éstas acciones están organizadas por el «PSUC».⁷⁹⁰

Ja fos per l'organització laboral en el marc de les fàbriques, per demandes d'augments salarials superior a l'increment del cost de la vida o per vagues polítiques com les del 12 i 20 de desembre, els darrers mesos de 1973 per al moviment obrer de Tarragona van ser calents en conflictes. Uns conflictes que, a mesura que creixen, cada cop englobaven nous sectors que seguien l'estela deixada pels centre pioners. Fins i tot els pescadors de Tarragona i Cambrils es van posar en vaga durant aquell any.⁷⁹¹ En empreses sense experiència reivindicativa prèvia com Standard-ITT, dedicada al muntatge de cabines telefòniques, es van boicotejar els exàmens per als ascensos interns. Als folis d'examen sense complimentar només s'hi podien llegir demandes del tipus: «¡queremos aumento de salario!». La falta de tradició era compensada per la rapidesa en la que es difonien els recursos organitzatius, doncs des de llavors els treballadors de Standard-ITT realitzarien assemblees periòdiques dins l'empresa. Durant les protestes contra els tests, un dels examinadors va agredir un treballador que es negava a examinar-se: «Un inspector sacudió un tortazo a un trabajador que dirigía la palabra a sus compañeros lo que provocó la expulsión del *gorila* a patadas». A

⁷⁸⁸ *Informaciones Obreras*, n. 124, s.d. [finals de setembre de 1973]. Sobre el procés 1.001 i la seva conformació com a símbol de les llibertats democràtiques, cfr. Emanuele Treglia: *Fuera de las catacumbas*, pp. 276-279 i 298 i ss.

⁷⁸⁹ Pau Casanellas: *Morir matando*, pp. 141 i ss.

⁷⁹⁰ "Informe mensual", OSE de Tarragona, 28/12/1973, p. 13, AHPT, CNS, c. 341-B.

⁷⁹¹ "Huelga general de pescadores de arrastre en Tarragona y Cambrils", s.d. [ac. març-abril de 1973], ANC, PSUC, n. 1860, cp. 138.

l'assemblea es van discutir les problemàtiques pròpies dels treballadors, però no va faltar una mirada a la política internacional. D'especial interès va ser el debat entorn al cop d'Estat contra la Unitat Popular xilena i la vinculació que en la trama colpista havia tingut la corporació nord-americana ITT, empresa de la que ells mateixos depenien. Després de l'assemblea prop de dos-cents treballadors van marxar en manifestació fent visques al president xilè Salvador Allende i clamant contra ITT.⁷⁹²

El conflicte de Standard va prendre força als seus centres de Madrid i Barcelona i, amb ells, a Tarragona. Les reivindicacions plantejades des de finals d'estiu de 1973 havien estat desoïdes i a començaments de 1974 els 18.000 treballadors de diversos centres exigien elegir una comissió representativa que negociés un nou conveni d'empresa. Plantejaven un augment salarial de 5.000 pessetes mensuals, amb independència de la categoria que s'ocupés; setmanes laborals de 40 hores; vacances pagades de 30 dies a l'any; així com delimitar la durada dels convenis a dotze mesos i revisar-los cada sis, per tal d'adaptar-los al preu de la vida. La concentració dels treballadors madrilenys els va erigir aviat en els referents del moviment de protesta a Standard, on a meitats de gener van treure al carrer vora 2.500 persones, però no per això Tarragona va romandre aliena al conflicte. El 17 de gener de 1974 va registrar-se treball lent a l'empresa tarragonina i fins una trentena de treballadors van negar-se a realitzar hores extra. Cedint a les pressions obreres, l'empresa va concedir increments salarials anuals de 32.237 pessetes; representaven poc més de la meitat del que reivindicaven els treballadors, però era un augment superior al màxim autoritzat pel govern.⁷⁹³

De forma paral·lela a aquell ambient de creixent contestació laboral i veïnal, el 1974 va ressorgir el conflicte estudiantil, esperonat de nou per la imposició de la selectivitat. El moviment estudiantil denunciava la construcció d'una universitat elitista sota el subterfugi que estava massificada. Reivindicaven la supressió de la selectivitat i la completa gratuïtat de la universitat; l'elaboració democràtica dels plans d'estudis, en col·laboració professorat-estudiants; s'exigia l'amnistia als damnificats per motius polítics —és a dir, eliminar les llistes negres d'alumnes i també de docents—; així com el dret de reunió i d'associació, tant del professorat com de l'alumnat. A Tarragona els professors d'institut van redactar un escrit conjunt en què s'oposaven a la selectivitat i demanaven democratitzar el COU.

⁷⁹² *Informaciones Obreras*, n. 124, s.d. [finals de setembre de 1973].

⁷⁹³ "La movilización de «Standard»", *Luchas Obreras*, n. 9, 20/1/1974.

Paral·lelament, es van realitzar diverses assemblees de batxillers, en què s'hi va decidir manifestar-se per la ciutat. També a la Delegació Universitària van sumar-se a les protestes i el 9 de maig de 1974 van secundar la nova vaga general universitària, resultant completament aturades les facultats de Lletres i Ciència que, juntament amb els batxillers, van manifestar-se per la Rambla Nova de Tarragona.⁷⁹⁴

Juntament a la JCC reorganitzada, començaven a entrar en escena altres grups que tenien en el moviment estudiantil el seu espai d'actuació preferent. La Lliga Comunista (LC) —el partit fundat el 1972 sobre l'escissió de la tendència «Encrucijada» de la LCR—⁷⁹⁵ havia jugat un paper important en les mobilitzacions contra la selectivitat el 1973, que van ocasionar el tancament de la Delegació Universitària durant una temporada. La indignació contra el tancament va provocar manifestacions diàries d'estudiants amb pancartes reclamant-ne la reobertura.⁷⁹⁶ El PCE(i), a través de la seva organització juvenil, la JGR, va tenir una presència reduïda però molt influent a la Universitat Laboral —però cap a la Delegació Universitària des de setembre de 1973, quan tots els seus membres es van traslladar a Barcelona per a finalitzar la llicenciatura. Per la seva banda, el grup d'estudiants de la LC havia quedat pràcticament desarticulat després de la detenció d'un dels seus dirigents a finals de 1973 i la resta del grup es va integrar al PCE(i) l'abril de 1974. Tot i això, aquell sector universitari va tenir una vida molt curta, doncs a finals d'any es va dissoldre dins el PSUC.⁷⁹⁷

La irrupció del moviment estudiantil va contribuir a enfortir les lluites obreres, doncs sovint es plantejaven mobilitzacions en solidaritat amb treballadors en vaga. Igualment, la força del moviment de batxillers va contribuir a mantenir de manera quasi permanent la disputa de l'espai públic a les autoritats franquistes locals, doncs la seva actuació va anar força més enllà del seu espai de desenvolupament natural, és a dir, de l'institut. En efecte, entre 1972 i 1974 les manifestacions estudiantils es van duplicar, alhora que la conflictivitat sociopolítica en general va incrementar de manera notòria. Les factories que majors conflictes van protagonitzar van ser les del ram del metall i les de la construcció, tot i que la irrupció d'una conflictivitat inèdita en indústries que fins aleshores no havien destacat per la

⁷⁹⁴ "Movimiento estudiantil: la lucha contra la selectividad", *Lluita*, n. 13, maig de 1974.

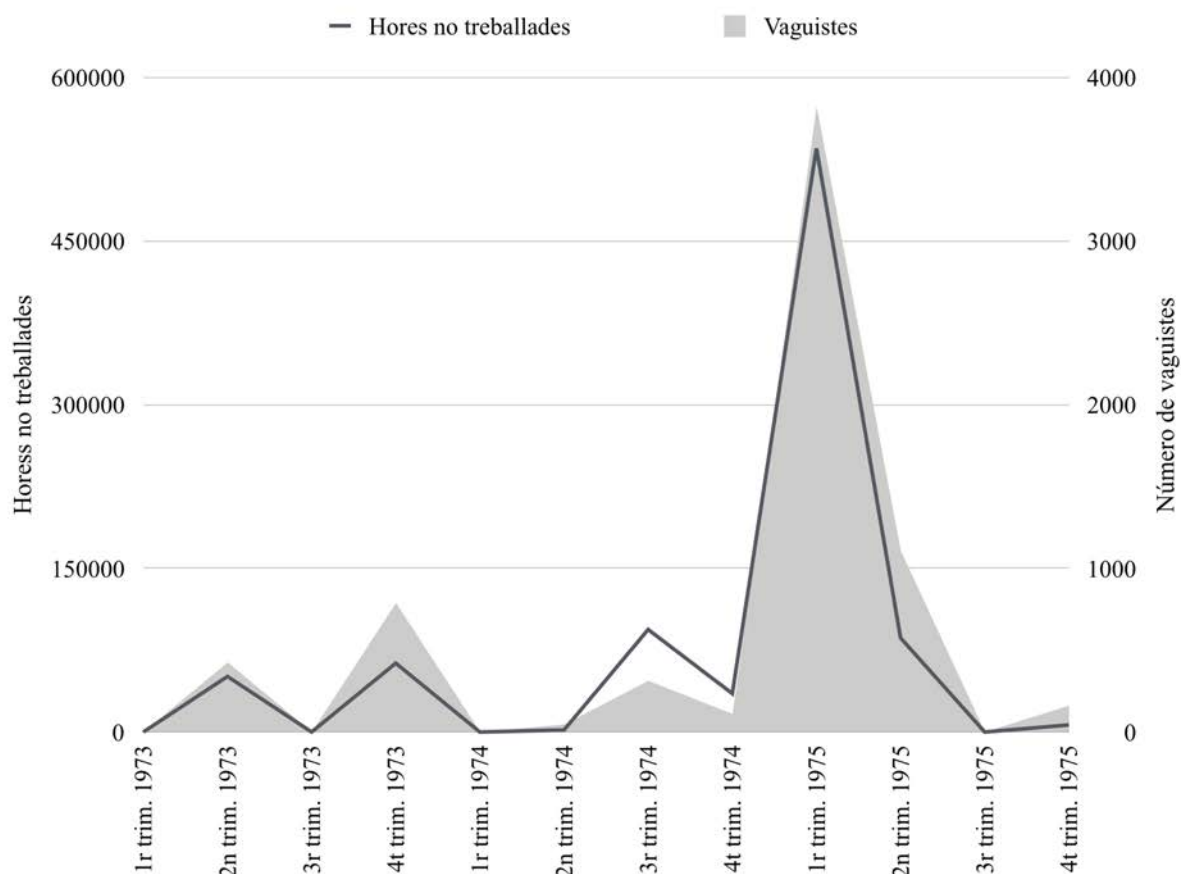
⁷⁹⁵ Martí Causa i Ricard Martínez (eds.): *Historia de la Liga Comunista Revolucionaria (1970-1991)*, Madrid, La Oveja Roja, 2014, pp. 27-28.

⁷⁹⁶ *Informaciones Obreras*, n. 89, 5/3/1973.

⁷⁹⁷ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 78.

seva combativitat, posava de manifest la imperícia de la dictadura per a desactivar la contestació, així com la capacitat de l'antifranquisme per a mobilitzar cada cop a majors segments de la societat. Entre 1975 i 1976 les mobilitzacions obreres i estudiantils serien una imatge habitual pels carrers de la ciutat.⁷⁹⁸

Gràfica 8. Conflictivitat laboral a la província de Tarragona, 1973-1975

Fons: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OSE, AHPT, CNS, cc. 341B, 342 i 343.

En aquell context de plena efervescència, només calia un detonant per a desencadenar un gran moviment de protesta que aglutinés tots els fronts socials de l'antifranquisme. Aquest es va donar el març de 1974, quan l'increment de més d'un 22% del preu del bitllet d'autobús que enllaçava Bonavista amb el centre va provocar una ingent mobilització ciutadana, que pot ser considerada una autèntica vaga general a nivell del barri. El boicot i la situació de mobilització permanent a Bonavista s'allargà durant quinze dies,

⁷⁹⁸ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, 28/2/1975, AHPT, CNS, c. 343.

però fracassaren els intents d'estendre la protesta a la Floresta i, en gran mesura, també a Torreforta.⁷⁹⁹ De nou, el mes de novembre, a Bonavista va esclatar la protesta en demanda de llars d'infants i d'un ambulatori al barri. Un barri que s'erigia com el principal problema d'ordre públic de la ciutat per haver desenvolupat un model de protesta altament integrat contra el qual el règim no feia més que intentar contenir-lo i, quan tal cosa es mostrava impossible, reprimir-lo: «en lugar de aparecer algún indicio de solución, sólo aparecieron muchos policías, guardias civiles y chivatos [...] Lo único que hemos recibido es la policía, para tratar de impedir otras posible manifestación, ya que es el único medio que le queda al barrio después de haber agotado todos los recursos y *cauces* legales».⁸⁰⁰

Els darrers anys de dictadura es van caracteritzar per una conflictivitat creixent en intensitat i extensió. Una conflictivitat que va afectar tots els àmbits: laboral, estudiantil, veïnal, ciutadà... Però en cap cas les protestes augmentaren de forma homogènia i lineal, com es podria suposar. Tal com s'aprecia nítidament en el gràfic anterior, corresponent a la conflictivitat laboral, l'única de què se'n disposa de recopilació estadística, el pic de 1973 el trobem en el quart trimestre de l'any, el que tots els informes interns coincideixen en assenyalar com a moment de preocupant creixement de la conflictivitat.⁸⁰¹ Certament en va augmentar el número de vagues registrades, no així el d'hores no treballades, cosa que indica que, en general, aquestes eren de curta duració. Els dos primers trimestres de 1974 foren de baixa intensitat en matèria laboral, no així en el moviment estudiantil i el veïnal, que va donar un salt en la seva capacitat de desafiar amb el boicot dels autobusos de Bonavista de març-abril. Una experiència que generaria sinèrgies amb el moviment obrer, molt especialment durant els mesos d'estiu, i de manera particular amb el conflicte de Valmeline, del que se'n parlarà més en detall en el següent capítol. Tot i el descens durant els darrers mesos de 1974, la conflictivitat laboral va experimentar un creixement espectacular en el primer trimestre de l'últim any de vida del dictador. Mai com els primers mesos de 1975 hi havia hagut tants treballadors aturats durant tant de temps a Tarragona. Els efectes de la crisi econòmica en forma d'acomiadaments i tancaments d'empresa encara no significaven un retraïment de la conflictivitat, sinó la seva accentuació.

⁷⁹⁹ Federic Bardají: *Bonavista*, pp. 90-95.

⁸⁰⁰ *Información obrera*, n. 1, novembre de 1974. Com a delators s'assenyalava a Antonio «el Herrero», Pedro Moya i un tal Salomón. El nou butlletí de les CCOO de Tarragona es proposava, en aquest sentit, denunciar a aquests «y tantos otros *elementos* [...] para que el pueblo conozca a sus enemigos».

⁸⁰¹ Consejo Superior del Ministerio de Industria: "Memoria 1973", copia datada el 3/1/1975, p. 253, AHPT, CNS, c. 11.

L'espectacular augment, tant d'hores no treballades com de vaguistes durant el primer trimestre de 1975, contrastaria vivament amb l'acabament d'aquell mateix any. La negociació dels convenis col·lectius, molt especialment del provincial de la construcció, i les restriccions salarials imposades pel govern, que van dur al trencament de les negociacions i a situacions de conflictivitat laboral, expliquen el pic del primer trimestre. Però la disminució en els següents —menys accentuada durant el segon i de caiguda abrupta en la darrera meitat de l'any— han d'explicar-se des d'una situació conjuntural, com ho foren les eleccions sindicals de 1975, per al segon trimestre, i des d'una valoració plenament política, per a la resta de l'any.

La lectura política per explicar la corba del moviment vaguístic s'ha de realitzar atenent la por dels treballadors. Una por, en part, motivada per una nova situació laboral, d'incertesa, com a conseqüència de la destrucció de treball per la crisi econòmica, que portava a molts actius militants a adoptar posicions més aviat defensives que ofensives en les reivindicacions laborals. Però d'altra banda, es cospa la por al tancament repressiu del règim que, amb la nova legislació, tipificava pràcticament qualsevol acció com a terrorisme. Una por provocada per les exemplaritzants execucions del 27 setembre de 1975 contra tres militants del Front Revolucionari Antifeixista i Patriota (FRAP) i dos d'ETA (político-militar).⁸⁰² Una situació que pot percebre's també durant la primera meitat de 1974, quan el jove militant anarquista Salvador Puig Antich fou ajusticiat al garrot vil, acusat d'haver matat un policia a Barcelona. A Tarragona aquella mort es va sentir prop, doncs a la presó de la ciutat, aquella mateixa nit del 2 de març, el botxí José Monero Renomo hi agarrotava el pres comú Heinz Chez,⁸⁰³ per tal que l'opinió pública identifiqués que es tractava *només* de l'ajusticiament de dos assassins de policies.

Igualment, l'agost de 1975 moria a la seva cel·la de la presó provincial de Tarragona l'obrer de la construcció i militant del PSUC Diego Navarro, que presumptament s'havia penjat amb el seu cinturó. Navarro havia estat detingut a una assemblea de la construcció celebrada a l'Arboç del Penedès el juliol, després que la Guàrdia Civil dissolgués a tret la concentració, ferint Navarro a un genoll. Rafael Nadal, que portava el cas, no va poder veure

⁸⁰² Pau Casanellas: *Morir matando*, pp. 207-215.

⁸⁰³ "Tarragona: el polaco Heinz Chez, asistido por dos sacerdotes", *La Vanguardia Española*, 3/3/1974. El seu vertader nom era Georg Michael Welzel i havia entrat clandestinament a Espanya a través dels Pirineus un any i escaig abans. Tot i que era d'origen alemany, es va fer passar per polonès quan fou detingut a l'Ametlla de Mar, després de disparar mortalment contra un Guàrdia Civil.

el cadàver i les restes de Navarro arribaren a Sant Vicenç del Horts, on residia, dins una caixa de ferro soldada.⁸⁰⁴ Així descriu l'enterrament en les seves memòries:

La meua dona i en Perico Bernal [...], amb el meu 127, seguïrem el furgó al lloc de destinació. Allí ens esperaven la família i milers de companys. També ens esperava la Guàrdia Civil, amb el cap de la qual vam parlamentar per fer possible que el taüt fos pujat a espatlles dels amics fins al cementiri. [...] El cementiri és dalt d'un turó, sec, pelat, sense gens de vegetació, on vam pujar sota un sol implacable, com la mateixa contundència de la mort. El capellà va ser curt, molt d'acord amb els moments que vivia [*sic.*], escoltat enmig d'un respectuós silenci. Tot seguit plevien sobre el taüt, mentre l'entraven al nínxol, centenars de clavells [...] Algún crit desesperat, els plors de la vídua, la continguda ràbia i res més.⁸⁰⁵

Una lectura política de la corbatura de la conflictivitat que es podria forçar per interpretar —o, com a mínim, interrogar-nos— sobre el tercer trimestre de 1973, quan la Guàrdia Civil matava a Cipriano Martos, un treballador de la construcció de Reus que militava al PCE (marxista-leninista) i al FRAP, durant un interrogatori en el que fou brutalment torturat i obligat a ingerir un líquid abrasiu, amb tota probabilitat el contingut d'un còctel molotov.⁸⁰⁶

En una situació en que la dictadura es veia creixentment contestada i, en cada nou intent, mostrava la seva imperícia per sufocar les protestes, la repressió tornava a emergir com la única de les respostes que el franquisme podria oferir a la creixent contestació social. Aquesta es trobava amb un món fet de solidaritats: de classe, intergeneracionals, de barri, de ciutat, antifranquistes. La por i la repressió tenien capacitat per condicionar la mobilització social, però ja no per aturar-la. El sorgiment de nous subjectes, de noves formes de mobilització, de nous referents, de noves lluites, en suma, de la capacitat de desafiar l'ordre franquista en tota la seva extensió, va aconseguir desactivar-la en gran mesura.

5.2. NOUS REFERENTS PER A LA MOBILITZACIÓ OBRERA

El setembre de 1974 el setmanari *Cambio 16* recollia que Tarragona havia irromput a l'escena vaguística espanyola com a la segona província en número d'hores no treballades.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ José Fernando Mota: «*Mis manos, mi capital*». *Els treballadors de la construcció, les CCOO i l'organització de la protesta a la Gran Barcelona (1964-1978)*, Alzira, Germania, 2010, p. 98.

⁸⁰⁵ Rafael Nadal i Company: *Més de mig segle...*, p. 249.

⁸⁰⁶ Roger Mateos: *Caso Cipriano Martos*, pp. 283 i ss.

⁸⁰⁷ "Agosto, pausa en rostro", *Cambio 16*, n. 148, 16-22/9/1974.

El principal motiu era el conflicte obert en l'empresa de confecció tèxtil Valmeline Societat Anònima. Si bé era sorprenent, aquell no era un cas aïllat. Temps ençà era patent que la conflictivitat laboral i política s'estava estenent més enllà de les principals zones industrials i que prenia força en els centres perifèrics, fins llavors caracteritzats per mobilitzacions de baixa intensitat. El de Valmeline era, a més, el primer conflicte laboral que prenia nítidament una dimensió local i traslladava el gruix de les protestes a la ciutat, tot convertint-se, així, en un problema d'ordre públic. No és per a menys, doncs en el seu desenvolupament es van produir les majors manifestacions públiques a Tarragona des de la guerra civil. Tot plegat va contribuir a situar la vaga d'estiu de 1974 com a un dels principals referents culturals del nou moviment obrer tarragoní junt amb els treballadors d'IQA, als que després se li sumarien les vagues de la construcció de primers de 1976.

La vaga es va donar en un context local particular, en que els diferents forces de l'oposició antifranquista, enfrontades entre ells des de feia gairebé un lustre per les divisions en el si de CCOO, van col·laborar estretament en el seu desenvolupament i sosteniment. Ho van fer tant les que conformaven l'ACT, en especial els comunistes, com sectors del socialisme autogestionari i del moviment autònom que apostaven per generar espais organitzatius de base obrera. Però el que resulta realment rellevant sobre el conflicte de Valmeline fou el seu caràcter eminentment femení i, en especial, la seva capacitat performativa en relació al moviment obrer local. Un moviment obrer que, com en tantes altres coordenades geogràfiques, s'havia configurat sobre l'arquetip androcèntric del treballador industrial de coll blau.

En efecte, els estudis que han abordat la història del moviment obrer sota el franquisme des d'una perspectiva de gènere han destacat la seva construcció en masculí. Tal cosa tenia implicació en els espais en els que desenvolupava la seva activitat —tant a dins com a fora de les fàbriques—, les seves formes orgàniques i, en general, a la mentalitat hegemònica que elevava allò masculí a allò universal en el seu si. Tot i que, com s'ha vist, les dones no van estar absents en la conflictivitat laboral durant la dictadura, les seves accions no sempre han quedat reflectides en la documentació ni les seves lluites han romàs en la memòria col·lectiva, doncs el biaix de gènere del moviment les ha invisibilitzat.⁸⁰⁸ Tarragona

⁸⁰⁸ M. Carmen Muñoz Ruiz: "Género, masculinidad y nuevo movimiento obrero bajo el franquismo", a José Babiano (ed.): *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Madrid, Catarata, 2007; Nadia Varo: *Las militantes ante el espejo. Clase y género en las CCOO del área de Barcelona (1964-1978)*, València, Germania, 2014.

no fou una excepció en aquest sentit, però la transcendència de la conflictivitat de l'estiu de 1974 no només va posar en el centre el caràcter femení de les mobilitzacions, sinó que aquelles foren elevades a la categoria de símbol. Un símbol que no incumbia només a la part femenina del moviment obrer, sinó a la seva totalitat. Així doncs, un dels principals referents locals dels treballadors tarragonins en el tardofranquisme es va construir en femení i fou assumit amb orgull per obrers d'ambdós sexes.

Valmeline era una empresa de confecció tèxtil fundada el 1974 amb majoria de capital alemany. Es dedicava a la sastreria fina i estava situada a les immediacions de Torreforta. L'empresa va sorgir de l'absorció d'una indústria anterior anomenada Seidensticker Española, igualment de capital alemany, dedicada a la confecció de camises que havia obert les seves portes el 1965. Era una indústria enfocada fonamentalment a la exportació—sobre dos terços de la producció— i es trobava, per tant, molt afectada per les fluctuacions econòmiques internacionals.⁸⁰⁹ Quan es va inaugurar, Seidensticker ocupava unes sis-centes treballadores. Majoritàriament eren joves que provenien dels barris contigus i que tenien una escassa experiència en el treball industrial, doncs la gran majoria aprendria l'ofici de confecció en la mateixa fàbrica.⁸¹⁰ La seva mida la convertia en la segona indústria en número de treballadors de la ciutat, només per darrera de la Tabacalera.

La confecció tèxtil mai havia estat una indústria preponderant a la ciutat de Tarragona, com sí que ho havia estat a Reus. Com s'ha explicat, la nova industrialització tarragonina de la dècada dels seixanta havia potenciat grans empreses del sector químic que afavoriren la proliferació de petites indústries auxiliars, especialment del metall i de la construcció. El tèxtil, contràriament, era un sector que arrossegava problemes estructurals des de feia dècades, una situació que es va tornar insostenible amb la crisi econòmica que va obrir el *shock* petrolífer de 1973. L'esgotament del cicle econòmic *desarrollista* s'havia deixat sentir ja en la indústria tèxtil tarragonina una anys abans, doncs ja el 1967 es feia constar la seva oberta crisi.⁸¹¹ Entre 1971 i 1973 foren registrats cinc expedients de crisi que afectaven a 345 treballadors, segons dades de l'OSE. En un context pràcticament de plena ocupació, la preocupació de les autoritats sindicals per l'atur que causaven aquells tancaments era

⁸⁰⁹ Josep Llop: *La industrialització de Tarragona*, p. 92.

⁸¹⁰ Montserrat Duch i Meritxell Ferré: *De súbdites a ciutadanes*, pp. 159-178.

⁸¹¹ "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1967, AHPT, CNS, c. 11.

escassa, doncs la gran majoria de les afectades eren dones en edat d'estar casades, pel que s'assumia que tornarien al treball domèstic, mancat de regulació.⁸¹²

L'estructura industrial del tèxtil a l'àrea de Tarragona era altament dispersa, doncs el 60% corresponia a tallers de mida reduïda amb plantilles menors a cent persones i pràcticament el 30% de les empreses contava amb menys de vint-i-cinc treballadors.⁸¹³ Aquells eren els tallers de confecció tradicionals disseminats per diverses poblacions del àrea industrial tarragonina, com Torredembarra (sector que ocupava al 24,7% de la seva població), la Riera de Gaià (31,5%) o la Pobla de Montornès (15,3%), que foren sucumbint davant l'obsolescència de la seva maquinària i la competitivitat que les noves empreses internacionals imposaven. Els números no podien ser més eloqüents: si el 1964 el tèxtil ocupava l'11,6% de la força de treball del sector secundari de la comarca del Tarragonès, el 1975 aquest significava només el 5,9% dels empleats industrials.⁸¹⁴

Certament, aquella era una dinàmica present des dels anys seixanta que la crisi no va fer més que accentuar. Tot i això, foren les grans empreses les que més exposades a la contracció del mercat internacional, doncs eren altament dependents del crèdit financer i de les ventes a l'exterior. Incapaç de redreçar una situació econòmica cada cop més adversa, Seidensticker va decidir canviar de mans davant la impossibilitat d'atreure inversions en el marc de la crisi econòmica.⁸¹⁵ Valmeline era, doncs, producte d'una incipient reestructuració del sector tèxtil que es prolongaria més enllà dels límits estrictes d'aquest treball.

Valmeline va heretar de Seidensticker la forta disciplina laboral que aleshores imperava a l'Europa capitalista. L'anomenada organització científica del treball era un mètode d'organització i racionalització laborals pròpies del fordisme que no feia sinó ocultar els interessos patronals sota el subterfugi del caràcter «científic» del mètode, fet que tanmateix en dificultava la crítica per part dels treballadors. El cronometratge de la producció es va convertir en la tònica dominant i a través d'ell es fixava el cobrament de les primes i els incentius, sempre que s'hagués superat el ritme «normal» de treball. Es calcula que aquests mètodes permetien forçar el rendiment fins a un 33% sobre l'«activitat normal». Igualment, el cronometratge no només estimulava el ritme de treball sinó que, a més, exigia no

⁸¹² "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1971-1973, AHPT, CNS, cc. 351-352.

⁸¹³ "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1972, AHPT, CNS, c. 351.

⁸¹⁴ Joaquim Margalef: *El Tarragonès*, pp. 130-136.

⁸¹⁵ José Fernando Mota: "La reorganització del moviment obrer al tèxtil català (1960-1981)", a Montserrat Llonch (ed.): *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*, Lleida, Pagès, 2004, p. 175.

disminuir-ne la qualitat. El control del temps era tant estricte que s'inclouïa un coeficient de fatiga i, fins i tot, es regulava la quantitat de temps imprescindible per a que les teixidores satisfessin les seves necessitats fisiològiques,⁸¹⁶ un motiu que ja hem vist que estava en la base de la vaga a Tabacalera de novembre de 1973. Segons escrivia anys més tard una treballadora que havia entrat a Seidensticker als 17 anys d'edat, i que dedicaria el seu treball de diplomatura, precisament, a les vagues de Valmeline:

El sistema de producción era en cadena y estaba basado en actividad media (o destajo). Este sistema consiste en tener la prenda a realizar parcelada en operaciones de escasísimo tiempo, que eran medidas por un cronometrador (o algunos trabajadores afines a la empresa). Este asignaba el tiempo mínimo en que debía ser realizada la operación, si una trabajadora lograba mayor destreza y realizaba su tarea más rápidamente tenía más minutos acumulados al final del día y esto se traducía en una remuneración mayor del entonces Salario Mínimo Interprofesional (SMI). No obstante, no bastaba que una trabajadora individualmente superara sus niveles básicos[s] para tener este plus, sino que éste se lograba si todas las componentes de una cadena superaban sus niveles individualmente. Cada cadena de producción recogía las operaciones de una pieza de la camisa y agrupaba alrededor de 20 operarias.

Pero esta situación con el paso del tiempo variaba debido a que una operaria se adaptaba de tal manera a la máquina y a la operación que superaba el 100% y por tanto la empresa consideraba que los niveles básicos establecidos anteriormente tenían que ser aumentados. De ésta manera el intento de lograr una mayor remuneración conducía al cabo de cierto tiempo solamente a que las tareas tuvieran que realizarse a mayor velocidad suponiendo entonces para las trabajadoras no una mayor remuneración sino la obligación de trabajar con más intensidad, creando ésta situación una gran tensión durante toda la jornada laboral.⁸¹⁷

Igualment, així ho rememora una altra treballadora:

[...] los destajos eran brutales, era lo que más reclamabas porqué te dejabas ahí la espalda. Con el tiempo llegabas al destajo y te lo pasabas, pero claro cuando veían que habías cogido una práctica, que lo hacías con los ojos cerrados, pues te revisaban el destajo y te lo volvían a subir. Y eso era lo que indignaba. Siempre iban aumentándote el tope que tenías que hacer.⁸¹⁸

L'extenuant ritme de producció i el seu impacte salarial ha de valorar-se en termes de gènere, doncs era sobre les dones del tèxtil sobre qui requeia la nova organització del treball. Tingui's en compte que, tot i la crisi estructural del sector, el 1968 el tèxtil ocupava encara a

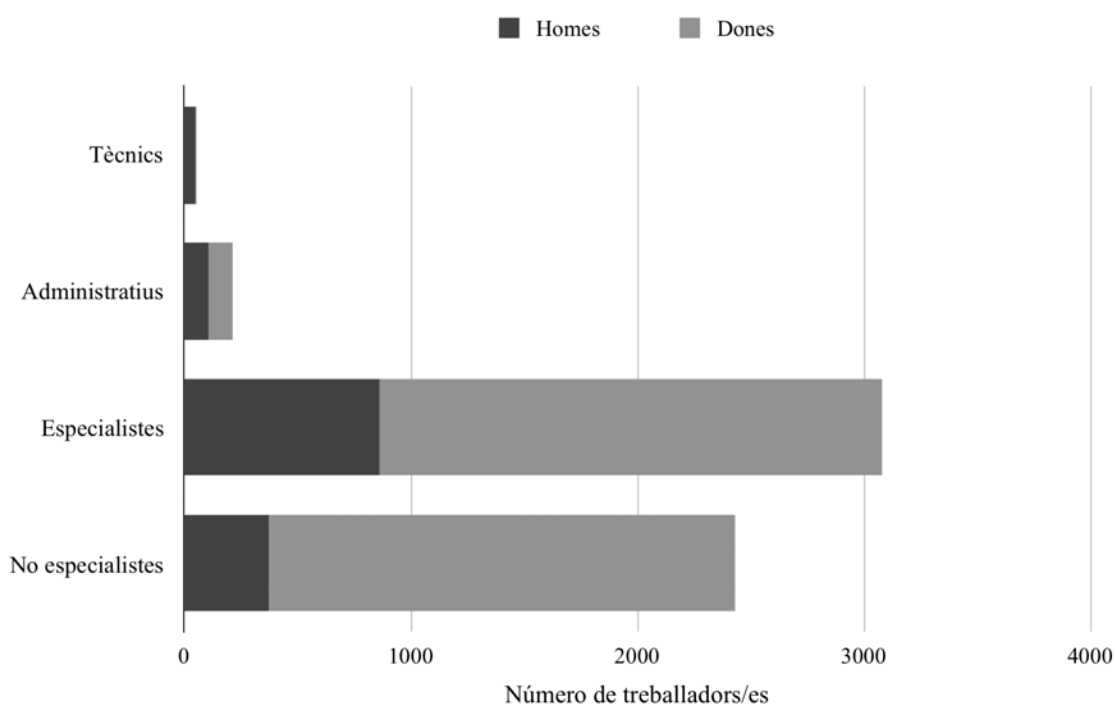
⁸¹⁶ José Babiano: *Emigrantes, cronómetro y huelgas*, pp. 96-99.

⁸¹⁷ Ángeles de la Fuente Benito: *La conflictividad...*, pp. 37-38.

⁸¹⁸ Entrevista a Matilde Dorado Molina, 21/11/2007, AHCT, FS.

91.000 persones arreu de l'Estat espanyol, del que el 75% n'eren dones.⁸¹⁹ Idèntica proporció pot observar-se en el gràfic, corresponent a l'estructura laboral del ram tèxtil de la província de Tarragona a les alçades de 1972. Com s'aprecia, el tèxtil ocupava majoritàriament dones i només un petit grup d'homes treballava al sector. La seva distribució interna era profundament desigual. Poc més del 90% dels llocs de treball tècnics eren ocupats per homes, mentre que les dones arribaven al 72% entre les obreres especialitzades i fins al 84,6% entre les no especialitzades. Només en els treballs administratius hi havia una presència equilibrada entre homes i dones, tot i que les denúncies recurrents indiquen que elles percebien salaris inferiors per aquelles mateixes feines. Un altre aspecte a tenir en consideració era la joventut de les treballadores, doncs s'ha calculat que fins al 95% de els treballadores de Seidensticker tenien edats compreses entre els setze i els vint-i-quatre anys.⁸²⁰

Gràfica 9. Estructura provincial del ram tèxtil, 1972

Fons: Elaboració pròpia a partir de la "Memoria de actividades", 1972, AHPT, CNS, c. 351.

⁸¹⁹ Pilar Díaz Sánchez: "Trabajo y género en la España franquista. Estudio comparado de dos sectores: la confección-textil y los ferrocarriles", a Gloria Nielfa: *Mujeres y hombres en la España franquista. Sociedad, economía, política y cultura*, Madrid, Complutense, 2003, p. 223.

⁸²⁰ Montserrat Duch i Meritxell Ferré: *De súbdites a ciudadanas*, p. 173.

Els solien ser els qui s'ocupaven del cronometratge a la cadena de confecció o els que treballaven en llocs de major especialització, com la reparació de la maquinària i de l'utilatge, feines per les que obtenien salaris també majors. Contràriament, les joves de Valmeline treballaven fonamentalment a la cadena de confecció i no se'ls reconeixia un jornal fix, sinó que llur remuneració anava en funció d'uns màxims de treball estipulats per l'empresa. A més, la segmentació de la plantilla en diverses categories que, a la pràctica, eren intercanviables, facilitava i justificava les seves desigualtats salarials.⁸²¹ Des d'un punt de vista ideològic, la sexualització de gran part de les tasques implicava una menysvaloració del seu treball en termes de gènere, que tenia a la fi un impacte directe en les seves condicions laborals. No es concebia que els homes fessin alguna feina pròpia «de dones», com la costura, el que produïa l'exclusió femenina per la seva doble condició d'assalariades i de dones. Unes difícils condicions que minaven les possibilitats d'ascens dins l'empresa.⁸²²

L'Ángeles de la Fuente va començar a treballar a la fàbrica el 1968, amb 17 anys, quan «érem al voltant de 500 dones». En el seu testimoni oral, confirma que elles es dedicaven fonamentalment als diversos processos d'elaboració de les camises i teixits, mentre que «hi havia pocs homes, els de manteniment, algun encarregat».⁸²³ S'estima que el salari mitjà d'una treballadora de la confecció era un 20% inferior al d'un home al mateix lloc de treball. A més, els increments salarials mitjans del tèxtil entre 1963 i 1976 van estar sempre per darrere la mitjana dels augments salarials industrials. En conjunt, resulta senzill fer-se càrrec de quant precària era la situació de les obreres de Valmeline.⁸²⁴

Tot i la situació de discriminació objectiva de les dones en el marc del treball industrial durant el franquisme, convé ser curosos i no establir translacions automàtiques entre desigualtat per raons de gènere i una consciència i identitat de gènere reglada, fins i tot feminista.⁸²⁵ Certament, hi havia una dinàmica en que la diferenciació sexual del treball polaritzava les relacions laborals en termes de gènere, doncs, en línies generals, aquells

⁸²¹ José Babiano: *Emigrantes, cronómetro y huelgas*, pp. 110-111.

⁸²² Anàleg exemple pot veure's al tèxtil d'Albacete, cfr. Óscar Martín: *A tientas con la democracia. Movilización, actitudes y cambio en la provincia de Albacete, 1966-1977*, Madrid, Catarata, 2008, pp. 120-122. Per al cas madrileny, cfr. Pilar Díaz Sánchez: "Del taller de costura a la fábrica. El trabajo de las mujeres en la confección-textil madrileña", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, n. 21, 1999, pp. 279-293.

⁸²³ Entrevista a Ángeles de la Fuente Benito, 2007, AHCT, FS.

⁸²⁴ José Fernando Mota: "La reorganització...", p. 167; Coral Cuadrada i Esther Gutiérrez (eds.): *Las dones als orígens de Torreforta*, p. 241. Una explicació més àmplia a Pilar Díaz Sánchez: "El trabajo en la confección-textil: un oficio de mujeres", *Espacio, Tiempo y Forma*, n. 19, 2007, pp. 371-392.

⁸²⁵ José Babiano: "Mujeres, trabajo y militancia laboral bajo el franquismo. (Materiales para un análisis histórico)", a José Babiano (ed.): *Del hogar a la huelga*, p. 53.

homes del tèxtil tendien a relacionar-se més estretament amb els caps de la fàbrica que no pas amb la resta de les treballadores. De la mateixa manera, les dones tendien a establir llaços de camaraderia i d'amistat preferentment entre elles, ja fos durant el temps de treball, en el descans o de volta al barri. Uns xarxes de suport i de solidaritat que s'activaven en ocasió de conflicte.⁸²⁶ Un anàlisi lingüístic pot servir per mirar d'apropar-nos a les representacions obreres i a la percepció d'aquestes diferències en raó de gènere que van operar en el moment de la vaga de 1974 i que poden ser-nos d'utilitat en la reconstrucció històrica de la cultura obrera local en el seu conjunt.⁸²⁷ Segons publicaven les pròpies treballadores en el butlletí local de CCOO:

Hay *un jefe* de producción que desde el primer día que pisó la fábrica nos viene vigilando constantemente y esa vigilancia a la persona psicológicamente le pesa mucho. *Él* tiene la mayor parte de la injusticia [*sic.*], aunque *los otros jefes* tratan de igualarlo; entre ellos el abogado Carlos Martín Prat, que se las inventa todas para que estemos lo peor tratadas y lo peor pagadas (con los correspondientes beneficios para él y su cuadrilla).⁸²⁸

Com es veu, les treballadores es referien als caps i als qui consideraven responsables de la seva precària situació utilitzant el gènere masculí, mentre que les treballadores, les seves companyes, s'assumien en femení. A més, en algunes publicacions es recullen les seves queixes «por la desconsideración con que las tratan la dirección y los encargados».⁸²⁹ Igualment, pot observar-se tal distinció en el testimoni següent de l'obra Ángeles de la Fuente:

Si eres mujer simplemente, *a ellos* que más los da. *Ellos* querían que tu les trabajaras mucho y no les creabas conflicto. Les importaba un comino si eras hombre o mujer. [...] Quiero decir, *ellos* lo único que querían [era] que les trabajaras, que les trabajaras mucho, y que les trabajaras bien. Si les decías que el ritmo de trabajando que te estaban marcado era excesivamente alto, no querían. Y si además había unos representantes que cuestionaban cuando venia *el controlador* si lo había echo correcto o no... Al final lo *del controlador* era una pantomima. Si *ellos* decidían que esa pieza tenía que salir en dos minutos, *ellos* decían que había que subir el destajo, y *ellos* te subían el destajo, todo eso se lo cuestionábamos *nosotras*.

⁸²⁶ Entrevista a Matilde Dorado Molina, 21/9/2007, AHCT, FS.

⁸²⁷ Javier Tébar: "El obrero *imaginado*. Representaciones sociales, culturas políticas y movilización social", a Julián Sanz, José Babiano i Francisco Erice (eds.): *E.P. Thompson. Marxismo e historia social*, Madrid, Siglo XXI, 2016.

⁸²⁸ *Unión Obrera*, n. 1, abril de 1971. Les cursives són meves.

⁸²⁹ *Informaciones Obreras*, n. 67, 11/9/1972.

Al terminar el mes cobrabas mucho menos, porque si no llegabas al destajo no cobraras. Había unos mínimos que si que se cobraran pero eran muy mínimos.⁸³⁰

Existia, en efecte, una polarització en raó de gènere, que es veu reflectida a ambdues fonts amb l'ús d'«ells» referit tant als caps com als responsables del cronometratge —«el jefe de producción» o «el controlador»— i un «nosotras» que al·ludeix al conjunt de les treballadores. Tot i això, el mateix testimoni citat argumenta que el gènere no era per se la qüestió fonamental a la fàbrica, sinó la producció, el ritme de treball i els salaris. Una altra treballadora, no obstant això, junt amb les demandes salarials i de treball recorda reivindicar «mejoras para que las mujeres pudieran tener más facilidad si pedían. Recuerdo que yo fui la primera mujer que pidió excedencia [de maternidad] en la fábrica, este tipo de mejoras».⁸³¹ L'agenda de gènere sí que estava a sobre de la taula, tot i que de manera subreptícia. Motivacions que no van passar desapercibudes davant dels ulls de les autoritats després de la vaga de 1974, doncs, com a prevenció davant de tals actes, apostaven per «la creación de guarderías y jardines de infancia, a fin de que las madres trabajadoras puedan realizar su función laboral libres de las atenciones de sus hijos menores. El plan comprende a las barriadas y zonas de concentración de mano de obra femenina».⁸³²

Entorn a aquestes qüestions giraria la conflictivitat a l'empresa des de la seva mateixa apertura. Tal com s'ha mencionat amb anterioritat, durant tota la dècada dels seixanta les obreres de Seidensticker van protagonitzar diverses accions col·lectives de protesta de baixa intensitat que esperaven les protegís de la repressió patronal i que estaven motivades per canvis horaris imposats unilateralment o per modificacions del preu fet. Un ampli ventall de protesta que contemplava des la disminució del ritme de producció a l'abandonament del lloc de treball o a negar-se a abandonar la fàbrica un cop finalitzat el torn. «Se convocaba la asamblea y se decidían hacer medidas de presión, a veces sólo eran protestas dentro de la misma fábrica, canciones de protesta que cantábamos cuando veíamos a la dirección. Algunas veces picábamos en la mesa. Buscábamos recursos y al final la *vaga*. La *vaga* de un día, la *vaga* de dos días, o más».⁸³³

⁸³⁰ Entrevista a Ángeles de la Fuente Benito, 2007, AHCT, FS. Les cursives són meves.

⁸³¹ Entrevista a Matilde Dorado Molina, 21/11/2007, AHCT, FS.

⁸³² "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1974, p. 7, AHPT, CNS, c. 352.

⁸³³ Entrevista a Ángeles Benito de la Fuente, 2007, AHCT, FS.

Els comunistes no van comptar amb cap cèl·lula a la fàbrica fins 1971. Des de finals de 1966, però, el PSUC ja va començar a mostrar interès en la capacitat de resistència de les joves. Els contactes fluïts que hi tenien amb elles pel fet de residir als mateixos barris i moure's en els mateixos entorns socials fa difícil pensar que els comunistes no estessin al corrent de la posició d'avantguarda que ocupava la JOC aleshores a Seidensticker. El PSUC venia apostant per un aproximament al món catòlic des de feia una dècada, pel que l'ocasió de sembrar les llavors d'una comissió de fàbrica en el tèxtil tarragoní que aglutinés joves cristianes i n'atragués alguna cap al comunisme eren per al PSUC una qüestió estratègica. A banda, l'autocrítica que els comunistes havien realitzat en el seu II Congrés sobre la manca d'interès dels militants entorn al treball entre les dones, establia un precedent.⁸³⁴

En aquelles condicions, lògicament, el 1966 no es van presentar candidatures democràtiques lligades a CCOO a Seidensticker. La primera ocasió va ser durant les eleccions de 1971, a impulsada per una cèl·lula del partit recentment organitzada.⁸³⁵ La candidatura vinculada a CCOO va copar llavors els set enllaços en disputa, a pesar que les menors de vint-i-un anys —que eren majoria a la fàbrica— no tenien dret a vot ni a ser elegides.⁸³⁶ Com en tantes altres empreses, aquella candidatura aglutinava altres sectors no vinculats estrictament al PSUC, l'HOAC o CCOO que, a Seidensticker i, posteriorment, a Valmeline acabarien conformant un grup del Topo Obrero. Al llarg de 1971 es va plantejar la batalla per un conveni propi, que es va lograr el 1972. El nou sistema salarial que van aconseguir en el conveni s'incomplia de forma sistemàtica, pel que l'estiu de 1972 les treballadores van realitzar protestes baixant el ritme de treball.⁸³⁷ La pràctica habitual de realitzar grans assemblees de fàbrica garantia que qualsevol acció de protesta tingués un gran seguiment i contribuïa a minimitzar els frecs entre els grups antifranquistes organitzats. L'assemblea de base va esdevenir l'element fonamental d'acció i legitimació obreres. Per a l'any 1973 les assemblees van imposar a la fàbrica un increment salarial d'un 36% en el nou conveni que es va aprovar. Però quan les autoritats van haver de donar-li el vistiplau, no ho acceptaren pas.⁸³⁸ Les protestes no es produïen únicament per qüestions salarials, com alguns autors

⁸³⁴ Josep Román (Josep Serradell): Informe de Román sobre organització presentat al II Congrés del PSUC, novembre de 1965, p. 21, AHPCE, NR, Catalunya, c. 50, cp. 1/2.

⁸³⁵ Josep Pardell: "Carta de Serós. D'algunes Organitzacions del P. a Comarques", 2/4/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 3.

⁸³⁶ Josep Pardell: "Carta de Serós", 14/7/1971, AHPCE, NR, Catalunya, c. 59, cp. 4.

⁸³⁷ *Informaciones Obreras*, n. 67, 11/9/1972.

⁸³⁸ *Informaciones Obreras*, n. 88, 27/2/1973.

han ressaltat, sinó que, junt a aquestes, es reclamaven millores de les condicions laborals, entre elles, molt especialment, les relacionades amb qüestions mediambientals, així com d'altres que posaven en entredit les bases de l'industrialisme fordista, i àdhuc del capitalisme.⁸³⁹

Quan l'empresa va ser adquirida pels nous accionistes a inicis de 1974, que, com els anteriors, també eren alemanys, les treballadores van organitzar-se de manera preventiva per si la nova direcció gosava donar marxa enrere als seus drets conquerits. Valmeline contava a aquelles alçades amb una plantilla de 331 treballadores que, en la seva majoria, residien a les barriades de Torreforta i Bonavista.

Més enllà de Tarragona, a finals d'hivern de 1974 el tèxtil català s'alçava en peu de guerra. Nombroses empreses de Barcelona, Sabadell, Terrassa i Manresa plantejaven conflictes de diversa intensitat com a mostra del malestar del sector amb la situació de crisi internacional i la manca de reinversió pels propietaris durant el temps de vaques grasses, garantits pel ferri control obrer i pel control de preus del govern.⁸⁴⁰ L'11 de març van anar a la vaga general una vintena d'empreses del ram de l'aigua de Sabadell, amb el seguiment d'unes 3.500 treballadores del tèxtil de la capital del Vallès Occidental amb l'objectiu de pressionar el conveni provincial del ram.⁸⁴¹

El malestar entre la plantilla va començar poc temps després que els nous inversors adquirissin Seidensticker. Les treballadores havien obtingut drets que consideraven conquestes mitjançant constants mobilitzacions els anys previs a l'abosrció. Amb la inauguració de Valmeline el 1974 va venir també la implementació de nous preus fets. Una de les queixes recurrents entre les treballadores era que aquests eren imposats sense ni tant sols haver cronometrat prèviament quant es trigava a confeccionar la peça en qüestió. A més, l'acceleració del temps de treball no es va traduir en un increment del preu fet, pel que, en substància, els salaris reals havien minvat amb els nous propietaris. No era inusual que hi hagués obreres que cobressin de 150 a 160 pessetes per una jornada laboral de vuit hores, si bé les de major categoria podien arribar a unes 200 pessetes diàries. De res van servir les peticions que les enllaços electes el 1971 van fer a la direcció, doncs aquesta al·legava el cost

⁸³⁹ *Informaciones Obreras*, n. 124, s.d. [finals de setembre de 1973].

⁸⁴⁰ *Luchas Obreras*, n. 15, 3/3/1974.

⁸⁴¹ *Luchas Obreras*, n. 17, 17/3/1974. Cfr. José Fernando Mota: "La reorganització...", pp. 174-175.

immens de l'apertura de Valmeline en un moment de contracció econòmica per a justificar un pagament tant minso.⁸⁴²

En senyal de protesta, el 2 de juliol de 1974 tota la plantilla va realitzar una aturada d'una hora a peu de màquina, tal com havien fet en ocasions anteriors. L'empresa no va reaccionar, pel que al dia següent es van mantenir durant una hora i mitja de braços creuats sense confeccionar ni una sola peça. El seguiment va ser ampli i finalment sí que van aconseguir que l'empresa retirés els nous preus fets i que s'apliqués el coeficient per producció vigent durant l'etapa de Seidensticker, mentre no s'aprovava un nou conveni col·lectiu d'empresa, tal com va recomanar fer Magistratura de Treball a la direcció de Valmeline.

El conflicte latent des de la inauguració va esclatar amb la negociació del conveni. Les treballadores no pensaven aturar-se en les condicions igualment dures que tenien quan Seidensticker i sospitaven que l'empresa utilitzaria el conveni per a donar marxa enrere a algunes de les millores laborals que havien obtingut en els darrers anys. Les treballadores van exigir que el conveni fixés un salari per a totes de 400 pessetes diàries, si bé després de diverses negociacions van acceptar que fos de 350. El salari fixe era un element clau, però també, o més important encara, ho era establir unes condicions iguals per a tota la plantilla que feia un mateix treball, però degut a la segmentació en múltiples categories laborals, se'ls aplicava coeficients diferents al seu treball fet i, en conseqüència, acabaven percebent salaris dispars pel mateix treball.

A més, sol·licitaven vint-i-cinc dies de vacances pagades, primes de benefici no inferiors al 10% del salari basi i que l'antiguitat es valorés al 6% en triennis i no en quinquennis, com oferia l'empresa. La direcció, per la seva banda, va accedir a donar a les obreres trenta dies de paga doble, en lloc dels quinze que tenien anteriorment; també es va rebaixar dues hores la jornada laboral els dissabtes i es van comprometre a noliejar autobusos des de la barriada de Sant Pere i Sant Pau, això com des de Vila-Seca, que les deixarien a les portes de la fàbrica a les sis del matí per a començar la jornada laboral.

El quid de la qüestió estava, amb tot, en el preu fet. Depenent de la categoria laboral que s'ocupés, l'empresa va accedir a concedir jornals fixos d'entre 264 i 320 pessetes només si s'arribava al 100% de la producció establerta. Tal cosa era inacceptable per part de les

⁸⁴² Les demandes de les treballadores, a data del 17 d'agost, a "Conflicto laboral en Valmeline, SA – Tarragona", *Quinzena Informativa*, s.n., 6/9/1974.

treballadores, doncs en el control dels temps residia precisament l'arrel del problema dels salaris i de les condicions laborals. Les autoritats competents van ser coneixedores del conflicte abans de que se signés com a tal. En els informes mensuals de l'OSE, es pot llegir: «En Valmeline SA existe cierta tensión con posibilidades de conflicto al no alcanzar transacción en la negociación del convenio de empresa».⁸⁴³

Durant els dies de negociació es van succeir les assemblees en què les enllaços encarregades de mitjançar amb la direcció sotmetien a debat els acords i les ofertes que rebien. El dia 11 de juliol es va decidir que els dos dies següents, els dos darrers abans de les vacances, es realitzaria una vaga de braços caiguts dins la fàbrica. L'aturada es va estendre durant tota la jornada i, segons va publicà la premsa legal, va tenir un seguiment de 257 persones, això és, sobre el 77% de la plantilla.⁸⁴⁴ En els informes mensual de l'OSE s'hi va anotar: «Nos preocupa el posible desencadenamiento del paro en la Emp[resa] Valmeline SA de Tarragona».⁸⁴⁵ En efecte, poc abans del tancament per vacances del dia 13 de juliol es van personar a la fàbrica diversos representants del sindicat vertical animant les treballadores a depositar la seva actitud i a tornar a les negociacions després del període festiu, el 31 de juliol. Les dues setmanes de vacances van ser aprofitades per a continuar les reunions en uns espais àmpliament utilitzats pel moviment obrer de Tarragona. Es van fer diverses assemblees a l'església de Torreforta i als locals de l'associació de veïns del barri. Això va permetre que el conflicte comencés a ser conegut en diversos punts de la ciutat i que s'hi involucressin plenament les organitzacions polítiques de l'oposició, les relacions entre les quals havien experimentat una milloria després de l'èxitós boicot als autobusos a Bonavista la passada primavera.

Després del retorn de les vacances, el dia 31 de juliol, es va evidenciar que la direcció de Valmleine no pensava anar més enllà de les escasses concessions a les que havia accedit, pel que van tornar a produir-se aturades en la cadena de confecció. L'empresa va sancionar

⁸⁴³ "Informe mensual", OSE de Tarragona, corresponent al mes de juliol, 10/9/1974, p. 10, AHPT, CNS, c. 342. Especifico el mes al que correspon cada informe perquè els de juliol i agost de 1974 porten data de setembre i el d'aquest mes està datat a l'octubre. Tal cosa no succeeix a la resta d'informes de la sèrie 1973-1976, doncs solen portar data del darrer dia del més en qüestió.

⁸⁴⁴ "Más de cien operarias, despedidas de una empresa textil tarraconense", *Abc*, 16/8/1974. Segons els informes mensuals de l'OSE, va vaga va ser abonada per 313 treballadores (90% de seguiment), si bé apareix rectificat a 160 (46%) en bolígraf blau i clarament obra d'una altra persona en un moment posterior. Aquesta confusió de xifres és recurrent en els informes de l'OSE i la interpreto com la modificació a posteriori del número de vaguistes al ser acomiadades un gran número d'elles.

⁸⁴⁵ "Informe mensual", OSE de Tarragona, corresponent al mes de juliol, 10/9/1974, p. 14, AHPT, CNS, c. 342.

a les 182 treballadores que van secundar la vaga de braços caiguts les jornades del 31 de juliol i de l'1 d'agost a tres dies de suspensió de treball i sou.⁸⁴⁶ Com a resposta, la resta de la plantilla va parar els dies 2, 3 i de nou el dilluns 5 d'agost en mostra de solidaritat. Atès que la direcció els va prohibir l'accés a l'interior de la fàbrica, les vaguistes van romandre de peu davant de l'entrada durant tota la jornada i, al no aconseguir reprendre les negociacions, van seguir en vaga fins el dijous dia 8.

La direcció va obrir expedient davant de Magistratura de Treball el primer d'agost contra les enllaços sindicals Pilar Fernández Caro, Matilde Dorado Molina i Anna Clúa Pradells pels «hechos ocurridos los días 12, 13 y 31 del pasado mes de Julio, desatendiendo los requerimientos de la Delegación de Trabajo para reanudar la actividad laboral en la que habían cesado parte de la plantilla de personal de la empresa».⁸⁴⁷ Paral·lelament, la direcció va anunciar que s'estendrien les suspensions de treball i sou a totes les vaguistes i s'advertí que, de no depositar la seva actitud, l'acomiadament seria definitiu. Les acomiadades, però, van continuar anant a les sis a peu de tall disposades a ocupar el seu lloc de treball, pel que finalment la direcció va sol·licitar a l'autoritat competent fer un lockout —que li fou denegat— al temps que va comunicar a 155 vaguistes la pèrdua d'un quinquenni d'antiguitat.

L'empresa es va negar a restablir el diàleg amb les representants, tant les sindicals com les electes ad hoc a les assemblees, fins que hi va accedir el 8 d'agost. Les negociacions van durar dos dies, fins que el dia 10 la direcció tarragonina de Valmeline va telefonar a la centar a la República Federal Alemanya per a que establís els límits de les concessions. La resposta fou fulminant: en la seva opinió no hi havia res a negociar excepte l'acceptació per part de les treballadores de les condicions establertes abans de les vacances de juliol i la reincorporació immediata als seus llocs de treball; se'ls va donar un límit de quaranta-vuit hores abans de procedir a l'acomiadament col·lectiu.

Davant de l'ultimàtum de Valmeline, l'assemblea obrera va decidir reincorporar-se al treball el dissabte d'10 d'agost amb la única condició de que la direcció retirés tant el conveni com les sancions, al que s'hi va negar i va comunicar que ja tenia confeccionada la llista d'acomiadaments. De res va servir la intermediació dels representats del ram del tèxtil de l'OSE per a instar a la direcció que reflexionés; tampoc la interlocució que la comissió obrera

⁸⁴⁶ La premsa legal va publicar que en foren 175 les treballadores sancionades.

⁸⁴⁷ Cartes del director de Valmeline SA al Magistrat de Treball de Tarragona adjuntes als expedients 811/74, 812/74 i 813/74, amb data de l'1/8/1974, AHPT, Fons de Magistratura de Treball (MT), c. 118.

que estava negociant el conveni va establir amb la delegació de Treball: aquests només els digueren que al sortir-se de les vies previstes per la llei, ells es trobaven incapacitats per a actuar en el conflicte. Com a excusa, no era gaire elaborada.

Es respirava el fracàs absolut de la vaga. A pesar de la capbaixa reincorporació a la feina, el dilluns 12 es va fer pública la llista de 162 acomiadades i la policia les va obligar a desallotjar la fàbrica, després d'un intent d'ocupar-la. La consternació de l'OSE davant de l'incompliment de la paraula donada per Valmeline va fer que a partir d'aleshores la seva actuació estigués permanentment dirigida a minimitzar els xocs entre l'empresa i les treballadores. Els verticalistes temien que s'iniciés una onada de conflictivitat social que, com s'ha vist, s'havia mostrat en alça ja des de finals de l'any anterior.⁸⁴⁸ Informes interns reconeixen explícitament que el president local del tèxtil, i persona de màxima confiança de l'OSE, Francesc Cabré Masdéu, havia d'actuar en el conflicte com a «hombre bueno» de cara a les obreres.⁸⁴⁹ També el procurador familiar Joan Mestre va intervenir-hi, animant a les vaguistes a depositar la seva actitud contestatària i compromentent-se a negociar el seu reingrés amb l'empresa.⁸⁵⁰

Després de ser acomiadades i expulsades, les treballadores van marxar en protesta fins a Magistratura de Treball vestides amb les seves bates de treball, que es convertiren en el símbol d'aquell conflicte. Un recorregut que seria realitzat en nombroses ocasions durant tot el més d'agost: des de la fàbrica a la perifèria de la ciutat a Magistratura en el seu centre. Les acompanyaven altres treballadores que van abandonar la fàbrica en solidaritat amb les acomiadades. Tal com es pot llegir a la premsa diària, el dia 14 «más de un centenar de empleadas, en su mayoría jóvenes, vistiendo sus uniformes de trabajo, se dirigieron pacíficamente a la Delegación de Sindicatos, y se estacionaron en las inmediaciones del Gobierno Civil».⁸⁵¹ Tot i romandre esperant més de tres hores, el governador no les va voler rebre.

Mentrestant, la negociació del conveni continuava. Juntament amb les condicions de treball, la vaga i els acomiadaments es van situar en el centre de les converses. Durant la reunió celebrada entre les enllaços obreres i la direcció de Valmeline al local de la CNS el 16

⁸⁴⁸ "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1973, AHPT, CNS, c. 352; Consejo Superior del Ministerio de Industria: "Memoria 1973", còpia per a la CNS de Tarragona datada el 3/1/1975, p. 253, AHPT, CNS, c. 11.

⁸⁴⁹ "Informe mensual", OSE de Tarragona, corresponent a agost, 19/9/1974, p. 13, AHPT, CNS, c. 342.

⁸⁵⁰ "Victoria en Valmeline", *Lluita*, n. 16, octubre de 1974.

⁸⁵¹ "Más de cien operarias, despedidas de una empresa textil tarraconense", *Abc*, 16/8/1974.

d'agost, més de mig miler de manifestants es concentraven als seus voltants.⁸⁵² En la manifestació destacaven les joves de Valmeline vestides amb les seves bates roges, però també van acudir a la crida de les organitzacions de l'oposició nombrosos treballadors químics (BASF, IQA), metal·lúrgics (Acerbi), de la construcció (Obras del Puerto), així com obreres de la major indústria de la ciutat: Tabacalera.⁸⁵³ Les negociacions del dia 16 i, de nou, del 20 d'agost no van arribar a bon terme. Els representants espanyols de Valmeline al·legaven que mantenir els acomiadaments era decisió directa de la direcció alemanya i que, en última instància, podien comprometre's a negociar la reincorporació cas a casa, al que s'hi negaven les representats obreres, però sota cap concepte a una anul·lació col·lectiva dels acomiadaments. Així les coses, l'OSE va dictaminar que el conflicte havia de ser resolt per la Junta de Conciliació Sindical abans que Magistratura de Treball establís una sentència en ferm.⁸⁵⁴

Durant tot aquell temps, l'empresa va romandre tancada i sense activitat fins que no aconseguís solucionar el contenciós. Tot i això, cada dia a les sis del matí es reunien les treballadores —les acomiadades i les que estaven en vaga per solidaritat— a les portes de la fàbrica amb la intenció d'entrar a treballar. Quan els caps els ho negaven, sovint amb el suport de la policia, es decidia en assemblea què fer la resta de la jornada. Sempre vestides amb les seves bates roges, les treballadores es dedicaven a recórrer en petits grups els diversos polígons industrials per a explicar la seva situació i reunir fons per a la caixa de resistència:⁸⁵⁵ van arribar a recollir més de 100.000 pessetes. La premsa de la JCC ho recollia així: «las jóvenes de Valmeline van a desplegar una intensa actividad decidida a conseguir la solidaridad del resto de la clase obrera tarraconense. Salen en pequeños grupos y van recorriendo las diversas fábricas difundiendo su lucha. En las empresas se hacen colectas de dinero para que sigan adelante».⁸⁵⁶ A cada reunió a sindicats li succeïa una manifestació al davant. Necessàriament, aquelles manifestacions en horari de treball devien afectar a la normalitat laboral de la ciutat, a pesar que no hi apareguin en els informes de l'OSE. Només la constructora ADES figura com una empresa que, el 20 d'agost, va realitzar «un paro de solidaridad con las trabajadoras de Valmeline, que duró dos horas».⁸⁵⁷

⁸⁵² "El conflicto de «Valmeline, SA» en vías de rápida solución", *Diario Español*, 17/8/1974.

⁸⁵³ "2 meses de lluites a VALMELINE", *Treball*, n. 396, 3/9/1974.

⁸⁵⁴ "Valmeline SA mantendrá su decisión", *Diario Español*, 21/8/1974.

⁸⁵⁵ Entrevista a Ricardo Gil Gómez, 2001, AHCONC, CBO.

⁸⁵⁶ "Solidaridad con VALMELINE", *Demà*, n. 11, agost-setembre de 1974.

⁸⁵⁷ "Informe mensual", OSE de Tarragona, corresponent a l'agost, 19/9/1974, p. 12, AHPT, CNS, c. 342.

Resulta evident que la vaga de Valmeline comptava amb la simpatia del moviment obrer i de part de la ciutadania, fins al punt que l'empresa es va veure en l'obligació de fer alguns *esclariments* al diari provincial del Movimiento. En un intent de desprestigiar les vaguistes, es van fer públics els salaris i edats de les 147 treballadores en vaga, i advertien: «Valmeline SA es consciente de que un buen número de personas implicadas en actitud de paro, motivo de despido, lo ha sido en contra de su íntima convicción. Para éstas personas Valmeline mantiene y reitera el ofrecimiento de considerar individualmente las peticiones de reingreso que sean formuladas por ese personal».⁸⁵⁸ Entre aquestes no comptaven les vint-i-set treballadores que el dia 20 d'agost no van poder accedir a la fàbrica per l'actuació dels piquets, a qui Valmeline va seguir pagant el seu salari íntegre, amb la finalitat de propiciar l'esquirolatge. Contràriament, els acomiadaments i les sancions van proliferar durant la darrera setmana d'agost.⁸⁵⁹ Foren finalment també objecte de sanció les enllaços sindicals que estaven negociant el conveni d'empresa.⁸⁶⁰

A banda de la repressió patronal, també la Policia Armada va reaccionar violentament davant de tant ampli moviment de protesta. La manifestació del 16 d'agost davant els locals de la CNS —d'entre cinc-centes i sis-centes persones, segons les fonts— va ser dissolta violentament per la policia i diversos manifestants foren arrestats, si bé posats en llibertat poc temps després. L'extens i original repertori de protesta del que havia fet gala les treballadores dins la fàbrica va tornar a ser utilitzar al carrer. Per exemple, es van dedicar a vendre peces de roba de Valmeline als barris per a aconseguir fons per a la caixa comú o es dedicaven a realitzar piquets informatius per la Rambla. D'altra banda, atès que la policia s'esforçava en requisar-los les bates roges, convertides en símbol de la seva lluita, algunes vaguistes van decidir utilitzar la moral conservadora en contra de la dictadura: «la policia quiso quitarnos las batas, y lo que decidimos es ir desnudas solo con el sujetador y la braga, que si nos quitaban la bata nos dejaban desnudas. Intentaron quitarlas y cuando lo vieron, se echaron atrás».⁸⁶¹

El 24 d'agost es va produir una nova manifestació davant de sindicats, que va comptar amb la participació de prop de mig miler de persones. Era sens dubte la major manifestació

⁸⁵⁸ "Aclaración de Valmeline SA", *Diario Español*, 27/8/1974.

⁸⁵⁹ "La huelga de Valmeline. (Informe y valoración)", CCOO de Tarragona, s.d. [setembre de 1974], ANC, PSUC, n. 1538, c. 127.

⁸⁶⁰ Cartes del director-gerent de Valmeline a Tarragona, Wolfgang Baumhögger, a la Delegació Provincial de Sindicats, 23/8/1974, AHPT, MT, exps. 811/74, 812/74 i 913/74, c. 118.

⁸⁶¹ Entrevista a Ángeles de la Fuente Benito, 2007, AHCT, FS.

pública des de la guerra civil i en aquella ocasió la policia no va carregar. A partir de llavors es va fer evident el temor que certs empresaris albergaven respecte el conflicte. Eren ja diverses les empreses metal·lúrgiques i de la construcció en que els seus treballadors reivindicaven millores laborals, tot aprofitant l'atur a Valmeline, i que serien concedides sense necessitat d'anar a la vaga.⁸⁶² La patronal temia un efecte contagi a les seves fàbriques del que ja era el conflicte més gran que havia viscut Tarragona durant la dictadura. Davant d'una situació d'anormalitat laboral que ja durava gairebé dos mesos, algunes empreses tarragonines van sol·licitar reunir-se amb els representants de Valmeline amb l'objectiu de convèncer-los que reconsideressin la seva estultícia posició entorn al conveni i a les readmissions.⁸⁶³ I no era per a menys, doncs el «conflicto de Valmeline SA ha polarizado la atención laboral de la provincia», tal com reconeixia la pròpia OSE.⁸⁶⁴

A primers de setembre Magistratura de Treball va dictaminar sobre l'acomiadament de les enllaços sindicals pels fet succeïts durant els primers dies de la vaga, al juliol. El president provincial del tèxtil estimava que les hores no treballades es devien al «cese en la producción por parte de toda la plantilla debido precisamente a la reunión que convocaron las operarias que formaban parte de la Comisión Deliberante del Convenio de empresa, para informar sobre la marcha del mismo, todo ello con el conocimiento de la dirección de la empresa».⁸⁶⁵ En opinió del president del tèxtil, la sanció havia de ser absolutòria, doncs en cap moment les obreres s'haurien negat a treballar sinó que, simplement, estaven informant a les seves companyes de la marxa de les negociacions del conveni. Tal cosa és absolutament falsa, però fou al que es va agafar l'OSE per el final del conflicte.

Magistratura de Treball va obrar de forma similar i declarava coincidir fonamentalment amb el dictamen de l'OSE, pel que instava l'empresa a revocar l'acomiadament de les enllaços sindicals. L'absolució de les enllaços va ser el cop definitiu per als posicionaments immobiliestes que sostenia la direcció de Valmeline. El director alemany de la companyia es va personar a Tarragona a primers de setembre i es va reunir amb les treballadores en assemblea als locals de la CNS. Allí va anunciar el que a ulls de tothom semblava obvi: que Valmeline donaria marxa enrere als acomiadaments i a les sanciones. Però no només, sinó que es va comprometre a abonar els salaris de tots els dies

⁸⁶² "Informe mensual", OSE de Tarragona, corresponent a agost, 19/9/1974, p. 9, AHPT, CNS, c. 342.

⁸⁶³ "2 mesos de lluites a VALMELINE", *Treball*, n. 296, 3/11/1974.

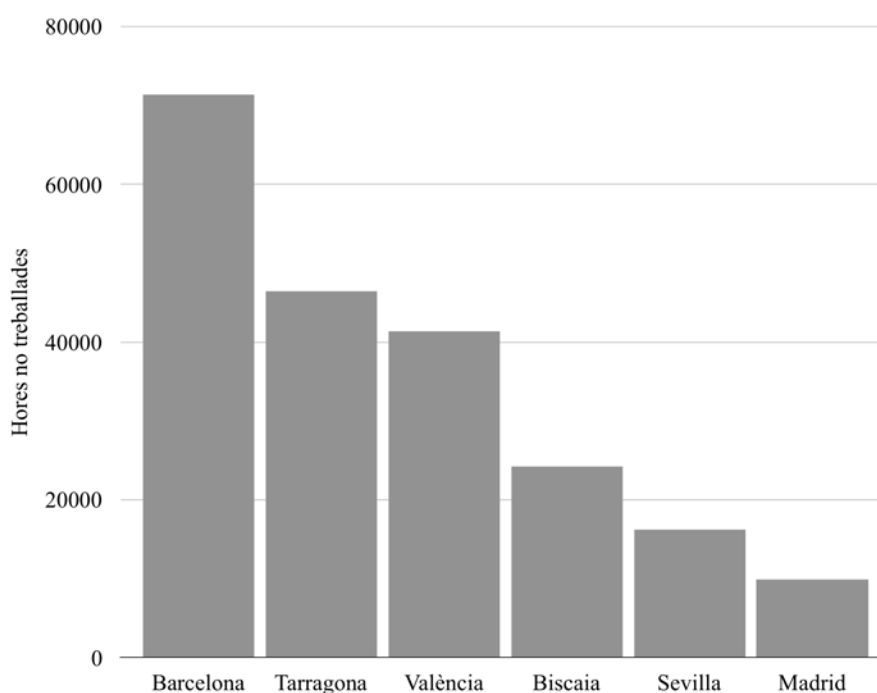
⁸⁶⁴ "Informe mensual", OSE de Tarragona, corresponent a agost", 19/9/1974, p. 9, AHPT, CNS, c. 342.

⁸⁶⁵ Proposta de sanció de Valmeline SA, 31/8/1974, AHPT, MT, exps. 811/74, 812/74 i 813/74, c. 118.

no treballats i a reprendre les negociacions de cara a elaborar un conveni col·lectiu d'empresa. Després de setanta dies de conflicte, la vaga va acabar amb una victòria sense pal·liatius per a les treballadores.

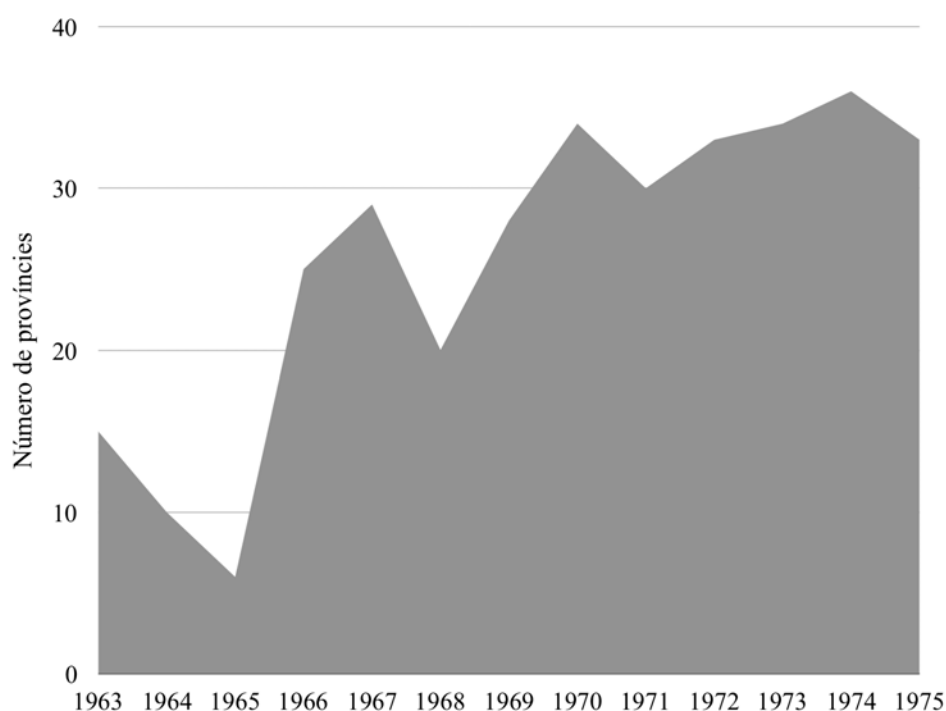
La vaga de juliol-setembre de 1974 va col·locar Tarragona com la segona província en número d'hores no treballades de tot l'Estat espanyol, tal com pot veure's al gràfic següent. Sembla raonable atribuir-ho a la calma relativa que sol caracteritzar el mes d'agost en matèria d'aturades i a l'espuntament que va suposar una vaga tant dilatada en el temps i amb una quantitat tant elevada de treballadores —almenys ho era per a l'estructura industrial de Tarragona— implicades com la de Valmeline. En qualsevol cas, el fet resulta representatiu d'una tendència general en que la conflictivitat laboral no només concernia ja a les regions tradicionalment conflictives, sinó que, al seu costat, altres anaven entrant a l'escena. El gràfic subsegüent, elaborat a partir de les sèries estadístiques del Ministeri de Treball, il·lustra clarament dita tendència expansiva de la conflictivitat laboral. Si el 1965 eren només sis les províncies on es produïren vagues laborals, per al 1974 el número de províncies que presentaren com a mínim un conflicte col·lectiu s'havia multiplicat un 500%.

Gràfica 10. Províncies espanyoles més conflictives, agost de 1974

Font: Elaboració pròpia a partir de dades publicades a *Cambio 16*, n. 148, 16-22/9/1974.

Gràfica 11. Número de províncies afectades per conflictes laborals, 1963-1975

Fons: Elaboració pròpia a partir dels informes anuals sobre conflictes laborals del Ministeri de Treball, 1963-1975, ACMT.

L'OSE va intentar jugar el paper d'apaivagador en el conflicte des del 12 d'agost i, en general, les autoritats locals del règim van procurar que la seva actuació no provoqués una resposta major per part de les organitzacions antifranquistes. Quedava ben prop l'experiència del boicot dels autobusos de Bonavista, on la repressió policial a punt va estar de fer que la protesta s'estengués en forma de vaga general a aquell barri.⁸⁶⁶ Igualment, la situació d'aturada al Baix Llobregat del mes de juliol i la possibilitat que quelcom similar succeís a Tarragona, no devia ser un temor aliè al pensament de les autoritats.⁸⁶⁷ No va passar despercebuda per als verticalistes de l'OSE l'actuació conjunta de l'antifranquisme, doncs: «la huelga de las trabajadoras de Valmeline SA ha puesto en evidencia diversas actividades de oposición, traducidas en lanzamientos de octavillas de CCOO y PSUC,

⁸⁶⁶ Federico Bardají: *Bonavista*, pp. 90-95.

⁸⁶⁷ Sobre aquella vaga general, cfr. Ignasi Riera i José Botella: *El Baix Llobregat. 15 años de luchas obreras*, Barcelona, Blume, 1976, pp. 105-128; Sebastian Balfour: *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*, pp. 220-225.

concentraciones, y manifestaciones públicas, con exhibición de las batas de trabajo en las que se observó la participación de miembros de distintas ideologías de oposición».⁸⁶⁸

En efecte, diverses eren les organitzacions polítiques clandestines amb presència a Valmeline. Pertanyien sobretot al nínxol ideològic del cristianisme social, doncs la JOC sempre havia estat una organització preponderant al tèxtil tarragoní. D'allí provenien la majoria de militants de les noves corrents del socialisme autogestionari amb presència a la fàbrica, en especial el grup organitzat al voltant de la publicació *Topo Obrero*, una tendència de la nova esquerra anticapitalista que s'havia format a Tarragona durant l'any anterior.⁸⁶⁹ A diferència d'altres organitzacions de la nova esquerra amb implantació a Tarragona, com Plataformes Anticapitalistes, que havien vist reduïda la seva incidència en la vaga degut a una forta caiguda als voltants del primer de maig, Topo Obrero apostava per col·laborar amb la resta d'organitzacions antifranquistes quan hi havia vagues, tot i que no hi participessin en els organismes unitaris de l'oposició.⁸⁷⁰ Si bé en alguna ocasió havien protagonitzat conflictes en competència directa amb el PSUC, a Valmeline col·laborarien intensament en el desenvolupament de la vaga, atès que, tal com reconeixien els comunistes, en aquells moments «las relaciones con otros grupos u organizaciones denominadas *izquierdistas* han experimentado una mejoría».⁸⁷¹ Els comunistes tot i ser la principal organització en el moviment obrer a Tarragona, tenien una implantació escassa a Valmeline —així com en altres empreses de majoria de mà d'obra femenina. Com hem vist, no seria fins les eleccions sindicals de 1971 que es formaria una comissió obrera de fàbrica i una cèl·lula comunista. Després de la reorganització de la JCC el maig de 1974, algunes treballadores de Valmeline hi entrarien a militar.⁸⁷²

Tot i això, el que va convertir la vaga de Valmeline en un referent del moviment no va ser en ell mateix la participació d'organitzacions polítiques, sinó la seva dimensió ciutadana, i aquesta seria inexplicable sense diversos factors interrelacionats i que són representatius del desenvolupament mateix de l'antifranquisme a Tarragona. Primerament, l'emergència de les dones —en especial, les dones treballadores— com a agents de mobilització

⁸⁶⁸ "Informe mensual", OSE de Tarragona, corresponent a agost, 19/9/1974, p. 13, AHPT, CNS, c. 342.

⁸⁶⁹ Ramon Arnabat: "El moviment obrer autogestionari i el Topo Obrero (1972-1982)", a Manuel Loff i Carme Molinero (eds.): *Sociedades en cambio: España y Portugal en los años setenta*, CD-ROM, Barcelona, CEFID, 2012.

⁸⁷⁰ Pedro A. Heras: *La oposición...*, pp. 88 i 94.

⁸⁷¹ "Guión de discusión sobre la actividad unitaria de la JC de Catalunya", agost de 1974, p. 3, ANC, PSUC, n. 1300 (II), c. 85.

⁸⁷² Entrevista a Miguel Giribets Martínez, 21/2/2017.

sociopolítica. En efecte, durant les dècades anteriors pot certificar-se l'estranyament de les dones obreres respecte a les organitzacions antifranquistes, en les quals hi actuaven en tant que mullers, mares o germanes.⁸⁷³ Però a la dècada dels setanta la militància sindical i política s'havia transformat al calor de la seva pròpia actuació, més oberta i plural. Aquesta era capaç d'oferir a les dones un espai mixt de socialització que anava més enllà de l'activitat estrictament política i que concernia a noves formes de sociabilitat, més laxes, on la moral tradicional es diluïa. La irrupció de noves organitzacions juvenils i de moviments que polititzaven la quotidianitat van contribuir-hi decisivament.⁸⁷⁴

Al mateix temps, la pròpia participació femenina avançava en la multiplicació i diversificació dels fronts de lluita. L'emergència d'un potent moviment veïnal a barris com Bonavista, Torreforta o La Floresta va generar espais d'actuació capaços de superar el marc-fàbrica i on les dones tingueren un rol predominant.⁸⁷⁵ D'altra banda, el nou moviment juvenil, que a Tarragona va adquirir un notable desenvolupament i extensió a través de la JCC, va ser un pol d'atracció de nombroses joves que hi trobaven una manera de funcionar diferent a la del PSUC; va ser un espai que va contribuir decisivament a que la vaga de Valmeline sortís fora de la fàbrica i trobés aixopluc i solidaritat als barris i en el teixit associatiu.⁸⁷⁶ Per últim, el nou moviment obrer es va veure renovat arran la creixent participació de les dones, una dinàmica que no va passar desapercebuda per a l'OSE, que van plantejar reformes destinades a millorar la representativitat sindical i a plantejar millores en el sistema de cures amb l'obertura de llars d'infants. No era poca cosa. Tot i assumir que estaven sent instrumentalitzades per l'oposició, cercioraven:

La mujer trabajadora, especialmente la joven, ha sido presionada fuertemente para que radicalice sus demandas laborales, colocándose en situación de paro. Esta actitud la siguieron las trabajadoras de Valmeline en nº de 180, durante el mes de Agosto, posteriormente lo efectuaron las de Interflama en número de 100, Loste con 50 y Reycon con unas 30. Se llevaron a cabo intentos similares entre las trabajadoras de Tabacalera, sin ningún éxito.

Por el Departamento de Trabajo de la Mujer se dedicó atenta observación a estos acontecimientos, deduciéndose que quizá sea conveniente pensar en que la representación

⁸⁷³ Nadia Varo: *Las militantes ante el espejo*, pp. 19-22 i 55-66.

⁸⁷⁴ José Babiano: "Mujeres, trabajo y militancia laboral...", p. 46.

⁸⁷⁵ Francisco Arriero: *El Movimiento Democrático de Mujeres. De la lucha contra Franco al feminismo*, Madrid, Catarata, 2016, pp. 126-155; Ivan Bordetas: "Aportaciones del activismo femenino...", pp. 15-45.

⁸⁷⁶ Cristian Ferrer González: "Bastint l'antifranquisme de masses...", en especial les pp. 186-188.

sindical se pueda alcanzar a los dieciséis años cuando la mayoría del personal esté comprendido entre dicha edad y los dieciocho.⁸⁷⁷

Seguint la seva tradició antisindical, el *Diario Español* va publicar una sèrie d'articles en contra de les vagues que, sense nombrar-lo, anaven destinats a criminalitzar l'actuació de les obreres de Valmeline, tot qualificant la seva lluita com a «huelga salvaje».⁸⁷⁸ En un altre d'aquests articles, s'hi analitzava la crisi del tèxtil català i, un cinisme exorbitant, s'apuntava com una de les seves principals causes els «incesantes aumentos salariales».⁸⁷⁹ Però si aquesta va ser la lectura que van pretendre instaurar les autoritats franquistes, l'intent va ser en va, doncs entre els treballadors tarragonins la vaga ha romàs en la memòria com una mostra d'exemplaritat obrera. Així, en el testimoni de Juan Aragón, un dels dirigents locals de CCOO, la de Valmeline és conceptualitzada com una vaga justa que, a més, va comptar amb un gran suport extern: «¡Entonces esta empresa tuvo una solidaridad tan grande que participaron una cantidad de trabajadores! ¡Se solidarizaron con... con ella! ¡Fue una cosa! ¡Vamos, una demostración de solidaridad tremenda!»⁸⁸⁰ També un altre militant de CCOO rememorava el conflicte en un termes quasi heroics, en els que ressaltava l'ampli suport popular que va rebre: «todo el tiempo que estuvieron esta gente parada y allí encerrada en la Valmeline se recogía alimento, dinero, e incluso éstas comenzaron a vender ropa, prendas de las que allí fabricaban».⁸⁸¹

En relació a les estructures simbòliques del moviment obrer tarragoní, les vagues de 1974, i la de Valmeline al centre, van contribuir a la construcció d'un arquetip de *dona* —jove, conscient, lluitadora— com a recurs cultural per a la mobilització obrera. No són infreqüents les anècdotes on hi apareix una elevada consciència de classe en les treballadores de Valmeline, sintetitzada en la polarització entre vaguistes i «esquirols», aquests darrers, sovint barons. Sembla ser que després de l'exitosa vaga de 1974, les treballadores haurien impedit que un obrer de planta, que no havia secundat la vaga, percebé els increments salarials corresponents. «¡A usted la subida no le corresponde!», segons recordava que li explicaren un obrer de la construcció. Els motius? «¡Hombre, porque usted ha sido un esquirol

⁸⁷⁷ "Memoria de actividades", OSE de Tarragona, 1974, p. 6, AHPT, CNS, c. 352.

⁸⁷⁸ "Del conflicto a la huelga", *Diario Español*, 7/9/1974.

⁸⁷⁹ "Sector textil", *Diario Español*, 8/9/1974.

⁸⁸⁰ Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, BO.

⁸⁸¹ Entrevista a Manuel Martín Bravo, 2001-2002, AHCONC, BO.

y no ha querido acompañar a los trabajadores!» A més, hi afegia: «éste compañero, cuando entraba al salón donde estaban las máquinas [...] se tenía que ir de las cosas que le... que le decían».⁸⁸²

Independentment de la veracitat d'aquest tipus de relats,⁸⁸³ el que indiquen són la construcció exitosa d'un referent d'exemplaritat obrera a Tarragona encarnat en la figura de la treballadora de Valmeline. Un símbol mobilitzador que, a diferència d'altres anteriors, no victimitzava ni masculinitzava les dones, sinó que les assumia com a un exemple per a tota la classe obrera. En aquest sentit, no ha de sorprendre'ns que les treballadores de Valmeline encapçalassin les marxes del primer de maig a finals dels anys setanta, en plena reestructuració del tèxtil que acabaria amb el seu tancament.⁸⁸⁴ Les seves bates de treball, que com els símbols històric dels treballadors, també eren roges, van incorporar-se a l'acerb cultural obrer de Tarragona. Les obreres de Valmeline tornarien a fer ús de tots aquests referents simbòlics per a mobilitzar i guanyar-se la solidaritat dels seus conciutadans en les vagues que protagonitzarien el 1976.⁸⁸⁵ Amb tot, la de l'estiu de 1974 seria la darrera gran victòria obrera, doncs a partir de 1975, al temps que finia la vida del dictador, s'esgotava tot un cicle de mobilització sustentat en victòries i millores. Ningú no ho sabia encara, però s'entrava en una nova fase que obligaria, novament, a repensar el moviment.

5.3. LES COSTURES TERRITORIALS DE L'ANTIFRANQUISME TARRAGONÍ

Una de les especificitats de l'antifranquisme tarragoní, i en particular pels comunistes, fou la seva dimensió territorial, molt més imbricada en els seus entorns comarcals que el d'organitzacions d'altres latituds. Des del 1971 la JCC havia tingut un grau de desenvolupament molt elevat a la zona, tot arrelant en nombroses petites poblacions de la rodalia de Tarragona: «las formas de trabajo y la incidencia en numerosos pueblos, a través de su organización y de su periódico DEMÀ, es un ejemplo a seguir».⁸⁸⁶ A més de *Demà*, es

⁸⁸² Entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, BO.

⁸⁸³ Sobre la creació de mites a la cultura oral, resulta altament suggeridor el capítol d'Ana Cabana: "Sobrellevar la vida: memorias de resistencia y resistencias de las memorias al franquismo", a Miguel Ángel del Arco, et. al. (eds.): *No solo miedo*, pp. 97-108.

⁸⁸⁴ Federico Bardají: *Bonavista*, p. 177.

⁸⁸⁵ "Expediente de crisis en Valmeline. Las trabajadoras informan", abril de 1976, AHPT, FAVT, c. 5, cp. 1.

⁸⁸⁶ Ignasi Bruguera (Isidor Boix): "El reforzamiento del parito y las cuestiones de organización", informe al III punt de l'orde del dia del VI Ple Ampliat del CC del PSUC, setembre de 1971, AHCONC, CTD, PSUC, c. 59, cp. 1, p. 5.

destacava també «el reciente suplemento NOVA FALÇ dirigido a la juventud campesina recogiendo sus problemas, hecho por corresponsales en los pueblos de la zona».⁸⁸⁷ La premsa clandestina no servia només per informar, si no, sobretot, per a organitzar. Així, les corresponsalies que elaboraven els seus continguts sovint servien per estructurar organitzacions de la JCC a nivell del Camp de Tarragona, d'especial rellevància per als pobles petits. Molts joves comunistes que no tenien altres vies de participació política en les seves localitats, trobaven sentit a la seva militància gràcies a l'elaboració col·lectiva del butlletí intercomarcal de la JCC. Des de bon començament, *Demà* va donar cabuda a problemàtiques pageses, tot imbricant-les amb les problemàtiques generals del jovent. Així, en les seves pàgines es va poder seguir el desenvolupament de la «guerra de la llet» i la «guerra del pebrot».⁸⁸⁸ A més, entre les seccions habituals hi havia l'esmentada «Nova Falç», la qual aviat es va convertir en el butlletí independent de la Joventut Comunista Camperola.⁸⁸⁹ Aquest va ser, amb tota seguretat, el nom amb què es va denominar el front de treball específic de la JCC al camp més que no pas una organització de joves pagesos comunistes.

Els dies 3 i 4 d'agost de 1974 va tenir lloc l'Acampada de la Joventut a la Conca de Barberà. Va ser organitzada per la JCC i hi van participar uns cent quaranta joves. «Las actividades fueron de lo más variado y al gusto de los jóvenes asistentes: juegos, *foc de camp*, diversas charlas sobre el trabajo, la emigración, la libertad, la sexualidad... en la que se llegaron a conclusiones de tipo político», segons recollia la seva premsa.⁸⁹⁰ Després de l'acampada, els joves van emprendre una caminada fins Montblanc per assistir a un recitar de Raimon, al que van acudir més de set-cents persones de totes les edats. Tots els diners recollits en aquell acte van ser destinats a ajudar els demòcrates xilens. Actes com aquell reforçaven la vinculació vivencial de l'antifranquisme, amb noves formes d'oci i de politització de la quotidianitat. A nivell polític, aquell 1974 fou un any de canvis. El mes d'agost «Andrés», nom de guerra de l'estudiant universitari Miguel Giribets, va ser designat responsable polític de la intercomarcal de Tarragona de la JCC. A aquelles alçades la intercomarcal era responsable de les organitzacions juvenils comunistes de la majoria de comarques de Tarragona i dos de les quatre comarques de l'Ebre: Tarragonès, Baix Camp,

⁸⁸⁷ *Ibíd.*, p. 12.

⁸⁸⁸ *Demà*, n. 10, juny-juliol de 1971. Sobre les anomenades «guerres agràries», cfr. V.I. Alonso, et. al.: *Crisis agrarias y luchas campesinas*, pp. 55-132.

⁸⁸⁹ *Demà*, n. 7, setembre de 1971; *Nova Falç*, s.n. [setembre de] 1971.

⁸⁹⁰ "Acampada de la Joventut en la Conca", *Demà*, n. 11, agost-setembre de 1974.

Alt Camp, Conca de Barberà, Ribera d'Ebre i Terra Alta. A aquelles alçades al Priorat únicament existia organització del PSUC a Porrera i Marcà, amb una activitat escassa, i fins 1976 no es va formar la JCC en aquells municipis. L'altra absència era el Baix Penedès, on la presència comunista no començaria fins després de la seva legalització, el 1977. D'altra banda, el Baix Ebre i el Montsià es van mantenir organitzades al marge de Tarragona, tot formant la seva pròpia intercomarcal el 1976, tant de la joventut com del partit.⁸⁹¹

L'organització de Tarragona ciutat de la JCC es va mantenir en constant creixement degut a l'afluència permanent d'estudiants de les poblacions de la rodalia, els quals esdevenien un dels principals camps de reclutament comunista. Altres dels que hi ingressaven eren aquells que abandonaven les seves responsabilitats locals a la JCC i passaven a engrandir l'organització tarragonina quan marxaven a estudiar allí. Tal és el cas de Montblanc, on la totalitat dels membres de la JCC local marxarien a Tarragona l'octubre de 1974 per cursar sels seus estudis superiors. Josep Andreu Domingo, fill del dirigent pagès montblanquí Carles Andreu Abelló, n'era el seu responsable polític. Quan aquest va marxar a estudiar a ciutat va cooptar un jove de quinze anys anomenat Andreu Mayayo per a que dirigís el comitè local, del qual també en depenia l'organització de Blancafort. Assumida la direcció intercomarcal per Giribets, Josep Andreu, va passar a responsabilitzar-se de l'organització de la JCC a la ciutat de Tarragona.⁸⁹²

Miguel Giribets, com a cap de la intercomarcal, era també l'encarregat de l'elaboració i impressió de *Demà*, que estrenava llavors la seva segona època. Durant el III Congrés del PSUC es destacava la continuïtat de *Demà* i dels seus suplementes *Nova Falç* i *La Voz de la Juventud*.⁸⁹³ En la seva primera època, *Demà* s'havia elaborat a Reus. Entre la seva aparició, a principis de 1971, i la partida del seu director, Josep Colomé, a realitzar el servei militar a finals de 1972, tenia una tirada modesta: al voltant d'una desena d'exemplars. La partida de Colomé, juntament amb les caigudes de juny i setembre de 1971, tal com s'ha tractat en un altre capítol, va obrir un període en que la JCC del Camp de Tarragona va quedar pràcticament desfeta. Els seus militants van continuar el seu activisme a través dels clubs juvenils i en els moviments socials, com hem pogut veure. Aquella situació s'allargaria fins a la formació del nou comitè intercomarcal el maig de 1974. Sota l'impuls que hi donà Giribets,

⁸⁹¹ Cfr. Cristian Ferrer González: *Lluitadors quotidians*.

⁸⁹² Entrevista a Andreu Mayayo i Artal, 6/9/2016.

⁸⁹³ J. Ràfols: "La propaganda del PSUC", gener de 1973, AHPCE, NR, Catalunya, c. 62, cp. 6/3, p. 23.

hi van prendre una gran embranzida noves organitzacions com la de Torredembarra, dirigida per Josep Bargalló i Enric Bonan, o la de Reus, l'home clau de la qual seria Jordi Piqué, en substitució de Josep Colomé, que aleshores va passar a dirigir el comitè local del PSUC.

La xarxa intercomarcal amb la que la JCC va cosir el territori a Tarragona resultaria fonamental per al desenvolupament del moviment pagès. Un moviment que jugaria un paper de primer ordre en l'ampliació de la política unitària catalana i, al mateix temps, en que aquesta expandís la seva fórmula organitzativa, l'Assemblea de Catalunya, arreu de la rodalia tarragonina. En referència al moviment pagès, des de 1973 els contactes entre diversos actors del camp català havien estat continus, un fet que no és possible deslligar del context de crisi de la dictadura. Si fins aleshores, els comunistes eren els únics que havien apostat per organitzar el moviment pagès en l'àmbit nacional català, doncs la resta d'actors tenien un radi d'acció bàsicament local o comarcal, la situació política convidava a plantejar actuacions més àmplies que només una major coordinació podia garantir. L'MSC va fixar d'una manera més nítida la seva posició per treballar junt amb el PSUC al camp, una política d'aliances d'acord amb el marc general català, per a la què, «[e]n la seva elaboració s'han tingut en consideració els treballs fets en els intents d'organitzar les comissions pageses, les aportacions de diferents grups comarcals d'orientació socialista, i molt especialment les experiències viscudes en les lluites pageses dels darrers anys».⁸⁹⁴ La resolució del consell general dels socialistes catalans apostava, doncs, per reconèixer les diferents realitats existents al camp: hi havia una única organització d'àmbit nacional i aquesta era CCPP, però advertien als comunistes que no es podien cridar a engany, doncs les CCPP no havien aconseguit aglutinar tot el que es movia a la Catalunya rural. Els socialistes apostaven per una aproximació als grups de ponent, «d'orientació socialista», en referència al Bloc Popular, que recollís el bo i millor de les «experiències viscudes en les lluites pageses dels darrers anys» i que permetés obrir una nova fase de contestació al camp.

Resultava evident que CCPP no havia aconseguit agrupar tot el que es movia al camp, però seria fals assumir-les com una organització artificial induïda des de una realitat externa a la pagesia. Igualment, significaria aprofundir en l'error prendre les experiències que es van donar en algunes poblacions de les terres de Lleida com més genuïnes de la protesta camperola que aquelles canalitzades pels comunistes en altres comarques. La implantació

⁸⁹⁴ "Per una acció Pagesa", Consell General de l'MSC, 1973, cit. Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans*, p. 201.

de CCPP, allà on la tingué, responia a necessitats dels pagesos presents en elles i va contribuir a estendre i a popularitzar —certament amb un gran voluntarisme— un model organitzatiu i un repertori d'acció col·lectiva que altres farien propi. Va ajudar, també, a la creació de referents de lluita vàlids per a altres localitats que, amb la seva profusa difusió per la premsa clandestina, coadjuvari en a consolidar realitats preexistents i a ampliar el moviment.

Es fa difícil d'imaginar que, a aquelles alçades, els comunistes seguissin creient que CCPP podia erigir-se com l'espai des del que caminar cap a una futura central sindical unitària de camperols. I mostra de que no ho van fer és que respongueren a la crida de l'MSC per a la creació d'un altre espai d'ampli espectre ideològic que aglutinés des de socialistes i comunistes de diferents tendències, a catòlics, carlistes, nacionalistes i socialdemòcrates. El que va acabar facilitant la incorporació dels anticomunistes del Bloc Popular va ser la bona sintonia d'aquests amb dirigents històrics rabassaires presents a l'MSC que provenien del POUM, molt especialment amb Pep Jai.⁸⁹⁵ Així fou com la Unió de Pagesos (UP) es va configurar com un espai de trobada des de la seva mateixa fundació, el novembre de 1974. Un lloc de convergència des del que construir, en cap cas un punt i final. A la reunió celebrada a la petita població alt-penedesenca de Pontons es va acordar quelcom tant eteri com fonamental: «promoure quadres pagesos i llur formació [...] a més, estendre per tota Catalunya una xarxa d'organitzacions camperoles, com a suport i base de la mobilització pagesa».⁸⁹⁶

Indicativament, l'assemblea que va donar vida a la UP no es va celebrar a les comarques de Lleida, on es concentrava el major percentatge de població dedicada a feines agrícoles i on el moviment pagès era més fort, però de matriu comunista; tampoc a la zona de Tarragona o Terres de l'Ebre, on el PSUC ostentava clarament una posició hegemònica al camp. La reunió es produí al Penedès, zona en la que havien destacat els grups socialistes, millor capacitats per a mitjançar entre forces ideològicament distants. Allí el PSUC era una organització dèbil i, contràriament, els socialistes comptaven allí amb la seva major base militant del país en números relatius.

La UP va néixer amb una major pluralitat interna que les CCPP. Res extraordinari, doncs l'antifranquisme català era el 1974 molt més plural que el 1968. Militants pagesos d'organitzacions com el PSUC, l'MSC, el Bloc Popular, el Partit Carlista, el FNC i el PCE(i)

⁸⁹⁵ Vicenç Ximenis: *Demòcrata i socialista*, pp. 163-166.

⁸⁹⁶ "Reunions de pagesos", *La Veu del Camp Català*, n. 59, [desembre de] 1974.

foren els que donaren l'impuls, tot i que aviat se n'anirien afegint-hi altres. Això no obstant, la seva presència territorial no era gaire diferent a la de CCPP sis anys abans. En la I Assemblea d'UP van participar-hi 35 pagesos procedents de 15 comares catalanes; eren la meitat de participants que els que donaren vida a CCPP el 1968.⁸⁹⁷ Però no va ser la seva representativitat d'origen el que va erigir la UP com l'espai des del que es constituiria el sindicat del camp, sinó la seva capacitat per protagonitzar àmplies protestes entre 1975 i 1976. El juliol de 1975 apareixia el primer número de *La Terra*, l'òrgan d'informació d'UP que sintetitzava els seus referents històrics i, amb ells, els virtuals objectius del nou moviment. No era casualitat que recuperessin el títol del butlletí dirigit per l'advocat laboralista Lluís Companys als anys vint; es tractava del periòdic de la Unió de Rabassaires, la major organització pagesa del anys trenta i la que més fàcilment permetia als impulsors d'UP enllaçar amb un passat compartit sobre el què mirar-se.⁸⁹⁸

El PSUC va prosseguir el seu treball al camp a través de les mobilitzacions de base i potenciant la seva organització, sense molta consternació si a allò se l'anomenava CCPP o UP. A finals de febrer de 1975, una assemblea de pagesos que representaven set poblacions del Baix Llobregat, fundaven la UP a la comarca amb major concentració obrera de Catalunya i on el PSUC havia construït un moviment antifranquista altament integrat, capaç de plantejar vagues generals de setmanes de duració. Junt amb les reivindicacions compartides pel nou moviment camperol, els pagesos del Llobregat demandaven la fi dels desnonaments efectuats en connivència amb els ajuntaments per a la instal·lació de noves indústries o per a la construcció de grans autopistes d'accés a la metròpoli. A més, reivindicaven el dret a l'aigua no contaminada del riu Llobregat i que les vies de comercialització no passessin per les grans indústries agroalimentàries.⁸⁹⁹ Eren demandes anàlogues a les plantejades a Tarragona, on, com hem vist, la febre industrialista dels seixanta havia expulsat de la terra a centenars, pot ser milers, de famílies pageses. A primers de la dècada dels setanta els desnonaments no s'havien detingut, doncs la instal·lació de nous complexos industrials seguia motivant expulsions de pagesos que, amb la terra, perdien el seu modus de vida. La construcció de l'Empresa Nacional de Petrolis de Tarragona Societat Antònima, l'ENTASA,

⁸⁹⁷ "Informe sobre la reunió de pagesos de diverses comarques de Catalunya", desembre de 1974, AHPCE, NR, Catalunya, c. 52, cp. 3.

⁸⁹⁸ Sobre la Unió de Rabassaires, cfr. Jordi Pomés: *La Unió de Rabassaires. Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2000.

⁸⁹⁹ Notes sobre la reunió de pagesos del Baix Llobregat celebrada el 26/2/1975, s.d., ANC, PSUC, n. 1629, c. 132.

va provocar una nova onada de desnonaments al Morell, Constantí i la Pobla de Mafumet. Dos pagesos de Constantí, fins i tot, van iniciar una vaga de fam que abandonarien dies després sense aconseguir el seu objectiu.⁹⁰⁰ Però després d'ENTASA arribaria Enpetrol, la Refineria que el 1975 s'estava construint als entorns de Tarragona. L'afectada fou la pagesia de la Pobla de Mafumet, on la construcció d'Enpetrol va significar la pràctica destrucció del teixit productiu agrícola de la localitat.⁹⁰¹

El nou moviment pagès havia traçat, des del seu origen, un programa d'actuació que sobrepassava els aspectes estrictament agraris i realitzava reivindicacions socials i culturals per al món rural.⁹⁰² Aquesta faceta va donar un salt qualitatiu a mitjans de la dècada dels setanta, doncs, juntament amb les qüestions relacionades amb la producció, van començar a emergir aspectes de reproducció social; és a dir, qüestions relacionades amb el medi ambient, com la contaminació de les aigües del Francolí a Tarragona, però també en contra del transvasament de l'Ebre per a finalitats industrials, així com contra la construcció de noves centrals nuclears a la província.⁹⁰³ Una dimensió sociopolítica del moviment que, en molts racons de la Catalunya rural, va permetre la participació popular a l'antifranquisme sota uns paràmetres que li eren propis. La JCC al Camp de Tarragona es va bolcar en l'organització de la UP com abans les CCPP s'havien bolcat en les mobilitzacions dels batxillers de 1972.⁹⁰⁴ Entre les seves demandes van incloure les dels joves pagesos i en els seus actes ludicorecreatius organitzaren presentacions públiques del sindicat pagès.⁹⁰⁵

Després de la gran participació popular en la seva primera edició, l'Acampada de la Joventut es va celebrar de nou el 1975 a Montblanc. L'afluència també va ser força elevada i el contingut, d'acord amb els temps que es vivien, més polític. Amb l'aparença d'una conferència sobre la problemàtica agrària a Catalunya es va poder fer una presentació pública la UP. Experiències com les de Montblanc i la potencialitat dels actes oberts i de

⁹⁰⁰ "El «contaminado» asunto de la Refinería", *La Veu del Camp*, suplement de *Lluita*, n. 3, 1/9/1972.

⁹⁰¹ Josep Sánchez Cervelló i Guillem Puig Vallverdú: *El Sindicat Agrícola de Sant Isidre, 1917-2017. Cent anys de cooperació agrària a la Pobla de Mafumet*, Pobla de Mafumet, Cooperativa Agrícola de Sant Isidre, 2017, pp. 78-81.

⁹⁰² "L'ensenyament al camp", *La Terra*, n. 4, novembre de 1976.

⁹⁰³ "Ametlla sigue en lucha", *Demà*, n. 11, agost-setembre de 1974; "No al trasvase, cuestión de vida o muerte", *Demà*, n. 13, maig-juny de 1975; "Les centrals nuclears, quins interessos serveixen?", *La Terra*, n. 2, gener de 1976.

⁹⁰⁴ "El conflicte dels estudiants de l'Escola de Pèrits Agrícoles", *La Veu del Camp Català*, n. 33, [gener-febrer de] 1972, suplement.

⁹⁰⁵ "Crònica de la Ribera. La mort de la comarca, ara sí", *Demà*, n. 13, maig-juny de 1975; "Exigim preus remuneradors", *Demà*, n. 16, abril de 1976.

masses van convèncer els joves comunistes de la necessitat d'anar més enllà de les coordinadores locals d'entitats, experiències que s'havien multiplicat en diversos municipis des de 1972, i que calia donar el salt cap a organismes de major abast territorial. Així, a finals de 1975 es van reunir representants d'entitats juvenils al centre Bravium de Reus, amb l'assistència dels centres de la Pobla de Mafumet, Vilallonga, Vilaplana, l'Alforja, la Selva del Camp, la Canonja i del Club de Joves de Tarragona. De manera paral·lela, es van reunir a Torredembarra joves d'aquella població i també de les barriades tarragonines de Torreforta, Bonavista i de la ciutat. La convocatòria per separat corresponia a motius de seguretat, però els objectius que ambdues s'havien establert eren els mateixos: fer una crida per formar una coordinadora intercomarcal de grups juvenils.⁹⁰⁶ A la crida van respondre-hi altres associacions juvenils de Tarragona, Reus, Alcover, Torredembarra, l'Alforja, Picamoixons, Valls, la Canonja, la Selva del Camp i Altafulla, entra altres. En aquelles poblacions els clubs de joves eren la base no sols del moviment juvenil, sinó del propi antifranquisme. En moltes d'elles hi tenia presència la JCC, però no en totes. Aquesta era una novetat important: l'antifranquisme a aquelles alçades no atenyia ja només als sectors organitzats, sinó que apel·lava a la societat civil tenaçment reconstruïda al llarg dels darrers anys. Aquells centres juvenils, si bé encara no tots, havien estat els nuclis impulsors d'assemblees democràtiques i d'associacions veïnals o, en qualsevol cas, havien esdevingut òrgans propulsors de reivindicacions cíviques, socials, laborals i àdhuc polítiques.⁹⁰⁷

Aquests joves es veien a ells mateixos com a «motors innovadors de la vida rural», com la guerrilla cultural que dinamitaria els ciments del consentiment sobre els què se sustentava el franquisme: «Ho han fet introduint nous corrents culturals, bombardejant els pobles d'una informació que no passi necessàriament pels canals oficials i fent de contrapès, com una nova força, a la pressió que les oligarquies locals exerceixen sobre les voluntats de la gent».⁹⁰⁸ Amb aquest esperit es van reunir l'11 de gener de 1976 uns cent-cinquanta joves a Alcover, en representació de divuit entitats juvenils, i van constituir la Coordinadora de Clubs de Joves del Camp de Tarragona. Un mes després aquesta hi aglutinava un total de vint-i-tres entitats. A nivell organitzatiu, la Coordinadora es va subdividir en tres coordinadores comarcals: Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp. La seva funció era doble. D'una

⁹⁰⁶ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 133.

⁹⁰⁷ Joan Cavallé: "Experiències del moviment de joves al Camp de Tarragona", s.d. [octubre-desembre de 1976], AHCT, Fons d'Iniciativa per Catalunya Verds (ICV), c. 8.

⁹⁰⁸ *Ibid.*

banda, realitzar labors de coordinació de les accions ja endegades i, de l'altra, impulsar noves campanyes i accions capaces de seguir ampliant el moviment.⁹⁰⁹ Les dinàmiques de l'antifranquisme es van desenvolupar fonamentalment els àmbits locals, tot i la seva voluntat supramunicipal. Tot i això, a Tarragona l'oposició va aconseguir un grau d'articulació territorial que no és possible menystenir. Els joves comunistes van posar les bases que van resultar fonamentals per a l'extensió territorial de l'Assemblea de Catalunya, així com per reactivar altres d'existents, però que no tenien vida política regular. Així, a finals de 1975 l'Assemblea de Catalunya va revifar al Baix Camp i es va estendre a les comarques l'Alt Camp i de la Conca de Barberà. Tanmateix, de la Coordinadora de Clubs Juvenils del Camp de Tarragona es va impulsar la confecció de manifestos juvenils d'àmbit local i comarcal en els què s'hi fes esment a les seves situacions particulars. Per exemple, disposem d'una publicació que un grup de «joves demòcrates del Baix Camp» va llençar amb l'eloqüent capçalera *Aurora*. El seu manifest fundacional sintetitzava les problemàtiques del jovent i de la ruralia, absorbida i dissolta en la dinàmica social de la urbs Tarragona-Reus:

La joventut de la nostra comarca es troba en una situació ben poc esperançadora. Els joves que viuen a les zones rurals veuen com les possibilitats d'assolir una més sòlida formació en tots els aspectes, pràcticament són inexistents. Als nostres joves rurals se'ls obstaculitza constantment el dret que tenen a divertir-se, i més encara si aquestes diversions són formatives. És per tot això que molts es veuen obligats a venir a Reus, pensant que aquí hi trobaran mitjans per a guanyar-se millor la vida, i en conseqüència, adquirir una posició més sòlida. Aquestes esperances cauen ben aviat. La vida a la ciutat obliga a treballar a qui no té diners i d'aquí no passa. No parlem de la situació en què es troben els joves immigrants d'altres regions sotmeses a una explotació brutal. [Il·legible] de l'explotació de la qual és víctima tot treballador, es ve explotats pel fet d'ésser joves. Treballant tant o més que el treballador adult, cobren sous inferiors, no tenen dret a divertir-se. El fet d'assolir una cultura, fins i tot en l'aspecte professional, és per a ells una cosa llunyana i inassequible. A les fàbriques falten escoles de formació professional. Els estudiants, en especial els de Batxillerat, no tenen ni material, ni lloc, i moltes vegades ni professors acceptables. Molts van a Acadèmies en estat encara més lamentable.⁹¹⁰

En el context d'extensió de les plataformes democràtiques pel Camp de Tarragona es va celebrar la II Assemblea d'UP. Era febrer de 1976 i en aquellencontre es pretenia dotar de contingut el que abans no era més que un lloc de trobada poc reglat. A la reunió hi van

⁹⁰⁹ "Coordinadoras y protagonismo juvenil", *Demà*, n. 17, maig de 1976.

⁹¹⁰ "Manifest", *Aurora*, n. 1, s.d. [1976].

participar seixanta delegats de vint-i-cinc comarques diferents i es va decidir caminar cap a un congrés fundacional el més representatiu possible. Els canvis qualitatius es van evidenciar també en aspectes quantitius. En la línia de la «sortida a la superfície» practicada pel PSUC, quatre dirigents d'UP van presentar l'organització en una roda de premsa pública. Eren els socialistes Pep Jai i Magí Bonet, junt amb els comunistes Conrad Rebull i Celestí Regué, l'encara coordinador nacional de CCPP. Aprofitaren l'ocasió i l'atenció dels mitjans per anunciar que l'organisme s'adheria formalment a l'Assemblea de Catalunya i al Congrés de Cultura Catalana, i que convocaven a tota la pagesia catalana a un congrés fundacional d'UP.⁹¹¹

No hi ha dubte que la creació del Consell de Forces Polítiques de Catalunya el desembre de 1975 va contribuir al procés unitari de la pagesia catalana, el qual havia de culminar en el congrés sindical d'UP. A diferència dels anteriors organismes unitaris de l'antifranquisme català, al Consell van acabar integrant-se els antics membres del Bloc Popular —que el novembre de 1974 s'havien incorporat al Reagrupament liderat per Josep Pallach, organització que el maig de 1976 es convertia en PSC(r)— i Convergència Democràtica de Catalunya (CDC), a la que s'havien adherit algunes de les personalitats que participaven als espais locals de l'Assemblea de Catalunya i de la UP.⁹¹² Certament, la composició de forces disposades a participar a les plataformes unitàries de l'antifranquisme, de les que UP era l'exponent indiscutible del nou moviment pagès, era rellevant, però el que va marcar la sort del sindicat agrari no va ser la seva transversalitat ideològica, sinó la seva capacitat per mobilitzar i aglutinar tot el que es movia al camp.

En l'etapa 1974-1976 foren determinants les mobilitzacions que es produïren per a la primera expansió d'UP. A destacar especialment la de l'oli de les Garrigues, les negatives a realitzar l'entrega vinícola obligatòria a l'Alt Camp, Baix Camp, Conca de Barberà, Terra Alta

⁹¹¹ "II assemblea de la U. de P.", *La Veu del Camp Català*, n. 60, [març-abril de] 1976.

⁹¹² Jordi Escoda explicava en les seves memòries que la tardor de 1975 Jordi Pujol el va reunir junt amb mossèn Asens i Xavier Amorós, en virtut de la seva condició d'independents a l'Assemblea de Catalunya de Reus, per plantejar-los l'extensió territorial de CDC. Els altres dos refusaren l'oferiment, l'un per voler circumscriure la seva activitat política només mentre hi hagués dictadura i l'altre per estar ubicat força més a l'esquerra que Pujol. Escoda, però, acceptà de bon grat. Des d'inicis de 1976 Escoda i alguns col·laboradors haurien recorregut les poblacions de la zona —cita Falset, Móra d'Ebre, Montblanc, Riudoms, Salou i l'Alforja— cercant complicitats entre els independents de les assemblees democràtiques locals que en gran mesura havia impulsat la intercomarcal de la JCC. Cfr. Jordi Escoda: *Memòria històrica d'un reusenc. La Transició*, Valls, Consetània, 2007, pp. 34-35.

i l'Empordà, així com la vaga dels colliters de tomàquet a Amposta l'estiu de 1975.⁹¹³ Aquells conflictes, junt amb el clima de mobilització general, van contribuir a expandir tant la base social de la UP com la seva presència geogràfica. Les eleccions sindicals de 1975, que marcarien el principi del fi del verticalisme a la indústria, van tenir també la seva importància al camp, si bé clarament menor. Ja s'ha explicat que el 1971 es van donar experiències de participació a les Hermandades des de baix, algunes de les quals es van saldar amb èxits. El 1975 aquestes es produïen en un context nou, en què l'antifranquisme actuava en uns marcs delimitats per l'Assemblea de Catalunya, una plataforma que va donar un salt en la seva territorialització precisament el 1975.⁹¹⁴ A pesar d'això, els comunistes es van quedar pràcticament sols en la consigna de copar les Hermandades,⁹¹⁵ doncs les altres organitzacions consideraven que la participació a les eleccions sindicals era una acció que legitimava la dictadura. Tot i això, resulta senzill constatar un increment notable del número d'Hermandades que van quedar en mans de les candidatures democràtiques i d'altres en què l'oposició va obtenir posicions rellevants.⁹¹⁶

A la mort de Franco, la majoria de pagesos i ramaders estaven subjectes a caduques regulacions dictades pel govern i s'esperava que l'executiu decretés nous preus de campanya per a un bon número de productes agraris. Les assemblees provincials a la COSA de Tarragona estaven ben concorregudes i, degut a l'ocupació d'un bon número d'Hermandades locals en els comicis recents, entre ells hi havia una nodrida presència de membres de l'oposició.⁹¹⁷ En la seva intervenció, el president provincial, l'ampostí Josep Porres Navarro, estimava que «el campo, hasta ahora eleva reivindicaciones ante la Administración con carácter pacífico y con los mejores razonamientos técnicos para lograr sus justas aspiraciones [...] Los precios de garantía que se han pedido [...] eran justos y solo se pretendía conseguir precios de acuerdo con los costes de producción».⁹¹⁸ Tot i aquella presumpta comprensió i l'intent del president de posar-se al capdavant del malestar

⁹¹³ *Informaciones Campesinas*, s.n., s.d. [finals de 1974]; "Què farem de l'oli de les Garrigues?", *La Terra*, n. 1, juliol de 1975; "L'oli de les Garrigues", *La Terra*, n. 3, juny de 1976; "Un triomf de la Unió de Pagesos a l'Alt Empordà", *La Terra*, n. 2, gener de 1976; "Vaga de colliters de tomàquets a Amposta", *La Terra*, n. 2, gener de 1976. Sobre la vaga del tomàquet, cfr. Cristian Ferrer González: *Lluitadors quotidians*, pp. 81-82.

⁹¹⁴ Robert Bernard: "L'Assemblea de Catalunya (1971-1982): catalanisme popular i antifranquisme", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 13, 2002, pp. 189-206.

⁹¹⁵ Editorial, "Per unes Germandats democràtiques", *La Veu del Camp Català*, n. 54, [abril-maig de] 1975.

⁹¹⁶ "Especial eleccions: importants progressos a les Germandats", *La Veu del Camp Català*, n. 56, 1975.

⁹¹⁷ "El treball a les Germandats", *La Veu del Camp Català*, n. 58, [desembre de] 1975.

⁹¹⁸ Assemblea General de la COSA, 22/2/1976, Llibre d'Actes, AHPT, COSA, c. 58.

camperol, els pagesos antifranquistes van plantejar al conjunt de l'assemblea la necessitat d'anar a l'aturada general al camp, tot bloquejant les carreteres amb els tractors. La proposta fou rebutjada en aquella ocasió, però. En una nova assemblea a l'abril les tornes havien canviat i s'aprovà fer una «tractorada» per mostrar el seu rebuig a la política agrària governamental, així com per a reivindicar les llibertats polítiques i sindicals. A més, la petició de dimissió de Porres va ser generalitzada. Un dotzena de militants de la JGR van escapolar-se a l'assemblea per donar suport a les reivindicacions camperoles i foren finalment expulsats entre l'aldarull general.⁹¹⁹

Per bé que la tractorada fou ratificada en una nova assemblea, el governador civil la va prohibir, tot autoritzant, no obstant això, una manifestació pública per la Rambla Nova. El 3 de maig de 1976 serien detinguts tres militants de la UP a les Borges Blanques mentre penjaven una pancarta reivindicant millores en el preu de l'oli. Eren Josep Pau, Josep Duc i Modest Panadès, militants del PSC(r) i d'UP. L'interès mediàtic que van produir aquelles detencions van contribuir a que la manifestació de l'11 de maig a Tarragona tingués una afluència massiva.⁹²⁰ Més de 10.000 camperols es van desplaçar a la ciutat per a l'ocasió. El lema ho deia tot: «Volem viure de la terra».⁹²¹ Els estudiants de la Delegació Universitària de Tarragona, ubicada enfront de l'edifici del Govern Civil, van desplegar una pancarta on es llegia «la Universitat amb els Pagesos». La Policia Armada va acordonar la zona però no va carregar contra la multitud. Agustín Castejón Roy va rebre una comissió elegida per l'assemblea general de la COSA, entre els que hi havia membres d'UP, per fer-li entrega de les seves reivindicacions.⁹²² Sens dubte, aquelles manifestacions foren les que, per primer cop, donaven a conèixer la UP al gran públic, fet que no feia, si no, atreure nous simpatitzants.

Dos anys després de la seva fundació clandestina, i en un ambient d'àmplia tolerància, la UP va celebrar a la població tarragonina de l'Espluga de Francolí el seu I Congrés. La seva preparació es va dilatar tot el 1976. El mes de febrer el secretariat de la UP havia obert el procés d'elaboració de propostes des de baix que havien de desenvolupar-se globalment en

⁹¹⁹ Assemblea General de la COSA, 9/4/1976, Llibre d'Actes, AHPT, COSA, c. 58.

⁹²⁰ "Comunicat de la Unió de Pagesos: denuncia la manca de llibertats de la pagesia", *Mundo Diario*, 12/5/1976.

⁹²¹ "Protestas de los agricultores tarraconenses", *La Vanguardia Española*, 12/5/1976; "Deu mil pagesos clamen justifica", *Avui*, 12/5/1976; "Manifestación de agricultores", *Diario Español*, 12/5/1976.

⁹²² León Benelbas, Xavier Garcia i Joan Tudela: *Unió de Pagesos. El sindicat del camp*, Barcelona, 7x7 ed., 1977, pp. 96-99; Andreu Mayayo: *De pagesos a ciutadans*, p. 208; Cristian Ferrer González: *Lluitadors quotidians*, pp. 95-96.

diversos moments. L'octubre van discutir-se per primer cop les ponències elaborades per un grapat d'organitzacions comarcal a Reus i a Manresa, i, finalment, una darrera a Montblanc prèvia al congrés de l'Espluga, que va comptar amb la presència de setanta militant d'arreu de Catalunya. El novembre es va celebrar el congrés en el que van aprovar-se les ponències elaborades per les organitzacions comarcals.⁹²³

Diverses foren les organitzacions polítiques que s'hi van bolcar en l'organització de l'encontre. Molt especialment l'esquerra, si bé entre les files de la UP hi havia perfils molt diversos, també democratacristians i liberals que hi trobarien que s'hi acomodarien atès el seu marc democràtic. La JCC va ser l'encarregada de l'ordre durant l'encontre a l'Espluga. De fet, per als joves comunistes la UP es prefigurava com un moviment per propiciar que el jovent de la ruralia participés en el cicle polític obert aleshores. Així, la seva premsa considerava que «les eines de lluita han de ser pròpies i adaptades a les característiques de les nostres comarques. En aquest aspecte la lluita pels problemes camperols, i l'integració dels pocs pagesos joves dins de l'Unió de Pagesos, ha de ser la nostra principal preocupació».⁹²⁴ De front prioritari per enquadrar els joves pagesos a espai de participació *tout court*, com el que plantejava la JCC de la Conca de Barberà per «incorporar a tots els joves dins l'Unió de Pagesos».⁹²⁵

Després del seu primer congrés la UP era encara un sindicat il·legal, com ho eren tots, si bé no clandestí. L'àmplia tolerància del govern cap a la UP en part es devia a la seva identificació amb els socialistes, si bé no els podia passar per alt la presència de reconeguts comunistes, així com nacionalistes i catòlics. D'altra banda, hi havia un component de classe, doncs la UP s'allunyava de la imatge del sindicat obrer, fins al punt que en documentació elaborada pel franquisme se l'arriba a qualificar com a «patronal».⁹²⁶ Tot i així, al meu parer, el fet fonamental era el menyspreu de les autoritats de la capacitat de contestació que podia tenir el camp. I no anaven tant desencaminats. La UP considerava que el novembre de 1976 s'havia posat una primera pedra, però no es donava per acabat el procés de construcció del sindicat. El congrés de l'Espluga havia tingut un caràcter de congrés-marc que havia de culminar en un futur congrés de delegats representatius de caràcter constituent abans

⁹²³ León Benelbas, Xavier Garcia i Joan Tudela: *Unió de Pagesos*, pp. 133-189.

⁹²⁴ "Editorial", *Joventut*, n. 1, novembre de 1976.

⁹²⁵ "La Conca", *Joventut*, n. 1, novembre de 1976.

⁹²⁶ "Memoria de Gestión de Gobiernos Civiles del año 1976", Girona, 1977, AGA, Gobernación, c. 32, llig. 11454, cp. 5.

d'acabar 1977,⁹²⁷ una fulla de ruta que finalment va acabar modificada i que va dotar d'un perfil finalista l'encontra de l'Espluga.

Les adhesions que va rebre la UP durant la seva fundació oficial eren variades i, en certa manera, donen mostra de tot allò que el nou moviment pagès català representava. La UP va rebre salutacions des de les Comissions Jornalers d'Andalusia a les Comissions Camperols de regions com La Manxa, Castella i Lleó o Granada, les Comissions Labregas de Galícia i les unions de camperols d'Albacete, l'Aragó o la Rioja. A més d'infinat de cooperatives agrícoles catalanes, es reconeixia en el nou sindicat desenes d'entitats socials de divers tipus: associacions veïnals, departament universitaris, Hermandades locals en mans de l'oposició, sacerdots i sagristies, diaris, organitzacions culturals i juvenils o col·legis de tècnics i professionals.⁹²⁸ En conjunt, una mostra d'aquella societat civil antifranquista que s'havia articulada al voltant de l'Assemblea de Catalunya i que tenia en la UP el seu referent al camp.

El contingut del congrés certificava un programa que el renascut moviment pagès venia construint des de feia una dècada. La prioritat, tot i això, no eren tant les idees com garantir una organització eficient per a fer-les viables. És per això que les qüestions orgàniques estigueren tant presents. Si bé la UP mai va reconèixer els seus orígens en les CCPP, les semblances eren moltes. Pot ser el més específic era la seva organització purament assembleària en la que no només cada comarca elaborava el seu programa basant-se en els interessos específics dels seus pagesos, sinó que cada organització comarcal de la UP era sobirana per a decidir si participava o no en mobilitzacions més àmplies. Sens dubte era un prerrequisit per a llimar les aspors d'un moviment que fins aleshores havia estat impulsat pels comunistes i que, des d'ençà, volia minimitzar els enfrontaments polítics en el seu si.

Pràcticament coincident en el temps, la UP va participar en la IV Trobada d'Organitzacions Camperoles de l'Estat espanyol, en la que l'organització catalana va impulsar la seva transformació en la Coordinadora d'Organitzacions Agràries i Ramaderes (COAG, en les seves sigles en castellà); una coordinadora amb tints confederals, en la que cada organització nacional/regional era lliure de secundar o no decisions preses en el seu si. El motiu de l'articulació d'un moviment camperol d'àmbit espanyol no era altre que la necessitat d'organitzar-se en contra dels intents governamentals de mantenir les estructures

⁹²⁷ "Presentació", *La Terra*, n. 5, gener de 1977.

⁹²⁸ "Adhesions", *La Terra*, n. 5, gener de 1977.

del verticalisme agrari en el nou marc polític que s'avenia. Un marc que, no sense dificultats, s'obria arran del fracàs d'una pretensió, la de la continuïtat del franquisme més enllà de la vida del dictador.

5.4. EL POLS DEL CARRER I L'IMPEDIMENT DE LA REFORMA

D'acord amb les previsions successòries, a dos dies de la mort de Francisco Franco el 20 de novembre de 1975, Joan Carles de Borbó era coronat com a rei d'Espanya després de jurar les lleis fonamentals franquistes i d'expressar la seva fidelitat als principis que conformaven el Movimiento Nacional. A nivell simbòlic cloïa tota una època, però la situació política i social real no canviava de manera substancial. L'indult que va concedir el monarca era a totes llums insuficient i va ser pres com una mesura insultant per part de l'oposició que no feia, sinó, fiançar la idea de permanència més que de canvi després del 20-N.⁹²⁹ La CONC i la Unió Sindical Obrera (USO) van realitzar una crida conjunta per fer una aturada general de vint-i-quatre hores per a l'11 de desembre. Darrera la crida hi havia la voluntat política de trencar amb un règim franquista que cercava la perpetuació més enllà de la vida del dictador, però també, continguts econòmics i laborals de suma importància per al moviment obrer català. Les mesures que el nou gabinet joancarlista havia pres eren clarament continuistes amb els governs anteriors, començant per la confirmació de Carlos Arias Navarro com a cap de l'executiu. Els treballadors, per contra, exigien que es redrecessin les mesures econòmiques, que s'acabés amb la congelació salarial, que no es fixessin topalls per als pròxims convenis a negociar i, finalment, l'avantguarda antifranquista reafirmava el seu compromís democràtic exigint llibertats sindicals i polítiques.⁹³⁰

L'últim any de vida del dictador havia suposat una agudització extraordinària de la lluita de classes a Tarragona. Des de 1973 la conflictivitat laboral anual superava la de l'any anterior, però el salt donat el 1975 deixava petites les xifres prèvies. Un parell de dades són suficients per a il·lustrar-ho: si un any de grans vagues obreres com ho fou 1974 es van perdre 19.488 hores de treball en conflictes laborals, a la mort del dictador aquestes s'havien multiplicat per 1.175, suposant 248.408 hores no treballades, per arribar a la xifra d'1.331.410

⁹²⁹ Pau Casanellas: *Morir matando*, pp. 226-227.

⁹³⁰ "Declaración USO – Comisiones Obreras: no a las nuevas medidas económicas de Juan Carlos", *Luchas Obreras*, n. 79, 30/11/1975.

hores perdudes l'any 1976. O el que és el mateix: en dos anys la conflictivitat obrera havia incrementat a l'ordre del 6.731,95%.⁹³¹ En el gràfic s'aprecia clarament la tendència ascendent del número de vagues i dels seus participants. L'espectacular augment de la conflictivitat tenia el seu propi correlat en termes de millores laborals per als treballadors, doncs en el trienni 1974-1976 els salaris van créixer, de mitjana, tres cops més del que ho feu la productivitat, tot retallant, sovint, la taxa de benefici patronal.⁹³² Però la laboral no fou l'única forma de conflictivitat que va experimentar un increment a aquelles alçades. Després d'un parell d'anys de certa paràlisi provocada per les detencions de 1973 i 1974,⁹³³ el 1975 l'ACT reprenia l'activitat pública,⁹³⁴ que mostraria la seva vitalitat l'any clau del canvi polític, el 1976. Les expectatives generades entre amplis segments de la societat civil per l'esperada mort de Franco esperonaven a molts a prendre partit i sumar-se, per fi, a l'antifranquisme.

Per part del règim l'expectativa no era menor, si bé en sentit clarament oposat. La pugna entre els projectes continuistes en el si del franquisme per garantir la continuïtat de la dictadura més enllà del seu fundador s'havien saldat amb la victòria dels tecnòcrates propers a l'Opus Dei i a Carrero Blanco el 1969, quan Franco va destituir dos dels grans valedors del projecte falangista com ho eren José Solís i Manuel Fraga. Aquell govern de 1969, que ha passat a la història amb el nom de «monocolor», semblava certificar en el pla institucional la victòria d'un projecte continuista sobre l'altre, amb el peatge, però, d'una nova oposició política amb capacitat per mobilitzar a creixents sectors de la societat i que havia arribat per quedar-se. La debilitat d'aquell triomf es va evidenciar aviat, quan es va esfondrar la seva premissa fonamental i la clau que havia de garantir l'hegemonia social del projecte tecnocràtic: la pau social a remolc del creixement econòmic. Un supòsit que ja s'havia demostrat erroni anys enrere en comprovar que el clima de bonança no produïa el repartiment de la riquesa, si no la seva concentració, i, en canvi, esperonava les demandes dels sectors exclosos d'aquells beneficis.

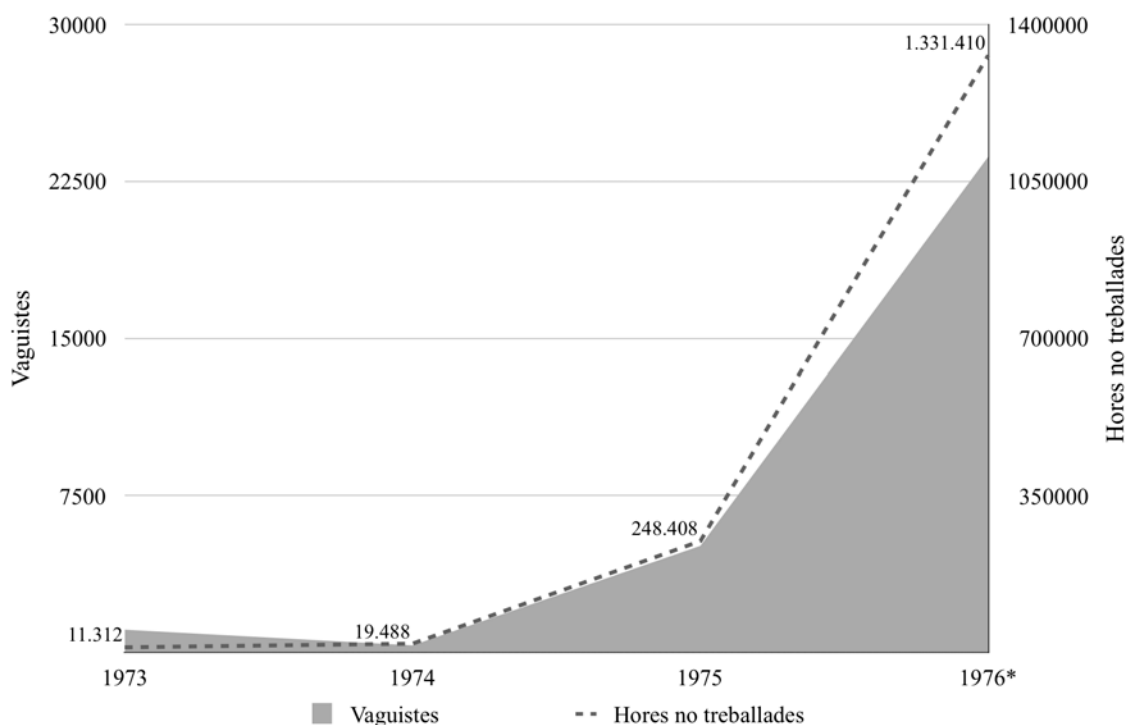
⁹³¹ "Memoria de actividades", Secretariado de Asuntos Sociales de la OSE de Tarragona, anys 1974-1976, AHPT, CNS, c. 352.

⁹³² Xavier Domènech: *Cambio político...*, p. 203.

⁹³³ Antoni Batista i Josep Playà: *La gran conspiració*, pp. 57-68 i 183-193.

⁹³⁴ El juny de 1975 la permanent de l'Assemblea de Catalunya emetia un comunicat intern en què esperonava a totes les assemblees locals, comarcals i sectorials a realitzar actuacions autònomes i a « cercar les vies naturals de relació entre els Quatre Punt de l'Assemblea de Catalunya i les formes més diverses d'expressió que la lluita reivindicativa, social i cultural va adquirint en el nostre poble a base de la pròpia experiència ». "Del secretariat de l'Assemblea de Catalunya a totes les assemblees locals, comarcals i sectorials", Document intern no publicable, 30/6/1975, AHPCE, NR, Catalunya, c. 64, cp. 4.

Gràfica 12. Vaguistes i hores no treballades a la província de Tarragona, 1973-1976

Font: Elaboració pròpia a partir de les memòries anuals de l'OSE de Tarragona, AHPT, CNS, c. 352.

* No inclou la vaga general del 12 de novembre.

En aquest sentit, la crisi del projecte tecnocràtic es remuntava a les darreries dels seixantes, però després de 1973 patiria l'estocada final. En aquest sentit, el magnicidi del president del govern el 20 de desembre de 1973 fou més rellevant per les dates en les que va ocórrer que pel paper que l'almirall Carrero Blanco pogués tenir en l'avenir del règim —en aquest sentit, als 69 anys d'edat no se li augura gaire futur a cap polític, ni tant sols en dictadures. Quan el creixement econòmic va arribar a la seva fi amb el *shock* petrolífer de 1973 i la recessió es deixà sentir en tota la seva cruïlla a partir de 1974, la proposta política del franquisme es va quedar sense base material per executar-se, però hi deixava el romanent d'una protesta social que trobava en la nova situació, almenys en un primer moment, més motius per exterioritzar el seu malestar.

Joan Carles I i els seus entorns comprenien el delicat de la situació. Si d'una banda Joan Carles no podia vincular en exclusiva el futur de la monarquia al règim polític que l'havia entronitzat, doncs la dictadura, de col·lapsar sobtadament, podia sepultar-lo a ell i a la corona; de l'altra, el rei tampoc podia endegar un procés democratitzador en el que no hi creia i que podia, igualment, comprometre'n la continuïtat de la monarquia en dos sentits

divergents: en l'escenari que el destituís de la prefectura de l'Estat un cop involucionista de l'exèrcit amb el suport de l'aparell més estretament depenent del règim, d'una banda, o en una situació en que un antifranchisme majoritàriament republicà aconseguís desbordar un procés tutelat des de dalt, per l'altra. Així les coses, el rei va optar pel continuisme en allò més fonamental. El que la premsa havia batejat com a «espíritu del 12 de febrero» el 1974 —un programa que anava en la línia del «desarrollo político» d'un lustre abans i que recuperava, com a proposta central, la legalització d'associacions polítiques en el marc del Movimiento— havia fracassat en els seus objectius més bàsics i des de que a mitjans de 1975 el personal polític franquista va tancar files amb el govern en una línia ja no aperturista sinó purament continuista, de supervivència.

Amb l'arribada de Joan Carles al tro espanyol el novembre de 1975 va posar-se en marxa un projecte de reforma, que si bé recuperava figures de prominents del reformisme vinculades al món falangista —José Solís Ruiz, que va passar a ocupar la cartera de Treball, i molt especialment Manuel Fraga Iribarne, que en seria l'home fort del gabinet com a vicepresident segon i Ministre de la Governació i, per tant, responsable últim de l'ordre públic, des de desembre de 1975—, el programa governamental va creuar línies vermelles considerades inadmissibles per a bona part del personal polític del règim. No es tractava d'una proposta democratitzadora, de canvi de règim, sinó d'una reforma *del* règim en la línia de «democràcia espanyola», que havia d'actualitzar les institucions per guanyar adhesió social a un sistema clarament en crisi. El projecte del primer govern de la monarquia assumia, comptat i debatut, la legitimitat tant d'origen com d'exercici del franquisme, tot intentant dotar de legitimitat social un projecte reformista que permetés conservar tant com fos possible de l'obra del Caudillo i que, sobretot, evités l'obertura d'un procés de democratització forçat per la pressió popular i l'oposició antifranchista. En paraules del propi Fraga en un informe a presidència, la màxima era «evitar toda idea de ruptura o simplemente de carácter constituyente general».⁹³⁵ Pocs ho van sintetitzar millor que el mateix president del govern, que en declaracions a TVE l'abril de 1976, va dir: «Sólo se reforma lo que se desea conservar; solo se conserva lo que se estima. Continuidad y reforma son conceptos que se

⁹³⁵ Manuel Fraga: "La reforma constitucional: Justificación y líneas generales", 2/1/1976, recollit a Javier Tusell i Genoveva Queipo de Llano: *Tiempo de incertidumbre. Carlos Arias Navarro entre el franquismo y la Transición (1973-1976)*, Barcelona, Crítica, 2003, p. 303.

complementan». ⁹³⁶ I és que era cert, però si el reformisme era la fórmula —o la possibilitat— per garantir la continuïtat del franquisme sense Franco, de la seva inviabilitat política, novament, n'emergia la repressió com a últim recurs d'un règim moribund. Arias Navarro es va mostrar meridià en aquest aspecte el 22 de febrer de 1976, durant la primera sessió de la comissió mixta entre el govern i el Consejo Nacional del Movimiento, espai que hauria d'acordar els detalls de la reforma: ⁹³⁷

Pues bien; sí. Es cierto. Yo lo que deseo es continuar el franquismo. Y mientras esté aquí o actúe en la vida pública no seré sino un estricto continuador del franquismo en todos sus aspectos y lucharé contra los enemigos de España que han empezado a asomar su cabeza y son una minoría agazapada y clandestina en el país. ⁹³⁸

Dies després de la mort de Franco, es feia «entrega al Delegado [Provincial de Sindicatos de Tarragona] de un escrito firmado por unas 900 personas, en el que pedían descongelación salarial, amnistía y derechos humanos». ⁹³⁹ Per a l'11 de desembre l'ACT retornava al carrer amb manifestacions ciutadanes en el marc d'una vaga general convocada per CCOO, ⁹⁴⁰ una «acción [que] no tuvo repercusiones [laborales], constituyendo un fracaso. Sin embargo, la tensión existe, motivada por las limitaciones salariales y los incrementos de los precios». ⁹⁴¹ Era l'hora h de l'antifranquisme, el moment de les grans vagues i mobilitzacions ciutadanes per posar de manifest l'aïllament social de la dictadura, per forçar la caiguda del règim. A dos setmanes des de l'enterrament del Caudillo no semblava que tal cosa anés a passar. Després que fossin detinguts Enric Gibert i Xavier Arnau, dos joves militants del Partit del Treball d'Espanya (PTE) —denominació que havia adoptat el PCE(i) des del mes de febrer—, eren només uns pocs centenars els antifranquistes que van respondre a la crida de l'11 de desembre. ⁹⁴² Motius no en faltaven per a certa contenció, vist el tancament repressiu dels darrers mesos de vida del dictador. Però era obligació dels

⁹³⁶ Cit. Ferran Gallego: *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*, Barcelona, Crítica, 2008, p. 390.

⁹³⁷ Sobre les negociacions de la comissió mixta, cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *La anatomía del franquismo*, pp. 229-249.

⁹³⁸ Cit. José María de Areilza: *Diario de un Ministro de la Monarquía*, Barcelona, Planeta, 1977, p. 84.

⁹³⁹ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, 31/12/1975, AHPT, CNS, c. 343.

⁹⁴⁰ "Después de la muerte de Franco", Asamblea de Catalunya a Tarragona, 22/11/1975, reproduïda a Pedro A. Heras: *La oposición...*, pp. 156-157.

⁹⁴¹ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, 31/12/1975, AHPT, CNS, c. 343.

⁹⁴² "Detenidos presuntos miembros organización ilegal", Pyresa, 11/12/1975, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 15; Josep Roure (Josep Pardell): "Informació", 22/12/1975, ANC, PSUC, n. 939, c. 54.

militants organitzats mostrar-se audaços i esperonar, en aquella conjuntura clau, la mobilització social.

L'expectativa per l'obertura d'un canvi polític va vèncer la incertesa ja des dels primers dies de 1976, doncs, com va dir Sánchez-Terán, la «primera batalla de la transición se da en la calle».⁹⁴³ Aquell va ser l'impuls fonamental del canvi polític que vindria. A Tarragona el primer dia de l'any va aparèixer un cartell d'uns tres metres quadrats lligat al cablejat de les decoracions nadalenques a la Rambla Nova. L'havien penjat una vintena de joves després d'una manifestació convocada per la JCC i la inscripció reivindicava l'amnistia per als presos i el retorn de les llibertats democràtiques. Els joves comunistes, que havien romàs junt amb la pancarta, van convèncer els bombers que acudiren a despenjar-la per a que la deixessin allí. Ho feren. No fou fins hores més tard que membres del cos retornarien acompanyats de diversos policies armades, que fou finalment despenjada la pancarta.⁹⁴⁴ A Tarragona, la detenció del jove comunista Josep Maria Yago i la seva reclusió a la presó provincial propiciaria contínues mobilitzacions i actes públics de suport.⁹⁴⁵

Aquella demanda, la d'amnistia, es va convertir en el centre de les discussions polítiques del país el 1976 i en el catalitzador fonamental de les mobilitzacions socials. Tot gravitava entorn d'un concepte que l'oposició feia anys que reivindicava, però que *l'opinió publicada* just llavors començava a combatre amb la ploma, precisament, perquè era una problemàtica viva al carrer. Les editorials del *Diario Español* són representatives de la proliferació dels debats entorns a la democràcia i la seva vinculació amb l'amnistia. Un mot, el de *democràcia*, d'ús comú tant pels franquistes com pels antifranquistes a aquelles alçades, però que prenia significats divergents segons qui l'emprés. Per als darrers la democràcia era un concepte holístic, inabastable si no se l'assumia en la seva totalitat. Atès a la pluralitat ideològica de l'oposició, no hi havia una concepció única ni unívoca de la democràcia, però per a tots els grups antifranquistes comportava acabar amb la dictadura, aconseguir el retorn de les llibertats polítiques i recuperar l'autonomia de Catalunya. Per als franquistes, per contra, la democràcia podia ser orgànica —com ho *era* la dictadura— o inorgànica, però, sobretot, incloïa limitacions més que significatives en la participació popular en la vida pública: no era una democràcia per als sempiterns enemics de la seva concepció essencialista

⁹⁴³ Salvador Sánchez-Terán: *De Franco a la Generalitat*, Barcelona, Planeta, 1988, p. 34.

⁹⁴⁴ "Colocaron una pancarta en la Rambla", *Diario Español*, 3/1/1976.

⁹⁴⁵ "Desde el pasado martes, 20 jóvenes efectúan diariamente una sentada frente a la prisión provincial, en petición de amnistía", 23/1/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112.

d'Espanya i, per tant, exclouïa comunistes, socialistes, republicans, anarquistes o *separatistes*, denominació amb la que s'etiquetava tota organització de caire nacionalista o catalanista. La democràcia de la que parlaven els franquistes ho era només a per a uns, era incompleta, limitada i, sobretot, era una *democràcia* construïda sobre els tres pilars fonamentals del franquisme sociològic: l'estabilitat institucional, l'ordre públic i la pau ciutadana. En un editorial del diari provincial del Movimiento coetani a les grans manifestacions pro-amnistia de febrer de 1976,⁹⁴⁶ s'hi pot llegir:

No existe democracia en la anarquía. La misión primordial del Estado es, precisamente, asegurar las condiciones para que los ciudadanos honestos y fieles cumplidores de las leyes puedan ejercer sus derechos, expresar sus opiniones y contribuir de manera ordenada —desde el asenso o desde la discrepancia— a la configuración de la vida ciudadana y a la resolución de los problemas comunes. El orden público no es un objetivo último de la sociedad, pero la libertad sólo es posible en el orden. El Estado, para servir a la sociedad, para defender a la comunidad, tiene que hacer cumplir las leyes a todos. [...]

Reflexionemos si la campaña a favor de la amnistía busca menos los fines humanitarios que aparenta, o pretende, más bien, debilitar el respaldo cívico que la autoridad necesita. Porque toda invocación de la amnistía, para no ser simple complicidad, consciente o inconsciente, o cobarde blandura, tiene que ampararse en la evidencia del arrepentimiento, propósito de integración en los esquemas de convivencia ciudadana, o renuncia expresa a la violencia por parte de quienes la ejercieron.⁹⁴⁷

Podria argumentar-se que el text fa referència als grups polítics de l'antifranquisme que empraven la via armada, com els que van proliferar en aquells darrers anys, però el significat «violència» tanmateix incloïa múltiples significats que, igualment, servien per deixar fora tota ideologia que atemptés contra la concepció estreta del franquisme sobre la llei, l'ordre i la pau. És a dir, el franquisme exclouïa gran part d'aquella societat civil que havia emergit i que estava empenyent l'obertura d'un nou curs democràtic basat en els preceptes de l'oposició antifranquista. En aquell context va prendre centralitat la disputa pel control, tant físic com simbòlic, de l'espai públic. Com bé ha explicat Xavier Domènech, l'exabrupte de Manuel Fraga en roda de premsa, quan etzibà «la calle es mía», reflectia la realitat política del moment, en què resultava fonamental saber qui tenia la societat al darrere, si el règim o l'oposició. Davant la impossibilitat de resoldre l'atzucac democràticament, el pols del carrer

⁹⁴⁶ Cfr. David Ballester i Manel Risques: *Temps d'amnistia. Les manifestacions de l'1 i el 8 de febrer de 1976 a Barcelona*, Barcelona, Ed. 62, 2001.

⁹⁴⁷ "Reflexión entre la amnistía y el crimen", *Diario Español*, 10/2/1976.

de 1976 s'erigiria en un plebiscit entre les opcions de continuïtat i de ruptura que uns i altres havien posat sobre de la taula.⁹⁴⁸ La protesta obrera seguia sent l'àmbit preferent de mobilització de l'antifranquisme, que, com s'ha avançat, aquell any prendria dimensions mai vistes. Resulta il·lustratiu que Espanya, un país on la vaga laboral constituïa un delictes punible, ocupés el tercer lloc en número de vaguistes entre els països de l'OCDE.

L'abundància de les mobilitzacions obreres de 1976 van desbordar les mesures de contenció territorial que havien significat els convenis col·lectius des de la seva aplicació. Les vagues tornaven a encadenar-se i estendre's de fàbrica a fàbrica, de localitat a localitat. No a tot arreu, però, hi havia la força perquè la taca d'oli de la conflictivitat obrera aconseguís arrossegar empreses de rams diferents, almenys no d'una manera generalitzada, tot i que sí suficient perquè retornés la *imatge* de vagues en onades de vint anys enrere. A Tarragona la construcció havia sigut un dels sectors que més aviat s'havien mobilitzat en contra de la dictadura i els que van obrir el camí cap a un nou model de conflictivitat, més disruptiva i que en disputava el control de l'espai públic a la dictadura. A primers de 1976 el sector de la construcció desplaçaria el químic com a avantguarda del moviment obrer tarragoní, en protagonitzar la major acció col·lectiva mai vista a la ciutat fins aleshores. N'hi ha prou en assenyalar que el 90% de les hores perdudes el 1976 ho eren d'obers de la construcció.⁹⁴⁹ Ja a primers de 1975 fins a 3.500 treballadors de seixanta-set empreses que construïen la Refineria de petrolis a la Pobla de Mafumet es van mantenir en vaga durant 12 dies, produint-se diverses detencions per la policia.⁹⁵⁰ Aquell era el sector, junt amb el químic, que més havia penetrat a les estructures del vertical, però que no rebutjaven plantejar negociacions al marge i desbordar-lo.

Segons ressaltava la memòria de l'OSE de finals de 1975, «[e]n Construcción está extendiéndose el sistema de provocar huelgas, con las que consiguen los trabajadores mejoras económicas al margen del Convenio», no passant-los-ho per alt que «[g]eneralmente estas acciones están dirigidas por destacados individuos de la oposición».⁹⁵¹ Tot i els intents d'alguns obrers del PSUC que treballaven a la Refineria per impulsar CCOO, aquests foren en va. Plataformes Anticapitalistes havia aconseguit erigir-se

⁹⁴⁸ Xavier Domènech: *Quan el carrer va deixar de ser seu*, pp. 247 i ss.

⁹⁴⁹ "Memoria de actividades", Secretariado de Asuntos Sociales de la OSE de Tarragona, 1976, AHPT, CNS, c. 352.

⁹⁵⁰ José Fernando Mota: «*Mis manos, mi capital*», p. 90; "Tarragona: detención de dos trabajadores", *Abc*, 28/1/1975.

⁹⁵¹ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, 31/12/1975, AHPT, CNS, c. 343.

com una organització sòlida i des d'allí es trobaria en disposició de disputar-li l'hegemonia a CCOO en el si del moviment obrer els mesos següents.⁹⁵² Les CCOO es van veure, però, reforçades amb el creixement de noves organitzacions de l'esquerra radical, molt especialment del PTE i el Moviment Comunista de Catalunya (MCC).⁹⁵³ L'MCC iniciaria el seu arrelament a Tarragona l'octubre d'aquell 1975 de la mà de José Calatrava i Rafael Suanes, dos obrers provinents de Barcelona que havien començat a treballar en la construcció de la Refineria per motivacions a mig camí entre la expansió militant del partit i la persecució a la que estaven sotmesos per la BPS a Santa Coloma de Gramenet, on principalment havien desenvolupat la seva militància. Suanes havia estat fins temps recents militant del PCE(m-l), organització a la que s'havia incorporat el 1969 i que deixaria poc després de diverses caigudes dels seus entorns arran l'escomesa repressiva després del pas del partit a la lluita armada.⁹⁵⁴

Tenia molt a veure amb l'expansió de la conflictivitat el desbordament que les Candidatures Obreres, Democràtiques i Unitàries van aconseguir en les eleccions sindicals de 1975. Després de les llavors plantades el 1966, de l'anul·lació de les previstes per a 1969 i de la renovació parcial de 1971, les eleccions sindicals de 1975 es van convertir en la prova de foc del moviment obrer, que van significar que els franquistes perdessin el control del sindicat vertical en les principals àrees industrials del país, així com que membres de l'oposició aconseguissin posicions destacables en zones fins aleshores on la infiltració havia estat escassa. A pesar que les Plataformes Anticapitalistes, que havien aconseguit arrelar en algunes de les majors empreses de la ciutat, en propugnaven el boicot actiu, la participació electoral s'apropà al 90%, registrant-se una renovació del 91,7% dels càrrecs electes. Segons recollia la memòria anual 1975 de l'Organització Sindical: «La actividad de un número de estos Enlaces Sindicales, se empezó prontamente a sentir aportando un aire de innovación,

⁹⁵² Entrevista a Ricardo Gil Gómez, 2001, AHCONC, CBO.

⁹⁵³ L'origen del Moviment Comunista era una escissió obrerista d'ETA, que prendria el nom d'ETA-Berri (ETA-nova) i que a finals de 1969 passaria a denominar-se Moviment Comunista Basc. Al llarg de 1971 el moviment va anar articulant-se a escala espanyola, incorporant alguns dels quadres obrers provinents del FLP, del ESBA i del FOC, i el gener de 1972 es va constituir com a Moviment Comunista d'Espanya, al que s'hi van incorporar grups regionals de tendència marxista-leninista (maoista) del País Valencià, Madrid o Galícia. El gener de 1976 el Moviment Comunista abandonava el maoisme i perdia la E d'Espanya en la seva denominació, al temps que les seves organitzacions regionals incorporaven els noms dels respectius territoris. Cfr. Guillermo Wilhelmi: *Romper el consenso. La izquierda radical en la Transición (1975-1982)*, Madrid, Siglo XXI, 2016, pp. 103-105

⁹⁵⁴ Entrevista a Rafael Suanes Lara, 3/10/2007, AHCT, FS. Sobre el PCE(m-l), cfr. Jordi Terrés: "La izquierda radical española y los modelos del Este: el referente albanés en la lucha antifranquista. El caso del PCE (m-l)", *Ayer*, n. 67, 2007, pp. 159-176.

concorde con el desarrollo político de nuestro país [...] En el ambiente sindical y laboral se ha empezado a percibir, propensión hacia el planteamiento de la huelga no regulada, tanto por motivos laborales como políticos», liderades per treballadors «que, al finalizar el año, se han lanzado a la campaña pro amnistía e implantación de los derechos políticos». ⁹⁵⁵ A diferència de les anteriors, en aquelles eleccions sindicals els membres de l'oposició van assolir notables resultats també en la segona fase, celebrada durant el mes d'octubre. Així, diversos militants de CCOO van obtenir llocs a la Unió de Tècnics i Treballadors, tant la local com la provincial. El comunista Gonzalo Quirós seria elegit president de la UTT de la Construcció de la ciutat i Andrés Páez Hernández i Juan Sánchez García, tot ells militants de CCOO, aconseguirien sengles vocalies provincials del ram. ⁹⁵⁶

Des d'allí CCOO es va trobar en disposició de realitzar nodrides assemblees als locals sindicals i estendre les seves consignes més enllà dels treballadors polititzats. L'augment general de la conflictivitat laboral i la millor organització dels treballadors permetia superar, en part, l'atomització pròpia del sector i plantejar avenços laborals de tipus col·lectiu. ⁹⁵⁷ La difícil situació que travessava la construcció, amb taxes d'atur que preocupaven fins i tot a les autoritats laborals, no auguraven una negociació senzilla del conveni provincial i, igualment, contribuïen a la politització de molts treballadors, que mostraven la seva disposició a mobilitzar-se. La negociació havia començat el mes de març de 1975 i s'allargaria fins l'agost, avalada socialment a través dels nous jurats d'empresa elegit en les eleccions de juny. El conveni col·lectiu de 1975, igual que l'anterior de 1973, establia un jornal diari fix, i no per hores, i incloïa una clàusula d'actualització salarial revisable cada tres o quatre mesos d'acord amb l'augment del preu de la vida. ⁹⁵⁸ No era un mal conveni, però cinc mesos després els treballadors de la construcció de la província anaven a la vaga general. A què es devia?

Des del 19 de gener de 1976 el Baix Llobregat es trobava en peu de guerra. Per tercera vegada en els darrers anys, la comarca obrera per antonomàsia es trobava totalment aturada per una vaga general que s'allargaria fins el dia 29. ⁹⁵⁹ El «o todos o ninguno» del conflicte de Laforsa de Cornellà va ser escoltat més enllà del Baix Llobregat i, mentre el ram de la

⁹⁵⁵ "Memoria de actividades", Secretariado de Asuntos Sociales de la OSE de Tarragona, 1975, AHPT, CNS, c. 352.

⁹⁵⁶ José Fernando Mota: «*Mis manos, mi capital*», pp. 99-100.

⁹⁵⁷ *Ibíd.*, p. 80.

⁹⁵⁸ "Informe mensual", OSE de Tarragona, setembre de 1973, AHPT, CNS, c. 341-B; "Informe mensual", OSE de Tarragona, 31/8/1975, AHPT, CNS, c. 343.

⁹⁵⁹ Ignasi Riera i José Botella: *El Baix Llobregat*, pp. 177 i ss.

construcció de la província de Barcelona es preparava per a la negociació del conveni provincial de 1976 i ja s'augurava el conflicte, les CCOO de Tarragona van plantejar estendre la vaga fins allí. Segons el testimoni d'un dels dirigents de la construcció de CCOO de Tarragona, José Estrada:

[...] a raíz de que hay grandes movilizaciones en el Baix Llobregat, hay una coordinación, yo era el coordinador junto con algún otro compañero que íbamos y nos turnábamos. Yo solía ir a Barcelona a [...] el Consell de la CONC, la Coordinadora de Comisiones Obreras a nivel de Catalunya. En una de las asambleas que se hicieron, la gente del Baix Llobregat llevaba tiempo en huelga, estaba casi todo el Baix Llobregat paralizado y querían que por diversos sitios... o saltaba, o aquello no se podía aguantar, una situación de resistencia y de grandes luchas.

A mí se me ocurre que aquí en Tarragona había posibilidades, al menos en la construcción, pues [para] hacer algo. En la construcción [...] hicimos algunas asamblea, hicimos una reunión la gente de Comisiones y del Partido [del PSUC] [...] y convinimos que aquí había condiciones para hacer algo, todavía no se tenía que negociar el convenio, pero pensamos que había que inventarse una reivindicaciones: que se ganaba muy poco, pedir el doble de lo que ganábamos y plantear a la gente que había que ir a la huelga.⁹⁶⁰

Si bé no es poden prendre les paraules d'Estrada en la seva literalitat, el cert és que a Tarragona no s'havia de negociar el conveni i la coincidència en el temps amb la vaga general del Baix Llobregat no podia ser pur atzar. Les CCOO de la construcció tarragonines van elaborar una plataforma reivindicativa a través d'assemblees d'obra que després es pretenien debatre en una macro assemblea a la CNS convocada per la UTT local de la construcció.⁹⁶¹ La plataforma reivindicava: jornades laborals de quaranta hores setmanals compreses de dilluns a divendres; 900 pessetes diàries de salari mínim per als peons; manteniment del salari íntegre en cas d'atur forçós; trenta dies de vacances pagades; 100% del salari real en cas de malaltia, accident o jubilació, que es reivindicava per als 55 anys; que l'eventualitat de la plantilla no pogués prolongar-se més de quinze dies; fins que s'aconseguissin nivell de plena ocupació, igualment, s'eliminarien tant les hores extraordinàries com l'augment del ritme de treball; el nomenament de comissions de seguretat i d'higiene a càrrec dels treballadors, i no de l'empresa; i, per últim, eliminar les llistes negres que circulaven per les obres amb el nom de treballadors conflictius.⁹⁶²

⁹⁶⁰ Entrevista a José Estrada Cruz, 7/2/2008, AHCT, FS.

⁹⁶¹ *Diario Español*, 10/1/1976.

⁹⁶² "Planteamiento reivindicativo de los trabajadores del Sindicato de la Construcción", *Diario Español*, 27/1/1976.

L'assemblea va ser convocada per a la tarda del 26 de gener i es va allargar fins passades les deu del vespre. Hi van participar entre tres-cents i sis-cents obrers de la ciutat que ratificaren la plataforma reivindicativa de CCOO, tot decidint que, en cas que la patronal no accedís al seu compliment immediat, anirien a la vaga general.

S'era conscient que hi havia més possibilitats d'aconseguir els seus objectius si es lligaven les reivindicacions particulars del sector amb el clima de mobilització general del país. El dia abans de la gran assemblea a la CNS que va decidir anar a la vaga, la intercomarcal del Camp de Tarragona de l'Assemblea de Catalunya havia convocat una manifestació pro amnistia a Valls, que va acabar amb càrregues policials contra el miler d'antifranquistes que havien respost a la crida i, en Leandre Saún, a l'hospital amb el cap obert per un cop de porra.⁹⁶³ D'altra banda, estava previst que aviat es donés inici a la negociació dels convenis de la construcció, no només de Barcelona, sinó també a algunes de les províncies més conflictives d'Espanya. A més, aquell mes de gener el país estava assolat per conflictes: el metro de Madrid havia hagut de ser militaritzat, els funcionaris de Barcelona estaven en vaga, com també ho estaven els empleats de Correus, Standard-ITT o els bombers i, en aquell camí, nombroses localitats d'arreu del territori es trobaven en situacions properes a la vaga general. Semblava que s'estessin acomplint les condicions per escometre la vaga nacional que propugnaven els comunistes, que des de feia un parell d'anys l'havien teoritzada com a «acció democràtica nacional», que preveia l'encadenament de conflictes fins arribar a la gran vaga general. En el pla més particular, els treballadors partien de la convicció que la millor manera de solidaritzar-se amb els conflictes en marxa era que aquests s'estenguessin, començant, en aquell cas, per Tarragona. En la memòria del mes de gener de l'OSE s'hi destacava que «el sector metalúrgico se inicia cierta tensión de posibles solidaridades».⁹⁶⁴ Igualment, en paral·lel al conflicte de la construcció, altres sectors de la ciutat van protagonitzar aturades, com Fecsa, Standard-ITT o Telefónica. Va ser aleshores que el professorat de primària i secundària va començar a plantejar les seves demandes, en assemblees amb centenars de mestres a la CNS, que a finals de febrer farien la seva primera vaga.⁹⁶⁵ D'aquella experiència en sorgiria un moviment de professorat no numerari que continuaria plantejant reivindicacions per a la democratització dels centres i per a que la

⁹⁶³ Andreu Mayayo: *La ruptura catalana. Les eleccions del 15-J de 1977*, Catarroja, Afers, 2002, pp. 21-22.

⁹⁶⁴ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, gener de 1976, AHPT, CNS, c. 344.

⁹⁶⁵ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 198.

plantilla, amb independència de la seva condició contractual, pogués exercir els seus drets de lliure sindicació.⁹⁶⁶

La vaga de la construcció de Tarragona va iniciar-se el 27 de gener, després que la decisió del dia anterior fos ratificada en una nova assemblea a la CNS, a la que s'hi va sumar tot el ram de la construcció de la comarca del Tarragonès.⁹⁶⁷ Els verticalistes no van trigar en notificar sobre la irregularitat de l'aturada, que «presupone infracción a la legalidad vigente».⁹⁶⁸ El conflicte va esperonar la protesta i adhesió de diverses plantilles que estaven enquadrades en altres rams, molt especialment del metall. A l'empresa de muntatges Ibemo, on Plataformes Anticapitalistes era majoritària, es va aprovar l'aturada per solidaritat. No era sorprenent, doncs els seus prop de 800 treballadors estaven diàriament en contacte amb molts dels obrers en vaga, en estar construint junts la Refineria de petroli a la Pobla de Mafumet. Si bé poc després reprengueren al treball, l'acomiadament de quatre treballadors com a represàlia va fer que Ibemo tornés a la vaga.⁹⁶⁹

A diari se celebraven assemblees massives a la ciutat sindical de Tarragona, que als vespres es convertien en nodrides manifestacions —de diversos milers— per la Rambla Nova.⁹⁷⁰ Els treballadors de la construcció rebien el suport entusiasta d'estudiants universitaris i d'ensenyament mitjà durant les manifestacions, amb «carteles de solidaridad hacia los trabajadores de la Construcción, invitando a participar en su manifestación».⁹⁷¹ Tot i que el president del Consell Nacional de Treballadors, Santiago Álvarez Abellán, es va afanyar en declarar a Ràdio Nacional d'Espanya que «en la situación conflictiva del sector de la Construcción no hay ningún aspecto político»,⁹⁷² la vaga resultava difícil de separar del context general de mobilització per la democràcia. En efecte, l'1 de febrer es va poder veure vaguistes de Tarragona en la manifestació per l'amnistia convocada per l'Assemblea de Catalunya a Barcelona, on s'hi van desplaçar juntament amb nombrosos estudiants de la Universitat Laboral.

⁹⁶⁶ "Piden gestión democrática en las Universidades Laborales", *El Correo Catalán*, 27/3/1976.

⁹⁶⁷ "Paro casi general en la construcción", *Diario Español*, 28/1/1976.

⁹⁶⁸ "Ayer continuó el paro en la construcción", *Diario Español*, 29/1/1976.

⁹⁶⁹ "Paro en IBEMO", *Diario Español*, 5/2/1976.

⁹⁷⁰ "Sigue el paro en la construcción", *Diario Español*, 30/1/1976; "Otra vez se manifestaron los obreros", *Diario Español*, 1/2/1976.

⁹⁷¹ "Prosigue el paro en la construcción", *Diario Español*, 31/1/1976.

⁹⁷² *Ibíd.*

El dia 3 de febrer de 1976, després de set dies de conflicte, la premsa es mostrava optimista amb un final proper de la vaga.⁹⁷³ Se'n ressaltava que, després d'assemblees conjuntes a la CNS d'obriers i empresaris, «existen moderados indicios de optimismo de que los problemas conflictivos del sector puedan resolverse y se vuelva a la normalidad».⁹⁷⁴ L'expectativa d'un final pròxim va obligar a moderar l'actuació policial, que no es va excedir durant aquells dies, com sí que ho havia fet els anteriors. Segons Europa Press, la policia hauria retirat pancartes que duïen els treballadors a la Rambla Nova, sense forçar incidents. Tot i algunes concessions patronals, les assemblees obreres van desestimar l'entesa amb els empresaris, que exigien la volta al treball abans de segellar cap acord.⁹⁷⁵

A partir d'aquell punt la vaga es va estendre i radicalitzar. Si en un inici eren uns 5.000 els obrers en situació d'atur, per el 6 de febrer n'arribaven ja a 10.000 els vaguistes de diversos rams, més enllà de la construcció, a Tarragona.⁹⁷⁶ Les Plataformes Anticapitalistes apostaven per estendre la vaga general, mentre que els militants de CCOO consideraven que no hi havia condicions i que, en tot cas, la solidaritat era quelcom que no podia ser imposat. Les mirades estaven posades sobre Tabacalera, doncs era la major empresa de la ciutat i on els Cercles Obrers Comunistes —que des de 1974 es denominaven Organització d'Esquerra Comunista d'Espanya (OICE, en les seves sigles més habituals)— tenien un gran arrelament. Després de deu dies de vaga general al sector, el diari provincial del Movimiento, en el seu to habitual, amenaçava els treballadors amb un tancament patronal indefinit si no deposaven la seva actitud.⁹⁷⁷ A més, no van dubtar a instrumentalitzar la imatge dels piquets informatius que diàriament recorrien la ciutat, atribuint-los coaccions i violències contra els honrats treballadors que volien anar a la feina: «hay un buen número de trabajadoras que desean volver a sus trabajos, pero que no lo hacen por solidaridad o por temor a alguna represalia»,⁹⁷⁸ tot equiparant la solidaritat i la coacció. Seria també a partir d'aquell moment que farien la seva aparició grups violents d'extrema dreta que perseguïen cohibir els vaguistes i tots aquells que els donaven suport. A la casa del professor Pedro Heras, a l'ensem responsable d'organització del PSUC de Tarragona, van aparèixer pintades

⁹⁷³ "Posibilidades de acuerdo", *Diario Español*, 3/2/1976.

⁹⁷⁴ "Continúan en paro los trabajadores de la construcción en Tarragona, unos cinco mil en total", Europa Press, 3/2/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

⁹⁷⁵ "Continúa el paro en el sector de la construcción", *Diario Español*, 4/2/1976.

⁹⁷⁶ "Más de 10.000 productores en paro", *Diario Español*, 6/2/1976.

⁹⁷⁷ *Diario Español*, portada, 7/2/1976.

⁹⁷⁸ "El difícil conflicto de la construcción", *Diario Español*, 5/2/1976.

intimidatòries on es llegia «Piquetes No. Democracia», signades per una fantasmagòrica Asociación Democrática de Trabajadores.⁹⁷⁹

El matí del 10 de febrer els vaguistes es van tornar a reunir a la CNS per discutir les accions del dia. Mariano Causada, un dels dirigents de l'OICE, va proposar arrossegar a la vaga empreses d'altres rams, per desbordar-la. «La verdad es que yo no lo veía claro aquello, lo que pasa es que nos sentimos arrastrados porque sabíamos que algo teníamos que hacer», segons rememorava un dels dirigents locals de CCOO.⁹⁸⁰ De camí al polígon industrial diversos piquets van intentar que les obreres de Tabacalera se sumessin a la marxa, fet que hauria propiciat una violenta intervenció policial.⁹⁸¹ L'extrem, però, no queda clar i no resulta descabellat que la Policia Armada hagués actuat sense necessitat de cap incitació particular, atès que l'enfrontament coincideix en el temps amb la radicalització de la patronal contra els vaguistes. Segons la premsa legal, els treballadors en vaga haurien respost amb pedres a l'escomesa policial. En conseqüència, el miler de vaguistes presents van disgregar-se per diversos carrers de la ciutat, per on haurien continuat els altercats; aldarulls que foren respostos amb bales de goma i bombes de fum per les forces de l'ordre. En aquell moment foren detinguts Francisco Carril, Pedro Galván, Antonio Valarde, José Serrano, Pedro Rodríguez, Manuel Cabrera i José Aguera. Un nombrós grup de treballadors va dirigir-se després a la Rambla Nova, on es manifestaren amb els obrers d'Ibemo, que havien arribat llavors a Tarragona. En una nova càrrega policial José Estrada seria detingut per la policia. Les detencions del matí van propiciar una nova manifestació de rebuig contra la violència policial per la tarda. La sexagenària comunista María Hidalgo hauria de ser hospitalitzada pels cops rebuts per la Policia Armada aquell vespre.⁹⁸² Així ho va relatar el *Diario Español* l'endemà:

Varios piquetes de huelguistas trataron de conseguir la paralización de la Tabacalera y de algunas empresas del polígono industrial. Uno de esos grupos penetró en el patio de la Fábrica de Tabacos, efectuando la fuerza pública desplazada en dos «jeeps» a dicho lugar una carga y logrando la dispersión de los manifestantes.

Hacia el mediodía los manifestantes se concentraron en la Rambla del Generalísimo, donde nuevamente hizo acto de presencia la fuerza pública que se vio obligada a lanzar botes de humo y balas de goma, practicándose doce detenciones y siendo puestos en libertad, poco

⁹⁷⁹ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 197.

⁹⁸⁰ Entrevista a José Estrada Cruz, 7/2/2008, AHCT, FS.

⁹⁸¹ Alguns testimonis redueixen la iniciativa a militants de Plataformes Anticapitalistes, cfr. entrevista a Juan Aragón Crespillo, 2001, AHCONC, CBO.

⁹⁸² Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 197.

después, cinco de los trabajadores detenidos. Por la tarde volvieron a registrarse otros conatos de manifestación, interviniendo la fuerza pública desplazada desde Lérida.⁹⁸³

Després de catorze dies de vaga, no s'hi preveia un desenllaç propici al conflicte. L'alliberament dels empresonats es va convertir, llavors, en la prioritat de CCOO. Si s'evitava l'enjudiciament dels vaguistes arrestats encara podia evitar-se la desfeta. Els advocats opositors Nadal i Roig van reunir-se amb el constructor Duarte per convèncer-lo de negociar una sortida raonada a la vaga, que cap de les dues parts volia que es convertís en una nova Granada. Tots tres van reunir-se amb José Estrada a la presó, on va acordar amb Duarte unes condicions mínimes per que CCOO proposés la volta al treball.⁹⁸⁴ La patronal es va comprometre a fer desaparèixer les llistes negres i a no aplicar sancions contra els vaguistes, així com atorgar, d'immediat, un plus salarial segons la carestia de la vida en el marc del conveni de 1975. Si bé es perdien els jornals dels dies no treballats, la patronal es comprometia a negociar un nou conveni col·lectiu a partir d'aquell mes de maig i no haver d'esperar fins l'agost de 1977, data que vencia el que estava vigent.⁹⁸⁵

Certament, era un retrocés en comparació amb el que es demanava, però l'obertura de noves negociacions a partir del mes maig havien de permetre tornar a plantejar allí les reivindicacions no aconseguides durant aquelles intenses setmanes. L'acord es ratificava el 12 de febrer en una massiva assemblea obrera d'àmbit comarcal a la CNS. Per un 62% dels vots els treballadors de la construcció del Tarragonès apostaven per tornar a la feina, mentre que els contraris a la reintegració van ser-ne el 30%, registrant-se un 8% de vots en blanc.⁹⁸⁶ Equivalent compromís van adquirir empresaris i treballadors al Baix Camp, dos dies després.⁹⁸⁷ L'endemà de l'acord es va crear una comissió per a sol·licitar l'excarceració de José Estrada, que havia passat a disposició del TOP,⁹⁸⁸ i el dia 16 era posat en llibertat condicional, després d'haver abonat 125.000 pessetes de fiança.⁹⁸⁹

La volta al treball, que s'inicià el 14 de febrer, va ser molt estranya. El PSUC va llegir l'entesa com una «mostra de com es pot arribar a acords polítics interclassistes enmig d'un

⁹⁸³ "Violentas manifestaciones", *Diario Español*, 11/2/1976.

⁹⁸⁴ "Solucionada la crisis de la construcción", *La Vanguardia Española*, 14/2/1976; Entrevista a José Estrada Cruz, 7/2/2008, AHCT, FS.

⁹⁸⁵ "Sindicato Provincial de la Construcción: Unión de Empresarios", *Diario Español*, 13/2/1976.

⁹⁸⁶ "El conflicto de la construcción en Tarragona quedó resuelto", *Diario Español*, 13/2/1976.

⁹⁸⁷ "Terminó el paro en la construcción en Reus", *Diario Español*, 15/2/1976.

⁹⁸⁸ "Se empezó a trabajar", *Diario Español*, 14/2/1976.

⁹⁸⁹ "Presunto activista en libertad bajo fianza", *Pyresa*, 16/2/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 15.

enfrentament econòmic entre obrers i patrons»,⁹⁹⁰ al temps que celebraven els increments salarials que s'havien obtingut.⁹⁹¹ Des del principi, però, van sortir casos com els d'algunes obres a la Refineria, on després d'un breu lapse de temps acomiadarien fins a 45 treballadors.⁹⁹² D'altra banda, hi va haver empreses com la metal·lúrgica Ibemo que, emparant-se en votacions entre la pròpia plantilla, van optar per no retornar al treball, pel que, isolats, tots els vaguistes foren acomiadats.⁹⁹³ L'ACT convocava, per la seva banda, nodrides mobilitzacions a la Rambla Nova amb la finalitat de mantenir el pols al règim aquell mateix 14 de febrer,⁹⁹⁴ al temps que esclatava la vaga general de la construcció a la província de Barcelona, el 17 de febrer.⁹⁹⁵

En aquell context de gran mobilització general, les Plataformes Anticapitalistes van prosseguir amb accions en diverses empreses, al marge del que havia decidit el conjunt dels treballadors a la CNS. D'acord amb el resultat de les votacions del dia 12, fins a un 38% dels treballadors de la comarca no estaven satisfets amb el pacte negociat entre Estrada i Duarte. Si bé aquest havia estat ratificat per l'assemblea obrera amb prop de dos terços dels vots, el seu incompliment sistemàtic per part de la patronal va propiciar l'enfortiment dels posicionaments sostinguts per Plataformes Anticapitalistes i l'OICE. Les noves organitzacions de l'esquerra radical tarragonina —molt especialment el Topo Obrero, l'MCC i el PTE, que hauria enviat militants des de Barcelona per a reforçar els propis de Tarragona—⁹⁹⁶ van utilitzar la situació per carregar contra el PSUC i els «reformistes» de CCOO. Aquests, si bé havien estat hegemònics en el moviment obrer, en aquella conjuntura es trobaven clarament sobrepassats pel conjunt de l'esquerra radical. La situació entre les dues grans tendències en el moviment obrer van tibar-se a l'extrem i de la col·laboració durant la vaga es va passar a la confrontació. La màxima de Plataformes Anticapitalistes sintetitza perfectament l'actitud envers CCOO: «el reformismo a un lado, la lucha obrera a otro y en contra».⁹⁹⁷ Les darreres setmanes de febrer de 1976 la tensió sociolaboral va anar en augment, tal com recull la memòria de l'OSE d'aquell mes: «Existe normalidad en todas las actividades, aunque en los últimos días del mes se viene observando una tendencia a la

⁹⁹⁰ "16 dies de vaga", *Treball*, n. 435, 16/2/1976.

⁹⁹¹ "La Construcció trenca el sostre salarial", *Treball*, n. 436, 1/3/1976.

⁹⁹² "Productores despedidos", *Diario Español*, 15/2/1976.

⁹⁹³ "Sigue el paro en la empresa IBEMO", *Diario Español*, 18/2/1976

⁹⁹⁴ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 198.

⁹⁹⁵ José Fernando Mota: «*Mis manos, mi capital*», pp. 102-116.

⁹⁹⁶ Entrevista a José Estrada Cruz, 7/2/2008, AHCT, FS.

⁹⁹⁷ *Lucha Obrera*, n. 5, gener de 1975.

creación de conflictividades, posiblemente preparatorios de intentos de actividad política». ⁹⁹⁸

En aquell ambient enrarit, en què la patronal va ignorar completament el pacte i les grans plantilles de la construcció seguien en situació d'atur i generant conflictes, la policia va procedir a detenir novament José Estrada: «se ha dictado contra él auto de procesamiento como presunto culpable de haber incitado a compañeros suyos a formar piquetes con la intención de coaccionar a los obreros de las empresas de la construcción de la comarca tarraconense, llegándose como consecuencia a la huelga general». ⁹⁹⁹ Estava clar que les autoritats locals no permetrien que Tarragona es convertís en un nou Sabadell, on una vaga general de sis dies li costaria l'alcaldia a Josep Burrull, ¹⁰⁰⁰ pel que la seva actuació es va endurir més si cap a partir d'aleshores.

Pocs dies més tard arribaven rumors terribles al món antifranquista des de Tarragona. Després dels fet de Vitòria, en què cinc obrers foren abatuts per la Policia Armada en el context d'una vaga general a nivell local, ¹⁰⁰¹ un altre treballador havia mort en un xoc contra les forces de l'ordre públic. Les agències informatives rebien els detalls amb comptagotes. En un primer moment la informació era que un jove estava «gravísimamente herido», posant en un segon pla que «fuentes del hospital» el donaven per «clínicamente muerto». ¹⁰⁰² Només va transcendir que el jove s'havia precipitat des d'un terrat mentre a Tarragona s'estaven produint incidents entre manifestants i policies. Poc després, les agències rebien la corresponent informació policial per tal d'arrodonir convenientment la notícia. S'aportaven nous detalls com que el jove estava participant de la manifestació —cosa que no es digué en un primer moment— i que va caure des del terrat d'un edifici al carrer Hermanos Landa, des d'on estava «tirando piedras sobre los efectivos policiales, mientras éstos procedían a disolver a los manifestantes». ¹⁰⁰³

Tot havia començat a mig matí del divendres 5 de març al polígon industrial on s'estava construint la Refineria Enpetrol, a la Pobla de Mafumet. Durant l'hora de l'entrepà els treballadors d'Ibemos van realitzar una assemblea en la que es decidí l'aturada. Com era

⁹⁹⁸ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, febrero de 1976, AHPT, CNS, c. 344.

⁹⁹⁹ "Procesado activista obrero", Cifra, 2/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

¹⁰⁰⁰ Xavier Domènech: Quan el carrer va deixar de ser seu, pp. 276-290.

¹⁰⁰¹ Cfr. Carlos Carnicero: *La ciudad donde nunca pasa nada. Vitoria, 3 de marzo de 1976*, Vitoria-Gasteiz, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 2009.

¹⁰⁰² "Una persona resultó gravísimamente herida en los incidentes ocurridos esta tarde en Tarragona", Europa Press, 5/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

¹⁰⁰³ Annex a la nota d'Europa Press del 5/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

habitual entre els obrers de la construcció, llargues fileres de vaguistes recorrien altres empreses, demanant-los que es reunissin per informar del que havia succeït. Milers de treballadors de les nombroses empreses que treballaven en el complex van reunir-se en assemblea per discutir sobre els successos de dos dies abans a Vitòria. També s'hi sumaren les empreses Paular i Calatrava, que estaven al polígon, però no estaven construint l'Enpetrol. Els reunits decidiren plegar i marxar cap a Tarragona en senyal de dol i rebuig a l'actuació policial desproporcionada. Eren poc més de deu quilòmetres els que havien de recórrer fins arribar a la Rambla Nova. Segons pròpies declaracions del Govern Civil, «en actitud levantisca portando algunos de ellos palos y barras», uns 1.200 treballadors —entre 2.000 i 3.000, segons els mitjans de comunicació— van aconseguir arribar a l'encreuament entre les avingudes d'Andorra i Catalunya, lloc on «fueron invitados a disolverse por la Fuerza Pública». Els manifestants, sempre segons la versió de les autoritats, feren cas omís al requeriment i haurien atacat «con piedras a los Agentes del Orden que se vieron obligados a actuar para dispersarlos».¹⁰⁰⁴

Eren dos quarts de quatre de la tarda i en aquell primer moment la càrrega policial no va aconseguir trencar el gruix de la columna dels treballadors, la majoria dels quals van torçar a la dreta per l'avinguda República Argentina, on «se produjo el primer enfrentamiento con las Fuerzas de Orden Público».¹⁰⁰⁵ Bona part dels contingents haurien seguit avançant pel paral·lel d'Andorra, l'avinguda Pius XII, fins creuar la Imperial Tàrraco i arribar a la Rambla Nova, on els obrers aconseguirien fer-se forts: «en la zona de la Rambla del Generalísimo y calles adyacentes, piquetes compuestos en algunos casos por casi 50 trabajadores, levantaron barricadas mediante la utilización de automóviles y *containers* de recogida de basuras, entre otros objetos».¹⁰⁰⁶ Segons emetria el Govern Civil, al tall de la circulació de la zona hi seguí l'aixecament de barricades amb material d'obres i, molt convenientment per justificar la mort que es produiria, «subiendo algunos de ellos [dels manifestants] a las terrazas de los edificios desde donde, con piedras, siguieron hostigando a la Policía Armada».¹⁰⁰⁷

Les càrregues policials van anar trencant progressivament el front dels manifestants, que tendiren a disgregar-se, fet que en facilitava l'escomesa repressiva de la policia. Un dels

¹⁰⁰⁴ «Nota del Gobierno Civil», *Diario Español*, 6/3/1976.

¹⁰⁰⁵ Annex a la nota d'Europa Press del 5/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

¹⁰⁰⁶ Annex a la nota d'Europa Press del 5/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

¹⁰⁰⁷ «Nota del Gobierno Civil», *Diario Español*, 6/3/1976.

manifestants era Juan Gabriel Rodrigo Knafo.¹⁰⁰⁸ Fill d'un exiliat polític, el jove de dinou anys treballava de feia poc a l'empresa Duro Falguera, com a peó de la construcció a la Refineria d'Enpetrol, i aquell dia havia marxat amb el seu cunyat José Antonio Giménez i la resta dels seus companys de feina en solidaritat amb els seus germans de classe abatuts a Vitòria. En aquell moment, quan milers de treballadors dispersos intentaven reagrupar-se a la Rambla Nova, Rodrigo va ser vist al carrer Hospital. Devien ser sobre les cinc de la tarda, moment en que la policia tornaria a carregar davant dels intents de la multitud per reagrupar-se. En la dispersió, alguns manifestants van fugir cap a la Rambla Vella i altres, entre elles el propi Rodrigo, van córrer cap a la Rambla Nova, travessant-la, en direcció al carrer Hermanos Landa. La informació difosa per part del règim en destacava que Rodrigo es trobava apostat a una terrassa des d'on estava llençant pedres contra la Policia Armada. Tot estava pensat per a induir als ciutadans la idea que el jove hauria perdut l'equilibri per la inèrcia amb què llençava les pedres, tot precipitant-se al buit. Però resulta difícil de creure que els successos es desenvolupessin tal com sostenien les autoritats.

Si l'escenari central dels enfrontaments era la Rambla Nova, quin sentit tenia que Rodrigo estès apostat a la terrassa del número 7 d'Hermanos Landa? Des d'allí no tenia accés a la policia, si és que realment estava encarament a l'immoble tirant-los pedres. Sembla més versemblant que el jove, fugint de la càrrega policial, pugés a l'edifici i, un cop allí, llencés les pedres que podria dur a sobre contra els policies que passessin per aquell carrer. Però hi ha quelcom dubtós en la veracitat d'aquest plantejament. Si bé van transcendir detalls com que Rodrigo no duia calçotets quan va ser traslladat a l'Hospital de Santa Tecla,¹⁰⁰⁹ ningú va advertir —ni tant sols el Govern Civil— que el jove portés pedres o altres objectes a sobre en el moment de caure, ni tant sols que se'n trobessin al terrat des d'on s'hauria precipitat al buit.

La premsa contava que un agent va veure d'on plovién les pedres i va pujar al terrat del número 7 «ante lo cual, el individuo se dio a la fuga a base de saltar de una terraza a otra y por diversos tejados».¹⁰¹⁰ No calia gaire més per a que l'opinió pública cregués que el jove, que el Govern Civil qualificava com «uno de los alborotadores»,¹⁰¹¹ havia caigut, sol, al buit.

¹⁰⁰⁸ Cfr. David Ballester: *Vides truncades. Repressió, víctimes i impunitat a Catalunya (1964-1980)*, València, PUV, 2018, pp. 88-101.

¹⁰⁰⁹ "Muerte oscura", *Cambio* 16, n. 223, 15-21/3/1976.

¹⁰¹⁰ Annex a la nota d'Europa Press del 5/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

¹⁰¹¹ "Nota del Gobierno Civil", *Diario Español*, 6/3/1976.

Però tant difícil d'assumir resulta que el jove no estès acompanyat d'algun altre company com que un policia —un de sol— vestit amb l'equipament antiavalots al complet es percacés d'on queien els objectes i s'enfilés quatre plantes a la caça d'un manifestant solitari, quan al carrer estaven en plena batussa. Al meu entendre, sembla més versemblant assumir que el jove es trobava fugint de la càrrega policia a la Rambla Nova, junt amb tants altres manifestants. Baixant per Hermanos Landa, Rodrigo va deure trobar obert el portal del número 7 i va entrar-hi en busca de refugi, però va deure ser seguit per dos policies, difícilment un de sol. Es desconeix què va provocar que es precipités al buit; hi ha qui parla de l'impacte d'una bala de goma o fins i tot d'un tret d'arma, mentre que altres sostenen que els policies van llençar-lo, sense més, des del terrat.¹⁰¹² Mentre els informes romanguin d'accés classificat, no podem més que inserir la mort de Juan Gabriel Rodrigo com una més de les víctimes mortals derivades de les violentes actuacions amb les que el ministre de governació Manuel Fraga Iribarne procurava mantenir a ratlla l'oposició i, en les seves paraules, «evitar toda idea de ruptura o simplemente de carácter constituyente general».¹⁰¹³

Les agències informatives estrangeres vinculaven clarament l'ocorregut a Tarragona amb el context general de contestació contra el govern de la monarquia i els intents de perpetuar el franquisme sense Franco. El Gabinet d'Enllaç entre Presidència i el Ministeri d'Informació i Turisme recollia la informació transmesa per United Press International des de Madrid, en què es deia:

La violencia política se cobró hoy otra vida al fallecer un hombre en la ciudad mediterránea de Tarragona a consecuencia de las heridas sufridas durante una manifestación callejera.

El hombre, cuya identidad no ha sido revelada, era un obrero de la refinería de petróleo que participó en una manifestación por las calles de Tarragona, ayer, para protestar por la acción de la policía en la ciudad vasca de Vitoria, en la que tres obreros resultaron muertos a primeros de esta semana en los peores disturbios políticos de la era post-Franco.

Las autoridades provinciales de Tarragona manifestaron que algunos de los obreros comenzaron a levantar barricadas en las calles y a tirar piedras a la policía. El hombre murió a

¹⁰¹² Cfr. "Tarragona homenatja Juan Gabriel Rodrigo Knafo, la víctima més oblidada dels fets del març de 1976", *La Directa*, 3/3/2016. Part dels interrogatoris que susciten el cas estan motivats per l'opacitat de les institucions per facilitar la consulta de la causa. En l'article citat s'hi diu: «Les causes de la [seva] mort [...] no es van poder escatir durant el procés judicial perquè es va prohibir que l'advocat encarregat del cas, Rafael Nadal Company, tingués accés als arxius policials ni als que figuraven a l'Hospital Santa Tecla, que, lluny de col·laborar, va impedir que la família veiés el cadàver».

¹⁰¹³ Manuel Fraga: "La reforma constitucional: Jusificación y líneas generales", 2/1/1976, recollit a Javier Tusell i Genoveva Queipo de Llano: *Tiempo de incertidumbre*, p. 303.

consecuencia de las heridas sufridas al caer desde un tejado cuando trataba de huir de la policía.

El Gobierno del Rey Juan Carlos declaró ayer que está determinado a mantener el orden público frente a los «intentos subversivos» de provocar la violencia política en España.¹⁰¹⁴

La repressió policial d'aquell 5 de març ha quedat marcada a foc en la memòria de l'antifranquisme tarragoní. Era el primer cop que un manifestant queia mort en el transcurs d'una protesta contra el règim, d'una forma o altra, producte de l'acció de les forces policials. Les protestes del 5 de març es van estendre fins tres quarts de vuit del vespre, en el que totes les fonts descriuen com una autèntica batalla campal. Mai abans havia estat necessària tal dosi de violència per part de la policia; mai abans el moviment obrer i l'antifranquisme en general havia forçat fins aquell punt el pols al carrer.¹⁰¹⁵ Finalment, la policia restablia l'ordre públic, en aquell cas, l'ordre del cementiri:

La Fuerza Pública restableció el orden mediante el empleo de botes de humo y proyectiles de goma, mientras los piquetes producían diversos destrozos en la zona céntrica de la ciudad y lanzaban piedras contra los efectivos policiales. Asimismo, resultaron dañados varios «Jeeps» de la policía. Alrededor de las ocho menos cuarto, el orden había sido completamente restablecido.¹⁰¹⁶

En aquell context, al jove Rodrigo ni tant sols el va recollir una ambulància, sinó que foren els mateixos policies qui el carregaren al seient del darrere d'un dels seus jeeps — contravenint tot protocol mèdic en casos com aquell— i se l'endugueren a l'Hospital de Santa Tecla, a poca distància d'on havien ocorregut els fets.¹⁰¹⁷ Poc després de les tres de la matinada, els metges donaven part de la mort del manifestant, però les autoritats es van procurar endarrerir la comunicació a la premsa fins passades les vuit del matí, per tal d'impedir que sortís publicat en els diaris del dissabte. Quan fou transmès, es feu sense informar-ne el nom, amb la clara finalitat d'impedir que companys i coneguts realitzessin noves marxés en senyal de dol i protesta. Fins diumenge a les dotze del migdia no va començar a transcendir la identitat del mort i a circular la notícia del seu enterrament, fet que

¹⁰¹⁴ "Visión informativa de agencias extranjeras", Difusión Informativa de la Dirección General de Coordinación, torn 9-15 hores, 6/3/1976, p. 23, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

¹⁰¹⁵ "Nota del Gobierno Civil", *Diario Español*, 6/3/1976.

¹⁰¹⁶ Annex a la nota d'Europa Press del 5/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

¹⁰¹⁷ "Ha sido identificado el joven muerto el pasado viernes en Tarragona", Europa Press, 8/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

no va impedir que un miler de persones acudissin a l'ofici fúnebre que es realitzà, per mediació directa de l'ACT amb l'arquebisbe Pont i Gol, en l'ampli espai que oferia l'església de Sant Francesc.¹⁰¹⁸

Finalitzat l'ofici religiós, mossèn Josep Maria Rué i Pau va llegir el comunicat de l'ACT, on s'hi deia: «Nosotros hemos sido y seremos un ejemplo de comportamiento no violento, pacífico y democrático [...] Aprovechemos pues ahora para demostrarlo otra vez al salir de esta iglesia que nos ha acogido con todo el respeto para el familiar del amigo perdido».¹⁰¹⁹ El trasllat de les restes de Juan Rodrigo fins el cementiri es va convertir en una nodrida manifestació popular. Una bona mostra és la fotografia de la marxa fins el cementiri on s'hi veu un nodrit grup de treballadors joves amb el taüt que transportava les restes de Rodrigo a les espatlles, que va aparèixer en portada del número 223 del setmanari *Cambio 16*, sota el titular «Semana trágica». Seguint l'estètica inaugurada per la revolució portuguesa de dos anys enrere, «[d]ocenas de claveles rojos revolotearon al final del trayecto en señal de una última solidaridad, mientras era coreados vivos a la clase obrera, a la libertad y, más aisladamente, a la Asamblea de Cataluña».¹⁰²⁰

Els congregats van fer circular diverses vidrioles per recollir diners per sufragar despeses de l'enterrament. Rodrigo seria sepultat, però, al nínxol cedit per Maria Lluïsa Malé Carbó, esposa de Rafael Nadal, que l'havia adquirit el dia anterior.¹⁰²¹ La marxa va continuar després de l'enterrament amb una nova gran manifestació fins al Balcó del Mediterrani. El silenci mostrat a les immediacions del cementiri es va anar apagant per donar pas a crits i consignes d'indignació en que s'emeteren càntics contra la policia i la repressió. Les crides dels militants de l'esquerra radical, a les que s'hi van sumar alguns militants del PSOE, que recentment s'havien constituït a la ciutat, contrastaven amb l'evident malestar dels militants del PSUC, que foren increpats per part d'alguns manifestants.¹⁰²² La Policia Armada va fer acte de presència amb diversos jeeps, però els pocs centenars de manifestants reunits van dissoldre's abans que hi intervinguessin.¹⁰²³

¹⁰¹⁸ Rafael Nadal i Company: *Més de mig segle...*, pp. 321-322.

¹⁰¹⁹ «Funeral por el manifestante fallecido», *Diario Español*, 9/3/1976.

¹⁰²⁰ «Muerte oscura», *Cambio 16*, n. 223, 15-21/3/1976.

¹⁰²¹ Rafael Nadal i Company: *Més de mig segle...*, p. 269.

¹⁰²² Entrevista a Josep Sánchez Cervelló, 20/6/2016.

¹⁰²³ «Funeral por el manifestante fallecido», *Diario Español*, 9/3/1976.

5.5. CRISI D'HEGEMONIA I CANVI POLÍTIC

La visió que va oferir el règim s'esforçava en vincular el succeït a Tarragona amb «lo de Vitoria», tal com ho denominava el *Diario Español*, fidel a la seva línia editorial. És a dir, que «[q]uince mil hombre en huelga» puguin «amedrentar a treinta millones de hombres que trabajan» era quelcom que no podien permetre. Era, doncs, legítim l'ús de tots els mitjans, inclosa la força: «cuanto es preciso para evitar a nuestro país jornadas como la de Vitoria». Allò fonamental era l'ordre dels vencedors de la guerra civil, un ordre que havia assentat les bases de la *convivència*: «No puede permitirse que fuerzas empeñadas en la destrucción de lo que hoy es España, declaren una guerra de desgaste en la que los perdedores serían los propios españoles».¹⁰²⁴ Els fantasmes del desordre i el caos tornaven a agitar-se, tants anys després de derrotada la república. Segons el ministre de Relacions Sindicals, Rodolfo Martín Villa, a «Vitoria se venía produciendo, desde primeros de año, una situación muy seria de desobediencia civil generalizada y de fervor casi prerrevolucionario, en medio de la inhibición de la autoridad gubernativa y con el pretexto de unas determinadas reivindicaciones laborales». Sota un «régimen de asamblearismo permanente», els treballadors havien pretès resoldre «el tema de la amnistía o del restablecimiento de unas libertades que el país, en su conjunto, recuperaba por su trámite legítimo». És a dir, que la *democràcia* —o el que els reformistes del règim entenien com a democràcia— havia d'arribar sense sobresalts i, més important, sense comptar amb la intervenció de l'antifranquisme. Per això era imprescindible evitar «lo de Vitoria», això és, la participació obrera i popular en les qüestions polítiques. I si era necessari la criminalització del moviment, doncs es feia: «La jornada [del 3 de març a Vitòria] respondió a las expectativas de los organizadores. Actuaron piquetes, se levantaron barricadas, se cerró el comercio».¹⁰²⁵ Amb expressions idèntiques va descriure la premsa del moment el que havia succeït a Tarragona dos dies després,¹⁰²⁶ tot connectant la permanent obsessió del *Diario Español* amb el que considerava el mal últim de la civilització occidental, això és, la conflictivitat laboral:

Las huelgas se han convertido [...] en factores de demolición económica, capaces de cerrar a un país en las cuerdas y de derribarle por k.o. Aquellas huelgas a las que George Sorel llamaba «mito social» y que en el fondo no eran más que desordenados desafíos al capital, se

¹⁰²⁴ “Lo de Vitoria”, *Diario Español*, 5/3/1976.

¹⁰²⁵ Rodolfo Martín Villa: *Al servicio del Estado*, Barcelona, Planeta, 1984, pp. 26-27.

¹⁰²⁶ Annex a la nota d'Europa Press del 5/3/1976, AGA, MIT, c. 42, llig. 9112, cp. 14.

han convertido en letales amenazas contra los centros vitales de una nación. Los sindicatos clasistas, motivados políticamente, pueden convertir una huelga, o una oleada de huelgas revolucionarias, en una llave capaz de triturar la columna vertebral de un país. [...] un encadenamiento de huelgas, activo durante un determinado periodo de tiempo, puede ser tan demoledor, en término de pérdidas materiales, como una guerra o un fenómeno natural catastrófico, y en cualquier caso parece evidente que en el repertorio de despilfarro de riquezas y energías de que es capaz el hombre, las huelgas se llevan el trofeo.¹⁰²⁷

L'ACT va emetre un comunicat el 7 de març en el que es denunciava «la represión [que] ha llegado al asesinato en Elda, en Vitoria y en Tarragona, donde un joven trabajador ha muerto víctima de la acción brutal y salvaje de la policía, que cumplía órdenes de Arias, Fraga y compañía». S'acusava el govern de «precipitar una situación de violencia que justifique sus intentos antidemocráticos» que, després del pols que l'oposició havia llençat durant aquells primers mesos de l'any, «[n]os quieren retornar a los tiempos del miedo». L'ACT ratificava «su deseo de que la ruptura democrática se produzca de forma pacífica» i es reafirmava en que «el miedo no nos hará renunciar a la conquista de la LIBERTAD, AMNISTÍA y ESTATUTO DE AUTONOMÍA, y del Gobierno Provisional de la GENERALIDAD que lo garantice». S'instava al poble de Tarragona a «continuar la lucha por la ruptura democrática» i a realizar «una movilización en señal de duelo y protesta por el nuevo crimen, que se ha de concretar a partir del lunes en asambleas y paros en los lugares de trabajo y de estudios y en manifestaciones».¹⁰²⁸ L'antifranquisme perseverava en les seves posicions rupturistes, igual que ho feia el govern Arias-Fraga en la seva voluntat d'acabar amb les mobilitzacions i de controlar la reforma, per evitar que se'ls escapés de les mans. Així ho justificava Manuel Fraga en la segona part de les seves memòries:

Lo primero que tiene que hacer el ministro de la Gobernación es, obviamente, «mantener el orden»; sin confundir el orden con la rigidez de unas fórmulas que, por desgracia, habían sobrevivido a su tiempo. Había por entonces [en referencia a primers de 1976] mucha gente dispuesta a jugar con esto, del modo más frívolo e irresponsable, con tal de salirse con la suya. El orden fue mantenido, y, si se tienen en cuenta las circunstancias, a un coste razonable; después del 1 de mayo todo el mundo iba a saber que el serio intento que algunos habían realizado de volcar el carro y de crear las condiciones para un Gobierno provisional, del tipo de abril de 1931, no podría tener éxito.¹⁰²⁹

¹⁰²⁷ Manuel Blanco Tobio: "La huelga", *Diario Español*, 2/3/1976.

¹⁰²⁸ Crida de l'Assemblea de Catalunya a Tarragona, 7/3/1976, cit. Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 160.

¹⁰²⁹ Manuel Fraga: *En busca del tiempo servido*, Barcelona, Planeta, 1987, p. 29.

La composició ideològica de l'ACT a aquelles alçades s'havia ampliat, a dreta i esquerra, amb la incorporació de nombrosos partits de recent formació. Si fins aleshores els enfrontaments entre les forces antifranquistes havia estat dins el camp de l'esquerra, molt especialment entre les obreristes, l'entrada de nous actors polítics d'extracció burgesa, de caire moderat, d'escassa militància i amb un escàs o més bé nul pes social, propiciarien l'aparició de noves divergències en el si dels organismes unitaris que prendrien una gran dimensió pública.¹⁰³⁰ A banda d'algunes poques persones que seguien adscrites a títol individual, aleshores formaven part de l'ACT el PSUC, el FNC, el PSAN, l'MCC, el PTE, el Partit Carlista i, en substitució de l'MSC, la nova Convergència Socialista de Catalunya (CSC). En l'àmbit del moviment obrer únicament hi eren les CCOO, espai en el que hi participaven també els treballadors que militaven en les organitzacions presents a l'ACT; però abans d'acabar l'any s'hi incorporarien dos opcions sindicals noves a Tarragona: l'USO, que havia estat impulsada per alguns sectors del Topo Obrero junt amb persones d'adscripció al cristianisme socialista, i l'UGT, reconstituïda per uns pocs militants socialistes per tal que el PSOE, que també s'incorporaria a l'ACT, guanyés presència entre la classe obrera. La representativitat social de l'ACT, però, no derivava tant de l'adhesió dels partits polítics sinó més aviat del d'associacions veïnals, que recentment havien constituït la FAVT, clubs recreatives i culturals, comerços com la Llibreria de la Rambla o organitzacions juvenils agrupades en la coordinadora local i la intercomarcal del Camp de Tarragona.¹⁰³¹ Per la seva banda, ni l'OICE ni Plataformes Anticapitalistes arribarien a participar en l'espai de l'Assemblea de Catalunya, si bé des de la primavera de 1976 l'organització consellista es va mostrar possibilista amb llur implicació en les assemblees locals com l'ACT, sempre que tal cosa no estès supeditada a l'adhesió al marc unitari d'àmbit nacional català, que rebutjaven.¹⁰³² No hi ha constància que a Tarragona, però, ni una ni l'altra sol·licitessin l'ingrés o la condició de membres observadors,¹⁰³³ molt probablement producte de la seva pròpia fortalesa en el moviment obrer, al cap i a la fi, el principal camp de mobilització antifranquista.

¹⁰³⁰ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, pp. 192-193.

¹⁰³¹ "Coordinadoras y protagonismo juvenil", *Demà*, n. 17, maig de 1976. Cfr. Cristian Ferrer González: "Bastint l'antifranquisme de masses...", pp. 190-191.

¹⁰³² Joel Sans: *Militancia, vida y revolución*, pp. 294-295.

¹⁰³³ Segons sembla, sí que ho hauria sol·licitat el PCE(m-l) a nivell intercomarcal, però se'ls ho hauria denegat atesa la voluntat de l'Assemblea de Catalunya d'evitar vinculacions orgàniques amb grups que propugnaven la lluita armada.

El PTE tarragoní, que ja en diverses Juntes Democràtiques locals fora de Catalunya estava aconseguint que s'aprovessin resolucions contràries a les sostingudes per la permanent de la Junta Democràtica d'Espanya i pel PCE,¹⁰³⁴ va criticar severament la posició que va prendre l'ACT sobre la mort de Rodrigo. L'acusaven d'equiparar la violència policial a la que legítimament podia exercir l'oposició en autodefensa: «Esto lo hemos podido comprobar en Tarragona en los últimos días durante el entierro del compañero asesinado, cuando un miembro de un partido burgués», en referència al PSUC, «utilizó el nombre de la Asamblea de Catalunya para hablarnos de la *reconciliación nacional*», fet que els portava a qüestionar-se: «¿cómo quieren que el pueblo se reconcilie con sus asesinos?». El PTE cometia la imprudència, o la insensatesa, d'identificar pel seu nom i cognom a Rafel Nadal i Leandre Saún com a membres del PSUC de Tarragona, comproment totes les organitzacions que conformaven l'ACT en el seu conjunt, mentre seguien:

El lunes (¡durante el funeral!) otro miembro del mismo partido [del PSUC] utilizó de nuevo el nombre de la Asamblea de Catalunya para «colar» una nota (que reprodujo hasta el Diario Español) en la que condenaba la violencia «venga de donde venga» [...] Nosotros no somos provocadores, no buscamos la violencia, pero si el fascismo tiene a miles de policías, guardia civiles, etc., para lanzarlos contra nosotros en cuanto exijamos lo nuestro, ¿acaso debemos resignarnos a ser apaleados, incluso asesinados, o debemos levantarnos con decisión y valentía y acabar con nuestro opresor?¹⁰³⁵

La nota era en alguns dels seus punts dura però representativa d'una delicada conjuntura en la que el PSUC es trobava davant d'una cabdal disjuntiva: com a principal organització en els moviments socials, els comunistes havien de poder defensar els interessos dels sectors populars que els conformaven, així com dels somnis d'emancipació que els impulsaven; ahora, com a principal partit de l'antifranquisme, havia d'estar disposats a pactes interclassistes cada cop més amplis. Mobilització social i unitat política eren, per al PSUC, els dos vectors que definien la seva línia de confrontació amb el franquisme; dues realitats que, de vegades, podien entrar en contradicció. D'aquesta tensió derivava la seva elevació a aliança estratègica entre les forces del treball i la cultura de finals dels seixanta.¹⁰³⁶ En el pla de l'antifranquisme, el PSUC pugnava perquè la mobilització social i la configuració d'una alternativa política al franquisme culminés amb la conformació d'un govern provisional

¹⁰³⁴ Carme Molinero i Pere Ysàs: *De la hegemonía a la autodestrucción*, p. 159.

¹⁰³⁵ Nota del Comitè Local de Tarragona del PTE, març de 1976, cit. Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 185.

¹⁰³⁶ Giaime Pala: *Cultura clandestina*, pp. 124 i ss.

d'unitat, objectiu només possible si existia una oposició unida, no només a nivell nacional català, sinó també en l'àmbit espanyol.¹⁰³⁷

El primer trimestre de 1976 milers de persones havien estat ocupant els carrers de manera permanent en demanda de llibertats democràtiques, tant a Tarragona com enllà. Les xifres de manifestants resulten difícils de calcular i les sindicals cal prendre-les com de mínims, però, segons aquestes darreres fonts, vora 15.000 treballadors s'haurien posat en situació d'atur en aquella conjuntura a nivell provincial.¹⁰³⁸ Uns números que a totes llums es queden curts si s'até a tot el que s'ha explicat en el capítol anterior. La premsa parlava del delicat de la situació política davant la perspectiva d'una «primavera revolucionària» en la que «[t]anto los debates sobre el derecho de reunión como el de asociación van a coincidir con un clima de alta tensión, alentada desde la oposición extremista y extraparlamentaria. Manifiestos y convocatorias circulan estos días anunciando incitaciones y retos que pretenden hacer inviable el reformismo y la evolución».¹⁰³⁹ Aquella intensa mobilització, que es va donar arreu del país, va deixar al descobert la imperícia del règim per garantir els dos pilars fonamentals per escometre amb èxit el seu projecte reformista: el control absolut de l'ordre públic i fer avortar tot projecte que cristal·litzés en una alternativa unitària de l'antifranquisme.

Com hem vist, el PCE havia impulsat des d'estiu de 1974 la Junta Democràtica d'Espanya com a alternativa política a la dictadura i com a embrió d'un futur govern provisional; el PSOE, que, emparat en la socialdemocràcia europea,¹⁰⁴⁰ i a excepció de Catalunya, es negava a participar en els espais propiciats pels comunistes per no veure's subsumit per aquests, va fer el propi amb la creació de la Plataforma de Convergència Democràtica, el juny de 1975.¹⁰⁴¹ El govern d'Arias Navarro va mostrar una alta tolerància cap

¹⁰³⁷ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, pp. 191 i ss.

¹⁰³⁸ "Informe mensual", OSE de Tarragona, mesos de gener, febrer i març de 1976, AHPT, CNS, c. 344.

¹⁰³⁹ "Momentos decisivos para la opción reformista ante una probable «primavera revolucionaria»", *El Correo Catalán*, 28/3/1976.

¹⁰⁴⁰ Cfr. Antonio Muñoz: *El amigo alemán. El SPD y el PSOE de la dictadura a la democracia*, Barcelona, RBA, 2012.

¹⁰⁴¹ Només la integraven partits polítics i no pas personalitats independents com a la Junta Democràtica. Hi formaven part el PSOE, el Partit Nacionalista Basc, el grup de l'exministre franquista Joaquín Ruíz-Giménez, el Moviment Comunista, el pallachista Reagrupament Socialista i Democràtic de Catalunya, la Unió Democràtica del País Valencià, la Unió Socialdemòcrata Espanyola, el Partit Carlista, el Partido Galego Social Demócrata i la UGT. Si bé l'Organització Revolucionària dels Treballadors en fou membre fundador, l'abandonà poc després en considerar que aquesta no es pronunciava clarament contra la monarquia. Sobre aquesta darrera, cfr. Emanuele Treglia: "Izquierda comunista y cambio político: el caso de la ORT", *Ayer*, n. 92, 2013, pp. 47-71, el debat sobre Convergència Democràtica a la p. 52.

a les organitzacions que formaven part de la Plataforma, molt especialment vers els socialistes. Mostra del qual fou el permís governatiu per a que l'UGT celebrés el seu XXX Congrés el mes d'abril a Madrid, mentre que tot acte de CCOO era prohibit. La tolerància, però, no va evitar que el mes de març diversos militants del PSOE i d'UGT fossin detinguts en un parell d'ocasions a Tarragona. Segons el testimoni de qui dirigia el grup socialista tarragoní, Josep Sánchez Cervelló, la seva retenció a comissaria, no exempta de maltractament, es va perllongar fins que els agents es van cerciorar que, en efecte, el jove estudiant de la Universitat Laboral era socialista i no pas comunista.¹⁰⁴²

A finals de març de 1976 la Junta Democràtica d'Espanya i la Plataforma de Convergència Democràtica ultimaven converses per fusionar-se en un nou organisme unitari: Coordinació Democràtica, més coneguda com a Platajunta.¹⁰⁴³ Des d'aquell moment es feia patent que les pretensions aperturistes del govern Arias-Fraga havien fracassat en el seu principal objectiu: dividir l'oposició democràtica i integrar-ne als sectors més moderats en la reforma, per tal de marginalitzar-ne els més combatius i influents. En aquella conjuntura clau el rei Joan Carles va témer veure's arrossegat pels esdeveniments i posar en perill la continuïtat de la corona. Entre diversos factors, va ser la intensíssima mobilització popular d'aquells primers mesos de 1976 el que van forçar-lo a *destituir* Arias Navarro de la presidència del govern i apartar Fraga Iribarne de la cartera de governació: una autèntica caiguda del govern per la pressió antifrancquista. Arias Navarro havia dimitit quan es va evidenciar la pèrdua de confiança del rei, però qui havia fet inviable el seu programa *pseudo-reformista* havia estat el pols al carrer del primer trimestre de l'any. Per al règim, l'hora era greu. En opinió del ministre d'afers exteriors, José María de Areilza, si «el franquismo es irreformable [...] entonces la revolución es inevitable y el enfrentamiento civil frontal y violento no hay quien lo pare». Calia emprendre decididament la reforma, una «reforma [que] se hace para salir al paso de esa insensata solución».¹⁰⁴⁴

El monarca, aconsellat pel president de les corts Torcuato Fernández-Miranda, va designar com a nou president de l'executiu qui aleshores ostentava el càrrec de secretari general del Movimiento Nacional, Adolfo Suárez González. L'opció per Suárez va agafar desprevinguda l'oposició, que ho va considerar una mesura regressiva, mentre que en un

¹⁰⁴² Entrevista a Josep Sánchez Cervelló, 20/6/2016.

¹⁰⁴³ Tot i que manquen estudis específics sobre l'organisme, hi ha una bona panoràmica a Carme Molinero i Pere Ysàs: *De la hegemonía a la autodestrucción*, pp. 158-166.

¹⁰⁴⁴ José María de Areilza: *Diario de un Ministro de la Monarquía*, p. 199.

primer moment semblava satisfer els involucionistes del règim. Igualment, al tractar-se d'un personatge de segona fila, el monarca, i en especial el cap pensant darrere la seva elecció, Fernández-Miranda, amb Suárez es garantien algú a qui poder manipular a lliure disposició. L'objectiu seguia sent la reforma, no la ruptura, no la democràcia, o, almenys, no la democràcia de l'antifranquisme. A l'elit política li calia recuperar la iniciativa perduda aquells primers i fatídics mesos de 1976, pel que una de les primeres mesures del govern Suárez va ser decretar una *amnistia* «aplicable a delitos y faltas de motivación política o de opinión».¹⁰⁴⁵

Tot i que el ministre Alfonso Osorio considerés que el govern va «conceder un indulto al que le vamos a llamar amnistía»,¹⁰⁴⁶ el cert és que la norma aprovada anava més enllà d'un indult. Aquella no era, però, l'amnistia que demandava l'antifranquisme. Pau Casanellas l'ha definida com una amnistia a mitges, doncs no estigué acompanyada de cap canvi en la legislació repressiva que la fes viable.¹⁰⁴⁷ És a dir, atès que es mantenia intacte l'ordenament franquista, els presos «amnistiats» podien tornar a presidi si reincidien en l'exercici dels drets civils i polítics que els havien dut a presó i que règim seguia penant, fet que contravé el concepte mateix d'amnistia: mentre l'indult perdona el *crim*, l'amnistia l'oblida, pel que tal *crim* deixa de ser-ho. Amb tot, el projecte de reforma del nou govern semblava més ambiciós que l'anterior, si bé va romandre indefinit fins el final i no exempt de greus limitacions democràtiques. Si el precedent, el d'Arias-Fraga, s'inseria plenament en l'ordenament jurídic franquista, al que es pensava poder *flexibilitzar* incorporant-hi nous elements de tipus liberal i amb un executiu fort que impedís un desbordament des de baix, el projecte perfilat per Suárez-Miranda preveia alterar l'ordenament jurídic franquista amb una norma transitòria que permetés, després de legitimar unes noves corts generals elegides per sufragi universal, reformar les lleis fonamentals del règim.¹⁰⁴⁸

La clau de tot plegat seria fins a quin punt s'obriria la porta a l'antifranquisme per participar de dita reforma de la dictadura. Una bona mostra per a fer-nos-en càrrec pot ser els graus de *tolerància* que la policia havia establert dels grups d'oposició, com els cas mencionat del PSOE tarragoní. Segons directrius internes, aquesta havia de ser plena per als provinents del Movimiento, fonamentalment els carlistes i les diverses tendències falangistes crítiques amb el règim i els d'extrema dreta; àmplia tolerància per als «grups

¹⁰⁴⁵ Cit. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Anatomía del franquismo*, p. 250.

¹⁰⁴⁶ Alfonso Osorio: *De orilla a orilla*, Barcelona, Plaza & Janés, 2000, p. 170.

¹⁰⁴⁷ Pau Casanellas: *Morir matando*, p. 243.

¹⁰⁴⁸ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Anatomía del franquismo*, p. 251.

extramuros de la legalidad vigente», que bàsicament feien referència als socialistes i els nacionalistes bascs i catalans; «intolerància» respecte als comunistes del PSUC, mentre que els grups a la seva esquerra —MCC, OICE, PTE, per al cas de Tarragona— havien de ser motiu d'una «intolerància dràstica, rabiosa» i, per últim, un «estado de guerra» contra les organitzacions armades.¹⁰⁴⁹

En aquell context, l'Assemblea de Catalunya aprovava el *Manifest per la ruptura*. Les reticències, per no dir oberts impediments, del Reagrupament de Josep Pallach i la CDC de Jordi Pujol —que no s'havien incorporat a l'Assemblea fins molt recentment—, mostraven fins a quin punt sectors socialment reputats de l'oposició titubejaven alhora d'acordar plantejaments com els de «reforçar la unitat de totes les forces [de l'oposició] a l'entorn de l'objectiu fonamental de la ruptura democràtica».¹⁰⁵⁰ El *Manifest* és representatiu d'una desconfiança que impregnaria tot l'antifranquisme, en especial als comunistes, i que avançava el basculament de la centralitat política del moment: el de la negociació per separat d'alguns sectors amb el govern. En la línia de la Platajunta, l'Assemblea de Catalunya instava a obrir un procés de transacció per a desmantellar el franquisme, certament, però aquesta negociació havia de ser conjunta i no se'n podia marginar cap grup polític. Per als comunistes començava la batalla per no quedar exclosos de la nova dinàmica política que s'obria, fet que marcaria la seva actitud des d'aleshores.

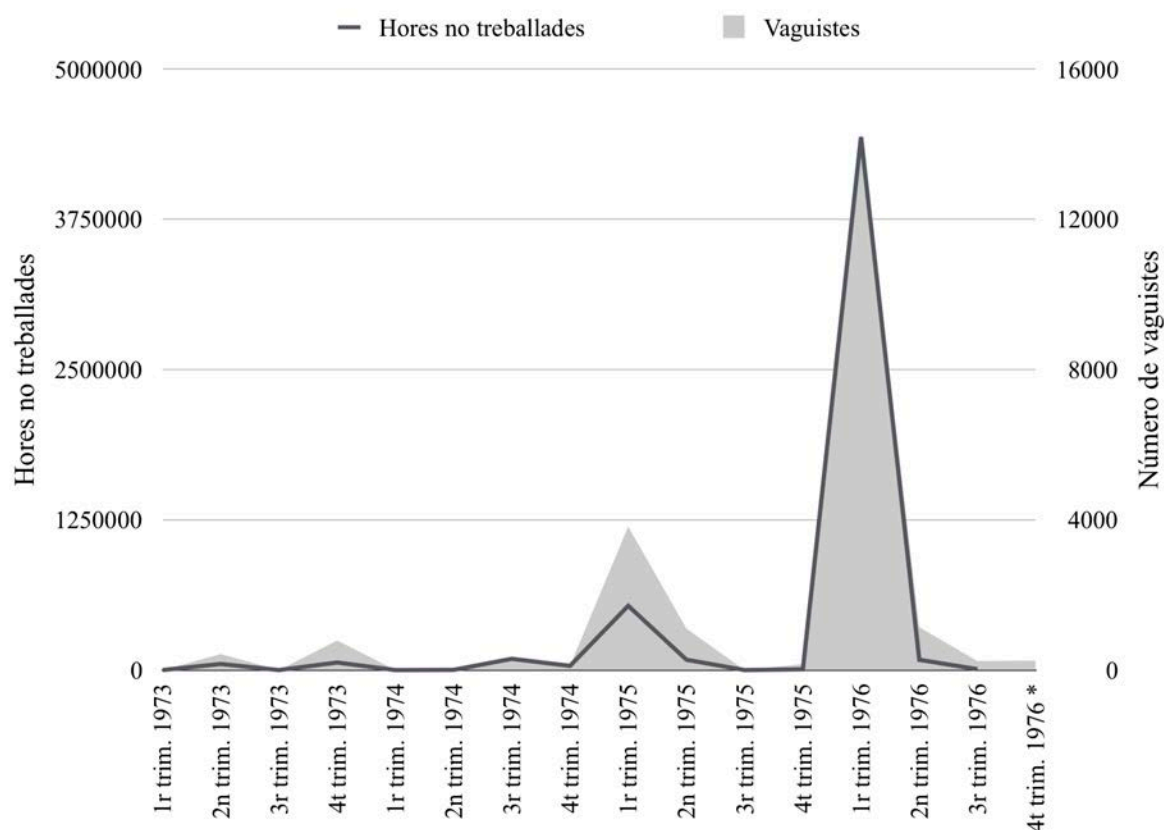
La proposta pactada a la Platajunta suposava un reajustament de les exigències inicials de la Junta Democràtica que propugnava el PCE. Aquesta havia mostrat capacitat de mobilització social, fonamentalment a través de CCOO, però en el camp dels suports internacionals no podia competir amb els grups polítics que conformaven la Plataforma de Convergència Democràtica. Coordinació Democràtica aconseguia fer confluïr els vectors d'unitat política i mobilització, però en un moment en que no semblava viable alta cosa que la negociació d'una ruptura que, en el millor dels casos, seria incerta. Davant la contingència del nou escenari, calia, però, perseverar. Les reivindicacions de la Platajunta s'havien reduït a la legalització de tots els partits, l'amnistia, el restabliment de les llibertats i l'obertura d'un procés constituent després d'unes eleccions lliures. Pel camí desapareixien l'aposta per un govern de concentració antifranquista, l'al·lusió a l'acció de masses per acabar amb la

¹⁰⁴⁹ Pau Casanellas: *Morir matando*, p. 246.

¹⁰⁵⁰ «Manifest per la ruptura», Assemblea de Catalunya, 13/6/1976, recollit als annexos d'Antoni Batista i Josep Playà: *La gran conspiració*, pp. 331-332.

dictadura i es deixava la porta oberta a una possible negociació amb el govern de la monarquia si aquest donava mostres clares de voluntat democràtica.¹⁰⁵¹

Gràfica 13. Conflictivitat laboral a la província de Tarragona, 1973-1976

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OSE, AHPT, CNS, cc. 341B, 342-344, 352.
 * No inclou la vaga general del 12-N. Sense dades d'hores no treballades.

Si bé la mobilització social no desapareixia com a instrument eficaç de confrontació contra el règim, que les forces amb presència en els moviments socials seguien esperonant, el cert és que la constitució d'un organisme d'ample espectre ideològic, que aspirava a obrir una negociació amb l'elit governant, va contribuir a desplaçar el centre de l'acció política dels carrers als despatxos, per expressar-ho en aquests termes. Això no fou quelcom que succeiria d'immediat, és clar. L'ACT va continuar esperonant mobilitzacions i el moviment obrer no va deixar de plantejar vagues i conflictes de fàbrica després de constituir-se Coordinació Democràtica. Però aquelles mobilitzacions anirien perdent la centralitat política que havien

¹⁰⁵¹ Juan Andrade: *El PCE y el PSOE en (la) transición. La evolución ideológica de la izquierda durante el proceso de cambio político*, Madrid, Siglo XXI, 2012, p. 64.

tingut durant tota la dictadura i, molt especialment, durant el primer trimestre de 1976. Tal com s'aprecia en la Gràfica 13, les mobilitzacions de primers d'any trencaven el sostre de començaments de 1975 i deixaven petites totes les dinàmiques de conflictivitat anteriors. Però també s'hi reflecteix la caiguda abrupta de les vagues laborals des del segon trimestre de l'any.

He escrit abans que la simultaneïtat entre l'adaptació tàctica del PSUC i la disminució de la intensitat de les protestes laborals no pot prendre's com una mera relació de causa-efecte. Els conflictes laborals a Tarragona van continuar amb una intensitat equivalent al dels anys anteriors, o fins i tot superior. «Existe normalidad en todas las actividades, aunque se ha anunciado una huelga general para el próximo día 5 [d'abril], precedida de una manifestación política a celebrar el día 4 por la Asamblea de Cataluña», es llegia en la memòria mensual de març de l'OSE de Tarragona.¹⁰⁵² Igualment, durant les jornades del 28, 29 i 30 d'abril més d'una desena d'empreses de la construcció van realitzar assemblees d'obra i aturades de diversa intensitat en el marc de la negociació del nou conveni que havien aconseguit en la vaga general de gener-febrer.¹⁰⁵³ Al meu entendre, sobredimensionaríem la capacitat del PSUC per mobilitzar i desmobilitzar els treballadors, i la població en general, si l'assumíem com l'element cardinal per explicar la caiguda de la mobilització del segon trimestre de 1976. Contràriament, cal valorar nivells diversos d'anàlisi en els que es contemplin, clarament, els posicionaments polítics dels militants del PSUC a CCOO respecte al paper de les mobilitzacions obreres de caire polític, però també cal aproximar-se a una dinàmica pròpia del moviment obrer —que sempre va anar més enllà dels militants polítics en el seu si— en la seva relació amb la repressió franquista com la que va emergir el 5 de març.

És cert que la política d'aliances dels comunistes condicionava l'actitud dels seus militants en el moviment obrer. Com havia explicat Santiago Carrillo en una reunió amb quadres obrers comunistes, «[e]n este período, nada de ocupar las fábricas o las empresas. En este período, nada que vaya más allá de los objetivos democráticos». A l'entendre del secretari general del PCE, tal cosa era fonamental «si no queremos aislarnos, sino queremos romper ese frente democrático que está desarrollándose». Per als comunistes l'etapa que havia d'obrir-se després del franquisme era la d'una democràtica equivalent a la dels països del nostre entorn, una democràcia burgesa, que, asseguraven, posaria les bases per a una

¹⁰⁵² "Memòria mensual", OSE de Tarragona, març de 1976, AHPT, CNS, c. 344.

¹⁰⁵³ "La huelga de la construcción", *Lluita*, n. 22, maig de 1976.

transició al socialisme per via democràtica. Més enllà de valorar la viabilitat estratègica d'aquest horitzó, cal ressaltar que tal objectiu no requeria la desmobilització, sinó al contrari, esperonar-la. Els comunistes havien de procurar, però, que les vagues servissin per esperonar els fins democràtics, necessitats d'àmplies aliances, i no per aïllar el moviment obrer, com a avantguarda de l'antifranquisme, de la resta del moviment democràtic:

Debemos ser muy audaces para combatir. No debemos vacilar en combatir. Pero lo que tenemos que medir muy bien es que los objetivos sean objetivos que unan al conjunto de la oposición democrática, que no nos aislen, que no den miedo, que no den miedo a sectores que tienen que ser nuestros aliados. En esta etapa, sobre todo, tenemos que procurar no hacer miedo. Y camaradas, eso es importante porque somos muy fuertes. Y porque ya, aun apareciendo con mucho equilibrio y como dicen algunos, con mucha moderación, a pesar de eso ya damos mucho miedo. Y ese miedo, es un elemento de resistencia, es un elemento de freno, es un elemento de obstáculo al cambio democrático en nuestro país. Tenemos que evitar eso a toda costa. Hay que cambiar la correlación de fuerzas. Hay que cambiar el sistema. Después, después, nuestra fuerza se verá, lo que no quiere decir —entiéndase bien— que después vamos a rebañar con todo. Después vamos a respaldar la democracia, pero vamos a exigir que nuestra fuerza pese tanto como apoyo tengamos en el pueblo.¹⁰⁵⁴

A vistes d'aquest tipus de directrius pren sentit la lectura entusiasta que va oferir *Treball* de la vaga de la construcció de Tarragona, la qual bé podria haver estat qualificada també com un fracàs en la que, en tot cas, es van aconseguir salvar els mobles mínimament i per un breu lapse de temps, doncs els acomiadaments i els incompliments d'allò pactat no van trigar en aparèixer. El cas és que la caiguda de la mobilització obrera en aquella conjuntura cal atribuir-la a factors psicològics relacionats amb la por. No la por de la que parlava Carrillo, sinó la por a la violència policial i patronal, la única que els treballadors havien experimentat en carn pròpia i que havia fet acte de presència en cada escomesa repressiva que els treballadors sentien propera. Durant les vagues de la construcció d'abril tant la Policia Armada com la Guàrdia Civil «hicieron acto de presencia en casi todos los casos», i la Refineria Enpetrol «estuvo ocupada por los tricornos».¹⁰⁵⁵ Les mobilitzacions del primer de maig de 1976 es van saldar amb onze detencions durant la jornada, quatre mes de preventives i tres més durant els dies previs.¹⁰⁵⁶ Es tractava dels enllaços negociadors del

¹⁰⁵⁴ Santiago Carrillo: "Reunión del Comité Ejecutivo con los camaradas del movimiento obrero", 3 d'octubre al 2 de novembre de 1975, pp. 67-69, AHPCE, Fons Dirigentes, Santiago Carrillo, c. 6, cp. 2/2.

¹⁰⁵⁵ "La huelga de la construcción", *Lluita*, n. 22, maig de 1976.

¹⁰⁵⁶ "El 1º de Mayo", *Lluita*, n. 22, maig de 1976.

conveni José Estrada, Juan Sánchez i Andrés Páez, que van ser detinguts de matinada junt amb el president de l'UTT del ram Pedro Bernal amb l'únic fi de reactivar aquella por que el franquisme havia inoculat a la classe obrera; una por que no podia deturar les mobilitzacions, però sí condicionar-ne la seva intensitat. Una bona mostra d'aquell escenari canviant s'aprecia bé en l'anàlisi de conjuntura que va elaborar l'OICE, en la que consideraven que a Tarragona:

Somos la segunda fuerza política, después del PSUC; en el campo proletario el ser hoy, la segunda fuerza es un retroceso, pues ayer ocupábamos sin discusión, el lugar hegemónico en el seno de la CO [clase obrera]. La participación en la lucha de masas, no ha decrecido en todo el tiempo desde nuestra implantación ahí, pero el crecimiento organizativo, no está siendo lo dinámico que nuestra situación objetiva exige y hace posible.¹⁰⁵⁷

I és que en la lectura de la situació que hi havia al darrere del canvi tàctic del PSUC, pesava més que la capacitat real dels comunistes per *desmobilitzar*. Les mobilitzacions havien de continuar, enlloc ho negaren, però aquestes havien de servir per a fer-se imprescindibles en la negociació que *necessàriament* havia d'obrir-se després de la caiguda del govern Arias-Fraga. En tot cas, aquest era el seu desig, molt especialment després d'haver comprovar la inviabilitat i l'alt cost que tenia la negativa governamental al diàleg. Eren cada cop més persones del franquisme les que s'adonaven que no es podia escometre una reforma sense comptar amb el concurs de l'oposició, almenys d'una part. Un escenari inèdit per complet i que va ser l'assoliment màxim de l'antifranquisme, que va obligar al règim a moure fitxa al calor dels esdeveniments.

Tant nivell local com provincial hi havia mostres eloqüents que s'estava entrant en una nova etapa i que el règim, tal com se l'havia concebut, esdevenia inviable. El 25 de març el regidor franquista Agustí Rosell Saurina va posar a votació del ple municipal un text perquè l'ajuntament de Tarragona s'adherís als punts de l'Assemblea de Catalunya, un document que portava la signatura d'altres dos regidors tarragonins. La proposició s'aprovà per unanimitat. La bona nova havia transcendit abans que no se celebrés la sessió al consistori, fet que propicià que aquest s'omplís com mai: «no se recuerda en Tarragona un pleno con tanta asistencia de público y con tales vivas muestras de adhesión a una moción de los concejales»,

¹⁰⁵⁷ "Esquema para elaborar el plan de intervención y trabajo para Cataluña realizado por el Comité de Dirección Política de Catalunya de la OICE", s.d. [1976], p. 11, Arxiu Personal de Koldo Tapia. Agraïxo a Joel Sans per haver-me proporcionat aquest informe.

va recollir *El Correo Catalán*.¹⁰⁵⁸ En un breu anàlisi periodístic de l'ocorregut es ressaltava que consistoris com els de Tiana i Tarragona, pioners en aprovar mocions similars, havien «roto el hielo» i obert la porta a que molts altres fessin un gest similar. L'article considerava que els regidors havien transmutat i, de la propensió de no expressar opinió pròpia, havien passat a mostrar un «instinto de supervivencia en el cargo otorgado desde arriba, posturas todas esas que tantos seguidores y representantes tiene en este país de la dedocracia». Això no obstant, es reconeixia que «este gesto, aún, aquí y ahora, tiene mucho valor; no es fácil dar ese paso. Porque pedir el Estatut es algo más que pedir libertades en abstracto, equivale a pedir algo muy concreto; es decir, libertades para Catalunya».¹⁰⁵⁹

Aprofitant l'avinentesa, l'ACT va emetre un comunicat convidant l'alcalde Ricard Vilar Guix «y a los concejales para que participen en los actos y en las acciones democráticas que desarrollarán durante los días 2, 3, 4 y 5 de abril».¹⁰⁶⁰ Per bé que l'ajuntament havia aprovat el text, aquest aviat fou suspès pel nou governador civil de Tarragona, Agustín Castejón Roy. Substituïa Antonio Aige Pasqual des de la segona setmana d'abril, que havia estat destituït per la seva nefasta gestió dels fets de març. Home de principis joseantonians i de simpaties ultres, Castejón havia fet carrera política a l'OJE i el de Tarragona era el primer càrrec de governador civil que ostentava, encara que només ho faria per deu mesos.¹⁰⁶¹ La primera acció de Castejón fou obligar la corporació municipal a aprovar una nova declaració en sentit contrari a la del 25 de març que ja no va comptar, però, amb la participació dels tres regidors proposants de la primera. S'havia produït un gir d'esdeveniments que l'ACT va valorar en una àmplia reunió el 20 d'abril. Com actuar davant una mostra tant evident de fragmentació del bloc dirigent franquista?

Per tractar del tema, amb caràcter obert i ja planament a la llum del dia, com es començava a fer tot, es va convocar a la llibreria [de la Rambla] el secretariat permanent de l'Assemblea de Catalunya de Tarragona per tractar de la situació creada a nivell local i es va prendre l'acord de recórrer la suspensió [dictada pel Govern Civil]. Van encarregar-se del recurs els lletrats Josep A. Baixeras i Rafael Nadal, el qual va ésser presentat amb les signatures de Francesc Martínez, Gabriel Xammar i Ramon Marrugat.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁸ Josep Sabaté: "El Ayuntamiento de Tarragona pide el Estatut de 1932", *El Correo Catalán*, 27/3/1976; "L'Ajuntament de Tarragona pels 4 punts", *Treball*, n. 438, 29/3/1976.

¹⁰⁵⁹ Antoni Plajá i Mateu: "¡A por el Estatut!", *El Correo Catalán*, 27/3/1976.

¹⁰⁶⁰ "La delegación de la Asamblea de Catalunya muestra su satisfacción", *El Correo Catalán*, 29/3/1976.

¹⁰⁶¹ Una breu semblança de Castejón Roy a Josep Calvet i Oriol Luján: *Poble català, posa't a caminar. 40 anys de la Marxa de la Llibertat*, Barcelona, Angle, 2016, pp. 77-78.

¹⁰⁶² Ramon Marrugat: *La Llibreria...*, p. 242.

El recurs no dugué enlloc, però la crisi d'hegemonia d'aquell franquisme sense Franco era patent i calia impedir que el govern recuperés la iniciativa política perduda en favor de l'oposició. L'11 de maig el nou sindicalisme agrari inundava els carrers de la ciutat amb una manifestació de 10.000 pagesos,¹⁰⁶³ a pesar que l'Hermandad Nacional de Labradores y Ganaderos havia anunciat amb rotunditat que «no se celebrará la manifestación prevista».¹⁰⁶⁴ L'endemà, Leandre Saún, Enrique de Gracia i Matías Vives van oferir una roda de premsa en la que es van presentar com a màxims representants del comitè local de Tarragona del PSUC.¹⁰⁶⁵ El *Diario de Barcelona* va informar-ne en tot detall, mentre el *Diario Español* guardava un silenci només interpretable des de la preocupació dels esdeveniments. Els comunistes tarragonins assenyalaren que el PSUC tenia presència en les principals indústries de la ciutat i que els seus objectius immediats eren consolidar la unitat antifranquista entorn l'Assemblea de Catalunya, al temps que mostraven la seva pública desconfiança cap al «Gobierno y las pretendidas medidas democratizadoras, de las que opinan que son insuficientes, si no demagógicas».¹⁰⁶⁶

Els comunistes iniciaven aleshores una progressiva «sortida a la superfície». És a dir, començaven a fer evident la seva presència pública per tal de forçar les autoritats a reprimir-los o bé a tolerar-los, guanyant-se en tal cas una legalitat d'exercici. Per la seva banda, el govern Suárez, conscient de les dificultats, es va mostrar obstinat en arrabassar la iniciativa política a l'antifranquisme i, si s'havia d'anar més lluny del que estava previst, almenys seria sota la batuta del govern. Tal com li escrigué el president de la COSA de València al seu homòleg tarragoní, l'ampostí Josep Porres, més valia «ir pensando en el futuro, antes de que otros nos tomen la delantera».¹⁰⁶⁷ Així, algunes de les propostes de l'oposició començaren a ser incorporades al programa governamental. D'aquesta manera era l'executiu qui controlava els ritmes i no pas l'oposició, com havia succeït en els primers mesos de l'any. Era un èxit indiscutible de l'antifranquisme, però aquell èxit inaugurava una nova etapa en la que van haver de refer-se les línies estratègiques per al nou temps. Si el govern havia començat a tantejar l'oposició —no a negociar-hi, pròpiament—, cabia la possibilitat d'arribar a un pacte? I, en tal cas, quines havien de ser les línies roges d'una plausible negociació? El govern

¹⁰⁶³ Cristian Ferrer González: *Lluitadors quotidians*, pp. 93-96.

¹⁰⁶⁴ "Volem viure de la terra!", *La Veu del Camp Català*, n. 62, [maig] 1976.

¹⁰⁶⁵ Entrevista a Matías Vives March, 10/2/2017.

¹⁰⁶⁶ "Presentación del PSUC en Tarragona", *Lluita*, n. 22, maig de 1976. Recull el text publicat al *Diario de Barcelona*.

¹⁰⁶⁷ Carta de Tomás Montesinos Carróns a Josep Porres Navarro, 7/10/1976, AHPT, COSA, c. 497.

plantejava eleccions a les corts franquistes per entomar la reforma *del* règim, mentre que l'oposició proposava que aquestes havien de ser constituents, per canviar *de* règim. Alhora, els organismes unitaris consideraven que només la conformació d'un govern provisional era garantia per a que aquelles eleccions es donessin en un marc democràtic. En definitiva, el debat fonamental en el si de l'antifranquisme es va desplaçar des de com provocar la caiguda de la dictadura cap a l'eix fixat per Suárez entorn a *com* s'arribaria al procés electoral.

La irrupció dels socialistes des de mitjans d'any, molt especialment del PSOE i l'UGT, van alterar l'equilibri intern de l'oposició. Si les CCOO havien mantingut des dels seus inicis que aquell moviment era l'embrió d'una futura central única dels treballadors, els socialistes, a través del seu sindicat, van pugnar durament per a que tal procés no es consumés. L'exemple portuguès, que els socialistes rebutjaven obertament, va ser utilitzat en contra de la pretensió de CCOO i titllat d'un fi totalitari dels comunistes per tal d'hegemonitzar el moviment sindical en la futura democràcia.¹⁰⁶⁸ Davant el que CCOO considerava fets consumats, el juliol de 1976 la CONC es va constituir en una central sindical en un congrés no autoritzat pel Govern Civil. Era un fet que el govern va propiciar aquestes divergències entre les organitzacions antifranquistes, tot autoritzant actes públics de partits encara il·legals, però la presència pública de les quals era ja habitual, mentre seguia prohibint xerrades de personalitats vinculades al les diferents organitzacions comunistes. El 22 de juny de 1976 la CSC iniciava la seva constitució en Partit Socialista de Catalunya (congrés) —PSC(c)— amb un primer gran acte permès al Palau d'Esports del Futbol Club Barcelona. Socialistes i comunistes tarragonins hi assistirien profusament per contribuir, com deia l'eslògan del míting, a «guanyar la llibertat» i per empènyer cap a la legalització de totes les forces polítiques sense exclusions. Alhora, el PSUC refermava «l'amistat i la col·laboració forjada en aquesta anys [... que] desitgem mantenir i desenvolupar amb el Partit Socialista de Catalunya que esteu construint», la qual era «una premissa de triomf en el nostre combat actual per la democràcia i la millor garantia que el nostre poble continuarà avançant després cap al socialisme en llibertat».¹⁰⁶⁹ Les complicitats del PSUC amb el PSC(c) cal interpretar-les com un desig per reforçar el socialisme català dels seus companys de tants anys de clandestinitat,

¹⁰⁶⁸ Cfr. Josep Sánchez Cervelló: *La revolución portuguesa y su influencia en la transición española (1961-1976)*, Madrid, Nerea, 1995, pp. 338-344.

¹⁰⁶⁹ Salutació de Gregori López Raimundo al míting del PSC(c), "El míting socialista", *Treball*, n. 445, 5/7/1976.

als qui consideraven una peça imprescindible per a l'avenç del socialisme a Catalunya, alhora que un missatge obert de la voluntat democràtica dels comunistes catalans.

En un context com aquell, les vagues i mobilitzacions socials es van convertir per al PSUC —per la seva condició de partit dels moviments— en un recurs per a forçar la negociació amb el govern i per evitar-ne la seva assegurada marginació política. Segons el governador civil de Barcelona, «[h]abía un evidente cambio de estrategia en el partido de los comunistas. Estaban decididos a dar la batalla política y laboral por su legalización, pero no en la calle, como en los primeros meses de la transición. El mensaje era claro: Comisiones Obreras, vinculada a los comunistas, no llevaría los conflictos laborales hasta su radicalización violenta».¹⁰⁷⁰ Les mobilitzacions obreres i populars van continuar amb una dinàmica pròpia que el PSUC no era capaç de controlar, però es van guardar que aquestes no es convertissin en grans vagues d'escala local com les que es van produir a primers d'any. El cas més representatiu va ser la vaga del metall d'octubre de 1976 a Sabadell, davant de la qual el PSUC va tenir una clara actitud de contenció.¹⁰⁷¹ En el seu lloc, els comunistes van apostar de manera creixent per pressionar políticament l'executiu amb jornades de lluita generals, la màxima expressió de la qual va ser la vaga general convocada per al 12 de novembre de 1976.

Per als comunistes era evident que «sense mobilització per la ruptura no hi ha negociació per a la ruptura».¹⁰⁷² Durant els mesos d'estiu Tarragona va ser escenari d'importants mobilitzacions veïnals, molt intensament a Bonavista, en demanda d'un ambulatori i en contra de l'increment del preu de l'aigua,¹⁰⁷³ així com d'importantes vagues obreres en els sectors de la confecció tèxtil, la construcció i el metall.¹⁰⁷⁴ Però la mobilització més important d'aquell any va ser la vaga general convocada per la Coordinadora d'Organitzacions Sindicals (COS) que, malgrat la divisió a nivell orgànic, pretenia garantir la unitat d'acció de les centrals sindicals. La formaren CCOO, UGT i USO, si bé en el cas català la tangibilitat de la coordinadora fou pràcticament inexistent, degut al rebuig frontal del sindicat socialista.¹⁰⁷⁵ Ja des de setembre CCOO i USO van incrementar la seva presència pública a Tarragona i organitzaren actes conjunts clamant per «la unidad sindical en la

¹⁰⁷⁰ Salvador Sánchez-Terán: *De Franco a la Generalitat*, p. 176.

¹⁰⁷¹ Cfr. Xavier Domènech: *Quan el carrer va deixar de ser seu*, pp. 307 i ss.

¹⁰⁷² «Les diades del 6, 7 i 8», *Treball*, n. 453, 1/11/1976.

¹⁰⁷³ «Comunicado del Comité de Sector de Bonavista del PSUC», *Lluita*, n. 24, setembre de 1976.

¹⁰⁷⁴ «Memoria mensual», OSE de Tarragona, mesos de juliol i agost, AHPT, CNS, c. 344.

¹⁰⁷⁵ Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, p. 220.

libertad».¹⁰⁷⁶ Així ho instava a fer la COS en una crida editada per la CONC, on es convidava a «[r]ealizar a partir de este momento y en todas las ciudades, localidades y pueblos del país, manifestaciones pacíficas, solicitadas, convocadas y coordinadas por las organizaciones que componen la COS».¹⁰⁷⁷ L'activitat pública d'UGT no va començar a produir-se amb empena fins finals d'any, amb algun acte conjunt amb l'anarcosindicalista CNT, recentment constituïda.¹⁰⁷⁸

La vaga general del 12 de novembre va ser formalment convocada per la suspensió de l'article 35 de la Llei de Relacions Laborals, que fou interpretat com la imposició del lliure acomiadament. A pocs se'ls escapava, però, que les corts estaven apunt d'aprovar la Llei per a la Reforma Política amb la que havia estat treballar l'executiu. La vaga va tenir una clara dimensió política i una voluntat de condicionar l'agenda governamental. Conscients de la inestabilitat que podia obrir una aturada generalitzada del país, el govern va posar tots els esforços a fer fracassar el 12-N: «Veinticuatro horas después de tener noticias de su convocatoria, constituí en el Ministerio de la Gobernación un amplio *staff* dedicado a analizar la información sobre la misma, contrarrestar la propaganda, planificar las acciones que había que desarrollar, coordinar las actuaciones de las fuerzas de seguridad y de los servicios de la administración, elaborar directrices operativas y dar instrucciones a los gobernadores civiles».¹⁰⁷⁹ Martín Villa va emetre una circular a tots els Govern Civils provincials amb instruccions de com actuar durant la vaga general: amb contundència. La policia hauria de procurar detenir al major número de piquets possible, que estarien retinguts el màxim previst a la llei, setanta-dues hores, per posar-los després a disposició judicial, i s'aplicaria una forta repressió burocràtica contra els vaguistes, amb multes d'entre 200.000 i 300.000 pessetes.¹⁰⁸⁰

Els comunistes van ser els qui més esforços van posar en l'organització de la vaga, doncs aquesta entrava dins la seva concepció de la lluita en aquella conjuntura política. El seguiment, però, va anar molt més enllà de la capacitat del PSUC per a mobilitzar els treballadors, que tots els informes de l'OSE coincideixen a assenyalar el seu malestar per la

¹⁰⁷⁶ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, setembre de 1976, AHPT, CNS, c. 344.

¹⁰⁷⁷ "Llamamiento de la Coordinadora de Organizaciones Sindicales (COS)", s.d. [novembre de 1976], Arxiu Històric Provincial de Girona (AHPG), Fons Xavier Corominas, c. 17, cp. 3.

¹⁰⁷⁸ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, desembre de 1976, AHPT, CNS, c. 344.

¹⁰⁷⁹ Rodolfo Martín Villa: *Al servicio del Estado*, p. 56.

¹⁰⁸⁰ Tèlex de la Direcció General de Policia Interior, reproduït a Salvador Sánchez-Terán: *De Franco a la Generalitat*, p. 188.

inflació, l'inèdit creixement de l'atur i la manca de vies legals per expressar llur desafecció. «El eco de la huelga del día 12, ha sido escaso y reducido a la capital de la provincia, en donde en estos momentos es más apreciable el activismo de los sindicatos no legales», apuntava succintament el director provincial d'afers socials de l'OSE.¹⁰⁸¹ En la mateixa línia informava el *Diario Español* l'endemà, que calculava el seguiment provincial entre el 5,33 i el 7,89%. «Con estos datos a la vista se comprenderá la escasa entidad que supuso en la capital y provincia la pretendida *jornada de lucha*, de lo que se desprende y se subraya el sentido de orden y de civismo que prevalecieron en ellas», postil·lava.¹⁰⁸² Però una mirada amb major deteniment als diferents sectors de la ciutat, no permet ser tant categòric com ho era el diari provincial del Movimiento.

Taula 5. Seguiment de la vaga general del 12-N a Tarragona

Sectors	Número d'empreses	Número de vaguistes
<i>Construcció</i>	20	4.150
<i>Metall</i>	18	4.040
<i>Banca</i>	5	110
<i>Química</i>	13	3.679
<i>Transport</i>	-	66 (camions)
<i>Fusta</i>	1	500
<i>Alimentació, comerços i bars</i>	-	396
<i>Port</i>	-	400
<i>Tèxtil</i>	-	150
<i>Sanitat</i>	1	100
<i>Professorat</i>	-	190
<i>Universitat Laboral</i>	1	1.800 (alumnat)
Total		15.581

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de *Lluita*, n. 26, primera quinzena de novembre de 1976.

El govern havia sentenciat el fracàs de l'aturada general molt abans que aquesta s'hagés produït, i si bé la vaga no aconseguí paralitzar per complet l'activitat productiva arreu del país, sí que va tenir un gran impacte en les principals zones industrials de l'Estat. El mateix *Diario Español* es veia obligat a destacar el seguiment del 62% en la construcció i superior al 30% en el metall.¹⁰⁸³ Sens dubte, el 12-N va ser la mobilització més important des de la guerra civil i va aconseguir trencar el sostre de la conflictivitat del primer trimestre de l'any, amb uns

¹⁰⁸¹ "Memoria mensual", OSE de Tarragona, novembre de 1976, AHPT, CNS, c. 344.

¹⁰⁸² "En la provincia de Tarragona", *Diario Español*, 13/11/1976.

¹⁰⁸³ *Ibid.*

24.500 treballadors en vaga a nivell provincial, més de 15.000 dels quals, només a la ciutat de Tarragona. A més, el seu impacte no es va circumscriure a la indústria, i si bé no va tenir seguiment al camp, van ser nombrosos els comerços i bars que van tancar durant la jornada. Ho feren molt intensament als barris, però també al centre, on el Mercat Central va romandre tancat, com també ho feu la Llibreria de la Rambla.¹⁰⁸⁴

Tot i la inèdita mobilització, la vaga general del 12-N no va aconseguir condicionar la tramitació de la Llei per a la Reforma Política, que es debatia a les corts franquistes. L'últim cartutx de l'antifranquisme per pressionar cara a obrir una negociació que plasmés la «ruptura-pactada» que propugnaven es va produir amb el boicot al referèndum popular que havia d'avaluar la Llei per a la Reforma Política, que es va celebrar el 15 de desembre de 1976.¹⁰⁸⁵ La participació a Tarragona va estar lleugerament per sota de la mitjana espanyola (77%), el que significava que, virtualment, el boicot l'havien seguit fins a un 26% dels electors tarragonins.¹⁰⁸⁶ Unes xifres que, en qualsevol cas, quedaven lluny del que l'antifranquisme podia esperar. La iniciativa política tornava a estar definitivament del cantó de Suárez i els reformistes del règim, que quedaven legitimats pel plebiscit del «habla pueblo, habla». 1976 cloïa amb una nova situació en la que es va produir la mutació de l'antifranquisme. En cert sentit, aquest va deixar d'existir, no tant perquè hagués desaparegut el règim que donava sentit a la seva existència, sinó perquè en aquell moment van emergir amb tota claredat els interessos particulars dels grups polítics que el conformaven.

5.6. DEMOCRÀCIA? HEUS AQUÍ LA QÜESTIÓ

L'aprovació de la Llei de la Reforma Política va permetre a Suárez recuperar el control dels tempos polítics. L'oposició maldava per obrir una negociació amb l'executiu, després que tots els seus esforços anteriors haguessin resultat infructuosos. El govern, per la seva banda, si bé ho negava en públic, necessitava la participació de l'oposició en les eleccions generals per legitimar tot el procés de reforma endegat. La proposta d'un govern provisional desapareixia definitivament entre els objectius opositors i les demandes prioritàries passaven per la legalització de tots els partits, el reconeixement de les llibertats polítiques i

¹⁰⁸⁴ "Tarragona, día 12", *Lluita*, n. 26, primera quinzena de novembre de 1976.

¹⁰⁸⁵ "No voteu", PSUC de Tarragona, s.d. [desembre de 1976], ANC, PSUC, n. 940, c. 54; "No a un referèndum sin libertades", *Lluita*, n. 27, primera quinzena de desembre de 1976.

¹⁰⁸⁶ Dades a Idescat.

sindicals, la dissolució dels aparells del Movimiento, l'amnistia, la lliure disposició dels mitjans públics de comunicació, la negociació conjunta dels procediments que haurien de regular les eleccions generals i el reconeixement del dret a l'autonomia de les nacionalitats i regions espanyoles.¹⁰⁸⁷ La política de fets consumats va obligar l'oposició a situar-se en el nou terreny de joc i adaptar la seva línia d'actuació als temps que s'avenien. La JCC destacava que «el reformisme de Suárez no és el continuisme. El projecte reformista no és el franquisme amb una altra cara (com ho era el govern Arias-Fraga)». Per als joves comunistes, el govern Suárez, certament, procurava «controlar el canvi, intentant marginar a les forces populars. Però, a la vegada, per fer aquest canvi han tingut que anar incorporant elements democràtics, clarament rupturistes». Aquella era la situació existent quan el govern va convocar les eleccions, inicialment previstes per al maig de 1977. Unes eleccions faltes de condicions democràtiques, doncs els partits estaven prohibits i la manca d'un ordenament jurídic al respecte deixava en la discrecionalitat dels governadors civils l'autorització, o no, de reunions i convocatòries de les diferents forces polítiques. Els joves comunistes creien que, davant d'aquella situació, hi havia tres vies possibles:

- 1) Una postura maximalista: fins que no hi hagi les llibertats plenes no parlem d'elecció, inhibició.
- 2) Anar a les eleccions i després si tenim força, aconseguirem les llibertats.
- 3) Situar-se en aquest terreny nou: anem a les eleccions per conquerir les llibertats: *la campanya electoral [és] una campanya per les llibertats plenes.*¹⁰⁸⁸

La darrera va ser la posició finalment adoptada. S'acceptava que el de Suárez era l'únic terreny transitable, però es tenia la clara voluntat de desbordar-lo. Calia conquerir la legalitat a través de la presència pública, de forma regular, dels militants comunistes i, en el terreny polític, focalitzar tots els esforços en les properes eleccions. Unes eleccions a les que els comunistes s'havien de poder presentar amb les pròpies sigles per mirar d'obtenir el màxim suport possible. El PSUC de Tarragona va crear una comissió electoral a mitjans del mes de gener, amb la fi, en primera instància, d'evitar els errors que s'havien detectat en el cens electoral durant el referèndum de desembre. Els comunistes van mobilitzar tots els seus

¹⁰⁸⁷ Carme Molinero i Pere Ysàs: *La cuestión catalana. Cataluña en la transición española*, Barcelona, Crítica, 2014, pp. 136-137.

¹⁰⁸⁸ Carta del Comitè Executiu als membres del Comitè Nacional de la JCC, 10/1/1977, ANC, PSUC, n. 76, c. 1. Cursiva subratllada en l'original.

recursos militants en la seva revisió així com en l'elaboració de material propi del partit per poder fer un seguiment paral·lel durant els comicis electorals i evitar possibles tupinades.¹⁰⁸⁹

La creixent presència pública dels comunistes i l'actitud de relativa tolerància de les autoritats cap al conjunt de forces de l'oposició —especialment les més moderades— va fer que els grups ultradretans que van anar sorgint plantegessin intimidacions i agressions contra els seus militants. A Tarragona va ser especialment activa la ja mencionada Asociación Democrática de Trabajadores, que havia fet aparició durant les vagues de la construcció, així com la Guàrdia de Franco i Fuerza Nueva, de les que probablement provenien el gruix d'integrants de la primera. El quefer habitual d'aquests grups consistia en, d'una banda, amenaçar i agredir els líders obrers i els advocats laboralistes que els hi donaven suport, i, de l'altra, imprimir propaganda falsa en nom de CCOO i de grups comunistes, per a sembrar la confusió entre les seves bases i donar arguments per a criminalitzar-los a través de la premsa.¹⁰⁹⁰

La desaparició de la documentació governativa de Tarragona no permet conèixer amb major deteniment actuacions com les que sí tenim constància que es produïren en altres indrets de la Catalunya extra metropolitana. A Girona, per exemple, l'octubre de 1976 un ferroviari militant del PSC(c) fou agredit «por cinco desconocidos al parecer enmascarados y que portaban sobre sus camisas insignias con la cruz gamada». L'atestat de la Guàrdia Civil, seguia:

Los referidos individuos le sujetaron por la espalda y arrancándole el cinturón le ataron las manos propinándole seguidamente golpes en todo el cuerpo con porras y otros objetos contundentes intentando obligarle asimismo, amenazándole con pistolas a que se tragara una fotografía en la que el agredido aparecía en primer plano en el acto público organizado por el Partido Socialista de Cataluña (Congreso Constituyente) que tuvo lugar días pasados en el pabellón municipal de los Deportes de esta Capital [Girona]. Seguidamente, uno de los agresores roció de gasolina al citado Francisco Fernández García y le prendió fuego.¹⁰⁹¹

L'extrema dreta venia incrementant les seves actuacions des dels darrers mesos de 1976. Formaven part de temptatives sovint vinculades als cossos de seguretat de l'Estat, de

¹⁰⁸⁹ "Sobre el censo electoral", *Lluita*, n. 29, primera quinzena de febrer de 1977. L'article el signa P.H., és a dir, responsable del comitè local Pedro Heras.

¹⁰⁹⁰ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 194.

¹⁰⁹¹ "Agresión a Francisco Fernández García, empleado de Renfe", 18/10/1976, AHPG, Fons del Govern Civil (GC), exp. 1184/76, c. 3629.

vegades emparades per aquests o d'altres senzillament tolerades, després d'haver-se mostrat fallits els intents involucionistes que havien dut a terme durant la primavera de 1976. Aquella tensió en augment va arribar al seu zenit els mesos de gener i febrer de 1977. La nit del 24 de gener va ser clau en l'esdevenir del moment polític. L'anomenada «setmana tràgica» de 1977 es va iniciar aquella jornada, amb l'assassinat de diversos advocats laboralistes vinculats a CCOO al carrer Atocha 55 de Madrid a mans d'uns pistolers vinculats a l'ultra-dreta. Però el tràgic d'aquells fets ha ocultat altres situacions d'aquell dia que il·lustren que allò no fou obra d'uns pocs individus actuant a títol individual, sinó un fet representatiu del clima polític del moment i d'una opció estratègia per part dels qui volien que res canviés. Si bé la seva transcendència als mitjans de comunicació va ser lògicament menor, diverses organitzacions de la societat civil van denunciar episodis d'extorsió i violència vinculats a l'extrema dreta amb la intenció de provocar un gir reaccionari al procés de reforma. La mateixa nit dels assassinats d'Atocha l'UGT madrilenya va denunciar que uns individus havien irromput a un dels seus locals que, sortosament, estava buit en aquell moment. El mateix van denunciar associacions feministes i laboralistes. També es van advertir trets a l'aire en diversos punts de Madrid. A més, grups ultradretans van recórrer els carrers de la ciutat aquella mateixa nit, tot entrant en cafeteries i bars i coaccionant els clients per a que cantessin el «Cara al sol» i cridessin «arriba España».¹⁰⁹² L'endemà tots els governadors civils provincials rebien un tèlex de la subsecretària de Governació en el que s'instava a romandre amatents als esdeveniments:

Los últimos acontecimientos violentos y el reciente ametrallamiento en un despacho laboralista de Madrid, que ha producido muertos y heridos, nos aconsejan permanecer continuamente en nuestros puestos. Toma las medidas oportunas, referidas al estado de alerta o alarma, según tu criterio, a fin de cumplir las instrucciones cursadas al efecto. Inicia cualquier gestión necesaria para garantizar el orden público.¹⁰⁹³

Les directrius inicials incloïen «prohibir la celebración de toda clase de manifestaciones públicas, prevenir y en su caso, reprimir adecuadamente».¹⁰⁹⁴ De manera complementària, les forces d'ordre públic havien «recibido instrucciones de detención

¹⁰⁹² Xavier Casals: *La transición española. El voto ignorado de las amaras*, Barcelona, Pasado & Presente, 2016, pp. 286-287.

¹⁰⁹³ Missatge n. 82, Direcció General de la Política Interior, 25/1/1977, AHPL, GC, c. 1795.

¹⁰⁹⁴ Missatge n. 90, Direcció General de la Política Interior, 27/1/1977, AHPL, GC, c. 1795.

masiva [de] elementos de extrema-izquierda»,¹⁰⁹⁵ al que l'endemà s'hi afegia la petició de detenir també elements ultradretans violents.¹⁰⁹⁶ Enmig d'aquella situació d'excepcionalitat, en la que van quedar suspesos els articles 15 i 18 del Fuero de los Españoles fins a finals de març,¹⁰⁹⁷ l'executiu va fer arribar als governs civils un decàleg de pràctiques que quedaven en suspens durant la seva vigència. Les manifestacions quedaven «[t]otalmente prohibidas, y no debe permitirse la celebración de ninguna, cualquiera que fuese el motivo alegado» i, hi afegien, «la calle ha de estar limpia». En cas que se'n produïssin, havien de «procede[r] a su disolución, por el procedimiento más eficaz, rápido y enérgico, con detención de los promotores». Els funerals motivats pels atemptats terroristes, deien les autoritats, no podien ser motiu per transgredir l'ordre públic, pel que només hi cabien els actes oficials. Un fet que resulta significatiu és que s'explicitava que en la seva organització només hi havia de constar «el Gobierno Civil, sin mención alguna a Jefe Provincial del Movimiento; es decir como representante del Gobierno solo». Durant aquell període d'excepcionalitat selectiva, els contactes que molts governadors civils havien vingut mantenint discretament amb alguns dels grups de l'oposició havien de cessar. No amb tots, per això. Es permetia les visites «a representantes de grupos políticos legalizados o legalizables», és a dir, «por la derecha hasta Fuerza Nueva inclusive; por la izquierda hasta el PSOE incluido». «Mas a los extremos, no», s'hi afegia.¹⁰⁹⁸

En aquell context enrarit, l'escalada arribava també a Tarragona. La matinada del 8 de febrer de 1977 es va avortar l'intent d'incendiar l'edifici del Govern Civil de Tarragona que tres individus «incontrolats», vinculats a grups ultres de la ciutat, van intentar perpetrar amb l'objectiu de vincular-ho als comunistes, que es trobaven celebrant la setmana del partit amb diferents actes de caràcter semipúblic. Feia ben just un parell de setmanes que Francesc Robert Graupera havia substituït Agustín Castejón Roy com a governador civil de la província. A diferències del seu antecessor, Robert era considerat un home de tarannà aperturista i els ultres de la zona el van situar aviat en el seu punt de mira. Aquests temien perdre l'oberta tolerància, quan no la franca complicitat, que tenien amb Castejón. La desconfiança va anar a més quan Robert, en un acte simbòlic carregat d'intencions, va

¹⁰⁹⁵ Missatge n. 98, Direcció General de la Política Interior, 28/1/1977, AHPL, GC, c. 1795.

¹⁰⁹⁶ Missatge n. 104, Direcció General de la Política Interior, 29/1/1977, AHPL, GC, c. 1795.

¹⁰⁹⁷ Pau Casanellas: *Morir matando*, p. 263.

¹⁰⁹⁸ «Instrucciones facilitadas por teléfono, desde la Dirección General de Política Interior, el día 31 de enero de 1977", s.d., AHPL, GC, c. 1795.

realitzar el seu discurs de possessió en català.¹⁰⁹⁹ Alguns dels autors de l'incendi foren detinguts in fraganti i altres ho serien dies més tard: eren un policia municipal en actiu, un cambrer i un impressor, tots ells vinculats a organitzacions neofeixistes de la ciutat. Un d'ells va admetre ser membre de la Guàrdia de Franco.¹¹⁰⁰ L'advocat Joan Roset, delegat de Fuerza Nueva a Tarragona i cap local de la Guàrdia de Franco, així com Valero Muñoz, empleat de telègrafs de simpaties ultres, van ser apuntats com a instigadors, però l'acte no es va esclarir.¹¹⁰¹

Aquest clima recordava a l'anomenada «estratègia de la tensió» que l'any anterior havia assolat Itàlia, l'objectiu de la qual era allunyar els comunistes del govern i, en un extrem, justificar una intervenció de l'exèrcit per tal de conduir un «gir de timó». L'historiador Xavier Casals ha considerat que l'espiral de violència de gener i febrer de 1977 resultaria fonamental per, lluny del que pretenien els seus perpetradors, establir el procés de reforma política que liderava Adolfo Suárez, tot contribuint a tancar files entorn l'executiu.¹¹⁰²

El PSUC feia mesos que actuava com si estès en situació de legalitat, encara que no fos així. La «sortida a la superfície» dels seus militants havia anat a més des de començaments d'any i les autoritats provincials entenien que no podien contenir els comunistes sense fer ús de grans dosis de violència, quelcom inviable atès la necessitat de l'executiu de legitimar el seu programa reformista. La situació d'excepcionalitat general va servir com a pretext per a que el governador civil prohibís l'acte que el PSUC tenia previst realitzar a l'auditori del Camp de Mart el diumenge 13 de febrer i que havia rebut el permís de l'ajuntament. Hi havien d'intervenir Teresa Gatell, Maribel Sánchez, Pedro Heras, Ángel Blázquez, Rafel Nadal, Matías Vives, José Juan Torres i, com a plat fort, Gregorio López Raimundo. Els comunistes tarragonins consideraven que tal prohibició responia a una premeditada «discriminació política envers un Partit que està donant clares mostres de la seva voluntat participativa en el lliure joc democràtic a instaurar al nostre país».¹¹⁰³ La prohibició de l'acte cal emmarcar-la en l'excepcionalitat selectiva d'aquells primers mesos de l'any, en què a algunes organitzacions se'ls permetia realitzar activitats amb normalitat i a

¹⁰⁹⁹ "Robert irrita al búnker", *Mundo Diario*, 16/2/1977.

¹¹⁰⁰ "Uno de los detenidos en Tarragona, miembro de la Guardia de Franco", *El País*, 10/2/1976.

¹¹⁰¹ Antoni Panadès i Albert Punsola: *La transició des de la plaça Imperial Tàrraco, 1976-1982. Política i societat*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 2009, pp. 23-24.

¹¹⁰² Xavier Casals: *La transición española*, p. 292.

¹¹⁰³ "Davant la suspensió del miting del PSUC", comunicat datat el 13/2/1977, reproduït a *Lluita*, n. 29, primera quinzena de febrero de 1977.

altres no; però també a la voluntat governativa d'incidir en la «carrera» preelectoral, on la posició de sortida podria ser determinant per als resultats a les urnes.

El Govern Civil havia autoritzat un acte de presentació encoberta del PSUC a Torredembarra el 22 de gener, en el què hi van participar Leandre Saún, Rafael Nadal i Josep Solé Barberà.¹¹⁰⁴ Però el gir dels esdeveniments van dur a Robert Graupera a tallar de soca-rel la tolerància relativa que havia ofert als comunistes. Tot i la política de contenció dictaminada pel govern, aquest tenia la convicció des de finals de gener que calia negociar amb l'oposició i, en aquell camí, abordar la qüestió comunista. Suárez era conscient que no aconseguiria l'estabilitat necessària si marginava la principal força de l'antifranquisme, la millor organitzada i la de més implantació territorial; un partit d'un pes formidable en els moviments socials, molt especialment a l'obrer, i que comptava en el seu haver amb intel·lectuals de reconegut prestigi i amb notables complicitats socials. El PSUC sabia la legitimitat que li mancava al govern i que només la legalització dels comunistes podia oferir-li-la. N'era igualment conscient de les dificultats governamentals a avançar en aquesta via degut a la força desestabilitzadora dels contraris a la seva inclusió, molt especialment de l'anomenat «búnker». En aquella conjuntura, els comunistes es van mostrar públicament com una força responsable i respectable, també com una organització de masses però disciplinada, *d'ordre* o, si més no, amb capacitat de garantir l'ordre. Alguns dels dirigents locals del PSUC van deixar-se veure a la missa oficial pels guàrdies civils morts en atemptat del GRAPO a Madrid celebrada a l'església de Sant Francesc, exposant-se a que alguns dels assistents, propers o pertanyents a la ultradreta tarragonina, els escridassessin.¹¹⁰⁵

En un informe de primers de 1977, destinat a valorar pros i contres de la legalització dels comunistes, s'hi destacaven disset consideracions de naturalesa política, deixant a banda la visceralitat amb la que el govern havia tractat la qüestió comunista fins aleshores. En ell, s'hi valorava que legalitzar els comunistes:

1. Completaria el espectro político y daría una visión más real del pluralismo de opciones.
2. Se atendería a la petición, más protocolaria que sincera, del Socialismo, y respecto a Alianza Popular sería un pretexto para favorecer la captación de votos, aunque formalmente adopte la postura de rechazar al PC.

¹¹⁰⁴ Andreu Mayayo: *La veu del PSUC*, p. 325.

¹¹⁰⁵ Pedro A. Heras: *La oposició...*, p. 221.

3. Daría respaldo y credibilidad internacional al proceso de democratización. Si se habla de homologación con Europa occidental no puede quedarse incompleto el empeño.

4. En la práctica puede ser requisito indispensable para nuestro ingreso en las Comunidades Europeas.

5. Haría posible que las elecciones que se celebren se hagan con la mayor normalidad y el mínimo de contestación laboral y estudiantil. Su declaración como ilegal dificultaría las propias elecciones.

6. Deslindaría el PC de otros grupos más a la izquierda que conviene claramente excluir.

7. Evitaría males que comporta la clandestinidad.

8. Siempre se puede utilizar la ley electoral para, con un juego de mínimos, limitar el acceso del PC, incluso a menos de lo que realmente es.

9. Evitaría que candidatos comunistas se presentasen a las elecciones camuflados en otros partidos, capitalizando, ante la duda, votos ajenos y en todo caso la prohibición del PC no impediría que aparecieran diputados del mismo camuflados en las Cortes.

10. Facilitaría las relaciones diplomáticas recién estrenadas con los países del Este.

11. Perfilaría con mayor nitidez la izquierda política.

12. Está por ver cual es la fuerza ante el electorado de los partidos de oposición pero, en cambio, está demostrada su capacidad para influir negativamente sobre la normalidad ciudadana especialmente en los ámbitos industriales del país.

13. El PC no es, ni con mucho, lo que decía ser...

14. Le obligaría a definirse en luchar de decir «no» sistemáticamente a todo. Lo ocurrido en Portugal (reforma agraria, nacionalizaciones pronto desnacionalizadas, etc.) es revelador.

15. De no hacerse, volcaría sus esfuerzos en el mundo laboral a través de CCOO, y en ese mundo, todavía falto de una general clarificación, encuentra campo propicio a unos fines puramente negativos. Los líderes de CCOO tienen hoy predicamento a nivel de empresa.

16. España es un país en el que las posturas moderadas alcanzan a la inmensa mayoría de su población y hay que tener fe en ella...

17. Obligaría a tener en la cárcel a sus líderes y personalidades conocidas como Tamames, Azcárate, López Raimundo, Ana Belén, Víctor Manuel, etc., y cualquier otro que declarara públicamente su militancia.¹¹⁰⁶

Eren unes consideracions sinceres, de consum intern, i, per tant, plenament indicatives de les opcions que plantejava el govern a aquelles alçades. Tot i això, les tornes no van canviar fins que no es van aixecar les mesures d'exccepcionalitats dictaminades per governació, a partir del mes de març. Robert Graupera explicaria anys després que «una de les meves obligacions era lògicament establir ponts de diàleg amb les forces democràtiques. D'entrada, vaig rebre als representants de Convergència Democràtica de Catalunya que em van exposar la necessitat d'acabar amb la política d'ordre públic portada a terme fins al

¹¹⁰⁶ Document recollit a José María Marín Arce: "Condicionantes económicos y sociales de la transición", a Carme Molinero (ed.): *La transición...*, pp. 92-93.

moment». Altre tant li van expressar els membres —no comunistes— de l'ACT amb qui es va reunir, «que van exposar la [seva] preocupació per les amenaces que s'havien produït a alguns professionals i polítics de la ciutat». Els contactes amb l'oposició, encara que només fossin amb la més moderada, contribuïen a apaivagar el nerviosisme del PSUC que, d'altra banda, des del més de març tenia el convenciment, o l'esperança, que aviat seria legalitzat. El mateix Robert explicava que a l'«ampliar aquests contactes procurava treure un cert grau de tensió a un clima que havia enrarit les relacions ciutadanes en els darrers mesos».¹¹⁰⁷ El PSUC, després de la llarga travessia pel desert de la clandestinitat, seria finalment legalitzat el 3 de maig de 1977, gairebé un mes després que ho hagués estat el PCE.¹¹⁰⁸ Tot i el «soroll de sabres» de l'exèrcit, el govern Suárez temia que la marginació dels comunistes en aquella delicada situació política resultés més contraproduent que la seva inclusió en la reforma. Es temia que l'hegemonia comunista en el si de CCOO, de llarg la major força sindical d'aleshores, tot i els intents d'UGT per obrir-hi forat, pogués desestabilitzar el sistema polític —i amb ell, la corona— en un moment en que les dificultats econòmiques urgien avançar en un pacte social.

La legalització del comunisme no evitava, però, que el govern seguís establint limitacions d'exercici de la seva activitat. En una circular remesa per Martín Villa que no es conserva a l'arxiu provincial tarragoní, però sí en altres consultats, s'instava als governadors civils a adoptar «las máximas medidas de orden público en relación a la reciente legalización del Partido Comunista de España». En concret, s'especificava la prohibició «de las actividades y demostraciones consistentes en actos de propaganda, venta y difusión de publicaciones de dicho partido». La discrecionalitat del governador feia que la concreció d'aquesta directriu fos diferent en cada província. A la de Lleida, d'on prové la circular, el governador Luis Mardones Sevilla considerava que la «distribución de propaganda comunista» havia de comportar «la detención de los individuos que lo estuvieran haciendo, tomándoles las diligencias oportunas y remitiéndolos seguidamente al Juzgado de guardia».¹¹⁰⁹ Emparant-se en directrius com aquella —o pot ser extralimitant-se en les seves atribucions, doncs la pèrdua de la documentació impedeix afinar més l'anàlisi—, era detingut

¹¹⁰⁷ Antoni Panadès i Albert Punsola: *La transició des de la plaça Imperial Tàrraco*, pp. 27-28.

¹¹⁰⁸ «Legalizado el Partido Socialista Unificado de Cataluña (PSUC)», *El País*, 4/5/1977.

¹¹⁰⁹ Circular sobre la legalització del PCE remesa pel Govern Civil de Lleida als comandaments del cos general de policia, Guàrdia Civil i Policia Armada, 18/4/1977, AHPL, GC, c. 1795.

per la guàrdia civil Josep Antoni Fumadó a Sant Jaume d'Enveja, per estar en possessió de tres exemplars de *Mundo Obrero* i tres de *Treball*.¹¹¹⁰

A totes llums, i a pesar de les seves limitacions democràtiques, a aquelles alçades la reforma del franquisme ja havia anat molt més enllà del que inicialment havia plantejat l'executiu. La correlació de forces entre el règim i l'oposició havia fet inviable la reforma tal com l'havia prevista el govern i l'antifranquisme havia renunciar a una ruptura d'arrel que no tenia capacitat per imposar, allò que Vázquez Montalbán va denominar posteriorment en to de befa com «una correlació de debilitats».¹¹¹¹ No tot estava tancat, però. Quedava encara el pas per les urnes i qualsevol cosa podia passar a un país que havia estat quaranta-un anys sense eleccions.

¹¹¹⁰ Pedro A. Heras: *La oposición...*, p. 272.

¹¹¹¹ Així ho recull l'editorial, "La reforma, la ruptura y los símbolos", *El País*, 22/8/1979.

EPÍLEG

Les geografies del vot comunista

Per bé que la pretensió fonamental d'aquest treball ha estat la reconstrucció històrica dels espais d'oposició al franquisme en els àmbits d'allò social, s'ha considerat convenient estendre la mirada cap al succeït en les eleccions generals del 15 de juny de 1977. Les geografies dels seus resultats apunten a qüestions rellevants en la línia del que la investigació ha vingut assenyalant. En efecte, els de 1977 eren els primers comicis lliures en quaranta-un anys i tot, o gairebé tot, podia passar. Res estava escrit sobre els resultats d'aquella intensa jornada que, per part dels comunistes, portava mesos preparant-se. Per descomptat que no ho estava a les províncies més dinàmiques i conflictives d'Espanya, si bé resultava senzill intuir-hi la tendència —és a dir, que l'esquerra s'imposaria—, però tampoc el que podria passar a altres regions de caràcter rural. Aquest és precisament el motiu de donar una entitat pròpia —si bé més reduïda en extensió, doncs no ha estat l'objecte preferent d'aquesta investigació— a l'anàlisi dels resultats electorals del PSUC a Tarragona. Tot prevenint una lectura mecanicista entre mobilització social i resultats a les urnes, el que pretén constatar aquest darrer apartat és la correlació que es donà entre vots i presència militant efectiva durant els darrers anys del franquisme. Un extrem que no fou un fenomen exclusivament urbà, si bé seria en aquell espai on més intensament es mostraria, sinó que s'estengué per tota l'àrea metropolitana de Tarragona, però també més enllà.

Dies abans de les eleccions *El País* publicava una enquesta que preveia la victòria socialista a la circumscripció de Barcelona. S'estimava que la coalició Socialistes de Catalunya, tancada a l'abril entre el PSC(c) i el PSOE, podia obtenir fins a nou diputats. A certa distància, i en una situació de doble empat a set diputats, hi seguirien el catalanista Pacte Democràtic per Catalunya —la coalició liderada per Jordi Pujol formada per CDC, l'Esquerra Democràtica de Ramon Trias Fargas, i el PSC(r) de Josep Verde Aldea, que havia substituït en Josep Pallach després de la seva sobtada mort el gener de 1977—¹¹¹² i la marca catalana de la governamental Unió de Centre Democràtic (UCD), Centristes de Catalunya. Al PSUC, segons aquesta enquesta, cabria buscar-lo en la quarta posició, amb quatre escons,

¹¹¹² Al Pacte Democràtic per Catalunya s'hi sumà també l'encara il·legal Front Nacional de Catalunya, que duia a Joan Cornudella Feixa com a número nou per la circumscripció de Barcelona i cap a la resta. La situació d'il·legalitat va fer que la presència pública del seu candidat fos mínima i que, després d'haver-se quedat fora tant al Congrés com al Senat (concorrent per Lleida), el FNC replantegés la seva política d'aliances. Cfr. Daniel Díaz, Fermí Rubiralta i Jaume Renyer: *Una història del FNC (1940-1990)*, Lleida, Pagès, 2006, pp. 130 i ss.

empatant amb la Unió del Centre i la Democràcia Cristiana de Catalunya que liderava Antón Cañellas.¹¹¹³ Val a dir que la predicció es va mostrar fallida i que si bé és cert que la candidatura socialista va ser la més votada a Barcelona, els seus escons n'arribarien a ser onze (amb un total de quinze a nivell català), i que el PSUC quedaria en realitat en segona posició, sent el partit més votat de Catalunya, amb vuit escons, set dels quals obtinguts per Barcelona.¹¹¹⁴

Des que es van convocar, el PSUC va mostrar-se en tot moment disposat a comparèixer a les eleccions generals inicialment previstes pel maig de 1977, encara que aleshores res garantia que hi pogués concórrer. El mes de gener el comitè central havia elegit ja els caps de llista per cada província. Per Barcelona hi aniria el seu secretari general, Gregorio López Raimundo. Pere Ardiaca, l'etern camperol, ho faria per Lleida. El més jove dels quatre, Carles Causa, provaria sort per la circumscripció de Girona. I l'advocat reusenc, Josep Solé Barberà, encapçalaria la llista de Tarragona.¹¹¹⁵ Poc després arribava la proposta del PSC(c) d'organitzar candidatures conjuntes al senat sota la denominació Entesa dels Catalans, per bé que al *BOE* hi aparegueren com a Socialistes de Catalunya.¹¹¹⁶ El mes de març el PSUC va aprovar les seves llistes electorals completes. A banda de Solé Barberà, per Tarragona hi anirien el dirigent de CCOO i veí de Bonavista José Arjona Luque, tot un referent de la lluita antifranquista. Darrere seu, l'advocat Rafael Nadal i Company, que s'esperava aconseguís mobilitzar el vot progressista dels sectors no obrers del centre de la ciutat. En quarta posició ho faria Conrat Rebull Juncosa, dirigent pagès de l'Alforja, al Baix Camp, i un dels dirigents comunistes de la UP tarragonina. Tancant la llista, en quinta posició, hi figurava el responsable polític del PSUC de Tortosa, Josep Maria Castells Pino, que acabava de perfilar els comunistes com un partit també de comarques. L'Entesa dels Catalans pel Senat l'encapçalaria l'advocat i escriptor vinculat a Òmnium Cultural i membre destacat de l'ACT, Josep Anton Baixeras.¹¹¹⁷ Hi seguiria Carles Martí Massagué, l'inefable —i únic— militant de l'MSC de Reus durant bona part del franquisme, però que en aquella ocasió figurava com a independent. Tancava la candidatura el tortosí Josep Subirats Piñana; afiliat a ERC durant el

¹¹¹³ Alfonso Quintana: "Posible reparto de escaños en Barcelona", *El País*, 1/6/1977.

¹¹¹⁴ Totes les dades dels resultats electorals del capítol provenen de la Junta Electoral Central.

¹¹¹⁵ Andreu Mayayo: *La veu del PSUC*, p. 323.

¹¹¹⁶ Totes les dades sobre els candidats, excepte cita expressa, provenen del *BOE*, n. 120, 20/5/1977, p. 11.135.

¹¹¹⁷ Baixeras seria elegit per encapçalalar la candidatura del PSUC a l'ajuntament de Tarragona el 1979, del que n'arribaria a ser primer tinent d'alcalde. Cfr. "Perquè som poble com tu, vota PSUC", 1979, AHPT, Candidatura per la Participació dels Veïns (CPV), c. 1.

seu exili, l'abandonaria el 1976 per desavinences amb la línia seguida per Heribert Barrera i, sent ja senador, s'afiliaria al PSC(c).

El govern, amb Suárez al capdavant, confiava que l'artefacte polític creat per a l'ocasió, la UCD, juntament amb la *moderació* del poble espanyol que ressaltaven els informes interns i amb una llei electoral feta a la seva mesura, aconseguiria la majoria absoluta a les noves Corts. Així, l'estabilitat governamental quedaria garantida per poder escometre la reforma a lliure arbitri. Els sectors neofranquistes del primer govern de la monarquia, per la seva banda, organitzats des de finals de l'any anterior en l'Alianza Popular (AP) que liderava l'exministre Manuel Fraga, confiaven que el poble valoraria el seu programa de reforma de les lleis fonamentals franquistes, bel·ligerant amb tota idea constituent, i s'oferia una alternativa contra de les temeràries improvisacions que havia escomès Suárez, que havien dut fins i tot a la legalització dels comunistes.¹¹¹⁸

El camí a les eleccions del 15 de juny de 1977 van ser un gran procés de mobilització popular. Els militants dels partits que estrenaven legalitat es van convertir en *exèrcits* que empaperaven els carrers dels barris tarragonins i de la seva rodalia, que repartien propaganda a les portes de les fàbriques i que omplien els diferents mítings que es feren arreu del territori. Gairebé el 30% del total d'actes electorals realitzats a la província durant la campanya eren del PSUC, de lluny el partit que més en va fer.¹¹¹⁹ Tal com retrata Andreu Mayayo en una monografia que recull part de les seves experiències durant aquells intensos dies de campanya al costat de Josep Solé Barberà:

La gent s'aturava pel carrer i parava orelles. Els més curiosos s'hi quedaven una bona estona escoltant les explicacions que donava a un grup nombrós de companys procedents dels barris, principalment de Bonavista. El pis habilitat com a seu del partit estava ple de gom a gom i una corrua de gent hi entrava i en sortia sense parar. Així, doncs, el dia de reflexió em trobava al mig del carrer Pin i Soler de Tarragona explicant als interventors les normes que regulaven les votacions. Molts amb prou feines si sabien llegir i escriure però manifestaven unes ànsies per aprendre envejables. El partit els feia responsables del control de les meses electorals i, per tant, no podien fer el ridícul. Repassarem de cap a peus totes les pàgines de l'opuscle editat pel partit, en castellà i català, i vaig repetir una vegada i una altra els aclariments als nombrosos dubtes.¹¹²⁰

¹¹¹⁸ Miguel Ángel del Río: *De la extrema derecha neofranquista a la derecha conservadora: los orígenes de Alianza Popular (1973-1979)*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, UAB, 2013, pp. 562 i ss.

¹¹¹⁹ Andreu Mayayo: *La veu del PSUC*, p. 334.

¹¹²⁰ Andreu Mayayo: *La ruptura catalana*, p. 139.

La jornada 15-J deixava resultats inesperats en la seva concreció, si bé no totalment inesperats. La governamental UCD aconseguia erigir-se com la força més votada a nivell espanyol, però els seus resultats quedaven lluny de la majoria absoluta, que ni tant sols sumant-li els escons d'AP els hi hagués arribat. Contra tot pronòstic, les forces provinents de l'oposició antifranquista es feren amb més del 50% dels vots en el seu conjunt, no així dels escons, gràcies a una llei electoral que, malgrat ser proporcional en les circumscripcions grans, actuava com a majoritària en bona part de les petites, precisament allà on l'antifranquisme havia tingut menor capacitat per condicionar la vida política. Aquell equilibri electoral va propiciar que unes corts elegides per escometre una reforma de la legislació franquista es convertissin, tal com demandava l'oposició, en unes corts constituents, les quals elaborarien un nou corpus legislatiu produint una ruptura de fet amb el règim anterior.

Si bé en bona part de les províncies la UCD es va endur la majoria dels sufragis, les geografies del 15-J foren molt variades. A Catalunya el percentatge del vot de les organitzacions presents a l'Assemblea de Catalunya va arribar al 75%, deixant pràcticament com a forces marginals l'opció governamental i l'hereva del reformisme franquista del primer govern de la monarquia. La coalició electoral Socialistes de Catalunya va obtenir el 28,4% dels vots i 15 escons, seguida pel PSUC, que amb el 18,2% dels sufragis i 8 escons es va erigir com el partit més votat a Catalunya. Les eleccions suposaren un reconfiguració de forces dins l'esquerra política, en la que els socialistes es confirmaven com la principal organització d'aquell espectre, molt especialment a nivell espanyol, on els resultats del PCE van ser molt més minsos que els del PSUC a Catalunya.

Tot i les diferències fonamentals que separaven les diferents forces concurrents, durant la campanya totes parlaven de democràcia i de llibertats; ho feien els comunistes i ho feia Suárez, la principal força de l'oposició al cap del darrer executiu franquista. Però el president hi afegia que, a diferència d'altres, ell representava «la via segura a la democràcia». El detall no és menor, doncs pretenia mobilitzar els valors del franquisme sociològic fonamentats en la tríada estabilitat institucional, ordre públic i pau ciutadana. Aquell era un missatge velat destinat a reactiva l'anticomunisme inoculat durant els anys de la dictadura: el missatge de «votar comunista és votar democràcia» no era creïble, precisament, per la necessitat que tenia el PSUC de remarcar-lo. En aquest sentit els socialistes, a diferència dels comunistes, podien clamar «per una Catalunya lliure, pròspera i sense classes socials» i

aixecar els recels de la guerra freda.¹¹²¹ D'altra banda, un altre dels factors claus, en part vinculat amb aquest fet, va ser l'emergència de la cultura adormida del socialisme, que havia donat mostres d'estar rebrotant des de l'estiu de 1976. Un dels dirigents socialistes tarragonins recordava «que el dia que vam ficar el cartell, a la Rambla de Tarragona, de la Federació Catalana del PSOE, i vam obrir el local, aquell dia igual se'ns van presentar com a 25 o 30 persones».¹¹²² En la mateixa línia ho va observar en Jordi Solé Tura, qui seria ponent constitucional per part dels comunistes:

La campaña del PSUC era difícil pero audaz y, en muchos aspectos, innovadora y creo que ninguna de las elecciones posteriores ha superado la fuerza de aquellos carteles en blanco y negro y aquellas consignas que llegaban al fondo del alma de tanta gente, como aquel inolvidable «Mis manos, mi capital». Pero las perspectivas inmediatas eran cada vez más evidentes cuando los militantes del PSUC recorríamos los barrios obreros y tanta gente nos pedía y nos cogía la propaganda porque entendía que aquel «Partit Socialista Unificat» era el Partido Socialista de Felipe González y en todas partes constatábamos la reaparición de una extraordinaria memoria histórica que identificaba al PSOE como el partido obrero y el partido de la izquierda por definición.¹¹²³

Aquesta dimensió del vot socialista es va donar de manera intensa a Tarragona, on la coalició del PSC(c)-PSOE va aconseguir ser la força més votada a quatre dels nou districtes de la ciutat i la segona en altres quatre, quedant a un punt percentual de la victòria electoral a la ciutat. El PSUC, contràriament, treia els seus millors resultats a les zones populars de la Part Alta i en els barris perifèrics de nova formació, molt especialment a Bonavista i La Canonja, on va superar el 50% dels vots, i a Torreforta, La Granja i Campclar, on es va quedar a pocs sufragis de ser la força més votada, tot superant el 30%. El PSUC havia es considerava *el* partit dels treballadors, la qual havia d'establir aliances més àmplies per escometre els seus objectius, però en cap moment havien plantejat abandonar el privilegi ontològic de la classe obrera, com a classe central. No així els socialistes, que es consideraven un partit de treballadors i d'altres capes progressistes, sense relacions de jerarquització entre elles, molt en la línia de la socialdemocràcia europea post-marxista. Els socialistes, en efecte, tenien uns resultats estables, d'entre el 20 i el 32% a tots els districtes de la ciutat, tant al centre com a les perifèries; a excepció de Bonavista, on amb el 14% dels vots, eren la tercera força política.

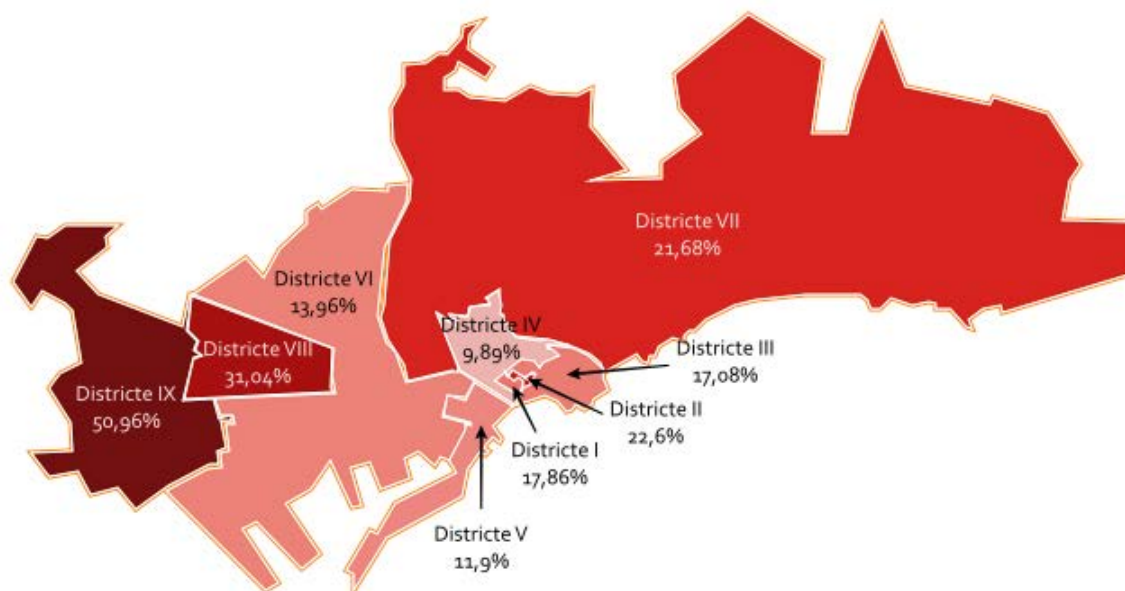
¹¹²¹ Juan Andrade: *El PCE y el PSOE en (la) transición*, p. 129.

¹¹²² Entrevista a Josep Sánchez Cervelló, 20/6/2016.

¹¹²³ Jordi Solé Tura: *Una historia optimista. Memorias*, Madrid, Aguilar, 1999, pp. 380-381.

Socialistes i comunistes aglutinaven conjuntament el 45% dels vots a la ciutat, un fet que prefigurava la possibilitat d'un govern municipal de coalició com el que es formaria el 1979 encapçalat per Josep Maria Recasens.

Mapa 1. Resultats electorals del PSUC a Tarragona per districtes, 1977

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Equip de Sociologia Electoral del Departament de Ciència Política de la UAB: *Resultats a Catalunya de les eleccions del 15 de juny de 1977 al Congrés de Diputats*, Barcelona, Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, 1978.

El 15-J de 1977 van votar socialista tant els obrers dels barris com els sectors tècnics i professionals de l'Eixample, unes bases profundament transversals que els permetrien construir-se en el principal partit de la ciutat durant la dècada següent, en especial després de la crisi del PSUC de primers dels vuitanta.¹¹²⁴ Contràriament, la UCD va obtenir la major part dels vots al centre de la ciutat, així com un sorprenent 29% al VI Districte, el que agrupava els barris obrers de Riuclar, la Floresta i el Serrallo, on el moviment antifranquista no havia estat dèbil, precisament. El Pacte Democràtic per Catalunya, la candidatura de centre articulada entorn al catalanisme que encapçalava el tarragoní Josep Sendra, de CDC, ben just va arribar a l'11% dels vots. El seu millor resultat coincidien amb els bastions d'UCD; es van reduir a l'Eixample, amb poc més del 15% dels vots. En el seu conjunt, les organitzacions que conformaven l'ACT van obtenir el 64,83% dels sufragis, amb un mínim

¹¹²⁴ Cfr. Carme Molinero i Pere Ysàs: *Els anys del PSUC*, pp. 335-342.

del 51% al Serrallo i un màxim del 81% a Torreforta. Molt endarrere quedava el Front per la Unitat dels Treballadors que havien impulsat els militants de l'encara il·legal OICE, que aconseguia el seu millor resultat a Bonavista, amb el 4,23%, però que rondava l'1% dels vots a la resta de la ciutat. El PTE va establir una aliança electoral amb ERC —ambdues organitzacions encara il·legals— sota la fórmula d'Esquerra de Catalunya, que va superar lleugerament el 4% dels vots. Si bé la il·legalitat d'ERC no li va permetre concórrer amb les pròpies sigles, no es pot dir el mateix amb la seva simbologia, que fou àmpliament utilitzada. L'extrema dreta, que tant havia destacat aquell darrer any amb episodis de violència als carrers, no aconseguia superar l'1% més que al petit Districte I i adquiria, globalment, el títol de «residual» arreu de la ciutat, amb el 0,35% dels vots.¹¹²⁵

Els resultats del PSUC a la ciutat de Tarragona es van situar per sobre la mitjana catalana. Més encara, fins i tot a l'Eixample Nord, on els comunistes obtingueren el menor número de sufragis de la ciutat, el suport electoral al PSUC superava la mitja espanyola, que s'havia situat en el 9,3% dels vots. A Reus, on el moviment antifranquista no havia tingut una empremta obrera tant forta com a Tarragona, els resultats diferien lleugerament. Als barris perifèrics de creació recent, com Juroca, Pelai, Sant Josep Obrer o Mas Iglesias, el PSUC va obtenir entre un quart i la meitat dels vots; però a nivell de ciutat eren novament els socialistes qui s'enduien la majoria, amb el 27,19% i uns resultats homogenis tant al centre com a les perifèries —a excepció de les parcel·les Pelai, on el 50% de vot comunista deixava poc espai als socialistes. A diferència de Tarragona, a Reus el PSUC va quedar lleugerament per sota de la mitjana catalana, amb el 18,83% dels sufragis. Amb tot, els comunistes eren la segona força de la ciutat. La clau eren els mals resultats d'UCD que, amb el 17,28%, quedava en tercera posició, a just vint centèsimes del Pacte Democràtic per Catalunya, que havia obtingut el 17,08%. Les forces representades a l'Assemblea de Catalunya, per un altre costat, aglutinaven a la capital del Baix Camp el 73,46% dels vots, gairebé deu punts més que a la ciutat de Tarragona. Amb aquells resultats a la mà, l'esquerra es veia governant la majoria d'ajuntaments de la zona a poc temps vista. Així ho anticipava la JCC:

En una próximas elecciones con el voto de los emigrantes, la adecuación del censo, la disciplinación del «coco» comunista [sic.] y el voto a los 18 años, la voluntad real de un cambio profundo y la representación de los luchadores honrados en estos años quedará reflejada de una manera aplastante.

¹¹²⁵ Vegeu els resultats complets per districtes a l'Annex 1.

El triunfo socialista y comunista en las comarcas de Tarragona, cabe situarlo en el marco de una Catalunya que ha expresado su decisión de cambios profundos y de autogobierno.

Si el voto de los centros industriales y de la inmigración ha sido para el PSUC, formando los barrios de Tarragona —Bonavista, Torreforta, La Canonja, etc.— un cinturón Rojo, también ciudades como Reus (con el 20%) [*sic.*] de escasa tradición obrera han dado su apoyo al PSUC.¹¹²⁶

En la mateixa línia, si bé des d'un posicionament oposat, ho llegia Josep Maria Fontana, el reusenc «camisa vieja» de les JONS abans que aquestes s'unifiquessin amb Falange.¹¹²⁷ Des de la perspectiva del sexagenari que veu com tot pel que va lluitar s'ensorra davant la seva mirada impotent, Fontana escrivia un híbrid entre un assaig sobre la seva vida i un llibre memòries, en la que treia a reluir les seves consternacions coetànies imbuïdes d'una concepció eugenèsica de la política. Es mostrava convençut que «los social-comunistas —convencidos— son simples enfermos mentales con clarísima etiología y diagnóstico psiquiátrico».¹¹²⁸ Des d'aquella òptica obertament racista observava la dinàmica política que s'estava produint a Reus i, més extensament, al conjunt de Catalunya:

Veo rebeldía juvenil en las calles, a juzgar por el terrorismo, los «piquetes» y los gritos o acciones iconoclastas: por la externidad [*sic.*] nos hallaríamos ante una nueva revolución generacional. Pero ¿es así?

La conmoción y el riesgo del totalitarismo marxista es evidente y real: jamás en la historia estuvieron tan amenazadas las esencias de Cataluña, a punto de ser tragadas por el social-comunismo «charnego», alegre y estúpidamente aupado por la cegata burguesía catalanista del Jordi [Pujol], del Trías [Fargas] y del Antón [Cañellas]...¹¹²⁹

La JCC, per la seva part, introduïa en l'anàlisi un aspecte fonamental del desenvolupament de l'antifranquisme tarragoní i de la que ella n'era una de les màximes responsables: la seva permeabilitat territorial. A diferència del que havia succeït en bona part d'Espanya, i en bona mesura també a Catalunya, on els millors resultats comunistes eren a les grans ciutats, a la demarcació provincial de Tarragona el vot comunista anava més enllà de les capitals urbanes. Segons ressaltava la JCC:

¹¹²⁶ "Vamos a cambiar las cosas", *Joventut*, n. 4, agost de 1977.

¹¹²⁷ Sobre Fontana, cfr. Joan Maria Thomàs: *José M. Fontana Tarrats. Biografía política d'un franquista català*, Centre de Lectura, Reus, 1997.

¹¹²⁸ Josep Maria Fontana i Terrats: *Dos trenes se cruzan en Reus*, Barcelona, Acervo, 1979, p. 354.

¹¹²⁹ *Ibid.*, p. 366.

[...] los pueblos de nuestras comarcas también han votado comunista, debido a la lucha de los comunistas por la identidad comarcal y el pleno conocimiento de su problemática, así como por su destacada presencia en defensa de nuestro olvidado campo dentro de la Unió de Pagesos. Comarcas como la Conca de Barberà en donde los comunistas han triunfado rotundamente en su capital, Montblanc, y en los pueblos del Baix Camp como Pratedip con el 67% de los votos o en el Priorat como Porrera, con el 35% o en la Sénia, en el Montsià, con el 27%.¹¹³⁰

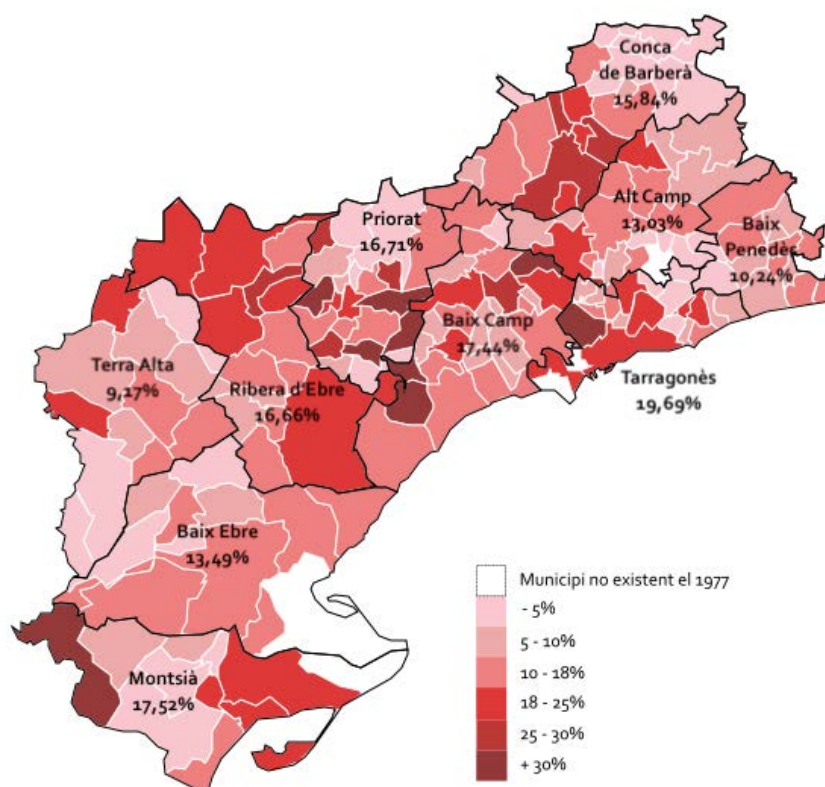
Els resultats reals dels comunistes en aquestes poblacions diferien lleugerament dels que oferia el text de la JCC. A Pratedip el PSUC havia obtingut el 45,92% i no el 67. Val a dir que es devia tractar d'un error més que de la voluntat d'exagerar, doncs, en realitat, la resta de dades que recollia l'article es quedaven curtes. El resultat a Porrera fou del 41,84% i no del 35, mentre que a la Sénia el percentatge s'elevava fins al 31,99%. A banda d'aquestes observacions menors, el cert és que el PSUC va aconseguir una notable presència arreu de les comarques de Tarragona.¹¹³¹ Els millors resultats a nivell comarcal es donaren al Tarragonès, a un nivell proper a la del Barcelonès i única comarca tarragonina situada per sobre la mitjana catalana. Hi continuava el Montsià i el Baix Camp, lleugerament per sota, i tot seguit, el Priorat i la Ribera d'Ebre. Fins i tot comarques on havien estat molt refractaris a la presència comunista durant els darrers anys de dictadura com el Baix Penedès, el PSUC se situava per sobre la mitjana estatal, i només a la Terra Alta s'havien obtingut uns resultats inferiors a aquesta. El Baix Ebre, tot i el desplegament del moviment obrer a Tortosa durant les vagues de la construcció i la presència dilatada d'un grup d'intel·lectuals comunistes amb una prominent presència social, la traducció electoral per al PSUC va ser, a totes llums, minsa, amb el 13,4%. Per poblacions, les de major concentració de vot comunista foren Pratedip (Baix Camp) i Porrera (Priorat), però hi havia molt altres petits i mitjans municipis agraris on el vot comunista se situà molt per sobre la mitjana catalana. Si s'agafen els deu municipis de la província on el PSUC va obtenir els seus millor resultat, entre el 26 i el 45%, cal ressaltar el fet que cap d'ells no fos una població important, ni tant sols cap de comarca.¹¹³² A excepció de Constantí, que es trobava integrat dins la dinàmica urbana de Tarragona, la resta eren poblacions rurals allunyades del cinturó industrial tarragoní.

¹¹³⁰ "Vamos a cambiar las cosas", *Joventut*, n. 4, agost de 1977.

¹¹³¹ Resultats complets a l'Annex 3.

¹¹³² Pratedip (42,92), Porrera (41,84), la Figuera (38,24), l'Albiol (35,71), la Sénia (31,99), Constantí (31, 87), l'Aleixar (29,9), el Rourell (28,64), Barberà de la Conca (27,78) i Vinebre (26,21).

Mapa 2. Geografia provincial del vot comunista, 1977

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Equip de Sociologia Electoral del Departament de Ciència Política de la UAB: *Resultats a Catalunya de les eleccions del 15 de juny de 1977 al Congrés de Diputats*, Barcelona, Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, 1978.

Les eleccions generals de 1977 van adquirir una nítida dimensió local, doncs, per primer cop des de 1936 es tenia constància de les preferències partidàries de la voluntat popular. De fet, en molts sentits es pot afirmar que 1977 va donar el tret de sortida a una llarga campanya municipal que no es produiria fins que es tanqués tot el cicle polític que just s'obria l'estiu de 1977. De les eleccions generals es passaria a l'aprovació de la constitució a finals de 1978 i novament a eleccions generals per, llavors sí, donar passa a les eleccions locals, les més difícils de controlar pel govern i de les que podien sorgir experiències potencialment desestabilitzadores. Martín Villa reconeixia en les seves memòries que una prioritat del govern després del 15-J va ser «asegurar la continuïtat de les corporacions que ja no se consideraban legitimadas» i que «[t]anto los gobernadores como yo mismo nos esforzamos en evitar un abandono masivo de estos cargos», doncs «[d]e haberse producido esa marea de dimisiones hubiera generado una verdadera desestabilización de la vida

pública española». ¹¹³³ Novament el govern va abocar tots els seus esforços en evitar que es produïssin buits de poder i s'instà els alcaldes a resistir l'embat i als governadors civils a contenir les renúncies que es podessin produir i, en tot cas, a informar-ne amb promptitud. ¹¹³⁴ En la mateixa línia ho recordava Robert Graupera, governador civil de Tarragona:

A Catalunya s'havien imposat les esquerres i els grups d'oposició de molts municipis —majoritàriament socialistes i comunistes— van voler interpretar els resultats de les generals en el seu poble o ciutat com si fossin els d'unes eleccions municipals. Consideraven que els alcaldes que estaven en el poder no eren legítims i volien que dimitissin per deixar pas a comissions gestores formades pels partits amb representació parlamentària en una proporció que es correspondria amb els vots que havien obtingut dintre del municipi.

De seguida em vaig adonar que la formació generalitzada de comissions gestores tenia el perill de derivar en un buit de poder. Aquesta reflexió em va obligar a prendre una postura ferma d'entrada però al mateix temps vaig intentar adoptar una actitud dialogant, tenint en compte les circumstàncies particulars de cada municipi. Alterar la legalitat vigent podia entorpir el procés de democratització que avançava paulatinament. ¹¹³⁵

En efecte, la lectura en clau local era pràcticament inevitable, pel que en moltes poblacions van començar a crear-se comissions gestores per supervisar els governs municipals. Les integraven els partits polítics locals, amb un pes proporcional al que havien obtingut a les urnes. A mitjans d'agost es va formar la de Tarragona, que va quedar integrada per representants centristes, socialistes, comunistes i nacionalistes. Igualment, s'acordà que altres forces antifranquistes de la ciutat, recent legalitzades, també tenien dret a formar-ne part. S'hi integraren ERC, PTE i l'Organització Revolucionària dels Treballadors (ORT), formada a Tarragona en temps recents. Amb tot, la comissió gestora rebutjà la participació d'AP, per considerar-la afí al govern municipal, tot i les queixes expressades pel representant d'UCD. Els partits de la comissió gestora venien a traslladar als plens de l'ajuntament les inquietuds socials del moment, molt especialment les demandes del moviment veïnal, que havia iniciat una campanya d'impagament de l'aigua després de la privatització de la gestió que havia aprovat el govern municipal el mes de maig i que havia suposat un encariment del

¹¹³³ Rodolfo Martín Villa: *Al servicio del Estado*, pp. 200-201.

¹¹³⁴ Novament cal recórrer a altres arxius provincials per constatar el fet, doncs aquesta documentació està desapareguda a l'AHPT. El 29 de juny de 1977 el ministeri de la Governació va remetre un tèlex (264/313) demanant informació sobre dimissions de càrrecs locals o de la diputació, sent, a Lleida, la resposta negativa. AHPL, GC, c. 1795.

¹¹³⁵ Antoni Panadès i Albert Punsola: *La transició des de la plaça Imperial Tàrraco*, p. 91.

servei.¹¹³⁶ L'impagament es feia a l'empresa i s'animava a abonar els rebuts a un número de compte facilitat per la FAVT.¹¹³⁷ Després de l'estiu, el moviment veïnal i l'oposició representada en la comissió gestora van reclamar la dimissió del ple,¹¹³⁸ però aquest va resistir, no sense dificultats, fins 1979. Aquest tipus d'experiències estigueren molt esteses en tot els àmbits urbans, doncs els resultats de les esquerres a la majoria de municipis ho feia viable.¹¹³⁹

Els bons resultats d'UCD a la província i a la ciutat de Tarragona sovint han eclipsat el fet que aquesta va ser una de les províncies amb major pes comunista del conjunt d'Espanya. En efecte, els vint diputats comunistes al congrés foren elegits a deu províncies diferents. La seva procedència no era, però, homogènia, doncs destacava Barcelona per sobre la resta, amb set diputats comunistes elegits. Hi seguia Madrid, amb quatre, Sevilla, amb dos i, a la resta, un per província.¹¹⁴⁰ Amb tot, el número de diputats electes no reflectia el percentatge de suports a les urnes a cada circumscripció. La llei electoral aprovada per decret el març de 1977 adoptava un sistema proporcional en el repartiment d'escons, tal i com demanava l'oposició. El govern no havia establert negociacions pròpiament amb la resta de partits, però les seves decisions en la matèria s'havien pres valorant les condicions que aquests consideraven mínimes per concórrer-hi.¹¹⁴¹ Amb tot, l'executiu es va reservar la introducció d'elements correctors a l'establir la província com a circumscripció electoral, el que produïa efectes distorsionadors sobre la voluntat popular.¹¹⁴² El repartiment d'escons per província va dibuixar, a la pràctica, un triple sistema electoral: el de les circumscripcions grans, les que elegien més de sis escons i la proporcionalitat del vot era elevada; el de les petites, a les que s'assignava de tres a sis escons, i que tenia efectes majoritaris; i unes circumscripcions mitjanes, amb una assignació de sis a nou seients a les Corts.

La majoria de diputats comunistes provenien de circumscripcions electorals grans, on el sistema mantenia una proporcionalitat elevada; mentre que els comunistes es van quedar

¹¹³⁶ "Las Asociaciones de Vecinos contra la concesión del servicio de aguas", *Diario Español*, 19/5/1977; "Història d'un ple que va esdevenir «buit»", *Nuestros Barrios*, n. 1, juliol de 1977.

¹¹³⁷ "No pagueu l'aigua", s.d. [maig-juny de 1977], AHPT, FAVT, c. 5, cp. 1.

¹¹³⁸ "Sobre la concesión del servicio de aguas", *Nuestros Barrios*, n. 2, octubre de 1977.

¹¹³⁹ Martí Marín: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, pp. 469-473.

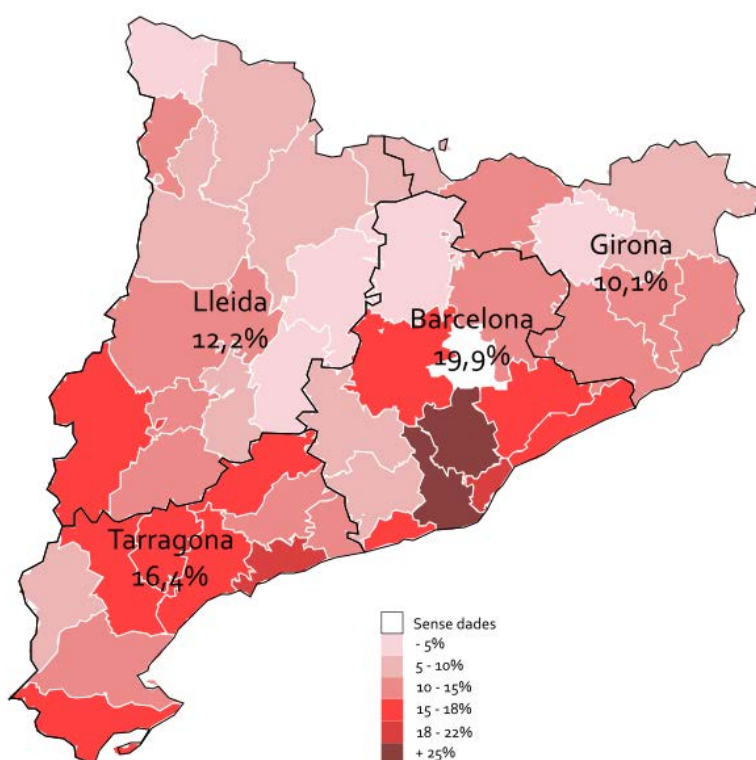
¹¹⁴⁰ Vegeu la relació completa a l'Annex 4.

¹¹⁴¹ Josep Maria Vallès: "Les eleccions del 15 de juny de 1977 i la configuració de la democràcia espanyola", a Pere Ysàs (ed.): *La configuració de la democràcia a Espanya*, Vic, Eumo, 2009, pp. 19-34. Cfr. Ignacio Sánchez-Cuenca: *Atado y mal atado. El suicidio institucional del franquismo y el surgimiento de la democracia*, Madrid, Alianza, 2004.

¹¹⁴² Nicolás Sartorius i Alberto Sabio: *El final de la dictadura*, p. 775.

sense representació en totes les circumscripcions petites, excepte a una, degut als seus efectes majoritaris. Així, Barcelona era, amb el 19,86% dels sufragis, la província espanyola amb major percentatge de vot comunista d'Espanya i que més diputats va aportar al grup parlamentari comunista. Li seguien dues províncies pràcticament empatades, Còrdova, amb el 16,5%, i Tarragona, amb el 16,37%. La següent era Sevilla, on si bé el PCE n'havia tret dos, de diputats, el percentatge de sufragis havia estat tres punts per sota de les dues anteriors. La província de Sevilla, que elegia dotze diputats, estava entre el grup de circumscripcions grans; mentre que Còrdova ho estava entre les mitjanes. La única circumscripció electoral petita en que els comunistes van obtenir representació parlamentària fou Tarragona, que n'escollia cinc, d'escons.

Mapa 3. Geografia del vot comunista a Catalunya, 1977

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Equip de Sociologia Electoral del Departament de Ciència Política de la UAB: *Resultats a Catalunya de les eleccions del 15 de juny de 1977 al Congrés de Diputats*, Barcelona, Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, 1978.

Els factors que en gran mesura determinarien els resultats comunistes aquell 1977 foren la mobilització antifranquista i la presència orgànica del partit en aquells indrets.¹¹⁴³

¹¹⁴³ Carme Molinero i Pere Ysàs: *De la hegemonia a la autodestrucció*, p. 218.

Les circumstàncies de Tarragona, doncs, permeten constatar el cas d'una petita província amb una implantació comunista molt transversal, la qual cosa configurava una experiència particular en la històrica en l'antifranquisme català. Un antifranquisme que no es va reduir només —ni sobretot— a les principals ciutats, on de fet els resultats proporcionals eren força més minsos, si bé el número de vots que aconseguia allí esdevenien centrals, sinó que va aconseguir mobilitzar el territori de comarques i de les poblacions rurals. El moviment pagès no era l'únic factor que es podia adduir per explicar el vot rural al PSUC, però sí un element cabdal. La seva importància no ho fou tant en termes quantitius, doncs no va aportar un volum de conflictivitat remarcable, sinó des d'una perspectiva qualitativa. Aquest va representar una de les lleres democràtiques que molta gent de la ruralia va trobar al seu abast per expressar la seva inconformitat amb l'existent. Les protestes contra les autoritats locals a molts pobles va avortar els intents d'aquelles per perpetuar-se en el nou règim. En aquell context, el PSUC va posar nom a molts dels rostres que havien estat reivindicant millores en tots els espais a la seva disposició. El voluntarisme comunista havia fet que fossin ells, sovint completament sols, els qui maldessin per connectar amb les necessitats dels pobles, dels què després alguns avalarien el seu programa i d'altres no. Amb tot, la presència comunista arreu de la demarcació normalitzava la seva opció política i contribuïa a anular el discurs de la por al roig; en gran mesura, la implantació del PSUC havia estat condició de possibilitat per a articular les demandes dels habitants del món rural en el si de l'antifranquisme i, amb ell, en la naixent democràcia.

L'articulació camp-ciutat escomesa per l'antifranquisme no fou, però, una experiència única de Tarragona. Els resultats a Còrdova, més enllà de coincidir amb analitzats aquí, conviden a la reflexió. El PCE, a la seva capital, es va fer amb el 17,6% dels vots, però els millors resultats dels comunistes cordovesos es produïrien a petits municipis com Montalbán de Còrdova, amb un espectacular 60,52%, o en d'altres com Montemayor, Fernán-Núñez o Espejo, tots per sobre del 50%. Dels 75 municipis que tenia la província el 1977, a 32 —un 42,6%— el PCE superava la mitjana espanyola de vot comunista. Percentatge, però, que era sobrepassat pel cas tarragoní, on el 60% dels municipis de la província havien registrat concentracions de vot a les candidatures comunistes per sobre del 9,3%.

En definitiva, els resultats de les primeres eleccions democràtiques per part del PSUC a diferents poblacions de la província de Tarragona no permet menystenir la empremta electoral que tingué l'antifranquisme en una regió incorporada tard, però amb gran empenta,

a la dinàmica de la conflictivitat general. Si això és cert en termes generals, doncs resulta difícil concebre els resultats al Baix Llobregat i al Vallès Occidental —per exposar els dos més visibles— sense contemplar la correlació entre presència de l’oposició-resultats a les urnes, les sòlides costures territorials de l’antifranquisme tarragoní s’expressaren amb tota nitidesa la nit del 15-J, quan tancaren els col·legis electorals. Els tres diputats de l’Entesa Catalana foren elegits amb més de 120.000 vots cadascun, gairebé el doble del que obtingué el centrista Emilio Casals.¹¹⁴⁴ Més enllà de la seva empremta electoral en els nous temps democràtics, es pot afirmar que el PSUC tarragoní va ser capaç de construir un espai ampli i transversal d’oposició al franquisme; que va bastir-hi alternatives concretes, tot apostant per una democràcia social avançada i per la recuperació de les llibertats nacional de Catalunya. Un programa que va aconseguir mobilitzar milers de persones, primer, en les lluites contra els intents de perpetuació de la dictadura i, després, contra les temptatives governamentals d’excloure el múscul principal de l’antifranquisme de la construcció política de la nova democràcia.

¹¹⁴⁴ Resultats complets al Senat a l’Annex 2.

CAPÍTOL CONCLUSIU

CONCLUSIONS

Cloure una investigació a la que se li ha dedicat tot un lustre de treball intens i haver d'enfrontar-se, per darrera vegada, a la pàgina en blanc produeix vertigen. No és per a menys. Aquest capítol sintetitza els resultats d'anys de recerca dedicats a l'oposició antifranquista i, a més, esdevé un dels passos finals abans de l'obtenció del títol de doctor. El vertigen no és tant per la dificultat d'articular idees expressades amb paraules com de ser capaç de condensar en unes poques pàgines, i d'una manera adequada, les principals aportacions d'aquest treball. I és que, amb independència del desig explícit de qui els escriu, els apartats conclusius tenen la virtut de sintetitzar, però també de definir, d'encaixonar i de determinar la totalitat d'una investigació més enllà del seu precís contingut. Al llarg de les pàgines precedents han estat reiterades les síntesis interpretatives i no és pot descartar que de la seva lectura, junt amb les dades que s'hi aporten, puguin extreure's conclusions complementàries a les que tot seguit miraré de dotar de coherència. La història és, en definitiva, això: el resultat final del treball que fem els historiadors per tal de donar forma i sentit a l'acció humana en el passat, a la vida, que és, en ella mateixa, amorfa i incoherent en molts sentits, però que és susceptible a ser ordenada i compresa com un tot.

Si una idea emergeix amb força de la lectura d'aquesta investigació és que l'antifranquisme no va ser un fenomen polític reclòs en unes poques latituds, incapaç d'estendre la seva influència i la seva acció més enllà dels seus principals bastions. Contràriament, fou un moviment suficientment dúctil com per arrelar a entorns diferents i incorporar en el seu programa reivindicacions plurals que van propiciar que molta gent hi participés sota uns paràmetres que li eren propis. En efecte, els espais centrals de la conflictivitat sociopolítica durant la dictadura no foren els únics on l'antifranquisme va adquirir una prominent presència social. Indubtablement, les grans plantilles laborals de les comarques industrials de la Gran Barcelona foren la punta de llança de l'antifranquisme a Catalunya i tingueren, igualment, un pes formidable pel que fa al conjunt espanyol. Però l'oposició a la dictadura no es va reduir únicament a elles, doncs als seus voltants es va estendre un univers pel que orbitaven obrers de fàbriques petites i mitjanes, treballadors del sector serveis, pagesos, veïns o joves estudiants. La seva articulació espacial anava des de les barriades perifèriques, fins als centres urbans; de les principals ciutats del país, a les poblacions limítrofes; i de la metròpoli barcelonina a les comarques rurals més distants, en

una sèrie de cercles concèntrics que dibuixaven una retícula sobre la què l'antifranquisme va teixir les seves xarxes d'extensió de la protesta.

Que el grau d'industrialització no és la variable última per establir la divisió entre entorns mobilitzats i aquells que ho foren escassament ho palesa el cas analitzat. Tarragona va viure un procés d'industrialització molt intens des de la segona meitat dels anys cinquanta, que s'accentuaria durant la dècada següent i que transformaria la ciutat i les relacions socials en el seu si, així com entre la urbs i els seus entorns més immediats. En aquest darrer sentit, el desenvolupament capitalista de Tarragona va tenir perdurables conseqüències territorials, a l'anular i absorbir la dialèctica rural-urbana de la seva àrea circumdant, la seva malla metropolitana, que tanmateix tindria implicacions en el desenvolupament ulterior de l'antifranquisme. No obstant això, segons estadístiques oficials, la província de Tarragona no va presentar índexs de conflictivitat laboral destacables abans de 1973, quan finalitzava el model de creixement econòmic que estava en la base de la majoria de les reivindicacions obreres del període. Fins i tot a partir d'aleshores Tarragona no figuraria entre les regions més conflictives d'Espanya, sinó entre les intermèdies, a l'alçada d'altres com Cadis, Àlaba o Lleó. En efecte, abans de 1973 Tarragona es trobava, junt amb Huelva, Ourense o Castelló, a la cua de les regions més mobilitzades de l'Estat. Tot i això, el número de vagues entre 1966 i 1975 no va deixar d'augmentar, però en cap moment no va superar l'1% del conjunt espanyol. La conclusió primera és que Tarragona, si bé amb un *tempo* propi, no va romandre al marge d'aquell cicle general de mobilització contra la dictadura, sinó que seguí la mateixa tendència expansiva que el conjunt de la conflictivitat. La protesta va esclatar, però, amb tota la seva força el 1976, quan Tarragona va protagonitzar el 3% del total de conflictes registrats a Espanya en l'any de major mobilització sociolaboral de tota la dictadura, segons dades de l'Organització Sindical.

Si el focus el posem sobre Catalunya, es certifica que la dinàmica de conflictivitat laboral de Tarragona es va situar clarament per sobre de les províncies de Lleida i Girona, que segons estadístiques sindicals i laborals van significar menys del 0,5% de la mitjana de vagues obreres del període. A Tarragona, per contra, es van produir el 2,41% d'aturades laborals del conjunt català, segons l'Organització Sindical, i l'1,16%, pel que fa a les recopilades pel Ministeri de Treball. Sens dubte la intensitat de les protestes obreres als entorns industrials de la Gran Barcelona —entre el 19 i el 22% de la conflictivitat en el conjunt espanyol i fins al 97% per al cas català— dificulten contextualitzar el cas tarragoní en relació a les seves

possibilitats de mobilització. Per tal de valorar la dinàmica de Tarragona, probablement la millor manera sigui observar-ho en paral·lel al que succeí a les veïnes Lleida i Girona, províncies també perifèriques en relació a la Gran Barcelona i que també estigueren a la cua de la conflictivitat durant aquella etapa. La primera, una província eminentment rural el teixit industrial de la qual, fonamentat en la confecció i en la transformació agroalimentària, es trobava escassament desenvolupat i que, durant les darreres dècades del franquisme, anà perdent pes en predomini del sector de la construcció; mentre que la segona comptava amb alguns nuclis fabrils rellevants als entorns d'Olot, Girona i la zona baixa del riu Tordera. En relació a aquestes dues, la província de Tarragona va protagonitzar entre el 46 i el 47% dels conflictes del període estudiat.

La comparativa no és forçada ni baladí, doncs si s'analitza la dinàmica de protesta inaugurada el 1970 s'observa que Tarragona es trobava aleshores clarament a les antípodes del que estava succeint a les seves províncies veïnes. Les dades són molt fragmentades però certifiquen la tendència expansiva descrita al llarg de les pàgines precedents des d'ençà el 1970, un cicle de conflictivitat al que, sens dubte, Tarragona va arribar tard. No fou fins 1972 que aquesta província es posaria al capdavant de la conflictivitat laboral de les regions perifèriques de Catalunya i, durant el cicle 1973-1976, el dels pics de la protesta, Tarragona protagonitzaria entre el 60 i el 80% de la conflictivitat catalana extra metropolitana, és a dir, la protesta d'enllà la Gran Barcelona.

Tot plegat permet refutar un supòsit molt estès que estableix correlacions quasi mecàniques entre desenvolupament industrial —o la seva absència— i actituds sociopolítiques. En efecte, Tarragona no va presentar conflictes col·lectius fins al cicle 1968-1970, quan ja havia esdevingut la capital de la segona àrea metropolitana de Catalunya. I quan ho va fer, en serien encara pocs, els conflictes. Però d'aquella «passivitat» no és possible concloure que hi hagué una estesa acceptació de la dictadura, doncs la inexistència de contestació articulada políticament no significava necessàriament la legitimació social de l'ordre establert. La investigació ha demostrat com sota una calma que només era aparent es donaren actituds expectants davant el que estava succeint en altres indrets més mobilitzat. L'expectativa obrera que van recollir els informes governamentals durant les vagues de 1962, n'és un cas paradigmàtic. Aquelles inèdites protestes, sustentades en un extens descontent popular, però impulsades per la voluntat d'acabar amb el franquisme, van produir inquietud al règim arreu del territori estatal; també a Tarragona, on l'acció més

remarcable que es produí fou l'aparició d'uns pocs fulls volants mecanografiats als entorns de la zona portuària. Aquest fet porta a constatar una apreciació indispensable, en la línia del que han apuntat altres estudis. Això és, que cal valorar les actituds populars durant el franquisme des del significat que aquestes tenien per al règim.

En efecte, si es minimitzés la importància de la conflictivitat social i del dissentiment durant el franquisme s'obviaria un element fonamental, fundant, de la dictadura: la seva radical incompatibilitat amb el conflicte. Tota mostra de descontent, tota transgressió del seu ordre —polític, econòmic, cultural, laboral— va representar, per al règim, una afronta a la seva legitimitat d'origen i a la seva legitimació d'exercici. És per aquesta raó que no s'han limitat les anàlisis de la conflictivitat als seus aspectes estadístics i quantitius, per bé que aquests han estat àmpliament explotats amb la finalitat de copsar-ne les tendències generals i per ubicar el cas d'estudi en el seu context. Complementàriament, en aquesta investigació s'ha indagat també en les dinàmiques de conflicte latent, sovint invisible, que representaren el primer esgraó de la protesta. És a dir, la transformació quotidiana i silenciosa que va esperonar l'aparició d'hàbits, pràctiques socials i percepcions de la realitat completament noves. Com a resultat, ha emergit l'ampli ventall d'actituds i actuacions quotidianes que van permetre anar erosionant alguns dels mecanismes de disciplinació laboral en el si de les empreses i que, a pesar de les dificultats, aconseguien arrencar millores i acomplir algunes de les reivindicacions dels treballadors. Ha permès, igualment, reconstruir els camins que anaren des de l'expectació a l'actuació política, des de la disconformitat a la protesta i des de la resiliència a l'oposició al franquisme. En definitiva, l'àmbit de les transformacions quotidianes ha permès constatar l'existència d'actituds dissidents entre la classe obrera, que tendencialment es tornaria més transversals en termes socials i que, tot plegat, estigué en la base del que succeiria després.

S'ha mostrat com aquella conflictivitat de baixa intensitat, característica de la dècada dels seixanta, però present fins al final de la dictadura, va esdevenir un espai d'aprenentatge i experimentació en molts sentits. L'èxit de les reivindicacions va permetre millores, al temps que els treballadors acumulaven unes forces que els dotaven de confiança i els permetien plantejar noves reivindicacions. Demandes que cada cop comptaven amb major adhesió entre la resta de la plantilla. Aquelles pràctiques socials van permetre l'adquisició de nous hàbits i la legitimació social de la protesta. Alhora, també generaven recursos simbòlics per a la mobilització que eren difosos de manera informal, de boca-orella, així com per la premsa

clandestina elaborada per l'oposició a la ciutat. Tot plegat va permetre que aquelles experiències fossin conegudes i imitades en altres fàbriques, tot produint-se una extensió general de la conflictivitat. En aquest camp destaquen els casos de la metal·lúrgica Acerbi, la tèxtil Seidensticker i, molt especialment, la química IQA, que va esdevenir la fàbrica-model de l'incipient moviment obrer tarragoní dels anys seixanta.

L'anàlisi de les dinàmiques de conflictivitat realitzada en aquest treball ha permès establir una genealogia de la protesta: des de les formes *micro* de mobilització fins a les protestes al carrer que disputaven el control de l'espai públic al règim. Si bé això ha quedat corroborat en termes generals, també s'ha demostrat que les protestes tingueren una dinàmica pròpia. Algunes de les plantilles laborals més mobilitzades van aconseguir anar trencant els constrenyiments que feien de les primeres protestes vagues parcials en només algunes seccions. Progressivament, els conflictes van començar a comptar amb la participació de la majoria dels treballadors de fàbrica. A mesura que es constituís un moviment obrer amb major capacitat de mobilitzar, es feia necessari aconseguir la solidaritat activa d'altres empreses alienes a la vaga, ja fos en forma d'ajuda econòmica o de la presència d'altres treballadors a les manifestacions al carrer. Així, les protestes obreres s'anirien fonent en la dinàmica sempre conflictiva de la ciutat. Ja fos en l'espai públic, en les immediacions de les fàbriques, però també als barris on residien la majoria dels vaguistes, a la ciutat es van donar el gruix de les mobilitzacions obreres de la dècada dels setanta. Després de la mort de Franco l'entusiasme i l'expectativa portarien a molts treballadors a experimentar amb la temptativa d'una vaga general. Una aturada de ciutat que havia de connectar Tarragona amb la dinàmica de conflictes de la Gran Barcelona. La temptativa va fracassar en els termes en què s'havia plantejat, però va suposar el pic màxim de mobilització fins aleshores. Va ser una vaga d'abast intercomarcal, però bé que fonamentada en un sol sector: la construcció. I és que les oportunitats polítiques que generaven les protestes en els entorns més mobilitzats foren àmpliament aprofitades per l'antifranquisme tarragoní, com s'ha constatat al llarg de la recerca.

Tot i això, els resultats d'aquest treball permeten concloure que tot aquell moviment de disconformitat obrera no s'inicià en les fàbriques de la ciutat, on es va fer patent, sinó que la seva gestació es produí lluny de la maquinària i de l'utilatge industrial; es va produir en els nous suburbis que creixeren a l'oest de la ciutat des de les darreries de la dècada de 1950. Si bé la dinàmica de protesta ha estat reconstruïda des de les fonts governamentals i sindicals,

atenent a la seva percepció sobre els conflictes, cal fer palès que aquestes oferien poca informació sobre la seva gestació, oculta a ulls de les autoritats. Per més que no s'haguessin tingut els problemes d'accés documental explicats abastament en el primer capítol d'aquesta tesi, amb les fonts institucionals no hauria estat suficient per explorar perspectives analítiques allunyades dels focus del conflicte obert. Els processos invisibles per a l'autoritat, que foren fonamentals per a les dinàmiques de conflicte disruptiu i de l'adhesió activa i solidària de molts treballadors aliens a aquelles protestes, han fet necessari aproximar-s'hi des de l'espai que millor permetia fer-ho, des de la principal organització de l'antifranquisme, el partit dels moviments, la força del qual emanava des dels barris perifèrics de la ciutat i l'organització que els seus militants estigueren a l'avantguarda de la majoria de les lluites que visqué Tarragona durant el segon vintenni franquista: el Partit Socialista Unificat de Catalunya, el partit dels comunistes catalans.

En efecte, el PSUC fou l'únic partit amb presència orgànica a la ciutat fins el 1972. Aquell any s'iniciaria una ràpida implantació dels Cercles Obrers Comunistes que, a través de les Plataformes Anticapitalistes que impulsaven, intentarien disputar l'hegemonia comunista en el moviment obrer. També fou aquell l'any que el Moviment Socialista de Catalunya començà a comptar amb una dèbil vida orgànica en el marc de la plataforma unitària de l'oposició a la ciutat, l'Assemblea de Catalunya a Tarragona. L'any següent faria aparició el grup Topo Obrero, una tendència de l'autonomia obrera que derivava del maoisme d'arrel cristiana i que comptaria amb presència en unes poques fàbriques de la ciutat, però en les que era molt influent. Tot plegat dibuixava un cercle virtuós en el que l'expansió de la conflictivitat obria possibilitats polítiques que es traduïen en l'efervescència de noves organitzacions. Aquestes, al seu temps, contribuïen a estendre les mobilitzacions i a implicar-hi més persones i col·lectius. Tot i això, abans de la proliferació de noves organitzacions durant la primera meitat dels anys setanta, va ser el PSUC qui van canalitzar en exclusiva les inquietuds, les esperances i qui va permetre el compromís organitzat de molta gent en contra de la dictadura.

La recerca ha certificat el paper del PSUC com a vector principal del moviment obrer i de l'antifranquisme a la ciutat. Una hipòtesi que estava en la base de la proposta inicial d'aquesta investigació, que cercava reconstruït l'antifranquisme tarragoní en el seu conjunt des del prisma privilegiat que proporcionava el partit dels comunistes catalans. Els resultats d'aquesta perspectiva han estat fructuosos, doncs a través del PSUC s'ha pogut realitzar una

anàlisi regional més àmplia dels espais d'oposició al franquisme d'enllà la Gran Barcelona. És a dir, mitjançant l'estudi del partit dels comunistes s'ha pogut descendir arran de terra, entrar en contacte amb la quotidianitat dels antifranquistes, aproximar-se a la seva subjectivitat, als seus anhels, als constreyniments diaris i a les dificultats per endegar un moviment d'oposició efectiu a la dictadura; s'han examinat igualment les causes i raons que portaren a molts a organitzar-se contra el franquisme, s'han reconstruït les vies de politització popular i, en suma, s'ha recuperat la seva agència en el desenvolupament dels moviments antifranquistes.

Comunistes i catòlics van tenir un paper fonamental en el desenvolupament del moviment obrer a la ciutat, tot certificant el declivi de les cultures polítiques històriques del socialisme i de l'anarquisme en el si de la classe treballadora. L'articulació del moviment obrer a Tarragona va ser, però, particular. La seva especificitat va consistir en recórrer el camí en sentit invers al del conjunt del moviment català. A Tarragona la seva articulació es va produir abans en el marc local que a nivell de fàbrica o sectorial, com va ser més habitual a la resta de la Catalunya industrial. Una especificitat que es devia, en realitat, a la situació de debilitat de les Comissions Obreres a les fàbriques de Tarragona. Per aquest motiu, la primera experiència organitzativa de base obrera no es va donar a les empreses, sinó als nous barris, l'espai on es produïen les relacions de veïnatge entre molts treballadors. Així va ser com el maig de 1965 es va formar, de manera clandestina, una Comissió de Barri a Bonavista, que antecedia en un any i mig la constitució de la coordinadora local de Comissions Obreres. Se sustentava en les xarxes de coneixença formades majoritàriament per treballadors nous i amb presència d'alguns militants del PSUC i de l'HOAC, que l'impulsaren i establiren, en aquell àmbit, les bases de la seva ulterior col·laboració. L'espai vivencial va permetre als antifranquistes acumular forces en una ciutat on la classe obrera no comptava ni amb sabers pràctics per enfrontar-se al sistema de relacions laborals ni amb recursos militants per organitzar els treballadors en el marc dels nous processos productius.

Contràriament, hem vist com la homogeneïtat social dels nous barris a l'oest de la ciutat i els dèficits estructurals compartits foren els que facilitaren l'articulació d'unes primerenques demandes i els que propiciaren contactes de confiança i transmissió de recursos organitzatius que, després, acabarien donant el salt a les empreses. Aquelles xarxes prepolítiques no van trigar a formalitzar-se i a fondre's amb organitzacions de caràcter antifranquista. Si bé la Comissió de Barri de Bonavista no va deixar de ser mai una estructura

de caràcter clandestí, sense capacitat d'actuar a la llum pública com a tal, aquesta fou fonamental per a involucrar persones amb sensibilitat social susceptibles a participar en mobilitzacions reivindicatives que, al seu temps, van contribuir a generar i estendre una massa crítica entre molts tarragonins.

També resultaria fonamental per al desenvolupament de l'antifranquisme el paper del PSUC a nivell nacional, que des de 1963 va dedicar recursos logístics, humans i econòmics a reorganitzar el partit a «comarques». Altrament dit, per a garantir la seva presència organitzativa a aquell ampli i poc definit territori que s'estén més enllà del cinturó metropolità de Barcelona. El veterà Josep Pardell va ser el responsable nomenat per la direcció del PSUC per contactar amb els romanents de l'organització, renovar-los amb nous militants i garantir-ne el seu contacte regular amb el comitè central. En tant que responsable de l'organització a comarques, Pardell havia de procurar orientar els militants d'acord amb l'estratègia del PSUC. Per tant, ell fou el canal a través del què els comunistes tarragonins coneixien la línia política del partit i era amb Pardell amb qui discutien la seva aplicació concreta per a la realitat de Tarragona. Aquell nexa d'unió entre base i direcció no operava només en sentit vertical, sinó que funcionava en un doble curs, doncs Pardell era també qui proposava als seus camarades del comitè central canvis de tipus organitzatiu, tàctic o estratègic d'acord amb les condicions que estimava existien a comarques.

Amb tot, s'ha evidenciat que ni les directrius de les direccions polítiques ni les decisions d'un grupat de militants haurien resultat suficients per impulsar mobilitzacions sociopolítiques com les que es donaren a Tarragona. En gran mesura el PSUC fou qui les va canalitzar, doncs va ser l'organització que millor va saber llegir la realitat social sobre la què s'assentava i, tanmateix, el partit es va erigir com un instrument útil per a una lluita sociopolítica que, al temps que erosionava les bases socials del franquisme, contribuïa a millorar les condicions de vida dels qui hi participaven. Els discursos i pràctiques dels comunistes van connectar amb les necessitats i els anhels dels qui van decidir incorporar-se a la vida militant, tot i les seves exigències, tot i els seus riscos, tot i l'aparent esterilitat de lliurar una llarga guerra de desgast contra una dictadura que semblava inamovible.

Els primers desafiaments a l'ordre franquista en l'espai públic no els protagonitzaren els obrers fabrils, tampoc els militants comunistes, sinó les dones. Elles foren les primeres a plantar batalla obertament al règim. Ho feien enaltint la seva condició de mares i mullers que vetllaven pel benestar de llur famílies, emparant-se en la imatge estereotipada que el mateix

franquisme havia construït sobre elles; però també com a damnificades pels dèficits estructurals als barris i, en aquell camí, foren les dones l'element aglutinant de comunitats com Bonavista, on s'hi desenvoluparia un model de protesta altament integrat i que seria, comptat i debatut, la punta de llança de l'antifranquisme a la ciutat. Aquella incipient mobilització sociopolítica als barris es va demostrar com un context propici per a la politització dels seus participants. En aquest sentit, es pot concloure que tot conflicte esdevé un espai de connexió política on emergeixen actituds ocultes en la intimitat de la quotidianitat. En un context com aquell, les protestes van facilitar el camí cap a organitzacions que feia temps que es buscaven o a les que s'havia perdut el rastre pels avatars de la repressió o de les trajectòries migratòries.

Unes trajectòries migratòries que, tanmateix, resultaren fonamentals per a la formació de les primeres cèl·lules comunistes als barris de Tarragona. Tres foren els nuclis fundadors del PSUC a la ciutat. El primigeni va ser el format el 1954 per antics veterans de la guerra després de la desfeta de 1945, període durant el què el PSUC va deixar de existir a la ciutat. Tot i la seva escassa capacitat d'incidència social, l'estar connectats amb la direcció nacional del PSUC els convertia en l'organització «oficial» dels comunistes a Tarragona. Però aquella situació privilegiada quedaria empetitida davant les noves realitats socials que emergiren a les perifèries de la ciutat i que adquiririen una major rellevància per al desenvolupament de l'antifranquisme tarragoní, així com per al mateix PSUC. El 1956 alguns treballadors provinents majoritàriament de les zones rurals circumdants van impulsar una cèl·lula comunista a Torreforta sota el lideratge de Pilar Prades, la única dona que adquiriria un paper rellevant en l'organització tarragonina del PSUC. L'organització torrefortina del PSUC arribaria a tenir una vintena de militants i publicaria, fins 1962, un butlletí clandestí d'informació interna de manera regular. Durant sis anys es mantindria completament al marge de l'organització existent a Tarragona ciutat i la línia política del partit era coneguda a través de les emissions de ràdio Pirenaica. El tercer i més recent dels nuclis comunistes de Tarragona resultaria el més important, doncs en ell mateix s'hi sintetitzarien bona part de les transformacions ocorregudes en el teixit social de la ciutat. Es va formar a Bonavista el 1959 de la mà d'immigrants andalusos que aviat es convertiria en l'organització més gran i dinàmica de la ciutat. No per casualitat, es tractava d'una cèl·lula del PCE i no del PSUC. El seu creixement es va basar en les relacions de coneixença entre els migrats. El reclutament de militants es feia, doncs, a partir d'una comunitat definida a priori. Malgrat que això en

limitava les seves possibilitats d'expansió, en un període que s'havia caracteritzat per la permanent infiltració policial, definir un grup de confiança i socialment homogeni va permetre establir enclavaments preciosos en el si de la societat, encara que només fos d'una petita part d'ella.

Ràdio Pirenaica va resultar fonamental en aquell punt per anar trencant els límits de les xarxes de coneixença i que gent aliena s'anés sumant també al partit. A través de les seves emissions radiofòniques, els comunistes aconseguiren orientar cèl·lules com aquelles, disperses pel territori, i, mica en mica, van aconseguir reorganitzar-se pràcticament a arreu. El 1962 es van unificar les cèl·lules comunistes de la ciutat, però la seva capacitat d'incidència en la vida social seguiria sent escassa. El voluntarisme dels seus militants, però, va permetre al PSUC anar guanyant presència, primer, a les barriades i, més endavant, a les fàbriques. Però el salt d'un espai a l'altre no va ser senzill i, de fet, no reeixiria del tot fins a primers de la dècada de 1970. Als barris, segregats físicament de la ciutat, els activistes resultaven en gran mesura imperceptibles als ulls de les autoritats franquistes. En aquells indrets es van poder desenvolupar originals formes d'organització i de participació popular que resultaven difícils de traslladar a les empreses, uns espais sempre controlats per les autoritats patronals, però que van permetre bastir una sòlida rereguarda del moviment antifranquista, fins que aquesta esdevingués també avantguarda amb l'emergència del moviment veïnal els darrers anys de la dictadura. L'estructuració d'espais d'oposició efectiva al franquisme avançava mentre se n'obrien altres de nous: moviments formats per professionals i intel·lectuals, canalitzats a través de les Comissions Cíviques; l'emergència de noves cultures juvenils reivindicatives, com la representada pel moviment d'estudiant d'educació secundària; o el dels camperols de les zones rurals organitzats en Comissions Pageses, per mencionar-ne només alguns. Tot plegat es traduïa en que cada cop hi havia més vies d'accés a l'antifranquisme i que aquest es tornés més ampli i plural. La major part dels nous activistes que s'incorporaven a la lluita contra la dictadura seguirien fent-ho a través del PSUC, si bé en els darrers anys del franquisme les opcions en serien cada cop més.

Sens dubte les eleccions sindicals de 1966 van suposar un primer pas, si bé modest, per iniciar la presència opositora organitzada a les principals empreses de la ciutat. Malgrat això, el sindicat vertical aviat es va revelar com un bastió inexpugnable per al naixent moviment de Comissions Obreres. Els intents per forçar reunions plenàries als locals de la CNS, on els militants de CCOO poguessin ampliar la seva influència i implicar al conjunt dels

treballadors en el nou moviment obrer que estaven construint, van resultar infructuosos. D'altra banda, als antifranquistes els calia dotar d'una dimensió orgànica aquell moviment fragmentat entre càrrecs sindicals, treballadors i militants de grups clandestins. No va ser, però, en una àmplia assemblea celebrada de manera oberta, sinó en la seguretat del domicili particular d'un enllaç sindical on es va formar la coordinadora local de les CCOO de la ciutat. Aquell fet cerciorava la impermeabilitat de la CNS de Tarragona que, com s'ha demostrat, determinaria la tipologia de les CCOO de la ciutat. Una integritat que no es va començar a erosionar abans del bienni 1971-1972, quan s'aconseguiria una infiltració efectiva a la CNS des de la que optar a connectar amb altres treballadors al marge del moviment. Però la penetració no va ser homogènia. Les majors mostres d'infiltració a la CNS les dugueren els obrers de les indústries químiques i els de la construcció, els quals, davant la seva incapacitat per forçar reunions plenàries amb tots els treballadors de la ciutat, organitzarien una coordinadora entre els dos rams l'estiu de 1972 en el si del sindicat vertical. Aquests serien els rams on el PSUC aconseguiria implantar el seu model de CCOO, és a dir, el d'utilitzar les vies d'actuació legals a través del sindicalisme vertical sense renunciar a les accions il·legals com la vaga obrera i la manifestació al carrer. Per contra, la incapacitat d'altres sectors productius d'infiltrar-se a la CNS portaria a la proliferació d'opcions oposidores d'acord amb les condicions de cada ram o empresa.

L'obertura d'un cicle repressiu en els «espais centrals» de la conflictivitat social el 1967 va aconseguir condicionar el desenvolupament de les CCOO catalanes i de l'antifranquisme en general. El moviment obrer va haver, aleshores, de transformant-se i expandint-se als «espais laterals» per sobreviure. Des d'ençà el 1968, el seu desplaçament geogràfic cap enfora va significar l'obertura d'un nou cicle de conflictivitat a les perifèries com Tarragona. La repressió en els escenaris centrals de la lluita de classes va aprofundir les divisions de les CCOO de la Gran Barcelona. Com a resultat, el moviment obrer va tendir a diversificar-se sobre les bases de les condicions específiques de cada indret i de les diferents propostes organitzatives que cada grup participant en el seu si van posar sobre la taula. Així, algunes Comissions es van recloure en grans fàbriques, mentre altres es reconvertien en Comissions de Barri i, amb la incorporació d'altres segments socials no obrers, prenen la forma de Comissions Cíviques. La creació de noves fórmules organitzatives, que adoptaria noms molt diversos, van començar a estar més vinculades als espais vivencials que a les fàbriques. Això els va permetre agrupar subjectes socials com no hagués estat possible en una fórmula

organitzativa basada en la gran empresa. Els debats enconats que estarien en la base d'aquesta diversificació i divisió de Comissions Obreres de la Gran Barcelona no van afectar les perifèries, on la repressió havia estat menor. Almenys, no encara. Sí que arribaren i s'hi incorporaren, però, les noves propostes organitzatives —molt especialment les Comissions Obreres Juvenils i les Comissions Cíviques, doncs les Comissions de Barri tenien un gran recorregut a Tarragona— però formaven, encara, part d'un únic i mateix moviment; un moviment que tenia en l'aliança entre catòlics i comunistes els seus referents polítics; una aliança que era, encara i sobretot, una aliança de classe, però que aviat es transformaria al calor de la seva pròpia actuació.

La geografia repressiva del trienni 1967-1969 era una mostra representativa dels indrets on els desafiaments al franquisme havien arribat més lluny. La repressió afectà d'una manera extensa al moviment obrer de la Gran Barcelona, mentre que a la resta del territori l'escomesa de la dictadura contra els opositors va ser selectiva, buscant escapçar el moviment antifranquista i esperant desmobilitzar les seves bases amb la amenaçant coacció. Tarragona estava entre aquestes darreres. Mentre les CCOO tarragonines realitzava una lenta labor de penetració en les principals indústries de la ciutat, la situació general requeria que els activistes antifranquistes mantinguessin un equilibri entre audàcia i prudència, per tal d'evitar l'assegurada repressió patronal i policial. Certament, la policia estava amatent al que succeïa als barris, però, tot sovint la lenta però exitosa reconstrucció d'una societat civil autònoma al franquisme era quelcom que es movia sota els seus peus i que passava inadvertit a ulls de l'Estat i les seves forces repressores. Aquest tediós treball a llarg termini, que havia resultat fecund als barris, estaria en la base de l'increment de les accions de protesta i de l'eixamplament del seu impacte en la vida de la ciutat.

La supervivència de l'antifranquisme a l'estat d'excepció de 1969 i la seva capacitat per recuperar la iniciativa a peu de carrer no s'explica per la virtuositat d'unes estructures organitzatives que van saber romandre ocultes en la clandestinitat, sinó per les trinxeres excavades en el si de la societat civil, que els va permetre resistir l'embat i que estaven en la base de l'extensió de la conflictivitat social i política. En la vaga de Vandellós de 1969 van confluïr alguns dels elements que farien de l'antifranquisme un moviment de masses en la dècada següent. La vaga va inaugurar la pràctica d'ocupació de l'espai públic, aquell espai tradicionalment controlat pel règim i què en la seva disputa es trobaria el nòdul central de l'hegemonia. Una pràctica que ja no s'abandonaria i a la que, de fet, s'hi anirien sumant nous

moviments socials que seguien l'estela del moviment obrer. La lenta acumulació de forces de tota la dècada havia esclatat en l'escenari menys previsible i, durant el conflicte, es van posar a prova totes les pràctiques que s'havien assajat a petita escala. La solidaritat econòmica dels barris cap a repressaliats anònims es convertiria, llavors, en una solidaritat contreta cap a individus propers, coneguts i, més important encara, respectats en les seves comunitats.

La violència policial contra indefensos treballadors reunits a la via pública o dins una església, el segrest d'un dirigent obrer per a obligar-lo a negociar el retorn a la feina en nom dels seus companys o la visibilitat d'aquella repressió per persones alienes als moviments organitzats d'oposició, van contribuir a un canvi en la relació entre el franquisme i la societat civil. La CONC considerava la de Vandellós una de les cinc vagues més destacades de Catalunya d'aquell 1969. Ho era en termes absoluts, però especialment qualitius. Vandellós representava la consolidació de l'antifranquisme com a moviment social, però també avançava les línies de la seva posterior transformació en un moviment certament social, però la morfologia del qual seria força més complexa. Una morfologia que s'assemblaria, i molt, a aquella societat civil que havia vist transformada la seva relació amb la dictadura arran la repressió. Una repressió que, de fet, només llavors havia començat a Tarragona. Quan aquesta s'intensifiqués durant els anys següents, la relació entre aquests dos vectors nodals de qualsevol sistema polític—la societat i l'Estat—, els aniria transformant i allunyant progressivament l'un de l'altre.

En aquell camí les organitzacions antifranquistes, que en la següent dècada es multiplicarien, s'anirien enfortint i agrupant nous sectors fins aleshores aliens al moviment. El PSUC tenia poc abans de la vaga de Vandellós un centenar de militants a la ciutat. En la seva majoria eren obrers que estaven organitzats a Torreforta i Bonavista, però també s'havia notat l'increment procedent de les noves capes tècniques i intel·lectuals de la ciutat. Els nous militants eren gent d'edat molt jove, els quals representaven un segment significatiu de les noves incorporacions i permetien el recanvi militant i el relleu generacional. Aquests havien impulsat, amb els catòlics, les Comissions Obreres Juvenils i s'organitzaren en l'espai del partit com a Joventut Comunista des de 1968. Però des d'ençà el número de militants no va fer més que créixer, fins a duplicar-se, amb la incorporació de bona part dels militants de CCOO que romanien al marge de l'organització política. Amb tot, el més significatiu del canvi de dècada va ser el salt des d'un món on es militava en partits i en moviments a un altre on

els espais d'actuació política formaven part de la vida quotidiana. Un canvi on es polititzava la quotidianitat i l'accés a la militància es produïa, precisament, des de la quotidianitat; on els antifranquistes deixaven de ser individus aïllats i desconeguts i es transformaven en persones concretes del veïnat. En la base d'aquell canvi es trobava la possibilitat de transformar l'antifranquisme en un moviment de masses amb capacitat d'oferir una proposta alternativa i global a la dictadura.

Durant el període estudiat bàsicament es poden distingir dos cicles de conflictivitat sociopolítica a Tarragona: 1968-1970 i 1973-1976. El primer, el del trienni 1968-1970, derivava del gir repressiu als entorns més mobilitzats. Aquell fet, junt amb la creixent articulació del moviment obrer català en el si de la CONC, va propiciar que les protestes tendissin a traslladar-se cap als espais perifèrics com Tarragona. Però amb la nova conflictivitat disruptiva va arribar també la repressió. Era una repressió que, com s'ha demostrat abastament, no condicionaria encara l'estratègia del moviment obrer a la ciutat. Aquell cicle de conflictivitat iniciat el 1968 amb la vaga d'IOA de primers d'any va donar un pas endavant amb el conflicte de Vandellós de 1969, que marcaria l'inici d'un salt qualitatiu en la protesta obrera a Tarragona. Aquesta no es reduiria ja a l'interior de les empreses, sinó que, de manera creixent, prendria una dimensió pública amb el seu trasllat als carrers de la ciutat. La disputa pel control de l'espai públic per part dels moviments socials, així com l'aparició de nous subjectes que van permetre el manteniment de la conflictivitat, fins i tot en els moments que la pressió policial va començar a condicionar la seva continuïtat, es va mantenir incòlume fins l'estiu de 1970.

La duresa repressiva contra tres dirigents obrers tarragonins durant el mes d'agost de 1970 van fer emergir concepcions diferents sobre com s'havia d'organitzar el moviment obrer a Tarragona, que tingué ramificacions arreu de la demarcació provincial. La seva bifurcació va ocasionar la sortida de CCOO de molts sectors provinents de les joventuts catòliques i va obrir un període de transició en l'antifranquisme tarragoní. Una transició caracteritzada per la diversificació dels models d'acció col·lectiva, que passaren a adaptar-se a les condicions específiques de cada fàbrica. La polaritat entorn la participació o no en les eleccions sindicals de 1971 va tendir a configurar dos pols confrontats que, a partir de l'any següent, propiciarien l'arrelament d'un model oposat a les CCOO, fonamentalment representat per les Plataformes Anticapitalistes. Per bé que algunes de les persones que acabarien participant en les Plataformes s'havien presentat a les eleccions sindicals de 1971, amb l'extensió dels

Cercles Obrers Comunistes, que en representaven l'avantguarda política del moviment, la línia d'actuació de Plataformes Anticapitalistes va quedar fortament definida. El seu rebuig a participar en els òrgans de representació legals a la CNS i la seva voluntat per diferenciar-se de les CCOO, a les que acusaven de reformistes i moderades, va fer que en el pla polític la convergència d'ambdós moviments resultés molt complexa.

Amb tot, s'ha demostrat que la conflictivitat laboral no es va veure afectada per aquesta divisió organitzativa, tàctica i estratègica en el moviment obrer. La lluita de classes a Tarragona, que s'havia intensificat des de 1968, va cobrar una rellevància inèdita els anys següents. Des de 1971 ençà la conflictivitat laboral va tendir a estendre's i a intensificar-se. Les principals causes seguiren sent la negociació dels convenis col·lectius, però hi aparegué amb força un condicionant que radicalitzava la negociació col·lectiva: el creixement desorbitat dels preus dels productes de primera necessitat. Les mobilitzacions entorn la carestia de la vida fiançarien una convergència del moviment obrer amb les reivindicacions per un salari social en el si dels barris. Dues manifestacions d'un mateix moviment i que, en casos com els de Tarragona, ja havien confluït en ocasions anteriors. A pesar d'un cert estancament durant el bienni 1971-1972 a Tarragona, la diversificació del moviment obrer va permetre una ràpida acumulació de forces que faria de 1973 l'any més conflictiu de tot el franquisme fins al moment. S'inaugurava aleshores un cicle clarament ascendent que arribaria al seu zenit el 1976, amb el seu estroncament després del primer trimestre de l'any. La seva posterior reconfiguració al calor del canvi polític trencaria, novament, el sostre de conflictes registrats a finals d'aquell any.

Per bé que no ha estat objecte principal d'aquesta investigació, la violència ha romàs present al llarg de totes les pàgines precedents, com un teló de fons permanent, sempre constant i sempre influent. S'ha comprovat com la violència va tenir, durant tota la dictadura, capacitat per modelar les actituds socials, per condicionar els debats entre l'oposició, així com per determinar models d'organització. Aquesta va ser, de fet, la que en gran mesura determinaria l'abast del canvi polític després de la mort de Franco. De violències fonamentalment se n'han tractat de dos tipus: la policial i la patronal. La primera, la que havia de garantir en última instància l'ordenament franquista i acabar amb la dissidència política; la segona, consubstancial al capitalisme, no va tenir la mateixa visibilitat que la primera, però això no la va fer menys efectiva. La violència patronal, que és una violència latent, estructural, va condicionar el desplegament del moviment obrer a moltes empreses. Quan aquest donés

el salt a l'espai públic, en especial a partir de 1973, aquella es va transmutar en un nou tipus de violència, a mig camí entre les dues anteriors. Era la violència parapolicial i ultradretana.

Aquesta va fer acte de presència tot coincidint, precisament, amb l'afebliment dels mecanismes de disciplinació laborals i de la incapacitat policial per escapar les creixents protestes en un context de crisi del franquisme. A cada nova conquesta, a cada nou espai obert per l'antifranquisme, la coacció i la violència hi apareixien com a darrer recurs d'un règim sense capacitat d'imposar el seu domini moral —és a dir, hegemònic— sobre el conjunt de la població. Ja fos contra enllaços sindicals opositors, contra vaguistes, contra plantilles reivindicatives, contra dirigents destacats i coneguts de l'antifranquisme (com els casos de l'advocat Rafael Nadal o del professor Pedro Heras), la violència va estar ineluctablement vinculada a la protesta. Però no únicament. L'intent fracassat d'incendiar l'edifici del Govern Civil comès per membres de la ultradreta a primers de 1977, amb l'objectiu d'inculpar-hi al PSUC, suposava, al capdavant, la constatació pràctica que els nostàlgics del franquisme havien perdut tota capacitat de convenciment i d'iniciativa política al marge de la violència.

En un altre ordre de coses, s'ha pogut constatar que el desenvolupament del moviment camperol català va estar lligat al desplegament territorial dels comunistes durant els anys seixanta i setanta, i estretament vinculat a l'antifranquisme en el seu conjunt. La seva morfologia organitzativa i la seva composició social van estar tanmateix condicionades pels profunds canvis que afectaren l'agricultura catalana durant aquells mateixos anys. L'escàs pes de la pagesia en una Catalunya eminentment urbana no va propiciar que aquests foren objecte d'atenció preferent per part de les organitzacions antifranquistes, més enllà de la retòrica propagandística. El desplegament del PSUC enllà la Gran Barcelona entre els anys 1963 i 1965 va resultar fonamental per posar les bases que farien possible la formació d'un moviment pagès de nou tipus a Catalunya. Tarragona apart, el cas lleidatà va esdevenir rellevant en la configuració del moviment pagès català en el seu conjunt, no només pel pes preponderant del sector agrari en aquella província, sinó també pel model organitzatiu desenvolupat allí, que s'erigiria com el de referència per a l'àmbit català.

Tota organització tendeix a ressaltar elements del passat que en justifiquen el seu origen, per al que són imprescindibles silencis i simplificacions que sovint no s'ajusten a la realitat històrica. En aquest extrem, hi ha hagut membres de la Unió de Pagesos, el sindicat unitari del camp fundat el 1976, que han atribuït a les Comissions Pageses tota una sèrie de limitacions que li haurien impedit aconseguir arrelar entre els camperols. El més comú ha

estat atribuir-li un caràcter «de classe», en contraposició a l'interclassisme representat per la Unió de Pagesos. Però com s'ha pogut corroborar en aquesta investigació, es tracta d'una lectura simplificadora i superficial del que foren les Comissions Pageses. Una lectura que sovint s'ha emprat com a pretext per aquells que en el seu dia es van negar a participar en el moviment pagès junt amb els comunistes i que ha estat assumit, de vegades, fins i tot pels propis camperols del PSUC. Però en realitat les Comissions Pagesies van ser un moviment sociopolític que aspirava a agrupar tant a jornalers com a petits propietaris i tècnics agraris, exactament igual que la Unió de Pagesos. El seu impuls fonamental ni tant sols va venir dels jornalers, d'un pes reduït en el conjunt del camp català, sinó dels pagesos familiars. Fins i tot en les comarques del Baix Ebre i el Montsià, on els obrers agrícoles superaven el 50% de la població activa agrària, la seva base principal va ser la pagesia familiar.

La imatge d'unes Comissions Pageses formades en exclusiva per jornaleres té el seu origen en un context particular de les lluites al camp català, el dels primers anys setanta, en què la diversificació organitzativa va accentuar les rivalitats entre els diferents grups opositors pagesos. Aquells foren els anys en que les Comissions Pageses de la zona baixa de l'Ebre encadenarien victòries en les demandes d'incrementos salarials per als jornalers agrícoles. La imatge de les Comissions Pageses quedava, així, vinculada ineluctablement a la d'uns obrers del camp d'ideologia comunista —que amb els anys se'ls etiquetaria de «prosoviètics», atès el seu posicionament al costat d'aquests durant els enfrontaments al si del PSUC dels primers anys vuitanta— i la cultura política dels quals es tendia a enllaçar amb el radicalisme anarcosindicalista dels anys trenta. Si bé és cert que els jornalers van mostrar-se com l'avantguarda del moviment pagès de la zona en aquell període, no és possible menystenir el fet que la majoria d'aquest eren també pagesos petit propietaris que complimentaven els seus ingressos treballant les terres d'altri.

Des d'una perspectiva organitzativa, la constitució de la CONC durant l'estiu de 1967 va contribuir a accelerar l'articulació nacional de les incipients Comissions Pageses disperses pel territori, desigualment organitzades i la capacitat de mobilització i representativitat social de les quals no era homogènia. No fou abans de 1968 que es pot parlar de l'existència d'una estructura organitzativa mínima de Comissions Pageses d'àmbit català. Una estructura que, però, va veure condicionar la seva progressió arran de l'estat d'excepció de 1969. Des d'inicis de la nova dècada el moviment camperol va diversificar-se i van anar formant-se grups pagesos d'àmbit local, que a través de les seves actuacions quotidianes

dines les cooperatives i les Hermandades de Labradores y Ganaderos, van contribuir a generar nous lideratges i sinèrgies que començarien a confluïr a partir de 1973. Els comunistes es van mostrar disposats a treballar amb tothom en post de la unitat sindical al camp, molt especialment amb els socialistes. Les bases per a una nova organització es van posar el 1974, data amb la que habitualment s'ha identificat el naixement de la Unió de Pagesos. És cert que allí es van assentar alguns punts claus del nou sindicat, amb qüestions gens secundàries com la seva mateixa denominació, però el cert és que després de la reunió de Pontons només es va acordar seguir treballant en la unitat. Més enllà dels grups que la integraven, la novetat substancial d'Unió de Pagesos va ser el plantejament de reivindicacions que sobrepassaven els aspectes estrictament agraris, per començar a formular reclamacions socials i culturals per al món rural. Era un camí que havia estat ja assenyalat per les Comissions Pageses però no recorregut. D'especial rellevància històrica fou l'emergència de les qüestions reproductives de la vida al camp, amb demandes de tipus mediambiental, com les denúncies contra la contaminació de les aigües del riu Francolí, però també contra el transvasament de l'Ebre per a finalitats industrials, així com les mobilitzacions en contra la construcció de les centrals nuclears a Ascó i Vandellós. Aquella dimensió nítidament sociopolítica va permetre la participació popular a un antifranchisme eminentment rural i assentava les bases per al naixement del moviment ecologista de la dècada següent.

Altrament, la presència de militants del moviment pagès que no residien als entorns rurals —com pèrits, tècnics o llicenciats superiors— va permetre establir nexes de contacte entre aquells espais i els entorns urbans. A més, aquella composició reforçava el caràcter interclassista del moviment que, davant la feblesa numèrica de la pagesia catalana, el dotava de força i li permetia un major impacte entre altres capes socials. Així fou en temps tant de la Unió de Pagesos com de les Comissions Pageses. Aquestes darreres van quedar reduïdes a l'expressió organitzativa dels pagesos comunistes a primers setantes. Unes Comissions que no representaven fefaentment al conjunt de la pagesia catalana, doncs la seva presència territorial va ser inicialment molt irregular. Amb tot, les Comissions Pageses no foren realitats alienes a la pagesia, doncs en veritat foren el reflex fidel d'aquells pagesos que es mobilitzaven a la Catalunya rural dels anys seixanta i setanta. Les reivindicacions que va anar formulant des del seu origen li van permetre mobilitzar el descontentament latent entre la pagesia, en especial amb les campanyes de boicot als pagaments de la Seguretat Social

Agrària, accions a nivell d'Hermandat local i d'agitació per la revaloració de la producció agrícola, així com conflictes per aconseguir increments salarials entre els jornalers del delta de l'Ebre, el Segrià o el Baix Llobregat.

El moviment pagès durant el franquisme a Catalunya va ser rellevant en, almenys, dos sentits. D'una banda, va construir i articular unes demandes socials que van permetre que molta gent de la ruralia participés de l'antifranquisme i que aquest incorporés les seves reivindicacions. Per l'altra, va contribuir a teixir un ampli territori, el de comarques, per dotar al PSUC —i, amb ell, a l'antifranquisme— de la dimensió nacional i de classe que afirmava representar. Cal tenir en consideració que la dimensió «nacional» i «de classe» que definia el PSUC en el primer punt dels seus Estatus anava més enllà de la retòrica, doncs era el fet diferencial de la *rara avis* del moviment comunista internacional. Per als comunistes catalans no era suficient ser l'organització hegemònica en el moviment obrer de les grans ciutats, sinó que necessitava d'assegurar-se la seva presència arreu de Catalunya —amb totes les complexitats socials que això comportava— per garantir el seu caràcter de partit nacional català. Al capdavant, aquella dimensió era la que justificava la seva mateixa existència apart del PCE, un fet que resultaria fonamental en la política unitària catalana, de la que el PSUC en va ser el principal impulsor.

No és possible menystenir la importància electoral d'aquella pretensió. Com s'ha pogut valorar, l'articulació territorial que va escometre el PSUC durant el franquisme emergiria amb tota nitidesa amb les primeres eleccions lliures en 41 anys. Certament mai es donen relacions mecàniques entre mobilització social i resultats a les urnes, però les geografies del vot comunista sí que dibuixen una certa correlació entre ambdues variants. Pel que fa a la ciutat de Tarragona, el PSUC aconseguí la tercera posició, amb un de cada cinc vots. La disputa per l'hegemonia de l'esquerra, que venia plantejant-se de manera creixent des de 1976, virtualment la guanyaren els socialistes. No era tant perquè haguessin aconseguit el 24% dels sufragis i la segona posició, sinó per haver obtingut uns resultats estables a tots els districtes de la ciutat. A tots a excepció de Bonavista, on el PSUC va aconseguir més del 50% dels vots, fet que el confirmava com el barri insígnia del comunisme tarragoní. És cert que en aquells comicis s'imposà la governamental UCD, però només per un punt percentual per sobre dels socialistes. D'altra banda, les organitzacions que estigueren present a l'Assemblea de Catalunya a Tarragona van aglutinar pràcticament el 65% dels

sufragis a la ciutat, tot movent-se en un marge del 52% com a mínim, al barri popular del Serrallo, i el màxim del 81%, a Torreforta.

Però aquells resultats de l'antifranquisme no es van limitar a la ciutat. De fet, els millors resultats del PSUC es van produir en els municipis petits i mitjans, on els comunistes havien tingut un paper rellevant en la incorporació d'aquells entorns a l'antifranquisme. A destacar els casos de Constantí, l'Albiol, Colldejou, l'Aleixar o la Sénia, on el PSUC va superar el 30% dels sufragis. Altre tant es podia assenyalar per als casos de Sant Carles de la Ràpita, Amposta, Freginals (tots ells al Montsià), la Secuita, Barberà de la Conca o Montblanc, on el vot comunista es va situar per sobre del 20%. Menció a banda mereix la població de Pratedip, que s'erigia com el municipi de major concentració de vot comunista de la província, amb vora el 46% dels sufragis. Les poblacions del Priorat on s'havia format recentment, com Porrera, el PSUC obtindria gairebé el 42%, i la Figuera i Marçà, estaria molt per sobre del 30%. Si quelcom queda clar dels resultats electorals de 1977 és que el comunisme no era només cosa de les ciutats. De fet, tots aquests resultats estaven molt per sobre dels principals centres urbans de demarcació. Els millors resultats del PSUC a les ciutats van ser a Tarragona, amb el 20% dels vots, per sobre de la mitjana catalana; Reus, en canvi, se situava per sota d'aquesta, amb el 17%; i la resta de principals ciutats de la província, Tortosa i Valls, rondaven cadascuna el 14% dels vots. Aquella especificitat del vot comunista a la regió de Tarragona constituïa, de fet, l'èxit d'un model de partit capaç d'integrar realitats rurals i urbanes molt diverses. Al darrere d'aquells resultats hi havia el treball de molts militants i els recursos logístics, humans i econòmics posats a disposició de la lluita antifranquista als entorns menys desenvolupats.

I és que l'antifranquisme, en tota la seva pluralitat, no fou únicament un moviment que va socialitzar un «no» al món miserable que representava la dictadura, com deia Vázquez Montalbán.¹¹⁴⁵ Fou també un moviment proactiu, amb capacitat de plantejar alternatives concretes als principals problemes del país. Unes alternatives que, de la mateixa manera que havien fet els moviments socials antifranquistes, es fonamentaven en les realitats concretes des d'on emanava la seva força. Com s'ha analitzat en detall per al cas de Tarragona, l'oposició va traçar un programa alternatiu a tot el que representava el franquisme a la ciutat: caos urbanístic, corrupció, prevaricació, desigualtats i desatenció. Per contra,

¹¹⁴⁵ Manuel Vázquez Montalbán: "Sobre la memoria de la oposición antifranquista", *El País*, 26/10/1988.

l'antifranquisme apostava per una ciutat veritablement nova en la què l'educació, la sanitat, l'administració, el transport o les polítiques públiques (tant industrials com urbanístiques), estessin sota control popular i subjectes a l'interès col·lectiu. Igualment, es proposaren fórmules de participació directa de la població en els afers públics a través de les entitats veïnals. Aquesta recerca ha demostrat abastament que no és possible fer-se càrrec de la significació política i històrica de l'antifranquisme sense comprendre la dimensió utòpica que imbuïa tota la seva militància. Sense aquesta dimensió, sense fer-nos càrrec dels anhels i les esperances dels qui hi militaren, en geografies molt diverses però en un temps molt concret, un temps en què tot desafiament podia comportar tortures, multes i presó per igual; sense totes aquestes variables, s'eclipsaria el significat històric de les lluites desenvolupades per l'antifranquisme.

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

FONTS ARXIVÍSTIQUES

Archivo Central del Ministerio de Trabajo (ACMT) — Madrid

Informes i memòries del Ministerio de Trabajo

Informes i memòries de l'Organización Sindical Española

Archivo General de la Administración (AGA) — Alcalá de Henares

Fons d'Interior (Ministerio de Gobernación)

Tarragona

Fons de Cultura (Ministerio de Información y Turismo)

Gabinete de Enlace

Fons de l'Organización Sindical Española

Secretaría General

Tarragona

Archivo Histórico del Partido Comunista de España (AHPCE) — Universidad Complutense de Madrid, Madrid.

Fons Activistas

Fons Dirigentes

Fons Movimiento Obrero

Comissió Obrera Nacional de Catalunya

Fons Nacionalidades y Regiones (NR)

Partit Socialista Unificat de Catalunya

Partidos políticos y asociaciones

Comités Locales

Comités Comarcales

Dirigentes

Correspondencia

Secretariado

Fons Radio España Independiente (REI)

Correo a la Pirenaica

Fons Órganos de dirección del PCE

Buró Político – Comité Ejecutivo

Comité Central

Informes

Fons Organizaciones Juveniles

Juventudes Socialistas Unificadas

Informes

Joventut Comunista de Catalunya

Informes

Archivo Historia del Trabajo – Fundación 1º de Mayo — Madrid

Col·lecció de premsa «Jóvenes en Libertad»

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) — Barcelona

Fons hemerogràfic

Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT) — Tarragona

Fons Iniciativa per Catalunya Verds

Joventut Comunista de Catalunya

Campanyes socials

Fons Municipal de Tarragona

Policia Municipal

Fons Sonor

Entrevistas de Marc Suanes

Entrevistes de Meritxell Ferré

**Arxiu Històric de la Comissió Obrera Nacional de Catalunya (AHCONC) —
Barcelona**

Fons de premsa clandestina

Premsa clandestina d'organitzacions sindicals

Fons del Centre del Treball i Documentació (CTD)

Partit Socialista Unificat de Catalunya

Col·lecció de Biografies Obreres

Fons de Moviments socials

Fons d'Organitzacions polítiques

Partit Socialista Unificat de Catalunya

Agrupacions fora de Barcelona

Tarragona

Arxiu Històric Provincial de Girona (AHPG) — Girona

Fons del Govern Civil

Seguretat i Ordre Públic

Comunicats dels Cossos i Forces de Seguretat

Comunicats de la Guàrdia Civil

Fons Joan Olóriz

Textos, articles i apunts personals

Fons Xavier Corominas Mainegre

Documentació política

Documentació sindical

Arxiu Històric Provincial de Lleida (AHPL) — Lleida

Fons del Govern Civil

Ordre Públic

Arxiu Històric Provincial de Tarragona (AHPT) — Tarragona

Fons del Govern Civil

Ordre Públic

Gabinet Tècnic

Assumptes econòmics, socials i sindicals

Fons de la Central Nacional de Sindicatos

Assumptes Socials

Memòries estadístiques

Fons Federació d'Associacions de Veïns de Tarragona

Publicacions

Documentació de la FAVT

Associació de Veïns de La Floresta

Fons Judicial

Jutjat Social n. 1 (Magistratura de Treball)

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) — Sant Cugat del Vallès

Fons del Partit Socialista Unificat de Catalunya

Direcció del Partit

Congrés

Comitè Central

Comitè Executiu

Organització

Organització de base

Organitzacions territorials

Elaboració Política

Comunicació

Partits i organitzacions polítiques afins

Entitats polítiques vinculades

Joventut Comunista de Catalunya

Context social i política del partit

Moviment obrer

Moviment de solidaritat i lluita contra la repressió

Solidaritat amb els represaliats polítics

Moviments d'Església

Compromís social i polític de l'Església

Moviment veïnal

Fons del Moviment de Joves Cristians de Pobles de Catalunya

Administració general i organització

Asociación por la Memoria Histórica del Partido del Trabajo y de la Joven Guardia Roja (AMH-PTE-JGR)

Fons del Partido Comunista de España (internacional)

Organismos Centrales

Fons del Joven Guardia Roja de España

Organismos Centrales

Biblioteca de Catalunya — Barcelona

Biblioteca

Fons hemerogràfic

Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona — Tarragona

Fons hemerogràfic

Biblioteca Nacional de España — Madrid

Biblioteca

Fons de revistes

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica – Portal de Archivos Españoles.

Fons hemerogràfic

Central Intelligence Agency (CIA)

Fons Freedom of Information Acts

Central Intelligence Bulletin

President's Daily Brief

**Centre d'Estudis Històrics Internacionals – Pavelló de la República (CEHI-PR) —
Universitat de Barcelona, Barcelona.**

Biblioteca

Fons d'Antoni Batista

Assemblea de Catalunya

**Centre d'Estudis sobre Dictadures i Democràcies (CEDID) — Universitat
Autònoma de Barcelona. Bellaterra, Cerdanyola del Vallès.**

Biblioteca

Fons oral sobre el moviment veïnal

**Centre Documental de la Comunicació (CEDOC) — Universitat Autònoma de
Barcelona. Bellaterra, Cerdanyola del Vallès**

Fons Giral

Fons hemerogràfics

Fons Viladot

Fundació Nous Horitzons — Barcelona

Fons de publicacions periòdiques

Hemeroteca de Tarragona — Tarragona

Fons hemerogràfics

Memorial Democràtic (MD) — Barcelona

Banc Audiovisual de Testimonis

«Banc de fons orals del moviment obrer a Catalunya»

«Lluites antifranquistes i transició democràtica (1957-1980)»

«Història de vida a militants comunistes»

FONTS HEMEROGRÀFIQUES

Títol	Subtítol / descripció¹¹⁴⁶	Organització
<i>Abc</i>	Diari generalista	
<i>Aurora</i>	<i>Portaveu dels joves demòcrates del Baix Camp</i>	JCC
<i>Boletín de Plataformas de Comisiones Obreras</i>	Portaveu de les Plataformes de CCOO	Plataformes de CCOO
<i>Cambio 16</i>	Setmanari generalista	
<i>Demà</i>	<i>Òrgan del Comitè Intercomarcal de Tarragona de la JCC</i>	JCC
<i>Diario Español</i>	Diari provincial del Movimiento Nacional de Tarragona	FET-JONS
<i>El Correo Catalán</i>	Diari generalista	
<i>El País</i>	Diari generalista	
<i>Información Obrera</i>	<i>Boletín de las CCOO de Tarragona</i>	CCOO
<i>Informaciones</i>	Butlletí d'informació de les COAC	COAC
<i>Campesinas</i>		
<i>Informaciones Obreras</i>	Butlletí d'informació de la CONC	CONC
<i>Jovent</i>	<i>Portaveu de la JCC</i>	JCC
<i>Joventut</i>	<i>Portaveu del Secretariat de les comarques tarragonines de la JCC</i>	JCC
<i>La Vanguardia Española</i>	Diari generalista	
<i>La Verdad Obrera</i>	<i>Portavoz de las CCOO de Cataluña</i>	CONC
<i>La Veu del Camp Català</i>	Portaveu de les Comissions Pageses	Comissions Pageses
<i>Lluita</i>	<i>Òrgan del Comitè Local de Tarragona del Partit Socialista Unificat de Catalunya</i>	PSUC
<i>Lucha Obrera</i>	<i>Plataformas y Comisiones Obreras Anticapitalistas de Empresa de Tarragona</i>	Plataformes Anticapitalistes
<i>Luchas Obreras</i>	<i>Portavoz de Comisiones Obreras de Cataluña</i>	CONC
<i>Mundo Diario</i>	Diari generalista	
<i>Mundo Obrero</i>	<i>Órgano central del PCE</i>	PCE
<i>Mundo Obrero Rojo</i>	<i>Órgano central del Partido Comunista de España (internacional)</i>	PCE(i)
<i>Nous Horitzons</i>	Revista teòrica comunista	PSUC
<i>Nova Falç</i>	<i>Tribuna de la Joventut Comunista Camperola</i>	JCC
<i>Nuestra Bandera</i>	Revista teòrica comunista	PCE
<i>Nuestros Barrios</i>	<i>Boletín informativo</i>	FAVT
<i>Quinzena Informativa</i>	Butlletí obrer catòlic	
<i>Tele/eXprés</i>	Diari generalista	
<i>Topo Obrero</i>	Butlletí del grup Topo Obrero	Topo Obrero
<i>Treball</i>	<i>Òrgan central del PSUC</i>	PSUC
<i>Unión Obrera</i>	<i>Boletín de CCOO de Tarragona y provincia</i>	COPT

Nota: Només hi apareixen les publicacions hemerogràfiques de caràcter històric i no les actuals referenciades en algun punt del text.

¹¹⁴⁶ La cursiva indica que és el subtítol original.

RELACIÓ DE TESTIMONIS ORALS

Nom	Naix.	Professió	Filiació	Entrevistador/a	Font
<i>Aragón Crespillo, Juan</i>	1922	Ferrovitari i obrer de la construcció	PSUC, CCOO	Lluís Balart	AHCONC
<i>Arjona Luque, José</i>	1921	Jornaler i obrer químic	PSUC, CCOO	Lluís Balart	AHCONC
<i>Asens Huguet, Josep</i>	1923	Sacerdot	HOAC	s.d.	MD
<i>Barberà Andreu, Josep M.</i>	1952	Obrer del metall	OICE, Plataformes Anticapitalistes	s.d.	MD
<i>Bravo Aragüete, M. Martín</i>	1947	Obrer de la construcció	CCOO, PSUC	Lluís Balart	AHCONC
<i>Brunet India, Manola</i>	1955	Estudiant	PSUC	Meritxell Ferré	AHCT
<i>Casas Godessar, Carme</i>	1921	Infermera	PSUC	Anna Alonso / s.d.	AHCONC / MD
<i>Chicharro Manero, Tomás</i>	1942	Obrer del metall	CCOO, FOC, PSUC	Anna Alonso	AHCONC
<i>Dorado Molina, Matilde</i>	1947	Obrera tèxtil	JOC, Topo Obrero, USO	Meritxell Ferré	AHCT
<i>Estrada Cruz, José</i>	1945	Obrer de la construcció	PSUC, CCOO	Marc Suanes	AHCT
<i>Farré Ballarín, Víctor</i>	1952	Estudiant	Bandera Roja, PSUC	s.d.	CEDID
<i>Fomer Roé, Agustí</i>	1947	Obrer de la construcció	PSUC, CCOO	N. Mayor	AHCONC
<i>Fortuny Solà, Teresa</i>	1945	Obrera en els sectors de la fusta i el metall	JOC, CCOO, GOA, Plataformes Anticapitalistes, COC, OICE	s.d. / s.d.	AHCONC / MD
<i>Fuente Benito, Ángeles de la</i>	1951	Obrera tèxtil	Topo Obrero, USO	Meritxell Ferré	AHCT
<i>Gatell Vallvé, M. Teresa</i>	1954	Infermera	PSUC, MDD	Meritxell Ferré	AHCT
<i>Gil Gómez, Ricardo</i>	1948	Obrer de la construcció	CCOO	Lluís Balart	AHCONC
<i>Giribets Martínez, Miguel</i>	1954	Estudiant i obrer	PSUC, JCC	Cristian Ferrer	Pròpia
<i>Guasch Pujolà, Anna</i>	1950	Obrera tabaquera	OICE, Plataformes Anticapitalistes	Meritxell Ferré	AHCT
<i>Llores Sanz, Cinta</i>	1947	Estudiant i obrera	CCOO, PSUC	Javier Tébar	AHCONC
<i>Malé Carbó, Glòria</i>	1943	Empresària i promotora	PSUC	Meritxell Ferré	AHCT

Nom	Naix.	Professió	Filiació	Entrevistador/a	Font
<i>Mayayo i Artal, Andreu</i>	1959	Estudiant	JCC, PSUC	Cristian Ferrer	Pròpia
<i>Muñoz Aguilar, Carmen</i>	1941	Obreira del metall	HOAC, CCOO, MCC, USO	Meritxell Ferré	AHCT
<i>Quintero, Pedro</i>	1930	Professor	PSUC	Marc Suanes	AHCT
<i>Ramos Martínez, Berta</i>	1954	Estudiant i obrera	JGR, PTE	Meritxell Ferré	AHCT
<i>Romera Martínez, Jaume</i>	1945	Obrer del metall	CCOO, PSUC	Lluís Balart	AHCONC
<i>Sánchez Cervelló, Josep</i>	1958	Estudiant	PSOE, UGT	Cristian Ferrer	Pròpia
<i>Saún Rafeles, Leandre</i>	1912	Comercial	PSUC	Javier Tébar / s.d.	AHCONC
<i>Sementé Moya, Josep</i>	1945	Estudiant i obrer	JOC, Plataformes	s.d. / Joel Sans	MD / Particular
<i>Suanes Lara, Rafael</i>	1951	Obrer de la construcció	PCE(m-l), MCC, CCOO	Marc Suanes i Josep Sánchez Cervelló	AHCT
<i>Vives March, Matías</i>	1952	Estudiant i advocat	LCR, PSUC	Cristian Ferrer	Pròpia

BIBLIOGRAFIA

- Abad, Irene; Heredia, Iván (2008): *Leandro Saún y Carmen Casas: organización política clandestina en la Zaragoza de los años 40*, Saragossa, Govern d'Aragó.
- Águila, Juan José del (2001): *El TOP. La represión de la libertad (1963-1977)*, Barcelona, Planeta.
- Aguilar, Paloma (1997): "La amnesia y la memoria: las movilizaciones por la amnistía en la transición a la democracia", a Rafael Cruz i Manuel Pérez Ledesma (eds.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza.
- Alonso, V.I.; et. al. (1976): *Crisis agrarias y luchas campesinas, 1970-1976*, Madrid, Ayuso.
- Álvarez Tardío, Manuel (2005): *El camino a la democracia en España: 1931 y 1978*, Madrid, Gota a gota.
- Álvarez, Santiago; Hinojosa, José Ramón; Sandoval, i José (coords.) (2003): *El movimiento guerrillero de los años 40*, Madrid, FIM, 1ª ed. 1990.
- Amat, Jordi (2016): *La primavera de Múnich. Esperanza y fracaso de una transición democrática*, Barcelona, Tusquets.
- Amaya, Àlex (2013): *El acelerón sindicalista. El aparato de propaganda de la Organización Sindical Española entre 1957 y 1969*, Madrid, CEPC.
- Amorós, Xavier (2007): "De memòria (d'una tímida oposició)", a Albert Arnavat: *Resistència antifranquista i Assemblea de Catalunya a Reus. 1939-1977*, Reus, Fundació Josep Recasens.
- Andrade, Juan (2012): *El PCE y el PSOE en (la) transición. La evolución ideológica de la izquierda durante el proceso de cambio político*, Madrid, Siglo XXI.
- Arasa, Daniel (1984): *Años 40. Los maquis y el PCE*, Barcelona, Argos Vergara.
- Arco, Miguel Ángel del; et. al. (eds.) (2013): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)*, Granada, Comares.
- Areilza, José María de (1977): *Diario de un Ministro de la Monarquía*, Barcelona, Planeta.

- Arnabat, Ramon (2012): "El moviment obrer autogestionari i el Topo Obrero (1972-1982)", a Manuel Loff i Carme Molinero (eds.): *Sociedades en cambio: España y Portugal en los años setenta*, CD-ROM, Barcelona, CEFID.
- Arnavat, Albert (2007): *Resistència antifranquista i Assemblea de Catalunya a Reus. 1939-1977*, Reus, Fundació Josep Recasens.
- Arriero, Francisco (2016): *El Movimiento Democrático de Mujeres. De la lucha contra Franco al feminismo*, Madrid, Catarata.
- Arxiu Nacional de Catalunya (2003): *El fons del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Guerra civil, exili i clandestinitat (1936-1977)*, Vol. 1, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- Babiano, José (1995): *Emigrantes, cronómetros y huelgas. Un estudio sobre el trabajo y los trabajadores durante el franquismo (Madrid, 1951-1977)*, Madrid, Siglo XXI.
- Babiano, José (2006): "La política de Reconciliación Nacional y sus repercusiones en el movimiento obrero (breves notas)", *Papeles de la FIM*, n. 24, pp. 175-179.
- Babiano, José (2007): "Mujeres, trabajo y militancia laboral bajo el franquismo. (Materiales para un análisis histórico)", a José Babiano (ed.): *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Madrid, Catarata.
- Babiano, José (ed.) (2007): *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Madrid, Catarata.
- Babiano, José (ed.) (2007): *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Madrid, Catarata.
- Babiano, José; Mingo, José Antonio de (1993): "De la comisión de enlaces y jurados del metal a la unión sindical de Madrid: las comisiones obreras madrileñas durante el franquismo", a David Ruiz (ed.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI.
- Balfour, Sebastian (1994): *La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988)*, València, Alfons el Magnànim.
- Ballester, David (2003): *Els homes sense nom. L'exili i la clandestinitat de la UGT de Catalunya (1939-1976)*, Barcelona, Viena ed.

- Ballester, David (2018): *Vides truncades. Repressió, víctimes i impunitat a Catalunya (1964-1980)*, València, PUV.
- Ballester, David; Risques, Manel (2001): *Temps d'amnistia. Les manifestacions de l'1 i el 8 de febrer de 1976 a Barcelona*, Barcelona, Ed. 62.
- Bardají, Federico (2015): *Bonavista, una biografia social*, Tarragona, Silva.
- Batista, Antoni (1995): *La Brigada Social*, Barcelona, Empúries.
- Batista, Antoni; Playà, Josep (1991): *La gran conspiració. Crònica de l'Assemblea de Catalunya*, Barcelona, Empúries.
- Beisner, Robert L. (2006): *Dean Acheson. A life in the Cold War*, New York, Oxford University Press.
- Bernal, Maria Dolors; Corbalán, Joan (2007): *Eines per a treballs de memòria oral*, Barcelona, Memorial Democràtic.
- Bernard, Robert (2002): "L'Assemblea de Catalunya (1971-1982): catalanisme popular i antifranquisme", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, n. 13, pp. 189-206.
- Biesca, José Antonio; Tuñón de Lara, Manuel (1980): *España bajo la dictadura franquista (1939-1975)*, Barcelona, Labor.
- Boj, Imma; Aroca, Jaume V. (2009): "La repressió de la immigració: les contradiccions del franquisme", a Martí Marín (ed.): *Memòries del viatge (1940-1975)*, Sant Adrià de Besòs, MHIC.
- Bordetas, Ivan (2009): "El viatge: canals d'informació, rutes, condicions i arribada", a Martí Marín (ed.): *Memòries del viatge (1940-1975)*, Sant Adrià de Besòs, MHIC.
- Bordetas, Ivan (2009): "Habitatges i assentaments, de la postguerra a l'estabilització", a Martí Marín (ed.): *Memòries del viatge (1940-1975)*, Sant Adrià de Besòs, MHIC.
- Bordetas, Ivan (2010): "De la supervivència a la resistència: la gestació del moviment veïnal a la Catalunya franquista", a Carme Molinero i Pere Ysàs (coords.): *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria.
- Bordetas, Ivan (2012): «Nosotros somos los que hemos hecho esta ciudad». *Autoorganización y movilización vecinal durante el tardofranquismo y el proceso de cambio político*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, UAB.

- Bordetas, Ivan (2017): "Aportaciones del activismo femenino a la construcción del movimiento vecinal durante el tardofranquismo. Algunos elementos para el debate", *Historia Contemporánea*, n. 54, pp. 15-45.
- Bordetas, Ivan; Sánchez, Anna (2010): "El moviment veïnal en (la) transició, 1974-1979", a Carme Molinero i Pere Ysàs (coords.): *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria.
- Bueno, Manuel; Gálvez, Sergio (eds.) (2009): «*Nosotros los comunistas*». *Memoria, identidad e historia social*, Madrid, FIM.
- Cabana, Ana (2011): "De imposible consenso. Actitudes de consentimiento hacia el franquismo en el mundo rural (1940-1960)", *Historia Social*, n. 71, pp. 89-106.
- Cabana, Ana (2013): "¿Mientras dormían? Transición y aprendizaje político en el mundo rural", a Óscar Rodríguez Barreira (ed.): *El franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida.
- Cabana, Ana (2013): "Sobrellevar la vida: memorias de resistència y resistències de las memorias al franquismo", a Miguel Ángel del Arco, et. al. (eds.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)*, Granada, Comares.
- Cabana, Ana (2013): *La derrota de lo épico*, València, PUV.
- Cabrera, Mercedes; Rey, Fernando del (2003): *El poder de los empresarios. Política y economía en la España contemporánea (1875-2000)*, Madrid, Taurus.
- Cabrera, Miguel Ángel (coord.) (2006): "Más allá de la historia social", dossier a *Ayer*, n. 62.
- Calvet, Josep; Luján, Oriol (2016): *Poble català, posa't a caminar. 40 anys de la Marxa de la Llibertat*, Barcelona, Angle.
- Camacho, Tomàs (1993): "Repressió a Tarragona en els primers anys del franquisme", a Jordi Piqué (coord.): *Franquisme a les comarques de Tarragona*, Tarragona, CEHS.
- Camprubí, Lino (2017): *Los ingenieros de Franco. Ciencia, catolicismo y Guerra Fría en el Estado franquista*, Barcelona, Crítica.
- Carnicero, Carlos (2009): *La ciudad donde nunca pasa nada. Vitoria, 3 de marzo de 1976*, Vitoria-Gasteiz, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.

- Carrillo, Santiago (1993): *Memorias*, Barcelona, Planeta.
- Casals, Xavier (2016): *La transición española. El voto ignorado de las amaras*, Barcelona, Pasado & Presente.
- Casañas, Joan (1988): *El progressisme catòlic a Catalunya (1940-1980)*, Barcelona, Llar del Llibre.
- Casanellas, Pau (2014): *Morir matando. El franquismo ante la práctica armada, 1968-1977*, Madrid, Catarata.
- Casanova, Julián (2007): *República y guerra civil. Historia de España*, vol. 8, Barcelona, Crítica.
- Castellanos, José A.; Ortiz Heras, Manuel (2016): "Cabos sueltos y lagunas pendientes: la transición y sus lecturas recientes", *Historia del Presente*, n. 27, pp. 97-112.
- Castillo, Santiago; Duch, Montserrat (coords.) (2015): *Sociabilidades en la historia*, Madrid, Catarata.
- Causa, Martí; Martínez; Ricard (eds.) (2014): *Historia de la Liga Comunista Revolucionaria (1970-1991)*, Madrid, La Oveja Roja.
- Cenarro, Ángela (2013): "La Historia desde abajo del Franquismo", a Óscar Rodríguez Barreira (ed.): *El Franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida.
- Colomé, Josep (2016): *Cor de comunista*, Palafurgell, Edicions del Baix Empordà.
- Colomer, Josep Maria (1978): *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, vol. 2, Barcelona, Curial.
- Colomer, Josep Maria (1985): *La ideologia de l'antifranquisme*, Barcelona, Edicions 62.
- Comas d'Argemir, Dolors; Grioles, Pilar; Soronellas, Montserrat (1990): "Emigración, etnicidad y redes de parentesco en un barrio de Tarragona", a Joan Josep Pujadas Muñoz, Josepa Cucó i Giner: *Identidades colectivas. Etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*, València, Generalitat Valenciana.
- Cruz, Rafael (1998): "El mitin y el motín. La acción colectiva y los movimientos sociales en la España del siglo XX", *Historia Social*, n. 31, pp. 137-152.
- Cruz, Rafael; Pérez Ledesma, Manuel (eds.) (1997): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza.

- Cuadrada, Coral; Gutiérrez, Esther (2014): *Les dones als orígens de Torreforta*, Tarragona, CEHS.
- Dahl, Robert (ed.) (1973): *Regimes and Oppositions*, New Haven, Yale University Press.
- Dahl, Robert (ed.) (1973): *Regimes and Oppositions*, New Haven, Yale University Press.
- Díaz Sánchez, Pilar (1999): "Del taller de costura a la fábrica. El trabajo de las mujeres en la confección-textil madrileña", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, n. 21, pp. 279-293.
- Díaz Sánchez, Pilar (2003): "Trabajo y género en la España franquista. Estudio comparado de dos sectores: la confección-textil y los ferrocarriles", a Gloria Nielfa: *Mujeres y hombres en la España franquista. Sociedad, economía, política y cultura*, Madrid, Complutense.
- Díaz Sánchez, Pilar (2007): "El trabajo en la confección-textil: un oficio de mujeres", *Espacio, Tiempo y Forma*, n. 19, pp. 371-392.
- Díaz, Daniel; Rubiralta, Fermí; Renyer, Jaume (2006): *Una història del FNC (1940-1990)*, Lleida, Pagès.
- Díaz, José Antonio (1977): *Luchas internas en Comisiones Obreras. Barcelona, 1964-1970*, Barcelona, Bruguera.
- Díaz, Miguel (2016): "La emigración como estrategia de escape de la represión social, política y económica de la dictadura franquista. El caso de los murcianos en Barcelona (1939-1959)", *Franquisme & Transició*, n. 4, pp. 9-40.
- Domènech, Xavier (2002): "El cambio político (1962-1976): materiales para una perspectiva desde abajo", *Historia del Presente*, n. 1, pp. 46-67.
- Domènech, Xavier (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976)*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- Domènech, Xavier (2006): "Entre el chotis reformista y la sardana idílica. La política de alianzas del PSU de Cataluña en tiempos de cambios políticos", *Papeles de la FIM*, n. 24, pp. 201-233.
- Domènech, Xavier (2008): *Clase obrera, antifranquismo y cambio político. Pequeños grandes cambios, 1956-1969*, Madrid, Catarata.
- Domènech, Xavier (2008): *Temps d'interseccions. La Joventut Comunista de Catalunya (1970-1980)*, Barcelona, Fundació Francesc Ferrer i Guàrdia.

- Domènech, Xavier (2009): "Cenizas que ardían todavía. La identidad comunista en el tardofranquismo y la transición", a Manuel Bueno i Sergio Gálvez (eds.): «*Nosotros los comunistas*». *Memoria, identidad e historia social*, Madrid, FIM.
- Domènech, Xavier (2010): "La reconstrucció de la raó democràtica. Del suburbi a la ciutat", a Carme Molinero i Pere Ysàs (coords.): *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria.
- Domènech, Xavier (2012): *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo. Lucha de clases, dictadura y democracia (1939-1977)*, Barcelona, Icaria.
- Duch, Montserrat (2015): "Ruptures en les formes i els espais de sociabilitat a Catalunya: repressió franquista i canvi estructural", a Montserrat Duch, Ramon Arnabat i Xavier Ferré (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- Duch, Montserrat; Arnabat, Ramon; Ferré, Xavier (eds.) (2015): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- Duch, Montserrat; Carot, Tomàs (2012): *Història de Tarragona. República, dictadura i democràcia*, Lleida, Pagès.
- Duch, Montserrat; Ferré, Meritxell (2009): *De súbdites a ciutadanes. Dones a Tarragona, 1939-1982*, Tarragona, CEHS.
- Duch, Montserrat; Piqué, Jordi; Serrallonga, Joan (2010): *La guerra civil a la comarca del Tarragonès*, Tarragona, Arola.
- Eley, Geoff (2003): *Un mundo que ganar. Historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica.
- Eley, Geoff (2008): *Una línea torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*, València, PUV.
- Eley, Geoff; Nield, Keith (2010): *El futuro de la clase en la historia. ¿Qué queda de lo social?*, València, PUV.
- Erice, Francisco (2017): *Militancia clandestina y represión. La dictadura franquista contra la subversión comunista (1956-1963)*, Gijón, Trea.

- Erice, Francisco; García Piñeiro, Ramón (1993): "La reconstrucción de la nueva vanguardia obrera y las Comisiones de Asturias (1958-1977)", a David Ruiz (coord.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI.
- Escoda, Jordi (2007): *Memòria històrica d'un reusenc. La Transició*, Valls, Consetània.
- Estivill, Jordi; Hoz, Josep M. de la (1988): *La cultura política dels treballadors a Catalunya. Estudi sobre les eleccions sindicals (1944-1987)*, Barcelona, Magrana.
- Etxezarreta, Miren (coord.) (1991): *La reestructuración del capitalismo en España, 1970-1990*, Barcelona, Icaria.
- Fanés, Fèlix (1977): *La vaga de tramvies del 1951*, Barcelona, Laia.
- Fernández Asperilla, Ana (1998): "La emigración como exportación de mano de obra: el fenómeno migratorio a Europa durante el franquismo", *Historia Social*, n. 30, pp. 63-81.
- Ferrando, Emili (2000): *Cristians i rebels. Història de l'HOAC a Catalunya durant el franquisme (1946-1975)*, Barcelona, Mediterrània.
- Ferrer González, Cristian (2014): *Lluitadors quotidians. L'antifranquisme, el canvi polític i la construcció de la democràcia al Montsià (1972-1979)*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida.
- Ferrer González, Cristian (2015): "«Partido de masas, partido clandestino». Redes, activismo y militancia comunista bajo el franquismo", a Santiago Castillo i Montserrat Duch (coords.): *Sociabilidades en la historia*, CD, Madrid, Catarata.
- Ferrer González, Cristian (2016): "Bastint l'antifranquisme de masses. La JCC més enllà de la Gran Barcelona, 1962-1976", *Franquisme & Transició*, n. 4, pp. 153-199
- Ferrer González, Cristian (2017): "La fase expansiva del antifranquisme, 1962-1976. Presencia, espacios y redes del PSUC en comarcas", *Nuestra Historia*, n. 3, pp. 18-38.
- Ferrer González, Cristian (2017): "Las batas rojas de Valmeline (Tarragona, 1974). Trabajadoras, huelguistas y referentes del movimiento obrero", *Historia del Presente*, n. 30, pp. 125-142.
- Ferrer González, Cristian (2018): "Josep Pardell, l'home del mostrari tèxtil i l'antifranquisme a comarques", *L'Avenç*, n. 445.

- Ferrer González, Cristian; Muñoz Jofre, Jaume (2016): "El anticomunismo en la izquierda: a propósito del origen y la ruptura del Moviment Socialista de Catalunya (1945-1966)", a Carlos Navajas (coord.): *Siglo. Actas del V Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de la Rioja.
- Fishman, Robert (1996): *Organización obrera y retorno de la democracia en España*, Madrid, Siglo XXI.
- Folguera, Pilar (1994): *Cómo se hace historia oral*, Madrid, EUDEMA.
- Font, Joan (1972): *La vaga de l'Harry Walker de Barcelona: del 17-12-70 al 15-11-71*, París, Edicions Catalanes de París.
- Font, Jordi (2001): *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona.
- Font, Jordi (2004): "«Nosotros no nos cuidábamos de la política». Fuentes orales y actitudes políticas en el franquismo. El ejemplo de una zona rural, 1939-1959", *Historia Social*, n. 49, pp. 49-68.
- Fontana i Terrats, Josep Maria (1979): *Dos trenes se cruzan en Reus*, Barcelona, Acervo.
- Fontana, Josep (1999): *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Crítica.
- Fontana, Josep (2000): "Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo", a Josep Fontana (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 1ª ed. 1986.
- Fontana, Josep (2011): *Por el bien del Imperio. Una historia del mundo desde 1945*, Barcelona, Pasado & Presente.
- Fontana, Josep (2017): *El siglo de la revolución. Una historia del mundo desde 1914*, Barcelona, Crítica.
- Fontana, Josep (ed.) (2000): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 1ª ed. 1986.
- Fraga, Manuel (1980): *Memoria breve de una vida política*, Barcelona, Planeta.
- Fuente, Ángeles de la (1985): *La conflictividad laboral en una empresa multinacional. El caso de Valmeline. (Historia desde dentro)*, Tarragona, tesi de llicenciatura de graduat social.

- Fuentes Navarro, Candelaria; Cobo Romero, i Francisco (2016): *La tierra para quien la trabaja. Los comunistas, la sociedad rural andaluza y la conquista de la democracia (1956-1983)*, Granada, EUG.
- Fuertes Muñoz, Carlos (2017): *Vivir la dictadura. La evolución de las actitudes sociales hacia el franquismo*, Granada, Comares.
- Fundación Espai en Blanc (coord.) (2008): *Luchas autònoma en los años setenta. Del antagonismo obrero al malestar social*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- Gallego, Ferran (2008): *El mito de la Transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*, Barcelona, Crítica.
- Gallego, Ferran; Morente, Francisco (eds.) (2017): *The last survivor. Cultural and social projects underlying Spanish Fascism, 1931-1975*, Eastbourne, Sussex Academic Press.
- Gallego, Gregori (1996): *Els anònims de la transició. Història oral del moviment obrer a Lleida i a Balaguer (1960-1970)*, Lleida, Pagès.
- Gálvez, Sergio (2017): *La gran huelga general. El sindicalismo contra la «modernización socialista»*, Madrid, Siglo XXI.
- Ganser, Daniel (2005): *Los ejércitos secretos de la OTAN. La Operación Gladio y el terrorismo en Europa occidental*, Mataró, El Viejo Topo.
- García Alcalá, Julio Antonio (2001): *Historia del «Felipe» (FLP, FOC y ESBA). De Julio Cerón a la Liga Comunista Revolucionaria*, Madrid, CEPC.
- García Delgado, José Luis (1987): "La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo", a Jordi Nadal, Albert Carreras, Carles Sudrià (comp.): *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Madrid, Ariel.
- Gil Andrés, Carlos (2013): "También «hombres del pueblo». Colaboración ciudadana en la gran represión", a Miguel Ángel del Arco, et. al. (eds.): *No sólo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)*, Granada, Comares.
- Gildea, Robert (2015): *Fighters in the shadows. A new history of the French Resistance*, London, Faber & Faber.
- Gillespie, Richard (1989): *The Spanish Socialist Party. A history of factionalism*, Oxford, Oxford University Press.

- Ginard, David (coord.) (2011): *Dona, guerra civil i franquisme*, Palma de Mallorca, Documenta Balear.
- Gómez Alén, José (1995): *As CCOO de Galicia e a conflictividade laboral durant o franquismo*, Vigo, Xeiras.
- Gómez Alén, José (ed.) (2018): *Historiografía, marxismo y compromiso político en España. Del franquismo a la actualidad*, Madrid, Siglo XXI.
- Gómez, Alberto; Saz, Ismael (eds.) (1999): *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, València, Episteme.
- González Bruguera, Francisco (1953): *Histoire Contemporaine d'Espagne, 1789-1950*, París, Ophrys.
- Grabriel, Pere (coord.) (1989): *Comissions Obreres de Catalunya, 1964-1989. Una aportació a la història del moviment obrer*, Barcelona, Empúries.
- Grau, Josep-Joan; Sorribes, Jesús (1985): *L'economia del Baix Ebre. Estructura i dinàmica socio-econòmica*, Vol. 1, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- Guell, Manel; Rovira, Salvador-Joan (eds.) (2007): *L'home i l'historiador. Miscel·lània en homenatge a Josep M. Recasens i Comes*, Tarragona, Autoritat Portuària.
- Guerra, Alfonso; Tezanos, José Félix (eds.) (1992): *La década del cambio. Diez años de gobierno socialista, 1982-1992*, Madrid, Sistema.
- Gutiérrez, Esther (2014): "El naixement i l'evolució de Torreforta" a Coral Cuadrada i Esther Gutiérrez: *Les dones als orígens de Torreforta*, Tarragona, CEHS.
- Harvey, David (2004): *El nuevo imperialismo*, Madrid, Akal.
- Harvey, David (2007): *Urbanismo y desigualdad social*, Madrid, Siglo XXI, 1ª ed. de 1977.
- Heine, Hermut (1983): *La oposición política al franquismo*, Barcelona, Crítica.
- Heras, Pedro A. (1991): *La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977)*, Tarragona, Mèdol.
- Hermansen, Tormod (1974): "Polos y centros de desarrollo en el desarrollo nacional y regional: elementos de un marco teórico para un enfoque sintético", *Revista EURE*, n. 10, pp. 55-96.
- Hernández Burgos, Claudio (2013): *Franquismo a ras de suelo. Zonas grises, apoyos sociales y actitudes durante la dictadura (1936-1976)*, Granada, EUG.

- Hernández Sánchez, Fernando (2015): *Los años de plomo. La reconstrucción del PCE durante el primer franquismo (1939-1953)*, Barcelona, Crítica.
- Hernández Sánchez, Fernando (2016): *El bulldozer negro del general Franco. Historia de España del siglo XX para la primera generación del XXI*, Barcelona, Pasado & Presente.
- Hobsbawm, Eric (1989): *Politics for a rational left. Political writings, 1977-1988*, London, Verso.
- Hobsbawm, Eric (1994): *The age of extremes. The short Twentieth Century, 1914-1991*, London, Abacus.
- Huntington, Samuel (1994): *La tercera ola. La democratización a finales del siglo XX*, Barcelona, Paidós.
- Huntington, Samuel; Moore, Clement (comps.) (1970): *Authoritarian politics in modern society. The Dynamics of Established One Party Systems*, Nova York, Basic Books.
- Ibarra, Pedro (1987): *El movimiento obrero en Vizcaya, 1967-1977. Ideología, organización y conflictividad*, Bilbao, Servicio Editorial UPV/EHU.
- Ibarra, Pedro; García, Chelo (1993): "De la primavera de 1956 a Lejona 1978. Comisiones Obreras de Euskadi", a David Ruiz (ed.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI.
- Iriarte, José Vicente (1995): *Movimiento obrero en Navarra (1967-1977). Organización y conflictividad*, Pamplona, Gobierno de Navarra.
- Jarne, Antonieta (1998): *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès.
- Jáuregui, Fernando; Vega, Pedro (1983-1984): *Crónica del antifranquismo*, 3 vols., Barcelona, Argos Vergara.
- Jiménez Sánchez, José (2000): "Conservadores en política y reformistas en lo social. La Acción Social Católica y la legitimación política del régimen de Franco (1940-1960)", *Ayer*, n. 39, pp. 165-180.
- Jones, Owen (2012): *Chavs. La demonización de la clase obrera*, Madrid, Capitán Swing.
- Judt, Tony (2006): *Postguerra. Una historia de Europa desde 1945*, Barcelona, Círculo.
- Juliá, Santos (1994): "Los orígenes sociales de la democracia en España", *Ayer*, n. 15, pp. 165-188.

- Juliá, Santos (1999): *Un siglo de España. Política y sociedad*, Madrid, Marcial Pons.
- Kirk, Tim; McElligott, Anthony (eds.) (1999): *Opposing Fascism. Community, authority and resistance in Europe*, New York, Cambridge University Press.
- Lacueva, Josep Lluís; Màrquez, Manuel; Plans, Lourdes (2007): *Combat per la llibertat. Memòria de la lluita antifranquista a Terrassa (1939-1979)*, Terrassa, Fundació Torre del Palau.
- Lanero, Daniel (ed.) (2013): *Por surcos y calles. Movilización social e identidades en Galicia y el País Vasco (1968-1980)*, Madrid, Catarata.
- Laraña, Enrique (1999): *La construcción de los movimientos sociales*, Madrid, Alianza.
- Lardín, Antoni (2007): *Obrers comunistes. El PSUC a les empreses catalanes durant el primer franquisme (1939-1959)*, Valls, Cosetània.
- Laviana, Juan Carlos (ed.) (2006): *1963. Grimau, el último ejecutado de la Guerra Civil*, Madrid, Unidad.
- Lazar, Marc (2005): *Le communisme, una passion française*, París, Perrin.
- Lefebvre, Henri (2013): *La producción del espacio*, Madrid, Capitán Swing, 1ª ed. en francès de 1974.
- Lefebvre, Henri (2017): *El derecho a la ciudad*, Madrid, Capitán Swing, 1ª ed. en francès de 1968.
- Linz, Juan José (1970): "From Falange to Movimiento-Organization. The Spanish Single Party and the Franco Regime", a Samuel Huntington i Clement Moore (comps.): *Authoritarian politics in modern society. The Dynamics of Established One Party Systems*, Nova York, Basic Books.
- Linz, Juan José (1973): "Opposition to and under an Authoritarian Regimen: Spain", a Robert Dahl (ed.): *Regimes and Oppositions*, New Haven, Yale University Press.
- Linz, Juan José (1973): "Opposition to and under an Authoritarian Regimen: Spain", a Robert Dahl (ed.): *Regimes and Oppositions*, New Haven, Yale University Press.
- Linz, Juan José (1978): "Una teoría del régimen autoritario. El caso de España", a Stanley Payne (ed.): *Política y sociedad en la España del siglo XX*, Madrid, Akal.
- Linz, Juan José (2009): *Obras escogidas. Sistemas totalitarios y regímenes autoritarios*, Vol. 3, Madrid, CEPC.

- Lladonosa, Mariona (2013): *La construcció de la catalanitat. Evolució de la concepció d'identitat nacional a Catalunya, 1860-1990*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida.
- Llonch, Montserrat (ed.) (2004): *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*, Lleida, Pagès.
- Llop, Josep (2002): *La industrialització de Tarragona (1957-1971) i les seves circumstàncies*, Tarragona, Arola.
- Loff, Manuel; Molinero, Carme (eds.) (2012): *Sociedades en cambio: España y Portugal en los años setenta*, CD-ROM, Barcelona, CEFID.
- López Rodó, Laureano (1991): *Memorias. Años decisivos*, Vol. 2, Barcelona Plaza & Janés.
- Luzzatto, Sergio (2015): *Partisanos. Una historia de la resistencia*, Barcelona, Debate.
- Maluquer, Jordi (2014): *La economía española en perspectiva histórica*, Barcelona, Pasado & Presente.
- Manier, José Carlos; Juliá, Santos (2000): *El aprendizaje de la libertad, 1973-1986*, Madrid, Alianza.
- Manier, José Carlos; Juliá, Santos (2000): *El aprendizaje de la libertad, 1973-1986*, Madrid, Alianza.
- Maravall, José María (1981): *La política de la Transición, 1975-1980*, Madrid, Taurus.
- Margalef, Joaquim (1979): *El Tarragonès. Estructura econòmica, expansió industrial i desequilibris sectorials*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- Marín Arce, José María (2006): "Condicionantes económicos y sociales de la transición", a Carme Molinero (ed.): *La transición, treinta años después. De la dictadura a la instauración y consolidación de la democracia*, Barcelona, Península.
- Marín, Guillermo; Fernández, Iñaki (2017): "Welfare as a totalitarian tool: Fascist Italy and Francoist Spain in the European context", a Ferran Gallego i Francisco Morente (eds.): *The last survivor. Cultural and social projects underlying Spanish Fascism, 1931-1975*, Eastbourne, Sussex Academic Press.
- Marín, José María; Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2001): *Historia política, 1939-2000*, Istmo, Madrid.

- Marín, Martí (2000): *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès.
- Marín, Martí (2003): *Immigració, suburbialització i dictadura. Sabadell, 1939-1960*, Sabadell, mecanoscrit inèdit de la Beca d'Història Local Miquel Carreras.
- Marín, Martí (2006): "Franquismo e inmigración interior: el caso de Sabadell (1939-1960)", *Historia Social*, n. 56, pp. 131-152.
- Marín, Martí (2006): *Història del franquisme a Catalunya*, Lleida, Pagès/Eumo.
- Marín, Martí (2009): "Fluxos, stocks, periodicitat i orígens", a Martí Marín (ed.): *Memòries del viatge (1940-1975)*, Sant Adrià de Besòs, MHIC.
- Marín, Martí (2010): "La gestación del Documento Nacional de Identidad: un proyecto de control totalitario para la España franquista", a Carlos Navajas i Diego Iturriaga (eds.): *Novísima. Actas del II Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de La Rioja.
- Marín, Martí (ed.) (2009): *Memòries del viatge (1940-1975)*, Sant Adrià de Besòs, MHIC.
- Markoff, John (1998): *Olas de democracia. Movimientos sociales y cambio político*, Madrid, Tecnos.
- Marrugat, Ramon (2012): *La Llibreria de la Rambla i l'alternativa cultural de Tarragona (1968-1980)*, Tarragona, CEHS.
- Martín Ramos, José Luis (2001): "El socialismo español", a Donald Sassoon: *Cien años de socialismo*, Barcelona, Edhasa.
- Martín Ramos, José Luis (2002): *Rojos contra Franco. Historia del PSUC, 1939-1947*, Barcelona, Edhasa.
- Martín Ramos, José Luis (coord.) (2011): *Pan, trabajo y libertad. Historia del Partido del Trabajo de España*, Mataró, El Viejo Topo.
- Martín Villa, Rofoldo (1984): *Al servicio del Estado*, Barcelona, Planeta.
- Martín, Óscar (2008): *A tientas con la democràcia. Movilización, actitudes y cambio en la provincia de Albacete, 1966-1977*, Madrid, Catarata.
- Martínez de Sas, María Teresa; Pagès, Pelai (coords.) (2000): *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- Martínez, Isabel (2016): «Vostè senyora pot tenir una Crolls». *Històrica de la fàbrica Crolls de Reus*, Tarragona, Arola.

- Mason, Tim (1981): "The Worker's Opposition in Nazi Germany", *History Workshop Journal*, n. 11, pp. 120-137.
- Mateos, Abdón (1997): *Las izquierdas españolas desde la Guerra Civil hasta 1982. Organizaciones socialistas, culturas políticas y movimientos sociales*, Madrid, UNED.
- Mateos, Abdón (2011): *Historia del antifranquismo. Historia, interpretación y uso del pasado*, Barcelona, Flor del Viento.
- Mateos, Abdón (coord.) (2008): *La España de los cincuenta*, Madrid, Eneida, 2008.
- Mayayo, Andreu (1995): *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agràris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers.
- Mayayo, Andreu (2002): *La ruptura catalana. Les eleccions del 15-J de 1977*, Catarroja, Afers.
- Mayayo, Andreu (2007): *La veu del PSUC. Josep Solé Barberà, advocat*, Barcelona, L'Avenç.
- Mayayo, Andreu; Tébar, Javier (eds.) (2018): *En el laberinto. Las izquierdas del sur de Europa (1968-1982)*, Granada, Comares.
- Mir Garcia, Jordi (2018): "SDEUB: estudiants creant democràcia i trencant amb la dictadura", a Josep Puigsech i Giaime Pala (eds.): *Les mans del PSUC. Militància*, Barcelona, Memorial Democràtic.
- Mir, Conxita (1999): "Violencia política, coacción legal y oposición interior", *Ayer*, n. 33, pp. 115-145.
- Mir, Conxita (2000): *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio.
- Molinero, Carme (1997): "Recuperació econòmica i canvi social", a Borja de Riquer (dir.): *Història, política, societat i cultura als Països Catalans. La llarga postguerra, 1939-1960*, Vol. 10, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Molinero, Carme (2005): *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Barcelona, Crítica.
- Molinero, Carme (2009): "Una gran apuesta: la oposición política a través de la movilización social", a Manuel Bueno i Sergio Gálvez (eds.): «*Nosotros los comunistas*». *Memoria, identidad e historia social*, Madrid, FIM.

- Molinero, Carme (2011): "Dones i antifranquisme", a David Ginard (coord.): *Dona, guerra civil i franquisme*, Palma de Mallorca, Documenta Balear.
- Molinero, Carme (ed.) (2006): *La transición, treinta años después. De la dictadura a la instauración y consolidación de la democracia*, Barcelona, Península.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (1981): *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*, Barcelona, Magrana.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (1985): «*Patria, justicia y pan*». *Nivells de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*, Barcelona, La Magrana.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (1989): "Comissions Obreres", a Pere Gabriel (coord.): *Comissions Obreres de Catalunya, 1964-1989. Una aportació a la història del moviment obrer*, Barcelona, Empúries.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (1991): *Els industrials catalans durant el franquisme*, Barcelona, Eumo.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (1998): "La historia social de la época franquista. Una aproximación", *Historia Social*, n. 30, pp. 133-154.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (1998): *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2003): "El malestat popular por las condiciones de vida. ¿Un problema político para el régimen franquista?", *Ayer*, n. 52, pp. 255-282.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2003): *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 1ª ed. 1992.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2008): *La anatomía del franquismo. De la supervivencia a la agonía*, Barcelona, Crítica.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2010): *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Barcelona, L'Avenç.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2014): *La cuestión catalana. Cataluña en la transición española*, Barcelona, Crítica.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2015): "Derechas e izquierdas en la España posfranquista", a Manuel Pérez Ledesma i Ismael Saz (coords.): *Del franquismo a la democracia, 1936-2013*, Madrid/Saragossa, Marcial Pons/PUZ.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2017): *De la hegemonía a la autodestrucción. El Partido Comunista de España (1956-1982)*, Barcelona, Crítica.

- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (2018): *La Transición. Historia y relatos*, Madrid, Siglo XXI.
- Molinero, Carme; Ysàs, Pere (coords.) (2010): *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria.
- Montero, Feliciano (2000): *La Acción Católica y el franquismo. Auge y crisis de la Acción Católica especializada*, Madrid, UNED.
- Montero, Mercedes (2011): "Desarrollismo, consumo y publicidad. Un enfoque histórico (España, 1960-1975)", *Pensar la Publicidad*, vol. 5, n. 1, pp. 249-273.
- Morán, Gregorio (1979): *Adolfo Suárez. Historia de una ambición*, Barcelona, Planeta.
- Morán, Gregorio (2017): *Miseria, grandeza y agonía del PCE, 1939-1985*, Madrid, Akal, 1ª ed. de 1986.
- Moreno Gómez, Francisco (2016): *Los desaparecidos de Franco. Un estudio factual y teórico en el contexto de los crímenes internacionales y las comisiones de la verdad*, Madrid, Alapuerto.
- Morgan, Philip (1999): "The year of consent? Popular attitudes and resistance to Fascism in Italy, 1925-1940", a Tim Kirk i Anthony McElligott (eds.): *Opposing Fascism. Community, authority and resistance in Europe*, New York, Cambridge University Press.
- Mota, José Fernando (2004): "La reorganització del moviment obrer al tèxtil català (1960-1981)", a Montserrat Llonch (ed.): *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*, Lleida, Pagès.
- Mota, José Fernando (2010): «*Mis manos, mi capital*». *Els treballadors de la construcció, les CCOO i l'organització de la protesta a la Gran Barcelona (1964-1978)*, Alzira, Germania.
- Moya, Anna (2012): *Accio parroquial al barri obrer de Torreforta durant el franquisme, treball fi de màster inèdit*, Tarragona, URV.
- Muñoz Jofre, Jaume (2016): *La España corrupta. Breve historia de la corrupción (de la Restauración a nuestros días, 1875-2016)*, Granada, Comares.
- Muñoz Ruiz, M. Carmen (2007): "Género, masculinidad y nuevo movimiento obrero bajo el franquismo", a José Babiano (ed.): *Del hogar a la huelga. Trabajo, género y movimiento obrero durante el franquismo*, Madrid, Catarata.

- Muñoz Soro, Javier; Treglia, Emanuele (eds.) (2017): *Patria, pan... amore e fantasia. La España franquista y sus relaciones con Italia (1945-1975)*, Granada, Comares.
- Muñoz, Antonio (2012): *El amigo alemán. El SPD y el PSOE de la dictadura a la democracia*, Barcelona, RBA.
- Nadal i Company, Rafael (1996): *Més de mig segle en el torn d'ofici i d'altres records*, Tarragona, Mèdol.
- Nadal, Jordi; Carreras, Albert; Sudrià, Carles (comp.) (1987): *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*, Madrid, Ariel.
- Navajas, Carlos (coord.) (2016): *Siglo. Actas del V Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de la Rioja.
- Navajas, Carlos (ed.) (1996): *Actas del Primer Simposio de Historia Actual de La Rioja*, La Rioja, Universidad de La Rioja.
- Navajas, Carlos; Iturriaga, Diego (eds.) (2010): *Novísima. Actas del II Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de La Rioja.
- Nicolás, Encarna (1982): *Instituciones murcianas en el franquismo, 1939-1962. Contribución al conocimiento de la ideología dominante*, Murcia, Editorial Regional de Murcia.
- Nielfa, Gloria (2003): *Mujeres y hombres en la España franquista. Sociedad, economía, política y cultura*, Madrid, Complutense.
- O'Donell, Guillermo; Schmitter, Philippe (1986): *Transition from Authoritarian Rule*, Baltimore, John Hopkins University Press.
- Ortega, María Teresa (2003): *Del silencio a la protesta. Explotación, pobreza y conflictividad en una provincia andaluza, Granada 1936-1977*, Granada, Universidad de Granada.
- Osorio, Alfonso (1980): *Trayectoria política de un ministro de la Corona*, Barcelona, Planeta.
- Oyón, José Luis (2002): "Historia urbana e historia obrera: reflexiones sobre la vida obrera y su inscripción en el espacio urbano, 1900-1950", *Historia Contemporánea*, n. 24, pp. 11-58.
- Pala, Giaime (2011): *El PSUC. L'antifranquisme i la política d'aliances a Catalunya (1956-1977)*, Barcelona, Base.

- Pala, Giaime (2016): *Cultura clandestina. Los intelectuales del PSUC bajo el franquismo*, Granada, Comares.
- Pala, Giaime (2018): "El PSUC davant la qüestió nacional (1949-1980)", a Josep Puigsech i Giaime Pala (eds.): *Les mans del PSUC. Militància*, Barcelona, Memorial Democràtic.
- Pala, Giaime; Nencioni, Tommaso (2008): "La nueva orientación de 1968. El PCE-PSUC ante la Primavera de Praga", a Giaime Pala i Tommaso Nencioni (eds.): *El inicio del fin del mito soviético. Los comunistas occidentales ante la Primavera de Praga*, Mataró, El Viejo Topo.
- Pala, Giaime; Nencioni, Tommaso (eds.) (2008): *El inicio del fin del mito soviético. Los comunistas occidentales ante la Primavera de Praga*, Mataró, El Viejo Topo.
- Palacio Atard, Vicente (1989): *Juan Carlos I y el advenimiento de la democracia*, Madrid, Espasa.
- Panadès, Antoni; Punsola, Albert (2009): *La transició des de la plaça Imperial Tàrraco, 1976-1982. Política i societat*, Tarragona, Diputació de Tarragona.
- Pasajes, Felipe (2008): "Arqueología de la autonomía obrera en Barcelona 1964-1973", a Fundación Espai en Blanc (coord.): *Luchas autónoma en los años setenta. Del antagonismo obrero al malestar social*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- Pavone, Claudio (1991): *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torino, Bollati Boringhieri.
- Payne, Stanley (ed.) (1978): *Política y sociedad en la España del siglo XX*, Madrid, Akal.
- Pérez Díaz, Víctor (1974): *Pueblos y clases sociales en el campo español*, Madrid, Siglo XXI.
- Pérez Ledesma, Manuel (2006): "«Nuevos» y «viejos» movimientos sociales en la transición", a Carme Molinero (ed.): *La transición, treinta años después. De la dictadura a la instauración y consolidación de la democracia*, Barcelona, Península.
- Pérez Ledesma, Manuel; Saz, Ismael (coords.) (2015): *Del franquismo a la democracia, 1936-2013*, Madrid/Saragossa, Marcial Pons/PUZ.

- Pérez, José Antonio (2001): *Los años del acero. La transformación del mundo laboral en el área industrial del Gran Bilbao (1958-1977). Trabajadores, convenios y conflictos*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- Pinilla, Alfonso (2017): *La legalización del PCE. La historia no contada, 1974-1977*, Madrid, Alianza.
- Piqué, Jordi (2007): "Barraquisme a Tarragona: any 1964", a Manel Guell i Salvador-Joan Rovira (eds.): *L'home i l'historiador. Miscel·lània en homenatge a Josep M. Recasens i Comes*, Tarragona, Autoritat Portuària.
- Piqué, Jordi (coord.) (1993): *Franquisme a les comarques de Tarragona*, Tarragona, CEHS.
- Pomés, Jordi (2000): *La Unió de Rabassaires. Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- Pons, Silvio (2012): *La rivoluzione globale. Storia del comunismo internazionale, 1917-1991*, Torino, Einaudi.
- Pont, Josep; Iniesta, Rafael (2002): *La utopía obrera. Historia del movimiento de los trabajadores españoles*, Barcelona, Flor del Viento.
- Powell, Charles (1991): *El piloto del cambio. El rey, la monarquía y la transición a la democracia*, Barcelona, Planeta.
- Powell, Charles (1995): *Juan Carlos. Un rey para la democracia*, Barcelona, Ariel/Planeta.
- Preston, Paul (2014): *The Last Stalinist. The life of Santiago Carrillo*, London, William Collins.
- Priestland, David (2009): *The red flag. A history of communism*, New York, Grove Press.
- Prost, Antoine (2016): *Doce lecciones sobre historia*, Granada, Comares.
- Puig, Angelina (2017): *De Pedro Martínez a Sabadell. L'emigració, una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975*, Cerdanyola del Vallès, CEFID-UAB.
- Puigsech, Josep; Pala, Giaime (eds.) (2018): *Les mans del PSUC. Militància*, Barcelona, Memorial Democràtic.

- Pujadas Muñoz, Joan Josep; Cucó i Giner, Josepa (1990): *Identidades colectivas. Etnicidad y sociabilidad en la Península Ibérica*, València, Generalitat Valenciana.
- Ramos, Victoria (comp.) (1997): *Catálogo de los fondos del Archivo Histórico del Partido Comunista de España*, Vol. 1, Madrid, FIM.
- Recasens, Josep Maria (2005): *La repressió a Tarragona*, Tarragona, CEHS.
- Riera, Ignasi; Botella, José (1976): *El Baix Llobregat. 15 años de luchas obreras*, Barcelona, Blume.
- Río, Miguel Ángel del (2013): *De la extrema derecha neofranquista a la derecha conservadora: los orígenes de Alianza Popular (1973-1979)*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, UAB.
- Riquer, Borja de (2009): *La dictadura de Franco. Historia de España*, vol. 9, Barcelona, Crítica.
- Riquer, Borja de (dir.) (1997): *Història, política, societat i cultura als Països Catalans. La llarga postguerra, 1939-1960*, Vol. 10, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Rodríguez Barreira, Óscar (2013): "Vivir y narrar el Franquismo desde los márgenes", a Óscar Rodríguez Barreira (ed.): *El Franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Edicions i Publicacions de la UdL,
- Rodríguez Barreira, Óscar (ed.) (2013): *El franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida.
- Rodríguez Barreira, Óscar (ed.) (2013): *El Franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Lleida, Edicions i Publicacions de la Universitat de Lleida.
- Rodríguez Tejada, Sergio (2009): *Zonas de libertad. Dictadura franquista y movimiento estudiantil en la Universidad de Valencia (1939-1965)*, Vol. 1, València, PUV.
- Rossanda, Rossana (1984): *Un viaje inútil o la política como educación sentimental*, Barcelona, Laia.
- Rossanda, Rossana (2005): *La ragazza del secolo scorso*, Torino, Einaudi.
- Rovira, Joan-Salvador (2010): *El Club de Joves (1965-1976). El ressorgiment de la cultura catalana i catalanista a Tarragona*, Tarragona, CEHS.

- Rubiol, Glòria (1995): *Josep Pallach i el Reagrupament*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- Rueda, José Carlos (2005): "La televisión en España: expansión y consumo social, 1963-1969", *Anàlisi*, n. 32, pp. 45-71.
- Ruiz, David (ed.) (1993): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI.
- Salvat, Jordina (2016): "Cabró comunista!", a Josep Colomé: *Cor de comunista*, Palafurgell, Edicions del Baix Empordà.
- Salvat, Jordina (2016): "Denúncia històrica", a Josep Colomé: *Cor de comunista*, Palafurgell, Edicions del Baix Empordà.
- Samuel, Raphael (2008): *Teatros de la memoria. Pasado y presente de la cultura contemporánea*, València, PUV.
- Sánchez Cervelló, Josep (1995): *La revolución portuguesa y su influencia en la transición española (1961-1976)*, Madrid, Nerea.
- Sánchez Cervelló, Josep; Puig Vallverdú, Guillem (2017): *El Sindicat Agrícola de Sant Isidre, 1917-2017. Cent anys de cooperació agrària a la Poble de Mafumet*, Poble de Mafumet, Cooperativa Agrícola de Sant Isidre.
- Sánchez Mosquera, Marcial (2008): *Del miedo genético a la protesta. Memoria de los disidentes del franquismo*, Sevilla, Fundación de Estudios Sindicales.
- Sánchez Rodríguez, Jesús (2004): *Teoría y práctica democrática en el PCE (1956-1982)*, Madrid, FIM.
- Sánchez Vilanova, Llorenç (1991): *L'aventura hidroelèctrica de la Ribagorçana. ENHER i la seva influència en la transformació socio-econòmica de l'Alta Ribagorça*, La Poble de Segur, Associació d'Amics de l'Alta Ribagorça.
- Sánchez-Cuenca, Ignacio (2004): *Atado y mal atado. El suicidio institucional del franquismo y el surgimiento de la democracia*, Madrid, Alianza.
- Sánchez-Terán, Salvador (1988): *De Franco a la Generalitat*, Barcelona, Planeta.
- Sans, Joel (2017): *Militancia, vida y revolución en los años 70: la experiencia de la Organización de Izquierda Comunista (OIC)*, tesi doctoral inèdita, Bellaterra, UAB.
- Sanz Oller, Julio (1972): *Entre el fraude y la esperanza. Las Comisiones Obreras de Barcelona*, París, Ruedo Ibérico.

- Sanz, Julián (2018): "El enfoque marxista y los estudios históricos sobre la época franquista", a José Gómez Alén (ed.): *Historiografía, marxismo y compromiso político en España. Del franquismo a la actualidad*, Madrid, Siglo XXI.
- Sanz, Julián; Babiano, José; Erice, Francisco (eds.) (2016): *E.P. Thompson. Marxismo e historia social*, Madrid, Siglo XXI.
- Sartorius, Nicolàs; Sabio, Alberto (2007): *El final de la dictadura. La conquista de la democracia en España (novembre de 1975 – junio de 1977)*, Madrid, Temas de Hoy.
- Sassoon, Donald (2001): *Cien años de socialismo*, Barcelona, Edhasa.
- Saz, Ismael (1999): "Entre la hostilidad y el consentimiento. Valencia en la posguerra", a Alberto Gómez i Ismael Saz (eds.): *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, València, Episteme.
- Saz, Ismael (2004): *Franquismo y fascismo*, València, PUV.
- Scott, James C. (2003): *Los dominados y el arte de la resistencia*, Tafalla, Txalaparta.
- Sellés, Elionor (2005): *Moviment obrer, canvi polític, social i cultural. Comissions Obreres a Catalunya, 1964-1978*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, UB.
- Serrano Cepillo, Salvador (2015): "«El Sevillano», el tren de la inmigración", a Federico Bardají: *Bonavista, una biografía social*, Tarragona, Silva.
- Solé i Sabaté, Josep Maria (1985): *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62.
- Solé Tura, Jordi (1999): *Una historia optimista. Memorias*, Madrid, Aguilar.
- Soto Carmona, Álvaro (1998): "Huelgas en el franquismo: causas laborales – consecuencias políticas", *Historia Social*, n. 30, pp. 39-61.
- Soto Carmona, Álvaro (2005): *¿Atado y bien atado? Institucionalización y crisis del franquismo*, Madrid, Casa de Velázquez.
- Subirats, Joan (ed.) (1999): *¿Existe sociedad civil en España? Responsabilidades colectivas y valores públicos*, Madrid, Fundación Encuentro.
- Tébar, Javier (2002): "Cataluña 1962: un silencio cargado de confianza", a Rubén Vega (coord.): *Las huelgas de 1962 en España y su repercusión internacional*, Gijón, Tarea.

- Tébar, Javier (2012): "La «resistencia ordinaria» durante el tardofranquismo", a Javier Tébar (ed.): *«Resistencia ordinaria». La militancia y el antifranquismo catalán ante el Tribunal de Orden Público (1963-1977)*, València, PUV.
- Tébar, Javier (2016): "El obrero *imaginado*. Representaciones sociales, culturas políticas y movilización social", a Julián Sanz, José Babiano i Francisco Erice (eds.): *E.P. Thompson. Marxismo e historia social*, Madrid, Siglo XXI.
- Tébar, Javier (ed.) (2012): *«Resistencia ordinaria». La militancia y el antifranquismo catalán ante el Tribunal de Orden Público (1963-1977)*, València, PUV.
- Terrés, Jordi (2007): "La izquierda radical española y los modelos del Este: el referente albanés en la lucha antifranquista. El caso del PCE (m-l)", *Ayer*, n. 67, pp. 159-176.
- Tezanos, José Félix; Cotarelo, Ramón; Blas, Andrés de (eds.) (1989): *La Transición democrática española*, Madrid, Sistema.
- Thomas, Hugh (1961): *The Spanish Civil War*, New York, Harper & Brothers.
- Thomàs, Joan Maria (1997): *José M. Fontana Tarrats. Biografía política d'un franquista català*, Centre de Lectura, Reus.
- Thomàs, Joan Maria (2001): *La Falange de Franco. Fascismo y fascistización en el régimen franquista, 1937-1945*, Barcelona, Plaza & Janés.
- Thomàs, Joan Maria (ed.) (2001): *Franquisme/feixisme*, Reus, Fundació Josep Recasens.
- Thompson, Edward P. (2013): *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing.
- Towson, Niguel (2007): *Spain transformed. The Late Franco Dictatorship, 1959-1975*, Chicago, University of Chicago Press.
- Traverso, Enzo (2002): *El totalitarisme. Història d'un debat*, València, PUV.
- Traverso, Enzo (2016): *Left-wing melancholia. Marxism, history and memory*, New York, Columbia University Press.
- Treglia, Emanuele (2011): "La elección de la vía nacional. La Primavera de Praga y la evolución política del PCE", *Historia del Presente*, n. 16, pp. 83-96.
- Treglia, Emanuele (2012): *Fuera de las catacumbas. La política del PCE y el movimiento obrero*, Madrid, Eneida.

- Treglia, Emanuele (2013): "Izquierda comunista y cambio político: el caso de la ORT", *Ayer*, n. 92, pp. 47-71.
- Treglia, Emanuele (2017): "Por la libertad de España. La solidaridad italiana con el antifranquismo (1962-1977)", a Javier Muñoz Soro i Emanuele Treglia (eds.): *Patria, pan... amore e fantasia. La España franquista y sus relaciones con Italia (1945-1975)*, Granada, Comares.
- Treglia, Emanuele (ed.) (2013): "Las izquierdas radicales más allá de 1968", dossier a *Ayer*, n. 92.
- Tusell, Javier (1977): *La oposición democrática al franquismo, 1939-1962*, Barcelona, Planeta.
- Tusell, Javier (1995): *Juan Carlos I. La restauración de la monarquía*, Madrid, Temas de Hoy.
- Tusell, Javier (1996): "El primer franquismo desde la óptica de la historia actual: cuestiones pendientes y propuestas de investigación", a Carlos Navajas (ed.): *Actas del Primer Simposio de Historia Actual de La Rioja*, La Rioja, Universidad de La Rioja.
- Tusell, Javier; Queipo de Llano, Genoveva (2003): *Tiempo de incertidumbre. Carlos Arias Navarro entre el franquismo y la Transición (1973-1976)*, Barcelona, Crítica.
- Vallès, Josep Maria (2009): "Les eleccions del 15 de juny de 1977 i la configuració de la democràcia espanyola", a Pere Ysàs (ed.): *La configuració de la democràcia a Espanya*, Vic, Eumo.
- Varo, Nadia (2014): *Las militantes ante el espejo. Clase y género en las CCOO del área de Barcelona (1964-1978)*, València, Germania.
- Vázquez Tudela, Enrique (2010): *Nuestro pan. La huelga del 70*, Granada, Comares.
- Vega, Rubén (2008): "Demócratas sobrevenidos y razón de Estado. La transición desde el poder", *Historia del Presente*, n. 12, pp. 129-154.
- Vega, Rubén (2008): "Entre la derrota y la renovación generacional. Continuidad y ruptura en la protesta social", a Abdón Mateos (coord.): *La España de los cincuenta*, Madrid, Eneida.

- Vega, Rubén (2009): "Las fuerzas del trabajo: los comunistas en el movimiento obrero durante el franquismo", a Manuel Bueno i Sergio Gálvez (eds.): «*Nosotros los comunistas*». *Memoria, identidad e historia social*, Madrid, FIM.
- Vega, Rubén (coord.) (2002): *Las huelgas de 1962 en España y su repercusión internacional*, Gijón, Tarea.
- Vega, Rubén (coord.) (2012): *Hay una luz en Asturias. Las huelgas de 1962 en Asturias*, Gijón, Trea, 1ª ed. de 2002.
- Vigna, Xavier (2018): "La izquierda en Francia ante los movimientos sociales", a Andreu Mayayo i Javier Tébar (eds.): *En el laberinto. Las izquierdas del sur de Europa (1968-1982)*, Granada, Comares.
- Vilanova, Mercedes; Ubeda, Lluís (eds.) (2006): *El repte de les fonts orals*, Barcelona, Llibres de l'Índex.
- Vilar, Sergio (1977): *La naturaleza del franquismo*, Barcelona, Península.
- Vilar, Sergio (1984): *Historia del antifranquismo, 1939-1975*, Barcelona, Plaza & Janés.
- Vinyes, Ricard (2017): "La privatización de la memoria en España y sus consecuencias", *Nuestra Historia*, n. 3, pp. 212-220.
- Wilhelmi, Guillermo (2016): *Romper el consenso. La izquierda radical en la Transición (1975-1982)*, Madrid, Siglo XXI.
- Ysàs, Pere (2004): *Disidencia y subversión. La lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*, Barcelona, Crítica.
- Ysàs, Pere (2013): "Ni «modèlica» ni «immodèlica». La transició des de la historiografia", *Franquisme & Transició*, n. 1, pp. 273-287.
- Ysàs, Pere (ed.) (2009): *La configuració de la democràcia a Espanya*, Vic, Eumo.
- Yusta, Mercedes (2003): *Guerrilla y resistencia campesina. La resistencia armada contra el franquismo en Aragón (1939-1952)*, Saragossa, PUZ.

SIGLES

ACT	Assemblea de Catalunya a Tarragona
AP	Alianza Popular
BPS	Brigada Político-Social
CAMPESA	Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos Sociedad Anónima
CB	Comissió de Barri
CCFPC	Comissió Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya
CCOO	Comissions Obreres
CCPP	Comissions Pageses
CCT	Comissió Cívica de Tarragona
CDC	Convergència Democràtica de Catalunya
CEB	Comissions d'Estudiants de Batxillerat
CEE	Comunitat Econòmica Europea
CNS	Central Nacional de Sindicatos
CNT	Confederació Nacional del Treball
CO	Comissió Obrera
COAC	Comissions Obreres Agrícoles i Camperoles
COAG	Coordinadora d'Organitzacions Agràries i Ramaderes
COC	Cercles Obrers Comunistes
COJ	Comissions Obreres Juvenils
CONC	Comissió Obrera Nacional de Catalunya
COPT	Comissió Obrera Provincial de Tarragona
COSA	Cambra Oficial Sindical Agrària
COT	Comissió Obrera de Tarragona
COU	Curs d'Orientació Universitària
CSC	Convergència Socialista de Catalunya
DGS	Dirección General de Seguridad
ENHER	Empresa Nacional Hidroelèctrica de la Ribagorçana
ENPETROL	Empresa Nacional de Petróleos
ENTASA	Empresa Nacional de Petróleos de Tarragona Sociedad Anónima
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya

ESBA	Euskadiko Sozialisten Batasuna / Unió Socialista d'Euskadi
ETA	Euskadi Ta Askatasuna / Euskadi i Llibertat
EUA	Estats Units d'Amèrica
FAVT	Federació d'Associacions Veïnals de Tarragona
FLP	Frente de Liberación Popular
FMI	Fons Monetari Internacional
FNC	Front Nacional de Catalunya
FNC	Front Nacional de Catalunya
FOC	Front Obrer de Catalunya
FRAP	Front Revolucionari Antifeixista i Patriota
HIFRENSA	Hispano-Francesa de Energia Societat Anònima
HOAC	Hermanidad Obrera de Acción Católica
IOA	Indústries Químiques Associades
JARC	Joventut d'Acció Rural Catòlica
JCC	Joventut Comunista de Catalunya
JGR	Jove Guàrdia Roja
JOC	Joventut Obrera Catòlica
LC	Lliga Comunista
LCR	Lliga Comunista Revolucionària
MCC	Moviment Comunista de Catalunya
MDD	Moviment Democràtic de Dones
MSC	Moviment Socialista de Catalunya
NEU	Nova Esquerra Universitària
OCDE	Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic
OICE	Organització de l'Esquerra Comunista d'Espanya
OJE	Organización Juvenil Española
ONU	Organització de Nacions Unides
OSE	Organización Sindical Española
OTAN	Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord
PCE	Partit Comunista d'Espanya
PCE(i)	Partit Comunista d'Espanya (internacional)
PCE(m-l)	Partit Comunista d'Espanya (marxista-leninista)

POR	Partit Obrer Revolucionari
POR	Partit Obrer Revolucionari
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PSAN	Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans
PSC(c)	Partit Socialista de Catalunya (congrés)
PSC(r)	Partit Socialista de Catalunya (reagrupament)
PSOE	Partit Socialista Obrer Espanyol
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
PTE	Partit del Treball d'Espanya
SEU	Sindicato Español Universitario
TOP	Tribunal de Orden Público
UAB	Universitat Autònoma de Barcelona
UB	Universitat de Barcelona
UCD	Unión de Centro Democrático
UDC	Unió Democràtica de Catalunya
UGT	Unió General de Treballadors
UJCE	Unió de Joventuts Comunistes d'Espanya
UP	Unió de Pagesos
URSS	Unión de Repúblicas Socialistas Soviètiques
USO	Unió Sindical Obrera
UTECO	Unió Territorial Espanyola de Cooperatives del Camp

ÍNDIX DE FIGURES

Gràfica 1. Saldos migratoris a la província de Tarragona per partit judicial, 1901-1981.....	58
Gràfica 2. Població calculada a la ciutat de Tarragona, 1956-1977.....	60
Taula 1. Creixement poblacional a la ciutat de Tarragona.....	61
Taula 2. Taxa de creixement percentual del Producte Interior Brut espanyol.....	95
Taula 3. Ocupació sectorial de Tarragona sobre el conjunt comarcal.....	108
Gràfica 3. Percentatge de treballadors i d'empreses al Tarragonès per ram productiu, 1975.....	112
Gràfica 4. Valor afegit de la producció industrial per sectors, 1975.....	113
Gràfica 5. Implantació de convenis col·lectius a la província de Tarragona, 1959-1967.....	127
Taula 4. Eleccions sindicals a algunes empreses, 1971.....	267
Gràfica 6. Número de detencions a Tarragona i militància atribuïda, 1969-1976.....	293
Gràfica 7. Correlació entre vagues laborals i detencions conegudes, 1966-1976.....	310
Gràfica 8. Conflictivitat laboral a la província de Tarragona, 1973-1975.....	328
Gràfica 9. Estructura provincial del ram tèxtil, 1972.....	336
Gràfica 10. Províncies espanyoles més conflictives, agost de 1974.....	349
Gràfica 11. Número de províncies afectades per conflictes laborals, 1963-1975.....	350
Gràfica 12. Vaguistes i hores no treballades a la província de Tarragona, 1973-1976.....	370
Gràfica 13. Conflictivitat laboral a la província de Tarragona, 1973-1976.....	399
Taula 5. Seguiment de la vaga general del 12-N a Tarragona.....	408
Mapa 1. Resultats electorals del PSUC a Tarragona per districtes, 1977.....	426
Mapa 2. Geografia provincial del vot comunista, 1977.....	430
Mapa 2. Geografia del vot comunista a Catalunya, 1977.....	433

**DOCUMENTACIÓ PER A L'ACREDITACIÓ DEL
DOCTORAT INTERNACIONAL**

Spaces of opposition to Francoism beyond the Great Barcelona
A regional analysis through the Unified Socialist Party of Catalonia
(Tarragona, 1956-1977)

ABSTRACT

In this work it is studied the development of the opposition movements against the Franco's dictatorship beyond the industrial belt of Barcelona between 1956 and 1977. It is done by analysing the concrete case of Tarragona and its surroundings through the Unified Socialist Party of Catalonia (PSUC in its initials in Catalan), the backbone of the anti-Francoist movement as a whole. The main focus are the popular social attitudes in front of the new regime, in particular those of the working class, insofar were the workers the most resistant ones to the dictatorship from its very beginning. Moreover, the largest part of the anti-Francoism's militants belonged to this social class, their organizations would be in the vanguard of the opposition and, because of this, the regime would consider it as potentially disaffected during all long the dictatorship.

In this extent, this research focuses on politicization and mobilization processes within the working class, both from below and from peripheric spaces, in order to make more complex the current interpretative paradigms about the political change after Franco's death. Those have point out the importance of the anti-Francoism movement on the dictatorship's crises, while most researchers have isolated their influence in their main bastions. For the Catalan case, this is to say: the industrial cities of what it is called here the Great Barcelona. This work does not intend to deny its significance to understand the political change, but to certify that the influence that those spaces exerted went far beyond themselves and arrived to places like Tarragona. In order to explain how the political opportunities generated in the most mobilised areas were used by the anti-Francoist movement in Tarragona, the networks through which symbolic and organizational resources were transmitted have been fully studied.

Although the metropolitan influence is undeniable, this work does not consider it as the essential factor for the development of the opposition beyond the Great Barcelona. Indeed, it is point out that the anti-Francoist movements in Tarragona developed according to its own local conditions, which influenced their morphology, social composition and

protest model. In fact, those conditions radically changed through the years studied here because of the intense industrialization process lived in Tarragona. The destruction of the peasantry because of the settlement of new factories in their land, the proliferation of new suburbs where the minimum conditions to live in were not guaranteed and the unprecedented arrival of migrant workforce from the countryside to a city without experience in industrial work were some of the main challenges that the locals, the old and the new ones, had to face during those years.

This work also focuses on how the opposition widened to other social classes and to new territories, especially to those of the Tarragona's rural surroundings, of which this case was quite unique in Catalonia. If the PSUC made serious efforts along the dictatorship to strengthen its presence throughout Catalonia, Tarragona was where they got better results articulating an urban-rural anti-Francoist movement. In summary, this work fills a gap within the historiography of the period studding the dynamics on the protest's peripheries — either geographically speaking or at a social level — and analysing them from its own social and political context, attending to their own boosts, hopes and aims. All in all, this research would aloud us for understand better the struggles for democracy *in* and *from* Tarragona.

CONCLUSIONS

Concluding an investigation to which great and intensive effort has been devoted, and facing for the last time the white pages, causes dizziness with good reasons. This chapter summarises the results of years dedicated to the research about the anti-Franco's opposition movement, and moreover, it becomes one of the final steps to obtain the PhD degree. That dizziness it is not due to the difficulty on expressing with words all the ideas, as to be able to condense in few pages, and adequately, the principal contributions to this work. In fact, regardless to the writer's desire, a summary has the virtue to synthesise, but also to define, encapsulate and determine an entire research beyond its precise content. Along the previous pages have been reaffirmed the interpretative synthesis and cannot be rejected that from its reading in conjunction, with the datum provided, it will be able to draw supplementary conclusions, to which I will endeavour to create consistency. All in all, history is this: the final result of the work that historians do for giving form and sense to the human activity in the past, to life, that it is in itself, formless and irrational in many aspects, but susceptible to be organised and understood as a whole.

If an idea emerges strongly after reading this investigation, it is no other that the anti-Francoist movement was not an isolated political phenomenon, not able to spread its influence and actions further than in its principals bastions. In addition, it was adaptable enough to settle in unlike surroundings, and include in its program plural recognitions, contributing to a larger number of people participating according to their own values. Actually, the central areas of socio-political conflicts during the dictatorship were not the only ones where the anti-Francoist movement established a highly visible social presence. Undoubtedly, the large workforces from the industrial regions in the Great Barcelona were the spearhead of the anti-Francoist movement in Catalonia, and they had equally importance on the Spanish side. But the dictatorship's opposition were not only reduced to them, as in their around areas was also spread a universe where, small and medium-size factory labourers, workers from the service sector, farmers, neighbours or students orbited. Their spatial articulation went from the suburban neighbourhoods to the city centres; from the principal country's cities to the border communities and from metropolitan area of Barcelona to the most distant rural regions, in concentric circles drawing a net on that the anti-Franco's movement hatched the networks through which protests flowed.

The degree of industrialisation is not the ultimately variable in order to establish the division between the mobilised environments and the sparsely ones is clearly evident in the present case. Tarragona went through a very intense industrialisation process since the late 1950s, that would be increased over the following decade and would transform the city and the social relations in within, as well as between the city and its closest surroundings. For that matter, the capitalist development in Tarragona had lifelong territorial consequences, by annulling and incorporating the rural-urban dialectics from adjacent areas, in its metropolitan network, furthermore, it would have implications in the anti-Francoist movement future development as well. However, according to official statistics, the province of Tarragona did not show up remarkable labour conflict indexes before 1973, when the model of economic growth, which was the base for most of the labour claims at that time ended. Even then, Tarragona would not be included among the most troubled Spanish regions, but throughout the intermediate ones, at the same level than others as Cádiz, Álava or León. In fact, before 1973 Tarragona was jointly with Huelva, Ourense or Castelló, at the bottom of the most mobilised regions across the State. Nevertheless, the number of strikes between 1966 and 1975 increased steadily, without exceeding the 1% of the Spanish total. The first conclusion is that Tarragona, at its own *tempo*, did not stay away from the general mobilisation cycle against the dictatorship, but followed the same expansive tendency in the general industrial unrest. Nonetheless the protest broke out with all its might in 1976, when Tarragona recorded the 3% of the total conflicts registered in Spain during the most troubled year of all the dictatorship, according to the OSE organisation.

If we focus on Catalonia, it is certified that the dynamics of labour dispute in Tarragona were clearly placed above the ones in Lleida and Girona, which following the official statistics represented less than a 0.5% of the strikes' average from the whole period. Conversely, a 2.41% of the Catalan labour strikes took place in Tarragona, accordingly to the OSE organisation, and a 1.16% from the compiled by the Ministry of Labour. Certainly the intensity of the labour protests in the industrial environment in the Great Barcelona — between the 19 and 22% of the Spanish unrest and up to the 97% of the Catalan's — makes difficult to contextualise the case of Tarragona in relation to its own mobilisation possibilities. In order to estimate the dynamics in Tarragona, probably the best way will be observing them in parallel what happened to its neighbouring regions of Lleida and Girona, also outlying provinces with regards to the Great Barcelona and that also were at the queue

of the conflict at that time. The first, being a predominantly rural region, with an industrial fabric based on tailoring and agri-food processing industry, which was hardly developed and, that during the last decades of the Franco's regime, gradually lost ground in predominance of the construction industry. Meanwhile, the second one, had some of the relevant industrial zones in the Olot's area, Girona's and in Tordera's lower river region. In relation to both, the province of Tarragona signified between the 46 and 47% of the conflicts from the decade under study.

The comparison is not forced or in vain, as when the protest dynamic that was opened in 1970 is analysed, it is seen that Tarragona was clearly diametrically opposed to what was happening in its neighbouring provinces. Even the data being fragmented, it certifies the expansionary tendency described along the previous pages since 1970. That was a cycle to which, certainly, Tarragona was late. It was not until 1972 that this province placed itself leading the labour conflict from the peripheral region in Catalonia. During the 1973-1976 period in which the protest reached its peak, Tarragona would represent between the 60% and the 80% of the Catalan conflict regardless the metropolitan area, this is to say, the protests beyond the Great Barcelona.

All of this allows disproving a very extended supposition that establishes almost mechanic links between the industrial development, or the lack of it, and the social and political attitudes. Indeed, Tarragona would not present collective conflicts up to the 1968-1970 period, when had already become the capital city of the second metropolitan area of Catalonia. Once done, the number of conflicts would still being few. But from that passivity it is not possible getting to the conclusion of a wide acceptance of the dictatorship, as the absence of a politically articulated answer does not necessarily mean a social legitimacy of the status quo. The investigation has proved that under an only apparent calm, there were wait-and-see attitudes to what was happening in the most mobilised areas. The hope among the working class included in the government reports through the 1962 strikes it is a paradigmatic case. Those unprecedented protests sustained on a large popular displeasure, but motivated by the will of ending with the Franco's regime, brought anxiety to the regime around the state territory. Also in Tarragon, where the most remarkable action was the appearance of typed leaflets around the port area. This reveals an indispensable appreciation in the line that other studies have suggested. This is, popular attitudes during the dictatorship must be taking into account from the significance that they had to the regime.

Indeed, if the social conflict and disconformity are not taken in account, we would miss a fundamental and primal element of the dictatorship: its radical incompatibility with conflict. Any unrest demonstrations or any transgressions of their order — either on political, economic, cultural or labour level — were understood by the regime as an transgression of its legitimacy of origin. It is for that and no other reason that we have not limited the conflict analysis to its statistics or quantitative aspects. Although those have been widely used in order to capture the general trends and place this case on its context. Furthermore, the dynamics of the latent conflict, often invisible, have been enquired into it as they represented the first steps of the protests. This is, the daily silent transformation of the society through new habits, new social practices and new perceptions of the reality. As a result, it has emerged a wide range of attitudes and actions from within the companies, that led to an erosion of some disciplinary labour mechanisms. Besides the difficulties, that allowed labour improvements and recognitions of some workers' demands. Those actions also made possible the change from the expectation to the political action, from the disconformity to the protest and from the resilience to the opposition. In conclusion, the field of daily transformations established the existence of dissident attitudes among the working class, even though it would become more transversal with the time, and that in any case, it was the origin of what would come next.

It has been established how that low intensity conflict, characteristic of the 1960s but present until the end of the dictatorship, became a ground of learning and experimentation in many ways. The success of the recognitions allowed improvements that were followed by an increase of adhesion from the rest of the workforce. Fact that endorsed a sense of confidence on the workers as they accumulated strength, and that permitted them to consider new demands. These social practices promoted new habits and the social legitimation of the protest. At the same time, new symbolic resources were generated for the mobilisation of the labour movement. Those symbolic resources were informally spread both by word to mouth and by clandestine press elaborated by the opposition in the city. These actions were transmitted and imitated by other factories, generating a general extension of the conflict. There are some cases that stand out among other workplaces, is the case of the metallurgical company Acerbi, the textile company Seidensticker, and more importantly the chemical company IQA. That last one became the role model of the Tarragona emerging labour movement on the 1960s.

The conflict dynamics analysed on this study, has enabled to establish a genealogy of the protest: from the *micro* forms of mobilisation, to the street protests that disputed the public space to the regime. Even that being corroborated in general terms, it has been proved that the protests had their own dynamics. Only when some of the most mobilised personnel overcame the restrictions that made of the first protests just partial strikes, the majority of the workforce united to the conflict. But, as the labour movement increased its mobilisation capacity, it was necessary to obtain active support from other external companies. Either it was economic help or the presence of other workers on the street protests. In that way, the labour protests would merge on the always conflictive dynamic of the city. The bulk of the labour demonstrations on the seventies took place on the city, on the public space and near the factories, but also on the neighbourhoods where the majority of the workforce lived. After Franco's death, the enthusiasm and expectation would led many to experiment with the idea of a general strike. Idea that would have to connect Tarragona to the conflict dynamics of the Great Barcelona. The attempt was a failure on its terms but supposed the highest peak of mobilisation until then. It was a regional strike, although only based on a single sector: the construction. As it has been confirmed on the study, the political opportunities generated from the protests on the most mobilised areas, were widely used by the anti-Francoist movement from Tarragona.

Even so, the results of the investigation have established that the movement of labour disagreement did not start in the city factories, where it became obvious. Actually, it developed away from the machinery and industrial equipment. To be precise, it gestated on the new suburbs that were growing to the west of the city on the late 1950s. While the protest dynamic has been reconstructed from governmental and union sources, focusing on their perceptions of the protests, it must be mentioned the lack of information about the gestation of the movement they offered, hidden to the eyes of the authorities. Even without the problems of documental access widely explained in the first chapter of this research, it would not had been enough with the institutional sources to explore what was happening away from the open conflict. The hidden processes to the authorities' eyes, as fundamental as they were for the dynamics of disruptive conflict and active solidarity adhesion of many unaffiliated workers, made necessary an approach by the best possible way. This is, the space of the main anti-Francoist organization, the movements' party, the force that emerged from the marginal neighbourhoods and the one that its members stood at the vanguard in most

of the fights that took place in Tarragona during the second twenty-years period of the regime: the Unified Socialist Party of Catalonia (PSUC), the party of the Catalan communists.

Indeed, the PSUC was the only party with organic presence in the city until 1972. That year a quick implementation of the far-left Communists' Workers Circles would take place, which through the Anti-capitalist Platforms that they endorsed, would try to dispute the communist hegemony on the labour movement. It was also the same year that the Socialist Movement of Catalonia started to have a weak organic life within the framework of the united opposition platform of the city, the Assembly of Catalonia in Tarragona. The following year would appear the group Topo Obrero (The Working Mole), a tendency of the labour autonomy that derives from Christian-Maoist and that although its presence only in a small number of factories, but in which it was quite influent. All in all, it contributed to the expansion of the unrest started back in 1973, while the effervescence of these new political organizations derived from the growing open spaces caused by the very same protests. But even with the proliferation of new organizations during the first half of the 1970s, it was the PSUC that effectively directed the worries, hopes and the one that allowed the organised commitment of many people against the dictatorship.

The analysis has established the role of the PSUC as a main vector of the labour and anti-Franco's movement on the city. A first established hypothesis that was on the basis of the investigation. This is, the aimed to reconstruct the anti-Francoist movement from Tarragona as a whole, through the privileged sight of the communist Catalan party. The results has been productive, as the PSUC enabled a wider regional analysis of the opposition's spaces to the Francoism beyond the Great Barcelona. This is to say, through the study of the communist party it has been able to get to down to the ground, to keep in touch with the everyday of the anti-Francoist movement. Also to approach to its subjectivity, to its desires, to its claims and difficulties to arrange an effective movement of opposition to the dictatorship. It has been looked into the causes and reasons that brought many people to organise themselves against the regime, and it has been also reconstructed the paths of popular politicization and, summing up, it has been recovered its agency in the anti-Francoist development.

Catholics and communists played a major role in the development of the labour movement in the city, certifying the decline of the socialist and anarchist historic political cultures within the working class. The labour movement developed in Tarragona was quite unique. Its specificity consisted on going through the path of the Catalan movement, but in

the opposite direction. The development in Tarragona took place before at a local level than at the factory or sectorial level. This was actually due the weakness of the Workers Commissions (CCOO in its common initials) on the Tarragona factories. For this reason, the first working class organisational experience did not took place in any company, but on the new suburbs where neighbourly relations were frequent among workers. That is how in march of 1965 (a year and a half before the constitution of the local coordinator of Workers Commissions) was clandestinely created the Neighbourhood Commission of Bonavista. It depended on the relationships of working class newcomers, but also included some members of the PSUC and HOAC that promoted and established then the foundations of their subsequent collaboration. The residential spaces allowed the anti-Francoist movement to grow in a city that did not have nor practical knowledge to face the industrial relation system, nor resources to organise the workers on the new productive processes.

On the contrary, we have seen how the social homogeneity on the new suburbs and the shared structural deficits, assisted the development of the firsts demands, and favoured contacts and the transmission of organisational resources that were eventually used on the factories. Those pre-political networks were quickly formalised and merged with anti-Francoist organisations. While it is true that the Neighbourhood Commission of Bonavista never left its clandestine structure, it was a key element to involve people with social awareness susceptible to take part in mobilisations, and at the same time contributed to generate and spread awareness among people from Tarragona.

The role played by the PSUC at a national level it was also essential for the development of the anti-Francoist movement. As it dedicated logistic, human and economic resources since 1963 to reorganise the party at the «regions» beyond the Great Barcelona. It was the veteran Josep Pardell the person designated by the PSUC's political leaders to contact with the remains of the party, renew them with new members and also assure fluid communications of these with the central committee. As the responsible for the different regional organisations, Padell was also who lead the communists according the PSUC strategy. He was the path through the Tarragona's communists found out about the party's political line and also with whom they debated its application on the Tarragona's reality. That nexus between members and management did not worked only in a vertical sense, yet Padell also suggested to its comrades of the central committee improvements at tactic, strategic and organisational levels following the existent conditions on each region.

Nonetheless, it has become obvious that neither the orders of the politic management nor the decisions of some members would not have been enough to promote socio political mobilisations like the ones occurred in Tarragona. In a sense, it was the PSUC who channel these mobilisations, as it was the organisation who best read the social reality where it laid. Besides, the party raised as an useful tool for the socio-political fight that served to erode the social bases of the dictatorship, at the same time that served to improve the living conditions of those who participated on protests. The practices and discourses of the communists connected with the needs and hopes of the new members, even though the acquired demands, the risks and the apparent futility of an attrition war against a firm dictatorship.

The first challenge to the Francoist order were not carried by factory workers or communist affiliates, but by the women. They were the first ones to publicly make a stand against the regime and they did it exalting their condition of caring mothers and wives using the very same stereotyped picture that the regime had been built about them. Another reason was that they were the most vulnerable to the structural deficit on the neighbourhoods, and in this sense, they were the unifying agent of communities like Bonavista, where a high integrated protest model was developed and that would become on the leading anti-Francoist movement in the city. In that context, that emerging of socio-political mobilisation on the neighbourhoods clearly became as a favourable environment to the politicisation of its members. In this sense, we can establish that any conflict become an space of political connection where hidden daily attitudes emerge. On a context like this, the protests helped some activists that had lost their organisations because of the repression or the migratory trajectories.

Those trajectories were essential to the formation of the first communists cells in Tarragona's neighbourhoods. Three were the core funders of the PSUC in the city. The first one was founded in 1954 by war veterans after the fallout of 1945, period during which the PSUC ceased to exist in Tarragona. Although its low social influence, being connected with the PSUC direction make them the «official» communist organisation in the city. This privileged situation was overcome by the new social realities that emerged in the suburbs. Those realities become more relevant to the development of the anti-Francoist movement in Tarragona, as well as for the PSUC itself. In 1965, workers arrived from the nearest countryside promoted a communist cell in Torreforta which was leaded by Pilar Prades. She

was the only woman on the Tarragona's PSUC organisation with a main role. This cell gained up to 20 members and published regularly until 1962 an internal clandestine bulletin. During six years sanded aside of the existent organization in Tarragona and the political line of the party was known through the emissions of radio Pirenaica. The third and more recent of the communist cells would become the most important one, so it would synthesised the very transformations on the social relationships in the city. The cell was founded in Bonavista in 1959 by newcomers from Andalusia that promptly became the biggest and most dynamic organisation of the city. It was not a coincidence that it was a PCE and not a PSUC cell. Its expansion was based on the relationships among newcomers. The recruitment was done over a community already defined, although this would limited the possibilities of its expansion. But in a period characterised by the permanent police infiltration, having a trusted and socially homogeneous group permitted to establish valuable emplacements over the society, even if it was just a small part of it.

Radio Pirenaica turned out to be a key element in bringing down the knowledge networks limits among workers, making possible to enrol external people too. Through their transmissions, the communists achieved to guide the scattered cells and slowly reorganise them. In 1962 the different communists cells of the city were unified, but their social influence remained low. The voluntarism of its members though, allowed the PSUC to gain incidence first on the suburbs, and later in the factories. This was not easy, and until the early 1970s the changes were not obvious. In the suburbs, physically separated from the city, the activists were largely imperceptible for the authorities. There they could develop original ways of organization that allowed popular participation in the public arena, but which were difficult to reproduce on the always monitored factories. This enabled the anti-Francoist movement to build a solid rear-guard until it became also the vanguard, due the emergency of the neighbourhood movement in the last years of the Franco's regime. The organisation of effective spaces of opposition to the regime advanced while others appeared: movements formed by professionals and intellectuals guided through the Civic Commissions, the emergency of new claiming youthful cultures or the movements of the field workers organised in the Peasant Commissions, to mention some of them. All of these translated into a more accessible, broader and more diverse anti-Francoist movement. Although most of the new members of the fight against the regime joined through the PSUC ranks, in the final years of the dictatorship, there were more options available.

Without any doubt, the union elections of 1966 supposed the first step to start the organised opposition presence in the city's factories. However, the vertical trade union quickly became an impregnable bastion for the nascent movement of Workers Commissions. If in one hand, any attempt to increase the influence of CCOO to make a change on the new labour movement that they were building, were a disaster. On the other, the anti-Francoist movement needed to give an organic dimension to the fragmented movement among union charges, the members of the clandestine groups and the working class as a whole. It was not on a broad assembly, but on a safer private home of a union link, where the local coordinator of CCOO was created. This fact proved the impermeability of the CNS in Tarragona, that at the same time determined the typology of the CCOO in the city. It was around 1971-1972 when the vertical union integrity started to erode with the effective infiltration inside the CNS, although the penetration was not uniform. The workers of the chemical and construction industries achieved the most important infiltrations inside the CNS. Due to their incapacity to force plenary meetings with all the city workers, they decided to coordinate the two branches inside the trade union from on the summer of 1972. These were the sectors where the PSUC will institute its model of CCOO. This is: that that used the legal paths of actions through the official trade unionism but also illegal actions like the strikes and street demonstrations. On the contrary, the CNS impermeability in other branches led to the appearing of other oppositional models according to the conditions on each branch or even in every factory.

The opening of a repressive cycle in the «central spaces» of the social conflict in 1967 determined the development of the Catalan CCOO and the anti-Francoist movement in general. The labour movement then needed to transform and expand to the «outlying spaces» to survive. Since 1968, its geographic displacement to the peripheries caused a new cycle of conflict in *other* places like Tarragona. The repression on the class struggles' central spaces deepened the divisions among the CCOO in the Great Barcelona. As a result, the labour movement tended to diversify over each place's specific conditions and while some Commissions confined in big factories, others reconverted to Neighbourhood Commissions. With the inclusion of other social segments outside the working class these Commissions slowly took shape as a Civil Commissions. The creation of new organisational formulas using very diverse names, started to be more related to the living spaces than to the factories. This obviously permitted to group together social individuals that had not would been possible to

find in an organisational formula based on a big company. The heated discussions that were at the centre of this diversification and division of the CCOO in the Great Barcelona did not affected as much on the periphery, where the repression was not as crude. Or at least, not yet. Other organisational proposals, specially the Youth Workers Commissions as well as the Civic ones, joined the fight but they still were part of the same movement. A movement that still had its political references in the alliance between Catholics and communists, which was above all a class alliance, but that it would be transformed soon because of its own actions.

The repressive geography during the triennium 1967-1969 is a representative sign of the places where the challenges to the regime had gone further. The repression widely affected the labour movement of the Great Barcelona, while the arrests of opponents by the regime were more selective in the rest of the territory. Through those actions the regime waited to behead the anti-Francoist movement and hoped to demobilise its bases by a threatening coercion. Tarragona was among these places. While the city's CCOO was perpetrating a slow work of penetration inside the main industries, the general situation advised the anti-Francoist's activists to maintain a balance between audacity and caution, in order to avoid an assured both police and factory owners repression. Indeed, the police paid attention to what was happening on the suburbs, but the slow yet successful reconstruction of an autonomous civil society, was something that often took place beneath their feet and was hidden to the eyes of the repressive forces. That long term tedious work, was the core for the increase of the protest actions and their influence in the city life.

The anti-Francoism's survival during the emergency state of 1969 and its capacity to recover the initiative at street level, was not possible by the virtuosity of an organisational structures that succeed in remaining hidden, but because the excavated trenches on the civil society. That permitted the anti-Francoism movement to resist and allowed it to expand social and political conflicts. On the Vandellós' strike of 1969 several elements converged, and established what would make the anti-Francoism a mass movement during the next decade. The strike unveiled the public occupation on that space traditionally controlled by the regime and where the core of the hegemony resided. The use of this practise would not be stopped and, in fact, more social movements joined. The slow accumulation of forces all long the decade had exploded on the less predictable scenario, and during the conflict, all the proven practises in small scale were tested. The economic solidarity of the suburbs

towards the anonymous victim of reprisals will then transform into more specific solidarity towards close individuals respected on their communities.

The police violence against defenceless workers gathered on the streets or inside a church, the kidnapping of a labour leader to force him to negotiate the end of the strike or the visibility of that repression by people at the edge of the opposition movements, promoted a change in the relationship between the regime and the civil society. The CONC considered the Vandellós' strike as one of the five more important ones in Catalonia during 1969. It was indeed important, but specially in qualitative aspects. Vandellós represented the consolidation of the anti-Francoism as a social movement, and also established the lines of its subsequent transformation in a movement, indeed social, but with a more complex morphology. A morphology that resembled a civil society that had seen transformed its relationship with the dictatorship due to the repression. In the following years, this increasing repression would make that these nodal points in any political system — the society and the State — transform and distance from each other.

Along the path, the anti-Francoist organisations would gather new sectors and become stronger. Before the Vandellós' strike, the PSUC had only a hundred members, and although most of them were organised workers from Torreforta and Bonavista, it was noticed the increase of these from technical and intellectual strata of the city. Most of the new members were young people that permitted the generational replacement. These had had promoted the Youth Workers Commissions with the Catholics since 1968, and since then the number of new members did not stop increasing until it doubled. Part of this new incorporations were CCOO's members that until then remained outside the political organisation. With all this, the most significant change of the decade was the leap from a world where people was active inside parties and movements, to another where the political actuation spaces were part of the daily life. A leap where the everyday nature was politicised and the access to the activism was precisely from the daily life. A world where the opponents ceased to be single and unknown individuals and transformed themselves into specific people within the neighbourhood. In the core of that change resided the possibility to transform the anti-Francoism into a mass movement with the capacity to offer an alternative and global proposition to the dictatorship.

Along the studied period we basically can find two socio political conflict cycles: 1968-1970 and 1973-1976. The first one, the triennium 1968-1970, derived from the increase of the

repression on the most mobilised environments. This fact, along with the increasing articulation of the Catalan labour movement in the CONC, favoured that the protests moved to the peripheric spaces like Tarragona. Nevertheless, with the new disruptive conflict also came the repression, although as it has been established, it had not conditioned the strategy of the labour movement on the city yet. The conflict cycle started in 1968 with the IQA strike and took a leap forward with the Vandellós' conflict in 1969, this would mark the beginning of a qualitative increase of the labour protest in Tarragona. This protest would not only grow inside the companies, but would take a public dimension with its transfer to the city's streets. The dispute to take control of the public space by the social movements remained unscathed, even when the police pression started to condition its continuity, until the summer of 1970.

The brutal repression against three labour leaders in Tarragona during August of 1970, made emerge different conceptions about how the labour movement in Tarragona should be organised, which had ramifications all over the province. Most of the Catholics, especially among the young ones, left CCOO which opened transitional period on the anti-Francoist movement in Tarragona. A transition characterised by the diversification and adaptation of the collective action models to the specific conditions of each factory. The polarisation around participating or not in the 1971 official trade union elections, tended to configure two confronted extremes that the following year would promote a new worker's movement model opposed to that one sustained by the CCOO, which fundamentally represented the Anti-capitalists Platforms. Although some of the people that would participate in the Platforms run for the union elections in 1971, with the extension of the Workers Communists Circles, the Anti-capitalists Platforms' line of action became strongly defined. Their rejection to participate in the legal representation organs of the CNS and their will to differentiate themselves from the CCOO, accusing them of being moderated and reformist, made that their convergence in a political level became quite complex.

Nevertheless, it has been proved that the labour conflicts was not affected by the organisational, tactical and strategic division of the workers movements. The class struggle in Tarragona, that had been intensified since 1968, took an unseen relevance in the following years. Ever since 1971 the industrial conflict tended to expand and increase. The main reasons continued being the negotiation of the collective agreements, but a strongly conditioning factor appeared that radicalised the negotiation: the exorbitant increment of

prices in basic essentials. The protests around the high cost of living consolidated a junction of the labour movement with the social wage claims within the suburbs. Two expressions from a same movement that, in cases like Tarragona, had already come together before. In spite of a certain stagnation in the 1971-1972 biennium in Tarragona, the labour movement diversification lead to build-up forces that would make 1973 the most confrontational of the regime up to then. It was then opened a clearly ascent cycle, that would reach its peak in 1976, with its stagnation after the year's first quarter. The subsequent reconfiguration due to the politic change will break once more the high number of conflicts registered at the end of that year.

Although it has not been the principal object in this investigation, the political violence has been there along the previous pages, like a permanent backdrop, always constant and influential. It has been proved that violence had the capacity to shape social attitudes in order to conditionate debates among the opposition and to determine organisation patterns. This violence was in fact, what determined the depth of the political change after Franco's death. Essentially, two types of violence have been handled: the police and the employer's violence. The first one, which had ultimately to assure the Franco's regime regulation and to end with the political dissent; the second one, constituent for the capitalism, did not reach the same visibility, but that did not make it less effective. The employer's violence, which is latent and structural, conditioned to the deployment of the workers movement in many factories. When this would take the plunge to the public space, specially from on 1973, that violence was transformed to a new kind, halfway between the other two. It was the parapolicial and the far-right violence.

That last one showed up precisely coinciding with the weakening of the labour discipline mechanisms and the police incapacity to quell the uprising claims in a difficult context for the Franco's regime. In each single new conquest, in each single new opened space by the anti-Francoist movement, the coercion and violence appeared as the last resource from a regime without the capacity to push through its ethics — in other words, hegemonic — the whole population. Being against the opponent union links, against strikers, against personnel demands, against prominent and well-known anti-Francoist leaders (as the lawyer Rafael Nadal or the professor Pedro Heras), violence was inevitable linked to the protest, but not only. The failed attempt of burning down the Civil Government's building perpetrated by the far-right at the beginning of 1977, with the purpose of incriminating the

PSUC, after all, involved the practical confirmation that the regime's nostalgics had lost any persuasion capacity and political leadership besides the violence.

On another front, it has now become clear that the Catalan's peasantry movement growth was linked to the communists territorial unfolding over the 1960s and 1970s, and closely associated to the anti-Francoist movement as a whole. Its organisational morphology and its social composition were likewise conditioned by the deep changes that affected the Catalan agriculture in the same years. The little importance of the peasantry in a largely urban Catalonia did not facilitate those to be the focus of attention of the anti-Francoist organisations, beyond the propagandistic rhetoric. The PSUC's unfolding beyond the Great Barcelona between 1963 and 1965 were essential to set the foundation that would make possible the formation of a new peasantry movement in Catalonia. Apart from Tarragona, the case in the region of Lleida became relevant for the settings of the Catalan peasantry movement, not just for the greater weight of the agricultural sector in that province, but for the organisational model developed there, that would be established as the benchmark for the Catalan setting.

Every organisation tends to stand out past elements that justify its origins, for which silences and simplifications are essentials in spite of they often do not match with the historical truth. On this point, members of the Peasants Union, the unitarian land trade union organisation born in 1976, have accredited to the Peasant Commissions a whole series of restrictions that had prevented to manage to root among the farmers. Issues such as it was a «class union» has been the most common ones, in contrast to the inter-class character represented by the Peasants Union. But as it has been able to verify this investigation, it is a simplified and superficial analyses of what the Peasant Commissions were. This were issues often used as a pretext for those who once reject to participate in the peasant movement together with the communists and that has been assumed, sometimes, even from the PSUC's own peasants. But the truth is that the Peasant Commissions were a socio-political movement that aspired to bring together day labourers, smallholders and farm technicians, exactly like the Peasants Union. Its basic impulse did not even come from the day labourers, which had a reduced relevance in the Catalan countryside, but from the family farmers. Even in the Baix Ebre and the Montsià regions, where agricultural workers exceeded the 50% of the active agricultural population, their main basis was the smallholders.

The image of Peasant Commissions made up exclusively by land workers has its origins in a particular context of the social protests in the Catalan countryside. It was at the beginning of the 1970s, when the organisational diversification increased the rivalries among the different opposition farming groups. Those were the years when the Peasant Commissions in the lower Ebro's area would start to achieve salary increases one after another for the agrarian workers. So then, the image of the Peasant Commissions was inevitably linked to the agrarian workers with a communist ideology — that among the years would be labelled as «pro-soviet», due to its positioning next to them through the confrontations within the PSUC at the beginning of the 1980s — and the political culture of whom is was said to be connected with anarcho-syndicalism radicalism of the 1930s. Although it is a truth that the labourers appeared as the vanguard of the peasant movement of the area in that period, it is not possible to underestimate the fact that most of them also were smallholders that complement their incomes working in others' fields.

From an organisational perspective, the conformation of the CONC over 1967's summer contributed to speed up a national coordination of the emerging Peasant Commissions scattered throughout the territory, unequally organised and which mobilisation capacity and social representation was not homogenous. It cannot be talked about the existence of a minimum organisational structure of Catalan Peasant Commissions before the 1968. An structure, however, which progress was conditioned by the state of emergency in the 1969. Since the beginning of the new decade the peasant movement was diversified and essentially formed by local peasant groups, that through its everyday actions inside the cooperatives and in the Brotherhoods of Farmers and Ranchers (the vertical trade union in the countryside), contributed to generate new leaderships and synergies that would begin to come together from on 1973.

Communists expressed willingness to work together towards the trade union unity in the field, especially with the socialists. The foundations for a new organisation were established in 1974, date in which usually has been identified the Peasants Union birth. It is true that there were settled some of the key points of the new trade union, with no side issues at all as the designation itself, but after Pontons' meeting only working for the unity was agreed. Beyond the political parties that lunch it, the substantial novelty in the Peasants Union was the approach of the demands that surpass strictly agricultural aspects, in order to begin to make social and cultural complaints for the rural world. It was a way first pointed

out by the Peasant Commissions but never walked. The emergency of reproductive issues in the fields was of an historical relevance, with all kind of environmental demands, like the complaints against the water pollution in the Francolí's river, but also against the Ebro transfer with industrial purposes, likewise the mobilisations against the construction of the nuclear power plants in Ascó and Vandellós. That clearly socio-political dimension allowed the popular participation to a predominantly rural anti-Francoism and settled the foundations for the ecologist movement birth in the following decade.

Otherwise, the presence of militants from the peasant movement not residing in rural environments — as experts, technics or high-level graduates — made possible to establish contact links between those areas and urban environments. Moreover, that composition strengthened the cross-class character of the movement that, in front of a numerical weakness of the Catalan peasantry, bestow strength and allowed a higher impact among other social strata. It was like that in the Peasants Union as well as in the Peasant Commissions. The last being reduced to the communists peasants' organisational expression in the early 1970s. Commissions that do not represent the whole Catalan peasantry, as its territorial presence was initially very irregular. Even so, the Peasant Commissions were not extrinsic realities to peasantry, in fact were a mirror image of those peasants that took the streets in the 1960s and 1970s rural Catalonia. The claims formulated since its origins allowed to mobilise the latent dissatisfaction among the peasantry, especially with the boycott campaigns to the payments of the Farmers' Social Security system, Brotherhood local level actions and of agitation for the agricultural production revaluation, as the conflicts to obtain salary increases among the Delta of the Ebro, the Segrià and the Baix Llobregat workers.

The peasant movement durant the Franco's regime in Catalonia was relevant in, at least, two ways. On the one hand, it constructed and coordinated the social claims that allowed that many rural people took part of the anti-Francoist mobilizations and this to incorporate their demands. On the other hand, it contributed to form a large territory to provide the PSUC — and with it, the anti-Francoism — a national and class dimension to which they affirmed to represent. It must be taking into account that both the «national» and «class» dimension were the what defined the PSUC in the first point of its Statutes, which was beyond the rhetoric, as it was its specificity, the *rara avis* of the international communist movement. For the Catalan communists being a hegemonic organisation in the labour movement of the big cities was not enough, and they needed to ensure its presence all over

Catalonia — with all its social complexities and what this involved — to guarantee its character of a Catalan national party. After all, that dimension was what justified its existence apart from the PCE, fact that would be essential in the Catalan unitary policy, of which PSUC was the main driver.

It is not possible to underestimate the electoral importance of that pretension. As it has been possible to appreciate, the territorial articulation made by the PSUC during the dictatorship clearly emerged with the first free elections in 41 years. Although mechanical connections between social mobilisation and the voting cannot be established, the geography of the communist vote, indeed draw certain correlation between them. Talking about the city of Tarragona, the PSUC achieved the third position with one out of five votes. The dispute for the hegemony of the left-wing, increasing since 1976, it was virtually won by the socialist. Not by the fact that they achieved the 24% of the voting and the second position, but because they obtained stable results in all the city districts. In all, with the exception of Bonavista, where the PSUC reached more of 50% of the votes. It is true though, that in this election the governmental UCD won, but only by a percentage-point over the socialists. On the other hand, the present organisations in the Assembly of Catalonia in Tarragona concentrated almost a 65% of the suffrage on the city, going through a minimum margin of 52% in the popular neighbourhood of the Serrallo, and a maximum of 81% in Torreforta.

But those results of the anti-Francoist movement did not confine only to the city. Actually, the best results of the PSUC took place in medium size and small towns, where the communists had had a main role on their incorporation to the anti-Francoist movement. To be noticed the cases of Constantí, Albiol, Aleixar or La Sénia, where the PSUC exceeded 30% of the suffrage. Also notable was on Sant Carles de la Ràpita, Amposta, Freginals (all of them in the Montsià region), Secuita, Barberà de la Conca or Montblanc, where the communist vote reached around 20%. Especially important was Pratedip, which with the 46% of the suffrage it was the town with the most concentrated communist vote of the province. In the Priorat region, where the PSUC was recently formed, such as Porrera, communists raised with the 42% of the suffrage. Also in Figuera and Marçà votes were far above the 30%. If something it is clear from the electoral result of 1977 is that the communism was not something related only to the cities. Actually, these results were way above of the main urban centres of the region. The best urban result for the PSUC was in Tarragona, with the

20% of the vote being above the Catalan average. Reus, on the other hand, was at 17%, beneath the average. The rest of the main cities of the region like Tortosa and Valls were around 14% of the votes each. That specificity of the communist vote on the Tarragona's region constitute in fact, the success of a party's model, capable to integrate quite diverse rural and urban realities. Behind all those results, there was the work of many members, along with the logistic, human and economic resources at the disposal of the anti-Francoist fight in the least developed environments. As Vázquez Montalbán said, the anti-Francoist movement, with all its diversity, did not only socialise a «no» to a miserable world that the dictatorship represented, but it also was a proactive movement with the capacity to generate specific alternatives to the main problems of the people.¹¹⁴⁷ Alternatives that were based on specific realities from where its force flowed. As it has been analysed in detail for the Tarragona's case, the opposition set an alternative program to what the regime represented in the city: urban chaos, corruption, perversion of justice, inequality and carelessness. Also, the anti-Francoist movement wagered for a truly new city where the education, the health services, the administration, transport and the public politics (either industrial or urban) were under popular control and subjected to the common interest. Besides, direct involvement formulas were proposed on the public issues through the neighbours associations. This research has widely established that is not possible to take over the historic and political significance of the anti-Francoist movement, without understand the utopic dimension infused all its members. It is essential to empower this dimension because if we do not take into account the hopes and desires of its activists, from a very diverse geography but in a very specific time, where every defiance could entail tortures, fines or prison; without all this variables the historic meaning of the fights developed by the anti-Francoist movements would be eclipsed.

¹¹⁴⁷ Manuel Vázquez Montalbán: "Sobre la memoria de la oposición antifranquista", *El País*, October 26th, 1988.

ANNEXOS

Annex 1. Resultats electorals a Tarragona per districtes, 1977

DISTRICTES	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	TOTAL
<i>Participació</i>	75,26	73,28	74,57	73,93	77,75	80,71	77,79	77,25	80,23	77,32
Partit Socialista Unificat de Catalunya	17,86	22,6	17,08	9,89	11,9	13,96	21,68	31,04	50,96	20,43
Socialistes De Catalunya	25,49	29,68	21,15	20,89	24,52	25,12	30,77	31,92	14	24,32
Pacte Democràtic per Catalunya	14,84	9,33	10,92	15,42	15,6	12,35	6,37	5,09	3,42	11,01
Front Electoral Democràtic	5,65	4,18	4,8	2,99	4,79	6,14	3,83	2,67	2,36	4,08
Unió del Centre i la Democràtica Cristiana de Catalunya	4,39	3,47	7,16	6,93	6,89	4,8	3,52	2,05	3,71	4,99
Front per la Unitat dels Treballadors	0,4	0,83	1,04	0,4	0,57	0,94	1,07	1,9	4,23	1,25
Unió de Centre Democràtic	17,92	20,99	27,27	30,47	26,2	29,04	23,94	21,92	16,88	25,39
Aliança Popular – Concòrdia Catalana	6,41	5,02	8,08	8,51	7,6	5,54	3,43	1,31	2,12	5,46
Falange Española de las Jons (Auténtica)	1,06	0,32	0,26	0,37	0,24	0,48	0,27	0,27	0,18	0,35
Districte I	Part Alta (plaça de la Font)	Districte VI	Riuclar, la Floresta, el Serrallo							
Districte II	Part Alta (plaça del Fòrum)	Districte VII	Sant Salvador, Sant Pere i Sant Pau							
Districte III	Part Alta (catedral)	Districte VIII	Torreforta, La Granja, Campclar							
Districte IV	Eixample Nord	Districte IX	Bonavista, La Canonja							
Districte V	Eixample Sud									

Assemblea de
Catalunya: 64,83

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Equip de Sociologia Electoral del Departament de Ciència Política de la UAB: *Resultats a Catalunya de les eleccions del 15 de juny de 1977 al Congrés de Diputats, Barcelona, Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, 1978.*

Annex 2. Resultats del Senat a la circumscripció electoral de Tarragona

CANDIDAT	FILIACIÓ	CANDIDATURA	VOTS	
Josep Antoni Baixeras Sastre	Indp.	Entesa dels Catalans	127.792	17,1%
Carles Martí Massagué	Indp.	Entesa dels Catalans	123.377	16,51%
Josep Subirats Piñana	Indp.	Entesa dels Catalans	120.779	16,16%
Emilio Casals Parral	UCD	Centristes de Catalunya	70.222	9,38%
<i>Enrique Nomen Borrás</i>	UCD	Centristes de Catalunya	70.029	9,37%
<i>Alfredo Pastor Pastor</i>	UCD	Centristes de Catalunya	61.023	8,16%
<i>Gabriel Ferraté Pascual</i>	Indp.	Democràcia i Catalunya	47.882	6,4%
<i>Enric Vendrell Durán</i>	UDC	Democràcia i Catalunya	34.556	4,62%
<i>Agustí Rosell Saurina</i>	PSC(r)	Democràcia i Catalunya	26.375	3,52%
<i>Joaquim Fabra Grifoll</i>	AP	Convivència Catalana	19.407	2,59%
<i>Ricard Vilar Guix</i>	AP	Convivència Catalana	18.166	2,43%
<i>Ignasi Buqueras Bach</i>	AP	Convivència Catalana	16.937	2,26%
<i>Manuel Aragonés Virgili</i>	Indp.	Agrupació d'Electors	7.183	0,96%
<i>Guillem Companys Boldu</i>	Indp.	Agrupació d'Electors	3.513	0,47%

Nota: en negreta els senadors elegits.

Font: Elaboració pròpia a partir dades del BOE, n. 120, 20/5/1977 i resultats de la Junta Electoral Central.

Annex 3. Resultats electorals del PSUC a la província de Tarragona per municipis i comarques**ALTCAMP**

Aiguamúrcia	9,48
Alcover	18,06
Alió	10,45
Bràfim	3,29
Cabra del Camp	18,49
Figuerola del Camp	13,48
Garidells, els	11,49
Masó, la	1,55
Milà, el	14,89
Mont-ral	8,82

Annexos

ALT CAMP

Montferri	1,96
Nulles	15,66
Pla de Santa Maria, el	11,29
Pont d'Armentera, el	8,81
Puigpelat	4,62
Querol	5,36
Riba, la	8,64
Rodonyà	1,38
Rourell, el	28,64
Vallmoll	5,49
Valls	14,71
Vila-rodona	10,35
Vilabella	3,23

BAIX CAMP

Albiol, l'	35,71
Aleixar, l'	29,9
Alforja	22,19
Almoster	8,93
Arbolí	7,32
Argentera, l'	9,52
Borges del Camp, les	9,55
Botarell	6,15
Cambrils	11,81
Capafonts	2,99
Castellvell del Camp	15,4
Colldejou	32,56
Duesaigües	9,52
Febró, la	16,37
Maspujols	6,27
Mont-roig del Camp	15,64
Montbrió del Camp	5,28
Prades	11,55
Pratdip	45,92
Reus	17,7
Riudecanyes	18,68
Riudecols	16,01
Riudoms	7,84
Selva del Camp, la	18,11
Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant	14,3
Vilanova d'Escornalbou	15,87
Vilaplana	12,64
Vinyols i els Arcs	7,52

Annexos

BAIX EBRE

Aldea, l'	16,36
Aldover	3,87
Alfara de Carles	2,32
Ametlla de Mar, l'	17,27
Benifallet	1,52
Paüls	9,2
Perelló, el	15,01
Roquetes	11,67
Tivenys	5,35
Tortosa	14,24
Xerta	11,69

BAIX PENEDEÈS

Albinyana	8,49
Arboç, l'	16,37
Banyeres del Penedès	13,29
Bellvei	7,41
Bisbal del Penedès, la	11,01
Bonastre	3,57
Calafell	12,6
Cunit	14,55
Llorenç del Penedès	6,62
Masllorenc	1,97
Montmell, el	11,83
Sant Jaume dels Domenys	6,41
Santa Oliva	10,9
Vendrell, el	7,4

CONCA DE BARBERÀ

Barberà de la Conca	27,78
Blancafort	25,41
Conesa	0
Espluga de Francolí, l'	12,27
Forès	0
Llorac	0
Montblanc	25,23
Passanant	10,08
Piles, les	5
Pira	19,35
Pontils	3,33

Annexos

CONCA DE BARBERÀ

Rocafort de Queralt	9,09
Santa Coloma de Queralt	3,64
Sarral	13,17
Savallà del Comtat	4,26
Senan	0
Solivella	20,13
Vallclara	6,45
Vallfogona de Riucorb	0
Vilanova de Prades	16,37
Vilaverd	23,51
Vimbodí	15,43

MONTSIÀ

Alcanar	16,36
Amposta	22,23
Freginals	21,71
Galera, la	4,4
Godall	1,58
Mas de Barberans	5,81
Masdenverge	4,26
Sant Carles de la Ràpita	22,84
Santa Bàrbara	5,35
Sénia, la	31,99
Ulldecona	2,82

PRIORAT

Bellmunt del Priorat	17,15
Bisbal de Falset, la	27,19
Cabacés	7,97
Capçanes	3,77
Cornudella de Montsant	11,48
Falset	12,54
Figuera, la	38,24
Gratallops	19,32
Guiamets, els	5,33
Lloar, el	21,01
Marçà	34,71
Margalef	4,8
Masroig, el	26,49
Molar, el	11,11
Morera de Montsant, la	0
Poboleda	27,98
Porrera	41,84

Annexos

PRIORAT

Pradell de la Teixeta	31,9
Torre de Fontaubella, la	2,44
Torroja del Priorat	15,79
Ulldemolins	4,59
Vilella Alta, la	4,55
Vilella Baixa, la	6,25

RIBERA D'EBRE

Ascó	20,14
Benissanet	7,24
Flix	20,75
Garcia	17,73
Ginestar	15,32
Miravet	8,38
Móra d'Ebre	10,7
Móra la Nova	13,39
Palma d'Ebre, la	10,09
Rasquera	11,8
Riba-roja d'Ebre	22,54
Tivissa	19,96
Torre de l'Espanyol, la	21,55
Vinebre	26,21

TARRAGONÈS

Altafulla	8,18
Catllar, el	18,78
Constantí	31,87
Creixell	6,67
Morell, el	9,79
Nou de Gaià, la	19,84
Pallaresos, els	7,24
Perafort	10,47
Pobla de Mafumet, la	10,48
Pobla de Montornès, la	19,46
Renau	0
Riera de Gaià, la	2,45
Roda de Barà	8,84
Salomó	0
Secuita, la	21,88
Tarragona	20,86
Torredembarra	14,17
Vespella de Gaià	5
Vila-seca	19,12
Vilallonga del Camp	8,46

TERRA ALTA

Arnes	3,08
Batea	9,6
Bot	9,15
Caseres	19,46
Corbera d'Ebre	9,01
Fatarella, la	1,86
Gandesa	13,28
Horta de Sant Joan	3,63
Pinell de Brai, el	10,2
Pobla de Massaluca, la	19,87
Vilalba dels Arcs	8,4

Font: Junta Electoral Central.

Annex 4. Vot a candidatures comunistes a les províncies amb representació al Congrés

PROVÍNCIA	PERCENTATGE DE VOTS	NÚMERO DE DIPUTATS/DES
<i>Barcelona</i>	19,86	7
<i>Còrdova</i>	16,5	1
<i>Tarragona</i>	16,37	1
<i>Sevilla</i>	13,43	2
<i>Màlaga</i>	11,73	1
<i>Madrid</i>	10,7	4
<i>Oviedo</i>	10,47	1
<i>Cadis</i>	10,11	1
<i>València</i>	9,83	1
<i>Alacant</i>	9,19	1

Font: Junta Electoral Central.

